کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
جلد ۲۴
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب الصلاۃ (۲)

خصوصیات

- ← داحادیثو تخریج
- ← د تعلیقات بخاری تخریج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ← دشرحي دهري خبري لاندي په حاشیه کښي حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښي پوره تحقیق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ← د بخاری د احادیثو اطراف خودل

جلد ۲۴

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچۍ

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل ۰۷۷۴۹۰۵۰۰--
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۸۱۷

اجمالی فہرست

شمیرہ	مضمون	صفحہ

.....

تفصیلی فهرست

شمیره	مضمون	صفحه

۲۱ـ باب: الصَّلاَةِ عَلَى الخُمْرَةِ

۲۲ـ باب: الصَّلاَةِ عَلَى الفِرَاشِ

۲۳-بَاب: السُّجُودِ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الحَرِّ

۲۴-بَاب: الصَّلَاةِ فِي النِّعَالِ

۲۵- باب: الصَّلاَةِ فِي الخِفَافِ

۲۶- باب: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ

۲۷- باب: يُبْدِي ضَبْعَيْهِ وَيُجَافِي فِي السُّجُودِ

۱۰ - ابواب القبلة

۱ - باب: فَضْلِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

۲- بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ المَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ وَالمَشْرِقِ

۳-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

۴- باب: التَّوَجُّهِ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

٥- باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي القِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ القِبْلَةِ

١١- أبواب المساجد

١- بَابُ حَكِّ البُزَاقِ بِاليَدِ مِنَ المَسْجِدِ

۲ - بَابُ حَكِّ الْمُخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

۳ - بَابٌ: لَا يَبْصُقْ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

۴- بَابٌ: لِيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى

۵- بَابٌ: كَفَّارَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

۶- بَابٌ: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

۷- بَابٌ: إِذَا بَدَرَهُ الْبُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

۸- بَابٌ: عِظَةِ الإِمَامِ النَّاسَ فِي إِتْمَامِ الصَّلاَةِ، وَذِكْرِ القِبْلَةِ

۹- بَابٌ: هَلْ يُقَالُ: مَسْجِدُ بَنِي فُلاَنٍ؟

۱۰- بَابٌ: القِسْمَةِ، وَتَعْلِيقِ القِنْوِ فِي المَسْجِدِ

۱۱ - بَابٌ: مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

۱۲ - بَابُ الْقَضَاءِ وَاللِّعَانِ فِي الْمَسْجِدِ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

۱۳ - بَابٌ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أُمِرَ وَلَا يَتَجَسَّسُ

۱۴-بَابٌ: الْمَسَاجِدِ فِى الْبُيُوتِ

۱۵-بَابٌ: التَّيَمُّنِ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

۱۶-بَابٌ: هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ

۱۷ - بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ

۱۸ - بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْإِبِلِ

۱۹ - بَابُ: مَنْ صَلَّى وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ أَوْنَارٌ، أَوْشَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَبِهِ اللَّهَ

۲۰ - بَابُ: كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ

۲۱- بَاب: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْخَسْفِ وَالْعَذَابِ

۲۲- بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي الْبِيعَةِ

۲۳ - بَابٌ: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

۲۴ - بَابٌ: نَوْمِ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

۲۵ - بَابٌ: نَوْمِ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

۲۶-بَابٌ: اَلصَّلاَةِ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

۲۷-بَابٌ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۹ – (۱) بَابُ إِذَا أَصَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي امْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

دا باب دې په دې باره کښې چه کله د مونځ ګذار کپړې د سجدې په وخت هغه ښځې سره اولګی. (نو د مونځ څه حکم دې؟)

د ترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله عادت دا دې چه په ترجمة الباب کښې دا قسم عبارت هغه وخت راوړی کله چه په یو شرعی حکم کښې د یو امام اختلاف وی لیکن په دې مقام کښې خلاف عادت داسې مسئله بیان شوې ده په کوم کښې چه د چا هم اختلاف نشته دې. (۲)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چونکه مس مراة د بعضو په نیز ناقض وضو دې نو ممکن ده چه چاته دا وهم وی چه که چرې د مونځ ګذار کپړا ښځې سره اولګی د مونځ په حالت کښې، نو دا به د کراهت سبب وی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا وهم دفع کوی او فرمائی چه په دې سره په مونځ کښې هیڅ خلل نه راځی. مګر ما بیان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله خو په مس مراة سره د اودس کولو قائل دې او نه د ذکر په مس کولو سره، او نه په قهقهې سره. هغه په مسائلو کښې نه د احنافو سره دې او نه د شوافع سره دې.

او د امام بخاری رحمه الله دویم غرض دا هم کیدې شی چه په احنافو باندې رد دې ځکه چه احناف محاذاة مراة مفسد صلاة ګرځوی او دلته په روایت کښې د "حذاء" لفظ موجود دې لیکن په دې سره په احنافو باندې رد نه شی کیدې ځکه چه احناف مطلقًا محاذات مفسد نه منی بلکه د هغې د پاره څه شرطونه دی. مثلاً چه امام د ښځې د امامت نیت کړې وی او ښځه د هغه سره په مونځ کښې شریکه وی. لیکن چونکه امام بخاری رحمه الله استدلال کوی په دې وجه ممکن ده چه د "حذاء" د لفظ نه ئې استدلال کړې وی. (۳)

حديث باب: [حديث نمبر ۳۷۲ صفحه ۶۴]

۳۷۹- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ (۴) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي وَأَنَا حِذَاءَهُ وَأَنَا حَائِضٌ وَرُبَّمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ. قَالَتْ وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

---

(۱) کشف الباری کښې د ډاکټر مصطفی دیب البغا چه کومه نسخه د متن په توګه بنیاد جوړ کړې شوې د ي د هغه نسخې مطابق د دې باب نمبر ۱۸ دې. خو په نورو نسخو کښې کوم چه فتح الباری، عمدة القاری او ارشاد الساری وغیره کښې دی د هغې مطابق د دې باب نمبر ۱۹ دې.

(۲) عمدة القاری: ۱۶۰/۴.

(۳) الکنز المتواری: ۴/۶۵-۶۴، تقریر بخاری شریف: ۱۳۵/۲، سراج القاری: ۴۰۸/۲.

(۴) مر تخریجه فی کشف الباری، کتاب الحیض، باب، رقم الحدیث: ۳۳۳.

ترجمه حديث: د حضرت ميمونه رضي الله عنها نه روايت دي چه رسول الله ﷺ مونځ كولو او زه د حضورپاكﷺ په اړخ كښې ملاسته ووم په داسې حال كښې چه زه حائضه ووم. او كله كله به چه حضورپاكﷺ سجدې ته تلو نو د حضورپاكﷺ كپړې به زما بدن سره لګيدلې. حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائى چه حضورپاك به په پوزكى باندې مونځ كولو.

تراجم رجال: په مذكوره حديث مبارك كښې پنځه رجال دى.

① **مسدد** رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل اسدى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى كتاب الصلاة باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، كښې تيرشوې دې.[1]

② **خالد** رحمه الله: دا خالد بن عبد الله بن عبد الرحمن الطحان الواسطى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى كتاب الوضو، باب: من مضمض واستنشق من غرفة واحدة كښې تيره شوې ده.[2]

③ **سليمان الشيباني** رحمه الله: دا سليمان بن ابى سليمان ابو اسحاق شيبانى كوفى رحمه الله دې. د دوى تفصيلي احوال كشف البارى كتاب الحيض، باب: مباشرة الحائض د دويم حديث لاندې تيرشوى دى.[3]

④ **عبدالله بن شداد** رحمه الله: د دوى تفصيلي احوال كشف البارى كتاب الحيض باب: مباشرة الحائض د دويم حديث لاندې تيرشوى دى.[4]

⑤ **ميمونه** رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. د دوى تذكره كشف البارى كتاب العلم، باب: السمر في العلم كښې تيره شوې ده.[5]

شرح حديث: د مذكوره حديث مبارك مكمل شرح د كتاب الحيض د آخرى باب لاندې تيره شوې ده. صرف د "وانا حذاءه" تركيبى حالت باره كښې عرض دې چه "حذاءه" منصوب او مرفوع دواړه شان لوستل صحيح دى. "نصب" به د ظرفيت په وجه وى او مرفوع به د خبر په توګه د ظرفيت په صورت كښې به جمله ((أنا مفترشة حذاء النبي صلى الله عليه وسلم)) وى.[6]

قوله: على الخُمرة: بضم الخاء المعجمة وسكون الميم، د كهجورو د پانړو نه جوړ شوې پوزكې، جائې نماز ته وائى. ددې پوره تشريح هم د كتاب الحيض د آخرى باب لاندې تيره شوې ده.

د حديث مبارك د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث مبارك د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په ترجمه كښې "إذا أصاب ثوب المصلي امرأته إذا سجد" دې او هم دغه خبره د حديث شريف جملې "ربما أصابني ثوبه إذا سجد" كښې موجود ده.

---

[1]) كشف البارى: ۲/۲.
[2]) كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من مضمض واستنشق من غرفة واحدة.
[3]) كشف البارى كتاب الحيض باب، مباشرة الحائض، الحديث الثانى، ص: ۲۵۰.
[4]) كشف البارى كتاب الحيض باب مباشرة الحائض، الحديث الثانى. ص: ۲۵۰.
[5]) كشف البارى: ۴/۴۲۰.
[6]) شرح الكرمانى: ۴/۴۴، عمدة القارى: ۴/۱۶۰.

دَ حدیث مبارک نه مستفاد امور او اداب: ددې حدیث مبارك نه ډیر امور او اداب مستنبط کیږي مثلاً

① دَ حائضه ښځې بدن ناپاکه نه وي، ځکه که چرته دَ حائضه ښځې بدن نجس وې نو نبی کریم ﷺ به مانځه کښې خپلې کپړې دَ حضرت میمونه رضي الله عنها سره لګولو ته نه پریخودې اوهم دغه حکم دَ نفاس والا ښځې هم دې.

② حائضه ښځه که مونځ ګذار سره نیزدې وې نو په دې سره په مونځ کښې هیڅ خرابی نه پیدا کیږي. ③ حائضې ښځې ته مونځ معاف دې.

④ دکهجورو دَ پاڼرونه جوړ شوې پوزکی باندې مونځ کول صحیح دی. (۱)

۲۰– باب: الصَّلَاةِ عَلَى الحَصِيرِ

دا باب دې په پوزکی باندې دَ مونځ کولو باره کښې

دَترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی بعضې شارحینو دلته حدیث «جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا» ذکر کولو سره په غیرارض باندې دَ مونځ دَ جواز ذکر کړې دې. خوزما په نیز دَ امام بخاری رحمه الله غرض یوه بله مسئله بیانول دی. هغه دا چه غالباً ابن ابی شیبه رحمه الله دَ حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها نه نقل کړی دی چه هغوی «صلوة علی الحصیر» ته مکروه وائی اودَ هغوی استدلال دَدې آیت مبارك ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا﴾ نه دې. نوچونکه الله تعالی جهنم دَ کافرانو دَپاره حصیر جوړ کړې دې نودلته اشتراك اسمی موندلې شی. لهذا په حصیر باندې به مونځ مکروه وی. نو اوس امام بخاری رحمه الله دَ حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها په قول باندې رد کوی چه دَ حضور پاك نه خو «صلوة علی الحصیر» ثابت دې. (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې نکتې طرف ته اشاره کړې ده. (۳)

دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَ اثر تخریج: دَ حضرت عائشه رضي الله عنها مذکوره اثر په مسند ابی یعلی الموصلی کښې موجود دې. پوره اثر اوګورئی: «حدثنا أبوبکر حدثنا یزید بن مقدام عن المقدام بن شریح، عن أبیه أنه سأل عائشة: أکان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی علی الحصیر؟ فإنی سمعت فی کتاب الله ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا﴾ قالت: "لم یکن یصلی علیه"» (۴)

په ظاهره داسې معلومیږی چه دَامام بخاری رحمه الله په نیز مذکوره اثر ثابت نه دې. یا هغوی دا شاذ ګرځولو سره رد کړې دې. ځکه چه دَدې معارض دَدې نه قوی حدیث موجود وو لکه حدیث باب. بلکه امام بخاری رحمه الله باب: صلوة اللیل کښې دَ حضرت ابوسلمه په طریق سره دَ

---

(۱) شرح الکرمانی: ۴۴/۴، عمدة القاری: ۳۷۱/۳، ۱۶۰/۴.
(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۳۸/۲-۱۳۷، الکنز المتواری: ۶۵/۴، سراج القاری: ۴۰۹/۲.
(۳) فتح الباری: ۶۳۶/۱.
(۴) مسند أبی یعلی الموصلی، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۴۴۳۱، ۷۵/۴.

حضرت عائشه رضي الله عنها روايت نقل کړې دې په کوم کښې چه د حضورپاك په پوزکی باندې د مونځ کولو تصریح ده.(۱)

دغه شان په صحيح مسلم کښې د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت موجود دې چه هغه پخپله جناب نبی کريم صلى الله عليه وسلم په پوزکی باندې په مونځ کولو اوليدلو(۲)

دارنګ په المصنف لابن ابی شيبه کښې د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه مرفوع روايات او د حضرت ابن عمر، حضرت جابر بن عبد الله، حضرت مکحول، حضرت ثابت بن عبيد الله او د حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنهم آثار موجود دی. د کوم نه چه په حصير (پوزکی) باندې مونځ ادا کولو صحيح کيدل ثابتيږي.(۳)

د حصير تعريف: د کهجورو د پاڼرو نه جوړشوې پوزکې يا بوجئ ته حصير وئيلې شی. دا د خمرة نه لوئی وی او په عام توګه د انسان دقد برابر وی دا په کورونو کښې خورولې شی.(۴)

تعليق: «وَصَلَّى جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَأَبُو سَعِيدٍ: «فِي السَّفِينَةِ قَائِمًا»»

د تعليق ترجمه: حضرت جابر او حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنهما په کشتئ کښې په ولاړه باندې مونځ اوکړو.

د تعليق تخريج: دا تعليق موصولاً ابن ابی شيبه رحمه الله په المصنف کښې ذکرکړې دې، وئی کوړئي: «حدثنا أبوبكر قال: حدثنا مروان بن معاوية، عن حميد، قال: سئل أنس عن الصلاة في السفينة، فقال عبدالله بن أبي عتبة مولى أنس وهو معنا جالس: سافرت مع أبي سعيد الخدري، وأبي الدرداء، وجابر بن عبدالله، قال حميد: وأناس قد سماهم، فكان إمامنا يصلي بنا في السفينة قائما، ونحن نصلي خلفه قياما، ولو

---

(۱) حدثنا إبراهيم بن المنذر، قال: حدثنا ابن أبي فديك، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، عن المقبري، عن أبي سلمة بن عبدالرحمن، عن عائشة رضی الله عنها، أن النبي صلی الله عليه وسلم كان له حصير، يبسطه بالنهار، ويحتجره بالليل، فثاب إليه ناس، فصلوا وراءه. (صحيح البخاري، كتاب الأذان، باب: صلاة الليل، رقم الحديث ۷۳۰).

(۲) حدثني عمرو الناقد، وإسحاق بن إبراهيم - واللفظ لعمرو- قال: حدثني عيسى بن يونس، حدثنا الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، حدثني أبوسعيد الخدري أنه دخل على النبي صلى الله عليه وسلم قال: فرأيته يصلي على حصير يسجد عليه قال: ورأيته يصلي في ثوب واحد متوشحابه.(صحيح مسلم، كتاب الصلاة باب: في الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ۵۱۹) .

(۳) (۱)حدثنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، عن أبي سعيد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى على حصير (۲)حدثنا وكيع، قال: حدثنا العمري، عن إسحاق بن عبدالله بن أبي طلحة، عن أنس، أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى على حصير. (۳)حدثنا وكيع، عن سفيان، عن توبة العنبري، عن نافع، عن ابن عمر، أنه كان يصلي على حصير. (۴) حدثنا وكيع قال: حدثنا عمر بن ذر، عن يزيد الفقير قال رأيت جابر بن عبدالله، يصلي على حصير من بردي. (۵)حدثنا وكيع، عن هشام بن الغاز، عن مكحول قال: رأيته يصلي على الحصير ويسجد عليه. (۶)حدثنا حفص، عن حجاج، عن ثابت بن عبيدالله قال: رأيت زيد بن ثابت، يصلي على حصير يسجد عليه (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب:في الصلاة على الحصير،رقم الحديث: ۴۰۴۳، ۴۰۵۶، ۱/۳۹۹-۳۹۸)

(۴) تاج العروس من جواهر القاموس، مادة: ح، ص، ر: ۲۸/۱۱، لسان العرب: ۱۰۳/۳، المعجم الوسيط، ص: ۱۷۹، إعلام الحديث للخطابي: ۳۷۲/۱.

شيئاً لأرفأنا وخرجنا(۱)

دَ تعليق رجال: دې تعليق كښې دوه راويان دى

① **جابر** رضى الله عنه: دا مشهور صحابى رسول ﷺ جابر بن عبد الله انصارى رضى الله عنه دې. دَ دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من لم يرالوضوءَ إلا من المخرجين من القبل والدبر. لاندې تيرشوى دى. (۲)

② **ابوسعيد** رضى الله عنه: دا مشهور صحابى رسول حضرت سعد بن مالك بن سنان بن عبيد الانصارى الخزرجى رضى الله عنه دې. دَ دوى تفصيلى حالات كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى. (۳)

دَتعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت:

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله **رائې:** حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه په دې باندې اشكال دې چه دَ سفينې ذكر ئې دَ حصير په باب كښې څنګه راوړې دې؟ كومو خلقو چه دَ باب غرض دا خودلې دې چه غير ارض باندې مونځ كول دَ «جعلت لى الأرض» خلاف معلوميږى په هغوى باندې رد دې. دَ هغه خلقو په نيز هم څه اشكال نشته څكه چه سفينه او حصير دواړه غير ارض دى مګر زما په رائې كښې به په دې باندې اشكال راځى او جواب دَ هغې دادې چه بعض وخت ترجمه كښې استدلال دَ عادت نه كيږى. نو چونكه په عام توګه په سفينه كښې دننه دَ حصير خورولو عادت دې نودَدې عادت په رڼرا كښې لكه په سفينه كښې مونځ په شان دَ صلاة حصير دې. (۴)

دَ علامه ابن المنير رحمه الله **رائې:** علامه ابن المنير رحمه الله ليكى «الصلاة على الحصير» په ترجمه كښې «الصلاة فى السفينة» دَ داخلولو وجه داده چه په پوزكى او كشتئ كښې مونځ اداكول په غير زمكه باندې مونځ اداكول دى. يعنى دواړه په دې امر كښې شريك دى اومصنف رحمه الله داسې څكه اوكړل چه دا وهم پيدا نه شى چه دَمونځ ګذار دَپاره په مانځه كښې دَ زمكې سره الصاق ضرورى دې(۵)

هم دغه خبره شيخ بدرالدين به جماعة په "مناسبات تراجم البخارى" كښې(۶)

---

۱) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من صلى فيها قائما، رقم الحديث: ۶۶۶۶، ۴۳۱/۴.
۲) كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من لم يرالوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر.
۳) كشف البارى: ۸۲/۲.
۴) تقرير بخارى: ۱۳۶/۲.
۵) المتوارى على أبواب البخارى، ص: ۸۵.
۶) مناسبات تراجم البخارى، ص: ۴۶.

او قاضي بدرالدين دماميني رحمه الله په "مصابيح الجامع" کښې ذکر کړې ده.[1]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلي دي چه دَ دې نه امام بخاري رحمه الله دَ امام ابوحنيفه رحمه الله دَ خلاف طرف ته اشاره کړې ده. دَ هغوی په نيز بغيرد عذر نه، يعنی په قيام باندې دَ قدرت لرلو باوجود هم په کشتئ کښې په ناسته مونځ کول جائز دي.[2]

دَ علامه عيني رائې: علامه عيني رحمه الله ليکي چه دې سره قوي مناسبت دا دې چه څنګه مصله او جائې نماز په زمکه باندې وی دغه شان کشتئ په اوبو باندې وی لهذا په دواړو باندې مونځ کول جائز دي.[3]

په کشتئ کښې دَ مونځ کولو حکم او مسئلې: که چرې کشتئ يا سمندري جهاز روان وی نو دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيزبغيرد عذر نه په ناسته فرض او واجب مونځ کول جائز دي ليکن دَ افضل خلاف اومکروه دي او په کشتئ کښې په ناسته باندې دَ مونځ اداکولو په صورت کښې هم مونځ، دَ رکوع، سجدې سره ادا کول ضروري دي. په ناسته په اشارې سره ادا کول جائز نه دي. او دَ امام ابويوسف رحمه الله او امام محمد رحمه الله په نيز په کشتئ کښې بغيرد عذر نه په ناسته مونځ کول جائز نه دي او دَ عذر په صورت کښې دَ هغوی په نيز هم جائز دي. په دې اختلافی صورت کښې دَ صاحبين رحمهما الله مسلك مختار او قوي دې.

او که چرې کشتئ په اوبو کښې روانه نه وی بلکه غاړې ته تړلې شوې وی نو په هغې کښې دَ داسې سرې دَ پاره په ناسته مونځ کول جائز نه دي چه په قيام باندې قادر وی. ځکه چه په دې صورت کښې دا کشتئ دَ زمکې په مثل ده لهذا څه داسې عذر دَ کوم په وجه چه په زمکه ناسته مونځ کول جائز وی هم دَ هغې عذر دَ وجې نه کشتئ کښې په ناسته باندې مونځ کول هم جائز وی. او که چرې کشتئ په درياب کښې دننه ولاړه وی يعنی په ژورو اوبو کښې لنګر انداز وی، تړلې شوې وی ليکن دَ هوا په وجه ډيره زياته خوزيږي نو دغه دَ روانې کشتئ په حکم کښې ده او که لږه خوزيږي نو دَ ولاړې کشتئ په حکم کښې ده. دا رنګ په کشتئ کښې دَ مونځ ادا کولو په وخت قبلې ته مخ کول ضروري دي. او که چرې کشتئ دَ قبلې طرف نه واوړي نو مونځ ګذار دې هم خپل مخ دَ قبلې طرف ته اوګرځوی. که سره دَ قدرت نه دَ قبلې طرف ته نه تاويږي نو دَ هغه مونځ به جائز نه وی.[4]

دَ حافظ بن حجر رحمه الله يو قول او دَ هغې جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ مناسبت لاندې داخبره

---

[1]) مصابيح الجامع للدماميني: ۱۰۲/۲.

[2]) فتح الباري: ۶۴۳/۱.

[3]) عمدة القاري: ۱۶۳/۴.

[4]) المبسوط للسرخسي، کتاب الصلاة، باب: في الصلوات في السفينة: ۲/۲ ردالمحتار، کتاب الصلوة، مطلب: في الصلاة في السفينة: ۵۷۳/۲-۵۷۲، مراقي الفلاح شرح نورالإيضاح، کتاب الصلوة، الصلاة في السفينة، ص: ۴۰۸.

ذکرکړې ده چه امام بخاری رحمه الله د امام ابوحنیفه رحمه الله خلاف طرف ته اشاره کړې ده.[1]
نو واضحه دې وی چه په دې مسئله کښې د امام صاحب رحمه الله استدلال د حضرت انس رضي الله عنه د حدیث نه دې. دویمه خبره دا چه حضرت حسن بن زیاد رحمه الله په خپل کتاب کښې د سوید بن غفله په سند سره روایت کړې دې چه ما د حضرت ابوبکر او حضرت عمر فاروق رضي الله عنهما نه په کشتئ کښې د مونځ کولو باره کښې سوال اوکړو نو دواړو حضراتو اوفرمائیل چه د کشتئ د تلو په حالت کښې په ناسته مونځ کوه اود اودریدو په حالت کښې په ولاړه مونځ کوه.

دریمه خبره دا چه د کشتئ د تلو په حالت کښې اکثر دوران رأس وی. لهذا د سبب په ځائې مسبب اوګنړلې شو اوهم داسې کیږی هم، خاص کر چه کله په مسبب باندې واقفیت ګران وی یا هغه داسې وی چه د سبب په موجودګئ کښې د هغې نه موجودیدل ډیر نادر وی. څنګه چه امام صاحب رحمه الله مباشرت فاحشه د منی د خروج قائمقام دې لهذا حکم په اکثری حالت باندې ورکړې شو.[2]

حضرت مجاهد، حضرت ابن سیرین، حضرت ابوقلابه، حضرت طاؤس او د حضرت جناده بن ابی امیه رحمهم الله هم دغه مؤقف دې[3]

دویم تعلیق: وَقَالَ الحَسَنُ: «قَائِمًا مَالَمْ تَشُقَّ عَلَى أَصْحَابِكَ تَدُورُ مَعَهَا وَإِلَّا فَقَاعِدًا»

د تعلیق ترجمه: اوحضرت حسن بصری رحمه الله فرمائیلی دی چه په کشتئ کښې په ولاړه باندې مونځ کولې شی ترکومې پورې چه ستا ملګرو ته ګرانه نه وی. (که چرې کشتئ تاؤ شی) نوته کشتئ سره تاویږه (ترهغې پورې چه ستا مخ قبلې طرف ته شی) ګنی په ناسته باندې مونځ کوه.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی شیبه رحمه الله موصولاً ذکرکړې دې، وئې ګورئې: «حدثنا حفص عن عاصم عن الشعبی والحسن وابن سیرین أنهم قالوا: صل فی السفینة قائما، وقال الحسن: "لا تشق علی أصحابك"»[4]

د تعلیق راوی: حسن رحمه الله: دا مشهورتابعی ابوسعید بن ابی الحسن یسار البصری رحمه الله دې. د دوی تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا، فأصلحوا بینهما لاندې

[1] فتح الباری: ۱/۶۳۴.
[2] بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: أما أرکانها: ۱/۵۱۵.
[3] حدثنا أبوبکر قال: حدثنا عبدالله بن إدریس، عن حصین، عن مجاهد، قال: کنا نغزو مع جنادة بن أبی أمیة البحر، فکنا نصلی فی السفینة قعودا. حدثنا هشیم، عن یونس، أن ابن سیرین، قال: خرجت مع أنس، إلی بنی سیرین فی سفینة عظیمة، قال: فأمنا فصلی بنا فیها جلوسا رکعتین، ثم صلی بنا رکعتین أخراوین. حدثنا ابن علیة، عن خالد، عن أبی قلابة، "أنه کان لا یری بأسا بالصلوة فی السفینة جالسا". حدثنا وکیع، عن أبی خزیمة، وطاوس، قال: صل فیها قاعدا. المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الصلوة، من قال: صل فی السفینة جالسا، رقم الحدیث: ۶۵۶۰-۶۵۶۳. المصنف لابن عبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی السفینة، رقم الحدیث: ۴۵۵۶-۴۵۵۳.
[4] المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الصلاة، من قال: صل فی السفینة قائما، رقم الحدیث: ۶۶۲۸.

تیر شوی دي[1]

تشریح: "قائما" حال دې دَفعل محذوف "تصلی" نه، دغه شان به دا جمله دَ سائل دَ سوال جواب جوړ شي چه سوال کونکی تپوس اوکړو چه په کشتئ کښې مونځ په ولاړه ادا کړې شي که په ناسته؟ نو جواب ورکړې شو چه ته په کشتئ کښې دَ اودریدو په حالت کښې مونځ ادا کوه ترکومې پورې چه ستا دَ پاره داسې کول سخت نه وي. اوکله چه دَ کشتئ په روانیدو سره ستا دَپاره په ولاړه باندې مونځ کول گران شی او دَ پریوتلو اندیښنه وي نو په ناسته باندې مونځ کوه. ځکه چه په دې صورت کښې هم په ولاړه مونځ اداکول دَ مونځ گذار دَ پاره دَ حرج سبب دې او حرج مدفوع دې.[2]

دَ حضرت حسن بصری رحمه الله دَدې خبرې نه درې مسئلې معلومې شوې: ① په کشتئ کښې که څه عذر نه وي نو په ناسته دې مونځ نه کوی بلکه په ولاړه دې کوی.

② په کشتئ کښې هم دَ قبلې طرف ته مخ کول ضروری دی. که چرې دَ مونځ دوران کښې کشتئ تاؤ شی نو دَ مونځ گذار دَ پاره هم ضروری دی چه هغه دې هم تاؤ شی هم دغه حکم په ترین کښې دَ مونځ کولو دې.

③ که چرې په کشتئ کښې مونځ کول گران وي نو دَ کشتئ نه بهروتلو سره مونځ کول افضل دی. شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه علامه قسطلانی رحمه الله دَدې جملې مطلب دا لیکی چه کشتئ کوم خوا ځی دې هم په هغه طرف دې روانه وي. زما په نیز دَدې مطلب دادې چه که چرې کشتئ دَ قبلې دَ طرف نه په بل طرف باندې تاؤ شی نو مونځ گذار دې خپل مخ دَ قبلې طرف ته تاؤ کړی نه چه دَ کشتئ سره تاویږی راتاویږی. زما دَ پلار رحمه الله په نیز دې دې هم دکشتئ سره سره راتاویږی. یعنی په کوم ځائی کښې چه دغه کشتئ دَ قبلې طرف ته اخوا شی نو هلته دې دغه مونځ گذار قبلې طرف ته راتاویږی.[3]

حدیث باب: [حدیث نمبر ۳۷۳]

۳۸۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ[4] أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ،

[1]) کشف الباري: ۲/۲۲۰.

[2]) عمدة القاري: ٤/۱٦۲.

[3]) إرشاد الساري: ۱/۵۸۲، الأبواب والتراجم: ۲/۱۹٦، سراج القاري: ۲/٤۰۹.

[4]) رواه البخاري أيضا في الجماعة، باب: المرأة وحدها تكون صفاً، رقم الحديث: ۷۲۷ وفي صفة الصلاة، باب: وضوء الصبيان. رقم الحديث: ۸٦۰ وباب: صلاة النساء خلف الرجال رقم الحديث: ۸۷۱ وفي التطوع، باب: ......

فَأَكَلَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ «قُومُوا فَلأُصَلِّ لَكُمْ». قَالَ أَنَسٌ فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدِ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ، فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَصَفَفْتُ وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ.

ترجمه حديث: د حضرت انس بن مالك ﷛ نه روايت دې چه د هغه نيا مليكه رسول الله ﷺ ته د خوراك دعوت ورکړو کوم چه هغې (خاص) د رسول الله ﷺ د پاره تيار کړې وو. نوحضورپاك د هغه خوراك نه اوخوړلو بيائې اوفرمائيل: راځئ اودريږئ چه زه (ستاسو په کورکښې د خير اوبرکت دپاره) تاسو ته مونځ درکړم.

حضرت انس ﷛ وائي چه زه پاسيدم يو پوزكې مې راوړو چه د ډير استعمالولو د وجې نه تور شوې وو. بيا ما په هغې باندې اوبه چنړکاؤ کړې (يعنى هغه مې اووينځلو) بيا حضورپاك په هغې باندې اودريدو. ما او يو يتيم وړوکى هلك حضورپاك پسې شاته صف جوړ کړو او بوډئى نيا مونږ پسې شاته اودريده. بيا حضورپاك مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو بيا حضورپاك واپس تشريف يوړو.

تراجم رجال: په دې حديث مبارك كښې ټول څلور رجال دى:

① **عبدالله بن يوسف** ﷫: دا عبد الله بن يوسف تنيسى دمشقى ﷫ دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم حديث او تفصيلى تعارف كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دې[1]

② **مالك** ﷫: دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحى المدنى ﷫ دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم حديث او تفصيلى تعارف كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوې دې[2]

③ **اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه** ﷫: دا اسحاق بن عبد الله بن ابى طلحه انصارى نجارى مدنى ﷫ دې. د دوى د نيكه ابو طلحه نوم زيد بن سهيل دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب العلم، باب: من قعد حيث ينتهى به المجلس ومن رأى فرجة فى الحلقة فجلس فيها لاندې تيره شوې ده[3]

...... ماجاء تطوع مثنى مثنى، رقم الحديث ۱۱۶۴. ومسلم فى صحيحه، فى المساجد، باب: جواز الجماعة فى النافلة والصلاة على حصير، رقم الحديث: ۶۵۹- ۶۶۰، وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ۶۱۲، وفى الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ۶۵۷، والترمذى فى جامعه، فى الصلاة، باب: ماجاء فى الرجل يصلى ومعه الرجال والنساء، رقم الحديث: ۲۳۴. والنسائى فى سننه، فى المساجد، باب: الصلاة على حصير، رقم الحديث ۷۳۸، وفى الإمامة، باب: إذا كانوا ثلاثة وامرأة، رقم الحديث: ۸۰۲ وفى جامع الاصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فى شرائط الصلاة. الفرع الرابع: فى أمكنة الصلاة وما يصلى عليه، النوع الأول، فيما يصلى عليه، رقم الحديث: ۴۶۵/۵-۶۵۴.

[1] كشف البارى: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[2] كشف البارى: ۱۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

[3] كشف البارى: ۲۱۳/۳.

④ **انس بن مالك رضي الله عنه:** دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجي انصاري رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: **من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه** لاندې تيره شوې ده.[1]

مُليكه: دا لفظ دَ میم په ضمې سره دې لیکن دَ اُصیلی په نیز دا لفظ دَمیم په فتحې او لام په کسرې سره دې. په دې دواړو اقوالو کښې رومبې قول صحیح دې دویم صحیح نه دې. علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې دَ دویم قول دَ ذکرکولو نه پس فرمائیلی دی «**وهذا ضعيف مردود**»[2] او په مشارق الانوار کښې دی «**ولايصح**»[3]

دَ "جدته" دَ ضمير مرجع: په روایت کښې «**جدته مُليكة**» الفاظ دی یعنی دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ نیا نوم ملیکه وو. بیا په دې کښې اختلاف دې چه دَ جدته دَ ضمیر غائب "ه" مرجع څه څیز دې؟ دَ ابن عبدالبر، عبدالحق اوقاضی عیاض رحمهم الله په نیز دَدې ضمیر مرجع اسحاق راوی دې. یعنی دَاسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه نیا، امام نووی رحمه الله دا قول صحیح ګرځولې دې.[4]

علامه قسطلانی رحمه الله هم دا قول اختیار کړې دې.[5] خودَ ابن سعد ابن منده اودَ ابن الحصار رحمهم الله په نیز دَ "ه" ضمیر مرجع حضرت انس رضي الله عنه دې.

علامه عینی رحمه الله نقل کړی دی چه علامه ابن حبان فوائد العراقیین کښې دَ اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه روایت نقل کړې دې په کوم کښې چه هغه دَ حضرت انس رضي الله عنه نه نقل کوی چه هغوی اوفرمائیل زما نیا نبی کریم ﷺ ته دَ دعوت پیغام اولیږلو دَهغې نوم مُلیکه وو. حضورپاك تشریف راوړو بیا دَ مونځ وخت شو نو دَ مونځ دَ پاره په یو پوزکی باندې اودریدو. الخ.[6]

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فر مائی چه په دواړو کښې چه هر یو مرجع اوګرځولې شی په دې کښې هیڅ تضاد نشته دې. ځکه چه دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ مور نوم اُم سلیم وو دَهغې دَ مور نوم مُلیکه وو. بله دا چه دَ اُم سلیم دَ رومبی خاوند نوم مالك بن النضر وو. دَ چا نه چه حضرت انس رضي الله عنه پیدا شوې وو. دَ هغه دَ وفات نه پس ام سلیم دَ ابوطلحه سره واده اوکړو دَچا نه چه عبدالله پیدا شو اودَ هغه نه اسحاق.

دغه شان ام سلیم نیا جوړه شوه دَاسحاق اودَ هغه مور یعنی مُلیکه دَ قرنیکه ښځه جوړه شوه

---

[1] کشف الباري: ٤/٢.
[2] شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث ١٤٩٧، ١٦٤/٤.
[3] مشارق الأنوار، حرف الكاف، فصل الإختلاف والوهم غيرماتقدم: ٣٩٩/١.
[4] شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة رقم الحديث: ١٤٩٧، ٥/١٦٤.
[5] إرشاد الساري: ٣٣/٢.
[6] عمدة القاري: ١٦٣/٤.

چونکه په عربی ژبه کښې دَ جدة لفظ نیا او دَ ترنیکه ښځې دواړو دَپاره وئیلې شی په دې وجه دَهغوی طرف ته نسبت صحیح شو او دَ حضرت انس رضی الله عنه طرف ته هم نسبت صحیح شو.(۱)

الدکتوراحمد الشاکر دَ سنن ترمذی په حاشیه کښې دَدې پوره تحقیق نقل کړې دې چه په ډیرو فوائدو باندې مشتمل دې او دَ کتلو سره تعلق لری.(۲)

شرح حدیث: أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ

دَ حضرت انس رضی الله عنه نیا ملیکه رسول الله ﷺ دَ خوراک دَ پاره راوغوښتلو کوم چه دَ حضورپاک دَ پاره تیار کړې شوې وو. "لطعام" کښې لام اجلیه دې یعنی "لأجل لطعامٍ"(۳)

په یوشان واقعاتو کښې دَ حضورپاک مختلف طرزعمل: بعضې شارحینو لیکلی دی چه دې لفظِ طعام سره دې طرف ته اشاره کول مقصود دی چه حضورپاک ته دعوت صرف دَدې دَ

---

(۱) قوله: (إن جَدَّتَهُ)، قيل: الضمير إلى إسحاق، وقيل: إلى أنس رضى الله عنه، وكلا هما صحيح، فإن أم سليم والدة أنس رضى الله عنه كانت تزوجت بعده أباطلحة رضى الله عنه، فصار عبدالله أخا لأنس رضى الله عنه، وصارت مُلَيْكَةُ جَدَّةً لإسحاق بن عبدالله. (فيض البارى: ۳۲/٤).

(۲) "مُلَيْكَة" بضم الميم، وفتح اللام، وقد أخطأمن ضبطه بفتح الميم وكسر اللام. وقوله: جدته اختلف فى الضمير العائد، هل هو عائد على أنس، فتكون مليكة جدته هو؟ أو على إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، فتكون جدة إسحاق؟ وقد ادعى ابن عبدالبر أن مليكة هى أم أنس بن مالك، وأنها هى أم سليم بنت ملحان زوج أبى طلحة الأنصارى، وأن الضمير فى جدته عائد على إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، واستدل لذلك برواية عبدالرزاق لهذا الحديث عن مالك عن إسحاق عن أنس: أن جدته مليكة، يعنى: جدة إسحاق، وذكر الحديث بمعنى مافى المؤطأ. وقلد كثير من العلماء ابن عبدالبر فى ذلك، ورواية عبدالرزاق رواها أحمد فى المسند رقم: ۱۲۷۰۸، ج:۳،ص: ۱٦٤، وليس فيها قوله: يعنى:جدة إسحاق.وما ذهب إليه ابن عبدالبر خطأ. فإن أم سليم بنت ملحان اختلف لإسمها: فقيل الغميصاء، وقيل: الرميصاء، وقيل: رميلة، وقيل: رميثة، وهذه الأسماء بضم الأول فيها كلها، ولم يقل أحد أن اسمها مليكة، وأما مليكة، فهى أمها، وهى جدة أنس لأمه، وهى جدة إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، لأنها جدة أبيه عبدالله لأمه، كانت ابنتها أم سليم تحت مالك بن النضر، فولدت له أنسا فى الجاهلية، وأسلمت مع السابقين من الأنصار، فغضب مالك وخرج إلى الشام ومات بها، فتزوجها بعده أبوطلحة زيد بن سهل الأنصارى، فولدت له عبدالله وأبا عمير، وهؤلاء بنو ملحان معروفون، إخوة أشقاء: سليم وزيد وحرام وعباد وأم سليم وأم حرام، أبوهم: ملحان، بكسر الميم وإسكان اللام، واسمه: مالك بن خالد بن زيد بن حرام، من بنى النجار، وأمهم: مليكة بنت مالك بن عدى بن زيد بن مناة بن عدى، من بنى النجار. (انظر الإصابة، ج:۸، ص: ۱۹۱-۱۹۰، وطبقات ابن سعد، ج:۳، ص: ۷۲-۷۱، ج:۸، ص:۳۱۰). ويؤيد هذا مانقله السيوطى فى شرح المؤطأ (۱۶۹:۱)عن فوائدالعراقيين لأبى الشيخ من طريق القاسم بن يحيى المقدمى عن عبدالله بن عمر عن إسحاق بن أبى طلحة عن أنس قال: "أرسلنى جدتى إلى النبى صلى الله عليه وسلم، واسمها مليكة، فجاءنا فحضرت الصلاة". فهذا صريح فى أنها جدة أنس لأمه. وانظر فتح البارى (٤١٢/۱-٤۱۱)(حاشية لأحمدالشاكر على سنن الترمذى، كتاب الصلاة، الرجل يصلى ومعه رجل، تحقيق أن مليكة جدة أنس: ٤٥٥/۱-٤٥٤مطبعة مصطفى البابى الحلبى).

(۳) فتح البارى: ٦۳٥/۱،عمدة القارى: ١٦٤/٤، التوشح للسيوطى: ۳۱۳/۱.

پاره ورکړې شوې وو چه حضورپاك خوراك اوکړی په خلاف دَ حضرت عتبان بن مالك دَ قصې.([1])

چه په هغې کښې حضورپاك ته دَ برکت دَ حاصلولو په غرض سره دَمونځ ورکولو دَپاره دعوت ورکړې شوې وو. چنانچه دَهغوی په قصه کښې حضورپاك اول مونځ ورکړو بيا ئې خوراك اوکړو او په دې قصه کښې ئې اول خوراك اوکړو بيائې مونځ ورکړو يعنی په کوم غرض سره چه دعوت ورکړې شوې وو هغه ئې مخکې کړو.

په دې باندې علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دا ضروری نه دی چه مليکه دې صرف هم دَ خوراك دَ پاره راغوښتې وی بلکه په ظاهره دا خبره ده چه دَهغې مقصود هم دَ برکت دَپاره دَمونځ ورکولو له راغوښتل وو. البته دا وئيلې کيدې شی چه هغوی کره خوراك تيار وو په دې وجه حضورپاك اول خوراك اوکړو او مونځ ئې ادا کړو. او دَ حضرت عتبان بن مالك رضی الله عنه په قصه کښې خوراك هغه وخت تيار نه وو په دې وجه اول ئې هلته مونځ اوکړو بيا ئې خوراك اوکړو. لهٰذا دا چه په دواړو واقعاتو کښې څه منافات نشته دې چه دَ تطبيق يا جمع کولو نوبت پيښ شی.([2])

قوله: فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: «قُومُوا فَلِأُصَلِّ لَكُمْ»: چنانچه حضورپاك هغه خوراك اوخوړلو بيائی اوفرمائيل تاسو اودريږئی دې دَپاره چه زه تاسو ته «دَ خير اوبرکت» دَپاره مونځ درکړم.

دَ «فَلِأُصَلِّ لَكُمْ» ترکيبی حيثيت: دَ کشميهنی په روايت کښې دا لفظ دَ لام نه بغير دې يعنی "فَأُصَلِّيَ" اودَ اصيلی په روايت کښې په شروع کښې "لام امر" او په آخر کښې دَ "ي" په حذف

---

[1] حدثنا سعيد بن عفير، قال:حدثني الليث، قال: حدثني عقيل، عن ابن شهاب، قال: أخبرني محمود بن الربيع الأنصاري، أن عتبان بن مالک وهو من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يا رسول الله قد أنكرت بصري، وأنا أصلي لقومي، فإذا كانت الأمطار سال الوادي الذي بيني وبينهم، لم أستطع أن آتي مسجدهم فأصلي بهم، ووددت يا رسول الله! أنک تأتيني فتصلي في بيتي، فأتخذه مصلى، قال: فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله. قال عتبان: فغدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبوبكر حين ارتفع النهار، فاستأذن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأذنت له، فلم يجلس حتى دخل البيت، ثم قال: أين تحب أن أصلي من بيتک؟ قال: فأشرت له إلى ناحية من البيت، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فكبر، فقمنا فصففنا فصلى ركعتين ثم سلم، قال وحبسناه على خزيرة صنعناها له. قال: فآب في البيت رجال من أهل الدار ذوو عدد، فاجتمعوا، فقال قائل منهم: أين مالک بن الدخيشن أو ابن الدخشن؟ فقال بعضهم: ذلک منافق لا يحب الله ورسوله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقل ذلک، ألا تراه قد قال: لا إله إلا الله، يريد بذلک وجه الله، قال : الله ورسوله أعلم، قال فإنا نرى وجهه ونصيحته إلى المنافقين، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فإن الله قد حرم على النار من قال: لا إله إلا الله، يبتغي بذلک وجه الله، قال ابن شهاب: ثم سألت الحصين بن محمد الأنصاري_ وهوأحد بني سالم – وهو من سراتهم، عن حديث محمود بن الربيع الأنصاري: فصدقه بذلک. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: المساجد في البيوت، الرقم: ۴۲۵).

[2] عمدة القاري: ۱۶۴/۴فتح الباري: ۶۳۴/۱.

سره دي. امر چه کله غائب او متکلم دپاره وی نو د هغې شروع د "لام" نه کیږی او کله چه د مخاطب د پاره وی نو د "لام" د حذف او ذکر کول دواړه صحیح وی. الغرض په دې صورت کښې به دا صیغه په جواب امر کښې وی او لام به لام امر وی. او د کشمیهنی د روایت والا لفظ به خبر شی د مبتداء محذوف د پاره یعنی "قوموا، فأنا أصلي".

دریم احتمال دادې چه ابتدائی لام "لام کي" وی او "ي" مفتوح وی په دې صورت کښې به د لام نه پس ان مصدریه محذوف وی. په دې صورت کښې د "ي" نه تخفیفًا فتحه حذف کولو سره "فلأصلي" وئیل هم جائز دی.

څلورم احتمال دادې چه دا لام مفتوح وی د تاکید دپاره او دا جمله جواب شی د قسم محذوف یعنی "قوموا: إن قمتم فوالله لأصلي لکم" لیکن دا احتمال ضعیف دې.[1]

د "لکم" نه مراد هم "لأجلکم" دې. یعنی ستاسو د خاطره (چه تاسو برکت حاصل کړئی یا تاسو مشاهدهٔ مونځ زده کړئی) مونځ درکوم.[2]

قوله: قَالَ أَنَسٌ: فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا، قَدِ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ: حضرت انس رضي الله عنه فرمائی چه ما یو پوزکې راوړو چه د ډیر استعمال د وجې نه تور شوې وو. د "اسود" نه مراد رنګ بدلیدل دی.[3]

قوله: "طُولِ مَا لُبِسَ" نه مراد اوږدې زمانې پورې د دې استعمالول دی. لیکن په دې ځائې کښې د دې نه مراد فائده اوچتول دی لکه چه تاج العروس او لسان العرب کښې مصرح دی.[4]

علامه ابن ملقن رحمه الله لیکی چه دلته یوه خبره دا هم معلومه شوه چه په افتراش باندې د لُبس اطلاق کیدې شی او شرعًا او لغةً به د هر څیز لُبس د هغه په اعتبار سره ځان له او جدا وی. لهذا افتراش حصیر ته به عرفًا لباس نه شی وئیلې. په دې سره د امام مالک رحمه الله د مسئلې رد هم او شو چه د هغوی په نیز که چرې یو سړې د «لایلبس ثوبًا» په الفاظو سره قسم اوخوری او بیا هم په هغه ثوب باندې کینی نو د امام مالک رحمه الله په نیز هغه به حانث شی. ځکه چه د

---

[1] (قوموا فأصلي) هي عند الكشميهني بغير لام ساكنة الياء، وهي واضحة صحيحة، ورواها غيره: "فأصلي" بلام مكسورة، وفتح الياء على أنها لام كي على زيادة الفاء، وقد رويت بفتح اللام وسكون الياء، كقوله تعالى: ﴿إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا﴾ وقال ابن سيد: يرويه كثير من الناس بالياء، ومنهم: من يفتح اللام ويسكن الياء، ويتوهمونه قسمًا، وذلك غلط، لأنه لا وجه للقسم، ولوكان لقال: "فلأصلين" بالنون، وإنما الرواية الصحيحة "فلأصل" على معنى الأمر، والأمر إذا كان للمتكلم والغائب كان باللام أبدا، وإذا كان للمخاطب كان باللام بغير اللام. (التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ۳۸۰، ۱/۱۰۰)، فتح الباري: ۱/۶۳۵، عمدة القاري: ۴/۱۶۵.

[2] فتح الباري: ۱/۶۳۵.

[3] بذل المجهود، كتاب الصلوة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ۶۱۰، ۲/۵۲۹.

[4] تاج العروس: ۱۶/۴۶۶، لسان العرب: ۶/۲۰۲.

قسمونو دارومدار په عرف باندې وي او په عرف كښې افتراش ته لباس نه وائي اودلته قسم خورونكى دَ نه اغوستو قسم خوړلې وو. لهذا قسم خوړونكې به حانث نه وي.[1]

امام نووي رحمه الله هم دلته هم دغه فرمائي چه «من طول لُبس» كښې دَ قرينې دَ وجې دَ لُبس نه مراد افتراش دې.[2]

دَ حافظ صاحب په احنافو باندې رد اودَ هغې جواب: دارنګ حافظ ابن حجر رحمه الله هم ځائې كښې "لُبس" دَ افتراش په معنى اغستلې دې او دَ امام ابوحنيفه رحمه الله نوم اخستو نه بغير ئې په هغه باندې رد كړې دې چه نبى كريم ﷺ دَ مطلق ريښم دَ استعمال نه منع فرمائيلې ده. په دې عمومي نهى كښې ريښم اغوستل او يا خوړولو سره په هغې كيناستل او دَ ريښمو په تكيه ګانو باندې ددې لګول داخل دي. لهذا دَ امام ابوحنيفه رحمه الله قول (چه دَ ريښمو په بستره باندې كيناستلو او ددې لګولو كښې هيڅ حرج نشته دې) صحيح نه شو ځكه چه په لبس باندې افتراش كيږي.[3]

علامه عيني رحمه الله دَ دغه تولو رد كولو سره فرمائي چه "لبس" ځنګه دَ اغوستلو په معنى كښې استعماليږي هم دغه شان دَدې استعمال دَ نفع اوچتولو په معنى كښې هم كيږي اوهم دغه دلته مراد دې نه چه صرف افتراش. په دې سره چه دَ حافظ صاحب كوم رد دې دَهغې هم جواب اوشو.[4]

قوله: فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ: بيا ما په دغه پوزكى باندې دَ اوبو څاڅكى څنركاؤ كړل. دَ "نضح" مطلب دَ اوبو څنركى اچول (څاڅكى كول) دى. علامه جوهري رحمه الله ليكلي دي چه دَدې اطلاق كله په وينځلو باندې هم كيږي ليكن رومبې معنى زياته مشهوره ده.[5]

په پوزكى باندې دَ اوبو څنركاؤلو مقصد دَ هغه كهجورو دَ پاڼرو نه جوړ شوې پوزكې نرمول وو. يا دَ هغې دوړې لرې كول وو. قاضى سليمان مالكى رحمه الله هم دغه وضاحت كړې دې.[6]

دَ قاضى عياض مالكى رحمه الله په نيز دَ اوبو څنركاؤ دَدې دَ پاره وو چه دَنجاست شك لرې شي. دَ مالكيه دَمذهب مطابق دَمشكوك څيز دَ طهارت دَپاره دَ وينځلو ضرورت نه وي صرف دَ اوبو څاڅكى كول كافي وي.[7]

قوله: فَقَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَفْتُ وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا: بيا رسول الله ﷺ

---

[1] التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ۳۷۲/۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، باب الصلاة، باب: تسوية الصفوف، الحديث الثالث: ۵۳۰/۲.

[2] شرح النووي، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فى النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۵/۱۶۶.

[3] فتح الباري: ۱/۶۳۵.

[4] عمدة القاري: ۱/۱۶۴.

[5] مختار الصحاح للجوهري، ص: ۲۷۷.

[6] شرح النووي، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فى النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۵/۱۶۶.

[7] إكمال المعلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فى النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۲/۶۳۶.

(په دغه پوزکي باندې) اودريدو او ما او يو يتيم (وړوکي ماشوم) حضورپاك پسې شاته صف جوړکړو او بوډئی (زما نيا) زمونږ نه شاته صف کښې اودريده.

قوله: "وَصَفَفْتُ أَنَا وَالْيَتِيمَ": دَ صحيح البخاري په اکثر نسخوکښې دا جمله دغه شان ده ليکن دَ مستملي او حمودي په روايت کښې دا جمله "**صففت واليتيم**" ده ، دَ لفظ **أنا** نه بغير اول ذکر شوې جملې سره دَ نحويانونه دَ بصرييټو مذهب ته تقويت ملاويږي ځنګه چه دَهغوی په نيز قاعده داده چه کله دَ اسم ظاهر ضمير عطف مرفوع متصل باندې کول وی نو اول دَ دغه ضمير مرفوع متصل تاکيد په ضمير منفصل سره راوړی بيا پرې عطف کوی، لکه چه قرآن کريم کښې دی: ﴿اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ (البقرة: ٣٥) اودَ کوفييڼو په نيز په داسې موقعوباندې تاکيد راوړل څه ضروري نه دی ليکن په دوی دواړو کښې دَ بصرييڼو مذهب زيات فصيح دې.(١)

دَ يتيم معنی اومطلب: هغه نابالغ ماشوم دَ چا پلار چه مړ شی هغه ته يتيم وائی. او په ځناوروکښې دَ چا چه مور مړه شی هغه يتيم ياديږي. دَدې جمع **أيتام**، **يتامی**، **يَتَمَةٌ**، **يَتْمَةٌ** او **يتائِمُ** راځی.(٢)

علامه ابن اثير رحمه الله ليکی چه دَ بلوغت نه پس لفظ يتيم استعمالول صحيح نه دی اوکه چرته استعمال شوې وی نو مجازاً به استعماليږي.(٣)

په دې لفظ باندې رفع او نصب دواړه وئيل جائز دی. دَ رفع په صورت کښې به دَدې عطف په "**أنا**" ضمير باندې وی کوم چه دَ ظرفيت په وجه مرفوع دې. او دويم احتمال دادې چه "**اليتيم**" مبتداء وی او "**وراءنا**" خبر وی او پوره جمله حال وی. او نصب به په هغه صورت کښې ممکن وی کله چه "**واؤ**" دَمع په معنی کښې واخلی يعنی "**وصففت أنا مع اليتيم**".(٤)

په حديث مذکوره کښې دَ يتيم مصداق څوک دې؟: دَ حديث مبارك په دې جمله کښې چه دکوم يتيم ذکر راغلی دې دَهغې نه مراد څوك دې؟ دَدې په تعيين کښې ديرزيات اختلافی أقوال دی: ملاعلی قاري رحمه الله ليکی چه دا لفظ اسم عَلَم دې دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ رورر(٥). ليکن علامه سهارنپوری رحمه الله ليکی چه دا قول سوا دَ ملاعلی قاري رحمه الله نه دَ بل چا نه دې ملاؤ شوې.(٦)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ هغه نوم "**ضُمَيْرَةُ**" وو(٧)

---

(١) فتح الباري:٦٣٦/١،عمدة القاري: ١٦٥/٤،التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح،كتاب الصلاة، رقم الحديث: ٣٨١، ١٠١/١.
(٢) معجم الصحاح للجوهري، ص: ١١٦٧،لسان العرب: ١٢/٦٤٥،الإعلام بفوائد عمدة الأحكام: ٢/٥٣٢.
(٣) النهاية في غريب الحديث والأثر: ٢/٩٢٥، لسان العرب: ١٢/٦٤٥.
(٤) شرح الكرماني:٤٦/٤،التوضيح لابن ملقن:٣٧٣/٥،التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح،كتاب الصلاة، رقم الحديث:٣٨١، ١/١٠١.
(٥) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب: الموقف، رقم الحديث: ١١٠٨، ٧٥/٣.
(٦) بذل المجهود، كتاب الصلاة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ٦١٠، ٥٢٩/٢.
(٧) شرح الكرماني: ٤٦/٤.

علامه عینی رحمه الله نور لیکی چه دَ هغه پلار دَ نبی کریم ﷺ ازاد کړې شوې غلام وو صحابی وو او دَ قبیله حمیر نه وو، دَ هغه نوم سعد وو.[1]

دَ العجوز مصداق: په مذکوره عبارت کښې دَ "**العجوز**" نه مراد دَحضرت انس رضی الله عنه نیا ده. دَ چا ذکر چه په شروع کښې تیرشوې دې[2]

قوله: فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ: بیا رسول الله ﷺ مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

قوله: "لنا" کښې لام اجلیه دې یعنی زمونږ دَ خاطره یا زمونږ دَ زړه ساتنې دَ پاره یا زمونږ دَ خودنې دَ پاره دوه رکعته مونځ راکړو[3]

قوله: ثُمَّ انْصَرَفَ: بیا حضورپاك تشریف یوړو. دَدې جملې دوه مطلبونه بیان کړې شوی دی. یو دا چه "**انْصَرَفَ**" دَ "**سلّم**" په معنی کښې دې او دویم دا چه "**رجع**" په معنی کښې دې. یعنی "**رجع إلى بيته**"[4]

علامه کورانی رحمه الله دې دویم قول ته ترجیح ورکړې ده[5]

دَ مذکوره حدیث شریف نه مستنبط شوې امور اواحکام: شارحین حدیث دَدې حدیث مبارك نه ډیر احکام او آداب اخذ کړی دی. دَ هغې نه څه دلته لاندې ذکرکولې شی:

① دَ خوراك دعوت اګرکه هغه دَ ولیمې دَ دعوت نه علاوه وی، قبلول مستحب دی.

② دعوت قبلول دَ رسول الله ﷺ په تواضع باندې دلالت کوی.

③ نوافل کښې افضل دادی چه په کور کښې اداکړې شی.

④ دَ اکرام کونکی دَ اکرام په بدله کښې څه نا څه احسان کول پکار دی لکه چه حضورپاك دغه کور والو ته نفل مونځ ورکړو.

⑤ دَ کور صفا ستره ساتل مستحب دی.

⑥ دَ ماشومانو مونځ هم صحیح دې.

⑦ دَ ماشومانو دَ لویو په صف کښې اودریدو سره مونځ کول صحیح دی.

⑧ دَ ښځو په جمع سره مونځ کښې دَ اودریدلو مقام آخری صف دې.

⑨ په کپړو او پوزکی وغیره کښې اصل دادې چه هغه پاك وی خو که دَهغې دَ ناپاکه کیدو یقین اوشی نو بیا هغه پاکول ضروری دی.

⑩ لکه څنګه چه مونځ په زمکه باندې کیږی دغه شان په کپړه، پوزکی وغیره باندې هم

---

[1] عمدة القاري: ۱۶۵/٤.

[2] فتح الباري: ۶۳۶/۱،عمدة القاري: ٤/۱۶۵.

[3] عمدة القاري: ۱۶۵/٤، إرشاد الساري: ۳۳/۲.

[4] الإعلام بفوائد الأحكام، كتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: ۵۳۸/۲.

[5] الكوثر الجاري: ۶۸/۲.

كيږي.(١)

⑪ بعضې حضراتو دا هم ذكركړى دى چه په دې حديث كښې دلالت دې چه هغه څيزونه كوم چه په اور باندې پخ شوې وى دهغې خوړلو سره اودس نه ماتيږى ځكه حضورپاك په دې واقعه كښې اودس نه دې كړې اود مونځ د پاره اودريدلو.

ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دې كښې نظر دې. ځكه چه امام دارقطنى رحمه الله غرائب مالك كښې "عن البغوى عن عبدالله بن حون عن مالك" په سند سره روايت ذكر كړې دې په كوم كښې چه دا الفاظ دى: ((صنعت مليكة لرسول الله صلى الله عليه وسلم طعاما، فأكل منه، وأنا معه، ثم دعا بالوضوء....)) يعنى په دې طريق كښې د اودس كولو ذكر موجود دې(٢)

د صف جوړولو ترتيب: علامه كورانى رحمه الله هم دغه ذكركړى دى(٣)

په مذكوره حديث كښې چه څنګه د صف جوړولو ذكر راغلې دې احناف هم د دغه طريقې قائل دى چه د ټولو نه مخكښې امام، د هغه نه شاته بالغ سړى اود هغوى نه شاته ماشومان. اوكه چرې ښځې هم وى نوهغوى د ټولو نه شاته. اوكه چرې سړې هم يو وى او ماشوم هم يو وى نو دواړه دې په يو ځائى يو صف كښې يعنى د امام نه شاته صف كښې او ښځه د ټولو نه آخرى صف كښې، هم دغه مذهب د ډيرو زياتو فقهاؤ كرامو دې.(٤)

د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه مذهب: په صحابه كرامو كښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مذهب په دې مسئله كښې دادې چه كه چرې دوه مقتديان وى نو امام به د دغه دوو په مينځ كښې اودريږى، د هغوى نه به په جدا صف كښې نه اودريږى.(٥)

---

(١) أعلام الحديث للخطابى: ٣٧٣/١، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، كتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: ٥٦٣-٥٣٨/٢، الشرح الميسر لصحيح البخارى: ٤٣٤/١، شرح الكرمانى: ٣٦/٤، عمدة القارى: ١٦٥/١-١٦٤.

(٢) فتح البارى: ٦٣٦/١.

(٣) الكوثر الجارى: ٨٦/٢.

(٤) الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ٣١٦/٢-٣١٤، بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل فى بيان مقام الإمام والمأموم: ٦٧٤/١، الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة الباب الخامس فى الصلاة، الفصل الخامس فى بيان المقام الإمام والمأموم: ٨٨/١.

(٥) حدثنا محمدبن العلاء الهمدانى أبو كريب، قال: حدثنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود، وعلقمة، قالا: أتينا عبدالله بن مسعود فى داره، فقال: أصلى هؤلاء خلفكم؟ فقلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم يأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأيدينا فجعل أحدنا عن يمينه والآخر عن شماله، قال: فلما ركع وضعنا أيدينا على ركبنا، قال: فضرب أيدينا وطبق بين كفيه، ثم أدخلهما بين فخذيه، قال: فلما صلى، قال: إنه ستكون عليكم أمراء يؤخرون الصلاة عن ميقاتها، ويخنقونها إلى شرق الموتى، فإذا رأيتموهم قد فعلوا ذلك، فصلوا الصلاة لميقاتها، واجعلوا صلاتكم معهم سبحة، وإذا كنتم ثلاثة فصلوا جميعا، وإذا كنتم أكثر من ذلك، فليؤمكم أحدكم، وإذا ركع أحدكم فليفرش ذراعيه على فخذيه، وليجنأ، وليطبق بين كفيه، فلكأنى أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراهم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الندب إلى وضع الأيدى على الركب فى الركوع ....

دَ ابن الملقن رحمه الله دَ احنافو طرف ته دَ يوې مسئلې په نسبت كښې سهو: علامه ابن الملقن رحمه الله "التوضيح لشرح الجامع الصحيح" كښې دَ احنافو مذهب هم دغه نقل كړې دې.[1]

دَمذكوره سهو رد: علامه عيني رحمه الله په دې باندې رد كولوسره فرمائيلى دى چه دَ علامه ابن الملقن رحمه الله دا نسبت كول صحيح نه دى. بلكه دَ احنافو مذهب په دې مسئله كښې هم هغه دې كوم چه په حديث كښې ذكر شو چه امام كله دَ دوو مقتديانو امامت كوى نو پخپله به وړاندې اودرېږى او دواړه مقتديان به شاته صف كښې اودرېږى نه چه هم په دغه صف كښې دَ امام نه ښى او گس طرف ته. البته دَ امام ابويوسف رحمه الله يو روايت دې چه امام به دَ دغه دواړو په مينځ كښې اودرېږى.[2]

دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دَ مذهب جواب: دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دَ دې موقف درې جوابونه وركړې شوې دى:

① هغوى ته به دَ حضرت انس رضي الله عنه دا مذكوره حديث نه وى رسيدلې.[3]

② هغوى به داسې دَ جمات دَ تنگيدو يا بل څه عذر دَ وجې ته كړې وى نه دَ سنت گڼرلو دَ وجې.[4]

③ امام بيهقي رحمه الله په معرفة السنن والآثار كښې ذكركړې دى چه حضرت ابن مسعود رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم په مونځ كولو اوليدلو او حضرت ابوذر رضي الله عنه دَ حضورپاك ښى طرف ته ولاړ وو مونځ ئې كولو. په دې دواړو كښې هر يو خپل مونځ ادا كولو. (يعنى داسې نه وو چه هغه دواړه حضراتو په جمع سره مونځ كولو). نوحضرت ابن مسعود رضي الله عنه هغه دواړو حضراتو پسې شاته اودريدو نو حضورپاك هغه ته اشاره اوكړه چه گس طرف ته اودرېږه. نو هغه گمان اوكړو چه دَ اودريدو هم دغه سنت طريقه ده حالانكه حقيقت دادې چه هغه ته دَ دې خبرې علم نه وو چه هغه دواړه حضرات ځان له مونځ كونكى دى يا په جمع مونځ كوى. تر دې ځائې پورې چه كوم روايت دَ حضرت ابوذر رضي الله عنه نه نقل دې په هغې كښې داخبره ذكرده چه په مونځ كښې هر يوكس خپل مونځ كولو.[5]

.... رقم الحديث: (١٢٢١). والمذكور فى "نزهة الألباب فى قول الترمذي: وفى الباب هذا: "أما حديث ابن مسعود"، فرواه مسلم:١/٣٧٨، وأبوعوانة فى مستخرجه: ٢/١٨١-١٨٠، والنسائى فى المجتبى:٢/٦٦، والكبرى: ١/٣٧٨، وأحمد:١/٤١٨، ٤٣٠،١ وغيرهم.(نزهة الألباب وفى قول الترمذي: "وفى الباب". كتاب الصلاة: ٢/٥٥٤)

[1]) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ٥/٣٧٤.

[2]) عمدة القاري: ٤/١٦٧.

[3]) البناية، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ٢/٣٤١.

[4]) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، باب: الرجل يصلى بالرجلين، رقم الحديث: ١٨٩٣٩، ١/٣٠٧.

[5]) "فأما ما روى فى ذلك عن ابن مسعود فقد قال محمدبن سيرين: كان المسجد ضيقا، وقد قيل إنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يصلى، وأبوذر عن يمينه يصلى، كل واحد منهما يصلى لنفسه، فقام ابن مسعود خلفهما، فأومأ إليه النبي صلى الله عليه وسلم بشماله فظن عبدالله أن ذلك سنة الموقف، ولم يعلم أنه لا يؤمهما، وعلمه أبوذر حتى قال فيما روى عنه: يصلى كل رجل منا لنفسه". (معرفة السنن والآثار للبيهقى، كتاب الصلاة، باب: موقف الإمام والمأموم، المسألة: ٢٨٣، كيفية الوقوف لصلاة الجامعة وموضع وقوف الإمام والمأموم: ٤/١٧٦).

د نوافل د جمع شرعی حکم: هم د دې حديث مبارك نه شوافع د نفل په جمع باندې استدلال کړې دې[۱]
ليكن د احنافو مذهب مختار دا دې چه د نوافل جمع على سبيل التداعي مکروه تحريمي ده كه په رمضان کښې وي او که په غير رمضان کښې حکم عام دې.
د احنافو په نيز د ذکر شوی حديث نه چه د نوافلو په جمع سره د کولو جواز معلومیږی هغه بغير تداعی کښې داخل دې لهذا دا حديث د احنافو خلاف نه دې.
د تداعی مطلب اوحکم: د تداعی مطلب دا دې چه اعلان او اهتمام او کړې شی لهذا که بغیر د تداعی يعنى بغير د اعلان او دعوت وی بيا څه حرج نشته دې.
فقهاؤ کرامو د تداعی په حد کښې ليکلی دی که چرې یو یا دوه مقتديان وی نو تداعی نه ده او که چرې درې مقتديان وی نو هغه وخت د دې په تداعی کښې د کيدو یا نه کيدو کښې اختلاف دې. او که چرې څلور مقتديان وی نو دا بهرحال د تداعی په صورت کښې داخل دی.[۲]
د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله رائې: علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائي "د نفل جمع على سبيل التداعي مکروه ده ليکن په تداعی کښې د دريو یا څلورو تحدید د صاحب مذهب نه نقل نه دی. دا خو په عملی توګه متعین کړې شوې دی. په دې وجه د تداعی نه مراد دا اخستل چه د نفلو د جمع د پاره راؤغوښتلې شی نو زیات بهتر دی په نسبت د تحدید. والله اعلم بالصواب"[۳]

---

[۱]) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جوازالجماعة فى النافلة، رقم الحديث: ١٤٩٧، ١٦٤/٥. التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ٣٧٣/٥.

[۲]) الدرالمختار، كتاب الصلاة، باب الوتر والنوافل: ٤٩/٢، الحلبى الكبير، كتاب الصلاة، فصل فى النوافل، ص: ٤٨، حاشية الطحطاوى على الدر المحتار، كتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل: ٢٤٠/١، الفتاوى التاترخانية، كتاب الصلاة، صلاة التراويح، نوع آخر فى المتفرقات: ٦٧٠/١.

[۳]) ولاجماعة عندنا، وكره له التداعي، وهوعلى اللغة عندي، فإن الله سبحانه لما جعلنا فى مكتة من تركها وفعلها رأسا، فأين ينبغى أن نتداعى له الناس؟فالنداء من خصائص المكتوبة. وفسرالحلوانى بما فوق الثلاث قلت: وإنما أراد الحلوانى ضبطه ليتمشى عليه العوام لا تفسيره، فإن اللفظ منكشف فى معناه، بين فى مراده لا يحتاج إلى تفسير، فما ذكره أنسب للفتوى، ثم تتبعت النوافل الداخلة فى بنية الصلاة، فوجدتها كذلك، لا جماعة فيها أيضا، وكل فيها أمير نفسه، وهوالشاكلة فى جملة الأذكار الداخلة فى صلب الصلاة، فتجد كلها على المقتدى أيضا، وذلك لأن كلا منهم منفرد فيها يفعلها لنفسه، فالتضمن إنما روعى حيث كان الشيئ فرضا، وليعلم أن النيابة تجرى فى الأقوال دون الأفعال، فهى على الكل ثم النيابة فى الأقوال، إنما اعتبرت حيث كان القول مما لا بدمنه كالقراءة، أما الأقوال التي لو تركت رأسا لم تكن عليه تبعة فإنها لا تحتاج إلى عبرة النيابة، فإن قلت: إن صلاة الكسوف والاستسقاء والتراويح سنة، فلزم أن لا تكون جماعة قلت: كأن تلك مستثناة من ذلك. (فيض البارى، كتاب الصلاة، باب: صلاة النوافل، رقم الحديث: ١١٨٦، ٥٨٦/٢)، وكذا فى فيض البارى، كتاب الصلاة،إذا دخل بيتا يصلى حيث شاء، رقم الحديث، ٢٢٢، ٥٥/٢ وأيضا الباب، طول السجود فى قيام الليل، رقم الحديث: ١١٢٣، ٥٥٤/٢.

د بعضې اکابرو په رمضان کښې نوافل په جمع سره اداکول: بعضې اکابرينوبه د خپل تحقيق په بنياد په رمضان المبارك کښې د تراويح نه علاوه نوافلو کښې هم توله شپه قرآن کريم وئيلو او اورولو به نې. مګر دا د احنافو اصل مذهب نه دې. په دغه اکابرينو حضراتو باندې د هغوی د تبحر او تدين د وجې نه په هغوی باندې اعتراض نه شی کولې او نه به دهغوی په اتباع کښې د اصل مذهب نه اوختې شی([1])

د محاذاة مسئله: حضرت مولانامحمدانور شاه کشميري رحمه الله فرمائي چه د حديث الباب نه معلومه شوه چه که هلك چرته يوازې وی نوهغه د سړو په صف کښې اودرول پکاردی ليکن که ښځه يوازې وی نوبيا هم د سړو په صف کښې نه شی اودرولې هغه روستو کول ضروری دی.يعنی د هلکانو روستوالې د استحباب په درجه کښې او د ښځو د وجوب په درجه کښې دې.
په دې سره د امام صاحب رحمه الله د محاذاة د مسئلې استنباط هم واضح شو. لهذا د مولانا عبدالحئ صاحب لکهنوی رحمه الله د دې حنفی مسئلې تضعيف کول يا داسې وئيل چه امام صاحب رحمه الله سره د دې مسئلې هيڅ دليل نشته دې غلط شو. او زه وايم چه دا مسئله قوی ده ځکه چه مسئله اجتهادی ده او مجتهد ته حق دې چه د دقيق فروق په رڼړا کښې هغه تاخير بيان د سنت په مرتبه کښې اوګرځوی او د ښځو تاخير په مرتبه د شرطيت او ووجوب کښې.
مثلاً د احاديثو نه په جدا صف کښې ځان له په اودريدو کراهت ثابت دې تردې چه امام احمد رحمه الله خو داسې مونځ باطل ګرځوی. ليکن د دې باوجود حضورپاك په دې واقعه کښې ښځه شاته صف کښې ځان له يوازې اودروله او حضورپاك کله هم څوك ښځه د سړو په صف کښې اودرولو ته پرنيخوده په خلاف د هلکانو چه دهغوی ځائی هم اګرچه د سړو د صفونو نه شاته دې مګر ځان له هلك د سړو په صف کښې د صف د پوره کولو د پاره د اودرولو ثبوت موجود دې.
د دې نه هم دغه خبره واضح کيږی چه د شارع عليه السلام په نظر کښې د هلك د پاره د سړو په صف کښې د اودريدلو تحمل په بعضې صورتونو کښې کيدې شی ليکن د ښځو د پاره د دې تحمل په هيڅ صورت کښې هم نه شی کيدې. په داسې صورت کښې د امام صاحب رحمه الله د ښځو محاذاة د مونځ د پاره مبطل ګرځول د شريعت غراء ترجمانی نه ده نو نور څه دی؟
حضرت رحمه الله نورا وفرمائيل چه مولانا عبدالحئ رحمه الله په صاحب هدايه باندې هم اعتراض کړې دې چه هغه حديث ((اخروهن من حيث اخرهن الله)) ته خبر مشهور وئيلې دې. د دې جواب دادې چه دهغوی مراد د اصوليينو اصطلاح ده يعنی دا حديث متلقی بالقبول دې. بيا حضرت رحمه الله اوفرمائيل چه دا امر هم په ذهن کښې ساتل پکار دی چه په لحاظ دنظر د شارع عليه السلام په ډيرو کارونو کښې د ښځو مرتبه د سړو نه کمه ده. مثلاً د دوی د جمع مونځ نشته دې او که چرې کوی هم نو امام به د سړو په شان د صف مخې ته نه اودريږی. لکه څنګه چه د بربنډو جمع کيدې شی. بيا د مونځ د امامت په شان هغوی د نبوت د شرف نه هم محروم دی.([2])

[1]) فتاوی محمودیه، کتاب الصلاة، باب: السنن والنوافل: ٧/٢٤٩.
[2]) انوار الباری: ١٢/١٦١،فیض الباری:٢/٣٢- ٣٣.

٢١- باب: الصَّلَاةِ عَلَى الْخُمْرَةِ

دا باب دې په پوزکي باندې د مونځ (جائزکیدو) په بیان کښې

د ترجمة الباب مقصود: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه که چرته یو سړې دا اعتراض اوکړی چه په دې باب کښې ذکرشوې حدیث هم اوس دوه احادیثه وړاندې خو تیرشوې دې بیا د دې دوباره ذکرکولو نه څه مقصود دې؟

نو د دې جواب دادې چه هلته دا روایت د مسدد په طریق سره مفصل ذکر وواو دلته د ابوالولید په طریق سره مختصر ذکر دې نودا دوباره کول صرف د هغه د موافقت د پاره دی.(١)

د شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دې نه مخکښې باب منعقد فرمائیلې وو. باب الصلاة علی الحصیر، اوس د دې ځائی نه "خمرة" باندې د مونځ حکم ښائی. "خمرة" د حصیر نه وړوکې وی.

زمونږ د شیخ المشائخ حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله ارشاد دې: دلته نه مقصود د توهم لرې کول دی ځکه چه "جعلت لي الأرض طهورا" نه معلومیږی چه صرف هم په زمکه باندې به ئې مونځ کولو. لیکن زما خیال دادې چه دا توجیه د راتلونکی باب سره زیاته مناسب ده او زما په نیز د دې باب غرض دادې چه د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله نه نقل دی چه هغوی به په خمره باندې مونځ نه کولو اوکه چرې ضرورت به راتلو هم نودا به ئې په خاوره کښې ککړوله.

زما والد صاحب فرمائی چه خمره چونکه د حصیر نه وړوکې وی نو په دې باندې د مونځ کولو په صورت کښې د بدن بعضې حصه د وړوکې کیدو د وجې نه په زمکه باندې وی نو د دې ځائی نه دا خودل مقصود دی چه که چرې بعضې حصه په حصیر باندې او بعضې حصه په زمکه باندې وی نو په مونځ کښې څه بدیت نشته دې.(٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٣٧٤]

-٣٨٧ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ(٣) كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

ترجمه حدیث: حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائی چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم به په پوزکی باندې مونځ ادا کولو.

تراجم رجال: په مذکوره حدیث شریف کښې ټول پنځه رجال دی:

① **ابوالولید رحمه الله:** دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی، باهلی بصری رحمه الله دې. د دوی

(١) عمدة القاری: ١٦٧/٤.

(٢) تقریر بخاری شریف: ١٢٦/٢ م ١٢٧، لامع الدراری: ١٥٢/١، الکنز المتواری: ٧٠/٤.

(٣) مرتخریجه فی کشف الباری، کتاب الحیض، باب: رقم الحدیث: ٣٣٣.

مختصر تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: علامة الإیمان حب الأنصار کښې او تفصیلي تذکره کتاب العلم، باب: إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم دَ دویم حدیث لاندې تیره شوې ده[1]

④ شعبه رحمه الله: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده[2]

③ سلیمان الشیبانی رحمه الله: دا مشهور محدث سلیمان بن ابی سلیمان ابو اسحاق شیبانی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث لاندې تیره شوې ده[3]

④ عبدالله بن شداد رحمه الله: دا مشهور محدث عبدالله بن شداد بن الهاد لیثی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دَدویم حدیث لاندې تیره شوې ده[4]

⑤ حضرت میمونه رضي الله عنها: دا أم المؤمنین حضرت میمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. دَدوی تفصیلي تذکره کشف الباری، کتاب العلم، باب: السمر فی العلم، لاندې تیره شوې ده[5]

شرح حدیث: دَ مذکوره حدیث مبارک تشریح او متعلقه مباحث کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض[6] او کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجد کښې تیرشوی دی[7]

۲۲ – باب: الصَّلَاةِ عَلَى الفِرَاشِ

دا باب په تورشک باندې دَ مونځ کولو په جواز کښې دې

"فراش" دَ فاء زیر سره، دې نه مراد تورشک دې که دَ کپړې وی او که دَ وړئی وغیره وی چه دَ کیناستو یا سملاستو دَپاره په زمکه باندې خور کړې شی دې ته فراش یعنی تورشک وائی دَدې جمع فُرُوش او أفرِشة راځی[8]

[1] کشف الباري: ۳۸/۲، ۱۵۹/۴.
[2] کشف الباري: ۶۷۷/۱.
[3] کشف الباري، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.
[4] کشف الباري، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.
[5] کشف الباري: ۴۲۰/۴.
[6] کشف الباري، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، ص: ۲۶۰-۲۳۹.
[7] کشف الباري، کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجده.
[8] لسان العرب، المادة: ف. ر. ش: ۳۳۸۲/۶، تاج العروس، المادة: ف.ر.ش: ۲۹۹/۱۷.

دَترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دا باب په تورشك باندې دمونځ جائز کيدو په بيان کښې دې چه په دغه تورشك باندې دغه مونځ ګذار سره څوك ښځه اوده شوې وي. اوکه غالبًا امام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب سره دَ هغه حديث طرف ته اشاره کوي کوم چه ابوداؤد رحمه الله وغيره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت دَ اشعث په طريق سره نقل کړې دې چه هغوی اوفرمائيل: نبي کريم صلی الله علیه وسلم به زمونږ پرستن کښې مونځ نه اداکولو.[1]
لکه چه دَ امام بخاري رحمه الله په نيز دا روايت ثابت نه دې يا يو داسې رائې ده چه دَ قبليدو قابل نه ده.[2]

دَ حضرت ګنګوهي رحمه الله رائې: حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه دې باب کښې او مخکښنو ابوابو کښې دَمغايرت کيدو هيڅ شك نشته دې. په دې باب کښې آثار او دَ صحابه کرامو او افعال راوړلو سره ئې دا ثابت کړې دی چه په تورشك باندې مونځ اداکول جائز دی. برابر دی چه دَ مونځ ګذار ټول اندامونه په دغه تورشك باندې راځي اوکه نه راځي، يعنې هغه تورشك وړوکې وي. لکه چه راتلونکي باب "السجود علي الثوب" نه ثابتيږي.[3]
دَ حضرت مونا رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله په دې عبارت باندې دَ "لامع الدراري" په حاشيه کښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ليکي: زما په نيز زياته بهتر توجيه داده چه دَدې ترجمة الباب نه مقصود هغه اعتراض ختمول دی کوم چه دَ نبي صلی الله علیه وسلم دَ قول «جعلت لي الأرض مسجدا وطهورا» نه پيدا کيږي چه دَ مونځ جواز صرف دَ زمکې سره مخصوص نه دې بلکه په تورشك وغيره باندې هم مونځ اداکول جائز دی. نور ئې اوفرمائيل چه دا اعتراض دې هم نه کيږي چه دا مقصود خودَ سابقه دوؤ ابوابو نه حاصل شوې دې. بيا دَدې باب نه څه مقصود دې؟ ځکه چه هغه دواړه بابونه په لوئې پوزکې او وړوکې پوزکې باندې دَ مونځ کولو دَ جواز په تخصيص باندې دلالت کوي اودا باب تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه دې.[4]

تعليق اول: وَصَلَّى أَنَسٌ «عَلَى فِرَاشِهِ»
دَ تعليق ترجمه: اوحضرت انس رضي الله عنه په خپل تورشك باندې مونځ اداکړو.
دَ تعليق راوي: دا مشهورصحابي رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه مشهور اومعروف دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابي دې. دَدوی تذکره کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه، لاندې تيره شوې ده.[5]

---

[1]) حدثنا عبيدالله بن معاذ، حدثنا أبي، حدثنا الأشعث، عن محمد ابن سيرين، عن عبدالله بن شقيق عن عائشة، قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي في شُعُرنا، أو لُحُفنا. قال عُبيدالله: شكَّ أبي. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في شعر النساء، رقم الحديث: ۳۶۷).
[2]) فتح الباري: ۶۳۷/۱.
[3]) لامع الدراري: ۱۵۳/۱-۱۵۲.
[4]) الكنزالمتواري: ۷۲/۴-۷۱.
[5]) كشف الباري: ۴/۲.

دَتعليق تخريج: مذكوره اثر موصولاً المصنف لابن ابى شيبه كښې ابن مبارك عن حميد عن انس په طريق سره ذكر دې اوهم دا طاؤس رحمه الله حكايت كړې دې.(١)

دويم تعليق: وَقَالَ أَنَسٌ: «كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَسْجُدُ أَحَدُنَا عَلَى ثَوْبِهِ»

دَ تعليق ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه مونږ به دَ نبى كريم ﷺ سره مونځ كولو نو په مونږ كښې به بعضې كسانو په خپله كپړا باندې سجده كوله.

دَتعليق تخريج: مذكوره تعليق سندا هم دَ صحيح البخارى وړاندې باب كښې راځى.(٢)

تشريح: دَمذكوره تعليق مكمل تشريح خو به هم په وړاندې باب كښې بيانولې شى ان شاء الله دلته صرف دومره كافى دى چه دَ "أحدنا" نه مراد "بعضنا" دې.

اودَ "على ثوبه" په مصداق كښې دوه احتمالات دى. يو دا چه ممكن ده چه سجده هم په هغه كپړا باندې واقع كيږى كومه چه ئى اغوستې وه. او دويم احتمال دادې چه دَ اغوستونكې كپړې نه جدا څه كپړا وى، لكه څادر، رومال وغيره. اوداسې به دَ سجدې دَ ځائى دَ سخت ګرم كيدو دَ وجې نه كيدل يعنى دَ هغې دَ ګرمئ نه دَ بچ كيدو دَپاره(٣)

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې دواړو تعليقاتو دَ ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه كله سجده په كپړا باندې كيدله نودا به هم په فراش باندې شميرلې كيږى ځكه چه فراش په هر هغه څيز باندې صادق راځى كوم چه خور كړې شى.(٤)

حديث باب (رومبې حديث) [حديث نمبر ٣٧٧/٣٧٥]

-٣٨٢- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهَا قَالَتْ(٥) كُنْتُ

---

(١) حدثنا أبوبكرقال: نا ابن مبارك، عن حميد، عن أنس: "كان يصلى على فراشه". حدثنا أبوبكر قال: نا حفص، عن ليث، عن طاؤس "أنه كان يصلى على الفراش الذى مرض عليه" (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الصلاة على الفراش، رقم الحديث: ٢٨٢٦، ٢٨٢٧، ٥١١/٢).

(٢) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثوب فى شدة الحر، رقم الحديث: ٣٨٥.

(٣) عمدة القارى: ١٦٨/٤، إرشادالسارى: ٤٦/٢.

(٤) عمدة القارى: ١٦٨/٤.

(٥) أخرجه البخارى فى الصلاة فى الثياب، باب: الصلاة على الفراش، رقم الحديث: ٣٨٢، ٣٨٣، ٣٨٤. وفى سترة المصلى، باب التطوع خلف المرأة، رقم الحديث: ٥١٣، وفى سترة المصلى، باب: الصلاة إلى السرير، رقم الحديث: ٥٠٨، وباب: استقبال الرجل وهو يصلى، رقم الحديث: ٥١١، وباب: الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ٥١٢، وباب: من قال: لا يقطع الصلاة شئ، رقم الحديث: ٥١٤، وباب: هل يغمز الرجل امرأته عندالسجود لكى يسجد، رقم الحديث: ٥١٩، وفى الوتر، باب إيقاظ النبى صلى الله عليه وسلم أهله بالوتر، رقم الحديث: ٩٩٧، وفى الاستئذان، باب السرير، رقم الحديث: ٦٢٧٦. ورواه مسلم فى صحيحه، فى الصلاة، باب: الاعتراض بين يدى المصلى، رقم الحديث: ٥١٢ وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: من المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ٧١١، ٧١٢، ٧١٣، ٧١٤. والنسائى فى سننه، فى الطهارة، باب: ترك الوضوء من مس الرجل امرأته من غير شهوة، رقم الحديث: ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، وفى القبلة، باب: الرخصة فى الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ٧٦٠. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول فى الصلاة، القسم الأول فى الفرائض، الباب الأول فى الصلاة، الفصل السادس فى شرائط الصلاة، الفرع السابع فى قبلة المصلى، النوع الأول فى المعترض بين يدى المصلى، رقم الحديث: ٣٧١٩، ٥٠٤/٥.

أَنَامُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ، فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي، فَقَبَضْتُ رِجْلَي، فَإِذَا قَامَ بَسَطْتُهُمَا. قَالَتْ وَالْبُيُوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

ترجمه: د حضورپاك زوجه مطهره حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي چه (اکثروختونو کښې به حضورپاك په تورشك باندې تهجد مونځ کولو او هغه وخت به) څه د حضورپاك په مخکښې اوده ووم او زما خپې به د حضورپاك په قبلې کښې (يعنی د حضورپاك د سجدې کولو په ځائی کښې به) خورې وې. کوم وخت چه به حضورپاك سجدې ته تلو نو زور به ئې پرې کولو نو ما به خپلې خپې راغونډولې. بيا چه به حضورپاك د سجدې نه اودريدو نو ما به خپلې خپې دوباره خورولې. حضرت عائشه رضی الله عنها (دا هم) اوفرمائيل چه په هغه زمانه کښې به په کورونو کښې ډيوې نه وې.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف ټول پنځه رجال دی.

① **اسماعيل رحمه الله**: دا ابو عبدالله اسماعيل ابی اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس اصبحی مدنی رحمه الله دې. د دوی تفصيلی تذکره کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: "تفاضل أهل الإيمان في الأعمال"، لاندې تيره شوې ده.(1)

② **مالك رحمه الله**: دا امام دارالهجره مالك بن انس بن مالك بن ابی عامر الاصبحی المدنی رحمه الله دې. د دوی تفصيلی احوال کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: "من الدين الفرار من الفتن"، لاندې تير شوی دی.(2)

③ **ابی نضر مولی عمر بن عبيدالله رحمه الله**: دا ابوالنضر سالم بن ابی اميه دې. د عمر بن عبيدالله آزاد کړې شوې غلام رحمه الله دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب الوضوء، باب: "المسح على الخفين"، لاندې تير شوی دی.(3)

④ **ابی سلمه بن عبدالرحمن رحمه الله**: دا د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه څوئی دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: "صوم رمضان احتسابا من الإيمان" لاندې تير شوی دی.(4)

⑤ **عائشه رضی الله عنها**: دا ام المؤمنين زوجهٔ رسول، بنت ابی بکر صديق حضرت عائشه رضی الله عنها ده. د دوی احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحی د دويم حديث لاندې تيرشوی دی.(5)

د حديث شرح: عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «كُنْتُ أَنَامُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ.

---

(1) کشف البارى: ۱۱۳/۲.
(2) کشف البارى: ۸۰/۲.
(3) کشف البارى کتاب الوضوء، باب: "المسح على الخفين".
(4) کشف البارى: ۳۲۳/۲.
(5) کشف البارى: ۲۹۱/۱.

د نبی کریم ﷺ بی بی حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه زه به د حضورپاك مخې ته اوده ووم په داسې حال کښې چه زما خپې به دَ قبلې په څائی کښې خورې وې.
دلته مطلقًا اوده کیدل وئیل مقصود نه دی بلکه مقصود دادې چه کله دَ شپې دَ تهجد دَ نوافلو دَ پاره حضورپاك اودریدو هغه وخت په تیاره کښې به زه دَ حضورپاك مخې ته اوده ووم. په دې عبارت کښې «وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ» جمله حالیه ده. دَدې مطلب "فِي مَكَانِ سُجُوْدِهٖ" دې چه د حضورپاك دَ سجدې کولو په څائی کښې به اوده کیدلم.[1]

"فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي": بیا چه کله به سجدې ته تلو نو زور به ئې ورکولو. دَ "غَمَزَنِي" مطلب اشاره کول دی که هغه په سترگه وی او که په لاس سره وی.[2]
دې څائی کښې "غمزبالید" مراد دې.[3]
دَدې معنې طرف ته واضح اشاره دَ سنن ابی داؤد په روایت کښې ملاویږی چه حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه کله به حضورپاك دَ سجدې کولو اراده کوله نو حضورپاك به زما خپه اووهله نو ما به هغه راغونډه کړه.[4]

فَإِذَا قَامَ بَسَطْتُهُمَا: بیا چه به کله حضورپاك سجده اوکړه او اودریدلو به نو ما به خپلې خپې (دوباره) خورولې. "بَسَطْتُهُمَا" کښې "هُمَا" ضمیر دَتثنیه دې لیکن دَ مستملی په روایت کښې دلته هم دَ واحد ضمیر دې.[5]

وَالْبُيُوْتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ: په هغه زمانه کښې به په کورونو کښې ډیوې نه وې. په دې جمله کښې "الْبُيُوْتُ" مبتداء ده او باقی جمله دَدې خبر دې.[6] "يومئذ" نه مراد "وقتئذ" دې یعنی کوم وخت چه نبی کریم ﷺ ژوندې وو.[7]
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی: دلته نه حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها دفع دَ دخل مقدر فرمائی چه په ما اعتراض اونه کړې شی چه ما به خپې ولې نه راغونډولې؟ په دې وجه چه په هغه ورځو کښې ډیوه خو وه نه چه څه ښکاریدل او دا پته نه لگیدله چه دَ حضورپاك

---

[1] فتح الباري: ۶۳۸/۱، عمدة القاري: ۱۶۹/۴.
[2] بعضهم فسّر الغمز في بعض الأحاديث بالإشارة، كالرمز بالعين أو الحاجب أو باليد. (النهاية في غريب الحديث والاثر: ۳۲۱/۲، تاج العروس، المادة: غ م ز: ۲۶۱/۱۵).
[3] عمدة القاري: ۱۶۹/۴.
[4] حدثنا مسدد، حدثنا يحيى، عن عبيدالله، قال: سمعت القاسم يحدث عن عائشة، قالت: بئسما عدلتمونا بالحمار والكلب، لقد رأيت رسول الله يصلي وأنا معترضة بين يديه، فإذا أراد أن يسجد غمز رجلي، فضممتها إلي، ثم يسجد. (سنن أبي داؤد، في الصلاة، باب: من قال: المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ۷۱۲).
[5] عمدة القاري: ۱۶۹/۴، إرشادالساري: ۴۶/۲.
[6] عمدة القاري: ۱۶۹/۴.
[7] فتح الباري: ۶۳۸/۱، الكوثر الجاري: ۷۰/۲.

قيام به څومره اوږد وي؟ څلور او پنځه سپارې به حضورپاك تلاوت كولو په دې وجه به نبي خپې دوباره خوږولې.[1]

دَ حديث دَترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ "كنتُ أنام" په وجه دې هغه داسې چه اوده كيدل په عام توګه باندې هم په بستره باندې وى او ترجمة الباب هم "الصلاة على الفراش" دې. بلِه دا چه په آخرى حديث كښې دَدې تصريح هم موجود ده چه مونږ به په كومه بستره باندې اوده كيدلو زه هم په هغې باندې اوده ووم.[2]

دَمذكوره حديث شريف نه مستنبط فوائد او احكام: دَمذكوره حديث شريف نه ډير فوائد او احكام مستنبط كيږى. په هغې كښې څه لاندې ذكركولې شى:

① دَدې حديث نه دَ ښځې طرف ته مخ كول او اودريدلو سره دَ مونځ كولو جواز معلوميږى. بعضې ائمه حضراتو دَ شارع ﷺ نه علاوه بل چاله داسې كول منع كړى دى. په دې وجه چه په دې كښې دَ فتنې ويره ده اودَ زړه اودَ نظر دَ دغه ښځې طرف ته متوجې كيدل دى. البته حضورپاك خودَدې نه پاك وو په دې وجه په هغوى باندې څه حرف نه شى راتلې. بل دا چه دَ شپې وخت وو په هغه دور كښې ډيوه وغيره هم نه وو.

② دَدې حديث نه دَ اوده كس دَ مونځ دَ پاره دَ پاسولو استحباب هم معلوميږى.

③ دا هم معلوم شو چه په مونځ كښې په قليل عمل سره څه حرج نه واقع كيږى.

④ داهم معلوم شو چه په تورشك باندې مونځ كول جائز دى.

⑤ دَ ښځې دَ مونځ ګذار مخې ته كيدل مونځ نه باطلوى.[3]

دَمونځ ګذار مخې ته كه څوك ښځه وى نودَ مونځ حكم: دَجمهور فقهاء كرام په كومو كښې چه امام ابو حنيفه، امام مالك، امام شافعى رحمهم الله شامل دى په نيز دَ يوې ښځې طرف ته مخ كول اومونځ اداكول يا دَ ښځې دَ مونځ ګذار مخې ته تيريدل مونځ نه باطلوى البته دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله په نيز دې سره مونځ باطليږى.[4]

علامه عينى رحمه الله فرمائى په كوم حديث كښې چه دى چه دَ ښځې، خر او دَ سپى دَ مونځ ګذار په مخكې په تيريدو سره مونځ فاسديږى. دَ هغې جواب دادې چه دَ دوى په تيريدو سره مونځ ناقص كيږى ځكه چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږى. دَدې نه مراد دا نه دې چه دَدوى په تيريدو سره مونځ باطليږى. وجه داده چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږى. ځكه چه دَ ښځې طرف ته كتلو سره وسوسه پيدا كيږى او خر مكروه آوازونه اوباسى او سپې په فتنه كښې اچوى او اضطراب پيدا كوى. چونكه دا څيزونه دَ مونځ دَمنقطع كولو ذريعه جوړيږى په دې وجه په دې باندې دَ مونځ دَ منقطع كيدو اطلاق اوكړې شو.

---

[1] سراج القارى: ۴۱۳/۲، تقرير بخارى شريف: ۳۰۶/۲.
[2] فتح البارى: ۶۳۸/۱،عمدة القارى: ۱۶۸/۴، الكوثر الجارى: ۷۰/۲.
[3] فتح البارى: ۶۳۸/۱،عمدة القارى: ۱۶۹/۴، الكوثر الجارى: ۷۰/۲.
[4] المبسوط للسرخسى، كتاب الصلاة باب: الحدث فى الصلاة: ۱۹۱/۱.

دويمه خبره دا چه د امام احمد رحمه الله مستدل حديث منسوخ دې او ناسخ د حضرت ابو سعيد خدری رضي الله عنه حديث دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی چه مونځ هيڅ يو څيز نه ماتوی (او د مونځ په حالت کښې خپلې مخې ته تيريدونکی) تاسو په خپل قوت سره ورديکه کړئی هغه شيطان دې.

او شارع عليه السلام مونځ اداکړو په داسې حال کښې چه د حضورپاك او د قبلې په مينځ کښې حضرت عائشه رضي الله عنها وه. بل دا چه په حديث کښې دی چه خره د مونځ ګذارو مخې ته څريدله او په دې باندې چا هم انکار اونه کړو.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او عطاء رحمه الله اوفرمائيل چه کومه ښځه مونځ منقطع کوی د هغې نه مراد حائضه ښځه ده. اوکه چرې دا اعتراض اوکړې شی چه بعضې احاديثو کښې راغلی دی چه سپې، خنزير، يهودی او نصرانی مونځ منقطع کوی نو د دې جواب دادې چه دا حديث ضعيف دې.(١)

د مس مراة د وجې نه د اودس حکم: د دې حديث شريف نه يوه داخبره هم معلوميږی چه ښځې سره د لاس لګولو د وجې نه اودس نه ماتيږی. په دې باره کښې د مذاهبو تفصيل دادې چه د احنافو په نيز د ښځې سره د لاس لګولو د وجې نه اودس نه ماتيږی. مګر چه مباشرت فاحشه اوشی.(٢)

د شوافع په نيز ښځې سره لاس لګول ناقضِ وضو دی. ليکن د هغوی په نيز په دې کښې ډير مختلف اقوال دی مثلاً:

په يو روايت کښې د غيرمحرم سره په لاس لګولو سره اودس ماتيږی. په دويم کښې محرم سره لاس لګول، په يو روايت کښې بغيرد حائل نه لاس لګولو سره اودس ماتيږی. او په يو بل روايت کښې حائل سره هم لاس لګولو سره اودس ماتيږی. په يو روايت کښې د خوند سره لاس لګولو د وجې اودس ماتيږی. او په يو بل روايت کښې بغيرد خوند نه هم ناقض دې. اوبيا ملموس (کوم له چه لاس اورلې شی) باره کښې هم دوه روايتونه دی د ماتيدو او نه ماتيدو. اکثرو ترجيح ماتيدلو ته ورکړې ده.(٣)

د امام مالك رحمه الله په نيز کله چه په خوند سره لاس اولګولې شی نو د اودس ماتونکې دې(٤)

د امام احمدبن حنبل رحمه الله په دې مسئله کښې درې روايتونه دی: يو د احناقو مطابق، دويم د شوافع مطابق او دريم د مالکيؤ مطابق.(٥)

ذکرشوې حديث مبارك د احنافو دليل دې چه نبی کريم ﷺ به د سجدې کولو په وخت د

---

(١) عمدة القاري: ١٧٠/٤-١٦٩.

(٢) الدرالمختار، كتاب الطهارة، أركان الوضوء، ص: ٢٥، التفاوى العالمكيرية، كتاب الطهارة، الباب الأول فى الوضوء، الفصل الخامس فى النواقض: ١٥/١، تحفة الملوك، كتاب الطهارة، نواقض الوضوء، ص: ٤٢.

(٣) المجموع شرح المهذب، كتاب الطهارة، باب: الأحداث التى ينقض الوضوء: ٢٦/٢.

(٤) بداية المجتهد، الطهارة، الضوء، نواقض الوضوء، المسألة الثالثة: ٤٤/١-٤٣.

(٥) المغنى لابن قدامة، الطهارة، انتقاض الوضوء بملامسة النسآء: ٢١٩/١.

حضرت عائشه رضي الله عنها خپې سره لاس لګولو هغې به راغوندولې بیا به حضور پاك سجده کوله.
علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه ممکن ده چه د دغه لاس لګولو په وخت حائل موجود وي.[1] دَدې په جواب کښې علامه ابن بطال رحمه الله وغیره دَدې تردید کړې دې چه په خپو کښې اصل هم دا دې چه هغه بغیرد حائله وي لکه چه لاس بغیرد حائل وي.[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله هم یو احتمال بیان کړې دې چه ممکن دی چه دا دَ نبی کریم ﷺ خصوصیت وي چه بغیرد حائل لاس لګولو سره د حضور پاك اودس نه ماتیږي.[3] علامه عیني رحمه الله فرمائي چه د خصوصیت دا دعوی بې دَ دلیله ده.[4]

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۶]

۳۸۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ[5] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يُصَلِّي وَهِيَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى فِرَاشِ أَهْلِهِ، اعْتِرَاضَ الْجَنَازَةِ.

ترجمه: حضرت عروه رحمه الله فرمائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها هغه ته خبر ورکړو چه نبی کریم ﷺ به (دَ هغې په حجره کښې) دَ خپلې بی بی په تورشك باندې اودریدو او داسې مونځ کولو چه زه به دَ نبی کریم ﷺ او دَ قبلې په مینځ کښې داسې سملاستلم لکه دَ جنازې کټ.

تواجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف ټول شپږ رجال دی:

① **يحيى بن بكير** رحمه الله: دا ابوذکریا یحیی بن عبدالله بن بکیر القرشي المخزومي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب بدء الوحي، باب: کیف کان بدء الوحي دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[6]

② **الليث** رحمه الله: دا امام ابوالحارث اللیث بن سعد بن عبدالرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب بدء الوحي، باب: کیف کان بدء الوحي دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[7]

③ **عقیل** رحمه الله: دا عُقیل بن خالد بن عَقیل رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباري، کتاب بدء الوحي، باب: کیف کان بدء الوحي دریم حدیث لاندې او تفصیلي احوال کتاب العلم باب: فضل العلم لاندې تیر شوی دی.[8]

---

[1]) شرح الکرماني: ۴/۴۷.
[2]) شرح ابن بطال: ۲/۵۱.
[3]) فتح الباري: ۱/۶۳۸.
[4]) عمدة القاري: ۴/۱۷۰.
[5]) مرتخريجه في كشف الباري تحت الحديث السابق، الرقم: ۲۸۲.
[6]) کشف الباري: ۱/۳۲۳.
[7]) کشف الباري: ۱/۳۲۴.
[8]) کشف الباري: ۱/۳۲۵، ۳/۴۵۵.

④ ابن شهاب رحمه الله: دا ابوبکر محمدبن مسلم، بن عبيدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهري المدني رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[1]

⑤ عروه رحمه الله: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمه الله دي. دَدوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَ دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیر شوی دی.[2]

⑥ حضرت عائشه رضي الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَدویم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]

شرح حدیث: دَ مذکوره حدیث مبارك تشریح دې نه مخکښې حدیث کښې تیره شوې ده. البته "اعتراض الجنازة" نه یوه مسئله معلومیږی چه دَ ښځې دَ جنازې مونځ اداکولو په وخت به امام دَښځې په مینځ کښې اودریدو سره مونځ کوی. دا دَ احنافو مختار مذهب دې او راجح مذهب دَ سینې مقابل دَ اودریدو دې.[4]

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله لیکی چه اشارة (النص) کله دَ عبارت (النص) نه هم وړاندې کیږی ځکه چه دَ عبارت (النص) نه خو صرف دَ یو جزئیه صراحت ملاویږی لیکن دَ اشاره (النص) نه زیاته خبره حاصلیږی. مثلاً دَ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ تشبیه نه داهم معلومه شوه چه دَ مخکښې نه په ذهنونو کښې داخبره موجود ده چه جنازه مخامخ به مینځ کښې وی ځکه چه دَ مشبه به په توګه هم هغه څیز بیانولې شی چه دَ مخکښې نه ټولو ته معلوم وی.[5]

"اعتراض الجنازة" دا لفظ دَ حرفِ جر مقدر سره دې یعنی "كاعتراض الجنازة" او دا به دَ مصدر محذوف صفت جوړشی یعنی تقدیری عبارت به داسې جوړشی: "وهي معترضة بينه وبين القبلة اعتراضا كاعتراض الجنازة".[6]

"جنازة" دَجیم په فتحې سره هغه تخت ته وئیلی شی په کوم چه مړې کیخودې شی.[7]

دَ روایت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذکوره روایت دَ ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په دواړو په کښې فراش یعنی په تورشك باندې دَ مونځ اداکولو ذکر دې.[8]

---

[1]) کشف الباري: ۱/۳۲۶.
[2]) کشف الباري: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.
[3]) کشف الباري: ۱/۲۹۱.
[4]) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: فی کیفیة الصلاة علی الجنازة: ۲/ ۳۴۰-۳۳۹، الفتاوی الهندیة، کتاب الصلاة، الباب الحادی والعشرون فی الجنائز، الفصل الخامس فی الصلاة علی المیت: ۱/ ۱۶۴، ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: صلاة الجنازة، مطلب: هل یسقط فرض الکفایة بفعل الصبی: ۳/ ۱۱۸.
[5]) فیض الباري: ۲/ ۳۴، انوارالباري: ۱۲/ ۱۶۳.
[6]) عمدة القاري: ۴/ ۱۷۱، مصابیح الجامع للدمامیني: ۱/ ۱۰۶.
[7]) المصباح للجوهري، ص: ۱۹۲، النهایة فی غریب الحدیث والاثر: ۱/ ۲۹۹.
[8]) عمدة القاري: ۴/ ۱۷۱.

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٣٧٧]

- ٣٨٣ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عِرَاكٍ عَنْ عُرْوَةَ(١) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يُصَلِّي وَعَائِشَةُ مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَنَامَانِ عَلَيْهِ.

ترجمه حديث: د حضرت عروه رحمه الله نه روايت دې چه نبی كريم ﷺ به په هغه بستره باندې مونځ كولو په كوم چه به هغوی (يعنی حضورپاك) او حضرت عائشه رضی الله عنها اوده كيدل. په داسې حال كښې چه حضرت عائشه رضی الله عنها به دَ حضورپاك او دَ قبلې په مينځ كښې پرته وه.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف ټول شپږ رجال دی:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبد الله بن يوسف تنيسی دمشقی رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: بدء الوحی دَ دزيم حديث لاندې تير شوی دی(٢)

② **الليث رحمه الله:** دا امام ابو الحارث الليث بن سعد بن عبد الرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف الباری، كتاب بدء الوحی، باب: كيف كان بدء الوحی دريم حديث لاندې تير شوی دی(٣)

③ **يزيد رحمه الله:** دا ابو الرجاء يزيد بن ابی حبيب رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: إطعام الطعام من الإسلام لاندې تير شوی دی(٤)

④ **عراك رحمه الله:** دا عراك بن مالك الغفاری الكنانی المدنی رحمه الله دې.(٥) دَ بنی حماس سره ئې تعلق دې. (٦) دَ كومو استاذانو او مشائخونه چه هغوی روايت كړې دې په هغوی كښې عروه بن زبير، طلحه بن عبيد الله بن كريز الخزاعی، عبد الله بن عمر بن خطاب، ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف، ابو هريره، عبيد بن عبد الله بن عتبه، عبد المالك بن ابو بكر بن عبد الرحمن بن حارث بن هشام، محمد بن مسلم بن شهاب الزهری، نوفل بن معاويه الدبلی، حفصه بنت عبد الرحمن بن ابی بكر صديق، زينب بنت ابی سلمه او ام المؤمنين حضرت عائشه رضی الله عنها و رضی الله عنهم وغيره شامل دی.

اودَ دوی نه روايت كونكو كښې يزيد بی ابی حبيب مصری، عبد الله بن عراك بن مالك، خثيم بن عراك بن مالك، عبد العزيز بن عمر بن عبد العزيز، سليمان بن يسار، عبد الله بن ابی سلمه ماجشون، مكحول شامی، يحيی بن سعيد انصاری او خالد بن ابی صلت وغير رحمهم الله شامل دی(٧)

---

(١) مر تخريجه تحت رقم الحديث: ٣٨٢.
(٢) كشف الباری: ١/٢٧٩.
(٣) كشف الباری: ١/٣٢٤.
(٤) كشف الباری: ١/٦٩٤.
(٥) الكاشف: ٢/٢٥٥، التاريخ الكبير للبخاری: ٧/٨٨.
(٦) تهذيب الكمال: ١٩/٥٤٧.
(٧) تهذيب الكمال: ١٩/٥٤٦، تقريب التهذيب: ٧/١٧٢.

دَ حضرت عائشه ﷞ نه دَدوی په سماع باندې اعتراض هم کړې شوې دې. حضرت موسی بن هارون ﷫ فرمائی چه مونږ ته دَ عراك دَ حضرت عائشه ﷞ نه دَ سماع هیڅ علم نشته دې.[1] او ابن حبان ﷫ دوی په ثقاتو کښې ذکر کړی دی.[2] احمد بن عبدالله العجلی ﷫ فرمائی چه دې ثقه وو اودَ اوچتې درجې دَ تابعینو نه وو.[3] ابوزرعه ﷫ او ابو حاتم ﷫ فرمائی: ثقة.[4] دَ حضرت عمر بن عبدالعزیز خوئی عبدالعزیز ﷫ وائی چه زما پلار (عمر بن عبدالعزیز) به دَعراك بن مالك ﷫ برابر هیڅوك نه شمیرل.[5] حضرت عمر بن عبدالعزیز ﷫ فرمائی چه ما دَ عراك بن مالك ﷫ نه زیات څوك مونځ کونکې نه دې لیدلې. هغوی به دَ هرلسو آیاتونو نه پس رکوع کوله او بیا به ئې سجده کوله. په یو بل روایت کښې داسې دی چه هغوی به په هر لس آیاتونو باندې رکوع کوله.[6] معن بن عیسی به دَ ثابت بن قیس نه روایت کولو سره فرمائیل چه دوی صائم الدهر وو.[7] دَ منذر بن عبدالله نه روایت دې چه دَ حضرت عمر بن عبدالعزیز ﷫ په ملګرو کښې عراك بن مالك ﷫ په دې معامله کښې دَ ټولو نه سخت وو چه بنی مروان په اموال فئی اودَ خلقو په مالونو کښې بې ځایه ظالمانه قبضه کړې وه چه هغه دې دَ هغه نه واپس واخستې شی. کله چه یزید بن عبدالملك والی جوړ شو نوهغه عبدالواحد بن عبدالله نصری دَ مدینې والی جوړ کړو. عبدالواحد بن عبدالله نصری به حضرت عراك ﷫ خپل ځان ته ډیر نیزدې ساتلو. هغه به ئې خپل ځان سره په تخت باندې کینولو. هیڅ یو کار به ئې دَ هغه دَ مشورې نه بغیر نه کولو او فرمائیل به ئې چه عراك ﷫ یو نیك ملګرې دې.[8]

محمد بن سعد او مفضل بن غسان الغلانی قول دی چه دې دَ یزید بن عبدالملك دَ خلافت په زمانه کښې وفات شو.[9] ابن سعد ﷫ په طبقات کښې داهم لیکلی دی چه دَهغوی وفات په مدینه منوره کښې شوې دې.[10] دا هم وئیلې شوی دی چه دَ حضرت عمر بن عبدالعزیز ﷫ دَ وفات نه پس دَ یزید بن عبدالملك خلافت په یو سل یو هجری کښې وو اودَځلورو کالو نه لږ شان زیات قائم پاتې وو.[11]

---

[1] تقریب التهذیب: ۱۷٤/۷، میزان الاعتدال: ۶۳/۳.
[2] الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.
[3] تهذیب الکمال: ۵٤۷/۱۹، تهذیب التهذیب: ۱۷۲/۷.
[4] الجرح والتعدیل: ۵۳/۷.
[5] تهذیب الکمال: ۵٤۷/۱۹، تهذیب التهذیب: ۱۷۲/۷.
[6] تهذیب الکمال: ۵٤۷/۱۹، تهذیب التهذیب: ۱۷۲/۷.
[7] الکاشف: ۵۵/۲، الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.
[8] تهذیب الکمال: ۵٤۷/۱۹، تهذیب التهذیب: ۱۷۲/۷.
[9] الکاشف: ۲۲۵/۲، الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.
[10] الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.
[11] سیر أعلام النبلاء: ٦٤/۵، تهذیب الکمال: ۵٤۹/۱۹.

⑤ **عروه رحمه الله**: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَ دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیر شوی دی[1]

⑥ **حضرت عائشه رضي الله عنها**: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی[2]

شرح حدیث: دَ زیر بحث ترجمة الباب لاندې امام بخاری رحمه الله درې احادیث راوړی دی. دَ ترجمة الباب دَ اثبات دَ پاره هم رومبې حدیث کافی وو ځکه چه ظاهره ده چه په کومه بستره باندې حضرت عائشه رضي الله عنها ملاسته وه په هغې باندې رسول الله ﷺ مونځ کولو. لیکن دا امر په اول حدیث کښې په صراحت سره نقل نه وو. په دې وجه ئې دویم حدیث ذکرکړو چه په هغې کښې تصریح وه چه دَ خپل کور والا په بستره باندې حضورپاك مونځ کولو او حضرت عائشه رضي الله عنها مخې ته دَ جنازې په شان ملاسته وه. دې نه پس په دریم روایت کښې نور تفصیل راغلو چه دا هغه بستره وه په کومه چه به دې دواړو حضراتو آرام کولو.

الغرض دَ دې دریواړو روایاتو نه دَ امام بخاری رحمه الله مقصد پوره شو چه دَ خورولو کوم یو څیز هم وی بورئی، پوزکې، تورشك وغیره اگرکه هغه دَ اوده کیدو په کار راځی په هغې باندې مونځ اداکول صحیح دی.

دا دریم حدیث اگرچه مرسل دې لیکن دا په دې خبره باندې محمول دې چه حضرت عروه رحمه الله به دا حدیث هم دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه اوریدلې وی لکه څنگه چه هم دا امر دَ ماقبل حدیث مسند نه مترشح کیږی. او دَ دې حدیث مرسل دَ راوړلو نه مقصود په دې خبره باندې تنبیه ده چه بستره به دَ دې دواړو حضراتو دَ اوده کیدو دَ پاره استعمالیدله اودا نکته هم ده چه مذکوره حدیث مرسلاً او مسنداً دواړه طریقو نقل دې[3]

دَ روایت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روایت دَ ترجمة الباب سره په مناسبت پوره شان سره واضح دې.

۲۳ - بَاب: السُّجُودِ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

داباب دې دَ مونځ گذار دَ تیزې گرمئ دَ وجې نه په کپړا باندې دَ سجدې کولو (دَ جواز) باره کښې

دَ ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ دې باب نه مقصود دَ مونځ گذار دَ گرمئ دَ سختئ نه دَ بچ کیدو په خاطر دَ خپلې کپړې په غاړه یا پلوٗ مثلاً لمن، لستونړې وغیره باندې دَ سجدې کولو جواز بیانول دی. البته دَ "الحر" قید دَ راتلونکی حدیث دَ الفاظو دَ موافقت او محافظت دَ پاره دی. ځکه چه په یخنئ کښې هم داسې کول

[1]) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.
[2]) کشف الباری: ۱/۲۹۱.
[3]) عمدة القاری: ۴/۱۷۲.

جائزدی بلکه کوم حضرات چه په کپړا باندې د سجدې کولو دَ جواز قائل دی هغوی دا دَ څه حاجت سره مقید نه منی.(۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائی چه په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله په شوافع باندې ردکوی. ځکه چه دَهغوی په نیز په ثوب متصل باندې سجده کول مکروه دی. بلکه منفصل کیدل پکاردی. اودَ جمهورو په نیز دا جائز دی. امام بخاری رحمه الله دَ جمهورو سره دی.(۲)

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه په رومبی باب کښې امام بخاری رحمه الله په خپله کپړا باندې دَ سجدې کولو جواز مطلقًا خودلې وو اودلته دَ سختې ګرمئ دَ وخت قید لګولو سره دهغې مسئله ئې هم جدا بیان کړې ده. ځکه چه دَ آثارو نه هم دواړه شان جواز ثابتیږی. ځکه چه په علم معانی کښې دا امر فیصله شوې دې چه کله په یو مقید باندې حکم کولې شی نوهم قیود ملاحظه وی. لکه جاءنی زید، جاءنی زید راکبا او جاءنی زید راکبا أمس کښې فرق دې ځکه چه قیود زیاتیدو سره دَهغې فائدې هم زیاتیږی.(۳)

تعلیق: وَقَالَ الحَسَنُ: «كَانَ القَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى العِمَامَةِ وَالقَلَنْسُوَةِ وَيَدَاهُ فِي كُمِّهِ»

دَ تعلیق ترجمه: حضرت حسن بصری رحمه الله اوفرمائیل: خلقو (یعنی صحابه کرامو رضی الله عنهم) به په پټکی او ټوپئ باندې سجده کوله، په داسې حال کښې چه دَهغوی لاسونه به په لستونړو کښې وو.

دَتعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی شیبه رحمه الله اوعبد الرزاق رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. دَحضرت حسن بصری رحمه الله مذکوره قول په دواړو کتابونو کښې دَ هشام رحمه الله په طریق سره ذکر دې وئې ګورئی:

«حدثنا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن قال: إن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يسجدون وأيديهم في ثيابهم، ويسجد الرجل منهم على عمامته»(۴)

او په مصنف عبد الرزاق کښې مذکوره اثر دادې: «عبد الرزاق عن هشام بن حسان عن الحسن قال: أدركنا القوم وهم يسجدون على عمائمهم ويسجد أحدهم ويديه في قميصه»(۵)

دَ تعلیق رجال:

الحسن رحمه الله: دا مشهور تابعی ابوسعید حسن بن ابی الحسن یسار بصری رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فأصلحوا، فسماهم

(۱) فتح الباری: ۶۳۹/۱، عمدة القاری: ۱۷۳/۴.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۳۷/۳، سراج القاری: ۴۱۴/۲.

(۳) انوارالباری: ۱۶۴/۱۲، فیض الباری: ۳۴/۲.

(۴) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يسجد ويداه في ثوبه، رقم الحديث: ۲۷۵۴، ۴۹۷/۲.

(۵) المصنف لعبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب: السجود على العمامة، رقم الحديث: ۱۵۶۶، ۴۰۰/۱.

المؤمنين لاندې تير شوى دى.(1)

دَ تعليق تشريح: حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى صحابه كرامو رضي الله عنهم به په پټكى او توپئ باندې سجده كوله. "القوم" نه مراد اصحاب رسول صلى الله عليه وسلم دى.(2)

دَ "القلنسوة" نه مراد توپئ ده. المعجم الوسيط كښې ليكلى دى: "لباس للرأس، مختلف الأنواع والأشكال" دَ سر هغه لباس كوم چه په مختلف شكلونو كښې وى په دې لفظ كښې څو لغات دى: قُلَنْسِيَة، او جمع ئې قلانِس، قلانِيس، قَلاسِيّ راځى.(3)

"يداه فى كمه" دَ بخارى رحمه الله په اكثرنسخو كښې هم دا شان دې. البته دكشميهنى په روايت كښې "يديه فى كمه" دې.(4)

دَ اكثرو دَ قول مطابق "يداه" مركب اضافى به مبتداء شى او "فى كمه" دَ خپل متعلق سره خبر او پوره جمله به حال شى. تقديرى عبارت به داسې شى: "ويدا كل واحد فى كمه" هسې مقام تقاضاكوله چه "وأيديهم فى أكمامهم فى ثيابهم" وې لكه څنګه چه دَ المصنف لابن ابى شيبه په روايت كښې "وأيديهم فى ثيابهم" دې.(5)

اودَ كشميهنى دَ روايت مطابق به "يديه" به حالت دَ نصب كښې وى، دَ فعل محذوف دَ وجې نه، يعنى "يجعل كل واحد يديه فى كمه".(6)

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَدې اثر دَ ترجمة الباب سره مناسبت سره ډير كوشش كولوسره ثابتولې شى څكه چه ترجمة الباب دلالت كوى "السجود على الثوب" باندې. اودَ ثوب اطلاق په عمامه او توپئ باندې نه كيږى ليكن دا باب او دَدې نه روستو درې ابوابو كښې "على وجه الأرض" باندې دَ سجدې كولو جواز بيان شو بلكه په هغه شى باندې دَ سجدې كولو جواز معلوم شو كوم چه په زمكه باندې خور شوې يا كيخودې شوې وى. مثلاً وړوكې پوزكې، غټ پوزكې، تورشك، پټكې او توپئ وغيره(7).

---

1) كشف البارى: ٢/ ٢٢٠.

2) عمدة القارى: ١٧٣/٤، إرشادالسارى: ٤٨/٢.

3) المعجم الوسيط، ص: ٧٥٤، معجم الصحاح للجوهرى،ص: ٨٨٠.

4) فتح البارى: ٦٣٩/١، عمدة القارى: ١٧٣/٤.

5) حدثنا أبوبكر قال: نا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن، قال: كان أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم يسجدون وأيديهم فى ثيابهم، ويسجد الرجل منهم على عمامته. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الرجل يسجد ويداه فى ثوبه، رقم الحديث: ٢٧٥٤، ٤٩٧/٢).

6) فتح البارى: ٦٣٩/١، عمدة القارى: ١٧٣/٤، إرشادالسارى: ٤٨/٢.

7) عمدة القارى: ١٧٣/٤.

لهذا په دې اعتبار سره مناسبت ثابتيږي.
په لستوڼړي باندې دَ سجدې کولو شرط: په لستوڼړي باندې دَ سجدې کولو شرط دادې چه دَ لستوڼړي يا لمن کپړا پاکه وي او هغه ځائې هم پاک وي. که چرې هغه ځائې پاك نه وي نوسجده به صحيح نه وي. دغه شان په هر هغه څيز باندې دَ سجدې کولو هم دغه حکم دې کوم چه دَ مونځ ګذار دَ بدن سره لګيدلې دې. کله چه دَ هغه لاندې ځائې پاك وي نوسجده جائز او صحيح ده، اګرچه هغه ملاؤ شوې ځائې دَمونځ ګذار جزء وي ليکن لستوڼړي او دې نه علاوه دَ متصل کپړې دَ سجدې دَ پاره بغيردَ عذر نه خورول مکروه دي. ځکه چه دا دَ کبر کار دې. لهذا که دَ کبر دَ وجې نه داسې اوکړې نومکروه تحريمي دې اوکه دَ کبر اراده ئې نه وي او بغيردَ ضرورت او بغيردَ عذر نه وي نومکروه تنزيهي دې. که چرې عذر يعنې خاوره وي، کانړې وي يا دَ يخنئ اوګرمئ وغيره دَ تکليف ويره وي نومباح دي.[1]
دَ پټکي په ول باندې دَ سجدې کولو حکم: دَ پټکي په ول باندې بغيردَ عذر نه سجده کول صحيح دي ليکن مکروه تنزيهي دي. کله چه ول په ټول تندي باندې وي يا دَ تندي په څه حصه باندې وي لکه بعضې وخت ول سست شي او تندي له راشي.
او دَ پټکي په ول باندې دَ سجدې دَ جائز کيدو شرط دادې چه دَ سجدې ځائې پاك وي اودَ ول لاندې نه دَ زمکې سختوالې مونځ ګذار ته داسې محسوسيږي چه که سرئې نور دباؤ کړو نو نه به دباويږي. نو که تندې ئې کلك نه شو بلکه صرف ورسره أولګيدو چه که چرې دباؤ ئې کړې نو دباؤ به شي نو په داسې حال کښې سجده اونه شوه دير خلق دَدې نه غافل دي.
که چرې ول ئې په لږه شان حصه باندې دې دَ تندي باقي حصه زمکې باندې لګې نو سجده جائز ده. او که دَ پټکي ول صرف دَ مونځ ګذار په سر باندې دې (تندي باندې نه دې) او صرف په ول باندې سجده اوکړې په زمکه باندې دَ هغه تندې اونه لګي نو سجده جائز نه ده، اکثر خلق دَدې نه هم غافل دي.[2]

حديث باب [حديث نمبر ٣٧٨]

٣٨٥- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ قَالَ حَدَّثَنِي غَالِبٌ الْقَطَّانُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ[3] قَالَ كُنَّا نُصَلِّي مَعَ

[1] عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ٩٤/٢.
[2] عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ٩٥/٢.
[3] أخرجه البخاري أيضا وفي مواقيت الصلاة، باب وقت الظهر عندالزوال، رقم الحديث: ٥٤٢. وفي كتاب العمل في الصلاة، باب: بسط الثوب في الصلاة في السجود، رقم الحديث: ١٢٠٨. ومسلم في صحيحه، كتاب المساجد، باب: استحباب تقديم الظهر في أول الوقت في غير شدة الحر، رقم الحديث: ٦٢٠. وأبوداؤد في سننه، كتاب الصلاة، في الصلاة، باب: الرجل يسجدعلى ثوبه، رقم الحديث: ٦٦٠. والترمذي في سننه، في الصلاة، باب: ما ذكر من الرخصة في السجود على الثوب في الحر والبرد، رقم الحديث: ٥٨٤. والنسائي في سننه، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب في الحر والبرد، رقم الحديث: ١٠٣٣. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الصلاة، القسم الأول في الفرائض، الباب الأول في الصلاة وأحكامها، الفصل السادس في شرائط الصلاة، الفرع الرابع في الأمكنة، النوع الأول فيه يصلى عليه، رقم الحديث: ٣٢٦٠، ٤٦٨/٥.

النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فَيَضَعُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثَّوْبِ مِنْ شِدَّةِ الحَرِّ فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

ترجمه حديث: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرمائي چه مونږ به د نبي كريم ﷺ سره مونځ كولو نو په مونږ كښې به بعضي خلقو د ګرمۍ د سختوالي د وجې نه د خپلې (اغوستې شوې) كپړو غاړه د سجدې كولو په ځائې كيخودله.

تراجم رجال: مذكوره حديث شريف كښې ټول پنځه رجال دي.

① ابوالوليد هشام بن عبدالملك رحمه الله: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك الباهلي الطيالسي المصري رحمه الله دي. د دوى مختصر تذكره كشف الباري، كتاب الإيمان، باب علامة الإيمان حب الأنصار لاندې او تفصيلي تذكره كتاب العلم، باب: إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم لاندې تيره شوې ده.[1]

② بشر بن المفضل رحمه الله: دا بشر بن المفضل بن الاحق البصري رحمه الله دي. د دوى تذكره كتاب العلم، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى من سامع لاندې تيره شوې ده.[2]

③ غالب القطان رحمه الله: د دوى پوره نوم ابو سليمان غالب بن خُطاف دي. چاته چه ابي غيلان القطان وئيلي شي. دوى ته ابو عفان البصري هم وئيلې شي.[3]

دې د يو قول مطابق مولى عبد الله بن عامر بن كُريز دې. دويم قول د مولى بن تميم دې دريم قول د مولى بن غنم دې او د ځلورم قول مطابق دا مولى بنى راسب دي.[4]

خَطاف د خاء په فتحې سره د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل دې. او د خاء په ضمې سره د ابن معين رحمه الله او علي بن المديني رحمه الله نه نقل دې.[5]

دې چه د كومو استاذانو او شيوخو نه روايت كوى په هغوى كښې بكر بن عبد الله المزني، ابو الجوزاء، اوس بن عبد الله الربعي، الحسن البصري، سعيد بن جبير، سليمان بن الاعمش، عمرو بن شعيب، مالك بن دينار، محمد بن سيرين، ابو المهزم التيمي وغيره رحمهم الله شامل دي.

او د دوى نه روايت كونكو كښې بشر بن المفضل، اسماعيل بن عليه، حزم بن ابي حزم القطعي، حماد بن معقل البصري، خالد بن عبد الرحمن السلمي، الخليل بن ذكريا الشيباني، دويد بن مجاشع، الربيع بن صُبيح، سهيل بن ابي حزم القُطعي، سلام بن ابي مطيع، شعبه بن الحاج رحمهم الله وغيره شامل دي.[6]

---

[1]) كشف الباري: ٢/٣٨، ٤/١٥٩.
[2]) كشف الباري: ٤/٢٢٢.
[3]) تهذيب الكمال: ٢٣/٨٤ التاريخ الكبير للبخاري: ٤/١٠٠-٩٩.
[4]) الثقات لابن حبان: ٧/٣٠٨، الجرح والتعديل: ٧/٦٤.
[5]) تهذيب الكمال: ٢٣/٨٤ تهذيب التهذيب: ٥/٢٤٢.
[6]) تهذيب الكمال: ٢٣/٨٥ تهذيب التهذيب: ٨/٦٤٢.

دَ دوی باره کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی ثقة، ثقة.([1]) یحیی بن معین رحمه الله او امام نسائی رحمه الله فرمائی: ثقة.([2]) ابو حاتم رحمه الله فرمائی: صدوق صالح([3]). عمار بن عمر بن المختار دَخپل پلار نه روایت کولو سره وائی: حدثنا غالب القطان وکان والله من خیار الناس.([4]) ابن حبان رحمه الله دَدوی تذکره کتاب الثقات کښې کړې ده.([5]) دَ دوی روایات بخاری، مسلم او ابن ماجه کښې دَ بشر بن المفضل رحمه الله په واسطې سره نقل دی.([6])

④ بکر بن عبدالله رحمه الله: دا بکر بن عبد الله بن عمرو بن هلال المزنی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الغسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لاینجس لاندې تیره شوې ده([7])

⑤ انس بن مالك رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیره شوې ده([8])

شرح حدیث: "طرف ثوبه" دا جمله دَ "یضع" فعل دَ پاره مفعول جوړیږی. مراد دا چه دَ گرمئ دَ سختوالی دَ وجې نه دَ سجدې په ځائی کښې به هرسړی خپله کپړا کیخودله. اوس دا کپړا خپله اغوستې شوې کپړا وه یا دَ بدن نه چرته جدا پرته وه، کومه چه به ئی خوروله او په هغې باندې به سجده کولې شوه؟

نوکه دَ هغه زمانې په اعتبار سره اوکتلې شی نو ښکاره خبره ده چه دَ کپړو دَ قلت زمانه وه. لهذا هم هغه کپړا مراد کیدې شی کومه چه اغوستې شوې وه نه چه جدا کپړا، خاص کر دَ کپړې اضافت هم دا ښائی([9])

اوددې نه هم واضحه الفاظ په صحیح مسلم، سنن ابی داؤد او سنن ابن ماجه کښې دی چه "بسط ثوبه فیسجد علیه"([10])

---

[1]) سیر أعلام النبلاء: ۲۰۶/۶، الجرح والتعدیل: ۶٤/۷.

[2]) الطبقات لابن سعد: ۲۷۱/۷، تهذیب الکمال: ۸۶/۲۳.

[3]) الجرح والتعدیل: ۶٤/۷، تقریب التهذیب: ۳/۲.

[4]) تهذیب التهذیب: ۶٤۲/۸، تهذیب الکمال: ۸۵/۲۳.

[5]) الثقات لابن حبان: ۳۰۸/۷.

[6]) میزان الإعتدال: ۳۳۱/۳، تهذیب الکمال: ۸۷/۲۳.

[7]) کشف الباری، کتاب الغسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لا ینجس.

[8]) کشف الباری: ۲/٤.

[9]) عمدة القاری: ۱۷٤/٤.

[10]) حدثنا یحیی بن یحیی، حدثنا بشربن المفضل، عن غالب القطان، عن بکر بن عبدالله، عن أنس بن مالك قال: کنا نصلی مع رسول الله صلی الله علیه وسلم فی شدة الحر، فإذا لم یستطع أحدنا أن یمکن جبهته من الأرض، بسط ثوبه، فسجد علیه. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب السجود علی الثوب فی شدة الحر، رقم الحدیث: ۶۲۰). حدثنا أحمدبن حنبل، حدثنا بشر — یعنی: ابن المفضل —، حدثنا غالب القطان، عن بکر بن عبدالله عن أنس........

او دَ سنن نسائی په روایت کښې دی «كنا إذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهائر سجدنا على ثيابنا اتقاء الحر»[1]

او دَ المصنف په روایت کښې دی «كنا نصلى مع النبى صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر والبرد، فيسجد على ثوبه»[2]

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت په پوره شان سره واضح دې[3]

دَحديث شريف نه مستفاد امور او اداب: ① دَمذکوره حدیث شریف نه معلومه شوه چه په مانځه کښې په قلیل عمل سره مونځ نه فاسدیږی.

② کپړا دَ تندي لاندې خورول او په هغې سجده کولو سره هم په مونځ کښې څه فرق نه راځی که هغه کپړا متصل وی او که غیر متصل.

په کپړا باندې دَ سجدې کولو باره کښې دَ ائمو مذاهب: دَ گرمئ یا یخنئ دَ سختوالی په وخت کله چه تندې په زمکه باندې نه لګی. په خپل بدن باندې دَ اغوستې شوې کپړې څه حصه خورول او په هغې باندې سجده کول دَ امام ابو حنیفه رحمه الله، امام مالک رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله په نیز جائز دی[4]

...... بن مالك، قال: كنا نصلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: الرجل يسجد على ثوبه، رقم الحديث: ٦٦٠).
حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن حبيب قال: حدثنا بشر بن المفضل، عن غالب القطان، عن بكر بن عبدالله عن أنس بن مالك، قال: كنا نصلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يقدر أحدنا أن يمكن جبهته. بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن ابن ماجة، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب فى الحر والبرد، رقم الحديث: ١٠٣٣).

[1] أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبدالله بن المبارك، عن خالد بن عبدالرحمن هوالسلمى، قال: حدثنى غالب القطان، عن بكربن عبدالله المزنى، عن أنس قال: كنا إذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهائر سجدنا على ثيابنا اتقاء الحر. (سنن النسائى، كتاب الصلاة، السجود على الثياب، رقم الحديث ١١١٧).

[2] حدثنا أبوبكر قال: نابشر بن الفضل، عن غالب، عن بكر، عن أنس، قال: كنا نصلى مع النبى صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه فسجد عليه (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الرجل يسجدعلى ثوبه من الحر والبرد، رقم الحديث ٢٧٨٥، ٣٦٩/١)

[3] عمدة القاري: ١٧٤/٤.

[4] بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: وأما سننها فكثيرة: ١/٦٤٠، البحر الرائق، كتاب الصلاة، فصل: فى اللغة فرق ما بين الشيئين: ٢١٢٠/١، حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح، كتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة: ١٥٥/١، المدونة الكبرى كتاب الصلاة، السجود على الثياب والبسط: ١٧١/١، مواهب الجليل فى الشرح الكبير، كتاب الصلاة، فى فرائض الصلاة، فرع: فرش خمرة فوق البساط وصلى عليها: ٢٥٧/٢، المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: مباشرة الأعضاء والسجود للمصلى: ١٩٧/٢، الإنصاف، كتاب الصلاة، صفة الصلاة: ٦٨/٢، المبدع شرح المقنع، كتاب الصلاة، فى صفة الصلاة: ٤٠٣/١.

خو امام شافعي رحمه الله ددي قائل نه دي. دهغوی په نيز د بدن سره متصل کپړا خورول او په هغې سجده کول خو جائز نه دی خو چه کومه کپړا دَ بدن نه جدا وي نو په هغې باندې سجده کولو کښې څه حرج نشته دې. يعنی کومه کپړا چه په بدن باندې د پاسه ده دهغې څه حصه دَسجدې په ځائی کيږدي او هغه حصه دَمونځ گذار په حرکت سره خوزيږي نو په هغې باندې سجده کول جائز نه دی. او که هغه کپړا دومره لويه ده چه دَ سجدې کولو په ځائی هغه پرته وی او دَ هغې باقي حصه مونځ گذار اغوستې ده، که هغه رکوع ته ځي يا سجده کوي يا قيام کوی نو په دې ټولو حالتونو کښې هغه کپړا نه خوزيږی نو بيا په داسې کپړا باندې دَ سجدې کولو اجازت دې. يا بيا دَ مونځ نه خارج کپړا باندې دَ سجدې کولو اجازت دې. دَ هغوی په نيز ددې وجه داده چه دَ مونځ گذار په بدن باندې کومه کپړا وی هغه هم دَ بدن د جزء په شان کيدو د وجې دَ مونځ کونکی سره ده لهذا لکه څنګه چه دَ بدن په څه حصه باندې سجده نه شی کيدې بلکه په زمکه باندې سجده کول ضروری دی. دغه شان په دغه متصل کپړا باندې سجده کول هم صحيح نه دی.(۱)

۲۴-باب: الصَّلاَةِ فِي النِّعَالِ

داباب دې په بيان دَ څپلو سره د مونځ دَ حکم باره کښې

"في النعال" دا في دَ علی په معنی ده. يا دَ باء په معنی؟علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا دَ ظرفيه په معنی اخستل صحيح نه دی.(۲) په دې صورت کښې به مطلب داشی چه څپلو سره يعنی څپلئ اچولو سره مونځ کول څنګه دی؟

نعال جمع ده دَنعل، دَدې معنی ده څپلئ او هرهغه څيز کوم سره چه خپه بچ کولې شی.(۳)

دَ مذکوره باب دَ ماقبل سره مناسبت: ددې باب او دَماقبل باب مناسبت دادې چه هلته دَ مخ دَ هغه کپړې سره لګيدل وو په کوم چه سجده کولې شوه. اوس دَ خپې دهغه څپلئ سره لګيدل دی کومه چه په خپه کښې اچولې شوې ده.(۴)

حديث باب [حديث نمبر ۳۷۹]

۳۸۶- حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ الأَزْدِيُّ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ(۵) أَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ قَالَ نَعَمْ.

---

۱) العزيز شرح الوجيز، كتاب الصلاة، كيفية الصلاة: ۵۲۱/۱، الحاوی الكبير للماوردی، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ۱۶۴/۲، روضة الطالبين، كتاب الصلاة، باب: فی صفة الصلاة: ۳۶۳/۱.

۲) عمدة القاری: ۱۷۶/۴.

۳) معجم الصحاح للجوهری، ص: ۱۰۵۳.

۴) فتح الباری: ۶۴۰/۱، عمدة القاری: ۱۷۴/۴.

۵) أخرجه البخاری أيضاً فی اللباس، باب: النعال السبتية، رقم الحديث: ۵۸۵ ومسلم فی صحيحه، فی المساجد، باب: جواز الصلاة فی النعلين، رقم الحديث: ۵۵۵ والترمذی فی جامعه، فی الصلاة، باب: ما جاء فی الصلاة فی النعال، رقم الحديث: ۴۰۰ والنسائی فی سننه، فی القبلة، باب الصلاة فی النعلين، رقم الحديث: ۷۷۶ وابن ماجة فی سننه، فی الصلاة، باب: الصلاة فی النعال، رقم الحديث: ۱۰۳۷ وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الثانی: فی طهارة اللباس، رقم الحديث: ۳۶۱۸، ۴۴۵/۵.

ترجمه حديث: حضرت سعيد بن يزيد رحمه الله وائي چه ما د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چه آيا نبي كريم ﷺ به په خپلو څپلو (پنړو) كښې مونځ كولو؟ نو هغوى جواب راكړو چه آو (نبي كريم ﷺ د څپلو سره مونځ كولو).

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف ټول څلور رجال دي.

① آدم بن ابي اياس رحمه الله: دا ابوالحسن آدم بن ابي اياس عبدالرحمن العسقلاني رحمه الله دي. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تيره شوې ده.[1]

② شعبه رحمه الله: دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى الواسطى بصرى رحمه الله دي. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تيره شوې ده.[2]

③ ابومسلمه سعيد بن يزيد الازدي رحمه الله: د دوى پوره نوم سعيد بن يزيدبن مسلمه الا زدي دي. دوى ته الطاحي هم وئيلى شى.[3] الطاحي د قاضي په شان دې چه د الا زد يوه محله الطاحيه طرف ته منسوب دې.[4] دا نسبت ابن حبان رحمه الله د الطاحي په ځائى الطحان ذكركړې دې.[5] علامه مغلطائي رحمه الله دا نسبت ذكركول جيد نه دى ګرځولى.[6]

د دوى كنيت ابو مسلمه البصري القصير دي.[7]

مَسلمه په ميم فتحه، د سين سكون او د لام فتحې سره دې. بعضې خلق دا د ميم ضمې او لام كسرې سره نقل كوى هغه صحيح نه دې.[8]

دوى چه د كومو استاذانو اومشائخونه روايت كوى په هغوى كښې انس بن مالك، ابونضره، عكرمه، ابى قلابه، مطرف، يزيد بن عبدالله بن الشخير، حسن بصرى، شقيق بن نور وغيره رحمهم الله شامل دى. او د دوى نه روايت كونكو كښې شعبه، ابراهيم بن طهمان، حماد بن زيد، عبادبن عوام، خالدبن عبدالله، بشر بن المفضل، ابن عُليه، يزيد بن زريع وغيره رحمهم الله شامل دى.[9]

---

[1] كشف البارى: ١/٦٧٨.
[2] كشف البارى: ١/٦٧٧.
[3] تاريخ البخارى الكبير: ٢/٥٢٠، الكاشف: ١/٣٢٨، إكمال تهذيب الكمال: ٥/٣٧٢.
[4] تهذيب الكمال: ٤/١٠٠، إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام: ١/٢٥٨.
[5] الثقات لابن حبان: ٤/٢٧٩.
[6] إكمال تهذيب الكمال: ٥/٣٧٢.
[7] التاريخ الكبير للبخاري: ٢/٥٢٠تهذيب الكمال: ١١/١١٤.
[8] إكمال تهذيب الكمال: ٥/٣٧٣.
[9] تهذيب الكمال: ١١/١١٥، تهذيب التهذيب: ٤/١٠٠.

ابو حاتم رحمه الله د دوی باره کښې فرمائي: صالح.(۱) يحيى بن معين رحمه الله او امام نسائي رحمه الله فرمائي: ثقة(۲). حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ابن سعد، العجلي او ابوبکر ابزار هم د دوی توثيق کړې دې.(۳) ابن حبان رحمه الله دوی په الثقات کښې بيان کړی دی(۴)

۳ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور معروف صحابي رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزرجي انصاري رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کشف الباري، کتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده.(۵)

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه د حضرت امام بخاري رحمه الله مقصد دادې که څپلو سره څوک مونځ اوکړی نو په دې کښې څه بديت نشته دې ځکه چه په قرآن پاک کښې دی ﴿فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾ او مونځ خو د وادی مقدس نه هم افضل دې. ځکه چه "المصلي يناجي ربه" راغلې دې. نو ابهام به راتلو چه مونځ هم په څپلو کښې نه دی جائز کيدل پکار. چنانچه امام بخاري رحمه الله په دې باب سره د دې جواز ثابتوی. بعضې علماء داسې فرمائي چه د عربو په څپلو کښې خو مونځ جائز دې په هندی څپلو کښې نه دې. د دې وجه داده چه د هغوی څپلئ بالکل د چپړو په شان وی لکه د نعلين شريفين د نقشې مبارکې نه معلوميږي(۶)

شرح حديث: د مذکوره حديث شريف نه داخبره ثابتيږي چه څپلو سره مونځ اداکول په دې شرط سره جائز دې چه هغه پاکې وی. اودا خبره د رسول الله صلى الله عليه وسلم، صحابه کرامو رضي الله عنهم او د تابعينو رحمهم الله د آثارو نه ثابته ده.

علامه سيوطي رحمه الله داخبره د دې امت د خصوصياتو نه شمير کړې ده(۷)

علامه مقرئي رحمه الله په خپل کتاب فتح المتعال في مدح النعال کښې د حافظ زين الدين العراقي رحمه الله يو سوال او جواب نقل کړې دې په کوم کښې چه حافظ صاحب رحمه الله ليکلی دی چه (د بخاري شريف د دې حديث نه) معلوميږي چه په څپلو کښې مونځ اداکول د حضورپاک عادت مستمره وو(۸)

---

۱) الجرح والتعديل: ۴/۷۴.

۲) خلاصة الخزرجي،ص:۱۴۵، تهذيب الکمال:۱۱/۱۱۵.

۳) تهذيب التهذيب: ۴/۱۰۱.

۴) الثقات لابن حبان: ۴/۲۷۹.

۵) کشف الباري: ۲/۴.

۶) سراج القاري: ۲/۴۱۶.

۷) أنموذج اللبيب في خصائص الحبيب، الباب الأول: في خصائص التي اختص بهادون جميع الأنبياء، الفصل الثاني: فيما اختص به في شرعه وأمته في الدنيا، ص: ۹۰.

۸) فتح المتعال في مدح النعال، بحث جواز الصلاة في النعل،ص: ۹۳، دارالقاضي للتراث.

ددې جواب علامه عبدالحئ لكهنوي رحمه الله په خپل كتاب غاية المقال فيما يتعلق بالنعال كښې دا وركړې دې چه د حافظ عراقي رحمه الله د دوام او استمرار والا خبره د منلو قابل نه ده ځكه چه په حديث كښې په دې خبره باندې دلالت كونكې هيڅ څيز نشته دې. آو دا ممكن ده چه په حديث كښې موجود لفظ "كان" نه استدلال كړې شوې وى چه دا د استمرار معنى پيدا كوى ليكن په دې باره كښې په دې خبره ځان پوهول پكار دى چه لفظ "كان" اصالةً په دوام او استمرار باندې دلالت نه كوى لكه چه امام نووي رحمه الله په خپله شرح مسلم كښې ليكلى دى.(۱) لهذا د دې نه به هم دليل نيول صحيح نه وى.(۲)

ابن دقيق العيد رحمه الله ليكى چه د دې حديث شريف نه د څپلو اچولو سره د مونځ ادا كولو د جواز علم كيږى. ليكن دا مناسب نه دى چه د دې عمل د استحباب قول اختيار كړې شى ځكه چه دا امر د مونځ مطلوب معنى كښې داخل نه دې. په دې باندې كه اعتراض اوكړې شى چه څپلئ اچولو سره ښائست حاصليږى. چنانچه لكه څنګه په مانځه كښې د خو كپړو په ذريعه ښائست حاصلول مطلوب دى، دغه شان په دې معامله كښې هم كيدل پكار دى؟

نو د دې جواب دا دې چه ستاسو خبره منلې شوې ده مګر خبره داده چه مونږ څپلئ اچولو سره په زمكه باندې ګرځو حالانكه په زمكه باندې پليتئ پرتې وى د كوم په وجه چه څپلئ هم پليتيږى. د دې په وجه په مونځ كښې د څپلو د وجې نه د حاصليدونكى ښائست حكم ساقطيږى. دغه شان دلته د څپلو د ښائست او د خپل ځان نه د نجاست والا څيزونه لرې كولو كښې تعارض پيدا شو. د كوم په ذريعه چه به د نجاست ختمولو ته ترجيح وركولې شى. لهذا په مونځ كښې به څپلئ كوزولو سره مونځ كولو ته ترجيح وركولې شى ځكه چه هغه نجاست سره ګكړ وى او د څپلو په ذريعه به ښائست حاصلول مرجوح شى.(۳)

علامه شامي رحمه الله ذكر كړى دى چه تاتارخانيه كښې دى چه د يهودو د مخالفت په غرض پاكې څپلئ يا موزې اچولو سره مونځ اداكول افضل دى.(۴)

طبراني رحمه الله المعجم الكبير كښې حديث نقل كړې دې «صلوا في نعالكم ولا تشبهوا باليهود».(۵)

علامه سيوطي رحمه الله په جامع الصغير كښې دا حديث صحيح ګرځولې دې. هم په دې وجه حنابله دا فعل سنت ګرځوى اګرچه د دې په اچولو سره په لارو كوڅو كښې ګرځيدلې شى

(۱) شرح النووي، كتاب الحج، باب: الاشتراك في الهدي واجزاءه البقرة، رقم الحديث: ۴۶۱/۴، ۳۳۲۷.

(۲) إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، رقم الحديث: ۹۴، الصلاة في النعلين، ص: ۵۰. غاية المقال فيما يتعلق بالنعال، مسألة: يجوز الصلاة في النعلين،ص:۲۱.

(۳) إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، الحديث: ۹۴، الصلاة في النعلين، ص: ۲۰.

(۴) التاترخانيه، كتاب الصلاة، الفصل الرابع: في بيان مايكره للمصلي: ۵۷۱/۱.

(۵) عن هلال بن ميمون، عن يعلى بن شداد، عن أبيه، أو غيره من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، شك هلال، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلوا في نعالكم، ولا تشبهوا باليهود. (المعجم الكبير للطبراني، رقم الحديث: ۷۱۶۴، ۲۹۰/۷).

ځکه چه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ به څپلو سره دَمدینې په لارو کوڅو کښې ګرځیدل اوبیا به ئې هم دغې کښې مونځ اداکولو.
علامه شامی رحمه الله فرمائی زه وایم که چرې دَڅپلو دَ وجې نه دَ جمات ګرد او دوړې وغیره سره ککړکیدل ثابتیږی نوبیا بغیرد څپلونه اداکول بهتر دی اګرچه پاکې وی. مسجد نبوی خو دَ حضورپاك په زمانه کښې هم داسې وو چه دَدې په فرش باندې به کانړی او باجری وغیره خواره وو په خلاف زمونږ دَ زمانې چه نن صبا خو په مسجد نبوی او نورو جماتونوکښې قالینونه وغیره خواره دی.
او په عمدة المفتی کښې دَ ذکر شوې قول چه په جمات کښې څپلئ اچولو سره داخلیدل بې ادبی ده، محمل به ئې هم دغه وی.(۱)
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی زما رائې داده چه په څپلو کښې مونځ کول زیات نه زیات دَمباح (بلاکراهت) په درجه کښې دې مستحب نه دې. لهذا په شامی کښې یو ځائې دې باره کښې مستحب لیکل اوبل ځائې مکروه تنزیهی دَ تحقیق خلاف دی. زما په نیز حقیقت امر دادې چه حضرت موسیٰ علیه السلام ته په کوه طور باندې دَ رسیدو په وخت دَ نعلین دَ کوزولو دَ حکم نه یهودو مطلقا ممانعت ګنړلې وو. په دې وجه دَهغوی په نیز په یو صورت کښې هم نعلین سره مونځ کول جائز نه دی. هم دَدغه غلطئ او سختئ شریعت محمدیه اصلاح کړې ده. اومطلق جواز ئې باقی ساتلې دې. بعضې روایاتو کښې "خالفوا الیهود" هم راغلې دې. معلومه شوه چه په کومو روایاتو کښې څپلو سره دَ مونځ حکم راغلې دې هغه هم دَ یهودو دَ مخالفت دَپاره دې دَدې دَ پاره نه چه هغه فی نفسه دَ شریعت مطلوب دې چه ګنی مستحب دې اوګنړلې شی.
موطا امام مالك کښې دَکعب احبار رحمه الله نه روایت موجود دې چه دَ حضرت موسیٰ علیه السلام نعلین دَ مړ خر دَ څرمن وې په دې وجه دَهغې دَ کوزولو حکم شوې وو.(۲)
ما دَ قرآن پاك دَ ظاهرنه داګنړلی دی چه دَ نعلین کوزولو حکم "تأدبا" وو هم په دې وجه دَدې نه مخکښې ﴿إِنِّيٓ أَنَا۠ رَبُّكَ﴾ فرمائیلی شوی دی. لکه چه سبب دَخلع طرف ته اشاره ده. لهذا دې نه به عدم جواز هم نه ثابتیږی. غرض دا چه په ادب سره دَ جواز تعلیم ملاویږی که امر خلع دَدې وجې نه اوګنړلې شی کوم چه کعب ذکر کړې دې یا په دې وجه وی دَ کوم طرف ته چه قرآنی الفاظ اشاره کوی. اود یهودو دَعدم جواز والا دَ حکم هیڅ ګنجائش نشته دې. شریعت محمدیه دغه شان په نورو ډیرو مواضعو کښې هم دَ یهودو دګمانونو تغلیط او اصلاح کړې ده. یعنی په کومو امورو کښې چه هغوی غلط شوی دی اوهغوی دَ حقیقت نه لرې شوی دی زمونږ شریعت حقیقت واضح کولو سره دَهغوی دَ غلطیانو اصلاح کړې ده.(۳)

---

(۱) ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: مایفسد الصلاة وما یکره فیها، مطلب: فی أحکام المسجد: ۱۹۹/۴دار الثقافة.
(۲) مؤطاامام مالک، الجامع، ماجاء فی النعال، رقم الحدیث: ۳۳۹۶.
(۳) انوار الباری: ۱۶۵/۱۲، فیض الباری: ۳۵/۲-۳۶.

دَنعال نه څه مراد دي؟ علامه کشمیري رحمه الله فرمائي چه دهغه زماني نعال (څپلئ) زمونږ دَ زماني دَ څپلو نه مختلف وې او غالب دا دی چه په دې څپلو کښې به مونځ صحیح هم نه وی ځکه چه خپې په دې کښې دننه وی په زمکه باندې نه لګی بلکه پورته زوړندې وی لهذا سجده به کامل نه وی.[1]

علامه شبیراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه دلته دا خبره په خیال کښې اوساتئ چه په عربو کښې نعل صرف څپلو ته نه شی وئیلې بلکه نعل په اصل کښې چپړو ته وئیلې شی او دَ عربو چپړې به داسې وې چه دَهغې په اچولو سره به دَ خپو ګوتې بالکلیه دَ زمکې نه جدا نه پاتې کیدې بلکه دَ هغې په (اچولوسره به هم) خپې زمکې سره ملصق وې. باقي دا نن صبا زمونږ چه کومې څپلئ دی مثلاً بوټ، دې ته په عربي کښې نعل نه وائي بلکه مداس ورته وائي. دا بوټ یا دَدې قسم چه کومې څپلئ هم وی دکوم په اچولو سره چه سجدې ته تللو کښې خپې دَ زمکې نه اوچتې وی داسې څپلئ اچولو سره مونځ صحیح نه دې ځکه چه دَ سجدې په وخت خپې زمکې سره لګیدل پکاردي.

داخبره هم په خیال کښې ساتئ چه کومه څپلئ دَعربو دَ نعل په شان وی (اوپاکې هم وی) په هغې کښې مونځ اګرچه جائز دې مګر نن صبا دَ دې په اچولو سره جمات ته نه دی تلل پکار ځکه چه نن صبا په جماتونو کښې قیمتی فرش وی (هغه څپلئی په ګرد او دوړو وغیره) سره ککړې وی. په مسجد نبوی کښې خو فرش نه وو. شنګیړ خورووو.[2]

علامه سهارنپوري رحمه الله فرمائي په څپلو کښې دَ مونځ اداکولو حکم دَیهودو دَ مخالفت دَ وجې نه ورکړې شوې دې او زمونږ په دې زمانه کښې مناسب دادی چه بربنډې خپې دَمونځ اداکولو حکم ورکړې شی ځکه چه هغوی دَ څپلو سره خپل عبادت کوی.[3]

دَحدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت په پوره شان واضح دې.[4]

۲۵- باب: الصَّلاَةِ فِي الْخِفَافِ

دا باب په موزو کښې دَ مونځ کولو باره کښې دې.

"خفاف" بکسر الخاء دَ خف جمع ده. ددې معنی دَ څرمن نه جوړې شوې موزې دی.[5]

دَترجمة الباب مقصد:

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائي چې شراح ددې باب باره کښې هم دا فرمائي چې چونکه خفاف په لباس کښې داخل دې په دې وجه ئې ددې ذکر اوفرمائیلو. او

---

[1] فیض الباري: ۳٤/۲، العرف الشذي، کتاب الصلاة، باب: ماجاء في الصلاة في النعال، رقم الحدیث ۹۳،۱۲۷/۱، انوارالباري: ۱۲/۱٦۵.

[2] فضل الباري: ۱۰۱/۳، فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: جواز الصلاة في النعلین، رقم الحدیث: ٦۰

[3] بذل المجهود، کتاب الصلاة، باب: الصلاة في النعل، رقم الحدیث: ٦۵۲، ۳۲۱/٤-۳۲۰.

[4] عمدة القاري: ۱۷٦/٤.

[5] القاموس المحیط: ۱۳۱/۳، المعجم الوسیط، ص: ۲۷۷.

زما رائې دا ده چه د صلاة فی الخفاف اولویت بیانوی، ځکه چه په ابوداؤد کښې دی: خالفوا الیهود، فإنهم لایصلون فی نعالهم ولا خفافهم،، نوپه دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دې اولویت طرف ته اشاره فرمائیلې ده.(۱)

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۸۰]

۳۸۷- حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ(۲) قَالَ رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ، وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى، فَسُئِلَ فَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- صَنَعَ مِثْلَ هَذَا. قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ، لِأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

ترجمه حدیث: حضرت همام بن حارث رحمه الله فرمائی چه ما حضرت جریر به عبدالله رضی الله عنه اولیدلو چه هغوی متیازې اوکړې، بیائی اودس اوکړو او په خپلو دواړو موزو باندې ئی مسح اوکړه او مونځ ئی اوکړو. د هغه نه تپوس اوکړې شو (چه دا تاسو څه اوکړه) نوهغوی جواب ورکړو چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې کولو لیدلې دې.

حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائی داحدیث د خلقو ډیر خوښ وو ځکه چه حضرت جریر بن عبدالله رضی الله عنه په اسلام قبلولو کښې د آخری سړو نه وو.

تراجم رجال: د دې حدیث ټول شپږ رجال دی:

① **آدم بن ابی ایاس رحمه الله:** دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن العسقلانی رحمه الله دې. د دوی تذکره کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تیره شوې ده.(۳)

② **شعبه رحمه الله:** دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. لاندې تیره شوې ده.(۴)

③ **اعمش رحمه الله:** دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی الاعمش رحمه الله دې. د دوی تذکره

---

۱) تقریر بخاری شریف: ۲/ ۱۳۷.

۲) رواه مسلم في الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۲۷۲ وأبوداؤد في سننه، في الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۱۵٤ والترمذي في جامعه، في الطهارة، باب: في المسح على الخفين، رقم الحديث: ۹۳ والنسائي في سننه، في الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۱۱۸ وابن ماجة في سننه، في الطهارة، باب: ماجاء في المسح على الخفين، رقم الحديث: ٥٤٣ وفي جامع الأصول، حرف الطاء، الكتاب الأول: في الطهارة، الباب الرابع: في الوضوء، الفصل الثالث: في المسح على الخفين، الفرع الأول: في جواز المسح، رقم الحديث: ٥۲۷٤، ۷/ ۲۳۷.

۳) کشف البارى: ۱/۶۷۸.

۴) کشف البارى: ۱/ ۶۷۸.

کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیره شوې ده[1]

④ ابراهيم رحمه الله: دا ابوعمران ابراهيم بن يزيد بن قيس بن اسود نخعي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تير شوې دی[2]

⑤ همام بن حارث رحمه الله: دَدوی پوره نوم همام بن الحارث النخعی الکوفی رحمه الله دې.[3] دې دَ اهل شام دَ طبقه اولی تابعی وو[4]. ددوی په استاذانو اومشائخوکښې حضرت جرير بن عبدالله البجلی، حذيفه بن اليمان، عبدالله بن مسعود، عدی بن حاتم، عمار بن ياسر، عمر بن الخطاب، مقداد بن الاسود، ابو مسعود الانصاری او ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها و رضي الله عنهم وغيره شامل دی.

اودَدوی نه روايت کونکوکښې ابراهيم نخعی، سليمان بن يسار او وبره بن عبدالرحمن وغيره رحمهم الله شامل دی.[5]

ابن حبان رحمه الله دې په ثقاتو کښې ذکرکړې دې.[6] يحيى بن معين رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی: ثقة.[7] ابوالحسن المدائنی رحمه الله دوی دَ اهل کوفه په عبادوکښې ذکرکوی.[8]

دې به دَ شپې لرشان وخت اوده کيدو اکثر به ئې شپه په وينښه په عبادت کښې تيروله.

اواکثر به ئې دا دعا کوله "اللهم اشفنی من نومی يسير، واجعل سهری فی طاعتك[9]"کله چه به دوی اوده شو اوپاسيدل به نودَ هغوی مخ ته په کتو به پته لګيدله چه دې توله شپه نه دې اوده شوې[10]. دَ دوی دَ وفات باره کښې ابن حبان رحمه الله ليکلی دی چه دې دَ يزيد بن معاويه په زمانه کښې په ۶۳هجری کښې وفات شو. او "قيل" سره يو قول داهم ذکرکړې شوې دې چه دې دَ عبدالله بن يزيد په امارت کښې ۶۵هجری کښې وفات شوې دې[11]. خو په تاريخ دَ ابن قانع کښې دی چه په ۶۱هجری کښې وفات شوې دې. او تاريخ خليفه کښې دی چه ۶۲هجری کښې وفات شوې دې[12]

---

[1]) کشف الباری: ۲۵۱/۲.
[2]) کشف الباری: ۲۵۳/۲.
[3]) التاريخ الکبير للبخاری: ۲۳۶/۴،خلاصة الخزرجی، ص: ۴۱۱.
[4]) الطبقات الکبری لابن سعد: ۱۱۸/۶.
[5]) تهذيب الکمال: ۲۹۷/۳۰، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.
[6]) کتاب الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵.
[7]) الجرح والتعديل: ۱۳۱/۹، سيرأعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.
[8]) حلية الأولياء: ۱۷۸/۴.
[9]) الطبقات الکبری لابن سعد: ۱۱۶/۶، سيرأعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.
[10]) إکمال تهذيب الکمال: ۱۶۴/۱۲.
[11]) الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.
[12]) إکمال تهذيب الکمال: ۱۶۴/۱۲، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.

⑥ جرير بن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور صحابى حضرت جرير بن عبد الله بجلى كوفى رضي الله عنه دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم الدين النصيحة، لاندې تيره شوې ده.[1]

شرح حديث: عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ «بَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى»: حضرت همام بن حارث رحمه الله روايت كوى چه ما حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه اوليدلو چه هغوى متيازې اوكړې بيائى اودس اوكړو او په خپلو موزو باندې ئى مسح اوكړه، بيا د مانځه د پاره اودريدو او مونځ ئى اداكړو.

د دومره خبرې ظاهر هم دادې چه هغوى هم په موزو كښې مونځ اداكړو. څكه چه كه چرې هغوى موزې كوزې كړې وې نو په هغوى باندې به خپې وينځل ضرورى كيدل د كوم په وجه چه به هغوى خپې وينځلې. چنانچه كه چرې دا قول هرڅه كيدل نو دا به نقل كولې هم شو اودلته دا قول هرڅه ذكر نه دى. دكوم نتيجه چه دا شوه چه داسې هيڅ نه دى شوى.[2]

قوله: فَسُئِلَ: نو حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه نه د هغوى په موزو باندې د مسح كولو او هم په موزو كښې د مونځ اداكولو باره كښې پوښتنه اوكړې شوه چه دا تاسو څه اوكړل؟[3]

سائل څوك وو؟: طبرانى رحمه الله يو روايت ذكر كړې دې دكوم نه چه معلوميږى چه د حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه نه تپوس كونكې حضرت همام بن الحارث رحمه الله وو.[4]

او هم په معجم الكبير كښې امام طبرانى رحمه الله يو روايت نقل كړې دې په كوم كښې چه دى.

«فعاب ذلك عليه رجل من القوم».[5]

قوله: فَقَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا»: نو حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما نبى كريم صلى الله عليه وسلم په داسې كولو ليدلې دې. يعنى نبى كريم صلى الله عليه وسلم هم داسې په

---

[1]) كشف البارى: ۲/۷۶۴.

[2]) فتح البارى: ۶۴۱/۱، عمدة القارى: ۱۷۸/۴.

[3]) فتح البارى: ۶۴۱/۱، عمدة القارى: ۱۷۸/۴.

[4]) حدثنا أسلم بن سهل الواسطى، ثنا محمد بن حسان البرجنانى، ثنا محمد بن يزيد الواسطى، عن جعفر بن الحارث، عن سليمان، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث. قال: بال جرير ثم توضأ ومسح على خفيه، فقلت له: أتفعل هذا وقد بلت؟ قال: فإني رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بال ثم توضأ، ومسح على خفيه. (المعجم الكبير للطبرانى، باب الجيم، جرير بن عبدالله البجلى، رقم الحديث: ۲۴۲۸، ۲/۳۴۳م).

[5]) حدثنا محمد بن النضر الأزدى، ثنا معاوية بن عمرو، ثنا زائدة: عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث، قال: بال جرير، فتوضأ ومسح على الخفين، فعاب ذلك عليه رجل من القوم، فقال جرير: إن أفعل فقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل هذا. (المعجم الكبير للطبرانى، باب الهمام بن الحارث، رقم الحديث ۲/۷۴۱، ۲۴۲۳).

نوټ: فتح البارى او عمدة القارى كښې "فعاب عليه ذلك" دې، خو په اصل كتاب كښې "فعاب ذلك عليه" دې يعنى د ذلك او عليه تقديم وتاخيردې. اوګورئ: فتح البارى: ۶۴۱/۱ عمدة القارى: ۱۷۸/۴.

موزو باندې مسح اوکړه اوبیائې هم په هغه موزو کښې مونځ اداکړو(۱).

قوله: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: «فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ لِأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ»: حضرت ابراهیم رحمه الله فرمائي چه دا حدیث دَخلقو ډیر خوښ وو ځکه چه دَحضرت جریر رضي الله عنه اسلام قبلول په آخره زمانه کښې وو. دَ ابراهیم نه مراد هم ابراهیم نخعي رحمه الله دې کوم چه په سند کښې ذکر دې(۲).

دَ "فكان" ضمیر مرجع به "حديث جرير" وي کوم چه دَ سیاق اوسباق نه په پوهه کښې راځي. او "يعجبهم" کښې "هم" ضمیر دَ قوم طرف ته راګرځي.(۳)

دَ حضرت جریربن عبدالله رضي الله عنه دا حدیث خلقو ته ځکه ډیر خوښ وو چه کوم خلق دَ نبي کریم ﷺ دَ حیات طیبه په آخره کښې مسلمانان شوي وو په هغوی کښې حضرت جریر رضي الله عنه هم وو. لهذا دَهغوي په اودس کښې په موزو باندې مسح کول اوبیا دا وئیل چه ما دغه شان په موزو باندې مسح کولو سره نبي کریم ﷺ هم لیدلې دې. دادې خبرې دلیل دې چه دَ رسول الله ﷺ په موزو باندې ر مسح کولو عمل تراخره پورې وو.

دَ صحیح مسلم په روایت کښې دَ حضرت جریر رضي الله عنه باره کښې دا الفاظ دي «لأن إسلام جرير كان بعد نزول المائدة»(۴)

اوسنن ابی داؤد کښې دَ شهربن حوشب په روایت کښې دا الفاظ دي: «إنما كان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة»(۵)

او سنن الترمذي کښې دَ شهربن حوشب په روایت کښې دي چه هغوی تپوس اوکړو چه تاسو نبي کریم ﷺ دَ سورة مائده دَ نزول نه مخکښې په داسې کولو لیدلې دې که روستو؟ نوهغوی جواب ورکړو چه زه خو مسلمان شوې دَ سورة المائدة دَ نزول نه پس یم یعنی هم دَ نزول مائده نه پس ما نبي کریم ﷺ په داسې کولو لیدلې دې.

---

۱) إرشادالساري: ۵۰/۲.

۲) عمدة القاري: ۱۷۸/۴، إرشادالساري: ۵۰/۲.

۳) عمدة القاري: ۱۷۸/۴، إرشادالساري: ۵۰/۲.

۴) حدثنا يحيى بن التميمي، وإسحاق بن إبراهيم، وأبو كريب، جميعا عن أبي معاوية،ح، وحدثناأبوبكر بن أبي شيبة، حدثنا أبومعاوية ووكيع واللفظ ليحيى، قال أخبرنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام، قال: بال جرير، ثم توضأ، ومسح على خفيه، فقيل: تفعل هذا؟ فقال: نعم، رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بال، ثم توضأ ومسح على خفيه. قال الأعمش: قال إبراهيم: كان يعجبهم هذا الحديث لأن إسلام جرير، كان بعد نزول المائدة. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۲۷۲).

۵) حدثنا علي بن الحسين الدرهمي، حدثنا ابن داؤد، عن بكير بن عامر، عن أبي زرعة بن عمرو بن جرير أن جريرا بال ثم توضأ فمسح على الخفين، وقال: ما يمنعني أن أمسح وقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح، قالوا: إنما كان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة. (سنن أبي داؤد، كتاب الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۱۵٤).

امام ترمذي رحمه الله فرمائي چه دا حديث مفسر دې ځكه چه بعضې منكرين په موزو باندې مسح باره كښې دا خبره ذكركوي چه په موزو باندې مسح نبي كريم ﷺ د سورت مائده نزول نه مخكښې كړې وه خو حضرت جرير رضي الله عنه په دې حديث كښې دا خبره ذكركوي چه هغه د سورت مائده د نزول نه پس نبي كريم ﷺ په موزو باندې په مسح كولو ليدلې دې(۱)

د علامه كشميري رحمه الله قول: علامه كشميري رحمه الله فرمائي چه د سورت مائده آيت: ﴿ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ﴾ نه حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په اودس كښې د خپو د وينځلو فرضيت ګنړلې وو. په دې وجه د حضرت جرير رضي الله عنه په فعل او روايت مذكوره باندې ډير زيات خوشحاله شوې وو ځكه چه په دې آيت سره په موزو باندې د مسح خفين د منسوخ كيدو وهم كيدې شو. اوهغه د هغه فعل او د روايت د وجې نه ختم شوې وو. اودا خبره واضحه شوې وه چه په موزو باندې د مسح حكم د مائده د مذكوره آيت نه پس هم هغه شان باقي دې. ليكن د صحابه كرامو رضي الله عنهم د علم اوفهم خلاف روافضو دا ګنړلې چه د مائده د مذكوره آيت مطابق په اودس كښې دننه په هرحالت كښې او بغيرد موزو هم په خپو باندې مسح كول پكار دى. وينځل ئې فرض نه دى. اود خوارجو او اماميؤ په نيز په موزو باندې مسح صحيح نه ده. هغوى هم ددې سورت مائده د آيت نه دا ګنړلې ده چه د مسح حكم صرف د خپو د پاره دې لهذا د موزو اچولو په حالت كښې به په دې باندې مسح كول جائز نه وى.

ددې دواړو فرقونو نه علاوه ټولو ائمه مجتهدينو اود ټولو علماء كرامو سلف اوخلف هم دغه مذهب دې چه بغيرد موزو نه په اودس كښې د خپو وينځل فرض دى اود موزو په حالت كښې په دې باندې مسح كول جائز دى.

او په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې صرف د حضرت عائشه رضي الله عنها، ابن عباس، اود حضرت ابوهريره رضي الله عنه طرف ته د عدم جوازمسح علي الخفين قول منسوب كړې شوې دې. اول خودا نسبت ضعيف دې. بل دا چه هم ددې حضراتو نه د جواز د ثبوت د پاره قوى روايات موجود دى. او داهم ممكن دى چه اول ئې هغه خيال وو او بيا ئې د هغې نه رجوع كړې وى. والله تعالى اعلم.

په ائمه كښې د امام مالك رحمه الله طرف ته هم انكار منسوب شوې دې ليكن علامه ابن عبدالبرمالكي رحمه الله فرمائيلي دى ماته معلومه نه ده چه د فقهاء سلف نه چاهم په موزو د مسح نه انكار كړې وى. البته د امام مالك رحمه الله طرف ته ددې نسبت كړې شوې دې مګر په

---

(۱) ويروى عن شهربن حوشب، قال: رأيت جرير بن عبدالله توضأ، ومسح على خفيه، فقلت له في ذلك، فقال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم توضأ، ومسح على خفيه، فقلت له: أقبل المائدة، أم بعد المائدة؟ فقال: ما أسلمت إلا بعد المائدة، حدثنا بذلك قتيبة، قال: حدثنا خالد بن زياد الترمذي، عن مقاتل بن حبان، عن شهر بن حوشب، عن جرير. وروى بقية، عن إبراهيم بن أدهم، عن مقاتل بن حبان، عن شهربن حوشب، عن جرير.وهذا حديث مفسر لأن بعض من أنكر المسح على الخفين تأول أن مسح النبي صلى الله عليه وسلم على الخفين كان قبل نزول المائدة، وذكر جرير في حديثه أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم مسح على الخفين بعد نزول المائدة. (سنن الترمذي، كتاب الطهارة، باب:المسح على الخفين، رقم الحديث: ٩٤).

هغې کښې چه کوم صحیح روایات دی هغه دَ ثبوت صراحت کوی[1]

په موزو باندې مسح یو اجماعی مسئله ده: صاحب بدائع الصنائع فرمائی چه دَ صحابه کرامو په موزو باندې مسح باره کښې قولاً او فعلاً اجماع ده. تردې چه حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه ما اویا بدری صحابه رضی الله عنهم لیدلی دی چه هغوی ټولو به په موزو دَ مسح روایت کولو.

هم په دې وجه دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز په موزو باندې دَ مسح دَ جواز عقیده ساتل دَ اهل سنت والجماعت دَ شرطونو نه یو شرط دې. هغوی اوفرمائیل چه دَ اهل سنت علامت دادې چه تاسو شیخین (حضرت ابوبکر او حضرت عمرفاروق رضی الله عنهما) ته فضیلت ورکړئی او دوو خومانو (حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما) سره محبت اوساتئ، په موزو باندې مسح جائز اوګنړئی او دَ کهجورو نبیذ حرام مه ګرځوئی.

دَ امام ابوحنیفه رحمه الله نه روایت دې چه ما ترهغه وخته پورې په موزو باندې مسح جائز اونه ګرځوله ترکومې پورې چه دَ دې جواز په ما باندې دَ رڼرا ورځې په شان واضح نه شو. او دَ دې نه انکار کول په صحابه کرامو رضی الله عنهم باندې رد کول دی او هغوی په خطا باندې ګرځول دی. په دې وجه علامه کرخی رحمه الله فرمائیلی دی څوک چه په موزو باندې دَ مسح نه انکار اوکړی ماته په هغه باندې دَ کفر ویره ده. دَ حضرت عائشه رضی الله عنها او براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دې چه حضورپاک دَ سورت مائده دَ نازلیدو نه پس مسح کړې ده. او دَ حضرت جریر بن عبدالله البجلی رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی نبی کریم صلی الله علیه وسلم اولیدلو چه حضورپاک اودس اوکړو او په موزو باندې ئی مسح اوکړه. دَ هغه نه پښتنه اوکړې شوه چه دَ سورت مائده دَ نازلیدلو نه پس حضورپاک داسې اوکړه؟ نو هغوی جواب ورکړو چه ما خو هم دَ سورت مائده دَ نازلیدلو نه پس اسلام قبول کړې دې.[2]

دَمذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَترجمة الباب سره مناسبت دَ حدیث شریف دَدې جملې ((ومسح علی خفیه، ثم قام، فصلی)) نه پوره واضح دې[3]

دَ حدیث شریف نه مستنبط فوائد اواحکام: دَ مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد مستنبط کیږی، مثلاً:

① دَخلقو په موجودګئ کښې متیازې کول جائز دی، اګرچه سنت دادی چه دَخلقو نه دې لرې لاړشی اودې کړی[4]

② په موزو باندې مسح کول جائز دی.[5]

---

[1]) انوار الباری: ۱۶۷/۱۲، فیض الباری:۳۶/۲.

[2]) بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، باب: المسح علی الخفین: ۱۳۰/۱دارالکتب العلمیه.

[3]) عمدة القاری: ۱۷۷/۴.

[4]) عمدة القاری: ۱۷۹/۴.الشرح المیسر: ۴۳۹/۱.

[5]) عمدة القاری: ۱۷۹/۴.الشرح المیسر: ۴۳۹/۱.

③ په احکام کښې دَ يو حکم به باقي پاتې کيدو يعنی نه منسوخ کيدو باندې دَ خوشحالۍ اظهارکول خوښ کړې شوې امر دې.[1]

④ موزې اچولو سره مونځ کول جائز دې.[2]

حديث باب: دويم حديث [حديث نمبر ۳۸۱]

-۳۸۸ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ:[3] وَضَّأْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ وَصَلَّى.

ترجمه حديث: حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه فرمائی ما په حضورپاک باندې اودس اوکړو نو حضورپاک په خپلو موزو باندې مسح اوکړه او مونځ ئې اوکړو.

تراجم رجال: په مذکوره حديث مبارک کښې ټول شپږ رجال دی:

① **اسحاق بن نصر رحمه الله:** دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر البخاري السعدي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فی الخلوة و هی تستر فالستر أفضل لاندې تير شوې دی.[4]

② **ابواسامه رحمه الله:** دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد قرشی کوفی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب العلم، باب: فضل من علِم وعلّم، لاندې تير شوې دی.[5]

③ **اعمش رحمه الله:** دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدی کوفی الاعمش رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تيره شوې ده.[6]

④ **مسلم رحمه الله:** دا مسلم بن صبيح رحمه الله دې يا مسلم بن عمران رحمه الله، دَدې باره کښې دوه قسمه احتمالات دی ځکه چه دا دواړه حضرات دَ اعمش رحمه الله نه روايت کوی. علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دا مسلم يا خو ابن عمران دې کوم چه په ابطين سره مشهوردې يا بيا ابن صبيح دې کوم چه په ابو الضحی سره مشهوردې. ليکن ظاهر دادی چه دلته مراد رومبې دې.[7] علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَعلامه کرمانی رحمه الله دغه مذکوره دعوی کول صحيح نه دی ځکه چه دلته دويم مراد اخستل زيات ظاهر دی لکه چه امام مزی رحمه الله په "اطراف" کښې تصريح کړې ده.[8]

---

[1] عمدة القاري: ۱۷۹/٤.
[2] التوضيح لابن الملقن: ۳۶۸/٤، الشرح الميسر: ٤۳۹/۱.
[3] مرتخريجه تحت کتاب الوضوء، باب: الرجل يوضئ صاحبه.
[4] کشف الباري، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فی الخلوة و هی تستر، فالستر أفضل.
[5] کشف الباري: ٤۱٤/۳.
[6] کشف الباري: ۲۵۱/۲.
[7] شرح الکرمانی: ۵۰/٤.
[8] عمدة القاري: ۱۸۰/٤.

حافظ ابن حجر رحمه الله هم د حفاظو قول ذكر كولو سره هم مسلم بن صبيح ته ترجيح وركړې ده[1] كوم صورت هم چه وى په دې كښې هيڅ حرج نشته دې ځكه چه دواړه هم د صحيح بخارى راويان دى او دواړه ثقه دى.[2]

كه چرې مسلم بن صبيح مراد وى نود دوى ذكر كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الجبهة الشامية، ص:٣٥٨ كښې تير شوې دې او كه چرې مسلم بن عمران مراد وى نود دوى ذكر وړاندې كتاب العيدين، باب: فضل العمل في أيام التشريق كښې راځي.

⑤ **مسروق رحمه الله:** دا مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه وداعى همدانى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: علامة المنافق، لاندې تير شوې دى[3]

⑥ **مغيرة بن شعبه رضي الله عنه:** دا مغيره بن شعبه رضي الله عنه دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: الرجل الذي يوضئ صاحبه، لاندې تير شوې دى[4]

شرح حديث: د مذكوره حديث مكمل تشريح كتاب الوضوء كښې تيره شوې ده.

د مذكوره حديث د ترجمة الباب سره مناسبت: د دې حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې ځكه چه په دواړو كښې په موزو سره د مونځ د اداكولو ذكر دې[5]

٢٦- بَاب: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ

دا باب دې چه كله مونځ گذار سجده پوره نه كړى (نود هغه مونځ باطل دې)

د ترجمة الباب مقصد: دا باب اود دې نه پس راتلونكې باب "يبدى ضبعيه ويجافى فى السجود" د اشكال سبب جوړ شوى دى. ځكه چه امام بخارى رحمه الله د ستر مسائل او د مصلى د طهارت مسائل بيانوى. خودلته "إذا لم يتم السجود" ترجمه نه ستر سره متعلق ده او نه د طهارت مصلى سره متعلق ده. بلكه د دې تعلق خو د صفت صلاة سره دې او د صفت صلوة ابواب وړاندې راځي او هلته هم دا دواړه ترجمې راروانې دى چنانچه د دې ذكر بې محله دې.

د تكرار اشكال خوبه هلته وى كله چه دا دوباره راشي. دلته خو په اول ځل راځي ليكن د بې محل كيدو اشكال بهرحال موجود دې. د اصيلى په نسخه كښې دا دواړه ابواب موجود دى او د مستملى په نسخه كښې دا دواړه ابواب نشته دى، نودا د نساخو غلطى ده[6]

د حضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى د فربرى نه دا نقل دى چه د

---

[1] فتح البارى: ٦٤٢/١.
[2] عمدة القارى: ١٨٠/٤.
[3] كشف البارى: ٢٨١/٢.
[4] كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: الرجل الذى يوضئ صاحبه.
[5] عمدة القارى: ١٧٩/٤.
[6] فتح البارى: ٦٤٢/١.

بخاري بعضې پانړې جدا جدا وې. بعضې کاتبانو او ناسخينو ته دا مغالطه مخې ته شوه. هغوی دَدې پانړو ابواب بې محله دلته ذکر کړل. دا دَدې ابوابو مقام او محل نه دې. خبره هم يوه ده چه دا دَ ناسخينو غلطی ده.[1]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ صاحب رحمه الله فرمائی دَمستملی نسخه زياته معتبره ده. بل ځکه چه دَ هرباب په خپل مقام باندې راتلل زيات مناسب دی او بيا مصنف يعنی دَ امام بخاری رحمه الله عادت هم دا نه دې چه هغه دې ابواب مکرر راوړی. اوکه چرې دَ مناسبت لټون کول غواړی نو دا هم ممکن دی مثلاً دَدې رومبی باب مناسبت دا جوړيدې شی چه چا په شرائطو دَ مونځ کښې څه شرط موقوف کړو نودا هم داسې دی لکه چه هغه دَ مونځ يو رکن ترک کړو. يعنی دَ دواړو مونځ به نه کيږی. نو دلته ئی دَ سجدې نه پوره کولو سره دَ مونځ عدم تماميت بيان کړې دې. او راتلونکی دَ دويم باب ماقبل سره مناسبت داسې جوړيدې شی چه په سجده کښې مجافات (يعنی متې دَخيټې نه لرې ساتل) دَستر منافی نه دی، لهذا په دې سره به مونځ نه باطليږی. ليکن فی الجمله اصل خبره هم هغه ده چه دَ دې ابوابو دلته ذکر کيدل دَ کاتبانو غلطی ده. دې سره به مونځ نه باطليږی.[2]

دَعلامه عينی رحمه الله رائې: علامه عينی رحمه الله دَ حافظ صاحب رحمه الله ذکرکړې شوې آخری خبره (چه زما په نيز راجح هم دا دی چه دا دَ کاتبانو دَ غلطئ دَ وجې نه دی) ذکرکولو نه پس ليکی چه دامام بخاری رحمه الله ددې دواړو ابوابو اعاده کول بغيردَ څه وجې نه دی بلکه ددې وجه شته ځکه چه دَ امام بخاری رحمه الله عادت دې چه دَ څه فائدې دَ وجې نه تکرار کوی اوهغه دلته موجود ده. مثلاً ترجمة الباب دې: "إذالم يتم السجود" او وړاندې راتلونکی باب کښې عنوان "باب: إذالم يتم الركوع" دې.

او په دې ځائی کښې دَ امام بخاری رحمه الله استاذ الصلت ابن محمد دې چه دَعن مهدی عن واصل عن أبي وائل عن حذيفة أنه رأى رجلا........الخ په سند سره روايت کوی. او وړاندې راتلونکی باب کښې دَ امام بخاری رحمه الله استاذ حفص بن عمر رحمه الله دې چه دَ عن شعبة عن سليمان قال: سمعت زيد بن وهب قال: رأى حذيفة رجلا.....الخ په سند سره روايت کوی. دې نه علاوه په متن کښې هم څه قدرې تغاير شته. البته دَ دويم باب دې ځائی کښې ذکر بې محله دې. ځکه چه بالکليه دا باب هم ددې ترجمې، متن او رواتو سره وړاندې راځی.

او که چرې دا سوال اوکړې شی چه دَ اصيلی په روايت کښې خودا دواړه ابواب موجود دی. نو بيا په دې صورت کښې به ددې ابوابو دَ ماقبل ابوابو سره څه مناسبت وی؟ نودَدې جواب دادې چه مناسبت ښکاره دې چه ماقبل ابواب هم او دا دواړه ابواب هم دَ سجدو دَ حکم سره

---

[1]) تراجم أبواب صحيح البخاري للدهلوی، ص: ۳۱.
[2]) فتح الباري:۱/۶۴۲.

متعلق دی.[1]

دَعلامه کشمیری رحمه الله رائې: علامه محمد انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه دا خبره ممکن ده چه دا اوونیلې شی چه فقهاؤ کرامو دَ سجدې دَ پاره شرطونه ذکرکړی دی لکه دَ سجدې په حالت کښې دزمکې سختوالې محسوسول وغیره، نو په اعتدال سره سجده کول هم دې جهت سره دَمانځه اودَ سجدې دَ شرطونو نه دې، نو په دې مناسبت ئې دا ذکرکړل.[2]

علامه بدر عالم صاحب میرټهی رحمه الله هم دلته فرمائی چه په دې سره دَ سجدې تمامیت دَ مانځه دَ شرطونو نه کیدل مراد دی.[3]

دَحضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث مولانامحمد ذکریا کاندهلوی رحمه الله فرمائی دا دواړه ابواب په صفحه ۱۱۲ باندې راتی او باب: **"لایکف ثوبه فی الصلاة"** په صفحه ۱۱۳ باندې دې. اوس شراح دا وائی چه دلته خو ابواب الثیاب روان وو په مینځ کښې دا دوه ابواب څنګه راغله؟ که وی او که نه وی خودا دَ یوکاتب تصرف دې چه په غلط ځائی باندې راغلی دی. اودَ لباس دوه ابواب کوم چه په صفحه ۱۱۳ باندې راروان دی هغه په ابواب السجود کښې لاړل، داهم دَکاتب تصرف دې.

دَحضرت شاه ولی الله صاحب محدث دهلوی رحمه الله وغیره هم دا رائې ده اوهغوی دَ فربری نه دَدې تائید نقل کړې دې چه هغوی فرمائی چه دَ بخاری شریف په نقل کښې بعضې بعضې غلطیانې واقع شوی دی. حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چونکه دَ بخاری شریف په نسخو کښې دا باب دلته موجود دې. په دې وجه دَدې توجیه دا کیدې شی چه امام بخاری رحمه الله په قیاس او نظر سره دَستر عورت اهمیت ثابتوی چه **"من ترك شرطا لا تصح صلوته كمن ترك ركنا"**.

مګر زما رائې داده چه هرباب په خپل ځائې باندې دې هغه داسې چه امام بخاری رحمه الله ابواب الثیاب ذکرکول نو امام صاحب رحمه الله باب: یبدي ضبعیه لګولو سره دا اوخودل که چرې کپړې وړې وی نو په سجده کښې دې اخفاء نه کوی بلکه ابداء دې اوکړی. څکه چه پخپله نبی کریم ﷺ دَ کپړې وړې کیدو باوجود ابداء اوکړه. که چرې کپړا وړه نه وې نودَ ترخ مبارك سپینوالې به ئې څنګه ښکاریدو. اودَدې دَ اثبات دَ پاره ئې باب: **إذا لم يتم السجود** قائم کړو چه که چرې تجافی نه کوی نو اتمام سجود به نه وی او هلته په حیثیت دَ سجدو کیفیت راخی په کوم چه به مستقل کلام وی.[4]

---

[1] عمدة القاري: ۴/ ۱۸۰.
[2] فیض الباري: ۲/ ۳۷ أنوار الباري: ۱۲/ ۱۷۱.
[3] البدر الساري إلی فیض الباري: ۲/ ۳۷.
[4] تقریر بخاري شریف: ۲/ ۱۳۸، الکنز المتواري: ۴/ ۷۶، سراج القاري: ۲/ ۴۱۹.

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۸۲]

۳۸۹- أخبرنا الصلت بن محمد أخبرنا مهدي عن واصل عن أبي وائل عن حذيفة(۱) رأى رجلا لا يتم ركوعه ولا سجوده، فلما قضى صلاته قال له حذيفة ما صليت - قال وأحسبه قال - لو مت مت على غير سنة محمد - صلى الله عليه وسلم -.

ترجمه حدیث: د حضرت حذیفه بن یمان رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی یو سړې (په مونځ کولو) اولیدلو چه هغه خپله رکوع او سجده پوره شان سره نه اداکوله. بیا چه کله هغه خپل مونځ پوره کړو نوحضرت حذیفه رضی الله عنه هغه سړی ته اوونیل چه تا مونځ (په کامل طریقه سره) ادا نه کړو (یعنی په تاباندې دَدې مونځ واپس راګرځول واجب دی) حضرت ابو وائل رحمه الله وائی چه زما خیال دې چه حضرت حذیفه رضی الله عنه دا هم فرمائیلي وو چه که چرې ته (په دې حالت کښې) مړ شوې نو ته به دَ حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په طریقه باندې نه مرې.

تراجمِ رجال: دَدې حدیث په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

① **صلت بن محمد رحمه الله:** دَ دوی پوره نوم ابوهمام الصلت بن محمد بن عبدالرحمن بن أبي مغیرة البصري رحمه الله دې(۲)

دې چه دَ کومو مشائخو نه روایت کوی په هغوی کښې مهدی بن میمون، ابراهیم بن حمید بن عبدالرحمن الرؤاسی، ابو اسامه حماد بن اسامه، حماد بن زید، سفیان بن ریینه، عبدالله بن عبدالعزیز اللیثی، عبدالواحد بن زیاد وغیره رحمهم الله شامل دی.

اودَ ده نه روایت کونکوکښې امام بخاری، ابراهیم بن المستمر العروفی، احمدبن محمدبن ابی بکرالمقدمی، روح بن حاتم ابوغسان البصری، عباس بن عبد العظیم العنبری، عبدالرحمن بن محمد بن حبیب وغیره رحمهم الله شامل دی.(۳)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.(۴) دَ ده تعلق دَ طبقه عاشره سره وو.(۵)

ابوحاتم رحمه الله دَدوی باره کښې وئیلی دی: صالح الحدیث.(۶) دارقطنی رحمه الله فرمائیلی دی: ثقة.(۷)

---

(۱) أخرجه البخاري أيضا في صحيحه، كتاب الأذان، باب: إذا لم يتم الركوع، رقم الحديث: ۷۹۱، وباب: إذا لم يتم السجود، رقم الحديث: ۸۰۸ والنسائي في سننه، كتاب السهو، باب: تطفيف الصلاة، رقم الحديث: ۱۳۱۳. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة، القسم الأول: في الفرائض، الباب الأول: في الصلاة، الفصل الخامس: في كيفية الصلاة، الفرع الرابع: في الركوع والسجود النوع الأول: مقدار الركوع والسجود، رقم الحديث:۳۴۹۵، ۳۶۷/۵. وفي تحفة الأشراف، حديث: حذيفة بن اليمان، رواه عنه زيد بن وهب الجهني، رقم الحديث:۳۳۲۹، ۳۲/۳، ورواه عنه شقيق بن سلمة أبو وائل الأسدي، رقم الحديث: ۳۳۴۴، ۳۹/۳.

(۲) التاريخ الكبير للبخاري: ۳۰۴/۴، سير أعلام النبلاء: ۴۲۶/۱۰.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۲۸/۱۳، تهذيب التهذيب: ۴۳۵/۴.

(۴) الثقات لابن حبان: ۳۲۴/۸.

(۵) تقريب التهذيب: ۴۴۰/۱.

(۶) الجرح والتعديل: ۴۰۸/۴، الكاشف: ۳۲/۲.

(۷) تهذيب التهذيب: ۴۳۶/۴.

ابوبكر البزار رحمه الله فرمائيلي دي: كان ثقة.[1] ابن حجر رحمه الله په تقريب كښې دَ دوی دَ پاره دَ صدوق لفظ استعمال کړې دې.[2]

(۲) مهدي رحمه الله: دَدوی پوره نوم مهدی بن ميمون الأزدی المِعوَلی رحمه الله دې.[3] معولي دَميم په کسرې او عين سکون سره اودَ واؤ فتحې سره دې.[4] دَدوی کنيت ابويحيیٰ دې.[5] دَ کومو مشائخو نه چه دوی روايت کړې دې په هغوی کښې واصل مولی ابی عيينه، ابوالوازع جابر بن عمرو الراسبی، حسن بصری، سعيد الجريری، شعيب بن الحجاب، عبدالله بن صبيح البصری، عبيدالله بن ابی بکر، انس بن مالك، عثمان ابن عبيد الراسبی، عمرو بن مالك النكري، عمران القصير، غيلان بن جرير او محمدبن سيرين وغيره رحمهم الله شامل دی.
اودَ چانه چه دوی روايت کوی په هغوی کښې ابو همام الصلت بن محمد الخارکی، اسد بن موسی، جُباره بن مُغَلس، حبان بن هلال، حجاج بن منهال، حسن بن ربيع البجلی، خالد بن خداش او سريع بن النعمان وغيره رحمهم الله شامل دی.[6]
عبدالله بن ادريس رحمه الله وائی ما شعبه رحمه الله ته اووئيل چه تاسو دَ مهدی بن ميمون باره کښې څه وايئ؟ هغوی په جواب کښې اوفرمائيل ثقة.[7] دَامام احمدبن حنبل رحمه الله دَ ځوی عبدالله بيان دې چه ما دَ خپل پلار احمدبن حنبل رحمه الله نه اوريدلی دی هغوی به فرمائيل مهدی بن ميمون ثقة، وهو أحب إلي من سلام بن مسكين وأبي الأشهب، وحوشب بن عقيل.[8] ابن سعد رحمه الله وائی كان كُردِيا، وكان ثقة.[9] ابن حبان رحمه الله دَهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې.[10] ابن معين رحمه الله، النسائی رحمه الله او ابن خراش رحمه الله فرمائی ثقة.[11] دوی دَ طبقهٔ سادسه سره تعلق لرلو.[12] ابوحاتم رحمه الله بيان کړې دې چه دې دَ مهدی په زمانه کښې وفات شوې دې.[13] دَ ابن حبان

---

[1]) إكمال تهذيب الكمال: ۳۹۵/۶،تهذيب التهذيب: ٤۳۶/٤.
[2]) تقريب التهذيب: ٤٤٠/١.
[3]) تهذيب الكمال: ۵۹۳/۲۸، تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲.
[4]) تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲، حاشية تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[5]) التاريخ الكبير للبخاري: ٤۲۵/٤، الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۸۰/۷.
[6]) تهذيب الكمال:۵۹۳/۲۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[7]) تهذيب الكمال: ۵۹۳/۲۸، الجرح والتعديل: ۳۸۵/۸.
[8]) الجرح والتعديل: ۳۸۶/۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[9]) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۸۰/۷.
[10]) الثقات لابن حبان: ۵۰۱/۷.
[11]) تهذيب الكمال: ۵۹۵/۲۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۷/۱۰.
[12]) تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲.
[13]) الجرح والتعديل: ۳۸۵/۸.

رحمه الله دَ بيان مطابق دَ دوی وفات ۱۷۱ یا ۱۷۲ هجری کښې شوې دې.(۱) او دَ محمد بن محبوب رحمه الله او دَ امام ترمذی رحمه الله دَ بیان مطابق ۱۷۲ هجری کښې وفات شوې دې.(۲)

③ **واصل رحمه الله**: دا واصل بن حیان احدب اسدی کوفی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، كتاب الإيمان، باب: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا، فأصلحوا بينهما، لاندې تیر شوې دی.(۳)

④ **ابي وائل رحمه الله**: دا مشهور تابعی ابو وائل شقیق بن سلمه اسدی کوفی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، كتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر، لاندې تیر شوې دی.(۴)

⑤ **حذيفه رضي الله عنه**: دا مشهور صحابی رسول حضرت حذیفه بن الیمان رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، كتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا، لاندې تیر شوې دی.(۵)

شرح حديث: عَنْ حُذَيْفَةَ، رَأَى رَجُلًا لَا يُتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ

ترجمه: حضرت حذیفه رضي الله عنه یو داسې سړې اولیدلو چا (چه خپل مونځ ادا کولو په وخت) خپلې رکوع او سجدې په ښه شان سره نه اداکولې.

"رجلا" دا رجل څوك وو؟ په دې باره کښې څرته تصریح نشته دې(۶). لفظ "رجلاً" موصوف دې او وراندې جمله "لا يتم ركوعه ولا سجوده" دَدې صفت دې.(۷)

قوله: فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ:

ترجمه: بیا چه کله هغه مونځ پوره کړو.

"قضى" دَ ادا په معنی کښې دې او هم داسې کیږی لکه چه قرآن پاك کښې دی ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ ﴾(۸) "صلاته" نه مراد ناقص مونځ دې یعنی په کوم کښې چه رکوع او سجده په کاملې طریقې سره نه وه ادا کړې شوې(۹)

قوله: قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ: «مَا صَلَّيْتَ؟»:

ترجمه: حضرت حذیفه رضي الله عنه هغه سړی ته اووئیل چه تا مونځ نه دې کړې.

---

(۱) الثقات لابن حبان: ۵۰۱/۷.

(۲) التاريخ الكبير للبخاري: ٤٢٥/٤، تهذيب الكمال: ۵۹۵/۲۸.

(۳) کشف الباری: ۲۳۷/۲.

(۴) کشف الباری: ۵۵۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۱۰۹/۳.

(۶) إرشاد السباری: ۵۱/۲.

(۷) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.

(۸) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.

(۹) إرشاد الساری: ۵۱/۲.

دلته سوال دا پيدا کيږي چه هغه خو مونځ کړې وو، البته رکوع او سجده ئې په کاملې طريقې سره نه وه کړې، بيا حضرت حذيفه ﷺ د هغه د مکمل مونځ نفې ولې اوکړه؟
نودې جواب دادې چه دلته چونکه جزء مفقود وو نودهغې په نه کيدو سره لکه چه هم کل مفقود شو. چنانچه د رکوع نه پوره کيدل د رکوع نه کيدو لره مستلزم دی او د رکوع نه کيدل د مونځ نه کيدو لره مستلزم دی. هم دغه شان د سجدو حکم هم دې.(١)

وَأَحْسِبُهُ قَالَ: ((لَوْمُتَّ مُتَّ عَلَى غَيْرِسُنَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)): "واحسبه" کښې د "احسبُ" فاعل "ابووائل دې" او د "ه" ضمير مرجع حضرت حذيفه ﷺ دې.(٢)

"لومُتَّ" دا د مخاطب صيغه ده. د "ميم" په ضمې سره د "مات يموت" د باب نه دې. دا د ميم په کسرې سره هم لوستلې شوې دې په دې صورت کښې به د "مات يمات" نه وی.(٣)

"على غيرسنة" کښې د "سنة" نه مراد طريقه ده کوم چه فرض او نفل دواړو ته شامل ده.(٤)

علامه ابن بطال ﷫ فرمائي: "ماصليت" کښې نفي د کمال ده او د پوره عمل د تماميت نفي ئې څکه اوکړه چه هلته د تجويد قلت وو. دا خبره مشهوره ده چه کله يو عمل ناقص اوکړې شي نوداسې وئيلې کيږي چه تا خودا عمل هډو کړې نه دې. مراد دغه ځائې کښې د کمال نفي وي چه تا په پوره اهتمام او کامل طريقه دا عمل اونه کړو. چنانچه د صحابي رسول حضرت حذيفه ﷺ دا قول "على غيرسنة" په دې خبره باندې دلالت کوی چه طمانينت په مونځ کښې مسنون دې.(٥)

علامه عيني ﷫ فرمائي چه د ابن بطال ﷫ مذکوره تاويل د هغه کسانو د پاره خو صحيح دې چه په رکوع او سجدو کښې د طمانينت مسنون کيدو قائل دی. د دوی نه علاوه د امام ابويوسف ﷫ او امام شافعي ﷫ په نيز خو طمانينت فرض دې نه چه مسنون، د دې تفصيلي د وضاحت وړاندې راروان دې(٦)

يو بل روايت کوم چه د صحيح بخاری کتاب الاذان کښې راځي په هغې کښې دا الفاظ دی ((متّ على غيرالفطرة التى فطرعليها محمد)).(٧)

(١) عمدة القارى:٣/١٨١، إرشادالسارى: ٢/ ٥١.
(٢) عمدة القارى:٣/١٨١، إرشادالسارى: ٢/ ٥١ الكوثر الجارى: ٢/ ٧٥.
(٣) عمدة القارى:٣/١٨١، إرشادالسارى: ٢/ ٥١.
(٤) عمدة القارى:٣/١٨١، إرشادالسارى: ٢/ ٥١ الكوثرالجارى:٢/ ٧٥.
(٥) شرح ابن بطال: ٦/ ٥٤.
(٦) عمدة القارى: ٤/ ١٨١.
(٧) حدثنا حفص بن عمر، قال: حدثنا شعبة وعن سليمان، قال: سمعت زيد بن وهب، قال: رأى حذيفة رجلا لا يتم الركوع والسجود، قال: ما صليت ولومت مت على غير الفطرة التى فطرالله محمدا صلى الله عليه وسلم عليها. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، أبواب الأذان، باب: إذا لم يتم الركوع، رقم الحديث: ٨٠٨).

دا روایت دلالت کوی چه حضرت حذیفه رضي الله عنه په دغه ارکانو کښې د طمانینت د وجوب قائل وو او هم په دې باندې اکثر ائمه دي.(۱)

د فطرت نه څه مراد دې؟ د دې روایت مطابق تشریح کولو سره علامه عثماني فرمائي فطرت ئې د سنت په معنی کښې اخستې دې او که چرې د فطرت لغوي معنی مراد واخستې شي نو هغه هم ممکن ده. د فطرت معنی ده چه په کومو خصلتونو باندې انسان پیدا شوې وي کوم ته چه جبلي خصلت وئیلی شي. هر سړې دې خپل وجدان طرف ته اوګوري که چرې هغه د یو بادشاه یا حاکم دربار کښې حاضر وي نو د هغه ځائي تعظیمي آداب به څنګه په ځائې راوړي؟ سکون، تسلئ، سنجیدګئ او متانت سره یا هسې په منډو ترړو لکه چه څوک د هغه په سر باندې څپلئ نیولې ولاړ دې؟ ښکاره خبره ده چه په اولنی صورت کښې به وي لهذا په مانځه کښې دننه کوم چه په اصل کښې د احکم الحاکمین په دربار کښې د حاضرئ کولو نه عبارت دې. تادې کونکې په جبلي خصلت باندې قائم نه دې.(۲)

په مانځه کښې د تعدیل ارکان حکم: د دې حدیث شریف نه د تعدیل ارکان مسئله هم راوځی. د صحیح قول مطابق رکوع، سجده، قومه او جلسه په تسلئ سره په ښه شان سره اداکول واجب دي. تعدیل د ارکان، د اندامونو داسې سکون ته وائي چه د مونځ ګذار ټول جوړونه کم نه کم د یو ځل تسبیح (سبحان الله) په اندازه باندې اودریږي یعنی خپل حرکت ختم کړي او په سکون کښې راشي.(۳)

د طرفینو په نیز رکوع او سجدو کښې اطمینان او قرار واجب دې او د امام ابو یوسف رحمه الله په نیز فرض دې. هم د دې قائل امام شافعي رحمه الله هم دې. تردې چه که یو مونځ ګذار اعتدال پریږدي نو د طرفینو په نیز به ئې مونځ اوشي البته واجب الاعاده به وي. او د امام ابو یوسف رحمه الله او امام شافعي رحمه الله په نیز هډو مونځ ئې نه کیږي.(۴)

د علامه انورشاه کشمیري رحمه الله رائې: علامه محمد انورشاه صاحب کشمیري رحمه الله فرمائي په څومره اندازه سره چه تاکید د مونځ د ارکانو تعدیل دې بل د یو څه څیز نشته. تقریباً په دې کښې ۵۰ احادیث راغلي دي او دې ته ئې فطرة نبي وئیلې دې کوم چه د اهمیت د اظهار د پاره کافي دې.

تعدیل ارکان دا دې چه بدن خپل طبعي شکل ته اورسي او حرکت انتقال مبدل به سکون شي. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلي دي چه مطلوبه طمانینت په مونځ کښې دا دې چه حرکت دې لاړشي څنګه تفسیر چه د ابی حمید رضي الله عنه په حدیث کښې راځي. ((**باب: اطمانینة حین یرفع رأسه من الرکوع**)) کښې ابوحمید رضي الله عنه وئیلي دي چه حضور پاک صلی الله علیه وسلم به خپل سر مبارك اوچتولو او

(۱) الکوثر الجاري: ۷۵/۲.
(۲) فضل الباري، کتاب الصلاة، کتاب الاذان، باب: إذا لم یتم الرکوع: ۶۶۱/۳.
(۳) عمدة الفقه، کتاب الصلاة، فصل دوم: واجبات نماز: ۹۹/۲.
(۴) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، الواجبات: ۱۵۷/۲.

برابر به شو، تردې چه هر يو اندام به په خپل ځائې قرار نيولو(۱)

دَعلامه عثمانى رحمه الله رائې: علامه عثمانى رحمه الله په خپل تقرير بخارى(۲) كښې فرمائيلى دى چه امام طحاوى رحمه الله په دې مسئله كښې زمونږ دَ ائمه ثلاثه رحمهم الله مسلك دا نقل كړې چه دَ هغوى ټولو په نيز تعديلِ دَ اركان فرض دې، دَ طرفينو خلاف ئې بيان نه كړو(۳)

زمونږ بعضې فقهاؤ هم دا اختيار كړې دى چه په دې مسئله كښې زمونږ ائمه ثلاثه په فرضيت متفق دى. او (امام ابويوسف رحمه الله په شان) طرفين هم دَ جمهورو سره دى. دَ علامه عينى رحمه الله ميلان هم دې طرف ته معلوميږى(۴).

چنانچه هغوى دَ امام طحاوى رحمه الله نقل پيش كولو سره دا شعر اوليكلو:

إذا قالت حزام فصدقوها ۔۔۔ فإن القول ما قالت حذام

مگر عام توگه باندې فقهاء په دې مسئله كښې دَ طرفينو رحمهما الله خلاف نقل كوى. علامه عثمانى رحمه الله نور فرمائى دلته په يوه كوتاهئ باندې خبردارې كوم، هغه دا چه اكثر حنفى خلق عملاً دَ تعديلِ اركان بالكل اهتمام نه كوى حالانكه دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز فرض نه سهى واجب خو ضرور دى. او دَ امام طحاوى رحمه الله دَ نقل په وجه خو ورته فرض وئيل پكار دى.

يو حنفى عالم (علامه محى الدين محمد پير على رومى معروف به بركلى رحمه الله، متوفى: ۹۸۱هـ) دَ دې مسئلې متعلق يوه رساله په نوم دَ معدّل الصلاة ليكلې ده. په هغې كښې دوى شمير كړې دې چه دَ تعديلِ اركان پرواه نه كولو باندې ۳۰ آفتونه او ۳۵۰ نه زيات مكروهات متفرع كيږى.

اوس پاتې شوه مسئله دَ تعديل اركان په كوم كښې چه اختلاف كيږى. دَ دې متعلق زما په زړه كښې دا خيال تيريږى چه كله كله دَ يو څيز مختلف او متفاوت مرتبې وى. بيا دَ نظر كونكو نظر چه په كومه مرتبه باندې وى هغه هم دَ هغې متعلق حكم لگوى. په واقع كښې څه حقيقى اختلاف نه وى صرف لفظى شان جگړه وى.

دلته هم دا كيفيت معلوميږى په طمانينت او تعديل كښې مختلف مرتبې دى. دَ ركوع لغوى

---

(۱) انوار البارى، كتاب الصلاة، باب: إذا لم يتم الركوع: ۱۶/۴۵۴.

(۲) فضل البارى، كتاب الصلاة، كتاب الأذان، باب: أمر الذى لا يتم ركوعه بالإعادة: ۶۶۳/۳.

(۳) وعبارة الطحاوى....... وخالفهم فى ذلک آخرون فقالوا: مقدار الركوع أن يركع حتى يستوى راكعا. ومقدار السجود أن يسجد حتى يطمئن ساجدا. فهذا مقدار الركوع والسجود الذى لا بد منه........ وهذا قول أبى حنيفة وأبى يوسف ومحمد رحمهم الله تعالى. (شرح معانى الآثار. كتاب الصلاة باب: مقدار الركوع والسجود الذى لا يجزئى أقل منه: ۲۳۲/۱دارعالم الكتب).

(۴) علامه عينى رحمه الله په عمدة القاري كښې په دې مقام باندې يعنى: كتاب الاذان كښې هم اختلاف نقل كړې دې دَ امام طحاوى نقل ئې نه دې پيش كړې. البته يو بل ځائې كښې (باب: وجوب القراءة للإمام والمأموم: ۶۵/۶) كښې په دې مسئله باندې كلام كولو سره فرمائى: (أما الطحاوى الذى هوالعمدة فى بيان اختلاف العلماء فى الفقه، فإنه لم ينصب الخلاف بين أصحابنا الثلاثة على هذا الوجه) بيائې ورانديې مذكوره شعر هم نقل كړې دې.

معنی "انحناء" او دَ سجود معنی "وضع الجبهة على الأرض" ده. دکومې يوه درجه خودا ده چه بس لغةً مفهوم انحناء او مفهوم وضع الجبهة صادق راشي. او يوه دا ده چه په دغه انحناء او وضع الجبهة باندې قرار او مکث يعنی په دغه حالت باندې لږ شان ايسار شي. بيا په دغه مکث اوقرار کښې هم مختلف مراتب دي. يو دا چه في الجملة ادنیٰ مکث وی په کوم سره چه دا رکوع او سجود په غرض دَ تعظيم او تعبد اوګنړلې شي صرف لوبې توقې اودَ خندا په شان نه وی.

قرآن پاک چه ﴿ وَارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا ﴾ سره دِ کومې رکوع او سجود حکم ورکړې دې هغه صرف لغوی انحناء او وضع الجبهة نه ده، لکه څنګه چه ظاهره بلکه دَ الله تعالی دَ طرف نه هغه انحناء او وضع الجبهة مطلوب ده چه په طريقه دَ تعظيم او تعبد وی. كما نبّه عليه الشيخ ولی الله الدهلوی رحمه الله. نو في الجمله مکث اوقرار کوم سره چه دَ تعبد اودَ تعظيم استشعار او تحقق وی او دَ لوبو توقو دَ صورت يا دَ مسخرو نه جدا شي، نو دومره مکث اوقرار خو فرض کيدل پکار دی لکه څنګه چه جمهور وائی ځکه چه که بالکل مکث نه وی بلکه صرف تيتيدل او پاسيدل وی کوم ته چه په اردو کښې "الٹک بیٹھک" وائی نو په دې کښې تعظيم او اجلال چرته دې؟ دا خو يو قسم دَ لوبو توقو اودَ مسخرو صورت جوړيږی.

باقي دا مکث کم نه کم څومره کيدل پکاردی؟ دَدې تحديد مشکل دی. بيا اګرچه مونږ دَدې پوره تحديد اونه کړې شو خوبيابه هم دامنل وی چه دَدې يوه مرتبه داسې ضرور ده کومه چه فرض کيدل پکاردی. او يوه درجه دَدې نه څه دَ زيات مکث ده هغه به فرض نه وی. نو زما وينا داده چه دَتعديل او طمانينت مرتبې مختلف دی. هيڅ لرې نه ده چه دَ مجتهدينو أنظار چونکه په مختلف مرتبو باندې پريوتې وی وجه دا اختلاف پيدا شوی دی.

بيا دَدې متعلق دا څيز هم دَ غور قابل دې چه دَطما نينت او تعديل په ترك کولو باندې سخت وعيد راغلې دې. او په قرآن کريم کښې چه کوم کوم ځائې دَمونځ دَ فرضيت بيان دې هلته عمومًا ﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ ﴾ لفظ راغلې دې. لفظ "صلوا" نه دې راغلې. اودَ اقامت صلاة معنی داده چه دَدې دَ حقوقو او شروطو سره ادا کړې شي صرف سرسری پاسيدو کيناستو ته اقامت صلاة نه شي وئيلې. دَ مونځ دَ فرضيت دَ بيان په موقع په کثرت سره ﴿ أَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ ﴾ راغلې دې. البته په موقع دَ ذم او تقبيح کښې "مصل" په لفظ سره تعبير کړې شوې دې لکه چه ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝ ﴾ (الماعون: ۴،۵) او لکه ﴿ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ۝ ﴾ (المدثر: ۴۳) دلته ئې "ويل للمقيمين الصلاة" نه دې فرمائيلی.

اودَ "صلوا" او "اقيموا الصلاة" په مينځ کښې دا فرق په پوره طريقې سره دَ صلاة الخوف دَ آيت نه واضيح کيږی. چنانچه الله تعالى فرمائي: ﴿ وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوٰةَ ﴾ (النساء: ۱۰۲) چونکه حضور پاک ته په هرحال کښې طمانينت حاصل وو يو وخت به هم په مونځ کښې

خشوع او حضور دَ زړه او طمانينت بالكليه مفقود نه وو. په دې وجه دَ ويرې دَ حالت مونځ ئې هم دَ حضورپاك په حق په كښې "اقامتِ الصلاة" سره تعبير كړو. ليكن نور خلق كه هغه په هره درجه كښې وى دَ رسول الله ﷺ مرتبې ته نه شي رسيدلې. اودَ دشمن دَمقابلې دَ وخت خارجي تكليفونه او پريشانئ هغوى داسې ګډود كولې شي چه دَ زړه طمانينت ورته نه شي حاصليدې. په دې وجه ئې دَ هغوى په حق كښې "فليصلوا" اوونيلې. (چنانچه ارشاد دې. ﴿وَلْتَاْتِ طَآئِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوْا فَلْيُصَلُّوْا مَعَكَ﴾ النساء:۱۰۲) "فليقيموا الصلاة" ئې اونه فرمائيلو يعنى كه چرې ته طمانينت معتد بها حاصل نه كړې شي او په مامور بها اقامتِ صلاة باندې پوره قابو حاصله نه كړې شي نو چه څنګه هم ممكن وى هغه وخت مونځ ادا كړه. اوس چونكه دَ طمانينت دَ نه حاصليدلو دَ وجې په اقامتِ صلاة كښې نقصان راغلو نو لكه چه دا هم اضطرارى وو په دې وجه دَدې دَ تلافى دَ پاره وړاندې فرمائى: ﴿فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ﴾ (النساء: ۱۰۳) څكه چه په ذكر الله سره طمانينت قلب حاصليږى. فرمائى: ﴿اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوْبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ ؕ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ﴾ (الرعد:۲۸) دې نه پس چه كله دا دَ ويرې حالت ختم شى نوهغه وخت چونكه دَ اقامتِ صلاة دَ پاره طمانينت ضرورى دې مونځ څنګه چه دَدې حق دې هغه شان اداكول پكاردي. په دې وجه وړاندې فرمائى: ﴿فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ﴾ (النساء:۱۰۳). اوس چونكه دَ ټولو حقوقو خيال ساتل ضرورى او مطلوب دى څنګه ئې "فصلوا" اونه وئيل، بلكه ﴿فَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ﴾ ئې اوفرمائيل.

الغرض دَ "اقيموا الصلاة" تقاضا دا ده چه مونځ په طمانينت سره ادا شى، لهذا دَ طمانينت او تعديلِ اركان ښه خيال ساتل پكار دى.([1])

دَ ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب وو "إذا لم يتم السجود" اوهم دغه څيز پوره توګه باندې په حديث كښې موجود دې.([2])

دَحديث شريف نه مستفاد امور: دَ پورته ذكر شوى حديث شريف نه ډير امور مستفاد كيږى مثلاً:

① په مونځ كښې تعديل دَ اركانو واجب دې.
② دَ سنت په اهميت باندې متعينه ژوند كښې ښكاره كيږى.
③ دَ ښه خاتمې دَ حاصلولو دَ پاره دنياوى ژوندون دَ سنت مطابق برابرول پكاردى.
④ دَ نورو سره دَ خير خواهئ جذبه ساتل هم معلوميږى چه يو صحابى رسولﷺ په كوم فكر مندئ سره بل كس خبردار كړو وغيره وغيره.([3])

---

[1]) فضل البارى، كتاب الصلاة، كتاب الأذان، باب: أمرالذى لا يتم ركوعه بالإعادة: ۳/۶۶۸-۶۶۵.
[2]) عمدة القارى: ۴/۱۸۱.
[3]) عمدة القارى: ۳/۱۸۱.

۲۷- باب: يُبْدِي ضَبْعَيْهِ وَيُجَافِي فِي السُّجُودِ

دا باب په سجده کښې دَ دواړو متو کولاؤ ساتلو اودَ
(دواړو اړخونونه) دَجدا ساتلو په بيان کښې دې.

دَترجمة الباب مقصد: دَ سابقه باب دَترجمة الباب دَ مقصد لاندې چه کوم بحث تيرشوې دې هم هغه بحث دَدې باب دَ ترجمة الباب مقصد هم دې، هلته ئې اوګورئې:

دَ ترجمة الباب دَ ماقبل سره مناسبت: په وړاندې باب کښې دَ اتمام السجود بيان وو چه دَ سجدو په پوره کولو کښې څنګه چه دا ضروری دی چه تمکن وجه على الأرض کيدل پکاردی. هم دغه شان دَ سجدو په پوره کولو کښې داهم ضروری دی چه سرې دې خپلې متې دَ خپلو ترخونو او تشو نه جدا اوساتی. لکه چه دا باب دَمخکينی باب تتمه ده.

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه په دې ځائی کښې کله صحيح بخاری کښې ذکرشوی باب که صحيح اومنلې شی نو په دواړو ابوابو کښې به مناسبت داسې شی چه ماقبل باب کښې په سجدو کښې دَ طمانينت حکم وو او په دې باب کښې دَ دواړه متو اودَ دواړو اړخونو دَ يوځائی حکم دې اودا تولې خبرې دَ احکام سجود سره متعلق دی.(۱)

قوله: "يبدی" دَ باب افعال نه دَ "إبداء" مصدر فعل مضارع واحدمذکر غائب صيغه ده. مطلب دَدې "ښکاره کول" دی. "ضبعيه" دا دَ ضبع تثنيه ده دې نه مراد متې دې.(۲) دَ پورته طرف نه دَ ترخ نه واخله تر نيم متې پورې حصې ته ضبع وئيلې شی(۳). "يجافى" دا دَ باب مفاعله نه دَ مضارع معروف واحد مذکر صيغه ده. دَدې معنی ده لرې کول، جدا ساتل، مطلب به ئې دا جوړيږی چه کله سجدې ته لاړشی نوخپل لاسونه دې ښه کولاؤکړی اودَ اړخونونه دې جدا اوساتی(۴). دَ "يجافى" مفعول به محذوف وی اوهغه دادې "جنبيه" جنب اړخ يعنی تشی ته وائی(۵)

حديث باب [حديث نمبر ۳۸۳]

۳۹۰- أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنِ ابْنِ هُرْمُزَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ(۶) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى

---

۱) عمدة القاري: ۱۸۲/٤.
۲) معجم الصحاح للجوهري،ص: ٦١۳، سراج القاري: ۴۲۱/۲.
۳) المعجم الوسيط،ص: ۵۳۳، سراج القاري: ۳۲۱/۲.
۴) المعجم الصحاح للجوهری، ص: ۱۲۸.
۵) عمدة القاری: ۱۸۲/٤.
۶) اخرجه البخاری أيضا فی صفة الصلاة، باب: يبدی ضبعيه ويجافی السجود، رقم الحديث:۸۰۷ وفی كتاب الأنبياء، باب: صفة النبی صلی الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۳۵٦٤، ومسلم فی صحيحه، فی الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، وما يفتتح به ويختم به، رقم الحديث: ٤۹۵. والنسائی فی سننه، فی الافتتاح، باب: صفة السجود، رقم الحديث: ۱۱۰٦. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، كتاب الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض، الباب الأول: فی الصلاة، الفصل الخامس: فی كيفية الصلاة، الفرع الرابع: فی الركوع والسجود، النوع الأول: هيئة الركوع والسجود، رقم الحديث: ۳۵۰۷، ۳۷٤/۵.

يَبْدُوَبَيَاضُ إِبْطَيْهِ.

ترجمه حديث: حضرت عبد الله بن مالك ابن بحينه رضي الله عنه فرمائی چه نبی کریم ﷺ چه به کله مونځ کولو نو دَ خپلو دواړو متو په مینځ کښې به ئې دومره فاصله ساتله چه دَ حضور پاك دَ ترخونو مبارکو سپینوالي به ښکاريدلو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شریف رجال ټول پنځه دی:

① **يحيى بن بكير رحمه الله:** دا ابوذکریا یحیی بن عبد الله بن بکیر القرشی المخزومی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوې دی[1]

② **بكر بن مُضر رحمه الله:** دَ دوی پوره نوم بکر بن مُضر بن محمد بن حکیم بن سلمان المصری رحمه الله دې دَ دوی دَ کنیت باره کښې دوه اقوال دی، ابو محمد او ابو عبد الملك. دې دَ ربیعه بن شرحبیل آزاد کړې شوې غلام وو.

دَ دوی په استاذانو کښې حضرت جعفر بن ربیعه بن شرحبیل بن حسنه، ابراهیم بن ابی عبله، حمزه النصیبی، خالد بن یزید مصری، ربیعه بن سیف، سعید بن بشیر، صخر بن عبد الله بن هرمله مُدلجی وغیره رحمهم الله اودَ یو لوئی جماعت نوم ملاویږی.

اودَ دوی نه فیضیاب کیدونکو کښې یحیی بن عبد الله بکیر، خلف ابن عبد الله، عبد الرحمن بن قاسم، عثمان بن صالح سهمی، عمرو بن خالد حرانی، قتیبه بن سعید ثقفی وغیره رحمهم الله شامل دی.

دَدوی دَ پیدائش باره کښې یو قول دَ یوسل دوه هجری او دویم قول دَ سلمې هجریَ دې. امام احمد بن حنبل رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائی: **ثقة ليس به بأس**. یو بل ځائی کښې فرمائیلی دی: **إنه كان رجلا صالحا**. ابن معین، نسائی او ابو حاتم وغیره رحمهم الله دَدوی دَ توثیق اقوال ذکر کړی دی. دَ دوی دَ وفات باره کښې دَ ۱۷۳ او ۱۷۴ اقوال ملاویږی. په نهم دَ ذی الحجه او دَ نهې په ورځ وفات شوې دې. په ائمه سته کښې دَ ابن ماجه نه علاوه ټولو دَ دوی روایات په خپلو کتابونو کښې نقل کړی دی. رحمه الله رحمة واسعة[2]

③ **جعفر رحمه الله:** دا ابو بشر جعفر بن ایاس یشکری واسطی بصری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من رفعه صوته بالعلم، لاندې تیر شوې دی[3]

④ **ابن هُرمُز رحمه الله:** دا ابو داؤد عبد الرحمن بن هُرمُز مدنی قرشی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حب الرسول من الإیمان، لاندې تیر شوې دی[4]

---

[1]) کشف الباری: ۳۲۳/۱.

[2]) التاریخ الکبیر للبخاری: ۹۵/۲، الجرح والتعدیل: ۵۹۲/۱، الثقات لابن حبان: ۱۰۴/۶، الطبقات الکبری لابن سعد: ۵۱۷/۷، تهذیب الکمال: ۲۲۹/۴-۲۲۷.

[3]) کشف الباری: ۷۱/۳.

[4]) کشف الباری: ۱۱/۲.

⑤ **عبدالله بن مالك ابن بُحَينه ﷺ:** دا صحابى رسول حضرت عبد الله بن مالك بن القشب ﷺ دي. دَ دوى نوم جندب بن نضله بن عبد الله بن رافع بن محصن دي. دَ دوي كنيت ابو محمد دي. دَ بنو المطلب حليف وو. دَ دوى شهرت په ابن بحَينه سره شوې دي. بحَينه دَدوى دَ مور نوم وو كومه چه دَ الْأرت لور وه.

واضحه دې وي چه بُحَينه دَ عبد الله مور ده دَمالك نه ده. هم په دې وجه ابن بحينه په الف سره به ليكلې شي ځكه چه دَ مالك صفت نه دې بلكه دَ عبد الله صفت دې. دَ محمد بن سعد ﷺ بيان دې چه ددوى پلار ابو مالك بن القشب دَ مطلب بن عبد مناف حليف وو. هغوى بحينه بنت حارث بن مطلب سره واده اوكړو، دَ دوى نه عبد الله پيدا شو دَ چا كنيت چه ابو محمد وو. هغه اسلام قبول كړو اودَ نبى كريم ﷺ صحبت ئې اختيار كړو. دې ډير فاضل او صائم الدهر وو. دَ مدينې نه ديرش ميله فاصله باندې بطن ريم كښې اوسيدلو. دَهغوى وفات په مدينه كښې اوشو. هغه وخت په مدينه كښې دَمروان بن حكم حكومت وو، اودَ ولايت اوحكومت موده ئې دَ ۵۴ هجرى نه واخله تر ذى قعده ۵۸ هجرى پورې وو.

دې دَ نبى كريم ﷺ نه روايت كوى او دَده نه روايت كونكو كښې عبد الرحمن بن هرمز مز الأعرج، حفص بن عاصم بن عمر بن خطاب، ابو جعفر محمد بن على بن حسين، محمد بن يحيى بن حبان اوپخپله دَ دې صحابى خُوئې علي بن عبد الله بن بحينه رحمهم الله شامل دى. امام بخارى ﷺ او امام مسلم ﷺ دَ دوى دَ روايت تخريج كړې دې. سنن ابى داؤد او سنن ترمذى كښې دَدوى روايت نشته دې[1]

شرح حديث: «كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى يَبْدُوَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِ»

ترجمه: كله چه به حضورپاك مونځ فرمائيلو نو (سجده كښې) به ئې دَخپلو دواړو متو په مينځ كښې دومره فاصله ساتله چه دَ حضورپاك دَ ترخ مبارك سپينوالې به ښكاريدلو.

"فَرَّجَ" دَ باب تفعيل نه دَماضى معروف واحد مذكر غائب صيغه ده. دادَ سجدې كولو دَحالت بيان دې چه دَ رسول الله ﷺ متې به دَ حضورپاك دَ اړخو يعنى تشو نه جدا وې. په داسې كولو كښې داحكمت كيدې شى چه په دې كښې دَ تواضع اوعاجزئى يو ښكلې نمونه وه. اوداسې كولو كښې تندې په زمكه باندې په پوره قوت سره او په سختئ سره كيخودل ممكن وى كوم چه په هغې سره سجده په كامل طريقه اداكيږى. اوداسې كولو كښې مونځ گذار دَ سستو بنديگانو دَ مشابهت نه په پوره شان سره اوځى.

"بين يديه" دا لفظ په خپل حقيقت باندې محمول دې يعنى دَ حضورپاك په سجده كښې كولاؤ والې اختيارول به دَ خپلې مخې طرف ته وو.[2]

دَ نبى كريم ﷺ دَ سجدې شكل: دَ حضورپاك دَ سجدې دَ هيئت باره كښې په احاديثو

---

[1]) تهذيب الكمال: ۵۰۸/۱۵، تهذيب التهذيب: ۳۸۲/۵-۳۸۱، أسد الغابة: ۳۵۰/۳، الطبقات الكبرى: ۳۴۲/۴، الجرح والتعديل: ۱۸۴/۵، التاريخ الكبير للبخارى: ۱۰/۵، الثقات لابن حبان: ۲۱۶/۳.

[2]) عمدة القارى: ۱۸۳/۴.

مبارکو کښې مختلف الفاظ راغلی دی چه ټول هم په دې کیفیت باندې پوره وضاحت سره دلالت کوی. مثلاً صحیح مسلم کښې دی: «إذا سجد يُجَنِّحُ فى سجوده حتى يُرىٰ وَضَحُ إبطيه» [1]
یعنی چه کله به حضورپاك سجدې ته تلو نو خپل مرونډونه به ئی د زمکې نه داسې اوچتول لکه چه مرغۍ خپلې وزرې اوچتوی. او د حضورپاك داسې سجدې کولو سره به د حضورپاك د ترخونو مبارکو سپینوالې ښکاریدو.

"يُجَنِّحُ" د باب تفعیل نه فعل مضارع معروف دې. د دې مطلب د مرغۍ د وزر اوچتولو په شان متې د زمکې نه اوچتول دی. "وضح إبطيه" نه مراد د ترخونو سپینوالې دې.[2]

هم د صحیح مسلم په یو روایت کښې دی: «كان صلى الله عليه وسلم إذا سجد لوشاءت بهمة أن تمر بين يديه، لمرت» [3]
یعنی چه کله به حضورپاك سجده کوله نو د هغوی د ترخونو د مینځ په مینځ کښې که چرې د چیلۍ وړوکی بچی تیریدل غوښتل نو تیریدې شو (مطلب دا چه د حضورپاك بدن مبارك به د سجدې په حالت کښې دومره کولاؤ وو).

قوله: "بهمة" د چیلۍ وړوکی بچی ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث وی.[4]

هم د صحیح مسلم په یو بل روایت کښې دی: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد خوّى بيديه، يعنى: جنّح، حتى يُرى وضح إبطيه من ورائه» [5]
یعنی نبی کریم ﷺ چه به کله سجده کوله نو د مرغئی د وزرو اوچتولو په شان خپلې متې اوچتولو سره به ئی سجده کوله تردې چه که چا د حضورپاك د شا د طرف نه کتلې نو هغه ته به د حضورپاك د ترخونو مبارکو سپینوالې ښکاریدو.

---

[1] حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا عبدالله بن وهب، أخبرنا عمرو بن الحارث، والليث بن سعد، كلاهما عن جعفر بن ربيعة، بهذا الإسناد، وفى رواية عمرو بن الحارث، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يجنح فى سجوده، حتى يُرى وضح إبطيه، وفى رواية الليث، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرج يديه عن إبطيه حتى إنى لأرى بياض إبطيه. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: مايجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳٤).

[2] عمدة القارى: ۱۸۳/٤.

[3] حدثنا يحيى بن يحيى، وابن أبى عمر، جميعا عن سفيان، قال يحيى: أخبرنا، سفيان بن عيينة، عن عبيدالله بن عبدالله بن الأصم، عن عمه يزيد بن الأصم، عن ميمونة، قالت: كان النبى صلى الله عليه وسلم إذا سجد لوشاءت بهمة أن تمر بين يديه لمرت. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳۵).

[4] عمدة القارى: ۱۸۳/٤.

[5] حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلى، أخبرنا مروان بن معاوية الفزارى، قال: حدثنا عبيدالله بن عبدالله بن الأصم، عن يزيد بن الأصم، أنه أخبره عن ميمونة زوج النبى صلى الله عليه وسلم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد خوّى بيديه، يعنى: جنح، حتى يُرى وضح إبطيه من ورائه، وإذا قعد اطمأن على فخذه اليسرى. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث:۱۱۳۵).

"مُجَخِّي" مطلب دادې چه خپله خېټه مبارکه به ئې د زمکې نه لرې ساتله او پورته به ئې ساتله او خپلې څنګلې به ئې د خپلو اړخونو يعنې تشو نه جدا ساتلې.[۱]

المستدرك علي الصحيحين کښې دی: ((عن ابن عباس، قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياض إبطيه وهو مُجخّ، وفرّج يديه))[۲]

يعنی حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه زه به د نبی کريم ﷺ شاته راتلم او وکتل به مې نو د حضورپاك د ترخونو مبارکو سپينوالې به ښکاريدو. او حضورپاك به خپلې متې د خپلو تشو نه لرې ساتلې.

قوله: "مجخ" هغه هيئت ته وائی چه يو سړې خپلې متې د خپلو تشو نه لرې کړی.[۳]

او په صحيح ابن خزيمه کښې دی: ((أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد جافى حتى يُرى بياض إبطيه))[۴]

يعنی کله چه به نبی کريم ﷺ سجده کوله نو په کولاؤ انداز سره به ئې سجده کوله ترديې چه د حضورپاك د ترخونو مبارکو سپينوالې به ښکاريدلو.

او سنن ابی داؤد کښې دی: ((ثم كبر وسجد ووضع كفيه على الأرض، ثم جافى بين مرفقيه حتى استقر كل شئ منه))[۵]

---

[۱]) عمدة القاري: ۱۸۳/٤.

[۲]) أخبرناه أبوبكر محمد بن المؤمل، ثنا الفضل بن محمد الشعراني، ثنا النفيلي، ثنا زهير، ثنا أبوإسحاق، عن التميمي الذي كان يحدث بالتفسير، عن ابن عباس، قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياض إبطيه وهو مجخ، وفرّج يديه. (المستدرك على الصحيحين، كتاب الصلاة، باب: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد رؤي وضح إبطيه، رقم الحديث: ۸۲۹، ۲۲۸/۱).

[۳]) عمدة القاري: ۱۸۳/٤.

[۴]) نامحمد بن يحيى، ومحمدبن رافع، وعبدالرحمن بن بشر قالوا: حدثنا عبدالرزاق، أخبرنا معمر، عن منصور، عن سالم بن أبي الجعد، عن جابر بن عبدالله، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد جافى حتى يُرى بياض إبطيه. قال الأعظمي: إسناده صحيح. (صحيح ابن خزيمة، كتاب الصلاة، باب: التجافي في السجود، رقم الحديث: ٦٤٩، ۳۲٦/۱).

[۵]) حدثنازهير بن حرب، حدثنا جرير، عن عطاء بن السائب، عن سالم البراد قال: أتينا عقبة بن عمرو الأنصاري أبامسعود فقلنا له: حدثنا عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقام بين أيدينا في المسجد. فكبر، فلما ركع وضع يديه على ركبتيه، وجعل أصابعه أسفل من ذلك، وجافى بين مرفقيه، حتى استقر كل شيئ منه. ثم قال: سمع الله لمن حمده، فقام حتى استقر كل شيئ منه. ثم كبروسجد ووضع كفيه على الأرض، ثم جافى بين مرفقيه حتى استقركل شيئ منه، ثم رفع رأسه فجلس حتى استقر كل شيئ منه، ففعل مثل ذلك أيضا، ثم صلى أربع ركعات مثل هذه الركعة، فصلى صلاته، ثم قال: هكذا رأينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: صلاة من لا يقيم صُلبه في الركوع، رقم الحديث: ۸٦۲).

یعنی (په حالت د سجدې کښې به) حضورپاک په خپلو دواړو څنګلو کښې کولاؤ والې پیداکولو تردې چه هر یو اندام به په سکون سره په قرار اونیولو.

دَ سجدې دَ مذکوره هیئت حکمتونه: امام بخاری رحمه الله دَدې ترجمة الباب لاندې چه کوم حدیث ذکر کړې دې دَهغې نه دَ سجدې مذکوره هیئت استحباب معلومیږی. ددې هیئت دَ استحباب حکمتونه بیانولو سره حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

① یو حکمت دادې چه په دې سره په مخ باندې بوج کمیږی او پوزه او تندې په زمکه باندې کیخودو کښې هیڅ تکلیف نه وی.

② دویم خیال دادې چه په دې هیئت کښې تواضع ده سستی نشته دې.

③ دریمه خبره داده چه په دې هیئت کښې دَ یو اندام په بل اندام باندې اعتماد نه پاتې کیږی بلکه هر یو اندام لکه چه په مستقل توګه باندې سجدې له ځی. داحکمت دَ یو حدیث شریف نه ماخوذ دې چه حضورپاک فرمائیلی دی چه دَ ځناور په شان په زمکه باندې لاسونه مه خوروئی، صرف دَ لاس په تلو باندې اعتماد مه کوئی، متې جدا اوساتئ، کله چه تاسو داسې سجده کوئی نو لکه چه ستاسو هریو اندام به سجدې ته لاړشی.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی دَ دې احادیثو ظاهر خودادې چه په سجده کښې دَ کولاؤ والی دا هیئت واجب اوګرځولې شی. مګر چونکه په ابوداؤد کښې دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې په کوم کښې چه فرمائیلې شوی دی چه صحابه کرامو دَ سجدې دَ اوږدیدو دَ مشقت شکایت اوکړو. نو حضورپاک اوفرمائیل: «استعینوا بالرکب» اوددې دا مطلب اخستې شوې دې چه که چرې په سجده کښې تکلیف وی نو څنګلې په زنګونونو باندې کیخودل هم جائز دی مکروه نه دی. په دې وجه دا هیئت دَ واجب ګرځولو په ځائې مستحب یا مسنون ګرځولې شوې دې.(۱)

دَعلامه کشمیری رحمه الله په حافظ صاحب رحمه الله باندې رد: علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه حافظ صاحب رحمه الله لیکلی دی چه دَ حدیث الباب نه متې جدا ساتلو سره دَ سجدې وجوب معلومیږی او حدیث ابی داؤد نه دَدې استحباب فهم ته راځی. په کوم کښې چه دی چه صحابه کرامو رضی الله عنهم دَ سجدې دَ اوږدوالی په صورت کښې دَ سجدې دَ مشقت شکایت اوکړو نو حضورپاک اوفرمائیل چه دَ زنګونونو نه امداد واخلئ، یعنی په دې باندې څنګلې لګولوسره. حالانکه دا صورت دَدې نه جدا دې او متې دَ سجدې په حالت کښې په عام حالاتو کښې دَ جدا ساتلو حکم ورکړې شوې دې اودا خاص صورت دې چه دَ سجدې دَ اوږدوالی په حالت کښې ستومانتیا لرې کولو دَپاره دَ زنګونونو نه امداد واخستې شی. دا لکه چه خاص صورت حالت دَ عذر دې.

امام ترمذی رحمه الله دَ استعانت بالرکب حکم نه دَ سجدې نه دَ قیام دَ پاره دَ پاسیدو وخت مراد اخستې دې. او امام طحاوی رحمه الله دَ قومې نه پس سجدې ته دَتلو په وخت استعانت بالرکب

(۱) فتح الباری، کتاب الصلاة، باب: یبدی ضبعیه ویجافی فی سجوده، رقم الحدیث: ۸۰۷، ۲/۳۸۱-۳۸۰.

مراد اخستې دې. غرض دا چه څلور صورتونه جدا جدا دی او امام بخاری رحمه الله دلته د سجدې صحيح او مشروع او مسنون صورت دَ عام حالت دَ پاره بيان کړې دې[1]
دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ مذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ "كان إذا صلى" په وجه دې. ځکه چه مذکوره حديث شريف کښې به لفظ "صلى" نه "سجد" مراد اخستې شى نو دا به اطلاق الکل على الجزء دَ قبيل نه وى. مراب به داشى چه کوم وخت په سجده کښې حضورپاك خپل دواړه لاسونه کولاؤ ساتل نو ددې لا زمى نتيجه داده چه دَ حضورپاك متې دَ هغوى دَ اړخونو يعنى تشو نه جدا وى. او هم دغه دَ ترجمة الباب نه ثابتيږى[2]
دَحديث شريف نه مستنبط فوائد اواحکام: دَمذکوره حديث شريف نه چه کوم امور مستنبط کيږى دَ هغې نه دلته څه ذکر کولې شى:
① په مونځ کښې سنت دادې چه دَ سجدې په حالت کښې دَ دواړو لاسونو په مينځ کښې کولاؤوالې وى، په متو او تشو کښې فاصله وى. دا طريقه دَ سړو دَپاره مسنون ده دَ ښځو دَپاره نه ده بلکه دَهغوى په حق کښې خودَ سجدې په حالت کښې خپل بدن راغونډول او يوځائى ساتل دى. يعنى چه څومره ممکن وى هغوى دې هم دومره زمکې پورې لګيدو سره سجده کوى. ځکه چه په ښځو کښې مطلوب او محمود ستر دې او هغه هم دغه شان حاصليدې شى.[3]
دَ ښځو او سړو په مونځ کښې په ډيرو مقاماتو کښې فرق دې کوم چه دَ احاديث نبوى نه ثابت دى. او هغه به ان شاء الله په خپل مقام باندې په تفصيل سره راشى.
② په مونځ کښې دَ اطمينان او اعتدال دَ وجوب هم معلومات اوشو.[4]
③ په مونځ کښې دَ سجدې مذکوره هيئت په اظهار دَ خضوع او دَ الله تعالى دَ پاره په بندګئى باندې هم دلالت کوى[5]

تعليق: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ نَحْوَهُ [۷۷۴، ۳۳۷۱]
دَ تعليق ترجمه: او ليث رحمه الله اوئيل چه ماته جعفر بن ربيعه رحمه الله دَدې په شان بيان اوکړو.
دَتعليق تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله صحيح مسلم کښې موصولاً نقل کړې دې. وئى ګورئى: ((حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا عبد الله بن وهب، أخبرنا عمرو بن الحارث، والليث بن سعد، كلاهما

---

[1]) انوار البارى، كتاب الصلاة، باب: يبدى ضبعيه ويجافى فى السجود، رقم الحديث: ۸۰۷ ۴۷۳/۱۶.
[2]) عمدة القارى: ۱۸۲/۴، شرح الكرمانى: ۵۳/۴.
[3]) التوضيح لابن الملقن: ۳۹۹/۴، عمدة القارى: ۱۸۳/۴ الشرح الميسر: ۴۴۱/۱.
[4]) التوضيح لابن الملقن: ۳۹۹/۴.
[5]) الشرح الميسر: ۴۴۱/۱.

من جعفر بن ربيعة)) دَدې سند مطابق دَ جعفر بن ربيعه رحمه الله نه روايت كونكى دَ هغوى دوه شاګردان دى. يو عمرو بن سواد رحمه الله او دويم الليث بن سعد رحمه الله. دوارو رواياتو كښې لږ شان فرق دې وئى ګورئى:

((وفى رواية عمرو بن الحارث: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يجنح فى سجوده، حتى يُرى وضح إبطيه. وفى رواية الليث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرج يديه عن إبطيه حتى إنى لأرى بياض إبطيه))[1]

دَتعليق رجال: دَمذكوره تعليق دوه رجال دى.

① الليث رحمه الله: دا امام ابو الحارث الليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوى دى[2].

② جعفر بن ربيعه رحمه الله: دا ابو شرحبيل جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنه القرشى الكندى المصرى الازدى الحسنى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب التيمم، باب: التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷ لاندې تير شوى دى[3].

دَتعليق مقصد: علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې تعليق كښې دَ راوى دَ طرف نه تحديث دې يعنى ليث بن سعد رحمه الله دَ حدثنى په صيغې سره روايت كړې دې او په ماقبل حديث كښې عنعنه ده يعنى هلته راوى دَعن صيغه استعمالولو سره روايت كړې دې. يعنى صرف دَ سند فرق خودل مقصود دى.[4]

....

---

[1] صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳٤. تغليق التعليق: ۲۲۰/۲.

[2] كشف البارى: ۱/۳۲٤. (دَدوى باره كښې ډير ښه تفصيل اومفيد كلام انوار البارى: ۱۷۴-۱۷۷/۱۲ كښې اوګورئى).

[3] كشف البارى، كتاب التيمم، باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷ص: ۱۶۰.

[4] شرح الكرمانى: ۵۳/٤.

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۰ – ابواب القبلة (۱)

۱ – باب: فَضْلِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

دا باب (مونځ کښې) قبلې ته دَ مخ کولو دَ فضیلت په بیان کښې دې

قوله: "بسم الله الرحمن الرحیم" علامه رشید احمد ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله بسم الله سره دَ يو باب یا کتاب شروع هغه وخت کوي کوم وخت چه دَ سابقه باب او دَ موجوده باب په لیکلو کښې څه موده او وقفه تیره شوې وي، چنانچه دلته هم دغه شان اوشو (۲)

په دې باندې شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي دَ بخاري شریف هندوستاني نسخه اودَ علامه کرماني رحمه الله شرح المسمٰی الکوکب الدراري کښې باب فضل استقبال القبلة نه مخکښې بسم الله موجود ده. خو اکثر په مصري نسخو کښې، دارنګ فتح الباري، عمدة القاري او ارشاد الساري کښې دې ځائي کښې بسم الله موجود نه ده. اونه دې دريوارو شارحينو دَدې متعلق څه کلام کړې دې. البته زمونږ مشائخ فرمائي چه کله امام بخاري رحمه الله ته دَ خپل کتاب په لیکلو کښې وقفه واقع کیږي نود نوي مجلس شروع دَ بسم الله نه کوي. (۳)

دَمذکوره باب دَماقبل باب سره مناسبت: په ماقبل کښې دَ سترعورت باره کښې ابواب روان وو. کله چه امام بخاري رحمه الله دَ سترعورت دَ بیان نه فارغ شو نودَ استقبال قبله بیان ئې شروع کړو ځکه چه مونځ ګذار اول دَ سترعورت محتاج وي. کله چه هغه خپل ستر پټ کړي نوبیا به دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو محتاج کیږي په دې وجه ئې دَ دې بیان شروع کړو. لهذا دَ سابقه ابوابو سره مناسبت ښکاره دې. (۴)

قوله: يَسْتَقْبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلَيْهِ قَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ر: ۷۹۴]

ترجمه: (مونځ ګذار دې په مانځه کښې دَ سجدې په حالت کښې) دَ خپلو خپو ګوتې هم دَ قبلې طرف ته اوساتي، دا ابوحمید رضي الله عنه دَ نبي کریم ﷺ نه نقل کړې دې.

دَ دې جملې متعلق دَ شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله

---

(۱) کشف الباري کښې چه دَ الدکتور مصطفی دیب البغا کومه نسخه دَ متن په توګه بنیاد جوړ کړې شوې دې دَهغه نسخې مطابق دې ځائي کښې دَ "ابواب القبلة" لوئې عنوان دې. دَ کوم لاندې چه دَ باب نمبر ۱ نه سلسله شروع شوې ده. خو په نورو نسخوکښې مثلاً: فتح الباري، عمدة القاري، ارشاد الساري وغيره مطابق دَدې باب نمبر ۲۸ دې.

(۲) لامع الدراري: ۲/۳۶۰؛ الکنز المتواري: ۴/۷۷.

(۳) الکنز المتواري: ۴/۷۷، تقرير بخاري شريف: ۲/۳۵۴، سراج القاري: ۲/۴۲۳.

(۴) عمدة القاري: ۴/۱۸۴، سراج القاري: ۲/۴۲۳.

فرمائي چونکه دَ مانځه شرطونه بيانيدل په دې وجه ئې اول د اودس ذکر اوکړو ځکه چه دا دَ ټولو نه اهم دې اوبيا ئې دَ لباس او بيائې دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو ذکر اوکړو. او شروع ئې ددې دَ فضيلت نه اوکړه. مګر دلته دوه اشکالات دي بلکه درې اشکال دي.

① اول دا چه اوس خو دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو دَ فضيلت ذکر شروع شو نو دَ هم دَ اوس نه ځنګه چه "استقبال اطراف رجليه الى القبلة" ته اورسيدو؟ حالانکه دَ اطراف رجلين استقبال په سجده کښې کيږي نو پکار دا وه چه اول ئې دَ استقبال، قيام وغيره ذکرکړې وې او بياځې وار په وار دَ استقبال اطراف رجلين ذکرکړې وې.

② دويم اشکال دادې چه صفحه ۱۱۲ باندې "باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه" راځي نو دا باب مکرر شو؟

③ اودريم اشکال دادې چه په ترجمه کښې ئې "اطراف رجلين" که چرته ذکر کړې دې نو ددې روايت ئې نه دې ذکرکړې. په دې وجه که چرې "قال أبوحميد عن النبي صلى الله عليه وسلم" اووئيل (کوم کښې چه دَ اطراف رجلين دَ استقبال ذکر دې) نو هغه روايت خو تراوسه پورې رانغلو چه هم دَهغې نه اشاره شوې وې، ولې چه دا روايت به په "صفة الصلوة" کښې راځي؟

اوس جوابونه واورئ: امام بخاري رحمه الله "يستقبل القبلة بأطراف رجليه القبلة" دَ ترجمې جزء جوړ نه کړو او "مُثْبَتْ" په فتحې دَ باء ئې اونه ګرځولو بلکه "مُثْبِت" په کسرې سره ئې اوګرځولو او غرض ئې په دې ذکر سره دَ استقبال تاکيد او فضل دَ استقبال واضح کول دي چه استقبال په دې درجه مؤکد دې چه په حالت دَ سجدې کښې هم نه شي پريخودې او دَ خپو دَ ګوتو پورې کولې شي.

او قال أبوحميد سره ئې دَ هغه روايت طرف ته اشاره اوکړه کوم چه وړاندې راځي. اوس هيڅ اشکال باقي پاتې نه شو ځکه چه دَ ټولو اشکالو مدار هم دا وو چه دائې دَ ترجمې جزء ګرځولې وې. هم په دې وجه تکرار هم لا زميدو، دَ روايت هم ضرورت پيښنيدو او څه بې ترتيبي هم معلوميدله. پاتې شو دا اشکال چه ترجمه مکرر ده نو ددې شارحينو دا جواب ورکړې دې چه دلته دا باب بالتبع دې او هلته په صفحه ۱۱۲ باندې بالقصد راځي.[1]

دَتعليق تخريج: دَ ابو حميد رضي الله عنه روايت کړې شوې حديث په مکمل سند سره **صفة الصلاة** کښې **باب: سنة الجلوس في التشهد** کښې راځي. بيا دې نه پس امام بخاري رحمه الله دا تکره ترجمة الباب جوړولو سره هم ذکرکړې ده. يعنى باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه.[2]

---

[1] تقرير بخاري شريف: ۱۳۹/۲، الکنز المتواري: ۴۸/۴، سراج القاري: ۴۲۴/۲.

[2] عمدة القاري: ۱۸۴/۴. حدثنا يحيى بن بكير، قال: حدثنا الليث، عن خالد، عن سعيد، عن محمد بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، وحدثنا الليث، عن يزيد بن أبي حبيب، ويزيد بن محمد، عن محمد......

دَتعليق رجال:

قوله: ابوحميد رضي الله عنه: دا صحابی رسول حضرت ابو حميد الساعدی الانصاری المدنی رضي الله عنه دي. دَدوی دَ نوم باره کښې ډير اقوال دي. ړومبې قول دَ عبدالرحمن دي. دويم قول دَ المنذر بن سعد ابن المنذر دي. دريم قول دَ المنذر بن سعد بن مالك دي. او څلورم قول المنذر بن شعد بن عمرو بن سعد بن المنذر بن سعد بن خالد بن ثعلبه ابن عمرو بن الخزرج دي.

دَدوی باره کښې وئيلی شی چه دي دَ حضرت سهل بن سعد الانصاری رضي الله عنه تره دي. دي صرف دَ نبی کريم ﷺ نه احاديث نقل کوی. اودَ دوی نه روايت کونکو کښې اسحاق بن عبدالله بن عمر بن الحکم، جابر بن عبدالله، دَ دوی نمسې سعدبن المنذر بن ابی حميد الساعدی، عباس بن سهل بن سعد الساعدی، عبدالرحمن بن ابی سعيد الخدری وغيره رحمهم الله شامل دي.

دَ واقدی رحمه الله بيان دي چه دَدوی وفات دَحضرت امير معاويه رضي الله عنه دَ خلافت په آخری زمانه کښې شوې دې او دويم قول دادې چه دَ دوی وفات دَ يزيد بن معاويه دَ شروع په زمانه کښې شوې دې.[1]

دَتعليق مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي چه دَ امام بخاری رحمه الله دا مذکوره تعليق په دې ځائې کښې دَ ذکرکولو مقصود دادې چه دَ مونځ ګذار دَ پاره په څومره اندازه باندې هم خپل اندامونه دَ قبلې طرف ته کول ممکن وی هغه هومره دې اوکړی.[2] ليکن علامه عينی رحمه الله دَ حافظ صاحب رحمه الله دا خبره ردکولو سره فرمائی چه معامله داسې نه ده ځکه چه ترجمة الباب دَ استقبال قبله دَ فضيلت خودلو دَ پاره قائم کړې شوې دی دَ مشروعيت دَ پاره نه دې. اودَ حافظ صاحب رحمه الله دَ خبرې نه دَمشروعيت علم کيږی دَ فضيلت نه.[3]

.... بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، أنه كان جالسا مع نفر من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فذكرنا صلاة النبي صلى الله عليه وسلم، فقال أبوحميد الساعدي: أنا كنت أحفظكم لصلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم، رأيته إذا كبر جعل يديه حذاء منكبيه، وإذا ركع أمكن يديه من ركبتيه، ثم هصر ظهره، فإذا رفع رأسه استوى حتى يعود كل فقار مكانه، فإذا سجد وضع يديه غير مفترش ولا قابضهما، واستقبل بأطراف أصابع رجليه القبلة، فإذا جلس في الركعتين جلس على رجله اليسرى، ونصب اليمنى، وإذا جلس في الركعة الآخرة قدم رجله اليسرى، ونصب الأخرى وقعد على مقعدته. وسمع الليث يزيد بن أبي حبيب، ويزيد من محمد بن حلحلة، وابن حلحلة من ابن عطاء، قال أبوصالح، عن الليث: كل فقار، وقال ابن المبارك: عن يحيى بن أيوب، قال: حدثني يزيد بن أبي حبيب، أن محمد بن عمرو حدثه، كل فقار. (صحيح البخاري، كتاب صفة الصلاة، باب: سنة الجلوس في التشهد، رقم الحديث: ۸۲۸)(وكتاب الأذان، باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه، رقم الحديث: ۱۳۱).

[1]) تهذيب الكمال: ۳۳/۲۶۵-۲۶۴، تهذيب التهذيب: ۱۲/۸۰-۷۹، الكاشف: ۳/۳۱۱، الإصابة في تمييزالصحابة: ۴/۴۶، الجرح والتعديل: ۵/۲۴۲، التاريخ الكبير للبخاري: ۷/۳۵۴، إسعاف المؤطا برجال المؤطاللسيوطي: ۲/۳۶۶، أسدالغابة في معرفة الصحابة: ۲/۳۴۹، ۴/۳۹۱، ۵/۷۸، معرفة الصحابة لأبي نعيم، ص: ۲۵۱۵، الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ص: ۴۴۹.

[2]) فتح الباري: ۱/۶۴۳.

[3]) عمدة القاري: ۴/۱۸۵.

دَتعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي كله چه دَ استقبال قبله فرضيت اودَ دې استقبال فضيلت اوپيژندلې شې نو بيا به دَ تعليق اوترجمة الباب مناسبت هم واضح شي. اودا دواړه امور بديهي دي چه دَ مونځ كدار نه دَخپل بدن اندامونه څومره دَ قبلې طرف ته كول ممكن وي هم هغه هومره قبلې ته كول فرض دي اودا عمل مسنون دې چه دَ خپو دَ ګوتو پورې دې قبلې طرف ته كړي. چنانچه په تعليق كښې هم دَ رسول الله ﷺ دَ سجدي په حالت كښې دَ خپو دَ ګوتو دَ قبلې طرف ته كول ذكر دي او هم په دې كښې دَ ترجمة الباب سره مطابقت دي.(۱)

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۸۴/۳۸۵]

- ۳۹ـ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمَهْدِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ مَيْمُونِ بْنِ سِيَاهٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ (۲) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم - مَنْ صَلَّى صَلاَتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلاَ تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ».

ترجمه حديث: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو كوم سړې چه زمونږ دَ مونځ په شان مونځ اوكړي او هم زمونږ په شان استقبال قبله اوكړي. او زمونږ ذبح كړې شوي ښاروي اوخوري نو هغه به داسې مسلمان شميرلې شي دَ چا دَ پاره چه دَ الله اُو هغه دَ رسول دَ طرف نه دَ امان وعده ده نو تاسو دَ الله تعالى په دغه وعده كښې خيانت مه كوئي.

تراجم رجال: په مذكوره حديث شريف كښې پنځه رجال دي:

① عمرو بن عباس رحمه الله: دا عمرو بن العباس الباهلي البصري الاهوازي الرزي رحمه الله دي دَدوى كنيت ابو عثمان دې. دې چه دَ كومو مشائخونه روايت كوي په هغوى كښې عبد الرحمن بن مهدى، ابراهيم بن صدقه، ابراهيم بن ناصح، سفيان بن عيينه، محمد بن جعفر المنذر، محمد بن مروان العجلي او يزيد بن هارون وغيرهم رحمهم الله شامل دي.

اودَ دوئ نه روايت كونكو كښې امام بخارى، حرب بن اسماعيل الكرمانى، عباس بن عبد العظيم العنبرى، عبدان بن احمد الاهوازى، عيسى بن شاذان، محمد بن ابراهيم بن جناد، محمد بن عمرو ابن عباد بن جبله بن ابى رواد او ابوبكر بن سليمان البزار وغيرهم رحمهم الله شامل دي.

ابن حبان رحمه الله دوى په الثقات كښې شمير كړى دى. دَ دوى وفات ذوالحجه ۲۳۵هجرى كښې شوې دې.

---

(۱) عمدة القارى: ۱۸۴/۴.

(۲) أخرجه البخارى أيضا تحت رقم الحديث: ۳۹۳-۳۹۲ والنسائى فى الأيمان، باب: صفة المسلم، رقم الحديث: ۴۹۹۷ وفى جامع الأصول، حرف الهمزه، الكتاب الأول: فى الإيمان والإسلام، الباب الأول: فى تعريفها، الفصل الأول: فى حقيقتها، رقم الحديث: ۱۸، ۲۳۵/۱.

④ ابن مهدی رحمه الله: دا عبدالرحمن بن مهدی بن حسان بن عبدالرحمن العنبری الازدی رحمه الله دې. علامه مزی رحمه الله دَدوی دَمشائخو او شاګردانو یو ډیر اوږد فهرست ذکر کړې دې. دَدوی نه یو څو دلته ذکرکولې شی:
مشائخوکښې منصور بن سعد، ابان بن یزید العطار، ابراهیم بن سعد الزهری، ابراهیم بن نافع المکی، اسرائیل بن یونس، الاسود بن شیبان، حماد بن سلمه، سلام بن ابی مطیع وغیره رحمهم الله شامل دی. او په شاګردانو کښې عمرو بن عباس الباهلی الرزی، عبدالله بن المسندی، علی بن المدینی، عمرو بن علی الفلاس، محمد بن المثنی، اسحاق بن راهویه وغیره رحمهم الله شامل دی.
دَدوی پیدائش په ۱۳۵هجری کښې شوې دې. ابوعبدالله رحمه الله وائی چه ما بصره کښې دَ یحیی بن سعید او عبدالرحمن غوندې بنده نه دې لیدلې او په دواړو کښې هم زیات فقیه عبدالرحمن وو. علی بن المدینی رحمه الله به ډیر کرتې وئیل "عبدالرحمن اعلم الناس". علی بن احمد الازدی رحمه الله دَ علی بن المدینی رحمه الله نه روایت کوی چه یحیی بن سعید أعلم بالرجال وو او عبدالرحمن رحمه الله أعلم بالحدیث وو. اوفرمائیل به ئی چه دَعبدالرحمن دَ علم بالحدیث باره کښې به زمادا شبهه پیدا کیدله چه دَ هغوی علم جادوئی علم دې. ده به هره شپه نیم قرآن لوستلو او دوو شپوکښې به ئی قرآن پاك ختمولو. ابو بکر الاثرم رحمه الله وائی چه ما احمد بن حنبل رحمه الله نه داسې اوریدلی دی چه کله عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله دَ یو سړی نه روایت اوکړی نو هغه سړې به هم حجت وی. دَ دوی وفات ۱۹۸هجری کښې شوې دې.[1]
③ منصوربن سعد رحمه الله: دا منصور بن سعد البصری رحمه الله دې. دې دَ صاحب اللؤلؤ په نوم باندې مشهور دې. دَدوی په مشائخوکښې میمون بن سیاه، بدیل بن میسری العقیلی، ثابت البنانی، حماد بن ابی سلیمان، عباد بن کثیر، فرزدق شاعر او عمار بن ابی عمار وغیرهم رحمهم الله شامل دی. او په شاګردانوکښې ئی عبدالرحمن بن مهدی، جارود بن یزید، حسان بن ابراهیم او ابو سلمه موسی بن اسماعیل وغیرهم رحمهم الله شامل دی.
دَدوی باره کښې یحیی بن معین فرمائی: ثقة. علی بن المدینی رحمه الله فرمائی: لم یکن به بأس. امام نسائی رحمه الله فرمائی: ثقة. ابن حبان کتاب الثقات کښې دَ دوی ذکر کړې دې.[2]
④ میمون بن سیاه رحمه الله: دا میمون بن سیاه البصری رحمه الله دې. دَ دوی کنیت ابوبحر دې. دې دَ حضرت انس بن مالك رضی الله عنه، جندب بن عبدالله البجلی، حسن بصری او حوشب وغیره رحمهم الله نه روایت کوی. اودَ دوی نه روایت کونکو کښې منصور بن سعد اللؤلؤی، حزم القطعی،

---

[1]) تهذیب الکمال:۱۷/۴۳۲-۴۳۰، الطبقات الکبری لابن سعد: ۷/۲۹۷، الثقات لابن حبان: ۸/۳۷۳، سیرأعلام النبلاء: ۹/۱۹۲، تهذیب التهذیب: ۶/۲۷۹، خلاصة الخزرجی:۲/رقم الترجمة:۴۲۵۹.
[2]) تهذیب الکمال:۱۸/۵۲۷، الجرح والتعدیل:۸/رقم الترجمة: ۷۶۰، الطبقات لابن حبان:۷/۴۷۵، تهذیب التهذیب: ۱۰/۳۰۷، الکاشف:۳/رقم الترجمة: ۵۷۳۴.

حماد بن جعفر، حميد الطويل وغيرهم رحمهم الله شامل دي.
په دوی باندې بعضې ائمهٔ رجال کلام کړې دې لیکن هغه کلام داسې نه دې دَ کوم په وجه چه دَ هغه راوی حدیث په ضعف شدید کښې داخل شي ځکه چه ډیرو زیاتو ائمه حضراتو دَدوی تعدیل هم کړې دې مثلاً یحیی بن معین رحمه الله دَ دوی باره کښې وئیلی دی: ضعیف.
ابوداؤد رحمه الله دَدوی باره کښې وئیلی دی: "لیس بذاك". ابن حبان رحمه الله دَدوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. او وئیلی ئې دی: یخطئ، دې نه پس ابن حبان رحمه الله المجروحین کښې هم دَدوی ذکر کړې دې او فرمائیلی ئې دی چه دې دَ مشاهیرِ نه منکر روایت بیانولو کښې منفرد وې اوکله چه دې منفرد وی نو هغه وخت دَ دوی دَ روایت نه حجت نیول زما خوښ نه دی.
ابوحاتم رحمه الله دې ثقه ګرځولې دې. امام دارقطنی رحمه الله هم فرمائیلی دی: یحتج به. حسن بن سفیان رحمه الله فرمائی: دا سید القرآء وو او حزم القعطی رحمه الله فرمائی چه ده به نه دَ چاغیبت کولو او نه به ئې اوریدلو. دَده په مجلس کښې چه به غیبت شروع کیدو نو رټلو به ئې ګنې دَ مجلس نه به پاسیدو.
حافظ ابن حجر رحمه الله اول دَ جرح کلمات نقل کړی دی بیائې دَ تعدیل کلمات ذکرکړی او فرمائیلی ئې دی چه امام بخاری رحمه الله او امام نسائی رحمه الله دَدوی روایت نقل کړې دې. الدکتور بشار عواد اول دَ ضعیف اقوال اوبیا دَ تعدیل کلمات ذکرکړی دی. اوبیائې دَ ابن عدی رحمه الله قول نقل کړې دې چه دې دَ بصرې دَ لویو زاهدانو او عابدانو نه یو وو. او زاهد خلق احادیث داسې نه ضبط کوی لکه څنګه چه ضروری دی. زما امید دې چه دَ دوی په احادیثو کښې به څه جرج نه وی. امام بخاری رحمه الله دَ دوی صرف هم یو روایت نقل کړې دې.[1]

⑤ **انس بن مالك رضي الله عنه**: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې.
دَ دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوې دې.[2]

شرح حدیث: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا
حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائیلو کوم سړې چه زمونږ دَ مونځ کولو په شان مونځ اوکړی، او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی او زمونږ ذبح کړې شوې ځناور اوخوری.

قوله: "من صلی صلاتنا"، أی: صلی کما نصلی، یعنی چه څنګه قیام، قراءت رکوع سجود وغیره

---

[1] تهذیب الکمال: ۲۰٤/۲۹، الثقات لابن حبان: ٤۱۲/٥، تهذیب التهذیب: ۳۸۹/۱۰-۳۸۸، الطبقات الکبری لابن سعد: ۱٥۲/۷، خلاصة الخزرجی: ۱۳رقم الترجمة: ۷۳٥۰، تقریب التهذیب: ۲۳۳/۲، تحریر تقریب التهذیب: ٤٤٥/۳، هدی الساری لابن حجر، ص: ٦۲۹.
[2] کشف الباری: ٤/۲.

سره مونځ کوو هغه شان هغوی مونځ اوکړی. لفظ "صلاتنا" منصوب بنزع الخافض دې. نفس الامرکښې دا لفظ دَ محذوف مصدر صفت دې. پوره جمله به داسې شی: "صلی صلاة کصلاتنا" بیا تخفیفا مصدر او خافض یعنی "ك" تشبیه حذف کړې شو او "صلی صلاتنا" باقی پاتې شو.([1])

دَ مسلمانیدودَپاره ضروری امور: په مذکوره حدیث شریف کښې درې کارونه کونکې کس مسلمان ګرځولې شوې دې. په دې کښې ئې اولنئ خبره "من صلی صلاتنا" په دې وجه ذکرکړه چه زمونږ په شان مونځ کونکې هغه سړې کیدې شی چه دَ توحید او رسالت اقرار کونکې وی. او کوم سړې چه دَ توحید او رسالت اقرار کونکې وی هغه به یقیناً "جمیع ماجآء به رسول الله صلی الله علیه وسلم من الله تبارك وتعالیٰ" هم اقرار کونکې وی. او دَدې معنی داده چه هغه مسلمان شو. ځکه چه هم هغه خو مسلمان وی څوك چه تصدیق کوی دَ هغه پوره دین او شریعت کوم چه رسول الله ﷺ راوړې دې. نوداسې مونځ کول به دَ هغه دَ اسلام علامت شی لهذا هغه به مسلمان ګرځولې شی.([2])

قوله: "واستقبل قبلتنا" اوزمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ اداکړی.

استقبال قبله مستقلاً ذکرکولو حکمت: په دې جمله باندې اشکال راځی چه دَاستقبال قبله ذکر خو په صلاة کښې موجود وو نوبیا دا ځان له ولې ذکرکړې شو؟

نودَدې جواب دادې چه قبله په مقابله دَ مونځ کښې زیاته مشهوره ده. بې شمیره کسان وی چه دَ مونځ دَ کولو دَ آدابو، شرطونو او اصولو وغیره نه ناخبره او جاهل وی لیکن هغوی هم قبله پیژنی او هغوی ته معلومه وی چه زمونږ قبله کومه ده او کوم طرف ته ده.

دې نه علاوه بله خبره هم ده چه دَ مونځ ډیر ارکان داسې دی چه زمونږ مونځ او دَ نورو په مونځونو کښې مشترك دی مثلاً قیام: زمونږ په مونځ کښې هم دې اودَ یهودو په مونځ کښې هم دې. قراءت زمونږ په مونځ کښې هم دې اودَ یهودیانو په مونځ کښې هم دې. لیکن قبله کښې زمونږ اودَ هغوی فرق دې. په دې وجه ئې دَ "من صلی صلاتنا" نه پس "واستقبل قبلتنا" ذکر اوفرمائیلو([3])

علامه عینی رحمه الله فرمائی([4]) کله چه دَهغه عبادتونو ذکر اوکړې شو دَ کوم په ذریعه چه به په مسلم اوغیرمسلم کښې فرق کیدلو نودَ هغې نه پس ئې هغه څیز ذکرکړو چه عبادت او

---

[1]) عمدة القاري: ١٨٦/٤، ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المحاربة، باب: تحريم الدم، رقم الحديث: ٣٩٦٧، ٢٢٦/٣١.

[2]) عمدة القاري: ١٨٦/٤، تحفة الأبرار شرح مصابيح السنة، كتاب الإيمان، رقم الحديث: ٨٠، ٤٧/١.

[3]) فتح الباري: ٦٤٤/١، عمدة القاري: ١٨٦/٤، إرشادالساري: ٥٣/٢، ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المحاربة، باب: تحريم الدم، رقم الحديث: ٣٩٦٧، ٢٢٦/٣١.

[4]) عمدة القاري: ٦٤٤/١.

عادت د دواړو په اعتبارو سره مسلم اوغیر مسلم کښې فرق ښکاره کوی. اوهغه دې زمونږ دَ ذبیحې استعمالول، دَدې طرف ته ئې اشاره کولو سره اوفرمائیل.

دَ "أکلِ ذبیحة" دَ شرط اهمیت: "أکلوا ذبیحتنا" دا جمله په اصل کښې په دې خبره باندې ذلالت کوی چه څنګه من حیث العبادة زمونږ او دَ نورو په مینځ کښې په ډیرو کارونو کښې فرق دې. دغه شان ډیر څیزونه داسې هم دی چه من حیث العبادة او من حیث العادة زمونږ اودَ هغوی په مینځ کښې فرق دې. " اکل ذبیحه" مسئله هم داسې ده چه عادت هم دغه دې چه دَ یو ملت خلق دَ بل ملت ذبیحه نه استعمالوی اودَ عبادت په نقطه نظر سره هم دَ یو ذبیحه دَبل دَ پاره صحیح اوټیك نه شی ګرځولې کیدې. په دې وجه ئې په حدیث کښې "واستقبل قبلتنا" نه پس "وأکل ذبیحتنا" ذکر کړو.(۱)

دَ علامه ګنګوهی رحمه الله رائې: علامه رشید احمد ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه دَ "أکلوا ذبیحتنا" قید دَ هغه کافرانو (دَ اسلام نه جدا ساتلو یا) دَ ویستلو دَپاره دې کوم چه دَمسلمانانو ذبیحه نه خوری ګنی مشرکان او یهودیان او نصاری خودَ مسلمانانو ذبیحه خوری. دَ دې نه احتراز مقصود نه دې.(۲)

دَحضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: دَدې په شرح کښې حضرت شیخ الحدیث رحمه الله لیکی چه دَدې عبارت په ذریعه حضرت شیخ رحمه الله دَدې اعتراض جواب ورکړې دې چه مشرکان او اهل کتاب خودَ مسلمانانو ذبیحه خوری نوبیادَ هغوی ذکرولې اوکړې شو؟

نوحضرت ګنګوهی رحمه الله چه کوم جواب ورکړو دَهغې حاصل دادې چه بعضې مشرکانو او بعضې اهل کتابو به دَمسلمانانو ذبیحه نه خوړله او بعضې هغه وو چه دَ غیرالله دَ پاره به ئې ذبح کوله. نودَ اول الذکر په رد کښې "أکل ذبیحتنا" اوفرمائیل او دَ ثانی الذکر دَ رد دَپاره دَ روایاتو نه په یو روایت کښې " ذبحوا مثل ذبیحتنا" الفاظ هم ملاویږی.(۳)

دَ علامه طیبی رحمه الله رائې: که په حدیث شریف کښې مذکوره کلام دَ یهودو په مقابله کښې شمیرکړې شی نومعامله آسانه ده چه دَاستقبال عطف په صلاة باندې کول اوبیا دَ ذبیحې ځان له په خاص توګه باندې ذکرکولو سره ټول کارونه آسانیږی. ځکه چه یهودو به دَ مسلمانانو ذبیحه نه خوړله. داخو هغه خلق وو چا چه مسلمانانو ته هغه وخت پیغورونه ورکړی وو کوم وخت چه مسلمانانو ته دَ کعبې طرف ته مخ ګرځولو حکم شوې وو. دَ کوم طرف ته چه قرآن پاك اشاره اوکړه: ﴿مَا وَلّٰهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِیْ کَانُوْا عَلَیْهَا﴾ چنانچه په حدیث شریف

---

(۱) عمدة القاری: ۱۸۶/٤ الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الإیمان ، رقم الحدیث:۱۳، ۱۳۱/۱.

(۲) لامع الدراری: ۲۶۲/۲.

(۳) الکنزالمتواری: ۸۰/٤.

کښې هغوی د مسلمانانو نه د جدا کولو دپاره اوفرمائیلې شو چه هغوی دې زمونږ په شان مونځ اوکړی او قبلې طرف ته مخ کولو باره کښې او زمونږ د ذبیحې دخوړلو نه دمنع کیدلو باره کښې دې مونږ سره جګړه پریږدی نو هغوی به مسلمانان شمیرلې شی.(۱)

"ذبیحة" د فعیلة په وزن باندې د مفعولة په معنی دې او "التاء" د جنس د پاره ده لکه "الشاة" کښې نو معنی به ئې ذبح کړې شوې ځناور وی(۲)

قوله: فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلاَ تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ»

نو هغه به داسې مسلمان شمیرلې شی د چا دپاره چه د الله او د هغه د رسول د طرف نه د امان وعده ده. نو تاسو د الله تعالی په دغه وعده کښې خیانت مه کوئی.

قوله: "فذلك" اسم اشاره ده د دې مشار الیه به "من جمع هذه الأوصاف الثلاثة" شی. مطلب به داشی چه هغه سړې څوك چه دا دریواړه صفات په خپل ځان کښې راجمع کړی هغه به مسلمان وی. نو "ذلك" به د خپل مشارالیه سره مبتداء شی او د دې خبر به وړاندې پوره جمله شی.(۳) بیا به جمله اسمیه د شرط د پاره جزاء جوړه شی.(۴)

"ذمة الله" د ذمة نه مراد امان، وعده او کفالت دې. یعنی داسې سړې د الله په امان کښې، د الله په حفاظت کښې او د الله په کفالت کښې دې(۵)

د دې پوره جملې مطلب به داشی چه کوم سړې دغه مذکوره دریواړه کارونه اوکړی هغه به د الله او د هغه د رسول ﷺ په حفاظت کښې راشی د کافرانو د وبال نه یعنی کافرانو سره چه کوم قتل وغیره مشروع دی د دغه سړی نه به دغه حکم اوچت کړې شی. د "ذمة" لفظ مکرر ذکر کړې شوې دې د الله سره هم او د رسول سره هم، په دې سره دا خودل مقصود دی چه د دواړو ذمه، امان او حفاظت د دنیا مقصود دې اګرچه اصل ذمه خو هم د الله ده او دا هم مقصود دی چه دواړه یو بل سره لازم دی. هم په دې وجه وړاندې جملې "فلا تخفروا الله فی ذمته" کښې صرف د "ذمة الله" په ذکر باندې اقتصار اوکړې شو(۶)

"فلا تخفروا" دا د باب افعال نه د نهی صیغه ده. "خَفَرَ" د نصر ینصر او ضرب یضرب نه د امان او حفاظت په معنی کښې استعمالیږی او کله چه دا په باب افعال کښې مستعمل وی نو همزه د افعال به د سلب او ازالې په معنی کښې استعمالیږی. مطلب به داشی چه امان مات کړې

---

(۱) الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۳۱/۱.
(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۵۷/۵.
(۳) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱ .
(۴) عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشادالساری:۵۳/۲.
(۵) الصحاح للجوهری، ص: ۳۷۵، النهایة لابن اثیر: ۶۱۲/۱، مصابیح الجامع للدمامینی: ۱۰۸/۲.
(۶) فتح الباری: ۶۴۴/۱، عمدة القاری: ۱۸۲/۱، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱.

شو، دَ حفاظت نه او ويستلي شو، په وعده کښې خيانت او کړې شو. چنانچه "فلاتخفروا الله" معنی به دا شی تاسو الله سره خيانت مه کوئی او دَ هغه ورکړې شوې امان مه ماتوئی.(١)

"فی ذمته" کښې دَ "ه" ضمير مرجع کښې دوه احتمالات دی يو دا چه دَدې مرجع الله وی او دويم دا چه دَدې مرجع مسلم وی. په اول الذکر کښې به مطلب داشی چه دَدې مسلمان دَ ځان، مال، عزت او ناموس پسې کيدوسره دَ الله تعالی په ورکړې شوی امان کښې دَ خيانت مرتکب مه جوړيږئی. او په ثانی الذکر کښې به مطلب داشی چه دَدې مسلمان باره کښې دَ الله تعالی وعده مه ماتوئی.(٢)

علامه خطابی رحمه الله دَدې جملې مطلب دا بيان کړې دې: "معناه: لاتخونوا الله فی تضييع حق من هذا سبيله" چه څوک دغه دريواړه اعمال اختيار کړی دَ دې په لار روان شوی وی نو تاسو دَ هغوی حقوق ختمولو سره دَ الله تعالی سره خيانت مه کوئی.(٣)

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث شريف دَترجمة الباب سره مناسبت دَ "واستقبل قبلتنا" دَ لفظ دَ وجې. دَدې جملې ذکر دَ قبلې په شان باندې دَ تنبيه په توګه ذکر دې ځکه چه استقبال قبله خو من جمله دَ نورو شرائطو "من صلی صلاتنا" کښې شامل وو.(٤)

دَ حديث مبارک نه مستفاد امور او احکام: دَمذکوره حديث شريف نه ډير امور او احکام مستنبط کيږی په کوم کښې چه يو څو دلته لاندې نقل کولې شی:

① دَ مذکوره حديث نه دَ قبلې شان او عظمت معلوميږی چه دَ دې طرف ته مخ کول په مونځ کښې افضل ترين عبادت ګرځولې شوې دې. کوم سړې چه عمداً قبلې طرف ته مخ نه کړی دَ هغه مونځ قبول نه دې.(٥)

② په مانځه کښې قبلې ته مخ کول مطلقًا شرط دې سوا دَ ويرې دَ حالت نه، چه په داسې حالت کښې دَمونځ ګذار نه دا شرط مرتفع کيږی. بيا په دې کښې نور تفصيل دادې چه کوم سړې په مسجد حرام کښې وی دَ هغه دَ پاره دَ عين قبلې استقبال شرط دې او کوم سړې چه دَ مسجد حرام نه بهروی دَ هغه دَ پاره دَ قبلې طرف کافی دې.(٦)

③ دَمسلمانانو په علامت کښې دَ ذبيحې خوړل هم معلوم شو ځکه چه دَ اهل کتابو يو

---

(١) الصحاح للجوهری، ص: ٣٠٦، النهاية فی غريب الحديث والأثر: ٥١٠/١، عمدة القاری: ١٨٦/٤، فتح الباری: ٦٤٤/١، إرشادالساری: ٥٣/٢.

(٢) مرقاة المفاتيح، كتاب الإيمان، رقم الحديث: ١٣، ١٥٢/١، عمدة القاری: ١٨٦/٤، إرشادالساری: ٥٣/٢.

(٣) أعلام الحديث فی شرح صحيح البخاری: ٣٧٥/١.

(٤) عمدة القاری: ١٨٧/١، منارالقاری: ٤/٢.

(٥) عمدة القاری: ١٨٥/٤، إرشادالساری: ٥٤/٢، مصابيح الجامع للدمامينی: ١٠٨/٢.

(٦) عمدة القاری: ١٨٥/٤، إرشادالساری: ٥٤/٢، مصابيح الجامع للدمامينی: ١٠٨/٢، اللامع الصبيح للبرماوی: ١٣٢/٣.

جماعت او بت پرست دَ مسلمانانو ذبیحه نه خوري.[1]

④ دَمسلمان دِ عزت، ناموس، مال او ځان حفاظت زمونږ دَ ټولو ذمه واري ده.[2]

⑤ دا حدیث په دې خبره باندې هم دلالت کوي چه یو سړې صرف دَ شهادتین دَ وجې معصوم الدم نه ګرځي نه بلکه په هغه باندې لازم دي چه دَ شهادتینو حقوق هم اداکړي او په حقوقو کښې دَ ټولو نه مؤکدحکم دَ مونځ دې. هم په دې وجه ئې دا په خاص توګه ذکرکړو.[3]

⑥ یو اهم خبره دا معلومه شوه چه خلقو کښې دَ بعضو امور دَ نورو بعضو دَپاره دَهغوي په ظاهر باندې محمول وي نه چه دَهغوي په باطن باندې. اودا خبره چه کوم سړې دَ دین شعائر اودَ دین والو طور طریقې خپلوي نو په هغوي باندې هم دَ دین اودَ دین والو احکام جاري کولې شي کله چه دَهغوي باطن معلوم نه وي. لکه چه یو مسافر سړې راشي اودَ هغه ظاهري شکل او صورت دَمسلمانانو په شان وي نوهغه به هم مسلمان شمیرلې شي یعنې هغه سره به هم دَمسلمانانو سلوك کولې شي ترکومې پورې چه دَهغه نه دَ اسلام خلاف څه خبره ښکاره نه شي.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله هم داسې لیکي چه دَ حدیث نه معلومه شوه چه دَخلقو احوال اومعاملات دَهغوي په ظاهر باندې محمول کول پکاردي. لهذا چه کوم سړې دَ دین شعائر ښکاره کړي په هغه باندې به هم دَ مسلمانانو احکام جاري کولې شي ترکومې پورې چه دَهغه نه دَدین خلاف څه خبره ښکاره نه شي.[5]

دَ اسلام دَپاره هُم دَ دغه دریو امورو دَانتخاب حکمت: علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه که چرې څوك اعتراض اوکړي چه دَ دین دَ ټولو ارکانو او واجباتو نه ئې هم دا درې ولې په خصوصیت سره ذکرکړل؟

نو دَدې جواب دادې چه دا دریواړه څیزونه په دین اسلام کښې دَ ډیرې لوئې درجې دي. په دې باندې عمل کونکې ډیر زر په نورو خلقو کښې ممتاز کیږي ځکه چه په ابتدائي ملاقات کښې اکثر وختونو کښې ملاویدونکې دَخپل کوربه په باره کښې دَ هغه په مونځ باندې پابندي کول پیژني په خلاف دَ روژې یا حج. اول ذکر شوې (روژه) خودَ امر باطن نوم دې اود فرض روژې په ذریعه امتیاز خو په پوره کمال کښې یوه میاشت کښې کیدې شي اودَ دویم ذکر شوي (حج) معامله هم دغه شان ده. په څه کسانو باندې خودا دَ سر نه واجب نه وي او چه په چا باندې واجب وي دَهغوي نه دَدې کار پیژندګلو کښې میاشتې او کلونه لګیدې شي.[6]

اهلِ قبله سره متعلق یو تحقیق: علامه انورشاه صاحب کشمیري رحمه الله فرمائي چه هم دَدې

---

[1] عمدة القاری: ۱۸۷/۴، الشرح المیسر لصحیح البخاری: ۴۴۳/۲.

[2] الشرح المیسر لصحیح البخاری: ۴۴۳/۲، منارالقاری: ۴/۲.

[3] فتح الباری لابن رجب حنبلی: ۱۰۸/۲، منارالقاری: ۴/۲.

[4] للامع الصبیح للبرماوی: ۱۳۲/۳، کوثرمعانی الدراری فی کشف خبایا صحیح البخاری: ۱۱/۷.

[5] فتح الباری: ۶۴۴/۱.

[6] شرح الکرمانی: ۵۵/۴.

احاديثو نه د اهلِ قبله لقب د اهلِ اسلام دپاره اخذ كړې شوې دې. وجه داده چه دا د اهلِ اسلام ډير لوئي اوښكاره علامات دى. په كوم سره چه ډير په آسانئ سره د اسلام د دين والا د نورو مذاهبود خلقو نه ممتاز كيږى. ځكه چه هغه خلق زمونږ د ذبيحې نه پرهيز كوى. زمونږ په شان مونځ نه كوى او په خپلو عبادتونو كښې زمونږ د قبلې طرف ته هم نه مخ كوى. لهذا دا درېواړه څيزونه د اسلام دپاره د شعار په درجه كښې دى. ليكن دا مطلب نه دې چه په كومو خلقو كښې دا درې څيزونه وى هغه به خامخا مسلمان ګڼړلې شى اومسلمان به ورته وئيلې شى كه هغوى د دين د (ضرورى) څيزونو نه انكار هم اوكړى. او كه هغوى د حضورپاك ﷺ د ارشاد مطابق د دين اسلام نه خارج هم شى. څنګه چه غشې د لندې نه لرې كيږى. او ښكاره خبره ده كه يو سړې پوره دين منى او په هغې باندې عمل هم كوى خو كه د قرآن پاك د يو وړوكى نه وړوكى سورت نه هم انكار اوكړى يا دهغې حكم اونه منى يا ښه پوهيدو سره د هغې غلطه معنې اوكړى نود هغه په كفر كښې شك نه شى كيدې. څه چه يو سړې د نبوت دعوىٰ اوكړى، د انبياء عليهم السلام سپكاوې اوكړى، د هغوى د شان خلاف سخت نامناسب الفاظ استعمال كړى. د دين تحريف اوكړى. د رسول الله ﷺ د احاديثو، اخبارو، واقعاتو اود معجزاتو انكار او مسخرې اوكړى وغيره نودغه خلق څنګه په اسلام كښې داخل ګرځولې كيدې شى؟

چنانچه زمونږ په زمانه كښې مرزا غلام احمد قاديانى ددې ټولو موجبات كفر ارتكاب اوكړو. حالانكه ددې نه د يو كار ارتكاب هم دكفر د ثبوت دپاره كافى وو. مګر افسوس چه زمونږ په دې د جهالت دور كښې بعضې اهل علم هم چا ته چه د فقهې په كتابونو، د عقيدو او كلام په كتابونو باندې پوهه نه وه حاصله. د مرزا په تكفير كښې ئې تردد اوكړو او وئې وئيل چه مونږ احتياط كوو او په دې باندې ئې ځان پوهه نه كړو لكه څنګه چه اكفارِ مسلم باندې بهادرى كول ګناه ده بالكل هم دغه شان عدم اكفار كفار هم ګناه ده. او هم په دې وجه خليفه اول حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د زكوة نه وركونكو د جنګ باره كښې د حضرت عمر رضي الله عنه تردد ته كتلو سره فرمائيلې وو: ((أجبار في الجاهلية وخوار في الإسلام؟)) يعنى د جاهليت په زمانه كښې خو ډير لوئ بهادر اوتكړه وې، اوس د اسلام په زمانه كښې بزدلى او كمزورى څنګه؟ دې نه پس بيا زر حضرت عمر رضي الله عنه خپله رائې بدله كړه او وئې فرمائيل چه زما زړه هم دهغه خبرې د پاره كولاؤ شو د كومې د پاره چه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه زړه كولاؤ شوې وو. او هغه پوهه شو چه د احتياط تقاضا هم هغه وه كومه چه حضرت ابوبكر رضي الله عنه اختيار كړې وه[1]

د اهلِ قبله تعريف: ملاعلى قارى رحمه الله د اهلِ قبله تكفير كولو او نه كولو بحث په مقام باندې د ټولو نه مخكښې د اهلِ قبله تعريف كولو سره فرمائى: "إعلم أن المراد بأهل القبلة، الذين اتفقوا على ما هو من ضرورات الدين كحدوث العالم، وحشر الأجساد، وعلم الله بالكليات والجزئيات، وما أشبه ذلك من المسائل، فمن واظب طول عمره على الطاعات والعبادات مع اعتقاد قدم العالم، أو نفي الحشر، أو نفي علمه

---

[1]) انوار البارى: ١٢/١٧٩.

سبحانه بالجزئيات لايكون من أهل القبلة(۱)

ترجمه: داخبره پيژندل پکار دی چه دَ اهل قبله نه مراد هغه خلق دی چه په ټولو ضرورياتو دينيه باندې اتفاق لري، مثلاً: عالم حادث دې (يعنى الله تعالى دا پيدا کړی دی) اوخلق به دَ خپلو بدنونو سره په قيامت کښې يو ځائی کيږي. او الله تعالى دَ ټولو کلياتو او جزئياتو علم لري. اودې په شان نور مسائل هم هغه سړې منی. نو چه کوم سړې ټول عمر دَ طاعاتو او عباداتو پابندی کوی ليکن دَ هغه عقيده دا وی چه عالَم قديم دې (يعنی دَ هميشه نه دې) او په قيامت کښې به خلق دَ خپلو بدنونو سره نه رايو ځائی کيږی يا الله تعالى ته دَ جزئياتو (يعنی دَهر څيز) علم نشته دې نو داسې سړې دَاهل قبله نه نه دې.

بيا نور فرمائی: ((وإن المراد بعدم تكفير أحد من أهل القبلة عند أهل السنة أنه لا يكفر مالم يوجد شيئ من أمارات الكفر وعلاماته ولم يصدر عنه شيئ من موجباته)(۲)

ترجمه: اودَ اهل سنت په نيز دَاهل قبله تکفير نه کولو مراد دادې چه دَهغوی به ترهغه وخته پورې تکفير نه شی کولې ترکومې پورې چه په هغوی کښې دَ کفر نښنو اوعلامو نه څه څيز موجود نه شی اوترکومې پورې چه دَهغوی نه دَ موجبات کفر نه څه خبره صادرنه شی

دَملاعلی قاری رحمه الله مذکوره بحث ته کتلو سره دَحديث الباب وضاحت کيږی چه هلته دَ دريو کارونو کونکو دَ پاره دَ الله اودَ هغه دَ رسول ﷺ دَ ضمان اعلان کړې شوې دې نو هلته په ظاهری توګه باندې دَ دغه دريواړو کارونو کونکی بَه صرف ترهغه وخته پورې مسلمان ګڼړلې شی ترکومې پورې چه دَهغوی نه دَ دين دَ نورو ضرورياتو نه انکار مخې ته رانه شی اوکله چه دَهغوی نه دَ نورو ضروريات دينيه خلاف څه خبره صادرشی نوبيا دَهغوی دَپاره دَ الله اودَ هغه دَ رسول ﷺ ضمان نشته دې. بلکه دَهغوی تکفير به کيږی. يعنی هغوی سره به دَ مسلمانانو والا سلوك نه شی کولې. کتب علم الکلام والعقائد کښې دَدې امر پوره تصريح موجود ده.

دَ ابن اميرالحاج رحمه الله تشريح: محقق ابن امير الحاج رحمه الله فرمائی: ((أهل القبلة، هو الموافق على ماهو من ضروريات الإسلام كحدوث العالم وحشر الأجساد من غير أن يصدر عنه شيئ من موجبات الكفر قطعا من اعتقاد راجع إلى وجود إله غير الله تعالى، أو إلى حلوله فى بعض أشخاص الناس، أو إنكار نبوة محمد صلى الله عليه وسلم أو ذمه، أو استخفافه، ونحو ذلك المخالف فى أصول سواها مما لا نزاع أن الحق فيه واحد كمسألة الصفات وخلق الأعمال وعموم الإرادة، وقدم الكلام ولعل إلى هذا أشار المصنف ماضيا بقوله إذ تمسكه بالقرآن، أو الحديث، أو العقل إذ لا خلاف فى تكفير المخالف فى ضروريات الإسلام من حدوث العالم وحشر الأجساد ونفى العلم بالجزئيات، وإن كان من أهل القبلة المواظب طول العمر على الطاعات، وكذا المتلبس

---

(۱) شرح الفقه الأكبر للملاعلى القارى، مسئلة: استحلال المعصية ولو صغيرة كفر.ص: ۲۵۸.

(۲) شرح الفقة الأكبر للملاعلى القارى:مسئلة: استحلال المعصيتة ولو صغيرة كفر، ص: ۲۸۵.

بشيئ من موجبات الكفر ينبغي أن يكون كافرا بلا خلاف، وحينئذ ينبغي تكفير الخطابية لما قدمناه عنهم في نقل شرائط الرواي، وقد ظهر من هذا أن عدم تكفير أهل القبلة بذنب ليس على عمومه إلا أن يحمل الذنب على ماليس بكفر، فيخرج الكفر به كما أشار إليه السبكي)) (١)

ترجمه: اهل قبله هغه دی څوك چه موافق وی دَ دین دَ ټولو ضروریاتو لکه دَ عالم حدوث او حشر اجساد، په داسې توګه چه دَدَه نه څه څيز دَموجبات کفر نه اونه شی مثلاً، داسې عقيدَه چه دَ الله تعالی سره چرته بل يو خدائی اله منلو طرف ته بونه څي يا دَ الله تعالی په يو سړی کښې دَ حلول کيدلو طرف ته يا دَ نبی اکرمؐ دَ نبوت نه دَانکار طرف ته، يا دَ رسول الله ﷺ دَ مذمت او استخفاف طرف ته بونه څی، يا دَدې په شان نورو خبرو طرف ته بونه څی (تردې چه مصنف رحمه الله فرمائی چه) دې نه معلومه شوه چه دَاهل قبله دَڅه ګناه دَ وجې دَ تکفير نه کولو حديث په خپل عموم باندې نه دې. البته که دَ ګناه نه مراد دَ کفر نه علاوه څه بله معنی واخستې شی لکه چه دَهغې طرف ته ملا سبکی رحمه الله اشاره کړې ده نوعموم مراد اخستې شی.

دَعلامه تفتازانی رحمه الله تشريح: په شرح المقاصد کښې علامه تفتازانی رحمه الله فرمائی: ((ومعناه أن الذين اتفقوا على ما هو من ضروريات إسلام كحدوث العالم وحشر الأجساد، وما أشبه ذلك، واختلفوا في أصول سواها كمسألة الصفات، وخلق الأعمال، وعموم الإرادة، وقدم الكلام، وجواز الرؤية، ونحو ذلك مما لانزاع أن الحق فيها واحد، هل يكفر المخالف للحق بذلك الاعتقاد والقول به أم لا؟ فلانزاع في كفر أهل القبلة المواظب طول العمر على الطاعات باعتقاد قدم العالم ونفي الحشر، ونفي العلم بالجزئيات، ونحو ذلك، وكذا بصدور شيئ من موجبات الكفر عنه)) (٢)

ترجمه: کوم خلق چه په ضروريات اسلام باندې خو متفق دی مثلاً حدوث عالم او حشر وغيره منی، اودَ دې نه علاوه په نورو اصولو کښې اختلاف کوی لکه مسئلهٔ صفات او خلق افعال اوعموم اراده اودَ کلام الله قديم کيدل اودَ رؤيت دَ الله جواز وغيره، په کوم کښې چه هيڅ څه جګړه نشته دې چه په دې کښې حق هم يو دې نو آيا دَدې عقيدې او دَدې دَ قائل کيدو دَ وجې نه دَ دغه حق مخالفت کونکی تکفير به کولې شی که نه؟ نودَ داسې اهل قبله په تکفير کښې هيڅ اختلاف نشته دې چه ټول عمر په هميشه والی سره دَ قديم عالم او نفی دحشر او نفی دَعلم بالجزئيات وغيره قائل وی او هم دغه شان دَ موجبات کفر نه دَ يو څيز په صادر کيدو سره دَهغه په کفر کښې هيڅ اختلاف نشته دې.

دَ صاحب غاية التحقيق علامه عبدالعزيز البخاری رحمه الله تشريح: علامه عبدالعزيز بن احمد ابن

---

(١) التقرير والتحبير لابن أمير الحاج على التحرير في أصول الفقه، المقالة الثالثة: في الاجتهاد وما يتبعه من التقليد والافتاء: ٤٠٢/٣.

(٢) شرح المقاصد للتفتازاني، المبحث السابع: في حكم مخالف الحق في أهل القبلة: ٢٢٨/٥.

محمد البخاري رحمه الله دَ اصول فقه كتاب دَ حسامی په شرح غاية التحقيق كښې فرمائي: ((إن غلا فيه (أي: في هواه) حتى وجب الكفارة به لايعتبر خلافه ووفاقه أيضا لعدم دخول في مسمى الأمة المشهود لها بالعصمة وإن صلى إلى القبلة واعتقد نفسه مسلما، لأن الأمة ليست عبارة عن المصلين إلى القبلة بل، عن المؤمنين، وهو كافر، وإن كان لايدري أنه كافر))[1]

ترجمه: كه چرې يو سړى په خپلو نفسانى خواهشاتو كښې غلو اوكړه ترديې چه دَهغه تكفير واجب شو نو دَدې (تكفير) دَخلاف به اعتبار نه شى كولې. ځكه چه دا سړې دَامت په هغه طبقه كښې شامل نه دې دَچا دَ پاره چه دَ حفاظت اوعصمت وعده كړې شوې ده. اګر كه دا سړې دَ قبلې طرف ته مخ كولو سره مونځ هم كوى او خپل ځان مسلمان هم ګڼړى. ځكه چه امت دَ قبلې طرف ته مخ كولو سره دَ مونځ كونكو نوم نه دې بلكه امت خودَ مؤمنانو نوم دې او داسې سړې (چه غلو كونكې وى) كافر دې اګرچه هغه ته دَ خپل كفر علم نه وى.

دَعلامه عبدالعزيز الفرهاوى رحمه الله تشريح: علامه عبد العزيز الفرهاوى رحمه الله دَ شرح العقائد شرح النبراس كښې فرمائي: (("ومن قواعد أهل السنة أن لايكفر" مجهول من التكفير، وهو النسبة إلى الكفر "أحد من أهل القبلة" معناه اللغوي: من يصلي إلى القبلة، أو يعتقدها قبلة، وفي اصطلاح المتكلمين: من يصدق بضروريات الدين، أي: الأمور التي علم ثبوتها في الشرع واشتهر، فمن أنكر شيئا من الضروريات كحدوث العالم وحشر الأجساد وعلم الله سبحانه بالجزئيات وفرضية الصلاة والصوم، لم يكن من أهل القبلة، ولوكان مجاهدا في الطاعات وكذلك مَن باشر شيئا مِن أمارات التكذيب كسجود الصنم والإهانة بأمر شرعي والاستهزاء عليه، فليس مِن أهل القبلة، ومعنى عدم تكفير أهل القبلة أن لايكفر بارتكاب المعاصي ولا بإنكار الأمور الخفية غير المشهورة، هذا ما حققه المحققون، فاحفظه))[2]

ترجمه: دَ اهل سنت دَ قواعدو نه يوه قاعده داده چه دَ اهل قبله تكفير به نه شى كولې. اهلِ قبله دَمعنى لغوى مطابق هغه سړى ته وئيلى شى چه دَ قبلې طرف ته مخ كولوسره مونځ اداكونكې وى. يا دَ قبلې دَ قبله كيدو عقيده لرونكې وى. اودَ متكلمينو په اصطلاح كښې هغه سړې دې چه دَدين دَ ټولو ضرورياتو تصديق كوى. يعنى دَ هغه امورو دَكوم ثبوت چه په شريعت كښې معلوم اومشهور وى. نو چه څوك انكار اوكړى دَ يو دَ دين دَ ضرورياتو نه، لكه حدوث عالَم، حشر، علم الله بالجزئيات او فرضيت دَمونځ او روژې نو هغه به دَ اهل قبله نه وى. سره ددې چه هغه دَ طاعاتو پابند وى. او دغه شان هغه سړې به هم دَ اهلِ قبله نه وى چه څه داسې كار اوكړى كوم چه دَتكذيب ښكاره علامت وى لكه بت ته سجده كول، يا يو داسې كار اوكړى چه په هغې سره دَ شريعت دَ يو امر سپكاوې كيږى نو هغه دَ

---

[1]) غاية التحقيق، ص: ٢٠٨، مير محمد كتب خانه، كراتشي.
[2]) النبراس على شرح العقائد، الاستهزآء على الشريعة كفر، ص: ٥٧٢-٥٧١.

اهل قبله نه نه دي. اودَ اهل قبله دَ تكفير نه كولو مطلب دادي چه دَ ګناه دَ كولو دَ وجې دې دَ هغه تكفير اونه كړې شي يا دَ يو داسې پټ غير مشهور څيز دَ انكار دَ وجې دې دَ هغه تكفير اونه كړې شي. دا هغه تحقيق دې كوم چه محققينو صحيح ګرځولې دې، دا محفوظ كړئي.

دَعلامه شمس الدين محمدبن عبدالرحمن السخاوي رحمه الله تشريح: علامه شمس الدين محمدبن عبدالرحمن السخاوي رحمه الله "فتح المغيث شرح الفية الحديث" كښې فرمائي: «إذ لا يكفر أحد من أهل القبلة إلا بإنكار قطعي من الشريعة»[1] يعني مونږ دَ اهل قبله نه دَ چا تكفير نه كوو مګر دَ شريعت دَ يو قطعي امر نه دَ انكار دَ وجې.

دغه شان شارح هدايه المسمى ب العناية علامه بابرتي رحمه الله[2]

اوعلامه الغنيمي الميداني رحمه الله[3]

وغيره هم په شرح العقيدة الطحاويه كښې په دې باره كښې ښه بحث كړې دې.

دَعلامه انورشاه كشميري رحمه الله تشريح:

دَاهل قبله دَتكفير مسئله: دَعلامه انورشاه كشميري رحمه الله فرمودات بيانولو سره علامه بجنوري رحمه الله انوارالباري كښې فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دلته دَباب: **فضل استقبال القبلة** لاندې چه كوم احاديث دَحضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړې دي دَهغې نه واضحه كيږي چه څوك هم دَ توحيد شهادت وركړي او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ كړي، زمونږ په شان مونځ اوكړي او زمونږ ذبيحه خوري هغه مسلمان دې، هغه دَ الله تعالى پناه او ذمه وارئ كښې راغلو.

---

[1]) فتح المغيث شرح ألفية الحديث، تنبيهات: ۳۱۰/۱.

[2]) (ونسمى أهل قبلتنا مسلمين مؤمنين ما داموا بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين، وله بكل ما قال وأخبر مصدقين)، لقوله عليه السلام: "من صلى إلى قبلتنا، وأكل ذبيحتنا فهومنا"، فإذا كانوا معترفين بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم من الشرع والدين، ومعتقدين التوحيد، ومتمسكين بالشريعة، نسميهم مؤمنين ونحكم عليهم بجميع أحكام المؤمنين، ونراعى ظواهر هم ونكل ضمائر هم إلى الله، بقوله عليه السلام: "بعثت أتولى الظواهر، والله يتولى السرائر". وإنما قال: "ما داموا بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين"، لأن مجردالتوجه إلى قبلتنا لا يدل على الإيمان مالم يصدق النبى صلى الله عليه وسلم. فيما جاء به من الشريعة، فإن الغلاة من الرافضة الذين يدعون أن جبريل غلط فى الوحى لمحمد، فإن الله أرسله إلى عليّ، وبعضهم قالوا: بأنه إله، فهؤلاء وإن صلوا إلى القبلة ليسوا بمؤمنين. (شرح عقيدة الطحاوية للبابرتى، بيان شرط تسمية أهل القبلة مؤمنين، ص:۸۹)

[3]) (ونسمى أهل قبلتنا) وهم الذين شهدوا شهادتنا، واستقبلوا قبلتنا، وصلوا صلاتنا، وأكلوا ذبيحتنا (مسلمين) و (مؤمنين) وإن وصفوا بارتكاب الكبائر فاسقين (ماداموا) أى: مدة دوامهم (بما) أى: بالذى (جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين، وله) صلى الله عليه وسلم (بكل ما قال وأخبر) به (مصدقين) جازمين به (غيرمكذبين)، ففى صحيح البخارى عن، أنس بن مالک رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من صلى صلاتنا، واستقبل قبلتنا، وأكل ذبيحتنا، فذلک المسلم الذى له ذمة الله وذمة رسوله، فلا تخفروالله فى ذمته"، وفيه : عن أنس رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا: لا إله إلا الله، فإذا قالوها وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وذبحوا ذبيحتنا، فقد حرمت علينا دماؤهم وأموالهم إلا بحقها، وحسابهم على الله. (شرح عقيدة الطحاوية للغنيمى الميدانى، إيمان من صدق بكل ما جاء به النبى، ص: ۱۰۳)

لهذا د الله تعالى په پناه کښې دې څوك خامخا اندازې نه کوي د ټولو فرض دی چه د هغه د ځان اومال حرمت ګڼړلو سره د هغې حفاظت اوکړی بغیردې نه چه هغه پخپله خپل ځان په قصاص وغيره يا په څه مواخذه کښې اخته نه کړی وغیره.
دَدې احادیثو نه یوه اصولی مسئله په پوهه کښې راځی چه دَ یو اهل قبله تکفير دې اونه کړې شی. لیکن دَدې دا مطلب هیڅ کله نه شی کیدې چه دَدې دریواړو خبرو سره دَ هغه عقیده او اعمال څنګه دَ حق خلاف او دَ قرآن اوحديث خلاف وی نو هغه به اهل قبله پاتې شی؟ ځکه چه په دې احاديثو کښې هم دَتوحيد شهادت وغیره سره اشاره دې طرف ته موجود ده چه دَ عقیدې په لحاظ دَ توحید دَ شهادت دَ تقاضو خلاف هیڅ یو کار دَ ده نه اونه شی او په لحاظ دَ عمل دَ قبلې او دَ ذبیحې باره کښې هغه دَعام مسلمانانو نه جدا څه طريقه نه وی اختیار کړې.
ټولو ته معلومه ده چه ډير زيات احاديثو کښې صرف توحيد نه ټول ايمانيات او عقيدې مراد اخستې شوې دی. لکه «من قال لا إله إلا الله دخل الجنة» اودَمسلم وغیره نه دلته هم مونږ ذکرکړې دی چه حضورپاك په هغه ټولو څیزونو باندې ایمان راوړل ضروری ګرځولی دی کوم چه هغوی راوړې دی. اوداهم ښکاره خبره ده چه څوك زمونږ دَ ذبيحې نه پرهيز کوی هغه به خامخا زمونږ دَعقیدې نه مختلف عقیده لري. یا کوم سړې چه مونږ سره یا زمونږ امام پسې خپل مونځ جائز نه ګڼړی هغه به زمونږ نه دَ مخالف عقيدې والا وی.
دَ يوې مغالطې ازاله: بعضې خلق دَ کم علمئ او کم نظر په سبب په دې مغالطه کښې راګیر دی چه اهل قبله او دَ اهل تاويل تکفير صحیح نه دې. حضرت شاه صاحب رحمه الله په خپله رساله اکفار الملحدين کښې په دې مسئله باندې ډير بحث کړې دې دکوم نه پس چه دَ یو اهل چه علم او نظر دپاره دَ مذکوره مسئلې صحیح په صورت باندې پوهیدو کښې هیڅ مشکل نه شی راتلې. حضرت رحمه الله اوفرمائيل دَ اهل قبله دَ تکفير ممانعت اصل ماخذ دَ سنن ابی داؤد داحدیث دې چه درې څیزونه اصل ایمان دې. ① دَ لا اله الا الله دَ اقرار کونکی ځان اومال ته تعرض نه کول. ② دَ یو ګناه دَ ارتکاب په وجه چاته کافر نه وئیل. ③ دَ یو عمل په وجه څوك دَ اسلام نه خارج نه ګڼړل. (ابوداؤد، کتاب الجهاد، باب: فی الغزو مع ائمة الجور: ٣٤٢/١)
دَدې حدیث شریف نه دوه خبرې په خاص توګه معلومې شوې. یوه دا چه دَ یوې ګناه دَ کولو دَ وجې یو مسلمان کافر یا دَ اسلام نه خارج نه دې ګڼړل پکار. بل دا چه دَ مذکوره ارشاد زيات تعلق دَ ائمه جور سره دې هم په دې وجه دَ مذکوره دریو خبرو دَ ذکر کولو نه پس حضورپاك اوفرمائيل چه دَ جهاد داحکم به زما دَ بعثت نه دَ دجال پورې خامخا جاری وی که ائمه عدل سره اوکړی شی یا دَ ائمه جور په ملګرتیا کیدو کښې کول وی. په دې وجه امام ابوداؤد رحمه الله داحدیث دَ مذکوره عنوان لاندې راوړې دې او زمونږ دَ حضرت شاه صاحب رحمه الله رائې هم دغه ده چه دَ عدم تکفير اهل قبله تعلق په اصل کښې امراء او حکمرانانو سره دې چه دَ هغوی پوره تابعداری ضروری دَه او ترکومې پورې چه دَ هغه نه څه ښکاره کفر داسې اونه وینی چه دَ هغې په کفر کیدو باندې دَ قرآن اوحدیث په رڼړا کښې دليل او ثبوت موجود

وي دَ هغې خلاف بغاوت کول جائز نه دي. لکه چه د بخاري شریف اومسلم شریف احادیثو کښې نقل دي. دَدې نه دا هم معلومه شوه چه داسې ښکاره کفر که چرې په چا کښې اولیدلې شي نو بیا دَدې ضرورت باقي نه پاتې کیږي چه هغه قائل کولو سره بې جوابه هم کړې شي یا دَ هغه دَ ښکاره قولي یا فعلي کفر اوشرك باره کښې دَ هغه نه تاویل معلوم کړې شي (ځکه چه دَ هغه معامله دَ دغه کتونکو اهل علم اونظر په فیصله او رائې باندې محمول کړې شوې ده دَ چا نظر چه دَ قرآن او حدیث په دلائلو او براهینو باندې حاوي وي. دَ یو ګناه دَ وجې دَ عدم تکفیر خبره امام ترمذي رحمه الله ابواب الإیمان کښې باب: ماجاء لایزني الزاني وهومؤمن لاندې اختیار کړې ده دکوم حواله چه حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ اکفار الملحدین په حاشیه کښې ورکړې ده.

حضرت رحمه الله دا مغالطه هم لرې کړه چه ډیرو جاهلانو دَ امام اعظم رحمه الله طرف ته هم دَ عدمِ تکفیر اهلِ قبله خبره مطلقًا منسوب کړې ده حالانکه محقق ابن امیرالحاج رحمه الله په شرح تحریرکښې دَ امام صاحب رحمه الله قول هم "ولانکفر أهل القبلة بذنب" نقل کړې دې. اودَ هغوي دا ارشاد دَعلامه نوح آفندي رحمه الله دَ تحقیق مطابق صرف دَ معتزلو او خوارجو دَتردید دَ پاره دې (چه خوارج دَ کبیره ګناه دَ وجې نه مسلمان ته کافر وائي او معتزله هغوي دَ ایمان نه خارج او مخلد في النار ګرځوي. لیکن مونږ اهل سنت والجماعت نه هغه ته دَ کبیره ګناه دَ وجې کافر وایو او نه ئې دَ اسلام نه خارج اومخلد في النار ګنړو بلکه مسلمان او دَ مغفرت لائق ئې منو). دَ امام صاحب رحمه الله طرف ته غلطه خبره ځکه هم منسوب شوه چه ټولو دَ امام صاحب رحمه الله قول دَ "منتقي" په حواله بغیر دَ "بذنب" نه نقل کړې دې. مثلاً په شرح مقاصد او مسایره وغیره کښې بغیردَ بذنب دَ قید موجود وو او هم په دې وجه حافظ ابن تیمیه رحمه الله هم په خپل کتاب الایمان کښې لیکلي دي چه کله مونږ دا وایو چه اهل سنت په دې خبره باندې متفق دي چه دَ ګناه دَ وجې یو مسلمان ته کافر اونه وائیلې شي نودَ دغه ګناه نه مراد زنا، شراب څکل وغیره ګناهونه دي. علامه نووي رحمه الله هم په شرح عقیدة الطحاویه کښې دَدې پوره وضاحت کړې دې. او لیکلي ئې دي چه دَ بذنب قید ښائي چه دَ عقیدې دَ فساد دَ وجې به ورته خامخا کافر وئیلې شي. (نقله الملاعلي قاري في شرح الفقه الاکبر، ص: ۱۹۶)

خلاصه داده چه: ① دَعدمِ تکفیر اهلِ قبله حکم دَ غیر ضروریات دین او غیر قطعي الثبوت امورو سره متعلق دی.

② دَحکم عدمِ تکفیر اهلِ قبله تعلق دَ امراؤ او حکمرانانو سره دې.

③ دَمذکوره حکم تعلق دَ ذنوب سره دې نه چه دَعقائدو او ایمانیاتو سره.

مونږ دَ اکفار الملحدین دَ مضامینو خلاصه پورته پیش کړې ده. باقي علماؤ او اهلِ تحقیق او نظرله دَ پوره کتاب مطالعه کول پکاردي. ګنې دَ لرې نه به هغوي هم دا خیال کوي چه "دارالتکفیر" والو به هسې بې تحقیقه څه لیکلي لوستلي وي. "والناس أعداء لما جهلوا"

دَایمان، اسلام او ضروریاتِ دین تشریح: دَ قرآن، حدیث او اجماع نه ثابت شوې ټول امور

غيبيه او دَ طاعت اعمال مثل ايمان دې او دَ اعمالو اداكول اسلام دې. بيا دې ټول ثابت شوى امورو ته دَ دين ضروريات وائى او ددې نه انكار يا تاويل باطل كفر دى.

حضرت مجاهد رحمه الله او قتاده رحمه الله دَ آيت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ (بقره) په تفسير كښې فرمائيلى دى چه دا آيت مبارك مسلمانانو ته دَ شريعت محمديه دَ هر يو جز دَ طاعت دَ التزام دعوت وركوى كه هغه فرائض وى يا مستحبات، واجب على الأعيان وى يا واجب على الكفايه. كه چرې فرض عين وى نو دَ فرضيت په اعتقاد سره به دَ هغې اداكول هم فرض وى او كه چرې مستحبات وى نو دَ هغې دَ استحباب عقيده به لازم وى او عمل به ئې صرف دَ مستحب په درجه كښې وى.

غرض دا چه دَ كومو څيزونو هم په دين كښې داخليدل ټولو ته معلوم شوى دى هغه ټول په ايمانيات كښې داخل دى ځكه چه ايمان دَ رسول الله ﷺ كاملې او مكملې تابعدارئ كولو نوم دې. حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ دين دَ ضرورياتو دَ تشريح نه پس فرمائى: مثلاً.

① مونځ كول فرض دى او ددې دَ فرض كيدو عقيده هم فرض ده او مونځ زده كول هم فرض دى او دَ فرض نه ځان ناواقفيت يا دَ دې نه انكار كفر دې.

② مسواك كول سنت دى مګر ددې دَ سنت كيدو عقيده فرض ده او ددې دَ مسنون كيدو نه انكار كفر دې. ددې علم حاصلول سنت دى نا خبرى دَ محرومتيا سبب دې او په دې باندې عمل نه كول دَ عتاب نبوى او دَ ترك سنت دَ درجې دَ عذاب سبب دې.

ددې دَ مسنون كيدو انكار ځكه كفر دې چه ددې په معمولات نبوى كښې كيدل ټولو عامو او خاصو ته معلوم دى او كوم څيز هم چه ددې درجې وى هغه دَ دين په ضرورياتو كښې داخل دې.

حضرت شاه عبدالعزيز رحمه الله هم په خپله فتاوى كښې پوره تفصيل سره دَ ايمان او كفر بحث ذكر كړې دې. هغوى فرمائى كوم سړې هم چه دَ دين دَ ضرورياتو نه انكار كوى هغه اهل قبله (او مسلمان) پاتې كيږى نه ځكه چه د دين ضروريات هم هغې ته وئيلى شى چه دَ كتاب الله او احاديث متواتره او دَ اجماع امت نه ثابت شوى دى. ددې دريواړو په ذريعه چه څومره هم عقائد او اعمال، فرض نفل وغيره ثابت دى هغه ټول مثل ضرورى دى. بيا عقائد پيژندل مستحب او عمل به هم صرف دَ مستحب په درجه كښې وى. ليكن دَ دين دَ ضرورياتو نه دَ يو څيز انكار به هم كفر وى.

دَ دين دَ ضرورياتو تفصيل: په دې لاندې حقيقتونو باندې ايمان او يقين ساتل دَ يو مؤمن دَ پاره ضرورى دى:

① دَ الله تعالى وجود سره دَ ټولو صفاتو دَ كمال په داسې شان چه هغه دَ خپل ذات او صفاتو عاليۀ په لحاظ سره يو، بې مثال او ازلى، ابدى دې. او دَ صفات عيوب او نقصان، دَ مخلوق دَ صفاتو نه دَ هغه ذات سبحانه وتعالى منزه او مبرا دې.

② **حدوث عالَم:** چه دَ الله تعالى نه سوا مخكښې هيڅ نه وو. دَ هغه نه سوا ټول موجودات عالَم (علوى او سفلى) دَ هغه دَ قدرت او ارادې لاندې موجود او پيدا شوى دى.

④ **په قضاء اوقدر باندې ايمان:** چه تراوسه پورې څه په دنيا کښې شوى دى يا اوس کيږى او يا به راتلونکى وخت کښې کيږى هغه ټول دَ الله تعالىٰ دَ ازلى علم مطابق دى. او هم دَهغه په اراده او قدرتِ کامله سره ظهور او وجود حاصلوى. او بنديګان چه دکومو اعمالو مکلف جوړکړې شوى دى دَهغې دَ پاره بنديګانو ته هم په اندازه دَ ضرورت اختيار او اراده ورکړې شوې ده. يعنى بنده نه صرف مجبور دې او نه مختار مطلق او په کومه درجه کښې چه هم هغه ته اختيار او اراده ورکړې شوې هم دَهغې اندازې دَاعمالو جزا او سزا ورله مقرر کړې شوې ده. کوم چه سراسر انصاف دې. په دې وجه دَدې خلاف عقيده لرل چه بنده ته هيڅ هم اختيار نشته يا هغه په مکمل توګه سره مختار مطلق دې دواړه خبرې دَ ايمان خلاف او کفر کښې داخل دى.

④ فرښتې، پيريان او انسانان دَهغه دَ ټولو نه اهم مخلوقات دى.

⑤ بنيادم ته ئې په خپلو ټولو مخلوقاتو باندې عزت ورکړې دې او دې ئې په دنيا کښې خپل خليفه جوړکړې دې او دَ زمکې او آسمان ټول څيزونه ئې دَ ده دَ پاره مسخر کړل.

⑥ دَ بنيادمونه ئې انبياء عليهم السلام منتخب کړل او هغوى ئې دَ نبوت په شرف او رسالت ورکولو سره ئې دَ جناتو او انسانانودَ هدايت دَپاره راؤليږل.

⑦ دَهدايت او نيغې لار خودنې دَ پاره ئې دَ وحى سلسله قائمه کړه او کتابونه ئې نازل کړل مثلاً تورات، زبور، انجيل او قرآن مجيد.

⑧ دَ انبياؤ عليهم السلام شمير الله تعالى ته معلوم دې. دا سلسله په آخرى پيغمبر سروردوعالم افضل الرسل حضرت محمد ﷺ باندې ختمه شوه. دَ حضورپاك نه پس به دنيا ته يو نوې نبى نه راځى.

⑨ په آخره زمانه کښې به حضرت عيسىٰ ؈ دَ آسمان نه راکوزيدو سره دَدين محمدى تائيد او تقويت کوى. هغه آسمان ته ژوندې اوچت کړې شوې وو او دې وخت کښې هم هلته ژوندې موجود دې او دنيا ته په راتلو سره به خپل مفوضه يعنى ورکړې شوى کارونو د پوره کولو نه پس وفات کيدو سره دَ رسول الله ﷺ په روضه مطهره مقدسه کښې دفن کيږى. (دَ قرآن مجيد او صحيح متواتر احاديثو نه دا ټولې خبرې ثابتې دى).

⑩ دَ انبياؤ عليهم السلام نه پس مرتبه دَ حضورپاك دَ صحابه کرامو ده. دَ هغوى نه پس دَ تابعينو، تبع تابعينو، علماؤ او دَ امت دَ اولياؤ درجې دى.

⑪ دَ انبياؤ عليهم السلام دَ کومو معجزاتو ثبوت چه دَ قرآن اوحديث نه شوې دې هغه ټولې صحيح بغيردَ څه تاويل نه منل ضرورى دى.

⑫ دَ شريعت محمدى ټول احکام کوم چه دَ قرآن مجيد، حديث، اجماع او قياس نه ثابت دى دَهغې ټول منل او درجه په درجه په هغې باندې عمل کول ضرورى دى. يعنى فرائض، واجبات، سنن او مستحبات دَ دين ټول هم دَ دين جزمنل او يقين کول خو ضرورى دى. باقى دَ عمل په لحاظ فرض باندې عمل کول فرض (په واجب باندې عمل کول واجب، په سنت باندې عمل کول سنت او په مستحب باندې عمل کول) به مستحب وى وغيره. دغه شان دَ

نواهي او د منكراتو د دين حكم دي.

⑬ دَ مرګ نه پس به هر سړي دَ آخرت په رومبی منزل کښې مقيم وی کوم ته چه برزخ وائی.

⑭ دَ قيامت دَ ورځې يقين، چه يوه ورځ به دَ الله تعالى په حكم سره ټوله دنيا، دَ زمکې او آسمان څيزونه فناه کيږی.

⑮ ورځ دَ جزاء يعنی دَ حساب کتاب ورځ چه دَ هرمکلف ټولو اعمالو جائزه اخستو سره به دَ جزاء او سزا حكم كولې شی.

⑯ دَ جنت او دوزخ وجود حق دي. په جنت کښې به دَ ابدی نعمتونو مستحق هميشه اوسيږی او په دوزخ کښې به دَ ابدی عذاب مستحق هميشه اوسيږی او دَ چا دَ پاره به مرګ نه وی.

⑰ دَ الله تعالى دَمقربو او بزرګانو بنديګانو شفاعت به دَ ګناهګارانو بنديګانو دَپاره به دَ الله په اذن او اجازت کيږی.

⑱ په جنت کښې به دَ الله تعالى دَ هميشه خوشحالئ اودَ الله تعالى دَ ديدار دولت هم حاصليږی چه دَ ټولو نعمتونو نه به اوچت او غوره وی.

دَكفر خبرې: پورته ذكر شوی ټول دَ دين ضروريات او كوم چه په نورو كتابونو دَعقائدو او كلام كښې په تفصيل سره درج دی په ټولو باندې ايمان اويقين ساتل دَمؤمن دَ پاره ضروری دی اودَ يو څيز انكار هم دَ كفر په پوله كښې دَ داخلولو دَپاره كافی دی. مثلاً دَ الله تعالى دَتوحيد يا يو صفت، يا دَ حدوث عالم نه انكار، اودَ جناتو او ملائكو دَ وجود، جنت، جهنم اومعجزات وغيره يا دَ اسلام دَ احكامونه دَ يو نه انكار يا تاويل هم كفر دي. دغه شان دَ يو نبی دَ نبوت نه انكار يا دَ يو قرآنی آيت نه انكار اوتحريف، يا دَ خاتم النبيين نه پس دَ يو نبی دَ نبوت اقرار، يا عالم قديم ګنړل، يا دَ الله تعالى ، انبياؤ او ملائكو باره كښې دَ سپكاوی الفاظ استعمالول، او په چا كښې دَ كفر خبرې موجوديدو باوجود هغه كافر نه ګنړل، يا هغه ته كافر وئيلو كښې تامل اوتردد كول هم كفر دي. ځكه چه دَدې نه ثابتيږی چه هغه دَ كفر او ايمان په خبرو كښې فرق نه كوی. والله اعلم. دَنور تفصيل او دلائلو دَ پاره اكفار الملحدين او دَ كتب عقائدو كلام مطالعه دې اوكړې شی. والله الموفق.[١]

حديث باب (دويم حديث)[حديث نمبر ٣٨٥]

- ٣٩٢ حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسِ[٢] بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. فَإِذَا قَالُوهَا وَصَلَّوْا صَلاَتَنَا، وَاسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا، وَذَبَحُوا ذَبِيحَتَنَا، فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

ترجمه: دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه نبی كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه ماته

---

[١]) انوار الباري: ١٢/١٩٣-١٧٩.

[٢]) مرتخريجه تحت الحديث السابق رقمه: ٣٩١.

دَخلقو سره د هغه وخته پورې د جنګ کولو حکم راکړې شوې دې ترکومې پورې چه هغوی لا اله الا الله اونه وائی. بیا چه کله هغوی دا اووائی او زمونږ په شان مونځ اوکړی او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی او زمونږ ذبیحه اوخوری نو په مونږ باندې دَ هغوی ځان اومال حرام شو، مګر په حق باندې اودَ هغوی حساب به الله تعالی ته حواله وی.

تراجم رجال: په مذکوره حدیث شریف کښې ټول څلور رجال دی:

① نعیم رحمه الله: دا ابوعبدالله نعیم بن حماد بن معاویه بن الحرث المروزی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: دفع السواك إلى الأكبر کښې تیر شوی دی.[1]

② ابن المبارك رحمه الله: دا مشهور امام عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.[2]

③ حمید الطویل رحمه الله: دا ابوعبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهوراو معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.[4]

شرح حدیث: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ» یعنی ماته حکم راکړې شوې دې چه زه دَخلقو سره جنګ اوکړم ترهغې پورې چه هغوی (دَتوحید کلمه) لا اله الا الله اونه وائی.

"أُمِرْتُ" صیغه دَمجهول ده، مراد دَدې نه دا دې چه الله تعالی ماته حکم راکړې دې. دَمعروف په ځائی دَ مجهول صیغه ځکه استعمال کړې شوه چه فاعل مشهور اومعروف دې او په دې کښې فاعل (دَالله تعالی) تعظیم هم دې[5]. "النَّاسَ" نه مراد مشرکین دی.[6]

دَ توحید اقرار سره دَ رسالت اقرار دَ نه ذکرکولو حکمت: "حتی یقولوا" تردې چه هغوی دَ توحید دکلمې اقرار اوکړی. دلته دَ توحید اقرار سره دَ رسالت دَ اقرار ذکر اونه کړې شو. دَدې وجه داده چه دلته کنایةً دَ رسالت اقرار ذکردې. هغه داشان چه مونځ په محمدی طریقې اداکول، دَ قبلې طرف ته مخ کول، په محمدی طریقه باندې ځناور ذبح کول، ټول امور دَ رسالت دَ

---

[1] کشف الباری: کتاب الوضوء، باب: دفع السواک إلى الأکبر.
[2] کشف الباری: ۴۶۲/۱.
[3] کشف الباری: ۵۷۱/۲.
[4] کشف الباری: ۴/۲.
[5] عمدة القاری: ۱۸۸/۴، الکوثر الجاری: ۷۸/۲، إرشادالساری: ۵۴/۲.
[6] عمدة القاری: ۱۸۸/۴، الکوثر الجاری: ۷۸/۲، إرشادالساری: ۵۴/۲.

اقرار طرف ته اشاره کونکی دی. ځکه چه دا دریواړه امور دَ شریعتِ محمدی ﷺ خواص دی. دا ځکه چه صرف لا اله الا الله ویونکی دَ یهودو مونځ دَ رکوع نه خالی وو اودَ هغوی قبله دَ کعبې نه علاوه بله وه اودَ هغوی ذبیحه به هم زمونږ دَ ذبیحې په شان نه وه. نو صرف دَ لا اله الا الله اقرار هم دَ رسالت اقرار هم دې.

لکه چه څوك اووائي چه ما دَ ﴿الٓمٓ ۚ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ﴾ قراءت اوکړو نو دَدې نه مراد صرف هم دا الفاظ نه وی بلکه دَ پوره سورت قراءت مراد وی. چنانچه اوس به وئیلې شی چه دَیو کس دې ژبانې وینا سره دَهغه فعل ملاؤ شو یعنی کله چه خلق په ژبه باندې دا کلمه اووائی او فعل سره دَدې کلمې معنی ثابته کړی نو دَ هغه دَ ځان اومال حرمت به دَ نورو مسلمانانو په شان شی([1])

قوله: "صلوا صلاتنا" نه مراد دَ رکوع او سجدې والا مونځ دې([2])

قوله: "ذبحوا ذبیحتنا" په مصری نسخو کښې په دې ځائی کښې هم داسې دی یعنی "ذبحوا" لیکن په هندی نسخو کښې دَ "ذبحوا" په ځائی "أکلوا" دې.([3]) هم دغه وجه ده چه په لامع الدراري کښې په دې مقام باندې "قوله : ذبیحتنا" وئیلو سره تشریح کړې شوې ده([4])

علامه برماوی رحمه الله لیکی چه تقاضا خو دا ده چه دې ځائی کښې "أکلوا" وې نه چه "ذبحوا". چنانچه دې نه مراد دادې چه "ذبحوا مثل ذبیحتنا"([5])

قوله: "ذبیحتنا" نه مراد "مذبوحتنا" دې یعنی ذبح کړې شوې ځناور، دغه شان "ذبیحة" دَ فعیلة په وزن باندې "مذبوح" په معنی کښې دې نو عبارت به داسې شی: "ذبحوا المذبوح مثل مذبوحنا"([6])

یو لغوی اشکال اودَ هغې جواب: په دې مقام باندې علامه کرمانی رحمه الله یو اعتراض او دَهغې جواب لیکی چه که څوك اعتراض اوکړی چه "فعیل" کله دَمفعول په معنې کښې وی نو په هغې کښې مذکر اومؤنث دواړه برابر وی نو په دې ځائی کښې چه (فعیل دَ مفعول په معنی کښې دې نو) دې سره "التاء" ولې یو ځائی کړې شوې ده؟ (کومه چه صرف په مؤنث باندې دلالت کوی).

نو دَدې جواب دادې چه داسې په دې لفظ باندې دَ اسمیت دَغلبې دَ وجې نه کړې شوی دی

---

[1] عمدة القاري: ۱۸۸/٤، إرشاد الساري: ۵٤/۲.

[2] للامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۳۳/۳، إرشاد الساري: ۵٤/۲.

[3] صحيح البخاري: ۵٦/۱، قديمي: ۱۱۷/۱، الطاف سنز كراتشي.

[4] لامع الدراري: ۲٦۱/۲.

[5] لامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۳۳/۳.

[6] لامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۳۳/۳، عمدة القاري: ۱۸۸/٤، تحفة الباري: ۹٦/۲.

(دويمه خبره داچه) د فعيل په وزن كښې مذكر او مؤنث هغه وخت برابر وي كله چه دا د موصوف سره ذكر وي، او چه كله دا لفظ د موصوف نه بغير ذكر وي نو هغه وخت په دې كښې مذكر او مؤنث برابر نه وي[1].

قوله: لَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ: يعنى د دوى وينې او د دوى مالونه به په مونږ باندې حرام شى. "حرمت"، د حاء زبر او راء پيش سره دې يعنى كَرُمَ يَكرُمُ د باب نه، په دې كښې دويم لغت دا هم دې چه دا د باب تفعيل نه د فعل ماضى مجهول صيغه "حُرِّمَت" وى. علامه سيوطى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله اول ذكر شوى ته ترجيح وركړې ده.[2] او علامه برماوى رحمه الله دويم ته.[3] ليكن په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله رد كړې دې او هم اول رائې ئې راجح ګرځولې ده.[4]

قوله: إِلَّا بِحَقِّهَا: مګر په حق باندې. علامه عينى رحمه الله ليكى: أى: إلا بحق الدماء والأحوال.[5] يعنى كه چرې په دا سې كس باندې د مال يا ځان تاوان او قصاص واجب شو نو هغه به د هغه نه خامخا وصول كولې شى او دا وصول كول به زمونږ هغه سره د كړې شوې وعدې او ذمې خلاف نه متصور كيږى.

---

[1]) شرح الكرمانى: ٥٥/٤. د دې اعتراض جواب كوم تفصيل چه په عمدة القاري كښې نقل كړې شوې دې هغه دا شان دې: "فإن قلت: "فعيل" إذا كان بمعنى المفعول يستوى فيه المذكر والمؤنث، فلاتدخله التاء. قلت: لما زال عنه معنى الوصفية وغلبت الاسمية عليه، واستوى فيه المذكر والمؤنث، فدخله التاء، وقد يقال: إن الاستواء فيه عند ذكر الموصوف معه وأما إذا انفرد عنه منه فلا". (عمدة القاري: ١٨٨/٤) په دې عبارت كښې يوه جمله "واستوى فيه المذكر والمؤنث" (كومه چه د عمدة القاري په نورو نسخو كښې هم دغه شان ده) محل نظر ده، ځكه چه په دې مقام باندې علامه عينى رحمه الله د معترض جواب وركوى چه معترض صاحب ستا بيان كړې شوې قاعده ټيك ده ليكن دا هغه وخت دى كله چه "فعيل" سره د دې موصوف هم ذكر كړې شوې دى چنانچه په دا سې صورت كښې په دې باندې تاء نه داخليږى. ليكن چه كله "فعيل" نه معنى د وصفيت زائل شى او په دې باندې اسميت غالب راشى (لكه څنګه چه زمونږ مبحوث عنها عبارت كښې دى) نو په دې باندې تاء داخليږى. چنانچه "غلبت الاسمية عليه" نه پس عبارت "واستوى فيه المذكر والمؤنث" د جواب او د قاعدې مطابق نه جوړيږى. په دې وجه چه دلته خود استوى نفى كول غوارى نو بيائى دلته دا څنګه ذكر كړو؟ نو يا خو به دا سې وئيلې شى چه دا د علامه عينى رحمه الله يا د ناقلينو او كاتبينو وغيره د طرف نه تسامح شوې ده يا يو د لرې تاويل كولو سره به دا سې وئيلې شى چه د دې جملې نه مراد دادې چه كله د "فعيل" په وزن كښې اسميت غالب راشى نو هغه وخت په دې كښې مذكر او مؤنث دواړه د حكم په اعتبار سره برابر دى چه په دې كښې به هر يو مستقل حكم لرى په دواړو كښې به يو د بل تابع نه وى. بلكه د حكم په اعتبار سره هر يو په مستقل كيدو كښې برابر دې. بله دا چه دې نه پس جمله "فدخله التاء" باندې هم فاء نه دى داخلول پكار ځكه چه دا جمله د لما جواب دې او د لما په جواب باندې فاء نه داخليږى.

[2]) التوضيح للسيوطى: ٤٨٤/٣، فتح البارى: ٦٤٤/١.

[3]) اللامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٣٤/٣.

[4]) فتح البارى: ٦٤٤/١.

[5]) عمدة القاري: ١٨٨/٤.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله لیکی: "أی: بحق الکلمة والإسلام" او دَ حق اسلام مطلب دادې چه که چرې څوک داسې کار اوکړی په کوم باندې چه په اسلام کښې حفظ دم وغیره نه وی مثلاً څوک هغه قتل کړی یا محصن سره زنا اوکړی نو ړومبې سړې به قصاصا قتلولې شی او دویم به رجم کولې شی.[1]

قوله: وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ: او دَ هغوی حساب الله تعالى ته حواله دې.

دَ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله په نیز دَدې جملې تعلق دَ منافقانو سره دې چه دَهغوی حساب الله تعالى ته حواله دې یعنی دَ روایت نه صفا معلومیږی چه کوم سړې په ظاهری توګه دَ اسلامی کلمې اقرار اوکړی، اسلامی شعائر ښکاره کړی مثلاً صرف په خلې اووائی چه زه مسلمان شوم یا ایمانی کلمه اووائی نو اوس ده ته تعرض جائز نه دې البته دَ ده معامله الله تعالى سره ده چه دَ هغه په زړه کښې منافقت دې که اسلام. ځکه چه دَ زړه حالت خو هم هغه پیژنی.[2]

قوله: "علی الله" علی لفظ په دې مقام باندې صرف دَتشبیه دَ پاره دې چه دَ یو امر دَ وقوع په تحقق کښې دا داسې دې لکه چه دَ الله په ذمه څه څیز لازم وی ګنی په حقیقت کښې خو په الله باندې هیڅ څیز لازم نه دې. یا بیا په دې ځائی کښې "علی" دَ لام په معنی دې یا "إلی" په معنی دې. چنانچه معنی به دا شی چه "حسابهم موکول أو مفوض إلی الله" چه دَ دوی حساب الله تعالى ته حواله دې.[3]

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دَدې باب ړومبې حدیث په دې باره کښې وو چه کوم کس شعائر اسلام ښکاره کونکې وی نو هغه ته څه تعرض مه کوئی نه دَ هغه په ځان کښې او نه دَ هغه په مال کښې. تردې چه دَ دغه کس نه دَ دین دَ شعائرو خلاف څه کار اونه شی. او دویم حدیث په دې باره کښې دې چه کوم کس دَ شعائر دین منونکې نه وی نو هغه پسې شئ تردې چه هغه دغه شرائط اومنی.[4]

تعلیق: - ۳۹۳ قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -.

دتعلیق تخریج: ددې تعلیق په تخریج کښې حافظ ابن حجر رحمه الله هدي الساري کښې لیکی: «ورواية ابن أبي مريم عن يحيى هو ابن أيوب وصلها محمد بن نصر المروزي في كتاب "تعظيم الصلاة"، والبيهقي

---

[1]) تقریر بخاری شریف: ۱۳۹/۲.

[2]) سراج القاری: ۴۲۷/۲-۴۲۶.

[3]) عمدة القاری: ۱۸۸/۴، إرشادالساری: ۵۴/۲، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۱، ۱/۱۵۱.

نوټ: دَمذکوره حدیث دَ تشریح سره متعلقه ډیر اهم مباحث کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: فإن تابوا وأقاموا الصلاة...... کښې تیر شوی دی. اوګورئ: کشف الباری: ۱۵۲/۲-۱۳۶.

[4]) أعلام الحدیث للخطابی: ۳۷۷/۲.

وابن مندة في الإيمان»[۱]
یعنی دا تعلیق موصولاً المروزی، البیهقی او ابن منده رحمهم الله بیان کړې دې. محمد بن نصر بن الحجاج المروزی رحمه الله په خپل کتاب "تعظیم قدر الصلاة" کښې په دې سند سره مذکوره تعلیق موصولاً نقل کړې دې: «حدثنا محمد بن يحيى ثنا ابن أبي مريم أنا يحيى يعني: ابن أيوب، قال: أخبرني حميد أنه سمع أنس بن مالك، يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، له ما للمسلمين وعليه ما عليهم»[۲]

او امام بیهقی رحمه الله په دې لاندینی سند سره مذکوره تعلیق موصولاً نقل کړې دې: «أخبرنا علي بن محمد بن عبد الله بن بشران العدل ببغداد، أنا أبو الحسن علي بن محمد المصري، ثنا يحيى بن أيوب، ثنا سعيد بن أبي مريم، ثنا يحيى بن أيوب، حدثني حميد أنه سمع أنس بن مالك رضي الله عنه يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، له ما للمسلم، وعليه ما على المسلم"»[۳]
او ابن منده رحمه الله په خپل کتاب الایمان کښې دَ مذکوره تعلیق موصولا چه کوم تخریج کړې دې هغه دا دې: «أخبرنا عمر بن الربيع بن سليمان، ثنا يحيى بن أيوب المصري، حدثني حميد الطويل أنه سمع أنس بن مالك يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، لهم ما للمسلمين، وعليهم ما على المسلمين"»[۴]
دَ تعلیق رجال: په مذکوره تعلیق کښې څلور رجال دی:
① **ابن أبي مريم رحمه الله:** دا ابو محمد سعید بن الحکم بن محمد بن سالم جمحی المصری رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سمع شيئاً فراجع حتى يعرفه کښې تیر شوی دی.[۵]

---

[۱] هدى الساري، الفصل الرابع في بيان السبب في إيراده للأحاديث المعلقة، ص: ۳۰.
[۲] تعظيم قدر الصلوة للمروزي، أول فريضة بعد الإخلاص بعبادة الله، رقم الحديث: ۱۰، ۹۳/۱.
[۳] سنن الكبرى للبيهقي، كتاب الصلاة، باب: لا يأتم مسلم بكافر لقول، رقم الحديث: ۵۳۴۷، ۹۲/۳.
[۴] الإيمان لابن منده، ذكر الأخبار التي جاءت عن النبي صلى الله عليه وسلم الدالة على أساس الإيمان وشعبه، رقم الحديث: ۱۹۱، ۳۵۵/۱.
[۵] كشف الباري: ۱۰۶/۴.

④ يحيى رحمه الله: دا يحيى بن ايوب الغافقي المصري رحمه الله دې. دَ دوی تفصيلي احوال کشف الباري، كتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه في الثوب کښې تير شوی دی.[1]

③ حميد رحمه الله: دا ابوعبيده حميد بن ابی حميد الطويل الخزاعي البصري رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر دَ دويم حديث لاندې تير شوی دی.[2]

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهوراو معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجي انصاري رضي الله عنه دې. دَ دوی تذكره کشف الباري، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيره شوې ده.[3]

دَ تعليق مقصد: امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې دَخالد بن حارث روايت ذکرکړې وو کوم چه دَ حميد الطويل رحمه الله نه نقل کونکې وو. اوس په دې تعليق کښې ئې دَ يحيى بن ايوب رحمه الله روايت دَحميد الطويل رحمه الله نه ذکرکولو سره متابعت کړې دې او په دې کښې ئې دَ حميد رحمه الله دَ حضرت انس رضي الله عنه نه دَ سماع تصريح کړې ده.[4]

امام بخاري رحمه الله دا تعليق ځکه ذکرکړې دې چه دَحميد الطويل رحمه الله متعلق دَتدليس قول نقل دې. او هغوی دَ ترجمة الباب په دويم روايت کښې دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه په صيغه دَ عن نقل کړې دې اودَ مدلس په عنعنه کښې دَ تدليس احتمال وی. په دې وجه دَ تحديث ثابتولو دَپاره ئې دا روايت ذکرکړو.[5]

دويم تعليق: وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ سَأَلَ مَيْمُونُ بْنُ سِيَاهٍ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا يُحَرِّمُ دَمَ الْعَبْدِ وَمَالَهُ فَقَالَ مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَصَلَّى صَلَاتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَهُوَ الْمُسْلِمُ، لَهُ مَا لِلْمُسْلِمِ، وَعَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُسْلِمِ.

دتعليق ترجمه: حميد رحمه الله اووئيل چه ميمون بن سياه رحمه الله دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه تپوس اوکړو چه اې ابوحمزه! کوم يو څيز دَ سړي ځان او مال حراموی؟ نو هغه جواب ورکړو چه کوم سړې ددې خبرې ګواهي ورکړي چه دَ الله نه سوا بل څوك معبود نشته، اوزمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړي، زمونږ په شان مونځ اوکړي، او زمونږ دَ ذبح کړې شوې ځناور غوښه اوخوري نو هغه مسلمان دې کوم چه دَمسلمانانو حق وی هم هغه دده دَ پاره دې او کوم چه په مسلمانانو باندې لازم دې هم هغه په ده باندې لازم دې.

[1] کشف الباري، كتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه في الثوب.
[2] کشف الباري: ۵۷۱/۲.
[3] کشف الباري: ۴/۲.
[4] عمدة القاري: ۱۸۸/۴.
[5] تقرير بخاري شريف: ۱۴۰/۲. الكنز المتواري: ۷۹/۴.

دَ تعليق رجال: دَ ذکرشوی تعليق ټول څلوررجال دي:

① **علي بن عبدالله** رحمه الله: دا ابوالحسن علي بن عبدالله بن جعفر بن نجيح سعدي بصري رحمه الله دي. دَ ابن المديني په نوم سره مشهور دي. دَ دوئ احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: المفهم في العلم كښې تير شوى دى.(۱)

② **خالدبن الحارث** رحمه الله: دَدوى پوره نوم خالد بن الحارث بن عبيد بن سليمان بن عبيد بن سفيان بن مسعود رحمه الله دي. دَدوى كنيت ابوعثمان البصرى دي. دَ سليمان بن حارث رور دي. دَ تميم قبيلې شاخ بنوالعنبر دَ شاخ بنوالهجيم سره تعلق لرى.
دَ دوى دَ استاذانو او مشائخو يو اوږد فهرست دې. دَهغوى نه حميد الطويل، حاتم بن ابى مغيره، سعيد بن ابى عروبه، سفيان الثورى، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون، عبدالحميد بن جعفر وغيره رحمهم الله هم دى. اودَ دوى نه روايت كونكو كښې على بن عبدالله ابن المدينى، ابوالشعث احمد بن مقدام عجلى، اسحاق بن راهويه، عبدالله بن وهاب الحجبى او عمرو بن على وغيره رحمهم الله او يو لوئى جماعت دې.
يحيى بن سعيد رحمه الله وائى چه ما دَ سفيان او خالدبن الحارث نه بهتر بل څوك نه دې ليدلې.
ابوزرعه رحمه الله فرمائى چه دَ هغوى باره كښې وئيلى شى: **خالد الصدوق**. ابوحاتم رحمه الله فرمائى: **إمام ثقة**. امام نسائى رحمه الله فرمائى: **ثقة ثبت**. په ۱۲۰هجرى كښې پيدا شوې دې او ۱۸۶هجرى كښې وفات شوې دې(۲)

③ **ميمون بن سياه** رحمه الله: دَ دوى پيژند ګلودَ كشف البارى هم دې جلد كښې، باب: فضل استقبال القبلة لاندې تيره شوې ده.(۳)

④ **انس بن مالك** رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجى انصارى رضي الله عنه دې. دَ دوى تذكره كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوى ده.(۴)

دَ تعليق شرح: "ياأباحمزه" دا دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه كنيت دې.(۵)

قوله: "ومايحرم؟" دَ اصيلى په روايت كښې دَدې جملې په شروع كښې "و" نشته دې. دَ اثبات په صورت كښې په دې "واؤ" كښې دوه احتمالات دى. يو دا چه استينافيه وى او دَ "مايحرم"

---

(۱) كشف البارى: ۲۹۷/۳.
(۲) تهذيب الكمال: ۳۸/۸-۳۵، الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۹۱/۷، سيرأعلام النبلاء: ۱۲۶/۶، تهذيب التهذيب: ۸۲/۳، إكمال تهذيب الكمال للمغلطائى: ۳۰۹/۱.
(۳) كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: فضل استقبال القبلة، ص: ۱۸۰.
(۴) كشف البارى: ۴/۲.
(۵) عمدة القارى: ۱۸۹/۴، إرشادالسارى: ۵۵/۲.

نه کلام مستانفه وی. او دویم احتمال د "واؤ د عاطفه" کیدو دې. په دې صورت کښې به دَدې معطوف علیه "شيئ" محذوف وی. یعنی عبارت به داسې وی: "سأل عن شيئ ثم قال: وما يحرم؟" (١)

یواشکال اودَ هغې جواب: دلته دا اشکال دې چه جواب دَ سوال مطابق نه دې ځکه چه دَ حضرت انس رضي الله عنه نه دَ تحریم دَ سبب (یعنی کوم یو څیز دَ سړی ځان اومال حراموی) متعلق سوال کړې شوې وو. دَدې په جواب هغوی "من شهد أن لا إله إلا الله" اوفرمائیل نوښکاره خبره ده چه جواب دَ سوال مطابق نه شو؟

نودَدې جواب دادې چه حضرت انس بن مالك رضي الله عنه په اصولی توګه جواب ورکړو په دې معنی چه کوم سړې دَ شهادت دَ کلمې اقرار اوکړی، زمونږ په طریقه باندې مونځ اوکړی، زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی، او زمونږ ذبیحه استعمال کړی نو داسې سړې مسلمان دې او دَ مسلمان وینه بهیول اودَ هغه مال پسې لګیدل حرام دی. یعنی هغوی چه په کومه اندازه باندې جواب ورکړو دَهغې نه پخپله پته اولګیدله چه کوم څیز دَمسلمانانو ځان اومال حراموی. (٢)

قوله: ما للمسلم: مراد چه کومه منافع او فوائد مسلمانانو ته رسیږی هم هغه به دې مسلم ته ملاویږی.

قوله: ما علی المسلم: مراد چه کوم تکلیف دَمسلمانانودَ پاره وی هم هغه به دَدې مسلم دَ پاره وی. (٣)

دَتعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا یو بل استاذ پیش کوی. وړاندې دَهغوی استاذ په اول حدیث کښې عمرو بن عباس رضي الله عنه وو په دویم حدیث کښې نعیم رحمه الله وو او دلته دَ علی بن المدینی رحمه الله روایت بیانوی. هم دَدې باب په رومبی حدیث کښې ئې دَ میمون بن سیاه رحمه الله روایت پیش کړې وو. دلته دَ هغه تقویت بیانول مقصود دې. هلته دَمیمون نه نقل کونکې منصور بن سعد رحمه الله وو او دلته حمید الطویل رحمه الله دې. په دې وجه دا دَ حمید روایت دَمنصور دَ روایت متابع دې. او دا دواړه دَ میمون رحمه الله نه روایت کوی دغه شان تائید اوشو اودَ سماع تصریح هم اوشوه. په رومبی روایت کښې عن انس بن مالك رضي الله عنه وو او دلته "سأل" دې نودا سماع شوه (٤)

......

(١) فتح الباري: ٦٤٥/١، عمدة القاري: ١٨٩/٤، إرشاد الساري: ٥٥/٢.
(٢) فتح الباري: ٦٤٥/١، عمدة القاري: ١٨٩/٤.
(٣) عمدة القاري: ١٨٩/٤، إرشاد الساري: ٥٥/٢.
(٤) عمدة القاري: ١٨٩/٤، إرشاد الساري: ٥٥/٢.

٢-⁽¹⁾ بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّأْمِ وَالْمَشْرِقِ

«لَيْسَ فِي الْمَشْرِقِ وَلَا فِي الْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ» لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»

دَترجمة الباب مقصد:

دَحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه ما بيان کړې دې چه دَامام بخاري رحمه الله ټوله ګټه دَهغوی تراجم دی او ما دا هم بيان کړې وو چه چونکه دَ امام بخاري رحمه الله وظيفه دَ استنباط طريقه ده په دې وجه دَتعليم په لحاظ سره بخاري شريف په دريمه درجه کښې دې. اګرچه دَ فضيلت په لحاظ سره دَ ټولو نه مقدم دې او دَ بخاري ټول روايات صحيح دی. که چرته چا کلام کړې دې نو غلط ئې کړی دی. نو دَهغوی دَ تراجمو اثبات پخپله يو معرکة الآراء څيز دې او بيا ما باب: "من بدأ بالحلاب والطيب" کښې دا وئيلی وو چه څه تراجم داسې هم دی په کوم کښې چه شراحو او مشائخو دَ خپلې طبع مطابق کوشش کړې دې. او بيا داهم نه ده معلومه چه دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَدې ابوابو نه څه دې؟ اګرچه توجيه هرځائې کوی نو دلته به هم توجيه بيانوم ځکه چه دا باب هم دَ هغه ابواب نه دې کوم چه معرکة الآراء دی.

حضرت امام بخاري رحمه الله فرمائي: "باب قبلة أهل المدينة وأهل الشام" دَ اهل مدينه قبله خو په جنوب کښې ده ځکه چه مکه دَ مدينې نه دَ جنوب طرف ته واقع ده او دَ اهل شام قبله هم جنوب کښې ده. ځکه چه شام دَ مدينې نه په شمال کښې واقع دې تردې پورې خو هيڅ اشکال نشته مګر ورانډې چه کوم "والمشرق" امام بخاري رحمه الله اضافه کړې دې دا په هيڅ شان سره نه صحيح کيږی. ځکه چه دَ بعضې شارحينو رائې خودا ده چه دا دَکاتب غلطی ده. او دَ بعضې شارحينو رائې داده چه دا اشکال هغه وخت کيږی چه کله "والمشرق" په جر سره اولوستلې شی او که چرې دا "والمشرقُ" چه رفع سره اولوستلې شی او خبر شی محذوف اومنلې شی نو بيا هيڅ اشکال نشته. په دې صورت کښې به تقديری عبارت داسې شی: "والمشرقُ بخلافهما" يعنی "قبلةُ أهلِ المشرق قبلةُ أهلِ مدينة والشام" مګر په دې توجيه باندې دا اشکال دې چه بيا په دې مخالفت کښې دَمشرق څه تخصيص دې؟ دَ مغرب قبله هم دَدې دواړو خلاف ده. علامه عيني رحمه الله دَدې جواب ورکوی چه دلته "والمغرب" محذوف دې، على طريقة قوله تعالى: ﴿ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ ﴾ أی: والبرد يعنی دَ: أحد المتقابلين په ذکر ئې اکتفاء او کړه. ځکه چه دويم به په خپله په پوهه کښې راشی مګر په دې مجموعه باندې دوه اشکالات

---

[1]) کشف الباري کښې دَ الدکتور مصطفى ديب البغا چه کومه نسخه دَمتن په توګه بنياد جوړ کړې شوې دې دَهغه نسخې مطابق دَدې باب نمبر دَ "ابواب القبلة" لاندې دويم دې. خو په نورو نسخو کښې کوم چه فتح الباري، عمدة القاري او ارشاد الساري وغيره کښې دَ هغې مطابق دَدې باب نمبر ۲۹ دې.

راځي. يو خو دا چه بيا دا ترجمه دَ بخاري رحمه الله دَ شان موافق نه پاتې کيږي ځکه چه دا خبره خو بالکل ښکاره ده چه کومه دَ يو طرف والو قبله وي دَ بل طرف والو به نه وي. دويم اشکال دادې چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: "والمشرق" چه په کوم روايت کښې ذکر دې هغه په جر سره دې.

اوس تاسو دا واؤرئي چه "والمشرق" نه په جر سره دې او نه په رفع سره. اوس چه دلته کوم اشکال راځي دَهغې وجه داده چه "والمشرق" نه عام مراد مراد اخستې شوې دې. حالانکه دَ امام بخاري غرض دَدې نه عام نه دې بلکه خاص دې. او دَ خاص کيدو مطلب دادې چه دَدې نه دَ خاص خطې خلق مراد دي کوم چه دَبخارا او مرو وغيره دي. دا علاقې په هغه زمانه کښې مشرق ياديدلې او شام چونکه ددې نه مغرب کښې واقع دې په دې وجه به ئې هغې ته مغرب وئيلو. نو دلته دَ مشرق نه مراد خاص بخارا او مرو وغيره دي کوم چه دَ شام په مقابل کښې مراد دي او اهل شام دَهغې په مقابل کښې په مغرب کښې دي. او دَ بخارا، مرو وغيره نه قبله دَ جنوب په طرف کښې ده لهذا کومه چه دَ اهل مدينه او شام قبله ده هم هغه دَ اهل مشرق خاص يعنې دَ اهل بخارا او مرو وغيره قبله شوه. مګر مرو وغيره له ئې شان مشرق طرف کښې واقع دي په دې وجه دَ حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله نه امام ترمذي رحمه الله په ترمذي شريف کښې "واختار ابن المبارك لأهل مرو التياسر" نقل کړې دې چه له ئې شان ګس طرف ته مائل کيدو سره دې مونځ وغيره کوي. اوس اشکال پاتې نه شو او دَ کوکب الدري صفحه ۱۴۲ جلد اول په حاشيه کښې دي چه کوم ځائې دَ حضرت ابن المبارک رحمه الله دا مقوله ترمذي کښې ذکر ده هلته دَ بخارا، مرو، مکه، مدينه او دَ شام صورت جوړولو سره ما دا واضحه کړې ده چه مطلق دَ اهل مشرق قبله مغرب ده لکه چه مونږ بالکل په مشرق کښې واقع يو لهذا قبله مغرب ده[1]

دَ حضرت کشميري رحمه الله رائې: دَامام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه دَ اهل مدينه او دَ کعبې په لحاظ سره هم ددې په طرف کښې واقع دَ شام ملک او مدينه طيبه نه دَمشرق والا نښارونو قبله دَ هغوي مشرقي اومغربي طرف کښې نه ده او هم ددې دَ پاره حضور پاک عليه السلام ارشاد اوفرمائيلو چه دَ اودس ماتي په وخت دَ مشرق اومغرب طرف کښې ستاسو دَ پاره دَ مخ کولو اجازت دې چه داد کعبې معظمې په تعظيم کښې مخل نه دې. دَ امام بخاري رحمه الله دا مطلب نه دې چه دَ دنيا دَ هرې حصې دَ خلقو دَ پاره هم دَ مشرق اومغرب په طرف کښې قبله نشته دې ځکه چه دَ امام بخاري رحمه الله په شان جليل القدر دَ زمانې علامه نه دَدې څه توقع نه شي کيدې.

بيا هم علامه ابن بطال رحمه الله دَ امام رحمه الله هم دغه مراد ګرځولو سره دَدې دَ صحيح کولو توجيه کړې چه دَ کعبې په مشرق او مغرب کښې هم چه کومو ښارونه دَ هغه خط لاندې واقع دي چه دَ مشرق اومغرب پورې دَ کعبې دَ پاسه تيريږي، صرف هغه پريخودو سره باقي دَ هغه

---

[1]) تقرير بخاري شريف: ۲/۱٤٤-۱٤۳.

تولو د پاره چه ددغه خطې ښې او کس طرف ته اباد دی د انحراف د وجې نه د جواز گنجائش دې. لکه څنګه چه حضرت ابو ایوب رضی الله عنه اوکړه چه شام ته تلو سره د عیسایانو د زمانې د قبلې طرف ته جوړ شوو بیت الخلاگانو استعمال ئې په انحراف سره اوکړو اوچونکه ددې معمولی انحراف هغوی عادت نه وو نو هغه ئې طبعاً او عادةً مکروه گڼړلو سره استغفار هم اختیار کړو

محقق عینی رحمه الله د علامه موصوف رحمه الله دا توجیه ذکر کولو سره په دې باندې نه صرف دا چه څه نقد اونه کړو بلکه دائی نوره زیاته سنبالولو سره وړاندې کړې ده. کوم سره چه دواړه توجیهات په خپل خپل ځائی صحیح کیږی. یعنی د امام بخاری رحمه الله مراد صرف اهل مدینه، اهل شام او د مدینې نه د مشرق طرف ته پراته دعربو ښارونه وی نو بیا خو خبره صفا ده لیکن که چرې د ابن بطال رحمه الله والا توجیه مراد وی نو بیا هم څه حرج نشته دې چه د مشرق اومغرب نه مراد د مشرق او مغرب طرف ته ټول طرفونه کیدې شی. ټیک د مینځ خط مشرق او مغرب پریخودو سره د جنوب او شمال طرف ته لږ. شان انحراف هم د اودس ماتې وخت کښې کافی دې او هم دغه تشریق وتغریب دې. په کوم کښې چه د کعبې معظمې د تعظیم خلاف څه خبره نشته دې او چونکه ټیک د مینځمی خط والا به په نسبت د نورو طرفونو ډیر کم خلق وی. دهغوی طرف ته لکه چه په دې عام حکم کښې څه تعرض نه دې کړې شوې. محقق عینی رحمه الله په دې توجیه کښې په خاص توګه دمذکوره انحراف سره د اودس ماتې هم قید ښکاره کړې دې دې دپاره چه معلومه شی لکه څنګه چه دلته دامت نه د تنګئ لرې کولو دپاره د عند الغائط په وخت لږ شان انحراف په طرف د شمال او جنوب شریعت کافی ګرځولی دی. دغه شان بل طرف ته هم دتنګئ د لرې کولو دپاره په مونځ کښې د قبلې طرف ته مخ کولو په واسطه د دائرې د څلورمې حصې پورې توسع جائز کړې شوې ده. په دواړو ځایونو کښې توسع ملحوظ ده، ولله در المحقق العینی رحمه الله اوکیدې شی چه هم ددې د پاره عینی ددې بحث په شروع کښې دا الفاظ ادا کړی دی چه دلته مونږ له قلم ته زور ورکولو سره لږ شان زور دار لیکل پکار دی ځکه چه بعضې نورو خلقو خامخا د دوه مخیزو بحثونو لار اختیار کړې ده.

دلته د ترمذی د دویم حدیث وغیره مراد هم واضح شو په کوم کښې چه "مابین المشرق والمغرب قبلة" راغلې دې. محقق عینی رحمه الله لیکلی دی چه هغه هم صرف مدینې او ددې په طرف کښې واقع ښارونو اوملکونو د پاره دې اولکه څنګه چه دهغوی د پاره وسعت دې هم دغه شان وسعت به د مشرق اومغرب طرف ته اوسیدونکو دپاره هم د جنوب اوشمال په لحاظ سره وی اودې سره دقبلې په طرف کښې د دائرې د څلورمې حصې پورې د وسعت جواز هم ملاویږی. یعنی لکه څنګه چه د مدینې والو د کعبې معظمې نه په شمال کښې د نورو اوسیدونکو دپاره د قبلې طرف مابین المشرق والمغرب وسیع دې. دغه شان به د اهل مشرق د پاره مابین الشمال والجنوب وسعت وی[1]

[1]) انوار الباری: ۱۲/۱۹۴-۱۹۳.

دَعلامه شبير احمدعثماني صاحب رحمه الله رائې: حضرت عثماني رحمه الله فرمائي دلته دَ "والمشرق" څه مطلب دې؟ په دې کښې شارحينو ډير ګړبړ کړې دې. په حقيقت کښې دَ امام بخاري رحمه الله مطلب دادې چه دَمدينې او دَ شام والو قبله کوم طرف ته ده.(هغه به په دې باب کښې بيانوم)

"والمشرق" يعني دَ اهل مشرق قبله کومه ده؟ هغه به هم معلومه شي. (امام بخاري رحمه الله دلته صرف دَمشرق ذکرکړې دې، دَ مغرب ذکر ئې نه دې کړې لکه چه مراد هغه هم دې مګر مشرق اومغرب (دَدې دوؤ) ضدين نه ئې صرف دَ يو ذکر کول کافي اوګڼړل، مراد دواړه دی. لکه چه ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾ (النحل:۸۱) (کښې ضدين يعني حروبرد نه صرف دَ يو ذکر کړې شوې دې اګرچه دواړه مراد دی). الغرض مطلب دادې چه دَمدينې او شام والو قبله خو به په خاص توګه ذکرکوم. دا دواړه په حديث کښې منصوص دی، هم په دې سره به دَ اهل مشرق او اهل مغرب قبله معلومه شي.([1])

دَ حضرت کاندهلوي رحمه الله رائې: حضرت مولانا محمد ادريس کاندهلوي رحمه الله فرمائي چه دَدې ترجمې نه مراد دادې چه دَ اهل مدينه او اهل شام قبله دَمشرق اومغرب طرف ته نه ده بلکه دَ جنوب اوشمال طرف ته ده. دليل دادې چه نبي کريم ﷺ دَ اهل مدينه اودَ اهل شام دَ پاره دَمشرق او مغرب طرف ته مخ کولوسره اودس ماتې مباح ګرځولې دې. اودَ مشرق نه مراد دَ عربو دَ ښارونو مشرق طرف دې نه چه دَ ټولې دنيا مشرق. خلاصه دَ کلام داده چه دَ امام بخاري رحمه الله مقصود دَدې ترجمې نه صرف دَ اهل مدينه او اهل شام دَ قبلې ذکر کول دی نه چه دَ ټولې دنيا والو دَ قبلې طرف ذکر.([2])

دَعلامه ابن بطال رحمه الله او علامه کوراني رحمه الله رائې: په دې باره کښې دَ صحيح بخاري ډير پخواني شارح علامه ابن بطال رحمه الله يوه داسې توجيه بيان کړې ده کومه چه روستونو دَ حديث شارحينو نه يو شارح هم نه ده قبوله کړې. هغه دا چه ترجمة الباب کښې دَ ذکر شوي لفظ مشرق نه صرف دَ اهل مدينه يا اهل شام مشرق مراد نه دې بلکه دَدې نه مراد دَ ټولې دنيا مشرق والا خلق دی او په ظاهره هم دَدې په تائيد کښې علامه کوراني رحمه الله هم خپله دَ بخاري شريف په شرح الکوثرالجاري کښې هم دا قول ذکر کړې دې.([3])

چنانچه دَدې په ترديد کښې دَټولو نه تفصيلي کلام علامه انور شاه کشميري رحمه الله کړې دې. هغوي دَدې قول خرابياني بيان کړې دی. دَدې نه علاوه اکثر شراحو (حافظ ابن حجر رحمه الله، علامه عيني رحمه الله، علامه قسطلاني رحمه الله، شيخ الحديث محمدزکريا کاندهلوي رحمه الله او مولانا محمد ادريس کاندهلوي رحمه الله) دا توجيه نه ده اختيارکړې بلکه دَ مشرق نه مراد هم دَاهل مدينه مشرق مراد دې([4])

---

[1]) فضل الباري: ۱۰۵/۳-۱۰۴.
[2]) تحفة القاري: ۴۶۲/۳.
[3]) شرح ابن بطال: ۶۲/۲-۶۱ الکوثر الجاري: ۸۰/۲-۷۹.
[4]) فيض الباري: ۴۱/۲-۴۰، فتح الباري: ۶۴۶/۱، عمدة القاري: ۱۹۱/۴-۱۹۰، إرشادالساري: ۵۶/۲، الکنزالمتواري: ۸۲/۴، تحفة القاري: ۴۶۲/۲.

دکلام خلاصه: دا ترجمه په مشکل تراجمو کښې شمیرلې شی لیکن مشکل نه ده. دا سې اوګڼړئی چه بعضې نسخې خو هغه دی په کوم کښې چه "لیس فی المشرق ولا فی المغرب قبلة" راغلې دي. یعنی دَ "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" نه پس لفظ "قبلة" ذکر دي. کومه نسخه چه زمونږ مخې ته ده په دې کښې هم دغه شان دي. په دې صورت کښې به دا ونیلې شی چه لفظ "باب" مضاف دي او "قبلةُ أهلِ المدینة" کښې لفظ "قبلة" مضاف الیه مضاف دې او "أهل المدینة، وأهلِ الشام، والمشرق" دا دریواړه دَ عطف په ذریعه دَ لفظ "قبلة" مضاف الیه دي اومعنی داده چه دا باب دَ اهلِ مدینه او اهلِ شام اودَ اهلِ مشرق دَقبلې دَ بیانولو دَ پاره دي. په دې دریواړو کښې اهلِ مدینه او اهلِ شام خو مشهور ښارونه دی او په آخره کښې چه کوم مشرق دې ددې نه مراد مشرق مدینه دې. دَ مدینې په مشرق کښې چه کوم خلق آباد دی لکه دَ نجد او عراق والا، دَهغوی قبله بیانول غواړي. سوال اوشو چه دَهغوی قبله کومه ده؟

جواب ورکړې شو چه "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" دَهغوی قبله نه په مشرق کښې ده اونه په مغرب کښې بلکه دَ جنوب طرف ته ده. مطلب دا چه دایوه جمله دَ سوال دَ جواب ورکولو دَپاره راوړلې شوې ده او "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" کښې دَ "المشرق" نه مراد عام مشرق نه دي بلکه مشرق دَ أهلِ مدینه او مغرب دَ اهلِ مدینه مراد دي. داخو یو حل شو دَ عبارت چه بالکل واضح دي. دلته یوړوکې شان اشکال پیدا کیږی چه امام بخاری رحمه الله "قبلة أهلِ المدینة وأهلِ الشام والمشرق" کښې صرف دَ مشرق ذکر کړې دې دَمغرب ذکر ئی نه دې کړې. دَدې وجه داده چه دَاهلِ مدینه په مشرق کښې خودَ مسلمانانو یوه لویه آبادي وه په دې وجه ئی دَ هغوی ذکر اوکړو او مغربِ مدینه کښې خو آبادی نه وه په دې وجه ئی دَ هغې ذکر اونه کړو.

رومبې لفظ "المشرق" کوم چه دَ اهلِ مدینه او اهلِ شام نه پس ذکر شو، دې نه مراد دَ اهلِ مدینه مشرق دې. په دې کښې دَ نجد اوعراق علاقه داخل ده او دویمه جمله کومه چه "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" ده. دا جمله مستانفه ده په دې وجه بغیردَ واؤ راوړلې شوې ده. داجمله به په حقیقت کښې دَ یو سوال جواب جوړیږی چه تاسو ددې دریواړو قبله بیانول غواړئ. نو اوښایئ جواب ورکړې شو چه ددې دریواړو قبله نه په مشرق مدینه کښې ده او نه په مغرب مدینه کښې ده. لهذا اوس دوه طرفونه پاتې شو یا جنوب مدینه یا شمال مدینه. ښکاره خبره ده چه شمال مدینه کښې خو بیت المقدس راځی نو په جنوب مدینه کښې کعبه واقع شوه لهذا معلومه شوه چه دَ هغوی قبله دَ مدینې په جنوب کښې ده.

دویم صورت: چرته چه "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" نه پس لفظ "قبلة" نشته دي. بعضې نسخوکښې داسې هم دی نو په دې صورت کښې به لفظِ "بابٌ" باندې تنوین لوستلې شی او "قبلةُ" به مرفوع وی او "أهلِ المدینة، وأهل الشام، والمشرق" خپلو معطوفاتو سره "قبلةُ" دَمضاف

دَ پاره به مضاف اليه كيدو سره مبتداء شى اودَدې دَ پاره "ليس فى المشرق ولا فى المغرب" خبر شى. مطلب به دا شى چه دَاهلِ مدينه، اهلِ شام او اهلِ مشرق قبله نه خو مشرق كښې ده اونه په مغرب كښې.

په دې توجيه باندې يو اشكال پيدا كيږى چه "ليس فى المشرق ولا فى المغرب" كښې "ليس" نه بلكه، "ليست" راتلل پكار وو ځكه چه دَ "ليس" مذكر ضمير دَ "قبلة" طرف ته راګرځى حالانكه مرجع مؤنث ده. نودَدې جواب دادې چه "قبلة" به دَ مستقبل په معنى واخستې شى اودَ "ليس" مذكر ضمير به دَهغې طرف ته راؤګرځولې شى.

دَ مذكوره تفصيل نه پس دا اشكال كول چه امام بخارى رحمه الله وئيلى دى چه "ليس فى المشرق ولا فى المغرب" په مشرق او مغرب كښې خو هډو قبله نشته دې حالانكه دَ اهل هند او اهلِ بخارا او اهل چين وغيره دَ ټولو قبله دَمغرب طرف ته ده. نودَدې جواب هم وركړې شو چه دلته دَ مشرق نه مشرق مدينه او دَ مغرب نه مغربِ مدينه مراد دى. مطلقًا عام دَ مشرق طرف او عام دَ مغرب طرف مَراد نه دى.

دويمه خبره داده چه دلته مذكوره حديث يا باب كښې صرف دَ اهلِ مدينه، اهلِ شام او دَ اهلِ مشرق قبله خودل مقصود دى. دَ ټولې دنيا قبله بيانول مقصود نه دَى. ځكه چه كه دَ اهل هند قبله په مغرب كښې وى او كوم خلق چه دَ مغرب په آخره كښې آباد دى نو دَهغوى قبله دَ مشرق طرف كښې وى نو بالكل كيدې شى. دې نه دلته هډو تعرض مقصود نه دې[1]

تعليق: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَسْتَقْبِلُوا القِبْلَةَ، بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»

دَ تعليق ترجمه: (دَ اهلِ مدينه، اهلِ شام او اهلِ مشرق قبله نه مشرق كښې ده او نه مغرب كښې) ددې دليل دَ وجې چه نبى كريم ﷺ ارشاد فرمائيلې دى: (قضائې حاجت) غټې متيازې يا وړې متيازې كولو وخت كښې دَ قبلې طرف ته مه مخ كوئى، ليكن دَمشرق يا مغرب طرف ته مخ كوئى.

دَتعليق تخريج: مذكوره تعليق هم په دغه الفاظو سره امام نسائى رحمه الله په خپل سنن كښې موصولاً نقل كړې دې ونى ګورئى: «أخبرنا محمد بن منصور قال: حدثنا سفيان، عن الزهرى، عن عطاء بن يزيد، عن أبى أيوب رضى الله عنه، أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لا تستقبلوا القبلة ولا تستدبروها لغائط أو بول، ولكن شرقوا أو غربوا»[2]

---

[1]) ملخص از فتح البارى: ۶۴۵/۱عمدة القارى: ۱۹۱/٤-۱۹۰، إرشادالسارى: ۵۶/۱، فيض البارى: ٤۱/۲-۳۹، لامع المتوارى: ۳۶٤-۳۶۲.

[2]) عمدة القارى: ۱۹۱/٤.

(نوټ) په دې موضوع باندې (يعنى مذاهب ائمه باندې) تفصيلى كلام كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبلوا القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء: جدار أو نحوه كښې تيرشوې دې.

دتعليق مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله ددې حديث د عموم نه دليل نيولې دې چه صحرا او آبادئى په دې حکم کښې برابر دى چه په دغه دواړو ځايونو کښې د اودس ماتى په وخت نه قبلې ته مخ کول جائز دى او نه قبلې ته شاه کول. او مذكوره حديث ئې د ترجمة الباب د اثبات دپاره دليل جوړ کړې دې.

د احنافو فقهاؤ كثرالله سوداهم هم دغه مذهب دې اود امام احمد رحمه الله هم يو روايت هم ددې مطابق دې. خو امام مالك رحمه الله او امام شافعى رحمه الله دې خبرې طرف ته تلى دى چه د اودس ماتى په وخت قبلې ته مخ کول په صحرا کښې خو ناجائز دى ليکن په آبادئى کښې جائز دى.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه حضرت امام بخارى رحمه الله لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا» ذکر کولوسره يو خودا ثابته کړه چه په مشرق اومغرب کښې د اهلِ مدينه "ومن على سمتهم" قبله نه ده. هم دې سره ئى د هغه خلقو په قول باندې هم رد اوکړو ځوك چه وائى چه د "ولكن شرقوا أو غربوا" خطاب عام دې. اهلِ مدينه اود هغوى نه علاوه تول د مشرق اومغرب طرف ته په حالت د استنجاء کښې قبلې ته مخ کولې شى كه قبله مخې ته وى يا شاته ولې نه وى[1]

حديث باب [حديث نمبر ٣٨٦]

- ٣٨٦ـ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ[2] أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا». قَالَ أَبُو أَيُّوبَ فَقَدِمْنَا الشَّأْمَ فَوَجَدْنَا مَرَاحِيضَ بُنِيَتْ قِبَلَ الْقِبْلَةِ، فَنَنْحَرِفُ وَنَسْتَغْفِرُ اللهَ تَعَالَى.

ترجمه حديث: د حضرت ابوايوب انصارى رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو كله چه تاسو د اودس ماتى د پاره ځئ نو د قبلې طرف ته مه مخ کوئى اومه شاه کوئى. البته د مشرق يا مغرب طرف ته مخ کوئى.

د حضرت ابوايوب انصارى رضى الله عنه بيان دې چه بيا مونږ د شام ملك ته اورسيدو نو مونږ هلته بيت الخلاء د قبلې په طرف باندې جوړې شوې اوليدلې نو (د اودس ماتى په وخت) مونږ خپل مخ د قبلې طرف نه لرې شان اړولو اود الله تعالى نه به مو مغفرت غوښتلو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې تول پنځه رجال دى.

① **على بن عبدالله رحمه الله:** دا حضرت ابوالحسن على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى البصرى رحمه الله دې. د ابن المدينى رحمه الله په نوم مشهور دې. د دوى تفصيلى احوال **كشف البارى،**

---

[1] تقرير بخارى شريف: ١٤٤/٢، الكنز المتوارى: ٨٢/٤، سراج القارى: ٤٣٠/٢.

[2] مرتخريجه رقم الحديث: ١٤٤، كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: "لاتستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء: جدار أو نحوه".

کتاب العلم، باب: الفهم فی العلم کښې تیر شوی دی.([1])

② سفیان رحمه الله: دا مشهور امام حدیث، تبع تابعی حضرت ابوعبدالله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: علامة المنافق دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.([2])

③ زهری رحمه الله: دا امام محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی([3])

④ عطاء بن یزید اللیثی رحمه الله: دا ابومحمد یا ابو یزید عطاء بن یزید اللیثی، ثم الجندُعی المدنی، ثم الشامی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بولٍ إلا عند البناء، جدار أو نحوه لاندې تیر شوی دی.([4])

⑤ حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه: دا دَ رسول الله میزبان، حضرت ابو ایوب خالد بن زید بن کلب بن ثعلبه بن عبدعوف بن غنم الانصاری النجاري الخزرجی رضی الله عنه دې. دَ دوی هم تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بولٍ إلا عند البناء، جدار أو نحوه لاندې تیر شوی دی.([5])

شرح حدیث: «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»

حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیلي دي چه کله تاسو دَ اودس ماتی دَ پاره لاړشئ نو دَ قبلې طرف ته مه مخ کوئی او مه شاه کوئی اَلبته دَ مشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئی

ددې جملې تشریح، متعلقه مسئله، دَ علماؤ اختلاف او دَ احنافو دَ ترجیح وجه په پوره تفصیل سره کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بولٍ إلا عند البناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴ کښې تیره شوې ده.

قوله: قَالَ أَبُو أَيُّوبَ: «فَقَدِمْنَا الشَّامَ فَوَجَدْنَا مَرَاحِيضَ بُنِيَتْ قِبَلَ الْقِبْلَةِ فَنَنْحَرِفُ، وَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى»

یعنی دَ حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه بیان دی چه بیا مونږ دَ شام ملك ته اورسیدو نو مونږ هلته بیت الخلاء دَ قبلې په طرف جوړې شوې اولیدلې نو (دَ اودس ماتی په وخت) به مونږ خپل مخ دَ قبلې نه لږ شان کږخولو او دَ الله تعالی نه به مو مغفرت غوښتلو.

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[2]) کشف الباری: ۲۷۸/۲.

[3]) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

[4]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب:لا تستقبل القبلة بغائط أو بو إلا عندالبناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴.

[5]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب:لا تستقبل القبلة بغائط أو بو إلا عندالبناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه اوس تاسو دا واورئ چه امام بخاری رحمه الله دا تکره هلته ذکر نه کړه چرته چه د استقبال او استدبار ذکر دې. صرف د حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت ئې نقل کړو ځکه چه هغه د هغوی موافق وو.[1]

قوله: "فَقَدِمْنَا الشَّامَ": د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه بیان دې چه بیا مونږ د شام ملك ته اورسیدو.

د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه دا مذکوره کلام په شام کښې اوشو که په مصر کښې؟: د صحیح بخاری په مذکوره حدیث شریف کښې دی چه حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه خبره د شام د ملك نقل کړې ده خو د سنن نسائی په روایت کښې دی چه د حدیث راوی حضرت رافع بن اسحاق رحمه الله د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه نه اوریدلی دی په داسې حال کښې چه هغه په مصر کښې وو...... الخ[2]

نو په دې باره کښې علامه سیوطی رحمه الله د شیخ ولی الدین العراقی رحمه الله په حواله او علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه اګرچه د صحیحین په روایت کښې دا دی چه دا معامله د شام په ملك کښې پیښه شوې ده لیکن په دې دواړو روایتونو کښې هیڅ تعارض نشته دې اونه دا دواړه د یو بل معارض دی. ځکه چه د دې خبرې امکان موجود دې چه د ابوایوب انصاری رضی الله عنه داکلام په مصر کښې هم شوې وی او په شام کښې هم.[3]

اوشیخ مختار بن محمد الشنقیطي رحمه الله خپله شرح سنن النسائی "شروق أنوار المنن الکبری الإلهیه" کښې د دې خبرې متعلق نور فرمائی چه (د علامه عراقی رحمه الله او علامه سندهی رحمه الله) دا خبره ډیره قرین قیاس ده په خاص توګه چه کله د دواړو احادیثو مخرج هم مختلف دې ځکه چه د امام نسائی رحمه الله د تخریج کړې شوی حدیث سند د نورو تخریج کړې شوې ائمو د سند نه مختلف دې. هغه داسې چه د اکثر ائمه ذکر کړې شوې روایت د امام زهری رحمه الله دې. کوم چه هغوی د عطاء بن یزید اللیثي رحمه الله نه روایت کوی او د امام نسائي رحمه الله روایت د اسحاق بن عبدالله رحمه الله دې کوم چه هغه د رافع بن اسحاق رحمه الله نه روایت کوی.[4]

---

[1]) تقریر بخاری شریف: ۱٤۲/۲.

[2]) أخبرنا محمد بن سلمة والحارث بن مسکین قراءة علیه وأنا أسمع واللفظ له عن ابن قاسم قال حدثنی مالك عن إسحاق بن عبدالله بن أبی طلحة عن رافع بن إسحاق أنه سمع أبا أیوب الأنصاری وهو بمصر یقول: والله ما أدری کیف أصنع بهذه الکرابیس وقدقال رسول الله صلی الله علیه وسلم: "إذا ذهب أحدکم إلی الغائط أو البول فلا یستقبل القبلة ولا یستدبرها". (سنن النسائي، کتاب الطهارة، النهی عن استدبار القبلة عند الحاجة، رقم الحدیث: ۲۰).

[3]) حاشیة السیوطی، والسندهی علی سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب: النهی عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحدیث: ۲۰، ۲۵/۱. ذخیرة العقبی شرح سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب: النهی عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحدیث: ۲۰، ٤٤۳/۱.

[4]) شرح سنن النسائی المسمی ب شروق أنوار المنن الکبری الإلهیه، کتاب الطهارة، باب: النهی عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحدیث: ۲۰/۱٤۷/۱.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائيلي دي چه علماؤ د نسائي رحمه الله دا روايت غلط گرځولي دي او علماء موجهين فرمائي چه قدوم ئي په شام کښې وو او روايت ئي په مصر کښې بيان کړې وو(١)

قوله: "الشام": دا مشهور ښار دې. ددې استعمال د مذکر او مؤنث دواړو شان سره کيږي. ددې همزه تسهيلاً په الف سره هم لوستلې کيږي. ددې ملك نوم د حضرت نوح عليه السلام د خوی سام بن نوح په نوم باندې کيخودې شوې وو. بيا عجمی لفظ کيدو د وجې نه سين په شين سره بدل کړې شو(٢)

قوله: "مَرَاحِيض": بفتح الميم، وبالحاء المهملة والضاد المعجمة، جمع ده د "مِرحاض" په کسرې د ميم دا د يو داسې مکان نوم دې کوم چه د اودس ماتی د پاره تيارولې شی(٣)

قوله: "فننحرف": دا د انحراف نه دې يعنی مونږ به د قبلې د طرف نه تاويدو. د يوې نسخې مطابق دا لفظ "ننتحرِّف" د التحرف نه دې. د دواړو مراد هم يو دې(٤)

قوله: "ونستغفر الله تعالٰی": او د الله تعالی نه به مو په خپلو گناهونو باندې مغفرت غوښتلو.

دانحراف عن القبله مطلب: د انحراف عن القبله دوه معنې کيدې شی. يو دا چه مونږ به د شام ملك کښې د بيت الخلا گانو مخ د قبلې طرف ته اوليدلو نو مونږ به واپس کيدلو، هغه به مو نه استعمالولې او د الله تعالی نه به مو استغفار کولو.

انحراف عن القبله باندې د استغفار وجه: په دې معنی باندې اشکال کيدې شی چه کله هغوی استعمالولې نه نوبيائی استغفار په کومه خبره کولو؟ ددې اشکال اولنې جواب خو دادې چه دا استغفار د جوړونکو د پاره وو چه هغوی دا څنگه خراب کار اوکړو(٥)

ددې جواب باره کښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه کومو خلقو چه وئيلی دی چه دائی د هغې د جوړونکو د پاره استغفار کولو نو دا غلط دی. ځکه چه ددې جوړونکی خو کافران وو د هغوی د پاره د استغفار څه مطلب؟(٦)

ددې جواب دا کيدې شی چه ددوې استغفار به په هغه جوړونکو ددې د پاره وو چه د شام په

---

١) تقرير بخاری شريف: ١٤١/٢.

٢) نخب الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ١٨٩/١٣، عمدة القاری: ١٩٢.

٣) تهذيب اللغة، المادة: رحض: ٢٠٣/٤، لسان العرب، المادة: رح ض: ١٥٣/٧، نخب الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ١٨٩/١٣.

٤) عمدة القاری: ١٩٢/٤.

٥) عمدة القاری: ١٩٢/٤، الكوثر الجاری: ٨٠/٢، إرشاد الساری: ٥٧/٢، نخب الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ١٨٩/١٣، كوثر المعانی الدراری فی كشف خبايا صحيح البخاری الحديث الثالث: ١٨/٧.

٦) تقرير بخاری شريف: ١٤٢/٢، الكنز المتواری: ٨٤/٤-٨٣.

ملك كښې د حضرت عيسى عليه السلام شريعت موجود وو د هغې باوجود هغه خلقو د قبلې طرف ته بيت الخلاء جوړې کړې يعنى په هغوى باندې انكار كولو سره ئې استغفار كولو[1]
دويم جواب دادې چه مونږ به استغفار كولو د قبلې طرف ته مخ كولو نه چه اې الله مونږ د اودس ماتى وخت كښې د قبلې طرف ته د مخ كولو نه هميشه محفوظ اوساتې. مونږ تا نه په دې خبره باندې معافى غواړو چه د اودس ماتى په وخت د قبلې طرف ته مخ كولو سره كينو يا شاه كولو سره كينو[2]
يودريم جواب دا هم كيدې شى چه كله به هم مونږ ته دا خبره ښكاريدله چه خلقو په داسې طريقه باندې بيت الخلاگانې جوړې کړې دى نو مونږ ته به خپله ګناه ياديدله لكه چه څنګه هغوى دا غلطى كړې ده او د ګناه كار ئى كړې دې دغه شان مونږ هم د ګناه ډيرزيات كارونه کړې دى. په دې وجه به مونږ په خپلو ګناهونو باندې استغفار كولو. د تقوىٰ دارو خلقو دا شان وى چه د ـــى د چا غلطى اوګورى نو د خپلو غلطونه استغفار كوى.[3]
څلورم جواب دا كيدې شى چه ډير څل انسان څه منكر يا خرابه خبره ليدو سره استغفرالله وائى اګرچه هغه ګناه د هغه نه صادر شوې نه وى، فلا اشكال.[4]
د انحراف عن القبله دويمه معنى دا كيدې شى چه مونږ به دغه بيت الخلاګانې استعمالولې ليكن د خپل وس مطابق به په كږيدو سره كيناستو ليكن بيا به هم لږه ډيره غلطى كيدله او كوتاهى به واقع كيدله. په دې وجه د دغه كوتاهئ كيدو باندې به مونږ استغفار كولو[5]
په دې باره كښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه قاعده داده چه مشغول خلق اودس ماتى له هغه وخت ځى كله چه سخته تقاضا وى. د صحابه كرامو رضى الله عنهم هم دغه حال وو چه ډير مشغول وو او كله چه به په سختئ سره په طبيعت باندې تقاضا كيدله نو بيا به د بيت الخلاء طرف ته تلل او په تادئى كښې به د دې خيال نه پاتې كيدو او په دغه مراحيض كښې كوم چه د قبلې طرف ته جوړ كړې شوې وو كيناستل به، خو چه كله به ياديدل نو خپل مخ به ئى اړولو او په خپله غلطئ باندې لكه چه په هيره باندې به كيدله خپيمانه كيدل او استغفار به ئى كولو. بهرحال دې حضراتو به په خپل فعل باندې استغفار كولو[6].

---

[1]) الكوثر الجارى: ٨٠/٢.
[2]) عمدة القارى: ١٩٢/٤، إرشادالسارى: ٥٧/٢،نخب الأفكار فى تنقيح مبانى الأخبار فى شرح معانى الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ١٨٩/١٣، كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى، الحديث الثالث: ١٨/٧.
[3]) عمدة القارى: ١٩٢/٤، ،نخب الأفكار فى تنقيح مبانى الأخبار فى شرح معانى الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ١٨٩/١٣، كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى، الحديث الثالث: ١٨/٧.
[4]) الكوثرالجارى: ٨٠/٢.
[5]) الكوثرالجارى: ٨٠/٢.
[6]) تقرير بخارى شريف: ١٤٢/٢ الكنزالمتوارى: ٨٤/٤-٨٣ سراج القارى: ٤٣١/٢.

دَ حديث شريف نه مستنبط شوې فوائد: دَ مذکوره حديث شريف نه ډيرې فائدې مستنبط کيږي په کوم کښې چه څه لاندې نقل کولې شي:

① دَ اودس ماتي وخت کښې قبلې ته مخ کول او شا کول دواړه ناجائز دي.(۱)

② قبلې ته دَ مخ کولو او شا کولو کراهت په صحرا او آبادئ دواړو ځايونو کښې دې(۲)

③ دَ شعائر الله تعظيم او احترام باندې تنبيه معلوميږي(۳)

④ اهلِ مدينه او اهلِ شام دَ پاره دَ قبلې طرف په مشرق او مغرب کښې کيدل معلوميږي(۴)

تعليق: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ[ر: ۱۴۴]

دَتعليق تخريج: امام بخاري رحمه الله دَ سابقه حديث متابعت دَ پاره يو بل سند پيش کړې دې. چنانچه دَ "وعن الزهري" عطف سابقه سند کښې "حدثنا سفيان عن الزهري" باندې دې يعنی سابقه سند "حدثنا علي بن عبد الله قال: حدثنا سفيان قال: حدثنا زهري، عن عطاء بن يزيد، عن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه" وو او موجوده سند "وعن الزهري عن عطاء قال سمعت أبا أيوب عن النبي صلى الله عليه وسلم وسلم مثله" دې. دَدې طريق فائده داده چه په دې طريق کښې دَدې خبرې تصريح ده چه عطاء دَ حضرت ابو ايوب رضي الله عنه نه سماع کړې ده او په مخکينی طريق کښې سماع ثابته نه وه.(۵) او علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه سماع دَ عنعنې نه قوی وی ليکن په دې کښې ضعف دې. "عن الزهري" دَتعليق په جهت سره.(۶)

---

(۱) عمدة القاري: كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۴۲۲/۲. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۲۳۵/۱.

(۲) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن ملقن، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۱۰۶/۴. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۲۳۵/۱.

(۳) عمدة القاري: كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۴۲۴/۲. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۲۳۵/۱.

(۴) أعلام الحديث للخطابي، كتاب الوضوء باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۲۳۹/۱. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۲۳۵/۱.

(۵) فتح الباري: ۶۴۶/۱، عمدة القاري: ۱۹۳/۴-۱۹۲، الكوثر الجاري: ۸۰/۲ اللامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۱۸/۳.

(۶) شرح الكرماني: ۵۸/۴.

نو حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله ددې جواب ورکړې دې چه په ظاهره خو د علامه کرماني رحمه الله خبره صحيح ده ليکن هم دغه حديث په مسند اسحاق بن راهويه کښې مسنداً موجود دې لهذا اوس څه اشکال باقي نه پاتې کيږي[1]

۳-باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} [البقرة:۱۲۵]

دَ الله تعالى ارشاد مبارك دې چه دَ ابراهيم عليه السلام دَ قيام ځائې دَمونځ ځائې جوړ کړئې

دَترجمة الباب غرض:

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: دَ حضرت امام بخاري رحمه الله دَدې باب نه څه غرض دې؟ دَبعضې علماؤ رائې داده چه "اتخذوا" دَ امر صيغه ده، دَدې نه په ظاهره وجوب په پوهه کښې راځي. نوحضرت امام بخاري رحمه الله داباب قائمولو سره اوخودل چه امر ايجابي نه دې او هم دغه زما دَ والد صاحب قدس سره رائې ده. اودَ بعضې علماؤ رائې داده چه "اتخذوا" دَ خپل اطلاق دَ وجې مطلقًا په اتخاذ صلوة باندې دلالت کوی. نو امام بخاري رحمه الله دا ترجمه گردان کولوسره او روايتونه ذکرکولو سره اوخودل چه دې نه خاص رکعتي الطواف مراد دی. او دَ بعضې علماؤ رائې داده چه دَ من مقام ابراهيم دَ لفظ نه په ظاهره دَدغه مقام تخصيص معلوميدلو. نو امام بخاري رحمه الله روايات ذکرکولوسره اشاره اوفرمائيله چه هيڅ تخصيص نشته بلکه دَدې سره خواؤشا حصه هم په مقام ابراهيم کښې داخله ده. خاص مقام مراد نه دې[2]

او په سراج القاري کښې دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په نسبت سره دَ لامع الدراري اوالكنزالمتواري دَ تحريرونو خلاصه داسې پيش کړې شوې ده چه "اتخذوا" دَ امر صيغه ده اودَ امر اصل وجوب دې اومقام ابراهيم هغه کاڼړې دې په کوم باندې چه اودريدوسره حضرت ابراهيم عليه السلام دَ بيت الله تعمير کړې وو. او په دغه کاڼړي باندې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ دواړو خپو مبارکو نښې موجود دی. دا کاڼړې دَ بيت الله مخامخ نصب دې. او دَ "مصلّى" مطلب قبله ده. اوس لکه چه دَ آيت مفهوم دا شو چه مقام ابراهيم طرف ته دې مونځ اوکړې شی. حالانکه دَمقام ابراهيم طرف ته مونځ کول څوك ضروري نه گڼړی. په دې وجه لامحاله ياخودې "اتخذوا" کښې دَ وجوب نه علاوه څه بله معنى اختيار کړې شی يادې په مقام ابراهيم کښې توسع اختيار کړې شی. چنانچه اکثرو حضراتو "اتخذوا" کښې دَ وجوب په ځائې استحباب مراد اخستې دې اومقام ابراهيم نه مراد ئې هم هغه کاڼړې اخستې دې په

---

[1] فتح الباري: ۶۴۶/۱ عمدة القاري: ۱۹۳/۴.

[2] تقريربخاري شريف: ۱۲۵/۲.

کوم چه د ابراهیم علیه السلام د خپو نښې موجود دی. په دې صورت کښې چه کوم مونځ په مقام ابراهیم کښې د کولو حکم ورکړې شوې دې هغه صرف د تحیة الطواف دوه رکعته دی یعنی هغه دوه رکعته کوم چه د طواف نه پس ادا کیږي. دَهغې دَ پاره دَ ټولو مقاماتو نه اوچت مقام مقام ابراهیم دې. یعنی هغه ځائی چرته چه دا کانړې کیخودلې شوې دې. اوکه چرې "اتخذوا" په خپل اصل معنی یعنی وجوب باندې محمول کړې شی نو په داسې صورت کښې به مقام ابراهیم کښې توسع کولو سره دَدې نه مراد کعبة الله اخستې شی. ځکه چه کعبه حضرت ابراهیم علیه السلام جوړه کړې ده او ښکاره خبره ده چه کعبه چونکه دَ مونځ قبله ده. په دې وجه هر سړې مکلف دې چه ددې طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړي. په دې صورت کښې به صیغه دَ امر په خپل أصل یعنی دَ وجوب په معنی وی اودَ مقام ابراهیم نه مرادبه کعبه وی.(۱)

دَعلامه فخرالدین احمد صاحب رحمه الله رائې: صدر المدرسین دارالعلوم دیوبند لیکی چه "اتخذوا" صیغه دَ امر دَ وجوب دَپاره نه ده بلکه دَ استحباب دَپاره ده. لیکن په دې صورت کښې مشکلات دادی چه امام بخاری رحمه الله چه دَ ترجمة الباب لاندې کوم درې روایتونه ذکر کړې دی په دې تقدیر باندې به دَ دغه دریوارو روایتونه ړومبې روایت خو دَ ترجمې سره بغیردَ څه تکلف نه منطبق شی لیکن دَباقی دوو روایتونو دَمنطبق کولو دَپاره به دَتکلفاتو نه کار اخستلې کیږي. ځکه چه دَامام بخاری رحمه الله دَ ذکرکړې شوی روایاتو په رڼړا کښې بهتر دا معلومیږي چه "اتخذوا" خو په خپل اصل معنی یعنی وجوب باندې محمول کړې شی او په مقام ابراهیم کښې توسع کولو سره دَدې نه مراد بیت الله شریف واخستې شی، ځکه چه بیت الله هم حضرت ابراهیم علیه السلام جوړ کړې دې اوښکاره خبره ده چه بیت الله دَ مونځ قبله ده په دې وجه هر سړې مکلف دې چه بیت الله طرف ته دې مخ کولو سره مونځ کوی. په دې صورت کښې صیغه دَ امر په خپل اصل یعنې دَ وجوب په معنی پاتې شو اودَ مقام ابراهیم معنی بیت الله شوه په دې صورت کښې به دَ دریوارو روایاتو انطباق کښې هیڅ مشکل نه وی(۲)

دَمقامِ ابراهیم په مرادکښې یو څو اقوال: په دې سلسله کښې دَامت دَعلماؤ مختلف اقوال دی: ① هغه مقام چرته چه هغه کانړې کیخودې شوې دې په کوم چه دَابراهیم علیه السلام دَ خپو نښې دی. ② بیت الله شریف. ③ مسجد حرام. ④ پوره حرم شریف.

ددې څلورو مشهورو اقوالو نه مونږ دَویمه معنی مراد اخستې ده. په دریمه او څلورمه معنی کښې دیر زیات توسع ده اودَ آیت مبارک مراد دادې: "دَبیت الله شریف دَ هرې یوې حصې استقبال په مونځ کښې فرض دې، چونکه بیت الله هغه مقام دې کوم چه حضرت ابراهیم علیه السلام قائم کړو او جوړ کړې وو او ستاسو ملت، ملتِ ابراهیمی دې په دې وجه بیت الله ستاسو قبله مقرر کړې شوه"

---

(۱) سراج القاری: ۴۳۲/۲، لامع الدراری: ۱۵۵/۱-۱۵٤، الکنزالمتواری: ۸۵/٤-۸٤.
(۲) إیضاح البخاری: ۱۱۸/۳-۱۱۷.

دامعنی مراد اخستلو یوه فائده خو داده چه د امام بخاری رحمه الله ذکر کړې شوې روایت د بې تکلفه ترجمې سره منطبق کیږی. بله دا چه امام بخاری رحمه الله دا باب، ابواب قبله کښې ذکر کړې دې. که چرې "اتخذوا" په استحباب باندې محمول کړې شي او د مقام ابراهیم نه مراد هغه خاص کانړې واخستې شي نو ابواب قبله سره به د دې ربط کمزورې شي. والله اعلم.(۱)

دعلامه عثمانی رحمه الله رائې: حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی صاحب رحمه الله صرف دومره خبره کوی چه د قبلې په ابوابو کښې دا باب راوړلو سره (امام بخاری رحمه الله) د مذکوره آیت: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرٰهِيْمَ مُصَلًّى﴾ د تفسیر طرف ته اشاره کړې ده ځکه چه مقام ابراهیم لره د مصلې جوړولو ظاهری مطلب به دا ګڼړلې شي چه په دې باندې اودریدو سره مونځ اوکړی. امام بخاری رحمه الله (دا باب قائمولو سره) اوخودل چه دا مطلب نه دې بلکه مراد دادې چه مقام ابراهیم د قبلې په شان مخې ته کولو سره مونځ کوئی.(۲)

حدیث باب (رومبې حدیث) [حدیث نمبر ۳۸۷]

۳۹۵- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَأَلْنَا ابْنَ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ الْعُمْرَةَ، وَلَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، أَيَأْتِي امْرَأَتَهُ فَقَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.(۳)

ترجمه حدیث: د حضرت عمرو بن دینار رحمه الله نه روایت دې چه مونږ د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه د هغه سړی باره کښې تپوس اوکړو چاچه د عمرې د پاره د بیت الله طواف اوکړو او صفا مروه کښې ئې سعی اونه کړه، آیا هغه خپلې بی بی سره کوروالې کولې شي؟ نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په جواب کښې ارشاد اوفرمائیلو چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د (حجة الوداع په موقع باندې مکې) ته تشریف راوړو، (نو) حضورپاك اووه ځل د بیت الله طواف اوکړو او د مقام ابراهیم شاته ئې دوه رکعته مونځ اوکړو اوبیائې د صفا مروه په مینځ کښې سعی اوکړه. او بیشکه ستاسو د پاره د رسول الله صلی الله علیه وسلم په ذات اقدس کښې بهترینه نمونه موجود

---

(۱) إيضاح البخاري: ۳/۱۱۸-۱۱۷، للامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۳/۱۳۹.

(۲) فضل الباري: ۳/۱۰۶.

(۳) أخرجه البخاري أيضاً في الحج، في باب: صلى النبي صلى الله عليه وسلم لسبوعه ركعتين رقم الحديث: ۱۶۲۳، وفي باب: من صلى ركعتي الطواف خلف المقام، رقم الحديث: ۱۶۲۷. وفي باب: ماجاء في السعي بين الصفاء والمروة، رقم الحديث: ۱۶۴۵، ۱۶۴۷. وفي باب: متى يحل المعتمر، رقم الحديث: ۱۷۹۳. ومسلم في صحيحه، في الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواب قبل السعي وأن المحرم بحج لا يتحلل بطواف القدوم وكذلك القارن، رقم الحديث: ۱۲۳۴. والنسائي في سننه، في الحج، باب: طواف من أهل بعمرة، رقم الحديث: ۲۹۳۳. وابن ماجة في سننه، في الحج، باب: الركعتين بعدالطواف، رقم الحديث: ۲۹۵۹. وفي جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: في الحج والعمرة، الباب الثامن: في التحلل وأحكامه، الفصل الثاني: في وقت التحلل وجوازه، رقم الحديث: ۱۶۱۲، ۳/۳۰۷.

ده. (لهذا دعمرې دپاره په صفا مروه کښې سعی ضرور کول پکار دی).
حضرت عمرو بن دينار رحمه الله وائی چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه نه اوکړو. هغوی صراحةً اوفرمائيل داسې سړې دې هيڅ کله خپلې بی بی سره کوروالې نه کوی ترهغې پورې چه د صفامروه په مينځ کښې سعی اوکړی.
تراجم رجال: په دې حديث شريف کښې ټول څلور رجال دی.
① الحميدی رحمه الله: دا ابوبکرعبد الله بن زبير بن عيسیٰ قريشی، اسدی، حميدی، مکی، رحمه الله دې. دوی مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحی، ړومبی حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تير شوی دی.[1]
② سفيان رحمه الله: دا مشهور محدث، سفيان بن عيينه بن ابی عمران هلالی کوفی رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحی ړومبی حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تير شوی دی.[2]
③ عمرو بن دينار رحمه الله: دا ابو محمد عمرو بن دينار مکی جُمحی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب العلم، باب: كتابة العلم د دريم حديث لاندې تير شوی دی.[3]
④ ابن عمر رضی الله عنهما: دا مشهور صحابئ رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضی الله عنهما دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: بنی الإسلام علی خمس کښې تير شوی دی.[4]
شرح حديث: طاف بالبيت العمرة: (د حضرت عمرو بن دينار رحمه الله نه روايت دې چه مونږ د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه د هغه سړی باره کښې تپوس اوکړو چه) چا د عمرې دپاره د بيت الله طواف اوکړو.

په دې جمله کښې لفظ "العمرة" د حرف جر لام په حذف سره دې. دا د مستملی او حموی روايت دې. دې خائی کښې حرف جر محذوف منلو نه بغير معنی نه صحيح کيږی په دې وجه تقدير منل ضروری دی. او په نورو ډيرو نسخو کښې دا لفظ د "العمرة" په خائی "للعمرة" دې[5] علامه برماوی رحمه الله ليکلی دی چه د لام نه بغير هم صحيح دې په دې صورت کښې به دا مفعول له وی او "العمرة" به د اعتمار په معنی کښې واخستلې شی.[6]

---

[1]) کشف البارى: ۲۳۷/۱، ۹۹/۳.
[2]) کشف البارى: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.
[3]) کشف البارى: ۴/۳۰۹.
[4]) کشف البارى: ۱/۶۳۷.
[5]) الكوكب الدرارى: ۵۹/۴، مصابيح الجامع: ۱۱۲/۲، عمدة القارى: ۱۹۴/۴.
[6]) للامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۳۹/۳.

دا هم ممكن دى چه "العمرة" نه مخكښې لفظ دَ طواف په توګه دَ مضاف محذوف اومنلې شى بيا مضاف حذف كولو سره دَدې په ځائې مضاف اليه قائم مقام كړې شى.[1]

قوله: "ولم يطف بين الصفا والمروة" او دَ صفا مروه په مينځ كښې ئې سعى اونه كړه.

قوله: "لم يطف" دا لفظ دَ "لم يسع" په معنى دې يعنى "ولم يسع بين الصفا والمروة" چه هغه دَ صفا مروه په مينځ كښې سعى اونه كړه. سعى لره په طواف سره دَ تعبير كولو وجه دا كيدې شى چه سعى هم دَ طواف يو قسم دې. يا دَمشاكلت او بيت الله دَ طواف مصاحب كيدو دَ وجې نه ئې سعى په طواف سره تعبير كړې ده.[2]

قوله: "أيأتى امرأته": آيا هغه خپلې بى بى سره كوروالې كولې شى؟

همزه دَ استفهام دَپاره ده يعنى سوال ئې اوكړو چه عمره كښې دَ صفامروه په مينځ كښې دَسعى كولو نه مخكښې عمره كونكې به حلال وى كه نه؟ او هم په دې وجه دَداسې سړى دَ پاره به خپلې ښځې سره صحبت كول جائز وى كه نه؟ په دې مقام باندې سوال صرف دَ ښځې سره دَ مجامعت دَ حلال كيدو يا نه كيدو باره كښې په دې وجه كړې شوې دې چه بى بى له راتلل دَ احرام په حالت كښې دَ كړې شوو حرامو كارونو كښې دَ ټولو نه لوئى حرام كار دې ګنې دَ احرام نه حلاليدو نه مخكښې دَټولو محرماتو حكم هم دا دې چه دَ هغې ارتكاب جائز نه دې.[3]

قوله: فَقَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه په جواب كښې ارشاد اوفرمائيلو (نبى كريم ﷺ دَ حجة الوداع په موقع باندې مكې ته) تشريف راوړو.

قوله: "فقال" نه مراد "فأجاب" دې يعنى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه دَدې سوال جواب وركړو په دې جواب كښې اهم خبره دا ده چه هغوى نيغ په نيغه سخت جواب وركولو په ځائې دَ نبى كريم ﷺ فعل پيش كولو سره اوفرمائيل چه دَخپل فعل دَ پاره دَ نبى كريم ﷺ دَ عمل نه دليل حاصل كړه ځكه چه الله تعالى دَ ژوند تيرولو دَپاره بهترينه نمونه دَ خپل حبيب محمد رسول الله ﷺ په ذات اقدس كښې كيخودې ده. خاص كر دَ حج په معاملاتو كښې خود دَ حضور پاك عليه السلام صريح قول ((لتأخذوا مناسككم)).[4]

---

[1] مصابيح الجامع: ۱۱۲/۲، كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ۲۲/۷.

[2] الكواكب الدرارى: ۵۹/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۳۹/۳، عمدة القارى: ۱۹۵/٤، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعى: ۱۰۳/۶.

[3] الكواكب الدرارى: ۵۹/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۳۹/۳، عمدة القارى: ۱۹۵/٤، كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ۲۲/۷، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعى: ۱۰٤/۶.

[4] عن جابر رضى الله عنه يقول: رأيت النبى صلى الله عليه وسلم يرمى على راحلته يوم النحر، ويقول: "لتأخذوا مناسككم، فإنى لا أدرى لعلى لا أحج بعد حجتى هذه". (صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب رمى الجمرة العقبة يوم النحر راكباً، وبيان قوله صلى الله عليه وسلم: "لتأخذوا مناسككم"، رقم الحديث: ۱۲۹۷.....

تفسير ابن كثير كښې دَدې آيت: ﴿ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴾ تشريح كښې (چه کوم دليل حضرت ابن عمر رضي الله عنهما پيش کړې دې) علامه ابن كثير رحمه الله ليکي: "هذه الآية الكريمة أصل كبير في التأسي برسول الله صلى الله عليه وسلم في أقواله، وأفعاله، وأحواله"[١].

يعنى دا آيت دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ اقوالو، افعالو او احوالو اتباع کولو کښې ډيرلوئى بنيادى حيثيت لرى. او په دې مسئله کښې چونکه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ سعى کولو نه پس حلال شوې وو په دې وجه دَ سعى کولو نه مخکښې بى بى سره کوروالې کول جائز نه دى[٢]

دَعمرې نه حلاليدو باره کښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب: دَعمرې نه دَحلاليدو باره کښې دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب په مذکوره حديث کښې دَ بيان شوى مذهب نه خلاف دې اوهغه دا چه کله دَچا نظر په بيت الله باندې پريوځى نو دَ هغه احرام به کولاشي. لهذا داسې سړى دَ پاره خپلې ښځې سره صحبت کول جائز وى يعنى دَ طواف نه پس دَسعى نه مخکښې به هغه حلال شى. هم په دې وجه يو صحابى دَ حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه سوال کړې وو نو هغوى اشارةً جواب ورکړې وو چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم اتباع اوکړه. قاضى عياض رحمه الله، علامه نووى رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَدې خبرې تصريح کړې ده چه په دې باره کښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب دَجمهورو صحابه کرامو سره نه وو[٣]

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت "وصلى خلف المقام ركعتين" کښې دې.[٤] دَ امام بخارى رحمه الله مقصد صرف "وصلى خلف المقام ركعتين" سره دې. اوس که چرې ﴿ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ﴾ کښې "اتخذوا" په استحباب باندې محمول کړې شى نوبياهم مطابقت ښکاره دې چه دَتحية الطواف دَ پاره دَ ټولو نه اوچت او اعلى مقام مقام ابراهيم دې، ضرورى دَ چا په نيز هم نه دې. اوکه چرې "اتخذوا" په وجوب باندې حمل کړې شى نو دَ مقام ابراهيم نه مراد به بيت الله وى. په دې صورت کښې دَ روايت دَ ترجمة الباب سره انطباق ښکاره دې چه په مونځ کښې دې کعبه قبله جوړه کړې

.... بيت الأفكار، هم موجود دې.) الكواكب الدرارى: ٥٩/٤. كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ١٠٤/٦.

[١]) تفسير ابن كثير، سورة الأحزاب: ٢١، ٣٩١/٦

[٢])كمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الحج، باب: مايلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعى: ٣١٢/٤، المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ٢١٩/٨.

[٣]) شرح ابن بطال، كتاب الحج، باب: متى يحل المعتمر، رقم الحديث: ١٥٦٧: ٢٩٨/٤، دارالكتب العلمية. إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الحج، باب: ما يلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعى: ٣١٢/٤. المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ٢١٩/٨. فتح البارى: ٦٤٧/١. كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

[٤]) فتح البارى: ٦٤٧/١. عمدة القارى: ١٩٤/٤. كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

شی لکه چه په روایت کښې د حضورپاك د عمل نه هم دغه ثابت دی[١]

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د ترجمې مطابقت "وصلی خلف المقام" نه حاصل شو کوم چه په اول حدیث الباب کښې ذکردې او محقق عینی رحمه الله هم د دې صراحت کړې دی. بیا نه ده معلومه چه للامع الدراري: ١٥٢/١ کښې داسې ولې اولیکل چه په ترجمة الباب باندې دا اشکال دې چه امام بخاری رحمه الله په دې کښې قرآنی آیت ذکر کړې دې په کوم کښې چه په مقام ابراهیم باندې د مونځ کولو امر دې. بیا هغه چه کوم روایتونه د دې ترجمې لاندې راوړی دی په هغې کښې مقام ابراهیم لره په مصلې جوړولو باندې هیڅ دلالت نشته دې. بیائی لیکلی دی چه حضرت اقدس مولانا گنگوهی رحمه الله هم د دې اشکال دوه جوابونه ورکړی دی الخ. حیرانتیا ده چه حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم عدم مطابقت هم په گوته کړې دې او په ظاهره د حضرت گنگوهی رحمه الله په نیز هم دلته د عدم مطابقت څه اشکال نشته دې بلکه هغوی خود امام بخاری رحمه الله دا مراد واضح کول غواړی چه د مقام ابراهیم سره خواکې د مونځ د حکم باوجودهم د فرض استقبال کعبه په تاکد کښې فرق نه راځی. ځکه چه حضورپاك خو صلوة خلف المقام سره هم د استقبال کعبه ترك نه دې فرمائیلې. دویمه خبره حضرت د امام بخاری رحمه الله داخودلې ده چه په آیت کښې اګرچه امر دې مګر هغه د سنیت یا استحباب د پاره دې د وجوب د پاره نه دې. ځکه چه که چرې د وجوب د پاره وې نو حضورپاك به مواجهه بیت الله کښې مونځ نه کولو، کوم چه په دویم او دریم حدیث باب کښې ذکر دې. [٢](١)

ځکه چه په دې صورت کښې خو مقام ابراهیم د حضورپاك شاته وو وراندې نه وو او وراندې

---

[١]) إیضاح البخاری: ١٧٣/٣.

[٢]) الدرالمختار مع ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: الإمامة:٣١٦/٢-٣١٤.بدائع الصنائع،کتاب الصلاة، فصل فی بیان مقام الإمام والمأموم: ٦٧٤/١، الفتاوى الهندیة، کتاب الصلاة، الباب الخامس فی الصلاة، الفصل الخامس فی بیان المقام الإمام والمأموم: ٨٨/١ (٢) حدثنا محمد بن العلا، الهمدانی أبوکریب، قال: حدثنا أبومعاویة، عن الأعمش، عن إبراهیم، عن الأسود، وعلقمة، قالا: أتینا عبدالله بن مسعود فی داره، فقال: أصلی هؤلاء خلفکم؟ فقلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم یأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأیدنا فجعل أحدنا عن یمینه والآخر عن شماله، قال: فلما رکع وضعنا أیدینا على رکبنا، قال: فضرب أیدینا وطبق بین کفیه، ثم أدخلهما بین فخذیه، قال: فلما صلى، قال: إنه ستکون علیکم أمراء یؤخرون الصلاة عن میقاتها، ویخنقونها إلى شرق الموتى، فإذا رأیتموهم قد فعلوا ذلک، فصلواالصلاة لمیقاتها، واجعلوا صلاتکم معهم سبحة، وإذا کنتم ثلاثة فصلوا جمیعا، وإذا کنتم أکثر من ذلک، فیؤمکم أحدکم، وإذا رکع أحدکم فلیفرش ذراعیه على فخذیه، ولیجنأ، ولیطبق بین کفیه، فلکأنی أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله علیه وسلم فأراهم. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب الندب إلى وضع الأیدی على الرکب فی الرکوع، رقم الحدیث: ١٢٢١). والمذکور فی "نزهة الألباب فی قول الترمذی: وفی الباب هذا: "أما حدیث ابن مسعود ، فرواه مسلم: ٣٧٨/١، وأبوعوانة فی مستخرجه: ١٨١/٢-١٨٠، والنسائی فی المجتنبی: ٦٦/٢، والکبرى: ٣٧٨/١،وأحمد: ٤١٣ و٤١٨/١، وغیرهم. (نزهة الألباب وفی قول الترمذی: " وفی الباب ، کتاب الصلاة: ٥٥٤/٢)]

صرف کعبۀ وه. دې نه علاوه دا خبره په خپل ځائې هم صحيح نه ده چه د باب په رواياتو کښې مقام ابراهيم لره په مصلی جوړولو باندې څه دلالت نشته دې. هم په ړومبی حديث کښې د حضورپاك په مقام ابراهيم کښې د مونځ کولو ذکر په صراحت سره موجود دې. دا خو په پوره شان سره د ترجمة الباب د آيت په مصداق باندې عمل وو ليکن په دې باندې د عمل کولو باوجود دا هم ښکاره کول ضروری وو چه مقام ابراهيم سره مونځ کول د شرف، برکت او اجر زياتيدو موجب دې. دا سې نه ده چه د دې په وجه د بيت الله د استقبال اهميت څه کم شو. بلکه د حضرت ګنګوهی رحمه الله د تحقيق مطابق د دې نور تاکيد مفهوم شو چه دې سره مونځ هم په صحت د استقبال کعبه معظمه باندې موقوف دې او هم د دې د پاره حضورپاك هلته هم په مونځ کښې استقبال ترك نه کړو.(١)

د مذکوره حديث شريف نه مستنبط شوی احکام: د مذکوره حديث نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کيږی په هغې کښې يو څو دا دی:

① په اتفاق د علماؤ په عمره کښې سعی واجب ده. دې نه بغير عمره کونکې نه شی حلاليدې.(٢)

② د سعی د پاره اووه چکرې لا زمی دی.(٣)

③ دوه رکعته مونځ مقام ابراهيم سره کول واجب دی. په دې کښې د سيد المرسلين ﷺ اقتداء ده. دا د احنافو په نيز دی ګنی د شوافع په نيز دا دوه رکعته سنت دی.(٤)

تعليق: وَسَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ: «لاَ يَقْرَبَنَّهَا حَتَّى يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالمَرْوَةِ»

د تعليق ترجمه: حضرت عمرو بن دينار رحمه الله وائی چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه نه اوکړو نو هغوی (په صراحت سره) اوفرمائيل چه دا سې سړې دې هيڅ کله د خپلې بی بی سره کوروالې نه کوی، تردې چه د صفا مروه په مينځ کښې سعی اوکړی.

د تعليق تخريج: دا روايت مسند حميدی(٥)

او مصنف ابن ابی شيبه(٦) کښې موصولاً موجود دې.

---

(١) أنوارالباري: ١٢/١٩٥.

(٢) فتح الباري: ١/٦٤٧،الشرح الميسر لصحيح البخاري: ١/٤٤٤، كوثرالمعاني الدراري فی کشف خبايا صحيح البخاري: ٧/٢٢.

(٣) الشرح الميسر لصحيح البخاري: ١/٤٤٤.

(٤) فتح الباري: ١/٦٤٧،الشرح الميسر لصحيح البخاري: ١/٤٤٤، كوثرالمعاني الدراري فی کشف خبايا صحيح البخاري: ٧/٢٢.

(٥) حدثنا الحميدی، قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار، قال: سألنا جابر بن عبدالله، فقال: لا تقربها حتی تطوف بين الصفا والمروة. (مسندالحميدی، کتاب الحج، باب: أيقع الرجل بإمرأته قبل أن يسعی، رقم الحديث: ٦٨٤، ١/٥٤١).

(٦) حدثنا أبوبكر قال: حدثنا ابن عيينة عن عمرو قال: سألت جابر بن عبدالله عن رجل اعتمر، فطاف بالبيت، ثم اراد أن يقع علی أهله قبل أن يطوف بين الصفا والمروة؟ فقال: لا، حتی يطوف بين الصفا والمروة.(المصنف لابن أبی شيبة، کتاب الحج، باب: فی المعتمر يطوف بالبيت، أيقع علی أهله، رقم الحديث: ١٤٩٢٧، ٤٩٢/__)

د تعليق مقصد: ددې تعليق مقصد صرف دا خبره واضح کول دی چه مخکینی روایت کښې حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه په صراحت سره د سائل د سوال جواب نه وو ورکړې بلکه صرف د رسول الله ﷺ عمل ئې پیش کړې وو چه په دې کښې ستاسو د پاره لار خودنه موجود ده ددې مطابق عمل اوکړئ. لیکن په مذکوره تعلیق کښې ددې خبرې وضاحت موجود دې چه حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه په واضحه توګه باندې اوخودل چه معتمر هغه وخته پورې حلالیدې نه شي ترکومې پورې چه سعی اونه کړي[۱]

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۸۸]

۳۸۷- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَيْفٍ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا[۲] قَالَ أُتِيَ ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- دَخَلَ الْكَعْبَةَ. فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَأَقْبَلْتُ وَالنَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ خَرَجَ، وَأَجِدُ بِلاَلاً قَائِمًا بَيْنَ الْبَابَيْنِ، فَسَأَلْتُ بِلاَلاً فَقُلْتُ أَصَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْكَعْبَةِ قَالَ نَعَمْ رَكْعَتَيْنِ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ.

ترجمه حديث: حضرت مجاهد رحمه الله روايت کوی چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما له یو سړې راغلو او وئې وئیل چه اوګوره رسول الله ﷺ کعبې معظمې ته دننه تشریف اوړې دې. د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما بیان دې چه زه هلته اورسیدم نو حضورپاك بهر تشریف راوړې وو او (لکه) چه زه بلال رضي الله عنه (اوس هم) وینم چه دواړه د دروازې په مینځ کښې ولاړ دی. ما د حضرت بلال رضي الله عنه نه تپوس اوکړو چه رسول الله ﷺ په کعبه کښې دننه مونځ کړې دې؟ نوهغوی اووئیل چه آو، دوه رکعته د هغه ستنو په مینځ کښې کومې چه د بیت الله د داخلیدو په وخت نبی او ګس طرف ته وی. بیا حضورپاك بهر راغلو او دوه رکعته ئې د کعبې مواجهه کښې اوکړل.

---

[۱]) فتح الباري: ۶٤٧/۱، عمدة القاري: ۱۹۵/٤.

[۲]) أخرجه البخاري أيضاً وفي المساجد، باب: الأبواب والغلق للكعبة والمساجد، رقم الحديث: ٤٦٨، وفي سترة المصلي، باب: الصلاة بين السواري في جماعة، رقم الحديث: ۵۰٤، ۵۰۵، ۵۰۶، وفي التطوع، باب: ماجاء في التطوع مثنى مثنى، رقم الحديث: ۱۱۶۷، وفي الحج، باب: إغلاق البيت ويصلي في أي نواحي البيت شاء، رقم الحديث: ۱۵۹۸، وباب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۱۵۹۹، وفي الجهاد، باب الردف على الحمار، رقم الحديث: ۲۹۸۸، وفي المغازي، باب: دخول النبي صلى الله عليه وسلم من أعلى مكة، رقم الحديث: ٤۲۸۹، باب: حجة الوداع، رقم الحديث: ٤٤۰۰. ومسلم في صحيحه، في الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۳۲۳۰، ۳۲۳۱، ۳۲۳۲، ۳۲۳۳، ۳۲۳٤، ۳۲۳۵، ۳۲۳٤. وأبوداود في سننه، في المناسك، باب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۲۰۲۳. والترمذي في سننه، في الحج، باب ماجاء في الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۸۷٤. والنسائي في سننه، في المساجد، باب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۶۹۳ وفي القبلة، باب: مقدار ذلك، رقم الحديث: ۶۵۰ وفي الحج، باب: دخول البيت، رقم الحديث: ۲۹۰۸، ۲۹۰۹، وباب: موضع الصلاة بالبيت، رقم الحديث: ۲۹۱۰، ۲۹۱۱. وابن ماجة في سننه، في المناسك، باب: ۳۰۶۳. وفي جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: في الحج والعمرة، الباب الرابع: في الطواف والسعي ودخول البيت، الفصل الثالث: في دخول البيت، رقم الحديث: ۱۵۱٤، ۲۲۵/۳.

تراجم رجال: دمذکوره حدیث شریف په سند کښې تول پنځه رجال دي.

① مسدد رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدي البصري رحمه الله دې. او د بعضو په نیز د دوی نوم عبد الملك بن عبد العزیز دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه، لاندې او تفصیلي حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا لاندې تیر شوي دي.[1]

② یحیی رحمه الله: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمي رحمه الله دې. د دوی کنیت ابو سعید دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوي دي.[2]

③ سیف رحمه الله: دا سیف بن سلیمان المخزومي المکي رحمه الله دې. د دوی کنیت ابو سلیمان المکي دې[3]. دوی ته سیف بن ابی سلیمان هم وئیلې شو[4]
ابن معین رحمه الله وائي سیف بن سلیمان المکي او سیف بن ابي سلیمان هم د یو کس دوه نومونه دي[5]. د دوی شمیر په طبقه سادسه کښې کیدلو[6]. دا د بني مخزوم آزاد کړې شوې غلام وو[7]

دوی چه د کومو مشائخو نه روایت کوي په هغوی کښې مجاهد بن جبر، عبد الله بن ابی نجیح، قیس بن سعد المکي، عدي بن عدي الکندي، عمرو بن دینار، ابو امیه عبد الکریم بن ابي المخارق البصري، وغیره رحمهم الله شامل دي.[8] او د دوی نه روایت کونکو کښې یحیی بن سعید القطان، ابو اسامه حماد بن اسامه، زید بن الحباب، سفیان الثوري، معتمر بن سلیمان، عبد الله ابن المبارك، مسلم بن خالد الزنجي، زید بن الحباب، عبد الله بن نمیر وغیره رحمهم الله شامل دي.[9]

امام بخاري رحمه الله فرمائي چه یحیی القطان رحمه الله وائي "کان عندنا ثقة ممن یصدق ویحفظ"[10] هم د قول ابو حاتم رحمه الله د علي ابن المدیني رحمه الله نه داسې نقل کړې دې چه ما د یحیی بن سعید نه

---

[1] کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.
[2] کشف الباری: ۲/۲.
[3] تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲.
[4] الجرح والتعدیل: ۴۲۵/۶، تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
[5] تاریخ ابن معین: ۸۴/۳.
[6] موسوعة رجال الکتب التسعة: ۱۳۳/۲، تقریب التهذیب: ۴۹۸/۱.
[7] التاریخ الکبیر للبخاري: ۱۷۱/۴، تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
[8] تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
[9] تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
[10] التاریخ الکبیر للبخاري: ۱۷۱/۴.

دَسيف بن سليمان باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى اوفرمائيل "كان عندنا ثبت ممن يصدق ويحفظ"(۱). صالح بن احمد رحمه الله وائي چه زما پلار احمدبن حنبل رحمه الله فرمائيلي دي: سيف ثقة. ابو محمد رحمه الله وائي چه زما والد نه د سيف بن سليمان رحمه الله باره كښې پوښتنه اوكړې شوه نوهغوى اوفرمائيل: لابأس به.(۲) عجلي رحمه الله او ابوبكر البزار رحمه الله دَ هغوى باره كښې فرمائي: ثقة.(۳) ابوزرعه الدمشقي رحمه الله فرمائي: ثبت.(۴) ابن عدي رحمه الله دَ هغوى باره كښې فرمائي: حديثه ليس بالكثير، وأرجو أنه لابأس به.(۵) امام نسائي رحمه الله دَهغوى باره كښې اوفرمائيل ثقة ثبت.(۶) ابن حبان رحمه الله هغوى په الثقات كښې ذكركړي دي.(۷) يحيى ابن معين رحمه الله به وئيل چه سيف بن سليمان او زكريا بن اسحاق دواړه قدري وو(۸). حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه دَ ابن معين رحمه الله دَدې تعنت باوجود يحيى بن سعيد القطان رحمه الله دَهغوى نه روايت كړې دې.(۹)

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه ابن عدي رحمه الله په الكامل في ضعفاء الرجال كښې دَهغوى ذكر كړې دې اودَهغوى داحديث ئې نقل كړې دې: ((عن قيس بن سعيد، عن عمرو بن دينار، عن ابن عباس، "أن النبي صلى الله عليه وسلم قضى باليمين مع الشاهد الواحد")). (الكامل في ضعفاء الرجال: ۴۳۸/۳) او عباس دَ يحيى ابن معين نه دَدې حديث باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى جواب وركړه: "ليس بمحفوظ، وسيف قدري". حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه زه وايم چه دا حديث عبد الرزاق عن محمد بن مسلم الطائفي، عن عمرو په سند سره روايت كړې دې او دا عن داؤد العطار، عن عمرو په سند سره هم روايت كړې شوې دې. ابن عدي رحمه الله دَدې پوره بحث نه پس اوفرمائيل: أرجو أنه لا بأس به.(۱۰) الساجي رحمه الله وائي: أجمعوا على أنه صدوق ثقة، غير أنه اتهم بالقدر.(۱۱)

---

(۱) يعنى دَ ثقة په ځائې ثبت لفظ استعمال كړې دې. الجرح والتعديل: ۲۵۴/۴، تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲
(۲) الجرح والتعديل: ۲۵۴/۴ تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲.
(۳) تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.
(۴) تهذيب الكمال: ۳۲۰/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.
(۵) تهذيب الكمال: ۳۲۰/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.
(۶) الكاشف: ۴۷۵/۱، تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.
(۷) الثقات لابن حبان: ۱۸۳/۱.
(۸) تاريخ ابن معين برواية الدوري: ۷۷/۳.
(۹) ميزان الاعتدال: ۲۵۵/۲ سير أعلام النبلاء: ۳۳۸/۶.
(۱۰) ميزان الاعتدال: ۲۵۵/۲ سير أعلام النبلاء: ۳۳۹/۶-۳۳۸.
(۱۱) تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴ هدى السارى، ص: ۵۷۴.

ابوعبید الاجری رحمه الله وائی چه ما د ابوداؤد رحمه الله نه د هغه باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل: ثقة، ما عرض اوکړو: یرمی بالقدر نوهغوی جواب ورکړو: أعلمه.(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ثقة ثبت، رمی بالقدر.(۲)

خلاصه دا چه په هغوی باندې کړې شوې دا جرح د جمهور ائمة الرجال د تعدیل په مقابله کښې مذموم نه ده. حافظ ابن حجر رحمه الله هم مقدمه فتح الباري هدي الساري کښې په دې باندې تفصیلی کلام کړې دې. د هغوی د عمر آخری حصه بصره کښې تیره شوه او وفات ئې ۱۵۶هجری کښې شوې دې.(۳) د هغوی د وفات باره کښې دویم قول د ۱۵۱هجری دې.(۴)

④ مجاهد رحمه الله: دا ابوالحجاج مجاهد بن جبر مکی قرشی مخزومی رحمه الله دې. د دوی حالات کشف الباری، کتاب العلم، باب: الفهم فی الحدیث لاندې تیرشوی دی(۵)

⑤ ابن عمر رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضی الله عنهما دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بنی الإسلام علی خمس کښې تیرشوی دی(۶)

شرح حدیث: أُتِيَ ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْكَعْبَةَ

یعنی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما له څوك سړې راغلو او وئې وئیل چه ګوره رسول الله صلی الله علیه وسلم کعبې معظمې ته دننه تشریف اوړې دې.

قوله: "أُتي" د همزې په ضمې سره د مجهول صیغه ده.(۷) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ماته د دغه سړی د نوم علم اونه شو چاچه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته خبر ورکړې وو(۸)

قوله: فَأَقْبَلْتُ: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما بیان دې چه زه هلته اورسیدم.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چونکه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما سخت د سنتو تابعدار وو په دې وجه چه کله هغوی ته دا خبر ملاؤ شو چه حضور پاك کعبې ته داخل شو نو هغه هم ورغلو چه او ګوری چه حضور پاك هلته لاړو نو چه څه ئې اوکړه او کوم څه چه حضور پاك اوکړه چه هم هغه زه هم اوکړم، مګر حضور پاك بهر تشریف راوړې وو(۹)

قوله: وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ: په داسې حال کښې چه نبی کریم بهرتشریف راوړې

---

(۱) تهذیب الکمال: ۳۲۱/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
(۲) تقریب التهذیب: ۴۹۸/۱ تحریر تقریب التهذیب: ۱۰۰/۲.
(۳) الجرح والتعدیل: ۴۲۵/۶ تقریب التهذیب: ۴۹۸/۱.
(۴) الکاشف: ۴۷۵/۱.
(۵) کشف الباری: ۳۰۷/۳.
(۶) کشف الباری: ۶۳۷/۱.
(۷) عمدة القاری: ۱۹۶/۴ الکوثر الجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۸۲/۲.
(۸) فتح الباری: ۶۴۸/۱ التوضیح لمبهمات الجامع الصحیح، ص:۵۲.
(۹) تقریر بخاری شریف: ۱۴۵/۲، الکنز المتواری: ۸۶/۴.

وو. دَ "خرج" صله "من الكعبة" ده.

قوله: وَأَجِدُ بِلاَلاً قَائِمًا بَيْنَ البَابَيْنِ: ماحضرت بلال رضي الله عنه دَ بيت الله دَ دواړو دروازو په مينځ كښې ولاړ اوليدو. دلته "اجد" دمضارع صيغه ده ليكن دَ ماضى "وجدت" په معنى كښې ده. اودې نه مقصود دَ حال حكايت كول دى ياد تيرې شوې زمانې، هغه صورت په ذهن كښې حاضر ساتل دى.[1]

يعنى ماضى ئى دَ استقبال صيغې سره تعبيركړه. ماضى دَ استقبال صيغې سره تعبيركولو مطلب دا وى چه هغه واقعه دې وخت كښې زما دَ سترګو مخې ته راتاؤ شوې ده څنګه چه هغه وخت زما دَ سترګو په وړاندې وه.

علامه سيوطى رحمه الله فرمائى "بين البابين" نه مراد "بين المصراعين" دې. اودَ حموى په روايت كښې خو په دې ځائى دَ "بين الناس" لفظ دې.[2]

علامه برماوى رحمه الله فرمائى "بين البابين" نه مراد "مصراعى الباب" هم كيدې شى ځكه چه هغه وخت دكعبې هم يو دروازه وه اودَ دې نه مراد دوه دروازې هم كيدې شى چه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په زمانه كښې دكعبې دوه دروازې وې. هم په دې وجه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما په خپل دوركښې دكعبې هم دوه دروازې كړې وې. اوبعضې نسخو كښې دَ "البابين" په ځائى "الناس" لفظ هم دې.[3]

قوله: فَسَأَلْتُ بِلاَلاً، فَقُلْتُ: أَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الكَعْبَةِ؟ قَالَ: «نَعَمْ، رَكْعَتَيْنِ، بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ:

يعنى ما دَ حضرت بلال رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چه آيا نبى كريم صلى الله عليه وسلم په كعبه كښې دننه مونځ كړې دې؟ هغوى اوونيل آو. حضورپاك دَ دغه دوو ستنو په مينځ كښې چه ستا دَ داخليدو په وخت ګس لاس ته راځى دوه ركعته كړى دى.

قوله: "نعم! ركعتين" نه مراد "نعم! صلى ركعتين" دې[4]. "الساريتين" نه مراد "الأسطوانتين" دى. او "على يساره" نه مراد "يسار الداخل" دې. يا "يسار البيت" دې. يا بيا په دې مقام باندې دَ حاضر نه دَ غائب طرف ته التفات كړې شوې دې. ګنى دَ مقام مناسب خو "يسارك" كيدل پكار وو.

---

[1]) شرح الكرمانى: ٥٩/٤، التوشيح شرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٤٨٦/٣، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٤٠/٣.

[2]) التوضيح شرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٤٨٦/٣. يعنى داخبره نه ده چه هغه وخت دَ كعبې دوه دروازې وې. يعنى يو دروازه دَ داخليدو دَ پاره اودويمه دَ وتلو دَ پاره. او نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ دغه دوو دروازو په مينځ كښې ولاړ وو. بلكه دَ دوو دروازو نه مراد دَ يوې دروازې دوه تنبې دى دكومې په مينځ كښې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ولاړ وو. (ازمرتب)

[3]) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٤٠/٣، وكذا فى شرح الكرمانى: ٥٩/٤.

[4]) التوشيح شرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٤٨٦/٣.

نبی اکرم ﷺ په کعبه کښې دننه څو رکعته مونځ کړې دې؟ د روایت ددې مقام نه معلومیږی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه د حضرت بلال رضی الله عنه نه سوال اوکړو چه نبی کریم ﷺ څو رکعته مونځ کړې دې نو په دې باندې هغه جواب ورکړو چه دوه رکعته ئې کړې دی. خو په بعضې روایتونو کښې ذکر دی چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه په ډیر افسوس سره فرمائی چه (افسوس) ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه ولې تپوس اونه کړو چه نبی کریم ﷺ په کعبه کښې دننه څو رکعته مونځ اداکړو[1]

نو ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی: ① علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې بهتر جواب دادې چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه هغه وخت صرف دا سوال کړې وو چه حضورپاك بیت یعنی کعبه کښې دننه څه اوکړه؟ نو حضرت بلال رضی الله عنه د لاس په دوو ګوتو سره اشاره اوکړه[2]

د کوم نه چه ئې دوه رکعته اوګنړل. بیا په زبانی توګه باندې ددې وضاحت کول د حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه هیرشوې وو په کوم چه ئې افسوس کولو[3]

② حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د "رکعتین" کوم لفظ چه ذکرکړې دې هغه د ده خپل کلام دې د حضرت بلال رضی الله عنه نه دې. په ظاهره هغوی د مونځ تحقیقی مقدار باندې اعتماد کولو سره خپل دا قول ذکرکړې دې. هغه داسې چه د حضرت بلال رضی الله عنه د طرف نه دا جواب خو ملاؤ شو چه حضورپاك مونځ کړې دې بل طرف ته د رسول

---

[1]) كما رواه البخارى فى صحيح البخارى: حدثنا أبوالنعمان، وقتيبة بن سعيد، قالا: حدثنا حماد بن زيد، عن أيوب، عن نافع، عن ابن عمر: "أن النبى صلى الله عليه وسلم قدم مكة فدعا عثمان بن طلحة، ففتح الباب، فدخل النبى صلى الله عليه وسلم وبلالا وأسامة بن زيد وعثمان بن طلحة، ثم أغلق الباب، فلبث فيه ساعة، ثم خرجوا .قال ابن عمر: فبدرتُ فسألتُ بلالا فقال: صلى فيه، فقلت: فى أى؟ قال:بين الأسوانتين، قال:ابن عمر: فذهب على أساله كم صلى.(كتاب الصلاة، باب: الأبواب والغلق للكعبة والمساجد، رقم الحديث: ٤٦٨،دارطوق النجاة) ورواه أيضا: حدثنا يحيى بن بكير، حدثنا الليث، قال يونس: أخبرنى نافع، عن عبدالله رضى الله عنه:أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أقبل يوم الفتح من أعلى مكة على راحلته مردفا أسامة بن زياد، ومعه بلال، ومعه عثمان بن طلحة من الحجبة، حتى أناخ فى المسجد، فامره أن يأتى بمفتاح البيت، ففتح، ودخل رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه أسامة وبلال وعثمان، فمكث فيها نهارا طويلا، ثم خرج، فاستبق الناس، وكان عبدالله بن عمر أول من دخل، فوجد بلالا وراء الباب قائما، فساله:"أين صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فأشار له إلى المكان الذى صلى فيه، قال عبدالله: فنسيت أن أساله كم صلى من سجدة.(كتاب الجهاد والسير، باب الردف على الحمار، رقم الحديث: ٢٩٨٨، دارطوق النجاة).

[2]) حدثنا إسحاق بن يوسف، حدثنا ابن أبى داؤد، عن نافع، عن ابن عمر، قال: صعد رسول الله صلى الله عليه وسلم البيت وبلال خلفه، قال: وكنت شابا، فسعدت، فاستقبلنى بلال، فقلت له: ما صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم هاهنا؟ قال: فأشار بيده، أى: صلى ركعتين. (مسندأحمد بن حنبل، حديث بلال، رقم الحديث: ٢٣٩٢١، ٣٩/٣٤٣، مؤسسة الرسالة).

[3]) عمدة القارى: ١٩٧/٤.

اکرم ﷺ نه په ورځ کښې د دوو رکعتونه زیات کول نقل نه دی نو دې مقدماتو لازمی نتیجه به هم دا راوځی چه په کعبه کښې دننه د حضور پاک علیه السلام مونځ کم نه کم دوه رکعته خو وو. هم په دې وجه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د "رکعتین" لفظ اووئیلو.
حافظ رحمه الله فرمائی چه بیا ماته دَخپلې دَدې خبرې تائید هم ملاؤ شو هغه داسې چه عمر بن شبه رحمه الله کتاب مکه کښې دَعبدالعزیز بن ابی رواد په طریق سره دا روایت نقل کړې دې:
((عن نافع، عن ابن عمر: "....فاستقبلني بلال، فقلت: ما صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم ههنا؟ فأشار بيده، أي: صلى ركعتين بالسبابة والوسطى")). لهذا دَحضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنهما دا قول: "نسيت أن أسأله كم صلى" به په دې خبره باندې محمول کولې شی چه هغه په ژبې سره نه دا سوال اوکړو اونه حضرت بلال رضی الله عنه په ژبې سره دَدې جواب ورکړو یعنی دوه رکعته مونځ ئې دَ هغه په اشاره سره اوګنړلو نه چه دَهغه کلام کولو سره. خلاصه دَ کلام دا چه دَ حضرت بلال رضی الله عنه دا قول "نسيت أن أسأله كم صلى" به په دې خبره باندې محمول وی چه هغه ته دَدې خبرې تحقیق اونه شو چه رسول الله ﷺ دوه رکعته مونځ کړې دې که دَدوؤ نه زیات؟[1]
علامه کورانی رحمه الله دَدې خبرې په جواب کښې فرمائی چه دا خو داسې جواب دې چه هیڅوک به هم دَدې قائل نه شی. ځکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په دې کښې دا فرمائی چه ما دَ حضرت بلال رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه آیا نبی کریم ﷺ (په کعبه کښې دننه) مونځ اوکړو؟ نوهغوی جواب راکړو چه آو، دَ دوو ستنو په مینځ کښې ئې دوه رکعته اوکړه. نو دَدې خبرې سوچ ځنګه کیدې شی چه دا قول دَ حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپل قول دې. صحیح جواب دا کیدې شی چه حضور پاک دوه ځل کعبه کښې دننه داخل شو، یو ځل دَ فتح مکې په موقع باندې او په دویم ځل دَ حجة الوداع په موقع باندې. (دَ تعدد دخول یا دَ تعدد واقعه) دلیل دادې چه په دې مقام کښې (یعنی حجة الوداع په موقع کعبې ته دَ داخلیدو په واقعه کښې) دادی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دَ بیت طرف ته راغلو. هغوی ته خبر ورکړې شو چه رسول الله ﷺ کعبې ته داخل شو. او دَ مکې دَفتحې په موقع کعبې ته دَداخلیدو په حدیث کښې دی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خلقو ته خبر ورکړو چه رسول الله ﷺ مکې ته تشریف راوړو او بیت الله کښې داخل شو او دروازه ئې بنده کړه او دائی هم اوفرمائیل چه حضرت بلال رضی الله عنه ما دَ کعبې دَ دروازې شاته ولاړ اولیدو. او دَ حجة الوداع والا واقعه کښې ئې فرمائیلی وو چه ما حضرت بلال رضی الله عنه دَ دواړو درواز په مینځ کښې ولاړ لیدلې وو. نو چه کوم سړې هم په دواړو قسم احادیثو کښې غور اوفکر کوی هغه به دا ښکاره فرق ښه شان سره اوپیژنی[2]

---

[1]) فتح الباری: ۶۴۸/۱ شرح الزرقانی علی المؤطا للإمام مالک، کتاب الحج، الصلاة في البیت: ۲۴۹/۲.
[2]) الکوثرالجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۸۲/۲ خلاصه دا چه حدیث باب د حجة الوداع د موقع دي. دا جواب قیاس ته ډیر نیزدې دې په دې اعتبار سره چه فتحه مکه اول پیښه شوې وه او حجة الوداع روستو. نو دا خبره عین ممکن ده چه اول پیښیدونکې واقعه کښې هغه دا تپوس اونه کړې شو چه حضور پاک څو رکعته اداکړل او روستو پیښیدونکې واقعه کښې هغه تپوس هم اوکړو او هغه ته جواب هم ملاؤ شو، فلا تعارض. والله اعلم بالصواب. (ازمرتب).

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه بعضې متاخرينو دا دواړه متضاد روايتونه داسې د جمع کولو کوشش کړې دې چه کله حضرت بلال رضي الله عنه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ته دا حديث بيان کړو نوحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه د حضرت بلال رضي الله عنه نه دا سوال کول هير شوی وو. بيا دوباره ملاقات اوشو نوحضرت ابن عمر رضي الله عنهما د هغه نه سوال هم اوکړو. حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه په دې جواب يا احتمال کښې دوو طريقو سره نظر دې يودا چه دا قصه (يعنی د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د حضرت بلال رضي الله عنه نه په کعبه کښې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم د مونځ کولو باره کښې پوښتنې والا) يو ځل پيښه شوې ده نه چه ډير ځل. په دې باندې دليل دادې چه دواړو روايتونو کښې د سوال جواب په مقام د "فاء" تعقيبيه استعمال موجود دې. اوګورئ په رومبی روايت کښې ((فاتبلت، ثم قال: فسألتُ بلالا)) دې او دويم روايت کښې ((فبدرتُ، فسألتُ بلالا)) دې نود فاء تعقيبيه استعمال دَدې خبرې دليل دې چه مذکوره سوال هم يو ځل او هم په يو وخت شوې وو. دويمه خبره دا چه د حضرت ابن عمر قول "ونسيتُ....إلخ" روايت کونکې د هغوی آزاد کړې شوې غلام نافع دې چه د ډيرې اوږدې مودې نه د هغوی سره اوسيدلو ليکن په آخری وخت کښې دې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما سره نه وو بلکه د هغوی نه جدا شوې وو. نودا خبره عين ممکن ده چه په دغه آخری وخت کښې ابن عمر رضي الله عنهما په خپل دې نسيان اوهيرې والا قول باندې باقې پاتې نه وې بلکه هغوی د دوو رکعتو والا صريح قول اختيار کړې وی.[1]

علامه عينی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله ذکرکړې شوې د نظر وجوهات بيانولو نه پس د حافظ صاحب رحمه الله نوم اخستلو نه بغير فرمائی چه د مذکوره وجوهات په نظر سره تعبير کولو کښې هم په ډيرو اعتباراتو سره نظر دې:

① اول خبره دا چه دَدې قصې متعدد کيدو دعوی کول بلا دليل دی. دَدې قصې د متعدد کيدو نه څه څيز مانع دې؟ هغه دې ذکرکړې شی.

② دويمه خبره د فاء تعقيبيه کيدو نه استدلال کولوسره د تعدد نفی کول صحيح نه دی ځکه چه د "فاء" استعمال صرف د تعقيب د پاره نه کيږی بلکه د فاء استعمال د ثم معنی د تراخئ د پاره هم کيږی. لکه چه د الله تعالی په دې قول: ﴿ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً ﴾ کښې فخلقنا باندې داخليدونکې فاء اودَدې نه وړاندې ﴿ فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ ﴾ اودَدې نه وړاندې ﴿ فَكَسَوْنَا ﴾ باندې داخليدونکې فاء د ثم په معنی د تراخئ د پاره دې. او که چرې دَدې فاء د تعقيب د پاره کيدل اومنلې شی نو بيا هم په يو څيز کښې تعقيب معنی هم د هغه څيز په اعتبارسره مراد اخستل صحيح وی. آيا دا خبره نه ده چه د عربو په نيز دا وئيلی شی "تزوج فلان، فولد له" حالانکه د تزويج او ولادت په مينځ کښې پوره موده د حمل د وخت موجود ده. دغه شان

[1] فتح الباري: ۱/۶۴۸ ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المساجد، الصلاة فى الكعبة: ۸/۵۱۰-۵۰۹ دار المعراج.

ونيلی شی: "دخلت البصرة، فبغداد" دلته په بغداد باندې فاء دَتعقيب دَ پاره ده ليکن دَ بصرې اوبغداد په مينځ کښې دَ دوو ښارونو مسافت موجود دې لهذا دا نظر هم قابل تسليم نه دې.

③ دريمه خبره دا وينا چه دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما آزادکړې شوې غلام دَ نافع دَهغوی نه جدا کيدل او بيا دَ هغوی آخرې اوږد عمر کښې پخپله دا احتمال پيداکول چه هغوی به خپل قول بدل کړې وی دَاهم بې بنياده خبره ده. ځکه چه انسان خو ماخوذ دَ نسيان نه دې. لهذا چه کله داسې ده نو دَدې احتمال هم څه وقعت باقی نه پاتې کيږی.[1]

④ علامه ولی الدين العراقی رحمه الله فرمائی زما پلار (علامه زين الدين العراقی رحمه الله) بيان کړې دې چه يو احتمال دادې چه ابن عمر رضي الله عنهما پخپله په دې باره کښې سوال نه وو کړې بلکه دَهغوی دَ تپوس نه بغير حضرت بلال رضي الله عنه هغوی ته خبر ورکړې وو. ليکن په دې کښې بُعد دې ځکه چه کله چرې داسې وې نو په دې صورت کښې په پخپل تپوس نه کولو باندې هغه خپل ځان نه ملامته کولو.[2]

⑤ دغه شان يو احتمال دا دې چه ابن عمر رضي الله عنهما دَ دوو رکعتو کولو ذکر دَ حضرت بلال رضي الله عنه نه دَ تپوس کولو نه مخکښې کړې وی اوبيائی روستو دَهغه نه تپوس کړې وی يا بيا حضرت بلال دَ دوو رکعتو اداکولو باره کښې حديث دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَدې قول نه روستو بيان کړې وی. ليکن په دې کښې هم بُعد دې ځکه چه دَ ابن عمر رضي الله عنهما بعضې احاديث چه په دې باره کښې دَ هغوی نه نقل دی هغه دهغوی نه دَ حضرت بلال دَ وفات نه پس اَوريدلې شوې دی

⑥ يو احتمال دا دې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا تپوس کول هيرکړې وو چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ دوو رکعتونه زيات کړی وو که نه.(حواله بالا)

⑦ حضرت مولانا انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی چه حضرت شاه صاحب رحمه الله په دې موقع باندې فرمائی چه بعضې علماؤ ليکلی دی چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپله زمانه کښې دَ حضرت عمر رضي الله عنه نه دَخپلې زمانې په لحاظ سره افضل وو هغه کيدې شی چه دَدې په شان وجوه سره دې چه حضرت ابن عمر ته هر وخت دَ سنتو دَ اتباع کولو شوق لګيدلې وو اوکه چرې څه خبره دَتحقق نه پاتې شوې وی نو دَ هغې افسوس به ئی کولو. دا دَهغوی عجيبه اوحيرانونکی شان دَ فضيلت خاصه موجب وو. نور فرمائی دلته چه کوم دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په يقين سره دَ دوو رکعتو ذکر اوفرمائيلو هغه دَدې دَ پاره نه وو چه دَ حضرت بلال رضي الله عنه نه ئی تپوس کړې وو بلکه په دې وجه چه کم نه کم مونږ هم دوه رکعته وی نو هم دَدې قائل شو.[3]

---

[1]) عمدة القاري: ١٩٨/٤.

[2]) طرح التثريب في شرح التقريب، باب: دخول الكعبة والصلاة فيها، هل كانت هذا الصلاة تحية الكعبة؟ وهل يستدل بها على جواز صلاة الفريضة في جوف الكعبة؟ ذكر المذاهب في ذلك: ١٣٩/٨، دار إحياء التراث العربي. ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المساجد، الصلاة في الكعبة: ٥١٠/٨-٥٠٩، دار المعراج.

[3]) أنوارالباري: ١٩٦/١٢، فيض الباري: ٤٢/٢.

نبی کریم ﷺ کعبه کښې په کوم ځائی کښې مونځ اداکړو؟: کله چه نبی کریم ﷺ کعبه کښې داخل شو نوحضورپاك کوم ځائی کښې په کعبه کښې مونځ اداکړو؟ په دې باره کښې مختلف قسم روایات نقل دی[1].

تقریر بخاری شریف کښې حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده دَدې روایتونو په مینځ کښې ډیر بهترین تطبیق کړې دې. شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه په مذکوره حدیث کښې یوه جمله ده: ((الساريتين اللتين على يساره)) بعضې روایاتو کښې دَدې عکس راغلې دې ((على يمينه)) او بعضې روایاتو کښې ((بين العمودين المقدمين)) دې او بعضې کښې دا دې چه دَحضورپاك مخې ته درې ستنې وې. دَدې مختلف روایاتو دَ وجې نه دَ دغه ځائی په تعیین کښې اختلاف پیدا شو.

زما والد صاحب اعلی الله مراتبه فرمائی چه په هغه زمانه کښې به په عام توګه ستنې بې ترتیبه وې. هوارې او بالکل نیغې په یو خط کښې او په یو لائن کښې به نه وې. نو دَ هغه زمانې نقشه دَدې قسم وه او حضورپاك داسې ولاړ وو چه په یسار کښې هم دوه ستنې وې او په یمین کښې هم دوه ستنې وې. په دې توګه دَحضورپاك بين الساريتين کیدل هم صادق شو او دا چه دَحضورپاك مخې ته هم دوه ستنې وې ځکه چه درې دی داسې یو خوا بل خوا مقابله کښې دوه دی هم دَدې ذکر ئی اوکړو[2].

---

[1] ابوزرعه ولی الدین، ابن العراقی رحمه الله "تقريب الأسانيد وترتيب المسانيد" شرح "طرح التثريب" کښې دغه مختلف روایات او په هغې باندې تشریحی کلام نقل کولونه پس دَخپل پلار ابوالفضل زین الدین العراقی رحمه الله اخذ کړې شوې نتیجه ذکرکوی چه ښه جامع اومانع ده، مقصود ته دَ رسیدو دَپاره دَهغې نقل کول مفید معلومیږی، وئی ګورئی: عن ابن عمر "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة...... فقال جعل عمودا عن يساره، وعمودين عن يمينه، وثلاثة أعمدة وراءه وكان البيت يومئذ على ستة أعمدة، ثم صلى". وفي رواية ابن القاسم عن مالك: "وجعل بينه وبين الجدار نحوا من ثلاثة أذرع"، وفي رواية البخاري: "عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره"، وفي رواية لمسلم: "عمودا عن يمينه وعمودين عن يساره"، وله في رواية: "بين العمودين اليمانيين".

قال والدي: "في شرح الترمذي وهي موافقة لكونه مقابل الباب، وفي رواية في الصحيح أيضا "صلى بين العمودين اليمانين" وإذا تقرر ترجيح الرواية الأولى فلا ينافيها قوله في الرواية الثانية عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره لأن معناها صلى بين عمودين وإن كان بجانب أحدالعمودين عمود آخر ولاتوله في الرواية الأخيرة بين العمودين اليمانيين فإن لعمد الثلاثة أحدها يماني وهوالأقرب إلى الركن اليماني والآخر وهوالأقرب إلى الهجر شامي والأوسط بينهما إن قرن بالأول قيل: اليمانيان وإن قرن بالثاني قيل الشاميان. ذكر المحب الطبري، وهو واضح، وأما الرواية الثالثة: فإنه يتعذر الجمع بينها وبين الأولى، فهي ضعيفة لشذوذها ومخالفتها رواية الأكثرين كما تقدم، والرّاية الروابعة: فهي مقطوع بوهمها إذ ليس هناك أربعة أعمدة حتى يكون عن يمينه اثنان وعن يساره اثنان" (طرح التثريب في شرح التقريب، كتاب الحج، باب: دخول الكعبة، والصلاة فيها، حديث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة هو وأسامة بن زيد، فائدة: إثبات صلاته عليه السلام في الكعبة: ١٣٦/٥).

[2] تقریر بخاری شریف: ١٤٤/٢ الكنز المتواری: ٤/٨٧-٨٦.

قوله: «ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ» بیا نبی کریم ﷺ دَ بیت الله نه بهر او وتلو بیائی دَ کعبې (دَ دروازې) مخامخ دوه رکعته مونځ ادا کړو.

قوله: "وجه الکعبة" نه مراد "مواجهة باب الكعبة" دې. یعنې دکعبې مکرمې دَ دروازې مخې ته[1]

علامه برماوي ﷫ فرمائی چه دَدې لفظ "وجه الکعبة" دَ ظاهر نه معلومیږی چه دا دوه رکعته دَ مقام ابراهیم سره ادا کړې شوی وو او دَ وجهٔ کعبه نه عموم مراد اخستلو احتمال هم شته چه دَ کعبې دَ دروازې په جهت کښې ئې مونځ اوکړو.[2]

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائی چه دې "وجه الکعبة" سره تعمیم هم اوشو ځکه چه "وجه الکعبة" کښې ئې کله ادا کړو نو مقام ابراهیم شاته پاتې شو نو هغه رکعتین کوم چه دَ مقام ابراهیم سره متعلق دی دَ هغې ایجاب پاتې نه شو.[3]

دَ روایت دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره روایت دَ ترجمة الباب سره مطابقت دَ روایت آخری جملې "فصلی فی وجه الکعبة" کښې دې. هغه داسې چه "وجه الکعبة" نه مراد دَ کعبې دَ دروازې طرف دې کوم ته چه مقام ابراهیم وائی.

دَ حدیث نه مستنبط شوی احکام او فوائد: دَ مذکوره حدیث شریف نه ډیر زیات احکام او فوائد مستنبط کیږی. په هغې کښې یو څو لاندې درج کولې شی:

① بیت الله ته دننه داخلیدل جائز دی.[4] المغنی کښې ذکر دی چه کوم سړې حج اوکړی نو دَ هغه دَ پاره مستحب دی چه هغه دې بیت الله ته هم داخل شی او هلته دې دوه رکعته مونځ اوکړی لکه چه څنګه حضورپاک ﷺ کړی وو. او بیت الله کښې دې څپلئ او موزې وغیره کوزولو سره داخل شی.[5]

② بیت الله کښې دوه رکعته مونځ کول مستحب دی.[6]

③ دا حدیث دَ هغه حضراتو دلیل دې څوک چه دَدې خبرې قائل دی چه په ورځ کښې دوه رکعته کول افضل دی.[7]

---

[1]) التوشیح شرح الجامع الصحیح للسیوطی: ۴۸۷/۳.

[2]) ظاهره: عند مقام إبراهيم، وبه تحصل مطابقة الترجمة، ويحتمل جهة الباب عموما. (اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۴۰/۳).

[3]) تقریربخاری شریف: ۱۴۵/۲.

[4]) الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۱۸۰/۶،عمدة القاری: ۱۹۷/۴.

[5]) المغني لابن قدامة الحنبلي، كتاب الحج، باب: الفدية وجزاء الصيد، مسئلة مالزم من الدماء، فصل: يستحب لمن حج أن يد كل البيت ويصلی: ۵۶۴/۵.

[6]) الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۱۸۰/۶،عمدة القاری: ۱۹۸/۴.

[7]) عمدة القاری: ۱۹۸/۴.

④ داحديث دَ ابن جرير طبري رحمه الله خلاف په دې مسئله کښې حجت دې چه هغه دَدې خبرې قائل دې چه په کعبه کښې مونځ کول جائز نه دی که هغه فرض وی او که نفل وی.[1]

⑤ دَدې حديث نه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنه عظيم منقبت معلوميږی چه هغوی دَ احکامو زده کولو او هرځائی او هروخت دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ آثارو په لټون او اتباع باندې ښه حريص وو.

⑥ په خبر واحد باندې دَعمل کولو ثبوت هم کيږی.[2]

بيت الله شريف کښې دننه دَ داخليدو اداب او متعلقه مسائل: معلم الحجاج (مؤلفه: مفتي سعيد احمد مظاهری رحمه الله) کښې بيت الله شريف ته دننه داخليدو آداب باره کښې مفيدبحث موجود دې هغه بعينه لاندې نقل کولې شی.[3]

مسئله نمبر①: بيت الله ته دننه داخليدل مستحب دی په دې شرط چه دَ داخليدو موقع په آسانئ سره وی. پخپله تکليف اوچتول يا بل ته تکليف ورکولو سره داخليدو نه بچ کيدل پکاردی. بل ته تکليف ورکول حرام دی. اکثر خلق په شوق کښې داسې ليونی کيږی چه دَ بل دَ تکليف هډو پرواه نه کوی. داسې شوق په کوم سره چه دَحرام ارتکاب وی دَ الله تعالی دَ ناراضګئ سبب دې نه چه دَ ثواب موجب.[4]

مسئله نمبر②: بيت ته دَ کنجئ والا ته څه ورکولو سره داخليدل حرام دی. نن صبا په عام توګه دَ بيت الله دربان بغيردَ څه اخستو داخليدو ته نه پريږدی. دا اخستل او ورکول حرام دی ځکه چه رشوت دې. (دربان دَ داخليدو په وخت دَ رشوت نوم نه اخلی بلکه بخشش وائی داهم رشوت دې. لکه داسې اوګنړئی چه شراب کهنه درجام نو).[5]

مسئله نمبر③: بيت الله ته که دَ داخليدو موقع ملاؤ شی نومستحب دی چه مونځ اوکړی او دعا اوغواړی او برېنډې خپې دې داخل شی. اول دې ښې خپه کيږدی او په ډيره خشوع اوخضوع سره دې داخل شی. چت طرف ته دې نه ګوری او نه دې اخوا ديخوا ګوری، دا بې ادبی ده. او کوم ځائی چه حضورپاک مونځ کړې وو نوهغه ځائی کښې دې نفل اوکړی. يعنی دَ دروازې نه داخليدو سره دې نيغ لاړشی کله چه مغربی ديوال درې لاسه پاتې شی نو هم په دغه ځائی دوه يا څلور رکعته نفل کولو سره دې خپل مخ په ديوال باندې کيږدی او دَ الله تعالی حمد او ثنا دې اوکړی اودَ تهليل، تکبير او درود نه پس دې دعا اوغواړی.

(مسئله: کعبه کښې ددوو ستنو په مينځ کښې شين بلاط "دَ شين کانړی فرش" عوام دې ته

---

[1] الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۶/۱۸۰،عمدة القارى: ۴/۱۹۸.

[2] الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۶/۱۸۰.

[3] معلم الحجاج بيت الله شريف کے اندر داخل ہونے کے آداب اور متعلقہ مسائل، ص: ۱۴۲، کاباسنز، کراچی.

[4] غنية الناسک، باب: السعى بين الصفاوالمروة، مطلب فى دخول البيت، ص: ۱۳۸. إرشاد السارى، فصل: يستحب دخول البيت، ص:۵۴۷-۵۴۶.

[5] غنية الناسک، باب: السعى بين الصفاوالمروة، مطلب فى دخول البيت، ص: ۱۳۸- ۱۳۹. إرشاد السارى، فصل: يستحب دخول البيت، ص:۵۴۷-۵۴۶.

دپیغمبر ﷺ مصلی وائی دا صحیح نه ده.[۱]

مسئله: دکعبې هرې ستنې سره نیزدې هم دعا غوارې دا دَ رسول الله ﷺ دَفعل نه ثابته خبره ده. کمارواه الإمام احمد فی المسند. البته ستن له غاړه ورکول ثابت نه دی. دَ امام مالک رحمه الله نه تپوس اوکړې شو نو وئی فرمائیل دکعبې ستن له دې غاړه نه ورکوی ځکه چه پیغمبر ﷺ چه کله کعبې ته داخل شو نو ما نه دی اوریدلی چه حضورپاک ستن له غاړه ورکړې وی. کذا ذکر العزی بن جماعة.[۲]

مسئله نمبر④: حطیم هم دَ بیت الله حصه ده. که چرې یو سړی ته دَ بیت الله دَ داخلیدو موقع ملاؤ نه شی نو حطیم کښې دې داخل شی.[۳]

مسئله نمبر⑤: دکعبې شریفې په مینځ کښې یو میخ دې هغې ته عوام "سرة الدنیا" (دَدنیا نوم) وائی او په هغې باندې خپل نوم ایږدی یا مخامخ دیوال کښې یوه کړه ده هغې ته "عروة الوثقی" وائی داټولې دَعوامو دَ ځانه خبرې دی داسې دې هیڅ کله نه کوی.[۴]

مسئله: کعبه کښې ځان له یا په جمع سره مونځ کول جائز دی او هلته دا شرط هم نشته چه دَامام او مقتدیانو مخ دې هم یو طرف ته وی ځکه چه هلته هرطرف ته قبله ده. البته دا ضروری دی چه مقتدی دې دَ امام نه وړاندې نه وی. که یو مقتدی دَ امام طرف ته مخ کولو سره مونځ کوی نو مونځ به ئی اوشی مګر داسې مونځ کول مکروه دی او په دې صورت کښې دې مقتدی امام نه مخکښې کوی. دَ وړاندې کیدو صورت دادې چه دَ مقتدی او امام دواړو مخ هم یو طرف ته وی او چه مقتدی وړاندې وی نو په دې صورت کښې دَ مقتدی مونځ نه کیږی.[۵]

---

[۱]) غنیة الناسک، باب: السعی بین الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البیت، ص: ۱۳۹-۱۳۸. إرشاد الساری، فصل: یستحب دخول البیت، ص:۵۴۷-۵۴۶.

[۲]) غنیة الناسک، باب: السعی بین الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البیت، ص: ۱۳۹. إرشاد الساری، فصل: یستحب دخول البیت، ص:۵۴۶.

[۳]) مجمع الزوائد، کتاب الحج، باب: الحجر من البیت: ۴۷۵/۴، ۴۶۴.

[۴]) الدرالمختار، کتاب الحج، باب الهدی: ۶۲۴/۲ غنیة الناسک، باب: السعی بین الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البیت، ص: ۱۳۹.

[۵]) الفتاوی عالمکیریة، کتاب الصلاة، ومما یتصل بذلک الصلاة فی الکعبة: ۶۵/۱. الفتاوی التاترخانیة، کتاب الصلاة، الفرائض: ۴۲۶/۱.

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ۳۸۹]

- ۳۹۸ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ [1] قَالَ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْبَيْتَ دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكَعْبَةِ وَقَالَ «هَذِهِ الْقِبْلَةُ».

ترجمه حديث: حضرت عطاء رحمه الله وائی چه ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه واوريده چه کله حضورپاك بيت الله ته داخل شو نوحضورپاك دَ هغې په ټولو ګوټونو کښې دعا اوکړه او بهرته د تشريف راوړو پورې ئې مونځ اونه کړو. بيائی چه کله بهر تشريف راوړو نو دوه رکعته ئې دَ کعبې مخامخ اوکړل، او وئې فرمائيل چه هم دغه قبله ده.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه رجال دي:

① **اسحاق بن نصر رحمه الله:** علامه عينى رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په څومقاماتو باندې دهغوی نه حديث روايت کړې دې. نو امام صاحب رحمه الله کله دَ هغوی نوم اسحاق بن ابراهيم بن سعد ذکرکوی اوکله دهغوی نسبت دَ هغوی دَ نيکه طرف ته نسبت کولو سره اسحاق بن نصر ونيلو سره ئې ذکرکوی. دَدوی تفصيلی حالات کشف البارى، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة لاندې تيرشوی دی[2]

② **عبدالرزاق رحمه الله:** دا ابوبکر عبد الرزاق بن همام صنعانی يمانی رحمه الله دې. دَدوی حالات کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: حسن إسلام المرء ددويم حديث لاندې تيرشوی دی[3]

③ **ابن جريج رحمه الله:** دَ دوی پوره نوم عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج رحمه الله دې. دَدوی حالات کشف البارى، کتاب الحيض، باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله کښې تيرشوی دی[4]

④ **عطاء رحمه الله:** دا ابو محمد عطاء بن ابى رباح مکی قرشی رحمه الله دې. دَدوی تفصيلی حالات کشف البارى، کتاب العلم، باب: عظة الإمام النساء وتعليمهن لاندې تيرشوی دی[5]

---

[1]) أخرجه البخاري، أيضاً فى الحج، باب: من كبر فى نواحى الكعبة، رقم الحديث: ۱٦۰۱، وفى المغازى، باب: أين ركز النبى صلى الله عليه وسلم الراية يوم الفتح، رقم الحديث: ٤۲۸۸. ومسلم فى الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج، رقم الحديث: ۱۳۳۱. والنسائى فى الحج، باب: التكبير فى نواحى ا لكعبة، رقم الحديث: ۲۹۱٦وفى باب: موضع الصلاة من الكعبة، رقم الحديث: ۲۹۲. وفى جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: فى الحج والعمرة، الباب الرابع: فى الطواف والسعى ودخول البيت، الفصل الثالث: فى دخول البيت، رقم الحديث: ۱۵۱۳، ۲۲۵/۳.

[2]) كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فى خلوة.

[3]) كشف البارى: ٤۲۱/۲.

[4]) كشف البارى، كتاب الحيض، غسل الحائض، رأس زوجها وترجيله: ۲۰٤.

[5]) كشف البارى: ۳۹/٤.

⑤ ابن عباس رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دي. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی څلورم حدیث لاندې او تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: کفران العشیر، وکفر دون کفر لاندې تیرشوی دی.[1]

شرح حدیث:

قوله: عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا: یعنی حضرت عطا رحمه الله وائی چه ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه واوریده چه کله حضورپاك بیت الله ته داخل شو نو حضورپاك دهغې په ټولو ګوټونو کښې دعا اوکړه.

قوله: "نواحیه" جمع ده د "ناحیة" او دې نه مراد طرف دې.[2]

قوله: وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكَعْبَةِ: او بهرتشریف راوړو پورې ئی مونځ اونه کړو، بیائی بهر تشریف راوړو نو دوه رکعته ئی د کعبې مخامخ اوکړه.

"رکع رکعتین" نه مراد "صلی رکعتین" دې. جزء ذکر کولو سره کل مراد اخستې شوې دې.[3]

قوله: "فی قُبُل الکعبة" کښې "قُبُل" د قاف او باء په ضمې سره دې او دې نه مراد د یو څیز مخې ته کیدل دی. یعنی د کعبې مکرمې د دروازې مخې ته د مقام ابراهیم سره[4]

ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه دې نه مراد وجهٔ کعبه ده یعنی د بیت الله دروازې سره لکه چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ماقبل حدیث شریف کښې چه تیر شو[5]

قوله: وَقَالَ: «هَذِهِ القِبْلَةُ»: او ارشاد ئی اوفرمائیلو چه هم دغه قبله ده.

قوله: "هذه" اسم اشاره ده او مشارالیه کعبه ده[6]

د "هذه القبلة" وئیلو مطلب اومقصد: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه حضورپاك د دې جملې په ذریعه لکه چه دا اراده اوفرمائیله چه د قبلې معامله هم په دې بیت الله باندې په دې قرار نیولې. اوس د دې نه علاوه بلې قبلې طرف ته مخ اونه کړې شی. دائی په دې وجه ارشاد اوفرمائیلو چه دې نه مخکښې به د بیت المقدس طرف ته هم مخ کولوسره مونځ کولې شو. بیا د بیت المقدس قبله کیدل منسوخ شو او قبله د کعبې طرف ته راؤګرځولې شوه. لکه چه حضورپاك اوفرمائیل چه د نن نه پس به ستاسو قبله نه شی بدلیدې. نو تاسو همیشه د کعبې

---

[1] کشف الباری: ۱/۳۵، ۲/۲۰۵.
[2] عمدة القاری: ۴/۱۹۹.
[3] شرح الکرمانی: ۴/۶۰، اللامع الصبیح: ۳/۱۴۱، عمدة القاری: ۴/۱۹۹.
[4] التنقیح لألفاظ الجامع الصحیح: ۱/۱۵۰، مصابیح الجامع: ۲/۱۱۳، اللامع الصبیح: ۳/۱۴۱، عمدة القاری: ۴/۱۹۹، حاشیة السندی علی سنن النسائی، کتاب المناسک، رقم الحدیث: ۲۹۰۸، ۵/۲۳۶، دارالمعرفة.
[5] فتح الباری لابن رجب حنبلی: ۲/۱۱۹.
[6] عمدة القاری: ۴/۱۹۸ الکوثر الجاری: ۲/۸۸.

طرف ته مخ كولو سره مونځ كوئي هم دغه ستاسو قبله ده.
دَ دې جملې په مطلب كښې دويم احتمال دادې چه رسول الله ﷺ خپلو صحابه كرامو ﷺ ته دَهغوی دَ امام دَ اودريدو مسنون ځائی اوخودلو چه امام دې مواجهه بيت كښې اودريږی نه چه دَ بيت الله په كوټونو او يا باقی دريواړو طرفونو نه يو طرف ته. اګرچه دَ بيت الله دَ اطرافو نه يو طرف كښې اودريدو سره هم مونځ كول جائز دی.
دَ دې جملې په مطلب كښې دريم احتمال دا دې چه په دې سره ئې صرف دَ هغه خلقو حكم اوخودلو څوك چه دَ بيت الله مشاهده اومعائنه كوی چه دَهغوی دَ پاره مواجهه بيت عيانا ضروری دې. دَ خپلې اجتهادی رائې نه كار نه شې اخستې.
علامه نووی ﷫ يو بل احتمال ذكر كړې دې چه دَدې معنی داده چه دا مسجد حرام دكوم دَ استقبال چه تاسو ته حكم دركړې شوې دې هم دغه قبله ده نه چه ټول حرم او نه مكه او نه هر هغه جمات كوم چه دكعبې نه چاپيره وی بلكه قبله هم صرف دغه ده.[1]
نبی كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه مونځ اوكړو كه نه؟: هم دَدې باب دَمذكوره حديث نه مخكښې دَ حضرت ابن عمر ﷠ په روايت كښې دَحضرت بلال ﷜ دا ارشاد تير شو چه رسول الله ﷺ په كعبه كښې دوه ركعته مونځ ادا كړو.[2]
خو په مذكوره حديث شريف كښې دَ حضرت ابن عباس ﷠ دا ارشاد ذكر دې چه نبی كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه دعا اوغوښتله ليكن مونځ ئې ادا نه كړو.
په متعارض احاديثو كښې تطبيق: دَ احاديثو دا تعارض دَ تطبيق، توفيق او ترجيح په لار سره لرې كړې شوې دې. تطبيق وركونكی حضراتو كښې امام زرقانی ﷫ دې هغوی فرمائی:
① مهلب ﷫ فرمائی چه په دې باره كښې احتمال دې چه حضور پاك دوه ځل بيت الله كښې داخل شوې وی. يو ځل داخليدو كښې ئې مونځ كړې دې او په دويم ځل داخليدو كښې ئې مونځ نه دې كړې. ابن حبان ﷫ فرمائی چه زما په نيز دواړه قسم احاديث دَ راجمع كولو بهترين صورت دادې چه دواړه خبرې دوه مختلفو مواقعو كښې پيښيدل اوګرځولې شی. چنانچه كله دَ فتح مكه په موقع حضورپاك كعبه كښې داخل شو نو حضورپاك هلته مونځ

---

[1] شرح النووی علی صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۸۳/۹علامه ابن رجب حنبلی ﷫ فرمائی:"وزعم غيره أن مراده: أن القبلة هی الكعبة نفسها، لا المسجد ولا الحرم، وهذا قاله بعض من يری أن الواجب علی البعيد الاستقبال علی العين. (فتح الباری لابن رجب حنبلی: ۱۲۰/۲). وقال السندی رحمه الله:"الإشارة إلی الكعبة المشرفة، أو جهتها، وعلی الثانی الحصر واضح، وعلی الأول باعتبار من كان داخل المسجد، أو من كان بمكة. (حاشية السندی علی سنن النسائی، كتاب المناسك، رقم الحديث: ۲۹۰۸، ۲۳۶/۵، دالمعرفة).

[2] حدثنا مسدد قال: حدثنا يحيی، عن سف قال: سمعت مجاهداً قال: أتی ابن عمر، فقيل له: هذا رسول الله صلی الله عليه وسلم دخل الكعبة، فقال ابن عمر: فاقبلت والنبی صلی الله عليه وسلم قد خرج، وأجد بلالاً قائمًا بين البابين، فسألت بلالاً فقلت: أصلی النبی صلی الله عليه وسلم فی الكعبة؟ قال: نعم، ركعتين، بين السارتين اللتين علی يساره إذا دخلت، ثم خرج، فصلی فی وجه الكعبة ركعتين. (صحيح البخاری: رقم الحديث: ۳۹۷).

اوکړو لکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت بلال رضی الله عنه نه روایت کړی دی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه کوم په کعبه کښې د مونځ کولو نفی کړې ده هغه د حجة الوداع په موقع باندې کعبه کښې د داخلیدو موقع ده. او هغوی دا دې نسبت د حضرت اسامه رضی الله عنه طرف ته کړې دې لهذا تعارض ختم شو.(١)

لیکن امام نووی رحمه الله په دې تاویل باندې اعتراض کړې دې چه په دې خبره کښې هیڅ اختلاف نشته دې چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم د فتح مکه په ورځ بیت الله ته داخل شوې وو، نه چه د حجة الوداع په ورځ. او ددې خبرې شهادت هغه حدیث دې کوم چه الازرقی رحمه الله خپل کتاب مکه (اصل نوم اخبار مکه دې) کښې ذکر کړې دې: "حضرت سفیان رضی الله عنه د ډیرو اهل علم نه دا خبره نقل کړې ده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د فتح مکه په کال بیت الله ته صرف یو ځل داخل شوې وو. بیا حضورپاک حج اوکړو نو بیت الله ته داخل نه شو".(٢)

نو چه کله خبره داسې ده نو دا خبره ممتنع نه ده چه حضورپاک د فتح مکه په کال دوه ځل بیت الله ته داخل شوې وی. او د ابن عیینه رحمه الله په حدیث کښې چه د کوم وحدة ذکر دې د هغې نه مراد دې وحدت سفر وی نه چه وحدت دخول په داسې حال کښې چه د دارقطنی د یو ضعیف حدیث نه هم د دې جمعې ته تقویت ملاویږی. والله اعلم.(٣)

په یو بل مقام باندې فرمائی چه دا په دې خبره باندې دلیل دې چه د حضورپاک کعبې ته د داخلیدو او هلته مونځ کولو باره کښې چه کوم احادیث ذکر دی هغه (دخول کعبه) د فتح مکه په موقع باندې وو او په دې کښې د چاهم اختلاف نشته دې او هغه ورځ د حجة الوداع ورځ نه وه.(٤)

⑵ بعضې هغه حضرات چه په بیت الله کښې دننه مونځ کول مکروه ګرځوی. هغوی دا دواړه متعارض روایات داسې راجمع کړی دی چه په کوم حدیث کښې د مونځ کولو ذکر راغلې دې په هغې کښې د صلاة نه مراد لغوی صلاة (یعنی دعا وغیره) مراد دی او په کومو احادیثو کښې چه د مونځ نه کولو ذکر دې په هغې کښې د مونځ نه مراد شرعی مونځ دې.

---

(١) قال المهلب: "يحتمل أنه دخل البيت مرتين، صلى فى إحداهما، ولم يصل فى الأخرى ..... وقال ابن حبان: "الأشبه عندى فى الجمع أن يجعل الخبران فى وقتين، فلما دخل الكعبة فى الفتح، صلى فيها على مارواه ابن عمر عن بلال..... إلخ ونفى ابن عباس الصلاة فيها فى حجة الوداع، لأنه نفاها وأسنده إلى أسامة، وابن عمر أثبتها، وأسنده إلى بلال وإلى أسامة أيضا، فبطل التعارض، وهذا جمع حسن . (شرح الزرقانى على المؤطا للإمام مالك، كتاب الحج، الصلاة فى البيت: ٢٤٧/٤).

(٢) قال: حدثنا أبوالوليد، قال: وحدثنى جدى، قال: سمعت سفيان يقول: سمعت غير واحد من أهل العلم يذكرون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما دخل الكعبة مرة واحدة عام الفتح، ثم حج، فلم يدخلها. (أخبارمكة وما جاء فيها من الآثار للأزرقى، الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ٣٣٤، مكتبة الأسدى) .

(٣) نيل الأوطار، باب صلاة التطوع فى الكعبة، رقم الحديث: ٦١٩، ١٦٤/٢.شرح الزرقانى على المؤطا للإمام مالك، كتاب الحج، الصلاة فى البيت: ٢٤٧/٤. كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٣٧/٧.

(٤) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الحج،استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ٣٨٩، ٨٢/٩.

لیکن دا توجیه په دې خبره باندې رد کړې شوې ده چه په کومو احادیثو کښې د مونځ د اثبات ذکر دې په هغې کښې د رکعتونو د تعداد هم ذکر دې. په دې صورت کښې د صلاة نه مراد صلاة لغوی مراد اخستل څنګه صحیح کیدې شي؟

④ امام قرطبی رحمه الله فرمائي چه د مالکیه د مذهب مطابق دا دواړه متعارض احادیث داسې راجمع کول ممکن دی چه د حضرت بلال رضی الله عنه د قول "أنه صلی فیها" نه نفل مونځ مراد واخستې شي او د حضرت اسامه رضی الله عنه د قول "إنه لم یصل" نه فرض مونځ مراد واخستې شي.[1]

علامه محمد یوسف صاحب بنوری رحمه الله فرمائي چه زمونږ شیخ (علامه کشمیری رحمه الله) فرمائي چه دا خبره ممکن ده چه اثبات او نفي دواړه روایتونه په مختلف واقعاتو باندې محمول کولو سره توفیق او تطبیق ورکړې شي لیکن محدثین حضرات دې طرف ته مائل نه شو بلکه د دغه حضراتو خیال د ترجیح طرف ته تلې دې.[2]

په دې باندې علامه بنوری رحمه الله فرمائي چه (د حضرت کشمیری رحمه الله خبره په خپل ځائې لیکن) راقم وائي چه (تطبیق والا لار اختیارولو سره د محدثینو نه) علامه زرقاني رحمه الله فرمائي......[3]. امام نووی رحمه الله فرمائي چه د حضرت بلال رضی الله عنه اثبات او د حضرت اسامه رضی الله عنه نفي داسې جمع کړې شي چه کله دا ټول حضرات بیت الله ته داخل شو نو په دعا کښې مشغول شو. نو حضرت اسامه رضی الله عنه نبی کریم صلی الله علیه وسلم په دعا کښې مشغول اولیدلو نو حضرت اسامه رضی الله عنه هم په یو ګوټ کښې کیناستو دعا کښې مشغول شو په داسې حال کښې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم په دویم ګوټ کښې وو. بیا نبی کریم صلی الله علیه وسلم مونځ شروع کړو نو حضرت بلال رضی الله عنه اولیدلو ځکه چه هغه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته ډیر نیزدې وو او حضرت اسامه رضی الله عنه د لرې کیدو د وجې نه او په خپله دعا کښې د مشغولیدو د وجې نه او نه لیدلې شو. دا وجه هم کیدې شي چه د بیت الله دروازه بنده وه او په کعبه کښې دننه ډیرې ستنې هم وې. چنانچه هغوی د خپل ګمان د وجې نفي اوکړه[4]

په متعارض احادیثو کښې ترجیح: بعضې نورو حضراتو په دې دواړو روایتونو کښې د تطبیق په ځائې د ترجیح لار اختیار کړې ده. چنانچه علامه خطابی رحمه الله فرمائي چه بهرحال د ابن عباس رضی الله عنهما قول "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یصل فی الکعبة" نافي دې، خو د حضرت بلال رضی الله عنه د روایت نه دا خبره ثابته ده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم په بیت الله کښې مونځ کړې دې، په داسې حال کښې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د هغه سره بیت الله کښې داخل شوې وو. او د مُثبِت قول د نافي د

---

[1]) ویمکن أن یجمع بین حدیث أسامة وبلال علی مقتضی مذهب مالک، فیقال: إن قول بلال: "أنه صلی فیها" یعنی به: "التطوع" وقول أسامة: "إنه لم یصلی فیها" یعنی به: "الفرض" (المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الحج، باب: ماجاء فی دخول النبی صلی الله علیه وسلم الکعبة: ۴۳۱/۳).

[2]) معارف السنن، باب: الصلاة فی الکعبة: ۱۷۳/۶فیض الباری: ۴۲/۲.

[3]) معارف السنن، باب: الصلاة فی الکعبة: ۱۷۴/۶-۱۷۳.

[4]) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الحج، استحباب دخول الکعبة للحاج وغیره، رقم الحدیث: ۳۸۹، ۸۲/۹.

قول نه افضل وی (۱)

محب طبري رحمه الله فرمائی چه بیت الله ته دَ داخلیدو نه پس حضرت اسامه رضي الله عنه به دَ څه حاجت دَ وجې نه دَ بیت الله نه وتلې وی په دې وجه دَ نبی کریم ﷺ په مونځ باندې خبر نه شو (۲). په دې باندې شاهد هغه روایت دې کوم چه ابوداؤد الطیالسی رحمه الله په خپل مسند کښې نقل کړې دې چه حضرت اسامه رضي الله عنه اوفرمائیل زه رسول الله ﷺ سره کعبې ته داخل شوم هلته رسول الله ﷺ جوړشوی تصویرونه اولیدل نو حضورپاک دَ اوبو ډولچه راؤغوښتله، زه لاړم راؤړم. بیا حضورپاک په دغه اوبو سره هغه تصویران وران کړل (۳)

امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه حضرت اسامه رضي الله عنه دَ خپل ډیر زر واپس راتلو دَ وجې نه دَ حضورپاک مونځ نه کولو باندې قیاس کړو. (۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه عمر بن شبه خپل کتاب "کتاب مکه" کښې دَ علی بن بذیمه رحمه الله په طریق سره یو روایت نقل کړې دې چه نبی کریم ﷺ کعبې ته داخل شو په داسې حال کښې چه حضورپاک سره خضرت بلال رضي الله عنه هم وو او حضرت اسامه رضي الله عنه دَ بیت الله دروازې سره نیزدې کیناستو. بیا چه کله دا حضرات دَ بیت الله نه اووتل نو هغوی حضرت اسامه رضي الله عنه احتباء سره ناست اولیدلو (یعنی هغه په خپلو کوناټوباندې داسې ناست وو چه هغه خپل زنګونونه اودرولې وو اودَ خپلې ملا او زنګونونو نه چاپیره ئې لاسونه راتاؤ کړې شوې تړلې وو) إلخ. نو عین ممکن ده چه دَ احتباء په حالت کښې هغه آرام کول غوښتل، بیا په هغه باندې پرکالې راغلو نو په دې وجه هغه دَ رسول الله ﷺ مونځ کول اونه لیدلې شو. نوچه کله دَ هغه نه دَ نبی پاک علیه السلام په کعبه کښې دَ مونځ باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی نفی اوکړه. بهرحال چه په دې ټوله قصه کښې هغه دَ خپل رؤیت نفی کړې ده نه چه دَنفس الامر. (۵)

---

۱) أعلام الحديث للخطابي: ۳۸۱/۱.

۲) فتح الباري، كتاب الحج، باب: من كبر في نواحي الكعبة، رقم الحديث: ۱٦۰۱، ٤٦۹/۳.

۳) حدثنا أبوداؤد، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، عن عبدالرحمن ابن مهران، قال: حدثني عمير مولى ابن عباس، عن أسامة بن زيد، قال: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في الكعبة، ورأى صورا، قال: فدعا بدلو من ماء، فأتيته به، فجعل يمحوها، ويقول: "قاتل الله قوما يصورون مالا يخلقون. (مسندأبي داؤد الطيالسي، مسند أسامة بن زيد، رقم الحديث: ٦۵۷، ۱۷/۲).

واضح دې وی چه مذکوره جواب به دَ حضرت اسامه رضي الله عنه په باره کښې صحیح شي لیکن دَ حضرت فضل بن عباس رضي الله عنه حدیث جواب دا نه شي جوړیدې ځکه چه په کوم حدیث کښې چه دَ هغې باره کښې نقل دې چه هغه هم کعبه کښې داخل شو په هغې کښې داسې هیڅ خبره نشته ده چه نبی کریم ﷺ هغه دَ څه کاردَ پاره بهر لیږلې وی، بلکه په ظاهره خو به هغه هم دننه وی. نودَ هغوی باره کښې به هم هغه جواب ورکولې شي کوم چه پورته په متن کښې دَ امام نووی رحمه الله دَ طرف نه ذکر کړې شوې دې.

۴) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الحج،باب: ماجاء في دخول النبي صلى الله عليه وسلم الكعبة: ٤۳۱/۳.

۵) فتح الباري، كتاب الحج، باب: من كبر في نواحي الكعبة، رقم الحديث: ۱٦۰۱، ٤٦۹/۳.

حافظ ابن حجر رحمه الله نورفر مائی ښکاره دې وی چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خپله بیت الله ته......

چه هغوی د نبی کریم ﷺ مونځ نه ادا کول لیدلو سره ارشاد اوکړو چه نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه دعا خو اوغوښتله لیکن مونځ ئې اونه کړو" بلکه هغه د دغه نفی نسبت کله دحضرت اسامه رضي الله عنه طرف ته منسوب کوی.(١)

او کله ئې د خپل رور فضل بن عباس طرف ته(٢)

باوجود د دې چه د هغه رور فضل بن عباس نبی کریم سره بیت الله ته داخلیدل د یو شاذ روایت نه علاوه بل چرته نه ملاویږی. دَدې نه علاوه د حضرت اسامه رضي الله عنه په نسبت سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما کوم چه د نبی کریم ﷺ د مونځ کولو نفی ذکر ده نو دَدې باره کښې عرض دا دې چه هم دحضرت اسامه رضي الله عنه نه د نبی کریم ﷺ په کعبه کښې دَمونځ کول هم ذکردی(٣)

په دې وجه دَمونځ دَ نفی باره کښې احادیث مختلف شو خو دَ مونځ دَ اثبات متعلق احادیثو کښې اختلاف نشته دې. په دې وجه به مثبت له په نافی باندې ترجیح ورکولو سره دا وئیلې شی چه نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه مونځ کړې دې(٤)

بیت الله کښې دَ مونځ دَجواز یا دَ عدم جواز حکم: یوه مسئله دَحدیث باب لاندې دا هم راځی چه بیت الله کښې مونځ کول، فرض وی که نفل، جائز دې یا ناجائز؟

...... نه وو داخل شوي.) ځکه چه بیت الله ته دَداخلیدو په وخت نبی اکرمؐ سره داخلیدونکی صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې صرف دَ دريو ذکرملاويږی. په هغوی کښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نشته دي بلکه حضرت بلال، حضرت اسامه بن زید اوحضرت عثمان بن طلحه رضي الله عنهم دی، اوګورئی: عن ابن شهاب، عن سالم عن أبیه أنه قال: دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم البیت هو وأسامة بن زید وبلال وعثمان بن طلحة، فأغلقوا علیهم..... إلخ.(صحیح البخاری، کتاب المناسک، باب: إغلاق البیت، ویصلی فی أی نواحی البیت شاء، رقم الحدیث: ١٥٩٨).

(١) حدثنا إسحاق بن إبراهیم وعبد بن جمید جمیعا عن ابن بکر قال عبد: أخبرنا محمد بن بکر أخبرنا ابن جریج قال: قلت لعطاء: أسمعت ابن عباس یقول: إنما أمرتم بالطواف، ولم تؤمروا بدخوله؟ قال: لم یکن ینهی عن دخوله، ولکنی سمعته یقول: أخبرنی أسامة بن زید أن النبی صلی الله علیه وسلم لما دخل البیت، دعا فی نواحیه کلها، ولم یصل فیه حتی خرج..... إلخ(صحیح مسلم، کتاب الحج، باب: استحباب دخول الکعبة للحاج وغیره والصلاة فیها والدعاء فی نواحیها کلها، رقم الحدیث: ١٣٣٠).

(٢) حدثنا یونس بن محمد، حدثنا حماد بن سلمة، عن عمرو بن دینار عن ابن عباس عن الفضل بن عباس: أن النبی صلی الله علیه وسلم قام فی الکعبة، فسبح، وکبر، ودعا الله عزوجل، واستغفر، ولم یرکع، ولم یسجد. (مسندأحمد،رقم الحدیث: ١٧٩٥، ٣١٣/٣).د فضل بن عباس رضي الله عنه هم دغه حدیث مسنداحمد کښې هم په یو بل طریق (حدثنا أبوکامل، حدثنا حماد – یعنی :ابن سلمة – عن عمرو بن دینا عن ابن عباس عن ألفضل بن عباس.....إلخ) سره روایت دې، اوګورئی: (مسندأحمد، رقم الحدیث: ١٨٣٠، ٣٣١/٣).

(٣) حدثنا أبوقطن، حدثنا المسعودی، عن أبی جعفر عن أسامة: "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم صلی فی الکعبة". (مسندأحمد، رقم الحدیث: ١٧٩٧، ١٣٠/٣٦).

(٤) فتح الباری، کتاب الحج، باب: من کبرفی نواحی الکعبة، رقم الحدیث: ١٦٠١، ٤٦٩/٣.

نو په دې مسئله كښې د جمهور علماء كرامو[1]
په نيز په كعبه كښې مونځ كول نه صرف جائز بلكه مستحب دې. خو د امام مالك رحمه الله په نيز فرض مونځ په بيت الله كښې دننه كول ډير سخت مكروه دې او په وخت كښې دننه دننه د دغه مونځ راګرځول مستحب دى. نفل كه چرې غير مؤكده وى نو بيت الله كښې دننه كول مستحب دى او كه چرې مؤكده وى نو مكروه دى مګر د راګرځولو ضرورت نشته دې[2]
او د امام احمد بن حنبل رحمه الله په نيزپه كعبه كښې نفل كول خو جائز دى ليكن فرائض كول جائز نه دى. صرف دا صورت كيدې شى چه بيت الله كښې دننه يو ديوال سره داسې متصل اوكړى چه د ده نه شاته څه حصه پاتې نه شى[3]

هم دې طرف ته اشاره كولو سره امام ترمذى رحمه الله فرمائى: "والعمل عليه عند أكثر أهل العلم لايرون بالصلاة بأسا، وقال مالك بن أنس: لابأس بالصلاة النافلة في الكعبة، وكره أن يصلي المكتوبة في الكعبة".[4]
د صاحب هدايه رحمه الله يوه سهو: صاحب هدايه علامه مرغينانى رحمه الله نه په دې مقام باندې د مذاهب په نقل كولو كښې سهو شوې ده. هغوى په كعبه كښې دننه د مونځ نه جائز كيدل د امام شافعى رحمه الله طرف ته منسوب كړى دى.[5]

---

[1] د جمهور علماؤ نه مراد احناف او شوافع دى: اوګورئى: عند الأحناف: فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ١٦٠/١، دارالكتب العلمية. التنوير مع الدر، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة، ص: ١٢٥، دارالكتب العلمية. البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ١٣٥/٢. البته د شوافعو په نيز كه د بيت الله دروازه كولاؤ وى نودننه د دې مخامخ اودريدو سره به مونځ صحيح نه وى. عندالشوافع: الحاوى فى فقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، فصل في الخشوع: ٢٠٦/٢. المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة: ١٩٦/٣. الحاوى الكبير للماوردى، كتاب الصلاة، باب صفة الصلاة وعدد سجود القرآن: ٢٠٦/٢.

[2] مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، كتاب الصلاة،فصل في استقبال القبلة: ٢٠٠/٢. الذخيرة للقرافى، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الشرط الخامس: استقبال القبلة: ١١٢/٢. الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الحج، باب: الصلاة في البيت وقصر الصلاة: ١٢٧/١٣-١٢٢.

[3] د امام احمدبن حنبل رحمه الله په نيز د يو مشهور قول مطابق په كعبه كښې او د كعبې په چت باندې فرض مونځ كول جائز نه دى. البته نفل مونځ كول جائز دى. اوګورئى: المقنع، كتاب الصلاة، باب اجتنب النجاسة، رقم المسئلة: ٣٤٣ ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ٣١٣/٣. الشرح الكبير، كتاب الصلاة، باب اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ٣٤٣ ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ٣١٣/٣. المبدع شرح المقنع، كتاب الصلاة باب: اجتناب النجاسات: ٣٥١/٣. او په يو قول كښې د امام احمد رحمه الله نه دا هم نقل دى چه په كعبه كښې دننه فرض وى اوكه نفل دواړه قسم مونځ جائز دې. اوګورئى علامه مرداوى رحمه الله فرمائى: "وعنه تصح، واختارها الآجرى وصاحب الفائق". (الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ٣٤٣، ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ٣١٣/٣)

[4] سنن الترمذى، أبواب الحج، باب ماجاء في الصلاة في الكعبة، تحت رقم الحديث: ٨٧٤.

[5] الصلاة في الكعبة جائزة فرضها ونفلها خلافا للشافعي فيهما. (الهداية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ٤٣٥/١ مكتبة البشرى).

حالانکه امام شافعي رحمه الله په کعبه کښې د مونځ دجواز قائل دې. ددې تصريح علامه ابن همام[1] علامه عينی[2] کړې ده.

دَمذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَحديث دَ جملې "قُبُلِ الكعبة" کښې دې. چه دَدې نه مراد مقامِ ابراهيم دې کوم چه دَ بيت الله دروازې سره نيزدې دې[3]

۴-باب: التَّوَجُّهِ نَحْوَالقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

دا باب په دې باره کښې دې چه مونځ گذار چرته هم وی،
په مونځ کښې دې خپل مخ قبلې طرف ته کړی.

قوله: "نحوالقبلة" نه مراد جهةُ القبلة او ناحية القبلة دې. او حيث کان کښې کان تامه دې. لکه چه دَ الله تعالی قول: ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ [البقرة:۱۴۴] کښې کان تامه دې. دَدې فاعل به شخص وی.

چنانچه دَحيث کان مطلب به دا شی چه يو کس په کوم ځائی کښې هم وی، په سفر کښې وی يا په حضر کښې په هغه باندې په فرض مونځ کښې دَ قبلې طرف ته مخ کول لازم دی.[4]

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دَ فرض مونځ دَ پاره دَ قبلې طرف ته دَ توجو کولو ضرورت اوفرضيت خودلې دې که مونځ گذار په سفر کښې وی اوکه په حصر کښې.[5]

---

[1] خلافا للشافعي، سهو، فإن الشافعي رحمه الله يرى جواز الصلاة فيها. (فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱، دارالكتب العلمية)،

) وقول المصنف: (خلافا للشافعي) ش: أي: في الفرض والنفل ليس كما ينبغي.قال: السغناقي: كأن هذا اللفظ وقع سهوا من الكاتب، فإن الشافعي يرى جواز الصلاة في الكعبة فرضها ونفلها. كذا أورده أصحابه في كتبهم عن "الوجيز" و "الخلاصة" و "والذخيرة" وغيرهما، ولم يرد أحد من علمائنا أيضا هذا الخلاف فيما عندي من الكتب "كالمبسوط" و "الأسرار" و "والإيضاح" و "المحيط" و شروح الجامع الصغير وغيرها ما خلا أنه يشترط السترة المتصلة بالأرض اتصال قرار إذا كان المصلى في عرصة الكعبة كالحجر والشجر. (البناية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۲۸۱/۳، دارالكتب العلمية). وغيره) دلته صاحب النهايه دَ صاحب هدايه دَدې مذاهبو دَ نقل کولو تاويل کولو سره يو جواب ذکرکړې دې چه دَ صاحب هدايه رحمه الله مراد دا کيدې شی چه کله يو سړې په بيت الله کښې دننه دهغې کولاؤ دروازې ته مخامخ داسې اودريږی چه مونځ اوکړی چه دَ هغه مخې ته څه سترا وغيره نه وی نو دَ شوافع په نيز مونځ نه کيږی. لهذا دا تاويل دَدې نه بهتر دې چه دَ صاحب هدايه رحمه الله کلام په سهو باندې محمول کړې شی اګرچه دَ صاحب هدايه رحمه الله دَ کلام ظاهر دَدې تاويل نفی کوی. اوګورئې: وقال صاحب النهاية...... وأجيب بأن مراده ما إذا توجه إلى الباب وهو مفتوح، وليست العتبة مرتفعة قدر مؤخرة الرحل، وهو خير من الحمل على السهو إلا أن إطلاق الكلام ينافيه. (النهاية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱دارالكتب العلمية).

[2] عمدة القاری: ۱۹۹/۴، مصابيح الجامع: ۱۱۳/۲.

[4] اللامع الصبيح: ۱۴۲/۳ضياء الساری في مسالك أبواب البخاری: ۲۸۰/۵، التوشيح: ۴۸۸/۲.

[5] عمدة القاری: ۲۲۰/۴.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه دَ شراحو رائې په "حيث كان" كښې داده چه سفر اوحضر چرته هم چه وى نو مونځ كښې دې مخ قبلې ته كوى. او چونكه ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ نه به دا په پوهه كښې راتله چه په سفر كښې دَ قبلې طرف ته مخ كول شرط نه دې بلكه چه څنګه هم درنه كيږى مونځ كوه هم دغه قبله ده. ځكه چه آيت په سفر كښې دننه دې نو امام بخارى رحمه الله دا وهم لرې كولو سره اوخودل چه نه مسافر له به هم خپل مخ قبلې ته كول وى.
او زما رائې داده چه دَ حضرت امام بخارى رحمه الله غرض دَ ترجمة الباب نه دادې چه چرته هم دَ قبلې قبليت متحقق شى نو ورمخ دې كړى كه هغه دَ مونځ په شروع كښې وى اوكه په مينځ كښې وى يا په آخره كښې وى اوكه هغه مسافر وى اوكه هغه مقيم وى. ټولو دَ پاره داحكم عام دې لكه چه دَتحرى په مسئله كښې دى چه كله هم اوكوم طرف ته هم تحرى وى هم هغه طرف ته دې مخ كړى.[1]

تعليق: وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَقْبِلِ القِبْلَةَ وَكَبِّرْ» [ر: ۵۸۹۷]

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه خپل مخ دَ قبلې طرف ته كړه او (دَ مونځ شروع كولو دَ پاره) تكبير تحريمه اووايه.

دَ تعليق تخريج: مذكوره تخريج دهغه اوږد حديث يوه ټكړه ده كوم چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم مسيئ الصلاة ته ارشاد فرمائيلې وو. امام بخارى رحمه الله دا تعليق مكمل مسندا هم په هغه الفاظو سره كتاب الاستيذان كښې ذكركړې دې.[2]

وئى ګورئى: «حدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبدالله بن نمير، حدثنا عبيد الله، عن سعيد بن أبى سعيد المقبرى، عن أبى هريرة رضى الله عنه: أن رجلا دخل المسجد، ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس فى ناحية المسجد، فصلى، ثم جاء فسلم عليه، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: "وعليك السلام، ارجع، فصل، فإنك لم تصل"، فرجع، فصلى، ثم جاء، فسلم، فقال: "وعليك السلام، فارجع، فصل"، فإنك لم تصل، فقال فى الثانية، أو فى التى بعدها: علمنى يا رسول الله، فقال: "إذا قمت إلى الصلاة، فأسبغ الوضوء، ثم استقبل القبلة، فكبر، ثم اقرأ بما تيسر معك من القرآن، ثم اركع حتى تطمئن راكعا، ثم ارفع حتى تستوى قائما، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم افعل ذلك فى صلاتك كلها"».[3]

---

[1] تقرير بخارى شريف: ۱۴۴/۲. بل دا چه دَ تقرير بخارى شريف په حاشيه كښې ذكر دى: "وفيه حيث توجهت به". يعنى په نوافل كښې په اتفاق دَ علماؤ كوم طرف ته چه سورلى ځى هم هغه طرف ته مخ كولو سره دې مونځ كوى. ليكن بعضې علماء دا وائى چه دتكبير تحريمه دَ پاره دې خپله سورلى دَقبلې طرف ته كړى اوبيا چه كله مونځ شروع كړى نوچه كوم طرف ته ئى مخ وى هيڅ مضائقه نشته. خودا دَ جمهورو خلاف دې ځكه چه بعضې وخت چه داكله خپل طرف ته راتاووى دتكبير تحريمه نه پس نو كيدې شى چه هغه اونړيږى او بيا دَعمل كثير ضرورت پيښ شى. (تقرير بخارى شريف: ۱۴۵/۲).

[2] فتح البارى: ۶۵۰/۱.

[3] صحيح البخارى، كتاب الاستيذان باب: من رد، فقال: عليك السلام، رقم الحديث: ۵۱۶۲.

دَتعليق مقصد: دتعليق نه مقصود دَترجمة الباب اثبات دې چه مذكوره حديث كښې هم د مونځ حالت كښې دَ قبلې طرف ته مخ كول لا زم كرخولې شوى دى.

دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذكوره تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت هم صفا ښكاره دې چه په دواړو كښې دَ استقبال قبله ذكر دې.

حديث باب (رومبې حديث) [حديث نمبر ۳۹۰]

٣٩٠- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ -رضى الله عنهما- (١) قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُحِبُّ أَنْ يُوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ -وَهُمُ الْيَهُودُ- مَا وَلاَّهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا (قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- رَجُلٌ ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الأَنْصَارِ فِي صَلاَةِ الْعَصْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَقَالَ هُوَ يَشْهَدُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَأَنَّهُ تَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ. فَتَحَرَّفَ الْقَوْمُ حَتَّى تَوَجَّهُوا نَحْوَ الْكَعْبَةِ.

د حديث ترجمه: دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ۱۶ يا ۱۷ مياشتو پورې دَ بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره مونځ ادا كړو او حضورپاك (دَ زړه نه) دا غوښتل چه (مونځ) دَ كعبې طرف ته مخ كولو سره اوكړې شي. نو الله تعالى آيت: ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ﴾ (چه اې پيغمبره مونږ ستا دَ آسمان طرف ته بار بار مخ اوچتول وينو) نازل كړو نو حضورپاك په (مونځ كښې) دَ قبلې طرف ته مخ كړو. په دې باندې بې وقوفانو خلقو كوم چه "يهوديان وو" طنز اوكړو چه اوس دَدوى دَ اولنئ قبلې نه چا واړول؟ (الله تعالى حضورپاك ته اوفرمائيل) دوى ته اووايه مشرق اومغرب دواړه هم دَ الله تعالى دى. هغه چه چاته غواړې دَ نيغې لارې هدايت وركوى. حضورپاك سره يو سړى مونځ اوكړو او بيا هغه دَ انصارو دَ يو قبيلې سره تيريدو چه دمازيګر مونځ ئې دَ بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره كولو. نو هغه ورته اووئيل چه الله ګواه دې چه ما دَ رسول الله ﷺ سره مونځ اوكړو او راغلم او الله ګواه دې چه حضورپاك دَ كعبې طرف ته مونځ كول شروع كړى دى. په دې باندې هغه قبيلې والا (دَ بيت المقدس نه) تاؤ شو او هغوى دَ كعبې طرف ته مخ كړو.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف ټول څلور رجال دى:

① **عبدالله بن رجاء رحمه الله:** واضحه دې وى چه عبدالله بن رجاء دوه دى. يو عبد الله بن رجاء بن عمر الغدانى او دويم عبد الله بن رجاء المكي البصرى دې. په دې حديث كښې اول ذكر شوې (عبد الله بن رجاء) مراد دې څنګه چه دَدې تصريح علامه عينى رحمه الله كړې ده.(٢) دَدوى

(١) مرتخريجه فى كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان، رقم الحديث: ٤٠ (كشف البارى: ٢/٣٦٦، ٤٠٧)
(٢) عمدة القارى: ٤/٢٢٠.

تفصیلي احوال کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: وجوب الصلاة في الثياب وقول الله تعالی ﴿خُذُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ ومن صلی ملتحفا في ثوب واحد کښې تيرشوی دی[1]

② اسرائيل رحمه الله: دا اسرائيل بن يونس بن ابی اسحاق سبعی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا في أشد منه لاندې تيرشوی دی[2]

③ ابواسحاق رحمه الله: دَدوی پوره نوم ابواسحاق عمرو بن عبدالله الکوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان لاندې تيره شوې ده[3]

④ براء بن عازب رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت براء بن عازب بن حارث بن عدی انصاری رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان لاندې تيره شوې دې[4]

شرح حديث: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا
يعنې دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ۱۶ يا ۱۷ مياشتو پورې دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړو.

قوله: "بيت المقدس" دا لفظ "الْمَقْدِسُ" هم لوستلې شی او "الْمُقَدَّسُ" هم.[5]

قوله: "سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا" دَ کلمهٔ او په ذريعه چه دکوم شك اظهار کيږی په ظاهره هغه دَ راوی دَ طرف نه دې. دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره ۱۶ يا ۱۷ مياشتې مونځ اداکول دَ مدينې منورې طرف ته دَ هجرت کولو نه پس زمانه کښې وو. ځکه چه په مکه مکرمه کښې خو مکمل موده هم دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کيدلو[6]. او په صحيح مسلم کښې ۱۶ مياشتې جزمًا ذکرکړې شوی دی.[7] دا تعارض او دفع کولو دَ تعارض او تطبيق باندې تفصيلی بحث کشف الباری، کتاب الايمان کښې تيرشوې دې[8]

قوله: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ أَنْ يُوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ [البقرة: ۱۴۴]، فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ: او حضورپاك دَ (زړه نه) دا غوښتل چه (مونځ) دَ کعبې

---

[1] کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: ص: ۲٤۱.
[2] کشف الباری: ٤/٥٤٦.
[3] کشف الباری: ۲/۳۷۰.
[4] کشف الباری: ۲/۳۷٥.
[5] شرح الکرمانی: ٤/٦۱، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.
[6] شرح الکرمانی: ٤/٦۲ عمدة القاری: ٤/۲۰۱.
[7] صحيح مسلم کتاب المساجد، باب: تحويل القبلة من القدس إلى الکعبة، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.
[8] کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ۲/۳۸۲-۳۷۸.

طرف ته مخ كولو سره ادا كړې شي، نو الله تعالى آيت: ﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ﴾ (چه اې پيغمبره مونږ ستا د آسمان طرف ته بار بار مخ اوچتول وينو) نازل كړو، نو حضورپاك په (مونځ كښې) د كعبې طرف ته مخ كړو.[1]

قوله: "يُوَجَّهَ" د مضارع مجهول صيغه ده، مراد دادې چه د كعبې طرف ته مخ كولو سره د مونځ ادا كولو حكم ملاؤ شي.[2]

قوله: "فَتَوَجَّهَ" چنانچه دَدې آيت نازليدو نه پس حضورپاك مونځ كښې قبلې طرف ته مخ كړو څكه چه په پوره آيت كښې ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ هم دې. د آيت مبارك په دې تكړه كښې "المسجد" نه مراد كعبه ده.[3]

قوله: وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ، وَهُمُ الْيَهُودُ: {مَا وَلَّاهُمْ} [البقرة: ١٤٢] عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا، قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ [ص: ٨٩] وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ:

په دې باندې بې وقوفانو خلقو كوم چه يهوديان وو طنزاوكړو چه اوس دوى د خپل اولنئ قبلې نه چا واړول؟ (الله تعالى حضورپاك ته اوفرمائيل) دوى ته اووايه چه مشرق اومغرب دواړه هم د الله دى، هغه چه چاله غواړى د نيغى لار هدايت وركوى. حضورپاك سره يو سړى مونځ اوكړو او بيا هغه د انصارو د يوې قبيلې سره تير شو چه د مازيګر مونځ ئى بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره كولو.

قوله: "رجل" د بخارى شريف په بعضې نسخو كښې مثلاً د مستملى او حموى په نسخو كښې د رجل په ځائى رجال د جمع صيغه استعمال شوې ده. دَدغه نسخې مطابق كه يو څوك اعتراض اوكړى چه كه چرې رجال د جمع صيغه صحيح اومنلې شى نو بيا د حديث پاك په وړاندې جمله كښې د "خرج" فعل ضمير رجال د جمع طرف ته څنګه راګرځى؟ نو د هغې جواب به دا شى چه د ضمير مرجع به هغه وى په كوم چه رجال دلالت كوى او هغه مفرد دې يا به د "خرج" معنى "خرج خارج" وى لهذا هيڅ اشكال نشته. او د حافظ ابن حجر رحمه الله د تصريح مطابق به "خرج بعض أولائك الرجال" تقديراً راويستلى شى.[4]

---

[1] شرح الكرمانى: ٦٢/٤.

[2] شرح الكرمانى: ٦٢/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٤٤/٣، فتح البارى: ٦٥١/١ عمدة القارى: ٢٠١/٤.

[3] شرح الكرمانى: ٦٢/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٤٤/٣،

[4] شرح الكرمانى: ٦٢/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٤٤/٣ فتح البارى: ٦٥١/١ التوشيح لشرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٢٨٨/٢ عمدة القارى: ٢٠١/٤.

"رجل" نه څوک مراد دي؟: دَدې "رجل" نه څوك مراد دي؟ په دې باره کښې دَ دوو کسانو نومونه ملاويږي. عباد بن بشر دې يا عباد بن نَهِيك[1]. او ابن الملقن رحمه الله يو بل نوم ذکرکړې دې: عباد بن وهب[2]

قوله: فِي صَلاَةِ العَصْرِ نَحْوَبَيْتِ المَقْدِسِ: دا جمله دَ کشميهنی رحمه الله په روايت کښې "فِي صَلاَةِ العَصْرِ يُصَلُّونَ نَحْوَبَيْتِ المَقْدِسِ" ده په ظاهره په دې جمله کښې زيات وضاحت او فصاحت دې[3]

قوله: "صَلاَةِ العَصْرِ" دَدې حديث نه معلوميږي چه دَ دغه سړي تيريدل په قباء کښې دَ انصارو دَ قبيلې سره دَ سحر په مونځ کښې شوی وو. نو په دغه دواړو روايتونو کښې څه منافات نشته دې. داسې چه هغه سړي مدينه منوره کښې دَ يو جماعت سره تيرشونو دَ مازيګر وخت وو. بيا په هغه سفر کولو سره دمدينې نه بهر دَ قباء والو ته رسيدلې وی نوهلته دَ سحر وخت وو[4]
په دې تعارض، دفع دَ تعارض او تطبيق باندې تفصيلي بحث کشف الباری کتاب الايمان کښې تيرشوې دې.[5]

قوله: "فقال" دَدې فعل ضمير او "هو" ضمير دَ "رجل" طرف ته راګرځی. يعنی هغه سړی "هو" ضمير نه خپل ځان مراد واخستلو. دَمتکلم خپل ځان دَ غائب په صيغې سره تعبيرکول جائز دی. دا دَ التفات په توګه وی. يو احتمال دا هم دې چه راوی دَ حديث دَ دغه رجل دَ کلام معنی نقل کړې وی په داسې توګه چه دَ هغه اصل کلام "أنا أشهد" وو[6]

دَ روايت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث شريف دَترجمة الباب سره مناسبت دَ حديث "فتوجه نحو الكعبة" جمله کښې دې. چه په باب کښې هم دغه ذکر دی او حديث کښې هم.[7]

دَ حديث شريف نه مستفاد شوی فوائد او احکام: دَمذکوره حديث شريف نه ډير فوائد مستنبط کيږي. دَ هغه ټولو نه يو څو دلته ذکرکولې شی چه:
① دَدې حديث شريف نه دَ احکامو دَ منسوخ کيدو جواز معلوميږي.[8]

---

[1] التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ٣٣. فتح الباري: ٩٧/١. عمدة القاري: ٢٠١/٤.
[2] الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٨٧/٢.
[3] فتح الباري: ٦٥١/١التوشيح لشرح الجامع الصحيح للسيوطي: ٢٨٨/٢ عمدة القاري: ٢٠١/٤.
[4] شرح الكرماني: ٦٢/٤.
[5] كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ٢/ ٣٩٠-٣٨٨.
[6] شرح الكرماني: ٦٢/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ١٤٤/٣ فتح الباري: ٦٥٢ التوشيح لشرح الجامع الصحيح للسيوطي: ٢٨٨/٢ عمدة القاري: ٢٠١/٤.
[7] عمدة القاري: ٢٠٠/٤.
[8] الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

② په دې حديث شريف كښې د نسخ السنة بالقرآن دليل دې.(1)
③ په دې حديث شريف كښې د خبر واحد په قبليدو باندې دليل دې(2)
④ د قبلې طرف ته مخ كول او مونځ كول او د كعبې قبله كيدو باندې د اجماع كيدل هم معلوميږى(3)
⑤ د مكلف سړى په حق كښې به د احكامو منسوخ كيدل هغه وخت معتبر وى كله چه د دغه منسوخ كيدو هغه ته خبر اورسيږى(4)
⑥ په دې حديث شريف كښې د دې خبرې هم دليل دې چه د كعبې طرف ته مخ كولو نه مخكښې د بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره ادا كړې شوى مونځونه د الله تعالى په نيز مقبول دى د هغې اعاده به نه شى كولې(5)

حديث باب (دويم حديث)[حديث نمبر ۳۹۱]

--٠٠٠حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ (6) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ، فَإِذَا أَرَادَ الْفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

د حديث ترجمه: حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه نبى كريم ﷺ به په خپله سورلئ باندې كه د هغې مخ به هرطرف ته وو (نفل) مونځ به ئى كولو. ليكن چه كله به ئى فرض مونځ كول غوښتل نود سورلئ نه به راكوزيدلو او د قبلې طرف ته به ئى مخ كولو سره مونځ كولو.
تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دى:
① **مسلم** رحمه الله: دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدى بصرى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: زيادة الإيمان ونقصانه لاندې تيرشوى دى(7)

(1) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ۴۹۷/۲، عمدة القارى: ۲۰۲/۴.
(2) أعلام الحديث للخطابى: ۳۸۳/۱. الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ۴۹۷/۲، عمدة القارى: ۲۰۲/۴.
(3) عمدة القارى: ۲۰۲/۴.
(4) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ۴۹۷/۲، عمدة القارى: ۲۰۲/۴.
(5) أعلام الحديث للخطابى: ۳۸۳/۴.
(6) أخرجه البخارى أيضًا فى تقصير الصلاة، باب: صلاة التطوع على الدابة وحيثما توجهت، رقم الحديث: ۱۰۹۴، وباب: ينزل للمكتوبة، رقم الحديث: ۱۰۹۹، وفى المغازى، باب: غزوة أنمار، رقم الحديث: ۴۱۴۰. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول فى الصلاة، الباب الأول فى الصلاة وأحكامها، الفصل الرابع فى استقبال القبلة، رقم الحديث: ۳۳۸۰، ۲۹۸/۵.
(7) كشف البارى: ۴۵۵/۲.

③ هشام رحمه الله: دا ابوبکر هشام بن ابوعبدالله بصری الدستوائی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: زیادة الإیمان ونقصانه لاندې تیرشوی دی[1]
④ یحیی بن ابی کثیر رحمه الله: دا یحیی بن ابی کثیر طائی یمامی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: کتابة العلم دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[2]
④ محمد بن عبدالرحمن رحمه الله: دا محمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث قرشی عامری مدنی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: حفظ العلم دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[3]
⑤ جابر رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنهما دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر لاندې تیرشوی دی[4]

دَ حدیث شرح: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ، حَيْثُ تَوَجَّهَتْ»:
حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چه نبی کریم ﷺ به په خپله سورلئ باندې که دَهغې هر طرف ته مخ وو (نفل) مونځ ئی کولو.
قوله: "علی راحلته" دَ راحله نه مراد هغه اوښه ده چه دَ سور دَ اوړلو صلاحیت لری. اوداهم وئیلې شی چه راحله دَ اوښ سورلی ده. عام ده چه هغه اوښ وی که اوښه وی.[5]
دَ حدیث شریف دَدې جملې نه دلیل نیولو سره احنافو او مالکیؤ فرمائیلی دی چه دَ پیدل تلونکی دَ پاره په روانه روانه نوافل ادا کول جائز نه دی. خو دَ شوافع او حنابله په نیز په دې حالت کښې هم دَ نوافلو اداکول جائز دی.[6]
قوله: "حیث توجهت" دکشمیهنی روایت کښې "توجهت" نه پس دَدې صله "به" هم ذکرده.[7]
علامه ابن ملقن رحمه الله لیکي چه په حالت دَ سفر کښې په سورلئ باندې په ناسته دَ نوافل کولو وجه به دا وه چه دَ سفر دَ وجې نه دَ الله تعالی عبادت پاتې نه شی یا مسافر دَ نوافلو نه محروم پاتې نه شی.[8]

---

[1]) کشف الباري: ۴۵۶/۲.
[2]) کشف الباري: ۲۶۷/۴.
[3]) کشف الباري: ۴۴۲/۴.
[4]) کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: "من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر".
[5]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۹۷/۲، عمدة القاري: ۲۰۳/۴.
[6]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۲/۲،
[7]) عمدة القاري: ۲۰۳/۴.
[8]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۱/۲.

قوله: «فَإِذَا أَرَادَ الفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ القِبْلَةَ» ليكن چه كله به ئې فرض مونځ كول غوښتل نو دَ سورلئ نه به كوزيدلو او دَ قبلې طرف ته مخ كولو سره مونځ اداكول.

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث دَترجمة الباب سره مناسبت دَحديث په دې جملې "فاستقبل القبلة" كښې دې.[1]

دَ حديث شريف نه مستنبط فوائد او احكام: دَمذكوره حديث شريف نه ډير فوائد مستنبط كيږي. دَهغې نه څه دادي چه:

① دَ سفرپه حالت كښې چه كوم طرف ته هم مخ وي، دَ سوريدو په حالت كښې نوافل ادا كول جائز دي.[2]

② فرائضو كښې دَ قبلې طرف ته نه مخ كول صحيح نه دي. په دې وجه به حضورپاك دَ فرض دَ پاره دَ سورلئ نه كوزيدو سره قبلې طرف ته مخ كولو او مونځ به ئې اداكولو. البته دَ سختي ويرې حالت دَدې نه مستثنئ دې او دَ مجبورئ او معذورئ په حالت كښې په سورلئ باندې هم فرض مونځ كول صحيح كيږي.[3]

دَمذكوره حديث شريف لاندې دوه مسئلې زير بحث راځي. يو په سورلئ باندې دَ مونځ (فرض وي كه نفل) كولو حكم او دويم په سورلئ باندې مونځ كولو سره دَ قبلې طرف ته دَ مخ كولو حكم، لاندې دواړه مسئلې په تفصيل سره ذكر كولې شي:

په سورلئ باندې دَمونځ (فرض وي كه نفل) كولو حكم: دَ فرض مونځ دَ صحيح كيدو چه كوم شرائط دي كه په سورلئ باندې دَ سوريدو په حالت كښې هم دَ هغې پوره كيدل ممكن وي نو په سورلئ باندې به دَ فرض مونځ ادا كيدل صحيح وي اوكه چرې ټولو شرائطو سره دَ فرائضو ادا كول ممكن نه وي نو دَ دغه فريضې ادا كول به په سورلئ صحيح نه وي.

په ښاريه كښې دننه دَ مقيم سړي دَ پاره په څناور باندې سوريدو سره نفل مونځ ادا كول دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز جائز نه دي. او دَ امام ابويوسف رحمه الله په نيز په ښاريه كښې هم بغيرَ څه كراهت نه جائز دې اودَ امام محمد رحمه الله په نيز دَ كراهت سره جائز دي.

دَ ښارېې نه بهر وتلو نه پس مسافر (شرعي) دَ پاره دَ ټولو فقهاؤ په نيز اودَ غيرمسافردَ پاره دَ اكثر فقهاؤ په نيز (تردې چه كه يو سړې دَ خپلو پټو وغيره طرف ته يا دَ ښار گردونواح ته تلې وي، دَ هغه دَ پاره هم) په سورلئ باندې سوريدو سره نفل كول جائز دي. دَ ښار نه بهر وتلو دَ حد نه مراد هغه ځائې دې دكوم ځائې نه چه دَمسافردَ پاره قصر كول جائز كيږي. دَ هغه ځائې نه په سورلئ باندې نفل كول جائزكيږي. سنت مؤكده او غيرمؤكده ټول دَ نفل په حكم كښې دي بغيردَ سحر دَ سنتو نه چه دا دَ امام صاحب په نيز په سورلئ باندې كيناستو

---

[1]) عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

[2]) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حديث عبدالله بن عمر: ٤٨٣/٢.

[3]) عمدة القاري: ٢٠٣/٤.

سره ادا کول جائز نه دی ځکه چه ددې ډیرزیات تاکید راغلي دي[1]

هم دغه حکم دَ هرقسم سورلۍ دي کـه هغـه دَ پخوانئی زماني وی (لکه اوښ، قچر او خر وغیره) اوکه د موجوده زماني (لکه جهاز، ریل ګاډې، بس، موټر وغیره)[2]

په ریل ګاډی کښې دَ سفر کولو په حالت کښې دَ مونځ حکم: په ریل ګاډی کښې دَ سفر کولو په وخت چه دَ مانځه وخت راشی نو مونځ کول فرض دی. چونکه په ریـل ګاډی کښـې قیام کول او دَ قبلې طرف ته مخ کول ممکن وی په دې وجه په مکمل مونځ کښې قبلې ته مخ کولو سره په ولاړه مونځ اداکول ضروری دی. تردې که په مونځ کښې ریل ګاډې دَ قبلې نه تاؤ شی نو دَ مونځ ګذار دَ پاره هم خپل مخ تاوول ضروری دی.[3]

په ریل ګاډی کښې دسفرکولوپه وخت کښې که ډیره بیړه وی، دَ اودریدو ځائی نه وی نو دَ خپل سفردَ ملګرو نه دَ مونځ دَ پاره ځائی غوښتل پکار دی، که چرې ځائی ملاؤ شی نو بیا ده ګنی په هغه وخت په ناسته سره مونځ ادا کول پکاردی لیکن روستو ئی بیا راګرځول لا زم دی[4]

په سورلۍ باندې دَمونځ کولو وخت کښې قبلې ته دَ مخ کولو حکم: په سورلۍ باندې دَ فرض مونځ دَ صحیح کیدو دَ پاره دَ قیام په شان دَ قبلې طرف ته مخ کول هم ضروری دی ګنی مونځ به نه کیږی. البته په سورلۍ باندې دَ نفل کولو په حالت کښې (که په ولاړه وی او که په ناسته) قبلې ته مخ کول فرض نه دی. په ډیرو زیاتو احادیثو کښې دَ نبی کریم ﷺ باره کښې دا نقل دی چه حضورپاك به په سورلۍ باندې نفل مونځ کولو که سورلی به هر طرف ته هم تلله. اوګورئی: دَحضرت عامر بن ربیعه ﷛ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ مې په سورلئی باندې نفل مونځ دَ سر په اشارې سره کونکې لیدلې دې. کوم طرف ته چه به هم سورلی وه هم

---

[1] قال الحصكفي رحمه الله: (و)يتنفل المقيم (راكبا خارج المصر) محل القصر (موميا) فلو سجد اعتبر إيماء لأنها إنما شرعت بالإيماء (إلى أي جهة توجهت دابته). قال ابن عابدين رحمه الله: قوله: (ويتنفل المقيم راكبا.....إلخ)أي: بلا عذر، أطلق النفل، فشمل السنن المؤكدة إلا سنة الفجر، كما مر، وأشار بذكر المقيم إلى أن المسافر كذلک بالأولى، واحترز بالنفل عن الفرض والواجب بأنواعه كالو تر والمنذور وما لزم بالشروع والإفساد وصلاة الجنازة وسجدة تليت على الأرض، فلا يجوز على الدابة بلا عذر لعدم الحرج كما في البحر، قوله: (راكبا) فلا تجوز صلاة الماشي بالإجماع، بحر عن المجتبى، قوله: (خارج المصر) هذا هو المشهور، وعندهما يجوز في المصر، لكن بكراهة عندمحمد لأنه يمنع من الخشوع، وتمامه في الحلية. قوله: (محل القصر) بالنصب بدل من خارج المصر، وفائدته شمول خارج القرية وخارج الأخبية ح: أي المحل الذي يجوز للمسافر قصر الصلاة فيه، وهوالصحيح، بحر. وقيل: إذا جاوز ميلا، وقيل: فرسخين، أو ثلاثة. قهستاني. (ردالمحتار مع الدرالمختار، كتاب الصلاة، مطلب: في الصلاة على الدابة: ٤٨٧/٢-٤٨٦).

[2] الموسوعة الفقهية الكويتية، مادة: الصلاة، الصلاة على الراحلة: ٢٢٩/٢٧.

[3] الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الفصل الثالث في استقبال القبلة: ٦٣/١.

[4] العذر إن كان من قبل الله لا تجب الإعادة، وإن كان من قبل العبد، وجبت الإعادة. (البحرالرائق، كتاب الطهارة، باب: التيمم: ١٤٢/١).

هغه طرف ته به ئی مخ کولو. او رسول الله ﷺ به داسې فرض مونځ کښې نه کول.[1]

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ۳۹۲]

۴۰۱- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللهِ صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم-- قَالَ إِبْرَاهِيمُ لاَ أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ - فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلاَةِ شَيْءٌ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالُوا صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا. فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ قَالَ «إِنَّهُ لَوْ حَدَثَ فِي الصَّلاَةِ شَيْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ، وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ، فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي، وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلاَتِهِ فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ، فَلْيُتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ يُسَلِّمْ، ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ».[2]

د حديث ترجمه: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ مونځ ورکړو. ابراهيم وائی چه ماته (اوس) معلومه نه ده چه د مانځه (رکعتونو کښې) کمې اوشو که زياتې بيا چه کله حضورپاك سلام اوګرځولو نو حضورپاك ته عرض اوکړې شو چه يارسول الله! آيا د مونځ (ادا کولو باره) کښې څه نوې حکم نازل شوې دې؟ حضورپاك تپوس اوکړو چه هغه څه؟ خلقو اووئيل تاسو دومره دومره رکعتونه اوکړل. دې اوريدو سره حضورپاك خپلې خپې راغونډې کړې اود قبلې طرف ته ئی مخ کړو اود (سهو) دوه سجدې ئی اوکړې اود

---

[1] عن عامر بن ربيعة قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على الراحلة يسبح. يومئ برأسه قِبَلَ أى وجهٍ توجه. ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك فى الصلاة المكتوبة. (صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: ينزل للمكتوبة، رقم الحديث: ۱۰۹۷). وكذا عن ابن عمررضى الله عنهما قال: كان النبى صلى الله عليه وسلم يصلى على راحلة تطوعا حيثما توجهت به وهو جاء من مكة إلى المدينة، ثم قرأ ابن عمر هذه الآية: ﴿ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ﴾ فقال ابن عمر: هذا أنزلت هذه الآية. (سنن الترمذى، أبواب التفسير ، من سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۵۸).

[2] أخرجه البخارى فى الصلاة، باب: ماجاء فى القبلة ومن لا يرى الاعادة على من سها، فصلى إلى غير القبلة. رقم الحديث: ٤٠٤، وفى كتاب السهو، باب: إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۲۶، وفى الأيمان، باب: إذا حنث ناسيًا فى الأيمان، رقم الحديث: ٦٦٧١، وفى كتاب أخبار الآحاد، باب: ماجاء فى إجازة خبر الواحد الصدوق فى الأذان والصلوة والصوم والفرائض والأحكام، رقم الحديث: ۷۲٤۹. ومسلم فى صحيحه، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: السهو فى الصلاة والسجودله، رقم الحديث: ۵۷۲.وأبوداؤد فى سننه، فى كتاب الصلاة، باب: إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲. والترمذى فى جامعه، فى الصلاة، باب: ماجاء فى سجدتى السهو بعد السلام والكلام، رقم الحديث: ۳۹۲، ۳۹۳. والنسائى فى سننه، فى السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۶۰. وابن ماجة فى سننه، فى كتاب إقامة الصلوة والسنة فيها، باب: من صلى الظهر خمسًا وهو ساهٍ، رقم الحديث: ۱۲۰۵، وفى باب: ماجاء فيمن شك فى صلاته، فتحرى الصواب، رقم الحديث: ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى الصلاة وأحكامها، الفصل السابع: فى السجدات، الفرع الأول: فى سجودالسهوالقسم الثانى: فى السجود بعد التسليم، رقم الحديث: ۳۷۶۶، ۵٤۱/۵.

هغې نه پس ئې سلام اوګرځولو. بیائې زمونږ طرف ته مخ کړو او ارشاد ئې اوفرمائیلو. که چرته په مونځ کښې څه نوې حکم نازل شوې وې نو ما (به دَ مونځ نه مخکښې) تاسو نه خودلې دې، لیکن زه خو هم ستاسو په شان یو انسان یم، لکه څنګه چه تاسو نه هیرېږي هغه شان ما نه هم هیرېږي. په دې وجه چه کله مانه هیره اوشي نوتاسو ماته رایادوئ راکوئي. اوکله چه په تاسو کښې دَچا په مونځ کښې شك پیدا شي نو دَ صحیح خبرې معلومولو کوشش دې اوکړي اوهم دَ هغې مطابق دې مونځ پوره کړي. بیا دې سلام ګرځولو سره دوه سجدې دَ (سهو) اوکړي.

تراجم رجال: دَمذکوره روایت په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

① **عثمان** رحمه الله: دا عثمان بن محمد بن قاضي ابوشیبه ابراهیم کوفي رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[1]

② **جریر** رحمه الله: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط رازي رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[2]

③ **منصور** رحمه الله: دا منصور بن المعتمر السلمي الکوفي رحمه الله دې دَدوی احوال کشف الباری کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[3]

④ **ابراهیم** رحمه الله: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید النخعي رحمه الله دې دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[4]

⑤ **علقمه** رحمه الله: دا علقمه بن قیس بن عبدالله نخعي رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[5]

⑥ **عبدالله** رضي الله عنه: دامشهور صحابيِ رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[6]

شرح حدیث: قَالَ عَبْدُاللّٰهِ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائیل چه نبي کریم ﷺ مونځ ورکړو.

دا کوم یو مونځ وو؟ دَ یوقول مطابق دا دَ ماسپښین مونځ وو او دَ دویم قول مطابق دا دَ ماښیګر مونځ وو. طبراني رحمه الله هم دَدې راوی دَ ابراهیم رحمه الله حدیث نقل کړې دې دَ طلحه بن

[1] کشف الباری: ۲۶۶/۳.
[2] کشف الباری: ۲۶۸/۳.
[3] کشف الباری: ۲۷۰/۳.
[4] کشف الباری: ۲۵۳/۲.
[5] کشف الباری: ۲۵۶/۲.
[6] کشف الباری: ۲۵۷/۲.

مصرف په طریق، په هغې کښې د مازیګر د مونځ تصریح ده.(۱)
اوهم د دوې روایت ئې د شعبه عن حماد په طریق سره نقل کړې دې په هغې کښې د ماسپښین د مونځ ذکر دې.(۲)

قوله: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ: راوی ابراهیم رحمه الله اووئیل چه ماته (اوس) معلومه نه ده چه د مونځ (رکعتونو) کښې کمې شوې وو که زیاتې. "ابراهیم" دا ابن یزید النخعی دې. او یو قول دا هم دې چه دا ابن سوید النخعی دې.(۳)

قوله: "زَادَ أَوْ نَقَصَ" د دواړو افعالو ضمیرونه د نبی کریم ﷺ طرف ته راجع دی. اودا دواړه افعال په دې مقام باندې متعدی دی.(۴)
د راوئ حدیث بیان دې چه زما خیال کښې نشته چه په مونځ کښې څه زیاتې شوې وو که کمې، لیکن لږ شان وړاندې هم د دې راوئ حدیث په یو بل سند سره راروان دې د هغې نه معلومیږی چه په مونځ کښې زیاتوالې شوې وو یعنی د څلورو په ځائې باندې ئې پنځه رکعته کړې وو. د هغوی شك د سجده سهو د سبب په بنیاد باندې واقع شو چه سجده سهو په رکعتونو کښې د کمې پیښیدو د وجې نه اوکړې شو اوکه په رکعتونو کښې زیاتې کیدو د وجې نه کړې شوې وه(۵). علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دا پوره جمله د راوی منصور ادراج دې.(۶)

قوله: فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟: بیا چه کله حضورپاك سلام اوګرځولو نو حضورپاك ته عرض اوکړې شو چه یا رسول الله! آیا مونځ (ادا کولو باره) کښې څه نوې حکم نازل شوې دې؟
"أ" همزه د استفهام د پاره دې او "حدث" د دال په فتحې سره د "وقع" معنی دې. مطلب د دې جملې دا دې چه آیا د وحی په ذریعه د مونځ باره کښې څه داسې حکم نازل شوې دې چه هغې د مونځ مخکینۍ طریقه بدله کړې ده. یعنی د څلورو په ځائې د پنځو رکعتو حکم راغلې

(۱) عن طلحة بن مصرف عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله قال: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العصر، فنهض في الرابعة، ولم يجلس حتى صلى بنا الخامسة، فقيل: يا رسول الله! صليت بنا خمسًا، فاستقبل القبلة، وكبر، وسجد سجدتين. (المعجم الكبير للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۶، ۳۴/۱۰).
(۲) عن شعبة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمساً، فقيل: يارسول الله! زيد في الصلوة؟ قال: "وما ذاك؟" قالوا: صليت خمساً، فسجد سجدتين.(المعجم الكبير للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۹، ۳۵/۱۰).
(۳) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.
(۴) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳. په دې مقام باندې علامه ابن حجر رحمه الله تصریح کړې ده چه دا ابراهیم بن یزید نخعی رحمه الله دې څوك چه د دې ابراهیم نه مراد کښې د بل چا ذکر کوی هغه په خطا باندې دی. (فتح الباري: ۶۵۲/۱).
(۵) عمدة القاري: ۲۰۵/۴ الكوثر الجاري: ۹۲/۲.
(۶) شرح الكرماني: ۶۳/۴ اللامع الصبيح بشرح الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

دي(۱)

قوله: قَالَ: «وَمَا ذَاكَ»، قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَاوَكَذَا: حضورپاك تپوس اوكړو چه هغه څه؟ خلقو اوئيل چه تاسو دومره دومره رکعتونه كړى دى.

دَ "وَمَا ذَاكَ" استعمال دَ داسې سړى دَ طرف نه كيږى چاته چه هيڅ خبر نه وى چه دَ هغه نه څه كار شوې دې نه په يقيني توګه او نه په غالب ګمان سره.(۲)

دَخبرو اترو كولو نه پس دَمونځ دَ باقى كيدو حكم: دلته يو اشكال پيدا كيږى چه نبى كريم ﷺ سلام ګرځولې وو دَ هغې نه پس حضورپاك "وَمَا ذَاكَ؟" په ذريعه سوال اوكړو نودَ دې خبرو اترو كولو نه پس حضورپاك دَ مونځ بنا څنګه اوكړه؟ نودَ احنافو دَ طرف نه دا جواب وركړې شوې دې چه دَ خبرو اترو كولو دا واقعه په مونځ كښې دكلام دَ حرمت نه دَ مخكښې وخت دى(۳)

يو بل سوال پيدا كيږى چه دلته خو تلقين من خارج الصلاة موندلې شى يعنى دَ مونځ كونكى دَ پاره دَ خپل غير په خبره باندې عمل كول خو جائز نه وى بيا څنګه حضورپاك دَ بل چا په خبره باندې عمل كولو سره خپل مونځ مكمل كړو؟ نودَ دې دا جواب وركړې شوې دې چه نبى كريم ﷺ دَ "وَمَا ذَاكَ" په ذريعه چه كوم سوال كړې وو هغه په مونځ كښې دَ خپلې غلطئ دَ پيژندلو دَپاره وو. كله چه دَ صحابه كرامو په خودلو سره حضورپاك پوهه شو نودَ خپل علم په بنياد باندې حضورپاك خپل مونځ مكمل كړو نه دا چه صرف دَ غير په خبره باندې ئى عمل اوكړو(۴)

په دې باندې علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په اصل كښې په دې جمله كښې په شافعيه مذهب باندې اشكال لا زميږى. هغه داسې چه دَ هغوى په نيز په مونځ كښې دَمونځ ګذار دَځان نه غير طرف ته رجوع كول جائز نه دى. كه هغه امام وى اوكه مقتدى. بلكه هم دَ خپل زړه په خبره باندې عمل كول لا زم دى. په دې وجه امام نووى رحمه الله هغه جواب وركړوكوم چه پورته دَ شرح الكرمانى په حواله ذكركړې شوې دې. په دې جواب باندې اشكال كولوسره علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دلته دا جواب وركول چه نبى كريم ﷺ دَ "وَمَا ذَاكَ" په ذريعه چه كوم سوال كړې وو هغه په مونځ كښې دَ خپلې غلطئ پيژندلو دَ پاره وو، دَمنلو قابل نه دى. ځكه چه دَ ذواليدين په قصه كښې چه دَحضورپاك دَهغوى طرف ته رجوع ده هغه دَ خبرو اترو او سوال اوجواب دَ پاره ده نه يوازې دا چه دَخپل نفس دَ تسلئ دَ پاره. فافهم.(۵)

قوله: "كَذَاوَكَذَا" سره كنايه ده دَ هغه ركعتونو دَ شمير طرف ته كوم چه په ذهن كښې كم يا

---

(۱) شرح الكرمانى: ۶۳/۴ اللامع الصبيح بشرح الصحيح للبرماوى: ۱۴۶/۳ فتح البارى: ۶۵۲/۱ عمدة القارى: ۲۰۵/۴.

(۲) فتح البارى: ۶۵۲/۱. عمدة القارى: ۲۰۵/۴.

(۳) شرح الكرمانى: ۶۵/۴.

(۴) شرح الكرمانى: ۶۵/۴.

(۵) عمدة القارى: ۲۰۹/۴.

زیات شو[1]

په مونځ کښې دَ خبرو اترو کولو حکم: دَ جمهور فقهاؤ په نیز په قصد سره داسې خبرې اترې کولو سره مونځ باطلیږی کوم چه دَ مونځ دَ اصلاح په خاطر نه وی.[2]

دَ احنافو مذهب: دَ احنافو په نیز په مونځ کښې په دریو شرطونو سره[3] خبرې اترې کولو سره مونځ فاسدیږی. که هغه خبرې لږې وی او که ډیرې او که په هیره سره وی (یعنی مونځ کول ورته یاد نه وی، خپل ځان دَ مونځ نه بهر ګنړلوسره خبرې اترې اوکړی) یا په خطا سره (مثلاً ارادةً خو ئې په خله "یاایهاالناس" وئیل غوښتل، لیکن دَ خلې نه ترې اووتل "یا زید")، که دَ جهالت دَ وجې نه وی (یعنی هغه ته پته نه وی چه په خبرو اترو سره مونځ فاسیدیږی) یا که دَ چا په مجبورولو باندې وی او که یا عمداً وی (یعنی په خپله اراده او خوشئ سره ئې کلام اوکړو) که دَ مونځ دَ اصلاح دَ پاره وی (مثلاً امام دَ قعدې په موقع باندې اودریدو او مقتدی هغه ته اووئیل چه کینه یا دَ قیام په موقع باندې کیناستو نو مقتدی ورته اووئیل اودریږه. حالانکه وئیل پکار وو سبحانه الله یا الله اکبر) اوکه دَ اصلاح دَ پاره نه وی اودَ راجح قول مطابق په مونځ کښې په اوده کیدو سره وی او که په بیدارئی کښې وی، په هرحال کښې به مونځ فاسدیږی.[4]

دَ شوافعو مذهب: دَ شوافعو په نیز په مونځ کښې دننه کلام کونکې که چرته یو داسې سړې وی چه په هیره سره کلام اوکړی یا هغه په دغه کلام کولو باندې دَ مرتب کیدونکی حکم نه جاهل وی اوقلیل کلام اوکړی نو مونځ ئې نه فاسدیږی.[5]

دَ مالکیؤ مذهب: دَمالکیؤ په دې مسئله کښې دوه روایتونه دی. یو دَ احنافو مطابق او دویم دادې چه که چرې کلام دَ مونځ دَ اصلاح دَ پاره وی نو په دې سره مونځ نه فاسدیږی اوددې

---

[1]) شرح الکرمانی: ۶۴/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۶/۳.

[2]) یتکلم عامداً لا لمصلحة الصلاة فتبطل صلاته بالإجماع، نقل الإجماع. فیه ابن المنذر وغیره لحدیث معاویة بن الحکم السابق وحدیث ابن مسعود وحدیث جابر و حدیث زید بن أرقم وغیره من الأحادیث التی سنذکرها إن شاء الله تعالی. (المجوع شرح المهذب، کتاب الصلاة، مسائل تتعلق بالکلام فی الصلاة: ۸۵/۴).

[3]) (۱) دَ ژبې نه وتلې کلام کم نه کم په دوو حروفو باندې مشتمل وی، دَ یو حرف په وئیلو سره مونځ نه فاسدیږی. (۲) چه هغه کلام داسې وی چه دَ خلقو په خپل مینځ کښې خبرو اترو کښې چلیږی. یعنی دَ مونځ سره متعلق اذکار وغیره نه وی، دَ مونځ سره متعلق اذکار وغیره سره مونځ نه فاسدیږی. (۳) چه هغه کلام دومره آواز سره وی چه پخپله اوریدل ئې ممکن شی. که چرې ددې نه کم آواز کښې دغه کلام وی نو مونځ به نه فاسدیږی. (عمدة الفقه: ۲۴۵/۲).

[4]) البحرالرائق، کتاب الصلاة، باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها: ۵/۲-۳. ردالمحتار مع الدرالمختار، کتاب الصلاة، باب: ما یفسد الصلاة ومایکره فیها: ۳۷۱/۲-۳۷۰. حشیة الطحطاوی علی مراقی الفلاح، کتاب الصلاة، باب: مایفسد الصلاة، ص: ۳۲۲-۳۲۱.

[5]) المجوع شرح المذهب، کتاب الصلاة، مسائل تعلق بالکلام فی الصلاة: ۸۵/۴. المهذب، کتاب الصلاة، فصل فی الضحک والکلام فی الصلاة: ۲۸۹/۲. نهایة المحتاج إلی شرح المنهاج، کتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ۳۸/۲.

برعکس کلام سره مونځ فاسدیږي.[1]

دَ حنابلو مذهب: دَ حنابلو په دې مسئله کښې څلور روایتونه دي. درې روایتونه خو دَ نمه ثلاثو دَ مذهب مطابق دي او څلورم روایت دا دې چه که یو سړې دا اوګڼي چه زه په مونځ کښې نه یم او کلام اوکړي نو په دې سره به مونځ نه فاسدیږي، اګرچه هغه په مونځ کښې وي. او دَدې برعکس که یو کس په دې خبره باندې پوهیدو سره کلام اوکړي چه هغه مونځ کوي نو دَ هغه مونځ به فاسدیږي.[2]

دَ احنافو ړومبې دلیل: دَ احنافو دلیل دَ ټولو نه ړومبې دَ قرآن پاك نه دې. دَ الله تعالی ارشاد دې: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ په دې آیت کښې دَ "قانتین" معنی سکوت او خاموشي ده. دَ ډیرو زیاتو صحابه کرامو ﷺ نه دَدې آیت دَ شانِ نزول باره کښې دا خبره نقل ده چه دا آیت په مونځ کښې دَ کلام بندولو دَ پاره نازل شوې دې.[3]

بیا په دې آیت کښې څه تفصیل نشته دې چه دَ کوم قسم کلام نه منع کړې شوې ده. لهذا دَ هرنوعیت دکلام منع کیدل به مراد وي.[4]

دویم دلیل: دویم دلیل دَ حضرت زید بن ارقم ﷺ حدیث دې په کوم کښې چه هغوی فرمائی

---

[1]) بداية المجتهد، كتاب الصلاة، الباب السابع في معرفة التروك المشترطة في الصلاة: ١١٩/١. مواهب الجليل في شرح مختصر خليل، كتاب الصلاة، باب في السهو: ٢٣٢/٢. الشرح الكبير للدردير، كتاب الصلاة، فصل في سنن سجود السهو: ٢٠٥/١. طرح التثريب في شرح التقريب، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة، حديث سجود السهو، فائدة: تعمد الكلام في الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ١٦/٣.

[2]) طرح التثريب في شرح التقريب، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة، حديث سجود السهو، فائدة: تعمد الكلام في الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ١٦/٣. الشرح الكبير للمقدسي، كتاب الصلاة باب سجودالسهو، فصل فإن تكلم في هذه الحال..... لغير مصلحة الصلاة..... بطلت صلاته: ٣٠/٤-٢٩. الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف للمرداوي" تحت "الشرح الكبير للمقدسي"، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، فصل فإن تكلم في هذه الحال....... لغير مصلحة الصلاة...... بطلت صلاته: ٣٠/٤-٢٩.

[3]) عبدالرزاق عن الثوري عن منصور عن مجاهد قال: كانوا يتكلمون في الصلاة، ويعلم الرجل أخاه، حتى نزلت هذه الآية: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ ،فقطعوا الكلام، قال: القنوت هوالسكوت، والقنوت: الطاعة. (المصنف لعبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب: الكلام في الصلاة، رقم الحديث: ٣٥٧٤، ٣٣١/٢). أخبرنا فضيل عن عطية في قوله: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ قال: كانوا يتكلمون في الصلاة بحوائجهم، حتى نزلت: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾، فتركوا الكلام في الصلاة. (تفسير الطبري، القول في تأويل قوله تعالى: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾: ٣٧٨/٤). وكذا في تفسير الراغب الأصفهاني: ٤٩٢/١، وتفسير السمعاني: ٢٤٤/١، وتفسير ابن كثير: ٦٥٥/١، وتفسير الماتريدي: ٢١٢/٢، وتفسير السعدي: ١٠٦/١.

[4]) إن أحاديث ابن مسعود وزيد بن أرقم ومعاوية بن الحكم وغيرها صحيحة صريحة في تحريم الكلام من غير تخصيص أو استثناء، فهي نص في الباب بوصف مطرد معلوم منضبط معقول المعنى، بل وقع بعضها بيانًا لنص القرآن القطعي الثبوت..... إلخ. (معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء في الرجل يسلم في الركعتين من الظهر والعصر: ٥٤١/٣).

چه مونږ به په مونځ کښې خبرې اترې کولې. یو سړی به په خپل خوا کښې ولاړ مونځ کونکی سره (په وخت د ضرورت) خبرې اترې کولې. بیا چه کله آیت ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ نازل شو نو مونږ ته په مانځه کښې د خاموشه پاتې کیدو حکم راکړې شو او د خبرو اترو نه منع کړې شو. داحدیث په کتب صحاح کښې موجود دې[۱]

دریم دلیل: دریم دلیل د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حدیث دې په کوم کښې چه هغوی فرمائی چه مونږ به رسول الله ﷺ ته په مانځه کښې سلام کولو، حضورپاك به جواب راکولو. مونږ چه کله د حبشې د ملك نه واپس راغلو نو حضورپاك ته ما سلام اوکړو حضورپاك جواب رانه کړو. ماته خپل نیزدې اولرې فکرونه راپیدا شو (یعنی د قسم قسم پخوانی او نوی نوی خیالات راتلل) اوددې خبرې افسوس کیدو چه حضورپاك په څه وجه جواب رانه کړو؟ کوم وخت چه حضورپاك د مونځ نه فارغ شو نو ارشاد ئې اوفرمائیلو الله تعالی چه کله غواړی نوې فرمان جاری کولې شی. اوس الله تعالی دا حکم نازل کړې دې چه په مونځ کښې خبرې اترې مه کوئی[۲]

څلورم دلیل: څلورم دلیل د حضرت معاویه بن حکم سلمی رضي الله عنه حدیث دې هغوی فرمائی چه ما حضورپاك سره مونځ کولو چه ناڅاپی په جمع کښې یو سړی ته انتروشې راغلو نو ما هغه ته "یرحمك الله" اووئیل. په دې باندې ماته خلق برند شو نو ما اووئیل "واثکل أمیاه" (دا د عربو یوه محاوره ده کومه چه د مذکوره نوعیت په ماحول کښې استعمالیږی) په تاسو څه چل شوې دې چه تاسو ماته داسې ګورئې. خلقو په خپلو فتونانو باندې لاسونه وهل شروع کړه، نو زه پوهه شوم چه دا خلق ماته د چپ کیدو د پاره وائی د عثمان (یو بل راوی) په روایت کښې دی چه کله ما اوکتل چه خلق ماته د چپ کیدو د پاره وینا کوی نو زه چپ شوم. کله چه حضورپاك د مونځ نه فارغ شو نو زما مور پلار دې په حضورپاك باندې قربان شی چه هغوی نه زه اورټلم او نه ئی راته بدې ردې اووئیلې البته دومره ئی راته اوفرمائیل چه دا مونځ دې او په دې کښې خبرې کول جائز نه دی بغیرد تسبیح او تکبیر او تلاوت د قرآن نه. یا ئی څه داسې خبره ارشاد اوفرمائیله[۳]

---

[۱] عن زیدبن أرقم قال: کنا نتکلم خلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فی الصلاة، یکلم الرجل مناصاحبه إلی جنبه، حتی نزلت: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ [البقرة: ۲۳۸] فأمرنا بالسکوت، ونهینا عن الکلام. (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، ماجاء فی نسخ الکلام فی الصلاة، رقم الحدیث: ۴۰۵).

[۲] عن ابن مسعود قال کنا نسلم علی النبی صلی الله علیه وسلم، فیرد علینا السلام حتی قدمنا من أرض الحبشة، فسلمت علیه ، فلم یرد علی، فأخذنی ما قُرب وما بعد، فجلست حتی إذا قضی الصلاة قال: "إن الله عزوجل یحدث من أمره ما یشاء، وإنه قد أحدث من أمره أن لا یتکلم فی الصلاة".(سنن النسائی، کتاب الصلاة، باب الکلام فی الصلاة، رقم الحدیث: ۱۲۲۴).

[۳] عن معاویة بن الحکم السلمی قال: صلیت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم، فعطس رجل من القوم، فقلت: یرحمک الله، فرمانی القوم بأبصارهم، فقلت: واثکل أمیاه، ما شأنکم تنظرون إلی؟ فجعلوا یضربون بأیدیهم علی أفخاذهم، فعرفت أنهم یصمتوننی – فقال عثمان: فلما رأیتهم یسکتوننی لکنی سکت – قال: ....

دَ ائمه ثلاثو دليل: دَ ائمه ثلاثه رحمهم الله دليل حديث دَ ذوالیدین دې چه دَ دريو صحابه كرامو ﷺ نه په سپارلسو طرقو سره نقل دې. پوره تفصيل شرح معانى الآثار كښې ذكر دې.(۱)

امام طحاوى رحمه الله په ډير تفصيل سره په دې مسئله كلام كړې دې. هم دَهغې خلاصه حضرت بنورى رحمه الله په معارف السنن كښې ذكر كړې ده(۲)

كومه چه دَ كتو قابل ده. دَ هغې حاصل دادې چه دَ شوافعو په نيزحديث ذواليدين داسې دليل جوړيږى چه دَ ذواليدين كلام دَ حكم دَ ناواقفيت په وجه باندې وو او دَ نبى كريم ﷺ كلام نسياناً وو. دَ امام مالك رحمه الله په نيز دا ټولې خبرې اترې دَ مونځ دَ اصلاح په خاطر وې په كوم سره چه مونځ نه فاسديږى. دَ امام احمد رحمه الله په نيز دَ نبى كريم ﷺ دَ طرف نه خبرې اترې كيدل خو دې وجې نه وو چه دَ حضورپاك په ګمان كښې مونځ پوره شوې وو. او دَ ذواليدين كلام هم په دې ګمان باندې وو ځكه چه دلته دا احتمال موجود وو چه په مونځ كښې به دَ ركعتونو دكمى حكم نازل شوې وى. نو هم دَدې احتمال دَ وجې نه دَمونځ پوره كيدو ګمان جوړ شو. بيا هغوى دَ تصديق په خاطر دَ حضورپاك نه تپوس اوكړو.

دَ ائمه ثلاثو دَ دليل رومبې جواب: خو دَ احنافو په نيز دا واقعه په كومه كښې چه په مونځ كښې كلام شوې وو دَ "نسخ الكلام فى الصلاة" نه مخكښې ده. زمونږ په دې خبره باندې [چه دا واقعه دَ "نسخ الكلام فى الصلاة" نه دَمخكښې وخت ده] رومبې دليل هغه ټول روايات دى په كوم كښې چه نبى كريم ﷺ دَ امام نه دَ غلطئ كيدو په وخت دَ مونځ دَ تصحيح دَ پاره مقتديانو ته دَ سرو كيدو په صورت كښې دَ سبحان الله يا الله اكبر وئيلو او دَ ښځو كيدو په صورت كښې دَ تصفيق يعنى لاس په لاس باندې دَ وهلو تلقين كوى. ځنګه چه كه په مونځ كښې خبرې اترې كول مشروط پاتې وې نو دَ تسبيح او تصفيق دَ تلقين به هيڅ ضرورت نه پاتې كيدو. ددې په ځائى به مونځ ګذار هم په مونځ كښې خبرې كولو سره وئيل چه امام صاحب تاسو غلطى كړې ده. داسې نه ده بلكه داسې اوكړئى، ليكن تاسو ته پته ده چه داسې نه كيږى.(۳)

دويم جواب: دويم دليل دَ حضرت معاويه بن خديج رضي الله عنه حديث دې چه يو ځل دَ نبى كريم ﷺ نه په هيره يو ركعت پاتې شو. حضورپاك ته خبر وركړې شو نو حضورپاك دَ اذان او اقامت حكم وركړو. ددې نه پس حضورپاك يو ركعت مونځ وركړو. حالانكه دَ ټولو په دې باندې اتفاق دې چه په مونځ كښې اذان او اقامت وئيل مونځ باطلوى. خو دَ حديث مطابق رسول

...... فلما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، بأبى وأمى ما ضربنى، ولا كهرنى، ولا سبنى، ثم قال: إن هذه الصلاة لا يحل فيها شيئ من كلام الناس هذا، إنما هوالتسبيح والتكبير وقرءة القرآن، أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم. (سنن أبى داوٗد، كتاب الصلاة، باب تشميت العاطس فى الصلاة، رقم الحديث: ۹۳۰).

۱) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، الكلام فى الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۸۱-۱/۵۶۹.

۲) معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الرجل يسلم فى الركعتين من الظهر والعصر: ۳/۵۰۴.

۳) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، الكلام فى الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۴/۱-۵۷۳.

الله ﷺ هم داسې اوکړه. نو ددې نه معلومه شوه چه حضورپاك داسې په هغه وخت یا هغه دور کښې کړې وو کوم وخت چه په مونځ کښې خبرې کول مباح وو، په دې سره به مونځ نه فاسدیدو. لیکن روستو په مانځه کښې خبرې اترې کول بند شو. هم په دې وجه خو په دې مسئله باندې [چه په مانځه کښې اذان او اقامت وئیل مونځ باطلوی د ټولو اتفاق دې. لهذا حدیث ذوالیدین به هم په هغه زمانه باندې محمول کولې شی.(۱)

دریم جواب: دریم دلیل دادې چه د حدیث ذوالیدین والا واقعه کښې شریك د یو جلیل القدر صحابی نه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کښې د یو مونځ د امامت په دوران کښې غلطی اوشوه. په دوو رکعتو باندې ئې په هیره سره سلام اوګرځولو حالانکه مونځ څلور رکعتیز وو. د مونځ نه پس خلقو وریاده کړه نو خلیفة المسلمین د دغه خبرو اترو کیدو نه پس د نوی سر نه څلور رکعته اوکړه، نه دا چه هم په هغه دوو رکعتو باندې ئې بنا اوکړه. ددې نه هم معلومه شوه چه دغه وخت په مانځه کښې خبرې اترې کول بند شوی وو ګنی د خلقو د خبردارولو نه پس به ئې صرف دوه رکعته کول لیکن هغوی داسې اونه کړه ځکه چه هغوی ته معلومه وه چه په مونځ کښې خبرې کول منسوخ شوی دی.(۲)

څلورم جواب: څلورم جواب دادې چه دې وخت کښې د پوره امت اجماعی مسئله ده چه که د امام نه غلطی اوشی نوهغه له خبردارې ورکولو دپاره به سبحان الله وئیلی شی، خبرې اترې کولو سره به ورته نه شی خودلې. خوبل طرف ته په حدیث ذی الیدین کښې صحابه کرامو رضی الله عنهم د سبحان الله وئیلو په ځائې خبرې اترې اوکړې او نبی پاك علیه السلام د هغوی په دې فعل باندې هیڅ نکیر اونه کړو. ددې نه هم معلومیږی چه دا واقعه په مونځ کښې د خبرو اترو د منسوخ کیدو نه د مخکښې وخت ده.(۳)

عقلی دلیل: بیا امام طحاوی رحمه الله خپل عقلی دلیل (کوم چه په نظر طحاوی سره تعبیرکولې شی) پیش کوی. چه ډیر مختلف قسم عبادتونه داسې دی چه دهغې د شروع کولو نه پس نور ډیر کارونه ممنوع کیږی. مثلاً د مونځ شروع کولو نه پس خبرې او نور منافی الصلاة کارونه ممنوع کیږی. د روژې ساتلو نه پس خوراك څښاك اوجماع ممنوع کیږی. د اعتکاف په حالت کښې کوروالې، د جمات نه وتل وغیره. اود حج اوعمرې د احرام په حالت کښې خوشبوئی، کنډلې شوې کپړې اوجماع وغیره ممنوع کیږی. ددې تفصیل نه پس پوهه شئ چه په اتفاق د فریقینو په دې ټولو عبادتونو کښې د منع کړې شوو کارونو کولو سره که په قصد سره وی اوکه په هیره سره وی دا عبادتونه فاسدیږی. نودغه شان مونځ هم یو ډیر اهم عبادت دې. په دې کښې د قصد او هیرې د قید نه بغیرخبرو په موجودیدو سره مونځ فاسد

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما یحدث فیها من السهو: ۵۷٤/۱.

(۲) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما یحدث فیها من السهو: ۵۷۵/۱.

(۳) معارف السنن، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی الرجل یسلم فی الرکعتین من الظهر والعصر: ۵٤۳/۳.

نوټ: د ائمه ثلاثه د طرف نه په دې دلائلو باندې اعتراضات اود هغې بنه په تفصیل اومدلل جوابونه د شوق لرونکو دپاره د معارف السنن طرف ته مراجعت به ډیر د فرحت سبب وی.

کیدل پکاردی. لکه څنګه چه (د ائمه ثلاثه په نیز) قصدا کلام سره مونځ فاسد یږی. دغه شان په هیره سره خبرې سره هم مونځ فاسدیدل پکاردی.[1]

قوله: فَثَنَى رِجْلَيْهِ: دې اوریدو سره رسول الله ﷺ خپلې دواړه خپې راغوندې کړې.

**قوله: "فَثَنَى" دا دَ باب ضرب یضرب نه دَماضی صیغه ده دکوم معنی چه دَ تاوولو ده. یعنی حضورپاك خپلې خپې مبارکې راتاؤ کړې اوداسې کیناستو لکه چه په قعده کښې دَ تشهد وئیلو دپاره کینی.[2]

**قوله: "رِجْلَيْهِ" دا دَ کشمیهنی او اصیلی دَ روایت مطابق دې ګنی په نورو نسخو کښې "رجله" دَ واحد صیغه ده.[3]

دَ سجده سهو کولو متعلق دَ حضرت کشمیری رحمه الله رائې:

قوله: "فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ" باندې حضرت کشمیری رحمه الله فرمائیلی دی چه که چرې اووئیلې شی چه هغه وخت کلام په مونځ کښې جائز وو نودَ سجده سهو څه ضرورت وو؟ زه وایم چه هغه په مونځ کښې اجزاء صلوٰة دَغیر دَ دخل اندازئی په سبب وه. دا باب اګرچه علماؤ نه دې ذکرکړې مګر غالبًا هغه وخت به هم دغه مسئله وه چه کلام وغیره سره دَ مونځ دَ نه فاسد کیدو سره سره دَهغې تلافی به په سجده سهو سره کیدله.[4]

قوله: وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ: اودَ قبلې طرف ته ئی مخ کړو او دَ (سهو) دوه سجدې ئی اوکړې اودې نه پس ئی سلام اوګرځولو.

حضرت شیخ الحدیث کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه دلته حضورپاك دَ سجده سهو دَ پاره قبلې طرف ته مخ کړو. دَدې نه زما استدلال دې په دې باندې چه چرته هم وی، که دَ مونځ آخره وی او که شروع، قبلې ته به مخ کولې شی.[5]

دَ پنځو رکعتو والا مونځ، دَ ماسپښین مونځ څنګه جوړشو؟ په دې حدیث شریف کښې دَ صحابه کرامو رضی الله عنهم دَ طرف نه خبر ورکړې شو چه حضورپاك دَ ماسپښین دَ څلورو رکعتو په ځائی دومره دومره رکعتونه مونځ اوکړو. دَ وړاندې باب حدیث کښې په تصریح سره دَ دغه شوو رکعتونو ذکرموجود دې چه هغه پنځه رکعته وو. بیا حضورپاك په آخره کښې سجده سهو اوکړه. اوس دا دَ ماسپښین څلور رکعته څنګه جوړشو؟

په دې باره کښې علامه کشمیری رحمه الله فرمائی چه په داسې صورت کښې دَ احنافو په نیز په څلورم رکعت کیناستل ضروری دی ګنی فرض مونځ به نفل جوړ شی. لیکن دَ شوافعو په مسلك باندې په دې (قعده) کیناستل ضروری نه دی. بهرصورت دَ فرض په توګه به صحیح

---

[1] شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما یحدث فیها من السهو: ۱/ ۵۸۰-۵۷۹.
[2] شرح الکرمانی: ۴/ ۶۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۳/ ۱۴۶، عمدة القاری: ۴/ ۲۰۵.
[3] فتح الباری: ۱/ ۶۵۲، عمدة القاری: ۴/ ۲۰۵.
[4] انوارالباری: ۱۲/ ۲۰۳.
[5] تقری بخاری شریف: ۲/ ۱۴۵، فتح الباری: ۱/ ۶۵۲.

شي. زمونږ جواب دادې چه مسئله اجتهادي ده چاسره هم شرعي دليل نشته دې. البته مونږ سره د تفقه په لحاظ سره قوي دليل موجود دې. هغه دا چه په دين محمدي کښې مونځ په درې قسمه دې. دوو رکعتو والا، دريو رکعتو والا او څلورو رکعتو والا. او ښکاره خبره ده چه د مونځ د دوؤ ياڅلور رکعتو کيدو تحقق چه د دين د متواتراتو نه دى صرف په قعدې سره کيږي. لهذا هغه هم فرض او ضروري شوه ځکه چه د واجب مقدمه به هم واجب وی. په دې وجه احنافو اووئيل چه د يو رکعت نه دکم رفض او ترک جائز دې په خلاف ددې چه د پوره رکعت کيدو نه پس به د مونځ اهتمام فرض شي. ځکه چه دا د دين د متواتراتو نه دې يعني شريعت دا معتدبه امر ګرځولې دې کوم چه نه شي ترک کولې. ځکه چه په دې سره د دين د يو متواتر، مسلم امر ماتيدل يا دا بې وقعته کول لازميږي.(۱)

فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، قَالَ: «إِنَّهُ لَوْحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ: بيائى زمونږ طرف ته مخ کړو او وئې فرمائيل که چرې په مونځ کښې څه نوې حکم نازل شوې وې نو ما به «د مونځ نه مخکښې» تاسو ته خودلې وې.

قوله: "لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ" کښې لام د تاکيد د پاره دې اود بعضو په نيز دا د "لو" په جواب کښې راتلونکې لام دې. "لَنَبَّأْ" د هغه افعالو نه دې کوم چه د دريو مفعولونو تقاضا کوی. چنانچه دلته رومبې مفعول د مخاطب "كُمْ" ضمير دې. دويم مفعول جار مجرور يعنى "بِهِ" دې. په دې کلمه کښې "ه" ضمير د هغه حدوث طرف ته راګرځى کوم چه د رسول الله ﷺ قول «لوحدث في الصلوة شيئ» نه مفهوم کيږي.

اودريم مفعول محذوف دې. يعنى که چرې په مونځ کښې د بدليدو څه حکم راغلې وې نو د مونځ نه وړاندې به ما تاسو خلقو ته د هغه بدلون باره کښې وئيلى وی چه هغه دادې(۲)

قوله: وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ: ليکن زه هم ستاسو په شان يو انسان يم.

قوله: "إِنَّمَا" کلمهٔ حصر ده دکوم مقتضاء لغوي چه داده چه د حضورپاك بشريت د عامو انسانانو سره په مماثل کيدو کښې محصور دې. ليکن واضحه دې وی لکه څنګه چه د جنس لاندې انواع وی دغه شان د جنس بشريت لاندې هم ډير زيات درجات دی. په کوم کښې چه د ټولو نه په اوچته درجه باندې رسول الله ﷺ دې. چنانچه په نفس بشريت کښې خو مماثلت شته ليکن هغه د هغې درجې دې چه بل يو انسان هغه درجې ته نه شي رسيدې. ځکه چه د عامو انسانانو په شان د حضورپاك هم دوه سترګې، دوه لاسونه او داسې نور اندامونه دی ليکن د اوصافو په اعتبار سره رسول الله ﷺ د کمال په هغه اوچتوالى باندې دې چه عام انسان د هغې تصور هم نه شي کولې. يعنې دلته حصر مطلق نه دې بلکه حصر مخصوص دې کوم چه د سياق او سباق نه معلوميږي(۳)

---

(۱) انوار الباري: ۱۲/۲۰۳.

(۲) شرح الکرماني: ۴/۶۴ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۳/۱۴۶ عمدة القاري: ۴/۲۰۵.

(۳) ملخص من عمدة القاري: ۴/۲۰۵.

نبی کریم ﷺ نور وو که بشر؟ د قران، حدیث، صحابه کرام ﷺ، سلف صالحین، مفسرین کرام، محدثینِ عظام او د ائمه اربعه رحمهم الله تعلیمات، تحقیقات او تصریحات مخې ته کیخودو سره د رسول الله ﷺ نور او بشر کیدو باره کښې د اهل سنت والجماعت عقیده داده چه حضورِپاك ﷺ په یو وخت بشرهم دې او نور هم لیکن د جنس او ذات په اعتبار سره بشر دې. او د صفاتو او د هدایت په اعتبار سره نور دې. او دواړه اعتباراتو د (نور او بشر کیدو اعتبار) سره حضورِپاك په داسې مقام او درجه باندې فائز دې چه نه د حضورِپاك نه مخکښې او نه روستو څوك د حضورِپاك په شان تیرشوې دې.

قاضی عیاض مالکی ﷫ فرمائی چه حضرت محمد ﷺ او باقی ټول انبیاء کرام او رسولان علیهم الصلوة والسلام بشر وو. او د حضورِپاك بدن مبارك او ظاهری خواص بشری وو. حضورِپاك باندې هغه ټول هرڅه جائز دی چه په نورو انسانانو باندې طاری کیږي. مثلاً تکلیفونه، مصیبتونه، آلام، بیمارئی او د مرګ پیالئ څکل وغیره د دې ټولو امورو د وجې نه د رسول الله ﷺ په شان کښې څه کمې یا نقص نه راځی (۱)

البته هم په دې خبره کښې دوه رائې نشته چه حضورِپاك افضل البشر وو، خاص الخواص وو. چنانچه علامه شامی ﷫ فرمائی:

د بشر درې قسمونه دی: خواص: لکه حضرات انبیاء کرام علیهم السلام او د مینځمې درجې لکه حضرات صحابه کرام ﷺ وغیرهم او عوام: لکه نور خلق (۲)

نبی کریم ﷺ په دې توګه د سرنه ترخپو پورې نور ګرځول چه په هغې سره د بشریت، آدمیت او د انسانیت کیدو نه انکار اوکړې شی دا د صریح او قطعی نصوصو خلاف دی. او دې سره سره چه یو سړې دا اووائی چه ماته پته نشته چه حضورِپاك انسان وو که پیرې، نو فقهاؤ ذکرکړی دی چه داسې سړې کافر دې مسلمان نه دې. بلکه دا عقیده لرل ضروری دی چه حضورِپاك په اعتبار د جنس بشر او په اعتبار د ایمان او هدایت نور وو (۳)

---

(۱) وقد قدمنا أنه عليه الصلوة والسلام وسائر الأنبياء والرسل من البشر وأنه جسمه وظاهره خالص للبشر، يجوز عليه من الآفات والتغييرات والآلام والأسقام وتجرعُ كأس الحِمام ما يجوز على البشر، وهذا كله ليس بنقيصة فيه، لأن الشيئ إنما يسمى ناقصًا بالإضافة إلى ما هو أتم منهَ وأكمل من نوعه....... فقد مرض صلى الله عليه وسلم، واشتكى، وأصابه الحر والقر، وأدركه الجوع والعطش، ولحقه الغضب والضجر، وناله الإعياء والتعب، ومسه الضعف والكبر، وسقط فجحش شقه، وشجه الكفار، وكسروا رباعيته، وسُقِي السم، وسحر، وتداوى، واحتجم، وتنشر، وتعوذ، ثم قضى نحبه، فتوفى صلى الله عليه وسلم ولحق بالرفيق الأعلى، وتخلص من دارالامتحان والبلوى، وهذه سمات البشر التي لا محيص عنها. (الشفابتعريف حقوق المصطفى، القسم الثالث: فيما يجب النبي للنبي صلى الله عليه وسلم، الباب الثاني: فيما يخصهم في الأمور النبوية ومايطرأ عليهم من العوارض البشرية: ۱۷۸/۲، دارالكتب العليمة).

(۲) وحاصله أنه قسم البشر إلى ثلاثة أقسام: خواص، كالأنبياء، وأوساط، كالصالحين من الصحابة وغيرهم، وعوام، كباقي الناس. (ردالمحتار، كتاب الصلوة، مطلب: في تفضيل البشر على الملائكة: ۲/۲٤۲ دارعالم الكتب).

(۳) ومن قال: لا أدرى أن النبى صلى الله عليه وسلم كان إنسيًا أو جنيًا، يكفر، كذا في الفصول العمادية. (الفتاوى الهندية، كتاب السير، الباب التاسع في أحكام المرتدين، موجبات الكفر: ۲/۲٦۳ رشيدية).

قوله:- أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ، فَإِذَا نَسِيتُ: لکه څنګه چه تاسو نه هیره کیږی داسې مانه هم هیره کیږی، په دې وجه چه کله مانه هیرشی.

قوله:- أَنْسَى- همزهٔ مفتوحه او سین مخففه سره دې. اوچاچه همزهٔ مضموم او سین مشدد سره ذکرکړې دې هغه صحیح نه دې[1]

دَنسیان معنی: دَ نسیان لغوی مطلب، او اصطلاحی مطلب: دَ یو څیزنه دَ زړه غافل کیدو نوم دې. دَ نسیان یوه معنی دَ پریخودو هم راځی لکه چه دَ الله تعالی قول: ﴿ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ﴾ کښې دَ نسیان معنی دَ ترک کولو ده.[2]

دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه هیره ممکن ده که نه؟: دَ حدیث مبارك دَدې جملې نه معلومیږی چه دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه په افعالو کښې دَ نسیان صدور ممکن دې. لیکن په دې خبره باندې دَعلماؤ کرامو اتفاق دې چه دَ الله تعالی دَ طرف نه دَ هغوی په نسیان باندې خبردارکولې شی. هغوی په نسیان باندې برقرار پاتې کیږی. بیا بعضې علماء دَدې خبرې قائل دی چه انبیاء کرام دَهغوی په نسیان باندې فوری خبردار کولې شی اودَ بعضو په نیز فوری توګه باندې خبردار کول ضروری نه دی. بلکه ترژوندہ پورې هغوی خبرول صحیح دی.[3]

علامه نووی رحمه الله فرمائی چه دَ رسول الله ﷺ اقوال بلاغیه (یعنی امور تبلیغیه) کښې دَ سهو واقع کیدل په اجماع دَ امت ممکن نه دی. یعنی چه حضورپاك ﷺ دَ الله تعالی په احکاماتو دَ تبلیغ کښې سهوه یا نسیان کښې اخته شی او امت ته غلطه خبره اورسوی داممکن نه دی. البته په دنیاوی معاملاتو کښې او عباداتو کښې اکثر وختونو کښې به په حضورپاك باندې نسیان راتلو. لیکن هم په هغه وخت دَ الله تعالی دَ طرف نه په حقیقت حال باندې خبردار کولې شو او په هغه نسیان کښې اخته کیدل به هم په حقیقت کښې دَ امت دَ تربیت دَ پاره فعلاً نمونه جوړیدله[4]

علامه ابن دقیق العید رحمه الله فرمائی چه داحدیث دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه دَ سهوپه صادریدو باندې دلالت کوی. عامة العلماء په دې باره کښې هم دغه مذهب دې لکه چه نبی کریم ﷺ پخپله ارشاد فرمائی چه مانه هم ستاسو دَهیرې په شان هیره کیږی. او په غلو کښې مبتلا یو ډلې په دې باره کښې نظریه داده چه په نبی باندې سهو نه شی راتلې بلکه نبی خو قصداً د نسیان والا صورت اختیاروی دې دَ پاره چه امت ته فعلی تبلیغ اوکړې شی. نودا نظریه په قطعی توګه باندې باطله ده. ځکه چه نبی کریم ﷺ خو پخپله خبر ورکوی چه مانه هیره اوشوه. او دویمه خبره داده چه دَ داسې سرې صورت جوړول په چا چه هیره راځی

---

[1]) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۶/۳.
[2]) عمدة القاری: ۲۰۵/٤.
[3]) عمدة القاری: ۲۰۵/٤.
[4]) المنهاج شرح صحیح مسلم للنووی، کتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافر، رقم الحدیث: ۵۷۲، ۶۲/۵-۶۱.

نو دا خو عمداً د یو فعل د اختیارونکی په شان شو او افعال عمد یه مونځ باطلوی[1]
ددې اقوالو خلاصه دا ده چه دلته دوه څیزونه دی یو افعال نبی او دویم اقوال نبی. دَ افعال نبی ﷺ باره کښې تحقیقی خبره داده چه په دغه افعالو کښې قصداً نسیان یا سهوه موجودیدل خو ممتنع ده یعنې دَ نبی نه ممکن نه ده. او سهواً دَ هیرې موجودیدل ممکن دی لیکن داسې به دَ الله تعالی دَ طرف نه کیدل دې دَ پاره چه امت ته تعلیم اوشی او په هغې باندې به فوری یا څه وخت پس حضورپاک خبرولې شو. او که چرې اقوال نبوی ﷺ به دَ دینی امورو سره متعلق وو نو هم په هغې کښې سهو یا نسیان نه کیدلو. او که چرې اقوال نبی ﷺ دَ دنیاوی امورو سره متعلق وو نو په هغې کښې دَ نسیان دَ مضر نه کیدو دَ وجې دَ هغې واقع کیدل محال نه دی[2]

قوله: "فَذَكِّرُونِي": نو تاسو ماته رایادوئی. مراد دادې چه په مانځه کښې دَ تسبیح یا تکبیر په ذریعه ماته رایادوئ[3]

نبی کریم ﷺ ته څو ځل سهو پیښه شوې وه؟: علامه انورشاه کشمیری رحمه الله دَ علامه تقی الدین ابن دقیق العید رحمه الله په حواله لیکلی دی چه هغوی فرمائیلی دی چه رسول الله ﷺ نه څلور ځل په مونځ کښې سهو شوې ده. په هغې کښې دَ دوو ذکر خو صحیح البخاری کښې دې. یوه دا واقعه چه په مذکوره حدیث کښې بیان شوه چه حضورپاک دَ څلورو رکعتو په ځائې پنځه رکعته مونځ اوکړو. دلته صراحت نشته دې لیکن وړاندې صراحت هم موجود دې.
دویمه واقعه دا شوې وه چه حضورپاک دَ څلورو رکعتو په مونځ کښې په دوو رکعتو باندې سلام اوګرځولو دَ دې ذکر هم موجود دې.
دریمه واقعه داده چه دَ حضورپاک نه نسیاناً قعده اولی پاتې شوه. دا صورت امام ابوداؤد رحمه الله ذکر کړې دې.
څلورمه واقعه داده چه حضورپاک نه په مانځه کښې یو آیت هیر شو نو دَ مونځ نه پس حضورپاک دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه تپوس اوکړو ولې ته په مونځ کښې نه وې؟ هغوی اووئیل آو جی زه موجود ووم. حضورپاک اوفرمائیل نو تا بیا ولې ماته هغه آیت رایاد نه کړو؟ دا څلور واقعات هغه دی کوم چه ابن دقیق العید رحمه الله ذکر کړی دی. خود حضورپاک دَ سهو یو پنځم مقام هم په کتابونو کښې ملاویږی او هغه دادې چه حضورپاک دَ مابنام په مونځ کښې دَ دریو رکعتو په ځائې دوه رکعتو باندې سلام ګرځولې وو.[4]

---

[1] إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، كتاب الصلاة، باب: سجود السهو، جواز السهو على الأنبياء، الحديث: ١٠٥، ٢٧٤/١.
[2] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.
[3] شرح الكرماني: ٦٤/٤، عمدة القاري: ٢٠٥/٤.
[4] فيض الباري: ٤٥/٢، العرب الشذي، كتاب الصلاة، باب: ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام، رقم الحديث: ٣٩١، ٣٧٠/١. رومبې واقعه صحیح البخاری کښې موجود ده. اوګورئې: حدثنا عثمان، قال: حدثنا جرير، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال قال عبدالله صلى النبي صلى الله عليه وسلم، قال إبراهيم: لا أدري، زاد أو نقص، فلما سلم قيل له: يارسول الله! أحدث في الصلاة شيئ؟ قال: وماذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا.......

د امام بخاري رحمه الله په نيز په مونځ کښې د کلام الناس د جواز حکم: علامه انورشاه کشميري رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله د سهو حديث څو ځل ذکرکړې دې او مختلف تراجم قائمولو سره ئې د هغې نه د متعددو مسئلو استنباط کړې دې. ليکن ترجمه اوعنوان "جواز کلام الناس" ئې چرته نه ده قائم کړې. معلومه شوه چه په دې مسئله کښې هغوی د احنافو موافقت کړې دې. والله تعالی اعلم(۱)

قوله: "وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ": اوچه کله په تاسو کښې چاته په مانځه کښې شک شي

د شک معنی اومفهوم: شک په لغت کښې خلاف يقين ته وائي او اصطلاح کښې د شک نه

...... فثنى رجليه، واستقبل القبلة، وسجد سجدتين، ثم سلم، فلما أقبل علينا بوجهه، قال: إنه لو حدث في الصلاة شيئ لنبأتكم به، ولكن إنما أنا بشرمثلكم، أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني، وإذا شك أحدكم في صلاته، فليتحر الصواب، ليتم عليه، ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: التوجه نحوالقبلة حيث كان، رقم الحديث: ۴۰۱). دويمه واقعه هم صحيح البخاري کښې موجود ده. وئې ګورئې: حدثنا مسدد، قال: حدثنا يحيى، عن شعبة، عن الحكم، عن إبراهيم، عن علقمة عن عبدالله، قال: صلى النبي صلى الله عليه وسلم الظهر خمسا، فقالوا: أزيد في الصلاة؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت خمسا، فثنى رجليه وسجد سجدتين. (صحيح البخاري كتاب الصلاة، باب: ماجاء في القبلة ومن لا يرى الإعادة على من سها فصلى إلى غير القبلة، رقم الحديث: ۴۰۴).دريمه واقعه سنن ابی داؤد کښې موجود ده اوګورئې: حدثنا القعنبي، عن مالك، عن ابن شهاب، عن عبدالرحمن الأعرج عن عبدالله ابن بحينة أنه قال: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ركعتين، ثم قام فلم يجلس، فقام الناس معه، فلما قضى صلاته وانتظرنا التسليم كبر، فسجد سجدتين وهو جالس قبل التسليم، ثم سلم صلى الله عليه وسلم. (سنن أبي داؤد كتاب الصلاة، باب: من قام من ثنتين ولم يتشهد، رقم الحديث: ۱۰۳۶). څلورمه واقعه شرح السنة للبغوي کښې موجود ده. ليکن په دې واقعه کښې د حضورپاک عليه السلام سوال د حضرت أبي رضي الله عنه نه وو، وئې ګورئې: عن عبدالله بن عمر أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى صلاة، فقرأفيها، فلبس عليه، فلما انصرف، قال: لأبي: أصليت معنا؟ قال: نعم، قال: فما منعك؟ ومعقول أن المرادمنه: ما منعك أن تفتح علي. (شرح السنة للبغوي، كتاب الصلاة باب: قعود بين السجدتين، رقم الحديث: ۶۶۵). اود سنن ابی داؤد په روايت کښې د دوی نه علاوه د يو متعين صحابی نه بغيردا قصه موجود ده، وئې ګورئې: عن المسوربن يزيد ا لمالکي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يحيى وربما قال شهدت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأفي الصلاة، فترك شيئالم يقرأه، فقال له رجل يا رسول الله! تركت آية كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "هلا أذكرتنيها". (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الفتح على الإمام في الصلاة، رقم الحديث: ۹۰۷). اوپنځمه واقعه المستدرك على الصحيحين للحاكم کښې موجود ده وئې ګورئې: أخبرنا أبوعمرو عثمان بن أحمد بن سماك، ببغداد، ثنا علي بن إبراهيم الواسطي، ثنا وهب عن جرير بن حازم، قال: سمعت يحيى بن أيوب، يحدث، عن يزيد بن أبي حبيب، عن سويد بن قيس، عن معاوية بن خديج، قال: صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم المغرب فسها، فسلم في ركعتين، ثم انصرف، فقال له رجل: يارسول الله! إنك سهوت فسلمت في ركعتين، فأمر بلالا فأقام الصلاة، ثم أتم تلك الركعة، فسألت الناس عن الرجل الذي، قال: يارسول الله! إنك سهوت، فقيل لي: تعرفه، قلت: لا، إلا أن أراه، فمر بي رجل، فقلت: هو هذا، فقالوا: هذا طلحة بن عبيدالله. اختصره الليث بن سعد، عن أبي حبيب. (المستدرک على الصحيحين للحاكم، كتاب الصلاة، تحت باب التأمين، رقم الحديث: ۹۶۰).

(۱) فيض الباري: ۴۵/۲، انوارالباري: ۲۰۱/۲.

مراد هغه كيفيت دې چه يو سړې د پوهيدو او نه پوهيدو د كيفيت په مينځ كښې وي، يو طرف ته د هغه خيال نه وي. اوچه كله يو طرف ته د هغه خيال لاړ شي ليكن په بل طرف د ذهن نه جتهكه ورنه شي نو دې ته ظن يعنې گمان وائي او كله چه هغه ته جتهكه وركړې شي نو هغې ته غالب گمان وائي كوم چه د يقين قائم مقام وي.[1]

قوله: "فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ": نو د صحيح خبرې معلومولو كوشش دې اوكړي.

تحري وائي د يو شئ د طلب كولو ښه كوشش كول. علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه د "فليتحر" معنى ده "فليجتهد".[2]

د صحيح بخاري كتاب الايمان كښې راتلونكى روايت كښې دا الفاظ دى: "فيتحرى الصواب".[3]

د سنن النسائي او ابن ماجه روايت كښې "فليتحر أقرب ذلك من الصواب" الفاظ دى.[4]

د صحيح مسلم يو روايت كښې "فليتحر الذى هو الصواب" الفاظ ملاويږي.[5]

---

[1] وقيل: الشک، ما استوى طرفاه، وهو الوقوف بين الشيئين لا يميل القلب إلى أحدهما، فإذا ترجح أحدهما ولم يطرح الآخر فهوظن، فإذا طرحه فهو غالب الظن، وهو بمنزلة اليقين. (التعريفات للجرجاني، باب:الشين، رقم التعريف: ۱۰۲۲، ص: ۱۱۰). وكذا المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير، كتاب الشين: ۴۳۶/۱.

[2] شرح الكرماني: ۶۴/۴.اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

[3] حدثنا إسحاق بن إبراهيم، شمع عبدالعزيز بن عبدالصمد، حدثنا منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن ابن مسعود رضى الله عنه أن نبى الله صلى الله عليه وسلم صلى بهم صلاة الظهر، فزاد أو نقص منها، قال منصور: لا أدرى إبراهيم وهم أم علقمة، قال: قيل: يارسول الله! أقصرت الصلاة أم نسيت؟ قال: وما ذک؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فسجد بهم سجدتين، ثم قال: هاتان السجدتان لمن لا يدرى، زاد فى صلاته أم نقص فتحرى الصواب، فيتم ما بقى، ثم يسجد سجدتين. (صحيح البخاري فى الأيمان، باب: إذا حنث ناسيًا فى الأيمان، رقم الحديث: ۶۶۷۱).

[4] أخبرنا إسمعيل بن مسعود، قال: حدثنا خالد بن الحارث، عن شعبة، قال: كتب إلى منصور، وقرأته عليه وسمعته يحدث رجلا، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة الظهر، ثم أقبل عليهم بوجهه فقالوا: أحدث فى الصلاة حدث؟ قال: وما ذاک؟ فأخبروه بصنيعه، فثنى رجله، واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل عليهم بوجهه، فقال: إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكرونى وقال: لوكان حدث فى الصلاة حدث أنبأتكم به وقال: إذا أوهم أحدكم فى صلاته فليتحر أقرب ذلک من الصواب ثم ليتم عليه، ثم يسجد سجدتين. (سنن النسائي، كتاب الصلاة، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۴۳).

[5] حدثنا محمد بن بشار، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن منصور، قال شعبة: كتب إلى وقرأته عليه، قال: أخبرنى إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة لاندرى أزاد أو نقص، فسأل، فحدثناه، فثنى رجله، واستقبل القبلة، وسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجهه، فقال: لوحدث فى الصلاة شيئ لأنبأتكموه، وإنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكرونى، وأيكم ما شک فى الصلاة فليتحر أقرب ذلک من الصواب، فيتم عليه ويسلم ويسجد سجدتين. (سنن ابن ماجه، كتاب: إقامة الصلوة والسنة فيها، باب: ما جاء فيمن شک فى صلاته فتحرى الصواب، رقم الحديث: ۱۲۱۱).

هم دَ سنن النسائی یو روایت کښې "فليتحر الذي يرى أنه الصواب"[1]

او په یو بل روایت کښې "فلينظر أحرى ذلك إلى الصواب" الفاظ هم ملاویږي[2]
مقصود دَ ټولو نه هم یو دې چه په دوؤ امورو کښې دَ یو طلب کولو ته تحری وئیلی شي په داسې حال کښې چه ددې نه به یو صحیح وي.[3]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ "الصواب" معنی: "الأخذ باليقين" او "البناء على الأقل" ده. خودَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز دَدې معنی: "البناء على غالب الظن" ده.[4]

دلته یو سوال پیدا کیږي چه دَ راوی خو بیان دې چه "لادري، زاد او نقص" یعنی دَ هغه شک و نوچه چرته شک وو هلته صَواب ته (یعنی صحیح خبرې ته) څنګه رسیدې شي؟ نو دَدې جواب دادې چه داسې تحری کوم چه یقین سره لاحق شي اختیاروئی[5]

دَ شک په وخت کړې دَتحری په بنیاد باندې دَ مونځ پوره کولو حکم: په دې څائی کښې نبی اکرم ﷺ حکم ورکړو چه کله تاسو ته دَ رکعتونو په شمیر کښې شک پیدا شی نو بیا دَ رکعتونو شمیر په ښه شان سره دَ سوچ او فکر په ذریعه متعین کړئی. داسې قسم روایاتو کښې تتبع نه پس دا خبره مخې ته راځی چه دَ شک په مسئله کښې دَ نبی کریم ﷺ نه درې قسم روایات نقل دي:

---

[1] وحدثنا عثمان، وأبوبكر، ابنا أبي شيبة، وإسحاق بن إبراهيم، جميعا عن جرير، قال عثمان: حدثنا جرير، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال عبدالله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال إبراهيم: زاد أو نقص، فلما سلم قيل له: يارسول الله! أحدث في الصلاة شيئ؟ قال: وما ذاک؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فثنى رجليه، واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجهه فقال: إنه لو حدث في الصلاة شيئ أنبأتكم به، ولكن إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني، وإذا شک أحدكم في صلاته فليتحر الصواب، فليتم عليه، ثم ليسجد سجدتين. (صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: السهو في الصلاة والسجودله، رقم الحديث: ٥٧٢).

[2] أخبرنا محمد بن رافع، قال: حدثنا يحيى بن آدم، قال: حدثنا مفضل وهو ابن مهلهل، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، يرفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا شک أحدكم في صلاته فليتحر الذي يرى أنه الصواب فيتمه، ثم يعني: يسجد سجدتين، ولم أفهم بعض حروفه كما أردت. (سنن النسائي في السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٤٠).

[3] أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبدالله، عن مسعر، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فزاد أو نقص، فلما سلم قلنا: يارسول الله! هل حدث في الصلاة شيئ؟ قال: لوحدث في الصلاة شيئ أنبأتكموه، ولكني إنما أنابشر أنسى كما تنسون، فأيكم ما شک في صلاته فلينظر أحرى ذلک إلى الصواب، فليتم عليه، ثم ليسلم وليسجد سجدتين. (سنن النسائي في السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٤٢).

[4] شرح الكرماني: ٦٤/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ١٤٦/٣.

[5] شرح الكرماني: ٦٥/٤.

دریمې قسم د روایت مطابق په رکعتونو کښې د شك پیښیدو په وخت دې د سره مونځ ادا کړي. دا روایت د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه نقل دې کوم چه په مصنف ابن ابی شیبه کښې موجود دې. دارنګ د اسحاق بن یحیی په طریق سره د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه روایت په مجمع الزوائد کښې موجود دې.(۱)

دویم روایت دادې کوم چه د صحیح بخاری په دې باب کښې موجود دې.(۲)

په دې کښې دا خبره ذکر شوې ده چه د تحری کولو نه پس دې په غالب ګمان باندې عمل کولو سره مونځ پوره کړي او د هغې نه پس دې سجد سهو اوکړي.

او دریم قسم روایت دادې چه بناء علی الاقل دې اوکړي مثلاً چه په دریو او څلورو کښې ئې شك وی نو چونکه د دریو ادا کول یقینی دی نوهم درې ګڼړلوسره دې مونځ پوره کړي او په آخره کښې دې سجده سهو اوکړي. د دې روایت راوی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دې اودا په سنن ترمذی کښې موجود دې.(۳)

د دې نه علاوه د حضرت ابو سعید الخدری رضي الله عنه روایت هم د دې مطابق دې کوم چه په سنن ابوداؤد کښې موجود دې(۴)

احنافو د شك راتلو په صورت کښې دا دریواړه روایتونه جمع کړی دی. هغه داسې چه په مونځ کښې په شك پیدا کیدو باندې په درجاتی اعتبار سره درې صورتونه دی:

---

(۱) عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: "أما أنا فإذا لم أدر كم صليت، فإني أعيد". وأيضًا عن ابن عمر: في الذي لا يدرى ثلاثًا صلى أو أربعًا، قال: يعيد حتى يحفظ. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من قال: إذا شك فلم يدركم صلى أعاد، رقم الحديث: ٤٤٥٤، ٤٤٥٥، ٣/٤٣٥).

دارنګ دا قول هم په المصنف کښې د حضرت ایوب، سعید بن جبیر، شعبی، شریح، طاؤس، عطاء او میمون وغیره کبار تابعینو رحمهم الله نه هم نقل دې. (اوګورئی: رقم الحديث: ٤٤٥٦ — ٤٤٦٤). عن عبادة بن الصامت: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن رجل سها في صلوته، فلم يدركم صلى؟ قال: ليعد صلاته، وليسجد سجدتين قاعداً. رواه الطبراني في الكبير هكذا، وإسحاق بن يحيى لم يسمع من عبادة، والله أعلم. (بغية الرائد في تحقيق" مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة، رقم الحديث: ٢٩٢٣، ٢/٣٥٥-٣٥٤).

(۲) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: التوجه نحوالقبلة حيث كان، رقم الحديث: ٤٠١.

(۳) عن عبدالرحمن ابن عوف قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "إذا سها أحدكم في صلاته فلم يدر واحدة صلى أو ثنتين، فليبن على واحدة، فإن لم يدر ثنتين صلى أو ثلاثًا فليبن على ثنتين، فإن لم يدر ثلاثًا صلى أو أربعًا فليبن. على ثلاث، وليسجد سجدتين قبل أن يسلم". (سنن الترمذي، أبواب الصلاة، باب ماجاء في الرجل يصلي فيشك في الزيادة والنقصان، رقم الحديث: ٣٩٨).

(۴) حدثنا محمد بن العلاء، حدثنا أبوخالد، عن ابن عجلان، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار عن أبي سعيد الخدري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا شك أحدكم في صلاته فليلق الشك، وليبن على اليقين، فإذا استيقن التمام سجد سجدتين، فإن كانت صلاته تامة كانت الركعة نافلة والسجدتان، وإن كانت ناقصة كانت الركعة تماما لصلاته وكانت السجدتان مرغمتي الشيطان. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة باب: إذا شك في الثنتين والثلاث، من قال: يلقي الشك، رقم الحديث: ١٠٢٤).

① که چرې داسې شك ئی په اول ځل شوې دې نو مونځ دې د سره اوکړي. په اول ځل شك کیدو نه څه مراد دې؟ په دې کښې د فقهاؤ کرامو یو څو اقوال دی د کوم نه چه صحیح دا دې چه په مونځ کښې هیریدل د هغه عادت نه وي، معنی دا ده چه کله په عمر کښې سهو شوې نه وی دا په اول روایت باندې عمل دې.

② که د شك واقع کیدل ئې معمول وي یعنی اکثر ورته شك پیدا کیږي نو په ښه شان سره دې سوچ اوفکر اوکړي او د غالب گمان مطابق دې عمل اوکړي. او د بعضې مشائخو په نیز دې سجده سهو نه کوی خو د اکثرو مشائخو په نیزدې سجده سهو اوکړي. دا په دویم روایت باندې عمل شو.

③ اوکه چرې غالب گمان ئې نه قائمیږي نو یقینی امر یعنی د کم شمیر مطابق دې مونځ پوره کړي او په آخره کښې دې سجده سهو اوکړي. دا د دریم روایت مطابق عمل شو[1]

خو د شوافعو په نیز صرف او صرف بناءعلی الأقل دې اوکړي یعنی که د رکعت پاتې کیدو باره کښې شك پیدا شی چه هغه یو رکعت کړې دې که دوه، یا درې رکعته یا څلور رکعته نو په ده باندې لازم دی چه د کم والا صورت دې اختیارکړي لکه چه دوه رکعته ادا کړې شوی دی که درې؟ نو په دې کښې د دوؤ ادا کیدل خو یقینی دی د دریم شك دې. لهذا دې دې دوه رکعته شمیر کولوسره خپل مونځ پوره کړي. هم دغه شان د باقی صورتونو حکم دې.

الغرض د دې حضراتو په نیز صرف په یو قسم روایت باندې عمل کولې کیږي[2]

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د احادیثو نه تائید هم زمونږ د مذهب راځی. ځکه چه بیا د سره د مونځ کولو روایت هم دې. مثلاً مصنف ابن ابی شیبه کښې تحری او اخذ بالاقل روایت هم دې. لکه څنګه چه په مسلم شریف او دا بخاری شریف کښې دې. لهذا مونږ په ټولو احادیثو باندې عمل اوکړو او شافعیه صرف د اقل والا باندې عمل اوکړو او د باقی ټولو ئې تاویل اوکړو. او تحری صواب ئې هم په اقل باندې محمول کړو حالانکه په لغت کښې بالکل د دې خلاف دی او د دې اصل معنی لغو کول صحیح نه ده. خاص کر په شریعت کښې د غالب گمان اعتبار په ډیرو ابوابو کښې موجود هم دې. لهذا دې نوع لره دلته د غیر معتبر گرځولو هیڅ وجه نشته. بل د هغوی په مذهب باندې به یو نوع د هغې د حکم نه بلکلیه خالی کول لازم راشی کوم چه صحیح نه دې[3]

قوله: "فَلْيُتِمَّ عَلَيْهِ": او هم د دې مطابق دې خپل مونځ پوره کړئي.

د "تَمَّ" صله چه کله "علی" وی نو دا د اتمام په معنی وی. د تحری کولو نه پس د غالب گمان

---

[1]) البحرالرائق کتاب الصلوة، باب سجود السهو: ۱۹۲/۲.الجوهرة النیرة، کتاب الصلوة، باب سجودالسهو: ۹۳/۱. ردالمحتار مع الدرالمختار، کتاب الصلوة، باب سجودالسهود: ۵۶۱/۲-۵۶۰.

[2]) المجموع شرح المهذب کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۹/٤. العزیز شرح الوجیز المعروف ب الشرح الکبیر، کتاب الصلاة، الباب السادس فی السجدات، القول فی سجود السهو: ۸۲/۲. الحاوی الکبیر للماوردی، کتاب الصلاة، باب سجود السهو وسجود الشکر: ۲۱۲/۲.

[3]) انوار الباری: ۲۹۱/۱۲.

مطابق خپل مونځ پوره کول د امام صاحب ابوحنیفه رحمه الله په نیز دی او په یقین باندې بنیاد کیخودل د امام شافعي رحمه الله په نیز دی.[1]

قوله: "ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ": بیا سلام ګرځولو سره دې دوه سجدې د (سهو) اوکړي.

په یو روایت کښې د "ثم یسجد سجدتین" په ځائې "ثم لیسجد سجدتین" الفاظ دي. مراد دادې چه د سهو د وجې نه دې دوه سجدې اوکړه.[2]

په مذکوره روایت باندې یو اشکال اودهغې جواب: په مذکوره حدیث کښې یو تعارض معلومیږي هغه داسې چه د حدیث باب په شروع کښې د سلام نه مخکښې په سجده کولو باندې دلالت وو او په آخر حدیث کښې روستو د سلام نه سجده سهو کولو باندې دلالت دې. ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه په دې سره د دواړو امورو د جواز طرف ته اشاره کړې شوې ده.[3]

سجده سهو به د سلام نه مخکښې کولې شی که د سلام نه پس؟: د حدیث پاک په دې آخری جمله کښې د حضورپاک ﷺ فرمان دې چه د سلام ګرځولو نه پس د سهو دوه سجدې اوکړئی. د دې نه ثابتیږي چه د سجده سهو وخت د سلام نه پس دې نه چه مخکښې.

د احنافو مذهب: په دې باره کښې د مختلف قسم احادیثو د راتلو د وجې ائمه کرامو رحمهم الله په مینځ کښې هم اختلاف پیدا شوې دې. چنانچه د امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز افضل دادی چه د سلام نه پس دې دوه سجدې اوکړې شی.[4]

د سجده سهو د پاره د سلام ګرځولو طریقه: د سلام باره کښې د احنافو په نیز درې اقواله دی. یو مونځ ګذار دې د خپلې مخې ته کتلو سره، ښی اوکس طرف ته د کتلو نه بغیر سلام اووائی او د دې نه پس دې دوه سجدې اوکړي. دا قول مفتی به نه دې. دویم ښی اوګس دواړو طرفو ته مخ ګرځولو سره دې سلام اوګرځوی. صاحب هدایه رحمه الله دا قول صحیح ګرځولې دې.[5]

---

[1] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[2] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱٤۷/۳، عمدة القاري: ۲۰۶/٤. علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه حافظ ابن حجر رحمه الله "ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين" باندې خاموشي اختيار کړه او بغير د جواب ورکولو نه وړاندې لاړو. په داسې موقع چه په خپل مذهب کښې کمزوري وي، خاموشي وي، او چرته چه څه قوت وي نو په نورو باندې نکير کښې د اعتدال د حد نه وړاندې کيدل، د اهل ادب او تحقيق د پاره مناسب نه دی. (انورالباري: ۱۹۹/۲).

[3] الكوثرالجاري: ۹۲/۲.

[4] الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۵٤۰/۲، الهداية، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۳۳۱/۱. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، باب: سجود السهو، فصل في بيان محل سجود السهو: ۷۱۱/۱.

[5] ويأتي بتسليمتين، هوالصحيح. (الهداية، كتاب الصلاة، باب: سجوالسهو: ۳۳۱/۱، المكتبة البشرى).

اودې ته په بدائع الصنائع کښې دَ عامة العلماء قول وئيلې شوې دې[1]

دريم صرف ښى طرف ته سلام ګرځولو سره دوه سجدې اوکړى شى، په دې قول فتوىٰ ده.[2]

دَ شوافعو مذهب: دَ شوافعو په نيز سجده سهو کول واجب نه ده بلکه سنت ده. اودَ اصح قول مطابق دَ سلام ګرځولو نه مخکښې به سجده سهو کولې شى. دې نه علاوه دوه روايتونه نور دى. يو روايت دَ امام مالک رحمه الله مطابق دې او دَدې قائل امام مزنى رحمه الله دې. اودويم روايت دَهغوى قديم قول دې چه دَ غلطئ کيدو په وجه مونځ ګذار ته اختيار دې چه دَ سلام نه مخکښې سجده سهو اوکړى يا دَ سلام نه پس[3]

دَ اصح قول مطابق به دَ سجده سهو طريقه دا شى چه په قعده آخره کښې تشهد، درود، دعا تول هرڅه وئيلو نه پس به دوه سجدې کولې شى اودَدې نه پس به سلام ګرځولې شى. دَ شوافعو دليل دَ نبى کريم ﷺ هغه حديث دې کوم چه امام بخارى رحمه الله[4]

دَ حضرت عبدالله بن بُحَيْنَه رضي الله عنه نه روايت کړې دې په کوم کښې چه دى: ((کبر قبل التسليم، فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم)).

علامه رشيد احمد صاحب ګنګوهى رحمه الله فرمائى چه شوافع په خپل مذهب باندې داسې استدلال کړې دې چه دَ سجده سهو قبل السلام والا دَ حديث راوى متأخر الإسلام دې لهذا دا حديث به هم دَ روستو وخت وى. نودَدې جواب ظاهر دې چه دا خو بې بنياد دَ نسخ دعوى

---

[1]) وعامتهم على أنه يسلم بتسليمتين عن يمينه وعن يساره قول النبى صلى الله عليه وسلم: "لكل سهو سجدتان بعد السلام"، ذكر السلام بالألف واللام، فينصرف إلى الجنس أو إلى المعهود، وهما تسليمتان. (بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، فصل فى قدر سلام السهو وصفته: ۷۱۶/۱).

[2]) هذا قول الجمهور، منهم شيخ الإسلام وفخر الإسلام. وقال فى الكافى: إنه الصواب، وعليه الجمهور، وإليه أشار فى الأصل اهـ. (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۵۴۰/۲). أحدهما: "انه يسلم عن يمينه فقط، وصححه فى المجتبى". ثانيهما لو سلم التسليمتين سقط عنه سجود السهو لأنه بمنزله الكلام. حكاه الشارح عن خواهر زاده، فقد اختلف التصحيح فيها. والذى ينبغى الاعتماد عليه تصحيح المجتبى أنه يسلم عن يمينه فقط لأن السلام عن اليمين معهود وبه يحصل التحليل فلاحاجة إلى غيره. (البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۶۵/۲). وقال ابن عابدين فى حاشيته المسمى بمنحة الخالق تحت قوله: "أحدهما أنه يسلم عن يمينه فقط" والحاصل أن ما صححه فى المجتبى هو بعينه ما تقدم أنه قول الجمهور وأنه الأصوب والصواب. (منحة الخالق على البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۶۵/۲).

[3]) العزيزشرح الوجيز المعروف ب الشرح الكبير للقزوينى، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۹۹/۲-۹۷. منهاج الطالبين وعمدة المفتين للنووى، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، ص: ۱۱۲. المغنى المحتاج إلى معرفة معانى المنهاج، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۳۲۳/۱.

[4]) حدثنا عبدالله بن يوسف، أخبرنا مالك بن أنس، عن ابن شهاب، عن عبدالرحمن الأعرج، عن عبدالله ابن بحينة رضى الله عنه، أنه قال: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات، ثم قام، فلم يجلس، فقام الناس معه، فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه، كبر قبل التسليم، فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم. (صحيح البخارى، كتاب اصلاة، أبواب ما جاء فى السهو، رقم الحديث: ۱۲۲۴).

ده. ځکه چه د راوي متاخر الإسلام کيدو سره د حديث مؤخر کيدل نه لا زميږي.(۱)

د مالکيو مذهب: د مالکيه په نيز که په مونځ کښې څه کمې پاتې شوې وی نو د سلام نه مخکښې به دوه سجدې کولې شي او په مانځه کښې که د يو فعل زياتوالې واقع شوې وی نو د سلام نه پس به دوه سجدې کولې شي(۲)

او که چرې د يو مونځ په څه رکن کښې کمې هم اوشی او زياتې هم، نو د مالکيو په نيز سجده سهو به د سلام نه مخکښې وی ځکه چه د هغوی په نيز نقص ته په زياتی باندې غلبه ورکولې شي(۳)

علامه رشيد احمد گنګوهی رحمه الله فرمائی چه مالکيو په احاديث نبويه کښې غور کولو نه پس دا ثابت کړې وو چه د کمی کيدو په صورتونو کښې نبی کريم ﷺ سجده سهو مخکښې د سلام نه کړې وه او په مونځ کښې د زياتی کيدو په صورتونو کښې نبی کريم ﷺ سجده سهو د سلام نه پس کړې وه. نو د دې جواب دادې چه د سنن الترمذی باب ماجاء في الإمام ينهض في الركعتين ناسيًا کښې يو روايت تير شوې دې.(۴)

چه حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنه مونځ ورکړو او په دوو رکعتو باندې د تشهد وئيلو نه بغير اودريدو. مقتديانو سبحان الله اووئيل نو په جواب کښې هغوی هم سبحان الله اووئيل بيا د مونځ په آخره کښې هغوی د سلام ګرځولو نه پس دوه سجدې اوکړې او بيانی اوفرمائيل چه رسول الله ﷺ هم داسې کړې وو. اوس غور اوکړئی چه په دې حديث کښې په مونځ کښې د کمی باوجود سجده سهو د سلام ګرځولو نه پس اوکړې شوه لهذا دا حديث به د امام مالک رحمه الله خلاف حجت وی.(۵)

په دې باندې شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زکريا کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه د مالکيو مذهب د هغه احاديثو هم خلاف دې په کوم کښې چه دا حکم دې چه په مونځ کښې د شک پريوتلو په صورت کښې دې مونځ ګذار په يقين باندې بناء اوکړی او دوه سجدې به مخکښې د سلام نه اوکړی. اوس غور اوکړئی چه په دې احاديثو کښې مونځ ګذار ته دا شک دې چه هغه مونځ پوره کړې دې او که په دغه مونځ کښې ئی څه زياتې کړې دې او په داسې

---

(۱) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱ سعيد.

(۲) بداية المجتهد، كتاب الصلاة، الجملة الرابعة فى قضاء الصلاة وجبر ما يقع فيها من خلل، الباب الثالث من الجملة الرابعة فى سجودالسهو، الفصل الثانى فى معرفة مواضع سجودالسهو: ۱۹۲/۱. متن الأخضرى فى العبادات على مذهب الإمام مالک، كتاب الصلاة، باب فى السهو، ص:۱۶. بُلغة السالک لأقرب المسالک المعروف ب حاشية الصاوى على شرح الصغير، كتاب الصلاة، فصل فى بيان سجودالسهو، السجودالقبلى والبعدى للسهو: ۳۵۶/۱.

(۳) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱، سعيد.

(۴) عن شعبي قال: صلى بنا المغيرة بن شعبة، فنهض فى الركعتين، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضى صلاته سلم، ثم سجد سجدتى السهو، وهوجالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل به مثل الذى فعل. (سنن الترمذى، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الإمام ينهض فى الركعتين ناسيًا، رقم الحديث: ۳۶۴).

(۵) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱، سعيد.

صورت کښې دَ مالکيۆ په نيزسجده سهوه روستو د سلام نه کول پکار دی. حالانکه په دې احاديثو کښې مخکښې دَ سلام نه دَ سجده سهو کولو حکم دې. کيدې شي چه هم په دې وجه علامه باجی رحمه الله وغيره په داسې رواياتو کښې دَ تاويل نه کار اخستې دې.[1]

دَ حنابلۆ مذهب: دَ حنابلۆ په نيز که چرته دَ مونځ گذار نه داسې غلطی اوشی کومه چه دَ حضورپاك نه نقل ده په هغې کښې به سجده سهو داسې کولې شی لکه څنگه چه په حديث کښې راغلی دی. او که چرې دَ مونځ گذار نه داسې غلطی او سهو اوشی کومه غلطی او سهو چه دَ حضورپاك نه ثابته نه وی، په هغې کښې دَ امام احمد رحمه الله مذهب دَ شوافع مطابق دې. يعنی سجده سهو به دَ سلام نه مخکښې وی.[2]

بادی النظرکښې دَ حنابلو مذهب ډير زيات زړه راښکونکې دې ليکن حقيقت دادې چه کما حقه په دغه مذهب باندې عمل کول ممکن نه دی ځکه چه حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه په حديث کښې دی چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم په مونځ کښې قعده اولی هيره کړه نو حضورپاك دَ سلام نه پس سجده سهوه اوکړه.[3]

او د حضرت عبدالله بن بحينه روايت کښې دی چه دَحضورپاك نه دَ ماسپښين په مونځ کښې قعده اولی هيره شوه او اودريدو نو حضورپاك مخکښې دَ سلام نه سجده اوکړه[4]

دا دواړه احاديث صحيح دی. ليکن اوس دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله مذهب مخې ته کيخودو سره چه سوچ اوکړې شی چه په دوۆ صحيح احاديثو کښې هم په يو قسم غلطئ باندې دوه شان عملونه موجود دی، نو اوس په دې باندې دَ عمل کولو څه صورت ممکن دې؟

دَ احنافو دلائل: په دې مسئله کښې دَ احنافو استدلال دَ حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دَ حديث نه دې کوم چه امام بخاری رحمه الله روايت کړې دې:

«عن عبدالله بن مسعود أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسًا، فقيل له: أزيد في الصلاة؟ فقال: وما ذاك؟ قال: صليت خمسًا، فسجد سجدتين بعد ما سلم»[5]

دويم دليل هم دَ صحيح بخاری حديث دې کوم چه په مذکوره باب کښې تيرشوې دې په کوم

---

[1] الكوكب الدری، كتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱، سعيد.

[2] المغنی لابن قدامة، كتاب الصلاة، باب سجدتی السهو، مسئلة: وما عدا من السهو فسجوده قبل السلام: ۴۱۵/۲. الشرح الكبير للمقدسی مطبوع تحت "المقنع"، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۹/۴. الإنصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداوی مطبوع مع المقنع والشرح الكبير، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۴/ ۲۱-۱۹.

[3] عن شعبی قال: صلى بنا المغيرة بن شعبة، فنهض فی الركعتين، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضى صلاته سلم، ثم سجد سجدتی السهو، وهوجالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل به مثل الذی فعل. (سنن الترمذی، كتاب الصلاة، باب ماجاء فی الإمام ينهض فی الركعتين ناسيًا، رقم الحديث: ۳۶۴).

[4] عن عبدالله بن بحينة الأسدی، حليف بنی عبدالمطلب: أن النبی صلى الله عليه وسلم قام فی صلاة الظهر وعليه جلوس، فلما أتم صلاته سجد سجدتين، يكبر فی كل سجدة وهو جالس، قبل أن يسلم وسجدهما الناس معه مكان مانسی من الجلوس. (سنن الترمذی، كتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام، رقم الحديث: ۴۰۰).

[5] صحيح البخاری كتاب الصلاة، باب إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۲۶.

كښې چه صفا په وضاحت سره دى: ((فليتحر الصواب، فليتم عليه، ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين))[1]
دريم دليل دَ حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنه حديث دې کوم چه امام ابوداؤد رحمه الله روايت کړې دې: ((عن عبدالله بن جعفر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من شك في صلاته، فليسجد سجدتين بعد ما يسلم"))[2].
څلورم دليل دَ حضرت عمران بن حصين روايت دې کوم چه امام مسلم رحمه الله روايت کړې دې دَهغې آخره کښې دى: ((فصلى الركعة التى كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتى السهو، ثم سلم))[3]
پنځم دليل هغه آثار دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم دى کوم چه په سجده سهو مخکښې دَ سلام باندې دلالت کوى. په هغوى کښې دَ حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت علي، حضرت سعد بن ابى وقاص، حضرت عمار، حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهم وغيره شامل دى. اوګورئ: شرح معانى الآثار او مصنف لابن ابى شيبه.[4]
شپږم دليل عقلى دې چه روستو دَ سلام نه سجده کولو کښې عبادت او مشقت زيات دې ځکه چه په دغه صورت کښې التحيات دوه ځل وئيلې کيږى نو دا صورت افضل ګرځول بهتر دى[5].
اووم دليل نظرِ طحاوى دې چه سجده سهوه دَ نورو سجوو واجبة في الصلاة په شان نه وى چه د هغې واجبيدو سره فورى اداکول ضرورى وى بلکه دَدې واجبيدل على سبيل التاخير وى. اوس دا تاخير څومره کيدل پکاردى؟ نو په دې کښې دَ ائمه مجتهدينو اختلاف دې. دَ بعضې رجحان دې طرف ته شو چه دَ سلام نه علاوه دَ باقى ټولو افعالو دَ مونځ نه روستو کيدل پکاردى او دَ بعضو رجحان دا جوړ شو چه دَ سلام نه هم روستو کول پکاردى. ليکن دا غور کولو سره راجح دا معلوميږى چه کله په اتفاق سره دَ سلام نه علاوه دَ باقى ټولو افعالو نه دا روستو کولې شى او باقى افعال په دغه سجده باندې مقدم کولې شى نو دَ قياس او نظر تقاضا دا جوړيږى چه دَ نورو کارونو په شان دې سلام هم دَ دغه دوو سجدو نه مقدم وى

---

[1]) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب التوجه نحو القبلة حيث كان، رقم الحديث: ٤٠١.
[2]) سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب من قال بعدالتسليم، رقم الحديث: ١٠٣٣.
[3]) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا عبدالوهاب الثقفى، حدثنا خالد وهو الحذاء، عن أبى قلابة، عن أبى المهلب، عن عمران بن حصين، قال: سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم فى ثلاث ركعات، من العصر، ثم قام فدخل الحجرة، فقام رجل بسيط اليدين، فقال: أقصرت الصلاة يارسول الله؟ فخرج مغضبا، فصلى الركعة التى كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتين السهو، ثم سلم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة. باب السهو فى الصلاة والسجود له، رقم الحديث: ٥٧٤.)
[4]) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو فى الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده: ٥٦٩-١/٥٦٣. المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، فى السلام فى سجدتى السهو: قبل السلام أو بعد، رقم الحديث: ٤٤٧٠، ٤٤٨١، ومن ان يقول: اسجدهما قبل أن تسلم، رقم الحديث: ٤٤٨٢، ٤٤٨٣.
[5]) معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام، رقم الحديث: ٤٠٠، ١/٤٨٩.

اودا سجدې دي د سلام نه روستو وي(۱).

د احنافو د مذهب د ترجيح وجه: احنافو ته په دې توګه وجه ترجيح حاصله ده چه په دې باب کښې احاديث فعليه او قوليه دواړه قسم دي. په کوم کښې چه په غور کولو سره دا خبره مخې ته راځي چه د حضورپاك فعل په دواړه طريقو سره ملاويږي. مخکښې د سلام نه هم او روستو د سلام نه هم. چنانچه احنافو د حضورپاك هغه فعل ته ترجيح ورکړه د کوم مطابق چه د حضورپاك قول هم وو. دغه شان د احنافو په نيز په قول او فعل دواړو باندې عمل اوشو.

په دې باندې د شوافعو د طرف نه دا اعتراض کيږي چه لکه څنګه د احنافو سره د فعلي سره سره قولي حديث هم شته. دغه شان شوافعؤ سره هم دواړه احاديث موجود دي. نو دې جواب دادې چه په احاديث قوليه کښې چه کله تعارض پيدا شي نو د قياس په ذريعه ترجيح ورکولې شي. د قياس تقاضا داده چه د سلام په ذريعه په سجده سهو کښې فصل کيدل پکار دي. ځکه چه سجده سهو د مونځ دکمې پوره کولو شئ دې او د يو شئ کمې پوره کونکې شئ د هغه څيز غير وي. لکه په فرض مونځونو کښې دننه د سنتو کوتاهي د مونځ نه پس سنت او ذکرونه دغه کمې پوره کوي. لهذا دلته هم سجده سهو د سلام نه پس راتلل پکار دي د پاره چه د کمې پوره کونکې شئ سره جدائي راشي اودا د اصل شئ غير ثابت وي. ليکن چونکه دواړه طريقې سجده سهو مخکښې د سلام نه او روستو د سلام د حضورپاك نه قولاً او فعلاً ثابتې دي لهذا مونږ څوك نه شو منع کولې(۲).

په مذکوره مسئله کښې د مذاهبو د اختلاف حيثيت: د سلام نه مخکښې يا روستو سجده سهو کولو کښې د ائمه اختلاف د جواز او عدم جواز نه دې بلکه د افضل او غير افضل دې، يعنې دواړه جائز دي(۳).

د حضرت ګنګوهي رحمه الله يوه سهو او صحيح خبره: په دې مقام باندې د حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهي نه سهوه شوې ده. د مذاهبو د نقل کولو په وخت هغوی ليکلي دي چه د امام شافعي رحمه الله مذهب دادې چه سجده سهوه به پس د سلام نه کيږي ليکن مخکښې د سلام نه سجده کول جائز نه دي ځکه چه د هغوی په نيز د هغوی د مستدل حديث نه علاوه باقي ټول منسوخ دي نو په منسوخ حديث باندې عمل کول څنګه جائز دي(۴)؟

شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه حضرت ګنګوهي رحمه الله د امام ترمذي رحمه الله راتلونکې قول چه "سجدة السهو قبل التسليم" والا احاديث د نورو احاديثو د پاره ناسخ دي، د دې نه استدلال کړې دې چه د شوافعو په نيز سجده سهوه هډو جائز نه ده ځکه چه په منسوخ حديث باندې

---

(۱) شرح معاني الآثار، كتاب الصلاة، باب سجود السهو في الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده؟: ۵۶۹-۱/۵۶۸.

(۲) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱-۱۷۲، سعيد.

(۳) الدر المختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۵۴۱/۲، الهداية، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۳۱/۱، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۸/۳.

(۴) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱، سعيد.

عمل صحيح نه وي. ليكن د شوافعو دمذهب اكثر ناقلينو په دې باندي اجماع نقل كړي ده چه دواړه شان جائز دي. چنانچه حافظ رحمه الله فتح الباري كښي دَماوردي رحمه الله نه نقل كړي دي چه په دواړو دَ سجده سهوه كولو په جواز باندې اجماع ده. اختلاف خودَ افضليت دې. دغه شان امام نووي رحمه الله دَ اجماع قول نقل كړې دې، "انتهى كذا فى الاوجز"[1].

دَحديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث د ترجمة الباب سره مناسبت دَ حديث دې جملې "فثنى رجليه واستقبل القبلة" سره دې[2].

دَمذكوره حديث نه مستنبط شوى احكام او فوائد: دَدې حديث شريف نه ډيرې زياتې فائدې مستنبط كيږي. دَ هغې نه يو څو لاندې ليكلې شي:

① دَ صحابه كرامو رضي الله عنهم په دې سوال "أحدث فى الصلاة شيئ؟" سره دَ نسخ جواز معلوميږي[3].

② دَ انبياء كرامو عليهم السلام نه سهوه او نسيان واقع كيدل هم معلوميږي[4].

③ دَدې حديث شريف نه هغه فقهاء كرامو دليل نيسى څوك چه دَدې خبرې قائل دى چه په هيره سره كلام كولو سره مونځ نه فاسديږي[5].

④ په دې حديث كښې په دې خبره باندې دليل دې چه دَ سهو دوه سجدې وى[6].

⑤ په دې حديث كښې په دې خبره باندې دليل دې چه دَ سهو دوه سجدې دَ سلام نه پس دى نه چه مخكښې[7].

⑥ دَدې حديث نه داهم معلوميږي چه دَ (هغه) مونځ نه پس (په كوم كښې چه دَ فرضو نه پس سنت نه وى نو) امام دې دَ مقتديانو طرف ته راګرځيدو سره كينى[8].

⑦ تابع ته دَ متبوع طرف نه دَ دې خبرې حكم وركول چه كله مانه هيره اوشى نوماته رايادوئى، هم معلوميږي[9].

⑧ داهم معلوميږي چه دَ يو خبرې وضاحت دَهغې دَ حاجت دَ وخت نه روستو كول نه دى پكار لكه چه حضورپاك اوفرمائيل ((لوحدث فى الصلاة شيئ لنبأتكم به))[10].

---

[1] الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱، سعيد.

[2] فتح الباري: ۶۵۲/۱، عمدة القاري: ۲۰۵/٤، كوثر المعانى الدرارى فى كشف الخبايا صحيح البخارى: ٤٦/۷، الكنز المتوارى: ۹۱/٤.

[3] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[4] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[5] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[6] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[7] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.كوثر المعانى الدرارى فى كشف الخبايا صحيح البخارى: ۵۳/۷.

[8] عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[9] المنهاج للنووي، كتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافرين، رقم الحديث: ۵۷۲، ۶۲/۵-۶۱.

[10] فتح الباري: ۶۵۳/۱عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

⑨ په دې حديث شريف کښې دَ احنافو دليل دې چه کله په مونځ کښې چاته دَ رکعتونو په تعداد کښې شك واقع شي نوهغه دې تحري کولوسره خپل مونځ پوره کړي[1].

⑩ په دې خبره باندې هم دليل دې چه سجده سهو دَ متعدد اسبابو په وجه سره معتدد کيږي نه، بلکه چه څومره هم غلطياني وي دَ هغې په تدارك کښې صرف هم دوه سجدې دی لکه چه په دې واقعه کښې حضورپاك په رکعتونو کښې هم سهوه شو اودې نه پس دَ حضورپاك نه کلام هم صادر شو[2].

٥-باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي القِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ القِبْلَةِ

داباب دَ هغه رواياتو باره کښې دې کوم چه دَ قبلې باره کښې راغلی دی اودَ هغه حضراتو باره کښې دې څوك چه دَدې خبرې قائل دی چه په هيره سره دَ غيرقبلې طرف ته مونځ کونکی باندې دَ مونځ واپس راګرځول واجب نه دی.

دَترجمة الباب وضاحت: "وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ" او بعضې نسخو کښې "وَمَنْ لَا يَرَ الإِعَادَةَ" دې يعنی "لايرىٰ" په ځائې باندې "لم ير" دې. مقصود دَ دواړو نه هم يو دې. دَ "وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ" عطف په "القبلة" باندې دې. په دې صورت کښې به پوره عبارت "باب ما جاء فی من لايرىٰ الإعادة على من سها، فصلى إلى غير القبلة" شی.[3]

علامه کرماني رحمه الله فرمائی چه کلمة "فصلی" کښې فاء تفسيريه ده او "فصلی" لفظ تفسير دې دَ کلمه "سها"[4].

علامه عينی رحمه الله دَدې په جواب کښې فرمائی: په دې تشريح کښې بُعد دې بهتر توجيه داده چه فاء سببيه جوړه کړې شی نه چه تفسيريه. لکه چه دَ الله تعالی قول: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ کښې فاء سببيه ده نه چه تفسيريه. او که چرې دَ "فصلی" په ځائې باندې "وصلی" وې نو زياته بهتر به وه[5]. علامه عينی رحمه الله نور فرمائی: دا باب دَ ماقبل والا باب نه جدا دې، هلته دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو بيان وو او دلته دا خودل مقصود دی چه که يو سړې په غلطۍ سره دَ قبلې نه علاوه بل طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړی نودَ هغه مونځ به اوشي او که نه؟ دَامام بخاري رحمه الله خپل مسلك په دې باره کښې دادې چه داسې سړې

[1]) عمدة القاري: ٢٠٦/٤.
[2]) عمدة القاري: ٢٠٦/٤.
[3]) عمدة القاري: ٢١٣/٤.
[4]) شرح الكرماني: ٦٦/٤.
[5]) عمدة القاري: ٢١٣/٤.

په خپل مونځ واپس نه راګرځوی[1].

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ شارحینو په نیز "ومن لا یرالإعادة علی من سهیٰ" تفسیردې دَ "ماجاء فی القبلة". او زمونږ په نیز "ماجاء في القبلة" جدا دې او "ومن لایرالإعادة علی من سهیٰ" جدا دې. ځکه چه دَ قبلې باب اوس ختمیږی او قاعده ده چه هر یو مصنف دَ باب په ختمیدو باندې یو باب دَ مسائل شتیٰ لیکی. په دې اعتبار سره دلته هم مسائل شتیٰ امام بخاری رحمه الله لیکی[2].

دَ قبلې مشتبه کیدو په صورت کښې دَ مونځ حکم: دَدې مسئلې باره کښې دَ ائمو اختلاف دې. دَ احنافو په نیز مسئله داده چه کله دَ یو مونځ ګذار په قبله کښې شك پیدا شی او څوك دَ قبلې خودونکې نه وی او مونځ ګذار تحری او اجتهاد کولو سره یو طرف دَ قبلې دَ پاره متعین کړی او مونځ اوکړی. روستو ورته معلومه شی چه قبله خو بل طرف ته وه، نودَداسې سړی دَ پاره دَ دغه مونځ واپس راګرځول لازم نه دی[3]. دَ حنابلۀ په نیز هم مسئله هم دغه شان ده[4]. دَ مالکیه په دې باره کښې دَوه اقوال دی. یو خو هم هغه کوم چه دَ احنافو په نیز دې او دویم دا چه په وخت کښې دننه دننه معلومیدو په صورت کښې به اعاده کوی[5]. دَ شوافعو په نیز مسئله دا ده چه دَمونځ نه فارغیدو نه پس ښکاره شو چه هغه خو مونځ دَ غیر قبلې طرف ته ادا کړې دې، نودې به دَ سره مونځ اداکوی دا حکم په هغه صورت کښې دې کله چه ده ته په خپله خطا باندې کیدل بغیردَ کوشش نه معلوم شوی وی. او که باقاعده غور او فکر کولو سره هغه ته دَ خپلې غلطۍ علم وی نو په هغه باندې اعاده واجب نه ده[6].

---

[1]) عمدة القاری: ۲۱۳/٤.

[2]) الکنزالمتواری: ٤/٩٤-٩٣، سراج القاری: ٤٤٢/٢.

[3]) البحرالرائق، کتاب الصلاة، شروط الصلاة: ٥٠٢/١-٤٩٨. الهدایة و کتاب الصلاة، باب شروط الصلاة التی تتقدمها: ١٨٠/١-١٧٩،مکتبة البشری. الفتاوی الهندیة و کتاب الصلاة، الباب الثالث: فی شروط الصلاة، الفصل الثالث فی استقبال القبلة: ٦٤/١.

[4]) المقنع مع الشرح الکبیر والإنصاف، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، مسئلة: ومن صلی بالاجتهاد إلی جهة، ثم علم أنه أخطأ القبلة: ٣٥٤/٣. الکافی لابن قدامة المقدسی، کتاب الصلاة، باب استقبال: ٢٦٠/١. المحرر فی فقه المذهب للإمام أحمد بن حنبل، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة: ٥٢/١.

[5]) بدایة المجتهد، کتاب الصلاة، الجملة الثانیة فی الشرط، الباب الثالث من جملة الثانیة فی القبلة: ١١١/١. المدونة الکبری، کتاب الصلاة الأول، فیمن صلی إلی غیر القبلة ١٧٤/١. الشرح الکبیر للدردیر و حاشیة الدسوقی، کتاب الصلاة، فصل شروط صحة الصلاة، الشرط الرابع وهو استقبال القبلة: ٢٢٥/١.

[6]) الأم کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، فیمن استبان الخطأ بعد الاجتهاد: ٢١٣/٢. تحفة الحبیب علی شرح الخطیب المعروف ب حاشیة البجیرمی علی الخطیب،کتاب الصلاة،فصل فی شروط الصلاة، القول فی مراتب القبلة وتعلم أدلتها: ١٣٢/٢. الحاوی فی فقه الشافعی، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة وأن لا فرض إلا الخمس: ٨٦/٢.

تعليق: «وَقَدْ سَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيِ الظُّهْرِ، وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ ثُمَّ أَتَمَّ مَا بَقِيَ» [ر: ۴۶۸]

دَ تعليق ترجمه: او تحقيق نبی کریم ﷺ دَ ماسپښين په دوو رکعتو کښې سلام وګرځولو سره دَخلقو طرف ته مخ کړو، دې نه پس چه کوم باقی پاتې شوې وو هغه ئې پوره کړې وو.

دَ تعليق تخريج: دعلامه ابن بطال رحمه الله ګمان دې چه دا حديث دَحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دَ حديث ټکړه ده[۱]. علامه ابن حجر رحمه الله او علامه عينی رحمه الله فرمائی په دې معامله کښې ابن بطال رحمه الله ته وهم شوې دې. په دې وجه چه دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په حديث کښې په دوو رکعتو دَ سلام ګرځولو هډو ذکرنشته دې. بلکه دا تعليق حو دَ حديث ابوهريره رضي الله عنه په کوم کښې چه ذواليدين ذکر دې[۲]. دَهغې ټکړه ده[۳].

دَ تعليق ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَمذکوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبار سره دې چه څنګه دَ ترجمة الباب نه معلوميږی چه کوم سړې په هيره سره دَ غير قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړی نو په هغه باندې مونځ راګرځول واجب نه دی اوهم دا څيز دَ مذکوره تعليق نه معلوميږی. هغه داسې چه حضورپاك په غلطئ سره په دوو رکعتو باندې سلام اوګرځولو. دې نه پس دَ مقتديانو طرف ته مخ کولو سره کيناستو. بيا چه کله په غلطئ باندې خبر کړې شو نوبيائی قبلې ته مخ کولو سره مونځ پوره کړو. اوس چه څومره وخت حضورپاك دَ خلقو طرف ته متوجه دې دومره وخت دَ قبلې نه تاؤشوې دې حالانکه هغه وخت هم دَ حضورپاك شمير هم په مونځ کښې وو. او روستو بيا حضورپاك دَ مونځ اعاده هم اونه کړه[۴].

---

[۱]) وقد أشار البخاری فی ترجمته إلی هذا الاستدلال من حديث ابن مسعود فقال: وقد سلم النبی عليه السلام فی ركعتی الظهر وأقبل علی الناس بوجهه...... إلخ. (شرح ابن بطال: ۷۸/۲).

[۲]) حدثنا إسحاق، قال: حدثنا النضر بن شميل، أخبرنا ابن عون، عن ابن سيرين، عن أبی هريرة، قال: صلی بنا رسول الله صلی الله عليه وسلم إحدی صلاتی العشاء قال ابن سيرين: سماها أبوهريرة ولكن نسيت أنا، قال: فصلی بنا ركعتين، ثم سلم، فقام إلی خشبة معروضة فی المسجد، فاتكأ عليها كأنه غضبان، ووضع يده اليمنی علی اليسری، وشبک بين أصابعه، ووضع خده الأيمن علی ظهركفه اليسری، وخرجت السرعان من أبواب المسجد، فقالوا: قصرت الصلاة؟ وفی القوم أبوبكر وعمر، فهابا أن يكلماه، وفی القوم رجل فی يديه طول، يقال له: ذواليدين، قال: يارسول الله! أنسيت أم قصرت الصلاة؟ قال: لم أنس ولم تقصر، فقال: أكما يقول ذواليدين؟ فقالوا: نعم، فتقدم فصلی ما ترک، ثم سلم، ثم كبر وسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، ثم كبر وسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، فربما سألوه: ثم سلم؟ فيقول: نبئت أن عمران بن حصين، قال: ثم سلم. (صحيح البخاری، كتاب الصلاة، باب تشبيک الأصابع فی المسجد وغيره، رقم الحديث: ۴۸۲).

[۳]) فتح الباری: ۶۵۴/۱، عمدة القاری: ۲۱۳/۴.

[۴])(۱ فتح الباری: ۶۵۴/۱، عمدة القاری: ۲۱۳/۴).حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي: دَدې تعليق نه داسې استدلال دې چه حضورپاك په هيره سره سلام اوګرځولو اوخلقوته ئې مخ کړو، دَ قبلې طرف نه ئې مخ واړولو. بيا دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم په خبرداولوسره ئې قبلې ته مخ کړو باقی مونځ ئې پوره کړو. سجده سهو کولوسره ئې سلام اوګرځولو. دلته دا عرض کول دی چه که هغه رومبې مونځ صحيح نه وو نو څنګه اوشوه او پوره کېدل ئې څنګه صحيح شو؟ او سجده ئې څنګه اوکړه؟ که چرې ....

حديث باب (دوهم حديث) [احديث نمبر ۳۹۴-۳۹۳]

۴۰۲- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) قَالَ قَالَ عُمَرُ وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلاَثٍ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوِ اتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى فَنَزَلَتْ (وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) وَآيَةُ الْحِجَابِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ. فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ، وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ. فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ.

د حديث ترجمه: د حضرت انس بن مالك ﷺ نه روايت دې چه د دريو معاملاتو (باره) كښې حضرت عمر فاروق ﷺ اوفرمائيل چه زما رائې زما پروردګار سره موافق شوه. يو دا چه ما عرض اوكړو يا رسول الله! كه چرې مونږ مقام ابراهيم مصلى (د مانځه ځائې) جوړكړو نو بهتر به وى. چنانچه دا آيت مبارك ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ نازل شو. دويمه موقع د حجاب يعنى پردې د آيت ده. ما عرض اوكړو يارسول الله! كه چرې تاسو ازواج مطهرات ته په پرده كښې د اوسيدو حكم وركړئى نو دا به بهتر وى. ځكه چه هغوى سره خبرې اترې كونكو كښې ښه او خراب هرقسم خلق وى. چنانچه دا آيت د حجاب ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ﴾ نازل شو. دريمه موقع دا شوه چه د رسول اكرم ﷺ ازواج مطهرات د حضورپاك په خدمت كښې د ځان خودونكو جذباتو په وجه راجمع شوې نو ما د زجر په توګه هغوى ته اووئيل كه چرې رسول الله ﷺ خفه شى او تاسو ټولو ته طلاق دركړى نو هيڅ عجيبه نه ده چه ستاسو پروردګار حضورپاك ته ستاسو نه بهترې بيبيانې وركړى، نو هم د دې مضمون آيت نازل شو. ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دى:

① **عمرو بن عون** ﷺ: دا ابوعثمان عمرو بن عون بن اوس بن الجعد السلمي الواسطى

...... حضورپاك د دغه وخته پورې هم په مونځ كښې وو نو بنا صحيح شوه. لهذا صلاة إلى غير القبلة ساهيًا لازم شو او حضورپاك په هغې باندې بنا اوكړه. ښكاره دې وى چه صلاة إلى غير القبلة سهواً سره مونځ فاسديږى. (تقرير بخارى شريف: ۳۱۳/۲).

(۱) أخرجه البخارى أيضًا فى تفسير سورة البقرة، باب قوله تعالى: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾، رقم الحديث: ۴۴۸۳ — وفى تفسير سورة الأحزاب، باب قول الله تعالى: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ﴾، رقم الحديث: ۴۷۹۰ — وفى سورة التحريم، باب قوله تعالى: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ﴾، رقم الحديث: ۴۹۱۶. وأخرجه مسلم فى صحيحه، فى فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر، من حديث ابن عمر، رقم الحديث: ۲۳۹۹. وأخرجه الترمذى فى جامعه، فى التفسير، باب ومن سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۶۰. وأخرجه ابن ماجه فى سننه، فى صلاة، باب القبلة، رقم الحديث: ۱۰۰۹. وفى جامع الأصول، حرف التاء، الكتاب الأول فى تفسير القرآن، سورة البقرة، رقم الحديث: ۴۷۴، ۹/۲.

الـزاز رحمه الله دي. د ابو العجفاء السلمی ازاد کړي شوي غلام وو. د بصرې اوسيدونکي وو
دَدوی په مشهورو استاذانو کښې هشيم بن بشير ، اسحاق بن يونس الازرق، حماد بن زيد،
خالد بن عبدالله الواسطی وغيره رحمهم الله شامل دی. او د دوی په مشهورو شاگردانو
کښې امام بخاری، امام ابوداؤد، امام دارمی، احمدبن سليمان الرهاوی، احمد بن محمد
وزير الواسطی وغيره رحمهم الله شامل دی.
يحيی بن معين، العجلی، يزيد بن هارون، ابوزرعه او ابو حاتم وغيره رحمهم الله ټولو د
دوی توثيق کړي دي. ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې د دوی ذکر کړې دې. د ابن حبان،
امام بخاری، امام ابوداؤد او امام حاتم رحمهم الله دَ اقوالو مطابق دَ دوی وفات ۲۲۵هجری
کښې شوي دې [۱].

② هُشيم رحمه الله: دا ابومعاويه هُشيم بن بشير بن قاسم الواسطی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف
الباری، کتاب التيمم، باب قول الله تعالی: ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ دَ دويم حديث لاندې تيرشوی دی. [۲]

③ حميد رحمه الله: دا ابوعبيده حميد بن ابی حميد الطويل الخزاعی البصری رحمه الله دې. د دوی
احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر، لاندې تير شوی
دی. [۳]

④ انس رضی الله عنه: دا انس بن مالک رضی الله عنه دي دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من
الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوی دی [۴].

⑤ عمر رضی الله عنه: دا امير المؤمنين حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه دې. دَدوی مختصر احوال کشف
الباری، کتاب الإيمان، باب: بدء الوحی رومبی حديث کښې او تفصيلی احوال کتاب الإيمان، باب:
أحب الدين إلی الله أدوم لاندې تير شوی دی [۵].

د حديث شرح قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، "وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ": حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د دريو
معاملانو (باره) کښې اوفرمائيل چه زما رائې زما دَ پروردګار موافق شوی ده.
قوله: "وَافَقْتُ رَبِّي" دَ اکثرو شارحينو دَ حديث په نيز حضرت عمر رضی الله عنه دَ ادب دَ وجې نه داسې
اوفرمائيل ګنی حضرت عمر رضی الله عنه يوه خبره اوکړه او الله تعالی دَ هغه دَ خبرې مطابق وحی

---

[۱] تهذيب الكمال: ۲۲/۱۸۰-۱۷۷، الطبقات لابن سعد: ۳۱۶/۷، تاريخ الكبير للبخاری: ۶ رقم الترجمة: ۲۶۳۸،
الثقات لابن حبان: ۴۵۸/۸، سير أعلام النبلاء: ۴۵۰/۱۰، تهذيب التهذيب: ۸/۸۷-۸۶.
[۲] كشف الباری، كتاب التيمم، ص: ۸۴.
[۳] كشف الباری: ۷۱/۲.
[۴] كشف الباری: ۴/۲.
[۵] كشف الباری: ۲۳۹/۱، ۲۷۴/۲.

نازل کړه. لکه چه موافقت د الله تعالی د طرف نه شوی دی. لیکن په باب مفاعله کښې فعل چونکه من الجانبین وی په دې وجه د ادب رعایت کولو سره حضرت عمر رضی الله عنه داسې اووئیل چه ما د خپل رب موافقت اوکړو اودا عنوان ئې بې ادبی اوګڼړله چه الله تعالی زما موافقت اوکړو. په دې وجه ئې وَافَقَنِيْ رَبِّيْ اونه وئیل.

علامه برماوی رحمه الله فرمائی چه دَدې تشریح ضرورت نشته دې، دلته د موافقت اصطلاحی معنی یعنی امتثال اوامر رب عزوجل مراد نه دی بلکه د موافقت لفظ په خپل اطلاق باندې استعمال شوې دې. یعنی کومه خبره چه د حضرت عمر رضی الله عنه وه د قرآن پاک آیت هم د هغې موافق نازل شو(۱).

علامه کورانی رحمه الله هم دا خبره ذکرکولو سره نور فرمائیلی دی چه که چرې د ادب د رعایت د وجې "وَافَقْتُ رَبِّيْ" وینا کول اومنلې شی نو بیا د صحیح بخاری کتاب التفسیر کښې هم دَدې آیت په نازلیدو باندې د حضرت عمر رضی الله عنه "وَافَقَنِيْ رَبِّيْ" وئیل نقل دی، دَدې به څه جواب وی(۲)؟علامه کرمانی رحمه الله د تمییز "أمورا" ذکرکړې دې او په دې باندې یو اشکال ذکرکولو سره د هغې جواب ورکړې دې چه "أموراً" جمع ده د "أمر"، کوم چه مذکر دې. دَدې تقاضا داده چه لفظ "ثلاث" مؤنث وې نو دَدې جواب ئې دا ورکړو چه تمییز ذکر نه وی (لکه څنګه چه دلته دې) نو د عدد مذکر یا مؤنث راوړلو کښې اختیار وی(۳). خو علامه برماوی رحمه الله "فِيْ ثَلَاثٍ" نه مراد قضایا اخستې دې(۴) او حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه "فِيْ ثَلَاثٍ" نه مراد "ثلاثة وقائع" دې(۵).

موافقات عمر رضی الله عنه: دلته د دریو مقاماتو ذکر دې چه په دې دریو مقاماتو کښې وحی د حضرت عمر رضی الله عنه د رائې موافق راغلې ده. دا (درې مقامات) غالبا د مقام اومصلحت په رعایت سره بیان کړې شوې دی چه د هغه مقام اود هغه ځائې د مصلحت تقاضا دَدې دریو د ذکر وه په دې وجه ئې د دریو ذکر اوکړو(۶). یا به داسې وئیلې شی چه اقل عدد د اکثر نفی نه کوی(۷).

یوه توجیه دا هم ممکن ده چه دَدې قول په وخت صرف هم په دریو امورو کښې موافقت

---

(۱) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳.
(۲) الکوثر الجاری للکورانی: ۹۵/۲.
(۳) شرح الکرمانی: ۶۶/٤.
(٤) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳.
(۵) فتح الباری: ٦٥٤/۱.
(۶) التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن ملقن: ٤۱۱/۵، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳،فتح الباری: ٦٥٤/۱.
(۷) شرح الکرمانی: ٦٦/٤، فتح الباری: ٦٥٤/۱.

مخې ته راغلې وی او باقی مواقع ددې قول نه پس حاصل شوې وی[1]. دا مذکوره توجيه د علامه کرمانی رحمه الله ذکر کړې ده. علامه عينی رحمه الله دَ مذکوره توجيه ذکرکولو نه پس په دې باندې رد کولو سره فرمائی چه په دې توجيه کښې نظر دې ځکه چه حضرت عمر رضی الله عنه ددې موافقاتو خبر دَ نبی کريم ﷺ دَ وفات نه پس ورکړې وو لهذا مذکوره احتمال صحيح کيدې نه شی[2].

علامه انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی چه دَ تعداد اهتمام غالبًا دَ وحی قرآن مجيد دَ موافقت دَ وجې نه ښکاری ګنی دَ ابن عمر رضی الله عنه دَ ارشاد مطابق مطلق دَ وحیٔ نبوت موافقت په کثير تعداد باندې موجود دې. او که ددې ټولو هم دَ شمير طرف ته توجه کولې نو عدد به ډير زياتيدو.[3]

دَموافقات عمر رضی الله عنه تعداد: حقيقت دا دې چه دَ حضرت عمر رضی الله عنه موافقت په ډيرو مقاماتو کښې ثابت دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله پنځلس مقامات شمير کړی دی.[4] او امام سيوطی رحمه الله دا شل او يويشتو ته رسولی دی.[5] بلکه دَ دوی (امام سيوطی رحمه الله) خو په دې باره کښې مستقل يو منظوم کلام هم دې.[6]

---

[1] شرح الكرماني: ۶۶/۴، التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن ملقن: ۴۱۱/۵.

[2] عمدة القاري: ۲۰۵/۴.

[3] انوارالباري: ۲۰۴/۱۲.

[4] فتح الباري: ۶۵۴/۱.

[5] تاريخ الخلفاء للسيوطی رحمه الله فصل فی موافقات عمر رضی الله عنه قد وصلها بعضهم إلى أكثرمن عشرين، ص: ۸۵-۸۳.

[6] دَ دغه منظوم کلام نوم "قطف الثمر فی موافقات عمر" دې. کوم چه دَ امام سيوطی رحمه الله دَ مجموعه رسائل "الحاوی للفتاوی: ۳۷۷/۱" جزء دې او دَ هغې سره چهاپ شوې دې. وئی کورئی:

الحمد لله و صلی الله	علی تنبيه الذی اجتباه
ياسائلی والحادثات تكثر	عن الذی والفق فيه عمر
وما يری أنزل الكتاب	موافقاً لرأيه الصواب
خذ ماسألت عنه فی أبيات	منظومة تأمن من شتات
ففی المقام وأساری بدر	و آيتی تظاهر و ستر
وذكر جبريل لأهل الغدر	و آيتين أنزلا فی الخمر
وآية الصيام فی حل الرفث	وقوله نساؤكم حرث يبث
و قوله لايؤمنون حتی	يحكموك إذ بقتل أفتی
وآية فيها ليهدر أوبه	ولا تصل آية فی التوبة
وآية فی النور هذا بهتان	وآية فيها بها الاستئذان
وفی ختام آية فی المؤمنين	تبارك الله بحفظ المتقين
وثلة من فی صفات السابقين	وفی سواء آية المنافقين

وعدوا من ذاك نسخ الرسم	لآية قد أنزلت في الرجم
وقال لولا هو في التوراة قد	نبهه كعب عليه فسجد
وفي الأذان الذكر للرسول	رأيته في خبر موصول
وفي القرآن جاء بالتحقيق	ما هو من موافق الصديق
كقوله هو الذي يصلي	عليكم أعظم به من فضل
وقوله في آخر المجادله	لاتجد الآية في المخالله
قلت ما رأيته منقولا	والحمد لله على ما أولى

دَ فائدې دَ پاره هغه ۱۶ آياتونه لاندې ذکرکولې شي. په وخت دَ ضرورت دې سره متعلقه تفصيلی مباحث او دې شان نزول په تفاسيرو کښې کتلې شي:

① آيت: ﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ۝﴾ (البقرة: ۹۸-۹۷)

② آيت: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝﴾ (البقرة: ۱۲۵)

③ آيت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ (البقرة: ۲۱۹)

④ آيت: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝﴾ (البقرة: ۱۸۷)

⑤ آيت: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۝﴾ (النساء: ۶۵)

⑥ آيت: ﴿كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ۝﴾ (الانفال: ۵)

⑦ آيت: ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝﴾ (الأنفال: ۶۸)

⑧ آيت: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ۝﴾ (التوبة: ۸۴)

⑨ آيت: ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝﴾ (المؤمنون: ۱۴)

⑩ آيت: ﴿وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ۝﴾ (النور: ۱۶)

⑪ آيت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝﴾ (النور: ۵۸)

⑫ آيت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ۝﴾ (الاحزاب: ۵۳)

⑬ آيت: ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ۝ وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ۝﴾ (الواقعة: ۴۰)

او امام ترمذي رحمه الله په صحيح سند سره د حضرت ابن عمر رضي الله عنه روايت ذكر كړې دې. چه كله به څه خبره پيښيدله او په هغې كښې به د رائې اختلاف كيدو. خلقو به يوه خبره كوله او حضرت عمر رضي الله عنه به بله خبره كوله نو قرآن پاك به د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې مطابق نازليدلو(١).

رب سره د موافقت وجه: د دې نه معلوميږى چه يو څو مقاماتو كښې نه بلكه ډيرو مقاماتو كښې به په كثرت سره داسې كيدل چه وحى به د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې په موافقت كښې نازليدله. د دې وجه دا معلوميږى چه حضرت عمر رضي الله عنه محدَّث دې.(٢) محدث هغه سړى ته وائى د چا په زړه كښې چه د الله تعالى د طرف نه صحيح خبره اچولې كيږى. يا هغه سړى ته وائى د چا د ژبې نه چه بغير د ارادې صحيح خبره جارى كيږى(٣).

د خطاء نه محفوظ صرف انبياء كرام عليهم السلام دى: د رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باره كښې د مذكوره او نورو ډيرو بشارتونو مطلب دا هم نه دې چه هغوى د خطاء او غلطئ نه محفوظ وو. ځكه چه د الله تعالى د طرف نه د خطاء نه حفاظت صرف او صرف د انبياؤ عليهم السلام كيږى خو د دې برخلاف اصحاب رسول صلى الله عليه وسلم نه خطاګانې صادر شوى. او په دې باب كښې هم د امت مرحومه د پاره اسوهٔ نبوى صلى الله عليه وسلم مخې ته راغله خو بيا هم دومره ضرورى دى چه د دغه پاك دامن جماعت قدسيه د الله تعالى د طرف نه هم په دنيا كښې د خلاصى، د ګناهونو نه د پاكيدو او د الله تعالى د رضاكيدو اعلان اوشو. ﴿ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ ﴾.

چنانچه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه محدث او ملهم كيدو او د دې په سبب ډير قرآنى موافقات كيدو باوجود د هغوى نه څو ځل خطاء هم شوې او روستو د هغې نه رجوع هم شوې. مثلاً

---

(١٣) آيت: ﴿سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۚ لَن يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۚ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفٰسِقِينَ﴾ (المنافقون: ٦).
(١٥) آيت: ﴿عَسٰى رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمٰتٍ مُّؤْمِنٰتٍ قٰنِتٰتٍ تٰٓئِبٰتٍ عٰبِدٰتٍ سٰٓئِحٰتٍ ثَيِّبٰتٍ وَأَبْكَارًا﴾ (التحريم: ٥).
(١٦) آيت: ﴿إِن تَتُوبَآ إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىهُ وَجِبْرِيلُ وَصٰلِحُ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ (التحريم: ٤).

(١) عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه". وقال ابن عمر: ما نزل بالناس أمر قط، فقالوا فيه، وقال فيه عمر، أو قال ابن الخطاب فيه - شك خارجة - إلا نزل فيه القرآن على نحو ما قال عمر. (سنن الترمذي، المناقب، باب في مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث: ٣٦٨٢).

(٢) عن أبى هريرة رضى الله عنه قال قال رسو الله صلى الله عليه وسلم: لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدثون، فإن يك في أمتي أحد، فإنه عمر. زاد زكريا بن أبي زائدة عن سعد عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: "لقد كان فيمن كان قبلكم من بنى إسرائيل رجال، يكلمون من غير أن يكونوا أنبياء، فإن يكن من أمتي منهم أحد فعمر" قال ابن عباس رضى الله عنهما: "من نبي ولا محدث". (صحيح البخاري، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث: ٣٦٨٩).

(٣) الكاشف عن حقائق السنن، كتاب المناقب، مناقب عمر، رقم الحديث: ٦٠٥٣، ١٢/٣٨٥٤. إرشاد السارى للقسطلاني، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث: ٣٦٨٩، ٦/١٠٢.

① دَ صلحِ حدیبیه په موقع باندې چه کله بغیرِ د عمرې صلح کیدو په وجه دَ واپس تلو حکم اوشو نو دَ حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې سینه کولاؤ نه وه. دَ کوم په وجه چه هغه دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو او په دې باره کښې ئې ډیر اوږده سوالونه او جوابونه اوکړه. اودې نه پس ئې هم هغه سوال او جواب دَ حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نه هم اوکړه. دَ الله تعالی شان ته ګوره چه دَهغوی جوابونه هم بالکل هغه شان وو کوم چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم وو. روستو بیا دَ حضرت عمر رضی الله عنه فرمان هم ملاویږی چه هغوی به په خپلو دغه جذباتو باندې خپیمانتیا کوله[۱].

② دویمه موقع هغه وه چه کله دَ رسولِ الله صلی الله علیه وسلم انتقال اوشو نو هغه وخت حضرت عمر رضی الله عنه توره راویستله او اودریدو. هغوی دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ وفات نه انکار اوکړو او اعلان ئې اوکړو چه که چرې چا داسې اووئیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفات شوې دې نو زه به دَهغه سر قلم کړم. بلکه په رسول الله صلی الله علیه وسلم خو هسې سکته راغلې ده څنګه چه موسٰی علیه السلام راغلې وه. الله

---

[۱] صحیح بخاری کښې دَ صلح حدیبیه په تفصیلاتو باندې ډیر اوږد حدیث شریف موجود دې. دَ افادهٔ عام په خاطر دَ متعلقه واقعه ترجمه لاندې ذکر کولې شی:

دَعمرې کولو نه بغیر چه کله دَ واپسئ حکم اوشو نو په عامو مسلمانانو باندې دَهغوی واپس کیدل سخت تیر شو. دَ حضرت عمر نه صبر اونه شو اوعرض ئې اوکړو یا رسول الله! ولې تاسو دَ الله تعالی په حقه نبی نه یئ؟ حضورپاك اوفرمائیل ولې نه. حضرت عمر عرض اوکړو آیا مونږ په حقه او هغوی په باطله باندې نه دی؟ حضورپاك اوفرمائیل بې شکه. حضرت عمر رضی الله عنه عرض اوکړو یا رسولِ الله! بیا مونږ دا ذلت ولې برداشت کړو؟ حضورپاك اوفرمائیل زه دَ الله تعالی رسول او په حقه نبی یم دَهغه دَ حکم نه خلاف نه شم کولې اوهغه زما ملګرې او امدادی دې. حضرت عمر رضی الله عنه عرض اوکړو یا رسول الله! تاسو دا نه وو فرمائیلې چه مونږ به دَ بیت الله طواف کوو؟ حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو آیا ما وئیلی وو چه دې کال به طواف کوو؟ حضرت عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه نه، حضورپاك اوفرمائیل چه بیا په دې کښې هیڅ شك نشته چه ته به بیت الله ته اورسې او دَ هغې طواف به کوې.

حضرت عمر رضی الله عنه بیان اوکړو چه بیا زه حضرت ابوبکر رضی الله عنه له لاړم او دَ هغوی نه مې هم دغه تپوس اوکړو چه اې ابوبکره! ولې دا حقیقت نه دې چه حضورپاك دَ الله تعالی نبی صلی الله علیه وسلم دې؟ هغوی هم اوفرمائیل ولې نه؟ ما وئیل ولې مونږ په حقه باندې نه یو او زمونږ دښمن په باطله باندې دې؟ هغوی وئیل ولې نه. ماتپوس اوکړو چه بیا مونږ دَ دین په معامله کښې ولې ښکته شو؟ حضرت ابوبکر رضی الله عنه اوفرمائیل حضورپاك بغیرِ دَ شك او شبهې دَ الله رسول دې او هغوی دَ خپل رب دَ حکم نه ډډه نه شی کولې او دَ هغوی رب هم دَهغوی مددګار دې. پس دَ هغوی رسئ په مضبوطیا سره اونیسه الله ګواه دې چه هغوی په حق باندې دی. ما ورته اووئیل چه ولې حضورپاك مونږ ته دا نه وو وئیلې چه مونږ به زر بیت الله ته اورسو او دَ هغې طواف به کوو؟ هغوی جواب ورکړو چه دا هم صحیح ده لیکن حضورپاك تاته فرمائیلې وو چه هم دې کال کښې به ته بیت الله ته رسیږې؟ ما اووئیل نه. حضرت ابو بکر رضی الله عنه اوفرمائیل بیا په دې کښې هیڅ شك شبه نشته چه ته به بیت الله ته رسیږې او دَ هغې طواف به کوې. (صحیح البخاری، کتاب الشروط، باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وكتابة الشروط، رقم الحدیث: ۲۷۳۱).

حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه روستو زه په دغه خپله ګستاخئ باندې ډیر خپیمانه شوم او دَ دې په کفاره کښې مې ډیرزیات مونځونه اوکړه، روژې مې اوساتلې او صدقې اوخیراتونه مې اوکړل او ډیر زیات غلامان مې آزاد کړل. (سیرت مصطفٰی صلی الله علیه وسلم، صلح حدیبیه، شرائطِ صلح: ۳۴۷/۲-۳۴۶).

تعالى به هغه دوباره دې مخکښې په شان کوی او هغه وخت به حضورپاك د داسې وينا کونکو خپې لاسونه پرې کوی. هغه وخت حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړو او حضرت عمر رضي الله عنه ئې خاموش کړو او په منبر باندې وراوختو او د قرآن پاك دا آيت ئې تلاوت کړو: ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ﴾ [الزمر: ٣٠]. ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ﴾ [آل عمران: ١٤٤] دې آياتونو اوريدو سره حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی چه ما دا آياتونه واورېدل نو سکته کښې راغلم او ماته داسې محسوسه شوه چه زما خپې لاسونه به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه باندې راپريوځم[1].

③ يو دريمه موقع هم ده چه د حضورپاك عليه السلام د وفات نه پس کله چه حضرت ابوبکر رضي الله عنه د مرتدينو سره د جنګ اراده اوکړه نو حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه مخالفت اوکړو. ليکن هغه په خپله فيصله باندې کلك ولاړ وو. په دې باندې روستو چه کله د حضرت ابو بکر رضي الله عنه په دې اقدام باندې ښه اثرات مخې ته راغلل نو حضرت عمر رضي الله عنه به فرمائيل په الله قسم الله تعالى په دغه معامله کښې د هغوی سينه کولاؤ کړې وه او ما اوپيژندلو چه هغه په حق باندې وو.[2]

---

[1] صحيح البخاري کښې دا واقعه په تفصيل سره په ډيرو مقاماتو کښې موجود ده. د افادهٔ عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکرکولې شی:
حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما بيان کړې دې چه......حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړو نو حضرت عمر رضي الله عنه خلقوته څه وئيل. حضرت ابوبکر رضي الله عنه اوفرمائيل اې عمر کينه. ليکن حضرت عمر رضي الله عنه د کيناستو نه انکاراوکړو. په دې کښې خلقو حضرت عمر رضي الله عنه پريخودو او حضرت ابوبکر رضي الله عنه له لاړل. هغوی دا آيت تلاوت کړو: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ﴾ اما بعد! تاسو کښې چه چا هم د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم عبادت کولو نو هغه ته دې معلومه وی چه هغوی وفات شوی دی او چا چه د الله تعالى عبادت کولو نو (د هغه معبود) الله هميشه ژوندې پاتې کيدونکې دې او په هغه باندې کله هم مرګ نه راځی. الله تعالى په خپله فرمائيلی دی: "محمد صرف رسول دې، د دوی نه مخکښې هم رسولان تيرشوی دی......الخ"........ د زهری رحمه الله بيان دې چه ماته سعيد بن مسيب رحمه الله خبر راکړو چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل خدائی ګواه دې چه ماته هغه وخت هوش راغلو کوم وخت چه ما د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه د دې آيت تلاوت واورېدو. کله چه ما د هغوی نه تلاوت کولو سره واورېده چه حضورپاك وفات شوې دې نو زه سکتې کښې راغلم او داسې مې محسوس کړه چه زما خپې به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه راپريوځم. (صحيح البخاري، کتاب المغازي، باب مرض النبي صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث، ٤٤٥٤).

[2] صحيح بخاری کښې د دې واقعې تفصيل موجود دې. د افادهٔ عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکرکولې شی:
حضرت ابوهريره رضي الله عنه بيان کړې دې چه کله حضورپاك وفات شو نو حضرت ابوبکر رضي الله عنه خليفه جوړشو. بل طرف ته د عربو ډيرو قبائلو (د خلافت او زکوة وغيره) نه انکار شروع کړو نو (د هغوی په انکار باندې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د هغه منکرينو سره د جنګ قصه اوکړو په دې باندې) حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل تاسو د حضورپاك د دې فرمان چه ماته حکم راکړې شوې دې چه زه به خلقو سره ترهغې پورې جنګيږم ترکومې پورې چه هغوی د لا اله الا الله ګواهي ورنه کړی او کوم سړی چه د دې ګواهي ورکوی........

په حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باندې يو اشكال اود هغې جواب: علامه ابن جوزي رحمه الله د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باره کښې يو اعتراض ذکرکړې دې چه څه وجه وه چه هغه په شريعت محمدي على صاحبها الف الف تحيات باندې اکتفاء نه کوله، حالانکه نبي کريم صلى الله عليه وسلم هغه يو ځل منع کړې هم وو کوم وخت چه هغه د توريت څو پاڼې راوړې وې نو حضورپاك هغه ته اوفرمائيل: «أمطهاعنايا عمر». بيا ابن جوزي رحمه الله دې اعتراض جواب نقل کړې دې. د تتبع کتب نه دا خبره مخې ته راغلې چه دا جواب په اصل کښې علامه خطابي رحمه الله ذکرکړې دې.(١) دکوم تسهيل چه ابن جوزي رحمه الله نقل کړې دې. هغه دا چه د حضرت عمر رضي الله عنه مخې ته د قرآن دوه روايات وو، يو: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ [سورة بقره: ١٢٤] او دويم: ﴿أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ [النحل: ١٢٣]. په اول آيت کښې حضرت ابراهيم عليه السلام د پوره انسانيت د پاره امام اوګرځولې شو او دويم آيت کښې د ملت ابراهيمي د اقتداء حکم ورکړې شو. نو هغه د دې خبرې نه په دې پوهه شو چه د نورو انبياء کرامو نه جدا دوی لره امام جوړول او د دوی اقتداء کول مشروع دي. بيا دا خبره هم د هغوی مخې ته وه چه د بيت الله نسبت هم د دوی طرف ته دې چه هغوی د دې پاك کور تعمير اوکړو. بيائې د الله تعالى په حکم سره خلق د دې کور طرف ته راؤغوښتل. بله دا خبره هم د هغوی مخې ته وه چه مقام ابراهيم کوم چه يو کاڼړې دې په کوم چه د حضرت ابراهيم عليه السلام د قدم مبارك نښه هم باقي ده. دا داسې ده لکه چه يو سړې يو عمارت جوړکړي او د يادګار د پاره په هغې باندې خپل نوم اوليکی دې د پاره چه د هغه د مرګ نه پس هم د هغه نوم باقي وي. چنانچه د حضرت عمر رضي الله عنه په زړه کښې دا خبره راغله چه په دې مقام باندې دوه رکعته مونځ ادا کړې شي دا به هم داسې وي چه يو آباد کړې شوې کور ته راتلونکې سړې هلته ليکلې شوې د هغه عمارت د جوړونکي نوم لولي. نو د هغوی په دې رائې باندې د الله تعالى د طرف نه تائيد اوشو او په حضورپاك باندې وحي نازل شوه. ليکن داسې اتباع يا د اتباع رائې د حضرت ابراهيم عليه السلام نه علاوه د بل نبي باره کښې نه ده شوې(٢).

...... نو زما د طرف نه به د هغه مال اوځان محفوظ وي. د هغه حق اود هغه حساب د الله تعالى په ذمه وي، په موجودګئ کښې څنګه هغوی سره جنګ کولې شې؟ په دې باندې حضرت ابوبکر رضي الله عنه هغه ته جواب ورکړو په الله قسم زه به هر هغه سړي سره جنګ کوم څوك چه په زکوة او مونځ کښې فرق کوي. څکه چه زکوة د مال حق دې په الله قسم که هغوی (زکوة کښې) د څلورو مياشتو د بچې ورکولو نه هم انکار اوکړو لکه څنګه چه به هغوی رسول الله صلى الله عليه وسلم ته ورکولو نو زه به هم هغوی سره جنګيږم. حضرت عمر رضي الله عنه روستو اوفرمائيل په خدائې چه دا خبره د هغې نتيجه وه چه الله تعالى د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سينه کولاؤ کړې وه او روستو زه هم په دې نتيجه باندې اورسيدم چه حضرت ابوبکر رضي الله عنه په حقه باندې وو. (صحيح البخاري، کتاب الزکوة، باب وجوب الزکوة، رقم الحديث: ١٣٩٩).

(١) أعلام الحديث للخطابي: ١/٣٨٥.

(٢) کشف المشکل من حديث الصحيحين لابن الجوزي، مسند عمربن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ١/٨٢. اوګورئ دا اشکال او جواب علامه ابن الملقن رحمه الله په خپله شرح البخاري (التوضيح لشرح الجامع ......

فَقُلْتُ يَارَسُولَ اللّٰهِ، لَوِ اتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَنَزَلَتْ: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى﴾ (البقرة: ۱۲۵): (يو دا چه) ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ که چرې مونږ مقام ابراهيم مصلى (د مونځ ځائى) جوړ کړو نو بهتر به وى. نو آيت مبارک: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى﴾ نازل شو.

قوله: "لَوِ اتَّخَذْنَا" کښې د کلمه "لو" جواب به محذوف وى يعنى "لكان خيراً" يا به کلمه "لو" د تمنى د پاره ده. په دې صورت کښې جواب د "لو" ضرورت نشته[۱].

قوله: "وَاتَّخِذُوا" کښې دوه قراءتونه دى يو: "وَاتَّخِذُوا" په کسرې د خاء دا قراءت د ابن کثير، عاصم، ابو عمرو، حمزه او کسائى رحمهم الله نه نقل دې. او دويم قراءت: "وَاتَّخَذُوا" په فتحې د خاء د نافع رحمه الله او ابن عامر رحمه الله نه نقل دې.[۲]

قوله: وَآيَةُ الْحِجَابِ، قُلْتُ: يَارَسُولَ اللّٰهِ، لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ:

دويمه موقع د حجاب د آيت ده. ما عرض اوکړو چه يا رسول الله ﷺ که چرې تاسو ازواج مطهرات ته په پرده کښې د اوسيدو حکم اوکړئى نو بهتره به وى. ځکه چه هغوى سره خبرې اترې کونکو کښې ښه او بد هر قسم خلق وى. چنانچه د حجاب آيت نازل شو.

قوله: "وَآيَةُ الْحِجَابِ" د دې عطف په ماقبل کښې په مقدر عبارت "اتخاذ المصلى فى مقام ابراهيم" باندې وى کوم چه د سياقِ عبارت نه معلوميږى. لفظ "آية" باندې کسره وئيل زيات ظاهر دى په دې صورت کښې به دا لفظ د عبارت د لفظ "ثلاث" نه بدل شى[۳].

.... الصحيح: ٤١١٢/٥-٤١١) کښې د علامه ابن الجوزى رحمه الله په نسبت سره په دې الفاظو "فإن قلت: ما السر فى أن عمر لم يقنع بما فى شريعتنا حتى طلب الا ستكان بملة إبراهيم، وقد نهاه الشارع عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة، فقال له: أمثلها منک يا عمر" ذکر کړې دې ليکن په دې کښې په ظاهره د کاتب د غلطۍ د وجې نه په دوو مقاماتو کښې سهوه شوې ده: يو لفظ "استكان" او بل د شارع عليه السلام قول "أمثلها منک يا عمر". ځکه چه د علامه ابن الجوزى رحمه الله کتاب "کشف المشكل من حديث الصحيحين" کښې چه د دې اشکال کوم عبارت دې په هغې کښې داسې نه دې. اصل عبارت اوګورئى: "فإن قيل: فما السر فى أن عمر لم يقنع بما فى شريعتنا حتى طلب الاستننان بملة إبراهيم، وقد نهاه رسول الله عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة، فقال: أمطها عنا يا عمر. (كشف المشكل من حديث الصحيحين لابن الجوزى، مسند عمر بن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ۸۲/۱).

[۱]) شرح الكرمانى: ٦٦/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۱/۳.

[۲]) جامع البيان عن تأويل آى القرآن المعروف بتفسير الطبرى، سورة البقرة، رقم الآية: ۱۲۵، ۵۲۲/۲ وقال الإمام الطبرى رحمه الله: والصواب من القول والقراءة فى ذلک عندنا: ﴿وَاتَّخِذُوا﴾ بكسر الخاء على تأويل الأمر باتخاذ مقام إبراهيم مصلى. (أيضاً: ۲/۵۲٤) الجامع لأحكام القرآن المعروف بتفسير القرطبى، سورة البقرة، رقم الآية: ۱۲۵، ۳۷۳/۲.

[۳]) شرح الكرمانى: ۹۷/۴-۹۶.

ددې نه علاوه دا لفظ مبتدا ګرځولو سره مرفوع لوستل هم صحیح دی.(۱) په دې صورت کښې به خبر محذوف "کذلك" شی(۲).

دَ حجاب دَ ایت په مصداق کښې اختلاف: دَعلامه کرمانی رحمه الله او علامه برماوی رحمه الله دَ تصریحاتو مطابق دَ حجاب آیت: ﴿يَأَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَابِيبِهِنَّ﴾ دې(۳).

خو علامه کورانی رحمه الله دَدې دواړو حضراتو دَدې آیت تعیین ته دَ بعضې خلقو قول ونیلوسره سهوه ګرځولې ده او دَ حجاب دَ آیت نه مراد ئې هم دَ سورت احزاب آیت نمبر ۵۳:

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنكُمْ ۖ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ ۚ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ ۚ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ ۚ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾ ګرځولې دې(۴).

قوله: وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ لَهُنَّ: (عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ)، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ" قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ:

دریمه موقع دا شوه چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ازواج مطهرات دَ حضورپاك په خدمت کښې دَ غیرت دَ جذباتو دَ وجې نه راجمع شوې نو ما زجراً هغوی ته اووئیل چه که رسول الله صلی الله علیه وسلم خفه شو او تاسو ټولو ته ئې طلاق درکړو نو هیڅ عجیبه نه ده چه دَهغوی پروردګار حضورپاك ته تاسو نه بهترې بیبیانې ورکړی. نوهم دَدې مضمون آیت نازل شو.

دَدې آیت دَ نزول پس منظر تفصیلاً کتاب التفسیر سورة التحریم کښې راځی(۵).

قوله: "فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ": حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله لیکلی دی چه روایت تیر شوې دې په باب: خروج النساء إلي البراز کښې چه حضرت سوده رضی الله عنها بهر اووتله. حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل چه مونږ اوپیژندله چه سوده ده. دَغه وخت دَ حجاب آیت نازل شو(۶).

حضرت عمر رضی الله عنه له په کومه خبره غیرت راغلو؟:

قوله: "وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ" غیرت خو یا په دې خبره باندې وو چه حضرت ماریه رضی الله عنها سره ئې صحبت اوکړو یا په دې وجه چه حضرت ام سلمه رضی الله عنها کره ئې شات اوڅکل. دا پوره واقعه به په خپل ځائې راشی. هغه دا چه یو ځل حضرت عمر رضی الله عنه څه اوفرمائیل په دې باندې دَ هغه بی بی هغه اورټلو. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل ته څوك ئې

---

(۱) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۱/۳، تحفة الباری: ۱۰۸/۲.
(۲) ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۹۵/۵.
(۳) شرح الکرمانی: ۶۷/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۱/۳.
(۴) الکوثرالجاری للکورانی: ۹۶/۲.
(۵) شرح الکرمانی: ۶۷/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۱/۳.
(۶) تقریر بخاری شریف: ۱۴۸/۲.

خبرې كونكې؟ او ددې وجه دا وه چه د انصارو ښځو به هميشه خپلو خاوندانو سره بلا تكلف اونيغ په نيغه خبرې اترې كولې او د قريشو ښځې بالكل چپ او د خپلو خاوندانو مخې ته به ديرې غلې اوسيدې. صحابه كرامو ﷺ چه كله هجرت اوكړو او مدينې منورې ته راغله نو د انصارو ښځو نه د قريشو ښځو د هغوى عادتونه او طور طريقې زده كړې خربوزه خربوزې ته په كتو سره رنګ نيسى. ښځې ورته عرض اوكړو. خپلې لور ته نه ګورې چه رسول الله ﷺ ته ځنګه جواب وركوى. حضرت عمر ﷺ دې اوريدو سره ام المؤمنين حضرت حفصه ﷺ كره تشريف يوړو او ورته ئى اوفرمائيل چه بيا هيڅ كله داسې اونه كړې او خپلې بنې سره ضد مه كوه هغه د خپل حسن د وجې نه نيازبينه ده. كه ستا څه ضرورت وى نو ماته وايه. حضرت عمر ﷺ بيا ام سلمه ﷺ له راغلو او ورته ئى اوفرمائيل چه ما اوريدلى دى چه ته حضورپاك ته جواب وركوې. حضرت ام سلمه ﷺ اووئيل اې عمر! (ته) د حضورپاك د بيبيانو باره كښې په هره خبره كښې خپه تاووې. غرض دا چه د شاتو څكلو واقعه يا د حضرت ماريه ﷺ خبره پيښه شوه او حضورپاك په مشربه كښې قيام اوكړو([1]).

د حديث مبارك ترجمة الباب سره مناسبت: علامه كرمانى ﷺ او علامه برماوى ﷺ فرمائى چه دا حديث د ترجمة الباب په اول جزء باندې دلالت كوى او وړاندې حديث د ترجمة الباب په جزء اخير باندې دلالت كوى. دلالت به په دې توګه وى چه د مقام ابراهيم د مصداق باره كښې علماء مختلف دى. نوچه كوم علماء د مقام ابراهيم نه مراد كعبه اخلى نو د هغوى په نيز خو مطابقت او دلالت واضح دې او كوم علماء چه د مقام ابراهيم نه مراد پوره حرم اخلى د هغوى په نيز به ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ كښې كلمه "مِن" تبعيضيه وى. (لكه چه حضرت عمر ﷺ غوښتنه ښكاره كړه چه يا رسول الله! زما زړه غواړى چه مقام ابراهيم يعنى د پوره حرم څه حصه قبله جوړه شى).

او د ﴿مُصَلًّى﴾ نه مراد به قبله يا د دې طرف ته مخ كولو سره د مونځ كولو ځائى وى. يا د ترجمة الباب نه مراد "ماجاء في القبلة ومايتعلق بها" واخستې شى او هم دا زياته ښكاره ده ځكه چه متبادر الى الفهم د مقام نه هغه كاڼړې مراد دې په كوم چه حضرت ابراهيم ﷺ ولاړ وو او د دې د نصب كيدو ځائى مشهور او معروف دې([2]).

علامه خطابى ﷺ ليكلى دى چه حضرت عمر فاروق ﷺ د نبى كريم ﷺ نه دې باره كښې تپوس اوكړو چه كه چرې دا كاڼړې مونځ ګذار د قبلې او خپل مينځ كښې كړى په كوم چه حضرت ابراهيم ﷺ اودريدو سره تعمير اوكړو او مونځ اداكړى نو ځنګه دې؟ نو د دې تپوس كولو باندې د الله تعالى د طرف نه مذكوره آيت مبارك نازل شوې وو([3]).

ابن رجب الحنبلى ﷺ فرمائى چه امام بخارى ﷺ دا حديث په دې باب كښې ذكركړو د دې

---

[1]) تقرير بخارى شريف: ۲/۱۴۹-۱۴۸.
[2]) شرح الكرمانى: ۴/۶۷ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۳/۱۵۱، تحفة البارى: ۲/۱۰۹.
[3]) أعلام الحديث للخطابى: ۱/۳۸۵.

مقصد دادې چه هغوی دَ الله تعالی دَدې قول: ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ تفسير بيت الله يعنی دَ كعبې (كومه چه حضرت ابراهيم عليه السلام تعمير كړې وه) طرف ته مخ كولو سره مونځ اداكولو سره كړې دې[1].

دَ بعضې شارحينو وينا ده چه زياته مناسب خبره دا وه چه امام بخاری رحمه الله دا حديث ماقبل باب كښې ذكر كړې وې. نو حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې په جواب كښې ليكلی دی چه داسې وينا كول صحيح نه دی ځكه چه هلته حديث ابن عمر رضي الله عنهما كښې دَ مقام ابراهيم مصلی جوړولو تصريح وه او دلته حديث عمر رضي الله عنه كښې دَدې تصريح نشته دې[2].

تعليق: وحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا بِهَذَا [۴۲۱۳، ۴۵۱۲، ۴۶۳۲]

دَ ابوعبدالله نه مراد امام بخاری رحمه الله پخپله دې. هغوی داتعليق په دې مقام باندې اوكتاب التفسير كښې تعليقًا ذكركړې دې. دَدې تعليق نه مقصود صرف دادې چه په دې تعليق كښې دَ حميد رحمه الله راوی دَ حضرت انس رضي الله عنه نه دَ سماع تصريح ده. په كوم سره چه دَ تدليس نه امن حاصليږی. او ماقبل روايت كښې عنعنه وه يعنی "عن حميد عن أنس" سره روايت ذكر وو او دلته "حدثني حميد قال: سمعت أنسًا" دې[3].

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۹۵]

-۳-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ[4] بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ

---

[1]) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۳۸۵/۱.

[2]) فتح الباری لابن حجر: ۶۵۵/۱-۶۵۴، ضياء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۹۵/۵.

[3]) فتح الباری: ۵۲۰/۱، عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

[4]) أخرجه البخاری أيضًا فی التفسير، سورة البقرة، باب قوله الله تعالی: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ﴾ رقم الحديث: ۴۴۸۸ وباب: ﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹ وباب: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۱ وباب: ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۳ وباب: ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۴.وفی اخبارالآحاد.باب ماجاء فی إجازة خبر الواحد الصدوق،رقم الحديث: ۷۲۵۱.ورواه مسلم فی صحيحه، فی المساجد، باب: تحويل القبلة، رقم الحديث: ۵۲۶. ورواه الترمذی فی جامعه، فی الصلاة، باب: ماجاء فی ابتداء القبلة، رقم الحديث: ۳۴۱. ورواه النسائی فی سننه، فی القبلة، باب: استبانة الخطأ بعد الاجتهاد، رقم الحديث: ۴۹۴. وفی جامع الأصول، حرف التاء الكتاب الأول: فی تفسير القرآن وأسباب نزوله، سورة البقرة، رقم الحديث: ۴۷۹، ۱۴/۲.علامه ابن الملقن رحمه الله په التوضيح كښې ليكلی دی چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما مذكوره حديث صحيح البخاری كتاب الصلاة كښې په دوو نورو ځايونو كښې هم راځی او كتاب التفسير كښې به ځلور ځل راځی. اوګورئی. والكلام عليه من أوجه: أحدها: هذا الحديث سيأتی إن شاء الله فی الصلاة فی موضعين، وفی التفسير فی أربعة مواضع، وفی خبر الواحد، وقد سلف فی الإيمان من حديث البراء. (التوضيح لابن الملقن: ۴۱۴/۵-۴۱۳). خو معلوميږی داسې چه دَعلامه ابن الملقن رحمه الله نه په دې باره كښې سهوه شوې ده. ځكه چه دا حديث كتاب الصلاة كښې صرف هم په يو مقام باندې او كتاب التفسير كښې پنځو مقاماتو كښې راغلې دې.

-صلى الله عليه وسلم- قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا، وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

د حديث ترجمه: حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما اوفرمائيل چه مونړه په قباکښې د سحر مونځ کولو چه په دې کښې يو سړې راغلو هغه اووئيل چه په رسول الله ﷺ باندې تيره شپه د قرآن پاك آياتونه نازل شوى دى او هغه ته دكعبې طرف ته (په مونځ کښې د مخ) کولو حکم شوې دې. لهذا تاسو هم د قبلې طرف ته مخ کړئى. دغه وخت هغوى د شام (ملك) طرف ته مخ كړې ولاړ وو په دې وجه هغوى د كعبې طرف ته راتاؤ شو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور رجال دى:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبد الله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. د دوى مختصر تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى، الحديث الثانى او تفصيلى تذكره كتاب العلم، باب: ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تيره شوې ده[1].

② مالك بن انس رحمه الله: دا مالك بن انس بن مالك بن ابى عامر المدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كشف البارى كتاب الإيمان باب: من الدين، الفرار من الفتن لاندې تيره شوې ده[2].

③ عبدالله بن دينار رحمه الله: دا ابوعبدالرحمن عبد الله، بن دينار ورشى عدوى مدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبانا لاندې تيره شوې ده[3].

④ عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: دا د مشهور صحابى حضرت عمر فاروق رضي الله عنه خوئى حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس لاندې تير شوى دى[4].

د حديث شرح: قَالَ: بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ: حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه مونړه په قباکښې د سحر مونځ كولو.

قوله: "بَيْنَا": دا كلمه نورو نسخو كښې په ميم سره يعنى "بَيْنَمَا" ده مطلب د دې "بَيْنَ أوقات كذا" دې. يعنى د هغه اوقاتو په مينځ كښې چه خلق په قباء كښې...... إلخ[5] كلمه "بَيْنَا" صيغه د ظرف ده د مفاجاة په معنى كښې. د دې استعمال د جملې طرف ته په اضافت سره كيږى اودا د خپل معنوى تماميت د پاره د جواب هم محتاج وى. چنانچه په دې مقام باندې د دې

---

[1]) كشف البارى: ١/٢٨٩، ٤/١١٣.

[2]) كشف البارى: ١١/٢٩٠، ٢/٨٠.

[3]) كشف البارى: ١/٢٥٨، ٣/١٢٥.

[4]) كشف البارى: ١/٦٣٧.

[5]) التوضيح لابن الملقن: ٥/٤١٤.

كلمې دَ اضافت مبتداء او خبر «الناس بقباء في صلاة الصبح» طرف ته دي. لهذا مضاف او مضاف اليه ملاويدو نه پس دَدې جواب به راتلونکې جمله «إذ جاء هم آتٍ» وى[1].

قوله: "النَّاسُ" کښې الف لام عهدي ذهني دې. مراد اهل قباء او هغه کسان دی چه هغه وخت هلته حاضر وو[2].

قوله: "قُبَاءٍ" دَ صحيح مشهور قول مطابق دا کلمه په مد سره لوستلې کيږي. او دَ مد نه علاوه قصر سره، مذکرهم، مؤنث هم، منصرف هم او غير منصرف هم استعماليږي. دا مدينې سره نيزدې دَ مدينې عوالي کښې دَ يو ځائى نوم دې.[3] او دې نه مراد مسجدِ قباء دې[4].

دَ قبلې دَ بدليدو حکم په کوم مونځ کښې اوشو؟:

قوله: "صَلَاةِ الصُّبْحِ" په دې حديث کښې دَ سحر دَ وخت ذکر دې خو دې نه مخکښې باب: "التوجه نحو القبله" کښې دَ مازيګر دَ وخت ذکر دې. نو په دې دواړو کښې څه منافات نشته دې. تطبيق ممکن دې. هغه داسې چه کوم سړې مدينه کښې اوسيدونکې وو هغه ته خبر دَ ماز يګر په وخت کښې رسيدلې وو او کوم چه دَ مدينې نه بهر «مثلاً قباء وغيره کښې» اوسيدونکې وو هغه ته خبر په صبائې ورځ دَ سحر په مونځ کښې به رسيدلې وى[5].

قوله: إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ، فَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ» چه په دې کښې يو سړې راغلو هغه اووئيل چه په رسول الله ﷺ باندې تيره شپه دَ قرآن آياتونه نازل شوى دى.

دا راتلونکې سړې څوک وو؟: "إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ" دا راتلونکې څوک وو؟ په دې باره کښې علامه کرماني رحمه الله ليکلى دى چه دَ هغه نوم عباد بن ابى بشر وو[6]. او علامه ابن الملقن رحمه الله درې نومونه ذکر کړی دی په دې دريو کښې يو وو عباد بن نهيك، عباد بن ابن بسر او عباد بن ابن وهب[7].

قوله: "أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ" په دې کښې لفظ "اللَّيْلَةَ" مطلق دې د کوم نه مراد چه تيره شوې ورځ او هغې سره متصل شپه ده[8].

قوله: "قُرْآنٌ" نه مراد دَ مکمل قرآن نازليدل نه دى بلکه دَ بعضې قرآن نازليدل مراد دی. ځکه

---

[1] عمدة القاري: ۲۱۹/٤.
[2] فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ۲۱۹/٤.
[3] شرح الكرماني: ٦٨/٤، التوضيح لابن الملقن: ٤١٤/٥، عمدة القاري: ۲۱۹/٤.
[4] فتح الباري: ٦٥٥/١.
[5] شرح الكرماني: ٦٨/٤، په دې موضوع باندې تفصيلى كلام كشف الباري: ۲/۳۹٤-۳۹۲ کښې تيرشوې دې.
[6] شرح الكرماني: ٦٨/٤، عمدة القاري: ۲۱۹/٤.
[7] التوضيح لابن الملقن: ٤١٤/٥، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام لابن الملقن: ٤٨٩/٢.
[8] فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ۲۱۹/٤.

چه په دې باندې تنوين دتبعيض دې يعنې د قران يوځو اياتونه نازل شوى دى[1]. اود دغه اياتونو نه مراد ﴿قَدۡ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجۡهِكَ فِى السَّمَآءِ﴾ والا آياتونه دى[2].

قوله: وَقَدۡ أُمِرَ أَنۡ يَسۡتَقۡبِلَ الۡكَعۡبَةَ،فَاسۡتَقۡبِلُوهَا: او هغوى ته دَ كعبې طرف ته (په مانځه كښې دَ مخ) كولو حكم شوې دې. لهذا تاسو هم قبلې طرف ته مخ كړئې.

قوله: "وَقَدۡ أُمِرَ" حضرت محمد ﷺ ته حكم وركړې شو[3]. هم په دې كښې دا امر موجود دې چه دَ حضورپاك په سط سره دَ حضورپاك امت ته هم داحكم وركړې شوې. هم ددې نه هم دامعلوميږى چه دامت د پاره دَ حضورپاك دَ افعالو تابعدارى كول هم هغه شان ضرورى دى څنګه چه دَ رسول الله ﷺ دَ اقوالو تابعدارى كول، ترهغه وخته پورې چه دَ دغه فعلِ نبوى باره كښې څه قرينه قائم شى چه دا فعل نبى اكرم ﷺ سره خاص دې[4].

قوله: "فَاسۡتَقۡبِلُوهَا" په دې كلمه كښې دوه احتمالات دى. رومبې احتمال دادې چه دادَ امر صيغه وى (دَ حديث ترجمه كښې هم ددې مطابق ترجمه كړې شوې ده) اودويم احتمال دادې چه دا فعل ماضى وى په دې صورت كښې به داجمله دَ خبر دَ پاره وى چه نبى كريم ﷺ او صحابه كرامو ﷺ په مونځ كښې خپل مخ دَ قبلې طرف ته كړې دې[5].

ابن الملقن رحمه الله فرمائى چه دادَ امر صيغه لوستل دَ ماضى صيغه لوستلونه زياته بهتر او مشهوره ده. ابن عبد البر رحمه الله ليكلى دى چه دَ بخارى اكثر رواة هم په دې باندې دى[6].

قوله: وَكَانَتۡ وُجُوهُهُمۡ إِلَى الشَّأۡمِ،فَاسۡتَدَارُوا إِلَى الۡكَعۡبَةِ»: هغه وخت هغوى دَ شام (ملك) طرف ته مخ كړې شوې وو. په دې وجه هغوى دكعبې طرف ته تاؤ شو. مذكوره دواړه جملې دَ حضرت ابن عمر ﷺ دى نه چه دَ دغه خبر وركونكى سړى[7].

دَ حديث مبارك دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه كرمانى رحمه الله ليكى چه ددې حديث دَ ترجمة الباب دَ رومبى جزء سره مطابقت خو "فاستقبلوها" دَ امر په صيغه كښې دې. اوپه دويم جزء باندې دلالت په دې جهت سره دې چه دَمانځه شروع هغه خلقو دَ داسې قبلې طرف ته مخ كولو سره كړې وه كومه چه منسوخ شوې وه. دكوم علم چه هغوى ته نه وو. چنانچه هغوى د هيرونكو په شان شو. بيا دَ اعلان كونكى اعلان اوريدو سره هغوى ته دَ صحيح قبلې علم

[1] شرح الكرمانى: ۶۸/۴. اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۲/۳، فتح البارى: ۶۵۵/۱.
[2] عمدة القارى: ۲۱۹/۴.
[3] عمدالقارى: ۲۱۹/۴.
[4] فتح البارى: ۶۵۵/۱.
[5] شرح الكرمانى: ۶۸/۴.
[6] التوضيح لابن الملقن: ۴۱۴/۵. خو علامه دمامينى رحمه الله ددې برعكس ذكركرى دى چه دَ جمهورو رواتو مطابق دادَماضى صيغه ده اودَ أصيلى په روايت كښې دَ امر صيغه ده. وئى ګورئى: المصابيح الجامع الدمامينى: ۱۱۵/۲، والله اعلم بالصواب.
[7] شرح الكرمانى: ۶۸/۴اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۳/۳،عمدة القارى: ۲۱۹/۴.

اوشو. ددې نه پس هغوی هم په مونځ کښې خپل مخ تاؤ کړو نو چه کوم مونځ دهغوی د غیر قبلې طرف ته اوشو د هغه مونځ هغوی ته د راګرځولو حکم اونه کړې شو. اوهم دغه خبره د ترجمة الباب په دویم جزء کښې ذکرده(١).

ابن الملقن رحمه الله صرف هم دومره خبره کړې ده چه ددې حدیث مطابق د انحراف قبلې په صورت کښې هم د مونځ د راګرځولو حکم نه ورکول هم داسې دی لکه "مجتهد فی القبلة" چه په هغه باندې هم د مونځ واپس راګرځول لا زم نه دی(٢).

د حدیث مبارک نه مستنبط شوی فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر احکام مستنبط کیږی په هغې کښې څه لاندې نقل کولې شي:

① معلومه شوه چه د حضورپاك په توسط سره دهغوی امت ته هم داحکم ورکړې شو. هم ددې نه داهم معلومیږی چه د امت د پاره د حضورپاك د افعالو تابعداری کول هم هغه شان ضروری دی څنګه چه د حضورپاك د اقوالو تابعداری کول ترهغه وخته پورې چه د فعلِ نبوی باره کښې څه قرینه قائم شی چه دا فعل د نبی کریم ﷺ سره خاص دی(٣).

② د افعال نبوی ﷺ تابعداری کولو کښې که ددې عمل په وجوب باندې څه قرینه قائم وی نود دې فعل اتباع کول به واجب وی، په بل صورت کښې به د دلیل په قائمیدو باندې د تابعدارئی حکم متعین کیږی(٤).

③ ددې حدیث نه د خبر واحد دمقبول کیدو علم کیږی(٥).

④ داهم معلومه شوه چه که مونځ ګذار سړې د غیر مونځ ګذار خبره واؤری نوداد هغه د پاره نقصانی نه ده(٦).

⑤ داهم معلومیږی چه کومو کسانو ته د ورځې یو حکم نه وی رسیدلې نود هغوی نه به د دغه حکم تپوس پوښتنه نه کیږی ترکومې چه هغه د دین حکم هغوی ته اونه رسیږی(٧).

⑥ ددې حدیث نه د احکامو د منسوخ کیدو د جواز علم هم کیږی.(٨)

---

(١) شرح الکرمانی: ٦٨/٤.

(٢) التوضیح لابن الملقن:٤١٤/٥، المصابیح الجامع للدمامینی: ١١٥/٢، اللامع الصبیح بشرح الجامع التصحیح للبرماوی: ١٥١/٣، فتح الباری: ٦٥٥/١، عمدة القاری: ٢١٨/٤.

(٣) فتح الباری: ٦٥٥/١، عمدة القاری: ٢٢٠/٤.

(٤) عمدة القاری: ٢٢٠/٤.

(٥) عمدة القاری: ٢٢٠/٤الإعلام بفوائد الأحکام لابن الملقن: ٤٩٨/٢.

(٦) عمدة القاری:: ٢٢٠/٤.

(٧) الإعلام بفوائدعمدة الإحکام لابن الملقن: ٤٩٩/٢، عمدة القاری: ٢٢٠/٤. واضحه دې وی چه دا حکم دارالاسلام کښې د آزاد عاقل بالغ د پاره نه دی بلکه دهغوی د پاره خو بخپله د بلوغت نه مخکښې یا د بلوغت نه پس متصل احکامات دینیه زده کول ضروری دی. دهغوی داسې عذر چه مونږ ته خو داسې حکم هډورسیدلې نه دې د الله تعالی په نیز به مسموع نه وی. والله اعلم بالصواب.

(٨) الإعلام بفوائدعمدة الإحکام لابن الملقن: ٤٩٧/٢.

⑥ دا هم معلوميږي چه دَ "الليلة" اطلاق په تيره شوې شپه باندې خو صحيح دې ليکن دَ راتلونکې شپې دَپاره صحيح نه دې(۱).

حديث باب: (دريم حديث) [حديث نمبر ۳۹۶]

-۴۰۳ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ (۲) صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الظُّهْرَ خَمْسًا فَقَالُوا أَزِيدَ فِي الصَّلَاةِ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالُوا صَلَّيْتَ خَمْسًا. فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

دحديث ترجمه: د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه يو ځل رسول الله ﷺ د ماسپښين مونځ ورکړو او پنځه رکعتونه ئې اوکړه. نوخلقو عرض اوکړو آيا په مونځ کښې څه دَ زياتي حکم کړې شوې دې؟ حضورپاک اوفرمائيل څه مطلب؟ خلقو عرض اوکړو تاسو پنځه رکعته اوکړل. دې اوريدو سره حضورپاک خپلې خپې راغونډې کړې او دوه سجدې ئې اداکړې.

تراجم رجال. دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول اووه رجال دی:

① **مسدد رحمه الله:** دا مسدد بن مسرهد بن مسر بل بن مرعبل الاسدی بصری رحمه الله دې. دَ بعضو په نيز دَ دوی نوم عبد الملك بن عبد العزيز دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه، لاندې او تفصيلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهية أن لايفهموا دَ دويم حديث لاندې تيرشوې دی.(۳)

② **يحيى رحمه الله:** دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمی رحمه الله دې. دَ دوی کنيت ابوسعيد دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوی دی(۴).

③ **شعبه رحمه الله:** دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن واسطی بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تيره شوې ده(۵).

④ **حکم رحمه الله:** داحکم بن عتيبه الکندی الکوفي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: السمر في العلم لاندې تير شوی دی(۶).

---

(۱) الإعلام بفوائدعمدة الإحکام لابن الملقن: ۵۰۱/۲.

(۲) مرتخريجه رقم الحديث: ۳۹۲.

(۳) کشف الباری:۲/۲، ۵۸۸/۴.

(۴) کشف الباری: ۲/۲.

(۵) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۶) کشف الباری: ۴۱۴/۴.

⑤ابراهیم رحمه الله: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید النخعی رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیر شوي دی[۱].

⑥علقمه رحمه الله: دا علقمه بن قیس بن عبدالله نخعی رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[۲].

⑦عبدالله رضی الله عنه: دامشهور صحابئ رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دي. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[۳].

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث مکمل شرح ماقبل باب: "التوجه نحو القبلة حیث کان" کښې حدیث نمبر ۴۰۱ لاندې تیره شوې ده. په دې باب کښې هم دَ هغه سابقه حدیث څه ټکړه ذکرکولو نه مقصود صرف داخودل یا واضح کول دی چه په غلطئ سره سلام ګرځولو نه پس حضورپاك دَ قبلې نه تاویدو سره دَخلقو طرف ته مخ کړو او کیناستو. په سهوه باندې خبردار کولو نه پس دوباره قبلې طرف ته تاؤ شو او سجده سهوه ئې اوکړه. که چرته دَ قبلې نه تاویدو سره حضورپاك دَ مونځ نه وتلې وې نوصرف په سجده سهوه باندې به ئې اکتفاء نه کوله بلکه مونځ به ئې راګرځولو لیکن حضورپاك داسې اونه کړل. لهذا دَدې نه معلومه شوه چه په خطا دَ قبلې نه تاویدل مونځ واپس راګرځول نه واجبوی[۴].

دَحدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه حضورپاك سهوه شو او حضورپاك صرف سجده سهوه اوکړه مونځ ئې راؤنه ګرځولو اوهم دغه څیز په ترجمة الباب کښې ذکردې[۵].

....

[۱] کشف الباري: ۲/۲۵۳.
[۲] کشف الباري: ۲/۲۵۶.
[۳] کشف الباري: ۲/۲۵۷.
[۴] عمدة القاري: ۴/۲۲۰.
[۵] عمدة القاري: ۴/۲۲۰.

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۱- أبواب المساجد

ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ احکام قبله نه پس اوس دَ ابواب مساجد په مینځ کښې مناسبت واضح دې. دَدې باب نه واخله تر باب سترة الامام پورې دَ ټولو ابوابو تعلق هم دَمساجدو سره دې.[1]

۱- بَابُ حَكِّ الْبُزَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب په جمات کښې دَپریوتلې توکانړې او بلغم په خپلو لاسونو سره دَ صفا کولو په بیان کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد:

دَحضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه چونکه دَ قبلې ذکرشروع وو نو امام بخاری رحمه الله ۵۵ ابواب مساجد سره متعلق دَ باب (حك البزاق باليد من المسجد نه ترباب المساجد على طرق المدينة) منعقد کړل او دَ ټولو خلاصه داده چه د مساجدو باره کښې تشدیدات او وعیدات په کثرت سره راغلی دی. په یو روایت کښې دی چه یو سړی په جمات کښې فضول خبرې کولې. حضورپاك او فرمائیل «لا ردها الله عليك» او په کنزالعمال کښې دَ جماتونو په آدابو کښې داسې روایات ذکرکړې شوی دی دَ کوم تقاضا چه داده چه په جماتونو کښې دې هیڅ قسم کلام اونه کړی صرف تلاوت قرآن، دَ الله ذکر او مونځ دې اوکړی. چنانچه په یو روایت کښې دی چه په جمات کښې خندا په قبر کښې دَ تیارو سبب دې. یو ځل حضرت عمر رضی الله عنه په مسجدنبوی کښې دوه کسان په زوره خبرې کولو باندې اولیدل نو وئی فرمائیل چه که تاسو دَدې ځائی اوسیدونکې وئی نو تاسو به مې وهلی وئی. نو امام بخاری رحمه الله ابواب المساجد اوتړل او په دې کښې ئی دوه څیزونه ذکرکړی دی. یو خو هغه چه دَ امام بخاری رحمه الله په نیز په آدابو کښې داخل دی. هغه ئی ثابت کړو لکه "حك بزاق" او بل ئی دَ هغه څیزونو استثناء اوکړه دَ کوم چه په جمات کښې کول جائز دی. لکه چه دَدې عموم ئی مقید کړو لکه چه "من دعى الى الطعام فى المسجد".

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دَ "يد" قید لګولې دې دَ "يد" ذکر صرف په یو روایت کښې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په ترجمه کښې تعمیم دې دَ باليد او بغيره، "يد" احترازی قید نه دې او دَ بعضې علماؤ رائې داده چه امام بخاری رحمه الله دَ "باليد" په قید سره "تولى بنفسه" طرف ته اشاره اوکړه چه پخپله کول پکاردی. اوس ئی که په لاس سره لرې کوی او که په بل څیز سره.

او دَ حضرت شاه ولی الله صاحب رحمه الله رائې مبارك په خپلو تراجمو کښې داده چه دَ امام

---

[1] عمدة القاری: ۲۲۰/۴.

بخاري رحمه الله مقصد کله کله ابواب نه وي بلکه روايات وي. چنانچه دلته هم غرض ابواب نه دی بلکه روايات دي او باب ئې د رواياتو د الفاظو لحاظ کولو سره د تفنن په توګه او ترلو ګنې د دواړه بابونو (باب المزاق او باب المخاط) غرض هم يو دې او هغه ده ازاله.

اوزما رائې داده چه امام بخاري رحمه الله دوه بابونه ترلو سره بزاق ومخاط کښې فرق او کړو چه بزاق کښې خو يد کافي کيږي ځکه چه په دې کښې دننه لزوجت نه وي او مخاط کښې يد نه کافي کيږي بلکه د دې د پاره د حصٰی وغيره ضرورت وي ځکه چه په دې کښې لزوجت وي.[1]

دعلامه شبير احمدعثماني رحمه الله رائې: علامه شبير احمد عثماني صاحب رحمه الله فرمائي چه د "حك المزاق باليد" دوه مطلبونه کيدې شي ① بعضو وئيلي دي چه "باليد"، د "بالعصا ونحوه" په مقابله کښې دې يعنی لرګی وغيره سره نه بلکه بغيرد واسطې په لاس سره دې هغه لرې کړی. ② بعضو وئيلي دی چه "باليد"، د "بالغير" په مقابله کښې دې يعنی پخپله په خپل لاس سره دې هغه لرې کړی، بل ته دې حکم نه کوی.[2]

دعلامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله رائې: علامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله فرمائي چه د امام بخاری رحمه الله د دې تبويب نه دا خبره معلوميږي چه حضورپاك پخپله او بغيرد څه حائله په خپل لاس مبارك سره هغه بلغم صفا کړو. په دې باندې دليل دادې چه د دې باب نه پس ئې باب "حك المخاط بالحصٰی من المسجد" په عنوان سره قائم کړې شوې دې. يعنی راتلونکی باب کښې د "بالحصٰی" قيد او په دې باب کښې د "باليد" قيد احترازی دې نه چه واقعی.[3]

---

[1]) تقرير بخاری شريف: ۲/۱۵۰-۱۴۹، الکنز المتواری: ۴/۹۷. سراج القاري کښې د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله يو بل تقرير نقل دې: "حک البزاق باليد" په تشريح کښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه د دې باب لاندې امام بخاري رحمه الله درې روايتونه نقل کړی دی ليکن د "يد" ذکر صرف په روميی روايت کښې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله فرمائي "أی سواء كان، بآلة أم لا" مطلب دادې چه د يد قيد، قيد احترازی نه دې بلکه په ترجمه کښې تعميم دې که هغه په لاس وي اوکه په بل څيز سره وي مقصد دغه ګندګی د الله تعالى د کور نه لرې کول دی. صحيح مسلم او سنن ابوداؤد کښې د حضرت جابر رضي الله عنه بيان دې چه نبي کريم صلی الله عليه وسلم زمونږ جمات ته تشريف راوړو او د حضورپاك په لاس مبارك کښې عرجون (د کهجورې د غنچې جړره کومه چه ککه وي او د غنچې پرې کيدو باندې په ونه کښې اوچيدو سره باقي پاتې کيږی) ابن طاب وو. په دې کښې د حضورپاك نظر مبارك په جمات کښې قبلې طرف ته پروت بلغم باندې پريوتلو نو حضورپاك هغه د عرجون په ذريعه صفا کړو. د دې نه پس زمونږ طرف ته متوجه شو وئې فرمائيل: (أيكم يحب أن يعرض الله عنه بوجهه، ثم قال: إن أحدكم إذا قام يصلی، فإن الله قبل وجهه، فلا يبصقن قبل وجهه، ولا عن يمين، وليبزق عن يساره تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به بادرة، فليقل بثوبه هكذا، ووضعه على فيه ثم دلكه، الحديث). د دې نه معلومه شوه چه د حضورپاك په لاس مبارك کښې چه کوم لرګې وو د هغې په مدد سره ئې هغه بلغم صفا کړو. (سراج القاري: ۲/۴۴۹-۴۴۸).

[2]) فضل الباري: ۳/۱۱۶.

[3]) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۳/۱۰۸.

حدیث باب (رومبې حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۷]

۴۰۵- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ فَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ- أَوْ إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ- فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ» . ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَبَصَقَ فِيهِ، ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا» .

ترجمه حدیث: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روایت دي چه یو ځل حضورپاك د قبلې طرف ته دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو په حضورپاك باندې داخبره ډیره سخته اولګیدله تردې چه د حضورپاك په مخ مبارك باندې د دې اثر ښکاره شو. بیا حضورپاك په ولاړه باندې هغه په خپل لاس مبارك سره اوتوګلو. بیائې اوفرمائیل په تاسو کښې چه څوك د مونځ د پاره اودریږي نو هغه خپل پروردګار سره مناجات کوي. نور ئې اوفرمائیل لکه چه بیشکه د هغه رب د هغه او د قبلې په مینځ کښې وي. په دې وجه دې یو کس هم خپل د قبلې طرف ته هیڅ کله نه توکئ آو خپل ګس طرف ته یا د خپو لاندې د توکلو ګنجائش شته. ددې نه پس حضورپاك د خپل څادر مبارك غاړه اونیوله او په هغې کښې اوتوکل او وئې مږل او وئې فرمائیل یل دې داسې کوي.

تراجم رجال: د مذکوره حدیث شریف د ټولو رجالو ذکر ماقبل کښې تیرشوي دي(۲).

شرح حدیث: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ: یو ځل حضورپاك د قبلې په دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو په حضورپاك باندې داخبره ډیره سخته تیره شوه.

قوله: "نُخَامَةً" ابن اثیر رحمه الله لیکلی دی چه نخامه هغه بلغم وی چه د حلق د آخر او د خاء معجمه د مخرج نه راوځی.(۳) علامه طیبی رحمه الله هم دغه ذکر کړی دی(۴).
لیکن لږم یاد کښې راځی چه ملا علی قاری رحمه الله په دې رد کړې دي(۵). او په مُغرب کښې ئی

(۱) مر تخریجه فی کتاب الوضوء باب: البصاق والمخاط ونحوه فی الثوب، رقم الحدیث: ۲۴۱.
(۲) د مذکوره حدیث مبارك مکمل سند کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن أن یحبط عمله کښې تیرشوې دي. د رجال د احوال د پاره اوګورئې: کشف الباری:۲/۵۷۱.
(۳) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، المادة: ن خ م: ۲/۷۲۳.
(۴) الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۲/۲۵۹.
(۵) ملاعلی قاری رحمه الله لیکلی دی چه د علامه ابن اثیر رحمه الله خبره صحیح نه ده ځکه چه د خاء معجمه مخرج أقصی الحلق نه بلکه أدق الحلق دی. (یعني د ابن اثیر رحمه الله د قول مطابق نخامه هغه توکانړې یا بلغم دې ګوم چه د اقصی حلق او مخرج خاء نه راوځی، خو مخرج خاء اقصی حلق نه بلکه ادق حلق دې، چنانچه توکانړې په یو وخت د دغه دواړو مقاماتو نه نشی وتلې). مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

ليکلی دی چه هغه بلغم چه د پوزې سوږ کولو په وخت د پوزې نه اوځی[1].
په دې باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه نخامه باره کښې وئیلی شوی دی چه دې نه مراد هغه بلغم دې کوم چه دَ سینې نه اوځی اودا هم وئیلی شوی دی چه که دا لفظ په عین سره وی یعنی نخاعة نودې نه مراد دَ سینې نه وتونکې بلغم دې او که دا لفظ په میم سره وی یعنی نخامة نودې نه مراد دَ سر دَ طرف نه راتلونکې بلغم دې[2].
قوله: "فی القبلة" نه مراد هغه دیوال دې کوم چه دَ قبلې طرف ته وو[3].
قوله: "فشق ذلك" دَ ذلك مشارٌ إليه به هغه منظر شی کوم چه دَ حضورپاك مخې ته دَ قبلې دَ دیوال راغلې وو. یعنی دا منظر په حضورپاك باندې ډیر سخت تیر شو یا دَ مشقت سبب جوړشو.
قوله: حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ: تردې چه دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې دَدې اثر راښکاره شو. بیا حضورپاك اودریدو او دا ئې په خپل لاس مبارك سره اوتوکل.
قوله: "رُئِيَ" فعل مجهول دې، دَدې ضمیر کوم چه به نائب فاعل جوړیږی. دَدې مرجع به دَ "نشق ذلك عليه" معنی شی کراهت، ناخوښی اوبد لګیدل وغیره[4]. په روایاتو کښې دا هم ذکر دې چه دَدې منظر دَ وجې نه دَ ناخوښئ اثرات دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو[5].
اودَ سنن النسائی په روایت کښې دی چه دَ غصې دَ وجې نه دَ حضورپاك مخ مبارك تك سور شو[6]. دې نه علاوه په صحیح بخاری کښې "العمل فی الصلاة" او "الأدب" کښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنه یو حدیث دې په کوم کښې چه دی چه نبی کریم ﷺ دَدې منظر دَ وجې په جمات والو باندې غصه هم شو[7].

---

[1] المغرب فی ترتیب المعجم، المدة: ن خ م: ۲۹۴/۲.
[2] فتح الباري: ۶۵۸/۱.
[3] شرح الکرمانی: ۷۰/۴،مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة،باب المساجد ومواضع الصلاة،رقم الحدیث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.
[4] شرح الکرمانی: ۷۰/۴ مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة،باب المساجد ومواضع الصلاة،رقم الحدیث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.
[5] اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۵۵/۳، عمدة القاری: ۲۲۱/۴.
[6] أخبرنا إسحاق بن إبراهیم قال: حدثنا عائذ بن حبیب قال: حدثنا حمید الطویل، عن أنس بن مالك قال: رأی رسول الله صلی الله علیه وسلم نخامة فی قبلة المسجد، فغضب حتی احمر وجهه، فقامت امرأة من الأنصار فحكتها وجعلت مكانها خلوقا، فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم: ما أحسن هذا. (سنن النسائی، کتاب المساجد، تخلیق المساجد، رقم الحدیث: ۷۲۸)
[7] حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا حماد، عن أیوب، عن نافع، عن ابن عمر رضی الله عنهما: أن النبی صلی الله علیه وسلم رأی نخامة فی قبلة المسجد، فتغیظ علی أهل المسجد، وقال: إن الله قبل أحدکم، فإذا کان فی صلاته فلا یبزقن أو قال: لا یتنخمن، ثم نزل فحتها بیده وقال ابن عمر رضی الله عنهما: إذا بزق أحدکم فلیبزق علی یساره. (صحیح البخاری، أبواب العمل فی الصلاة، باب: مایجوز من البصاق والنفخ فی الصلاة، ......

قوله: "فَقَامَ، فَحَكَّهُ بِيَدِهِ" په دې جمله کښې اشاره ده چه د قوم سردار د هغوی خادم وی. په دې وجه نبي ﷺ پخپله اودريدو او په خپل مبارك لاس باندې ئې صفا کړو اودا صفا کول د الله تعالى د پاره تواضع او عاجزى اختيارول وو. او د الله تعالى کور د جمات سره د محبت وجه وه او د ضعيف امت د طرف نه د عوض په توګه وو(۱).

قوله: فَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ» بيائى او فرمائيل په تاسو کښې چه څوك کله د مانځه د پاره اودريږى نو هغه خپل پروردګار سره مناجات کوى.

قوله: "إِذَا قَامَ فِي صَلَاةٍ" په دې جمله کښې تعميم دې چه هغه په جمات کښې مونځ کونکې وی يا د جمات نه علاوه چرته بل ځائى کښې مونځ اداکونکې وی(۲).

قوله: "فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ" يعنى کله چه مونځ ګذار په مانځه کښې قراءت، ذکر او دعاکوى نو دې په ژبه د الله تعالى سره خبرې کوى. او کله چه رکوع سجده او قعده وغيره کښې د يو حالت نه بل حالت ورېدليږى نو د خپل بدليدو په احوالو سره د الله تعالى سره خبرې کوى(۳).

علامه کرمانى رحمه الله ليکلى دى چه کلمه "فإنه" د کأنه په معنى ده. د کوم معنى چه به دا شى لکه چه هغه د خپل رب سره مناجات کوى(۴).

قوله: أَوْ إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ: او وئى فرمائيل لکه چه بيشکه د هغه رب، د هغه او د قبلې په مينځ کښې وى. په دې وجه دې يو کس د خپلې قبلې طرف ته هيڅ کله تو کانړې نه توکى. د مستملى او حموى په نسخه کښې "أو إن ربه" په ځائى "وإن ربه" دې(۵) "أو إن ربه بينه وبين القبلة" علامه کرمانى رحمه الله ليکلى دى چه د دې جملې ظاهرى معنى مراد اخستل خو ممکن نه دى ځکه چه الله تعالى خو په يو مکان وغيره کښې د راکوزيدو وغيره نه بې نيازه دې نو دلته صرف تشبيه مراد ده چه دې وخت لکه چه الله تعالى د دغه مونځ ګذار او د قبلې د ديوال په مينځ کښې موجود دې(۶).

علامه بغوى رحمه الله شرح السنة کښې د دې جملې په معنى کښې ليکى چه ظاهراً خو مونځ ګذار قبلې ته مخ کولو سره اودريږى. ليکن په دغه اودريدو کښې هغه د الله تعالى قصد کوى

.... رقم الحديث: (۱۲۱۳). حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا، جويرية، عن نافع، عن عبدالله رضى الله عنهما، قال: بينا النبى صلى الله عليه وسلم يصلى، رأى فى قبلة المسجد نخامة، فحكها بيده، فتغيظ، ثم قال: إن إحدكم إذا كان فى الصلاة، فإن الله حيال وجهه، فلا يتنخمن حيال وجهه فى الصلاة. (صحيح البخارى، كتاب الأدب، باب: مايجوز من الغضب والشدة لأمرالله، رقم الحديث: ۶۱۱۱).

(۱) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۲) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۳) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۴) شرح الكرمانى: ۴/۷۰.

(۵) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۳/۱۵۵، فتح البارى: ۱/۶۵۸.

(۶) شرح الكرمانى: ۴/۷۰.

نولکه چه هغه هم د الله تعالی په مخکښې ولاړ دې یعنی د دغه مونځ ګذار او د قبلې د دیوال په مینځ کښې الله تعالی موجود دې. چنانچه حضورپاك د دغه طرف د خیال د ساتلو او د توکانړو توکلو وغیره نه ددې د حفاظت کولو حکم ورکړې دې[1].

علامه خطابی رحمه الله فرمائیلی دی چه ددې جملې معنی داده چه د مونځ ګذار قبلې ته د مخ کولو مقصد قبله نه ده بلکه د هغه رب دې نولکه چه دمونځ ګذار رب د هغه او د قبلې په مینځ کښې دې. هم په دې وجه حکم ورکړې شو چه ددغه طرف حفاظت دې اوکړې شی دغه طرف ته دې توکانړې توك نه کړې شی او نه دې متیازې اوکړې شی[2].

قوله: "فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ" د قبلې طرف ته د اشرف الجهات کیدو په سبب د هغې طرف ته د توکانړې توکلو نه په تاکید سره منع کړې شوې ده[3].

ابن بطال رحمه الله د امام مهلب رحمه الله طرف ته نسبت کولو سره لیکلی دی چه په دې حکم کښې د قبلې اعزاز، اکرام او هغه د ګندګۍ وغیره نه پاك صفا ساتل دی. ځکه چه مونځ ګذار خپل رب سره مناجات کوی نو په هغه باندې لازم دی چه د قبلې داسې اکرام اوکړی لکه د مخلوقاتو سره د خبرو اترو کولو په وخت چه د هغوی طرف ته مخ کولو سره خبرې اترې کوی. یعنی څنګه چه د دغه مخلوقاتو اکرام کولې شی هم دغه شان دې د الله تعالی هم اکرام اوکړی ځکه چه الله تعالی خو د مخلوقاتو په مقابله کښې د ډیر زیات اکرام لائق دې.

د طاؤس تابعی رحمه الله قول دې چه د الله تعالی د قبلې اکرام کوئی داسې چه د هغې طرف ته مخ کولو سره مه توکئ. نبی کریم ﷺ داخبره واضحه کړه چه د قبلې طرف ته د توکانړو توکلو نه د ممانعت وجه د الله تعالی سره مناجات کول دی کوم چه مونځ ګذار په خپل مونځ کښې د قبلې طرف ته مخ کولو سره د الله تعالی سره کوی. څومره لوئی ظلم او بې ادبی ده چه یو سړې د رب الارباب او شهنشاه په مخکښې ولاړ وی او د هغه طرف ته مخ کولو سره توکانړې اوتوکی[4].

قوله: "وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ": او خپل ګس طرف ته یا د خپلو خپو لاندې د توکلو ګنجائش شته.

قوله: "عَنْ يَسَارِهِ" به د فعل محذوف "لِيَبْصُقْ" سره متعلق وی.[5]

---

[1] شرح السنة للبغوی، کتاب الصلاة، باب: کراهیة البزاق فی المسجف ونحو القبلة، رقم الحدیث: ٤٩٢، ٣١٢/٢. علامه طیبی رحمه الله هم دغه خبره د علامه بغوی رحمه الله طرف ته د نسبت کولو نه بغیر ذکرکړې ده. وئی ګورئی: الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٧٤٦، ٢/٢٥٩.

[2] أعلام الحدیث للخطابی: ٣٨٦/١.

[3] مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٧٤٦، ٤٢٠/٢.

[4] شرح ابن بطال: ٦٨/٢.

[5] مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٧٤٦، ٤٢٠/٢.

قوله: "تَحْتَ قَدَمَيْهِ" کښې دَ قدم نه مراد هم ګس قدم دې.[1]
علامه خطابي رحمه الله فرمائي چه ګس طرف ته دَ توکلو حکم ئې ځکه ورکړو چه په دې کښې دَ ښي طرف تحفظ هم وو ځکه چه په بعضې رواياتو کښې دا هم راغلي دي چه ښي طرف ته مه توکئ ځکه چه ښي طرف ته فرښته وي. او ګس طرف ته دَ توکلو حکم هم هغه وخت دې کله چه ګس طرف ته بل مونځ ګذار نه وي يعني که چرته ګس طرف ته هم څوك مونځ ګذار وي نو بيا دې ګس او ښي يو طرف ته هم نه توکي بلکه دَ خپو لاندې يا په خپله کپړا کښې دې اوتوکي څنګه چه حضورپاك اوکړل.[2]
علامه نووي رحمه الله ليکلي دي چه دَ ضرورت په وخت په دغه دواړو طرفونو کښې دَ توکلو حکم هغه وخت دې کله چه مونځ بهر دَ جمات نه ادا کولې شي خو چه کله مونځ په جمات کښې ادا کولې شي او بيا دَ توکلو ضرورت راغلو نو صرف هم په خپله کپړا کښې دې توکي، ښي، ګس طرف ته يا دَ خپو لاندې دې نه توکي.[3]
دَ علامه نووي رحمه الله په دې خبره باندې ملاعلي قاري رحمه الله دَحافظ ابن حجر رحمه الله دَ طرف نه يو اشکال نقل کولو سره دَ هغې جواب ورکړې دې. چنانچه فرمائي: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه [دَعلامه نووي رحمه الله] په دې توجيه کښې نظر دې. ځکه چه کله مونځ ګذار په جمات کښې څه کپړا يا جائې نماز وغيره خورولو سره مونځ کوي نو دَ ضرورت په وخت دَ هغه دَ پاره جائز دي چه خپل ګس طرف ته يا خپو لاندې دې توکي ځکه چه مقصود دا وو چه دَتوکانړو، قرينګ يا بلغم نه څه هم په جمات کښې پرينوځې لکه څنګه چه دلته دې مونځ ګذار په خپله کپړا باندې پريوځي نه چه دَ جمات په فرش باندې.
په دې باندې ملاعلي قاري رحمه الله فرمائي چه دَ علامه نووي رحمه الله ذکرکړې شوې تفصيل کښې دَ څه قسم اشکال نه پيدا کيږي ځکه چه دَ حديث شريف دَ جملې "إلا في ثوبه" دَ مطلق کيدو نه چه څه مفهوم کيږي هغه صحيح او صريح دې په دې کښې دَ څه قسم نظر نشته دې. عملي صورت ددې جملې دا دې چه حضورپاك دَ خپل څادر مبارك يو ګوټ اونيولو او په هغې کښې ئې اوتوکل. ځکه چه په عامه توګه باندې خلق په مونځ کښې جدا دَ ځان لاندې څه کپړا نه خوروي.[4]. ابن الملقن رحمه الله هم دَ علامه نووي رحمه الله تائيد کړې دې.[5]
قوله: ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَصَقَ فِيهِ ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعَلُ هٰكَذَا».
دې نه پس حضورپاك دَ خپل څادر مبارك يو ګوټ اونيولو او په هغې کښې توکلو سره

[1]) کما في حديث أبي هريرة في الباب الذي بعده.
[2]) أعلام الحديث للخطابي: ۱/۳۸۷-۳۸۶.
[3]) شرح النووي، کتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: النهي عن البصاق في المسجد في الصلاة، رقم الحديث: ۵۵۰، ۵/۴۱.
[4]) مرقاة المفاتيح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۱.
[5]) التوضيح لابن الملقن: ۵/۴۱۹.

اومرلو او ارشادئی اوفرمائیلو یا دې داسې کوی.

قوله: "ثُمَّ أَخَذَ رِدَاءَهُ" نه واخله ترآخر پورې په وخت دَ ضرورت دَ بلغم دَ غورزولو طریقه اوخودلې شوه. اودا دَ بیان بالفعل دَ قبیل نه دې ځکه چه دا طریقه دَ سامع دَ پاره اوقع فی النفس وی[1].

قوله: "أَوْيَفْعَلُ" دَدې" عطف به دَ لکن حرف استدراك نه پس په فعل محذوف باندې وی. تقدیری عبارت به داسې شي: "ولکن یبزق عن یساره او یفعل هکذا"[2]. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه کلمه دَ او دَ شك دَ پاره نه ده بلکه دَتنویع دَ پاره ده. دَ کوم معنی چه به دا وی چه هغه ته په دواړو عملونو کښې اختیاردې کوم هم چه کوی[3].

دَحدیث مبارك دَدې جملې نه معلومیږی چه توکل کونکی ته دَ دواړو کارونونه دَ یو دکولو اختیار دې لیکن دَ څلورو ابوابو نه پس ذکرشوی یو باب کښې دَ راتلونکی روایت دَ وجې مصنف دغه آخری عمل بهتر ګرځولې دې[4].

دَ بلغم دَ پاکوالی یا ناپاکوالی حکم: دَ حدیث شریف په آخره کښې دَ ذکرکړې شوې طریقې نه معلومیږی چه بلغم پاك وی نجس نه وی. اودا حکم اجماعی دې. دَدې خلاف چه دکومو ائمه حضراتو چه څه اقوال دی هغه دَ شاذ په حکم کښې دی. لکه قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه توکل دَ هغه سړی په حق کښې ګناه ده چه هغه خښ نه کړی اوکه یو سړې دَ توکلو نه پس هغه په خاوره یا شګه کښې ورخښ کړی یا داسې ممکن نه کیدو دَ وجې په څه څیز هغه اوتوکی نو دَ هغه په حق کښې ګناه نشته[5].

دَحدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی اګرچه په ترجمة الباب کښې دَ حك بالید ذکر دې لیکن حدیث باب کښې دَ "حك" تصریح خو شته اودَ بالید تصریح نشته دې. لیکن متبادر الی الفهم داخبره موجود ده چه حضورپاك به دَ دیوال نه هغه بلغم وغیره هم په خپل لاس سره صفا کړې وی[6].

دَ حدیث شریف نه مستفاد امور او اداب: دَمذکوره حدیث شریف نه دَ ډیرو امورو او آدابو استنباط کیږی دَ هغې نه یو څو لاندې ذکرکولې شی:

① دَدې حدیث شریف نه دَ ښې طرف دَ ګس طرف نه افضل کیدل معلومیږی[7].

② دَ بدن فضلات دَ جمات نه دَ لرې ساتلو حکم معلومیږی[8].

---

[1]) فتح الباری: ۶۵۹/۱.

[2]) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۵۶/۳.

[3]) عمدة القاری: ۲۲۲/٤.

[4]) فتح الباری: ۶۵۹/۱.

[5]) التوضیح لابن الملقن: ٤۱۹/۵.

[6]) شرح الکرمانی: ۷۱/٤، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۵۶/۳، عمدة القاری: ۲۲۱/٤.

[7]) التوضیح لابن الملقن: ٤۱۹/۵، عمدة القاری: ۲۲۲/٤.

[8]) عمدة القاری: ۲٤۲/٤.

④ دَ قبلې دَ طرف تعظیم هم معلومیږي.([1])

④ دَ جمات دَ صفائی مستحسن کیدل معلومیږي.([2])

⑤ دَ توکانړو، بلغم وغیره پاك کیدل معلومیږي ځکه چه مونځ گذار ته په حالت دَ مانځه کښې په خپله کپړا کښې دَ توکلو حکم دَدې أمر تقاضا کوی چه هغه دې پاك وی. گنی دَ مونځ گذار کپړا ناپاکه کیدل اودَ دغه نجس کپړې دَ وجې به مونځ نه کیدل لازم شی دکوم چه هیڅوك هم قائل نه دی([3]).

حدیث باب: (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۹۸]

۴۰۶ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ.([4]) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى بُصَاقًا فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ فَحَكَّهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ «إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي، فَلاَ يَبْصُقْ قِبَلَ وَجْهِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ قِبَلَ وَجْهِهِ إِذَا صَلَّى».

دحدیث ترجمه: د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چه نبی کریم ﷺ د قبلې طرف ته دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو هغه ئې اوتوګل. بیائې خلقو طرف ته متوجه کیدو سره ارشاد اوفرمائیلو کله چه تاسو کښې څوك مونځ کوی نو خپلې مخې ته دې نه توکی، ځکه چه الله تعالی دَ مونځ ګذار مخې ته وی.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور رجال دی:

① عبدالله بن یوسف رحمه الله: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دويم حدیث کښې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوې دي([5]).

② مالك بن انس رحمه الله: دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحی المدنی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دويم حدیث کښې او تفصیلی تعارف کتاب

---

[1]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[2]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[3]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[4]) رواه البخاري أيضًا في صفة الصلاة، باب: هل يلتفت لأمر ينزل به، رقم الحديث: ٧٥٣، وفى العمل فى الصلاة، باب: مايجوز من البصاق والنفخ فى الصلاة، رقم الحديث: ١٢١٣، وفى الأدب، باب: ما يجوز من الغضب والشدة لأمرالله تعالى، رقم الحديث: ٦١١١، ورواه مسلم فى صحيحه فى المساجد، باب: النهى عن البصاق فى المسجد، رقم الحديث: ٥٤٧، ورواه أبوداؤد فى سننه فى الصلاة باب: فى كراهية البزاق فى المسجد، رقم الحديث: ٤٧٩، ورواه النسائى فى سننه فى المساجد، باب: النهى عن أن يتنخم الرجل فى قبلة المسجد، رقم الحديث: ٧٢٥، وفى جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب السادس فى المساجد وما يتعلق به، الفصل الثانى فى أحكام تتعلق بالمسجد، الفرع الأول فى البصاق، رقم الحديث: ٨٧٢٩، ١٩١/١١.

[5]) كشف البارى: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوې دې(۱).

③ نافع رحمه الله: دا مولی عبد الله بن عمر القرشی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی(۲).

④ عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: دا مشهور صحابئ رسول دَ حضرت عمر فاروق رضی الله عنه خوئی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس کښې تیر شوی دی(۳).

دَ حدیث شرح: "فِی جِدَارِ القِبْلَةِ" کښې دَ القبلة الف لام دَ عهد ذهنی دَ پاره دې یعنی فی جدار قبلة المسجد، دَمستملی په روایت کښې "فی جدار المسجد" الفاظ دی(۴).

هم په صحیح البخاری کښې دَ کتاب الصلاة په آخر کښې دَ "ایوب عن نافع" په طریق سره یو روایت موجود دې په هغې کښې دَ "فی قبلة المسجد" الفاظ دی. او په دې روایت کښې دَ "ثم نزل، فحتها بیده" الفاظو زیاتوالې هم دې. دَدې زیاتوالی نه معلومیږی چه حضورپاك خطبه ارشاد فرمائیله کوم وخت چه حضورپاك په دیوال باندې بلغم اولیدلو(۵).

قوله: "فَإِنَّ اللَّهَ قِبَلَ" یعنی الله تعالی ستاسو دَ مخ په طرف کښې دې. په دې حدیث شریف کښې دا جمله دَ تشبیه په توګه وئیلې شوې ده. یعنی لکه چه الله تعالی دَ مونږ ګذار مخ ته مخامخ دې. لهذا دغه طرف ته مه تو کئ ځکه چه په دې عمل کښې دَ هغه پاك ذات تخفیف لازمیږی.(۶)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې حدیث شریف به دَ ترجمة الباب سره مناسبت په دې حیثیت سره قائمیږی چه په دې حدیث کښې دَ "حك" نسبت دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته دې نو په پوهه کښې راتلونکې خبره هم داده چه دَ دغه بلغم توکل به هم دَ لاس په ذریعه شوې وی.

دویمه خبره دا چه په حدیث کښې "جدار القبلة" نه مراد "جدار قبلة مسجد رسول الله صلی الله علیه وسلم" دې. په دې تقدیر سره به هغه اعتراض هم ختم شی کوم چه دَ بعضې کسانو دَ طرف نه کړې شوې دې چه دَدې حدیث دَترجمة الباب دَ کل سره نه بلکه دَ جزء سره مطابقت دې ځکه

---

(۱) کشف الباری: ۲/۱۸۰/۲۹۰.
(۲) کشف الباری: ۱/۶۴۸.
(۳) کشف الباری: ۱/۶۳۷.
(۴) عمدة القاری: ۴/۲۲۳.
(۵) صحیح البخاری، العمل فی الصلاة، باب: مایجوز من البصاق والنفخ فی الصلاة، رقم الحدیث: ۱۲۱۳.
(۶) عمدة القاری: ۴/۲۲۳.

چه ترجمة الباب کښې "جدار المسجد" ذکر دي او حدیث کښې "جدار القبلة" ذکر دي[1].

حدیث باب: دریم حدیث [حدیث نمبر ۳۹۹]

۴۰۷- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ[2] أَنَّ رَسُولَ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ مُخَاطًا أَوْ بُصَاقًا أَوْ نُخَامَةً فَحَكَّهُ.

د حدیث ترجمه: د ام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها نه روایت دي چه رسول الله ﷺ د قبلې طرف ته دیوال باندې قرینګ، توکانړې یا بلغم لګیدلې اولیدلو نو هغه نې اوتوګلو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث په سند کښې ټول پنځه رجال دی:

① **عبدالله بن یوسف رحمه الله:** دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوی دی[3].

② **مالك بن انس رحمه الله:** دا مالك بن انس المدنی رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث او تفصیلی تعارف کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوی دی[4].

③ **هشام بن عروه رحمه الله:** دا هشام بن عروه بن زبیر رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیرشوی دی[5].

④ **عروه رحمه الله:** دا عروه بن زبیربن عوام رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیر شوی دی[6].

⑤ **حضرت عائشه رضي الله عنها:** دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنهما ده. دَ

---

[1]) عمدة القاري: ۲۲۳/۴.

[2]) أخرجه مسلم فی صحیحه فی المساجد، باب: النهی عن البصاق فی المسجد، رقم الحدیث: ۵۴۹. وفی جامع الأصول، حرف المیم، الکتاب السادس فی المساجد وما یتعلق به، الفصل الثانی فی أحکام تتعلق بالمسجد، الفرع الأول فی البصاق، رقم الحدیث: ۸۷۳۳، ۱۹۵/۱۱.

[3]) کشف الباري: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[4]) کشف الباري: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.

[5]) کشف الباري: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[6]) کشف الباري: ۱/۲۹۱، ۴۳۲/۲.

دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَدویم حدیث لاندې تیر شوی دی(۱).

دَحدیث شرح: دَ مذکوره حدیث تشریح وړاندې تیر شوی دوارو احادیثو کښې تیره شوې ده

دَحدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث مبارك دَ ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه متبادرالی الفهم هم دادی چه دغه بلغم به ئې هم په خپل لاس مبارك سره توکلې وی(۲).

۲ - بَابُ حَكِّ الْمُخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب دې دَ جمات نه دَ وړوکی کانړې په ذریعه دَ بلغم توکلو باره کښې

دَ مذکوره باب دَ ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه سابقه باب کښې په لاس سره توکانړې یا بلغم دَ لرې کولو بیان وو اودلته په قوتکانړې یا کانړې وغیره سره دَ لرې کولو بیان دې. په دواړوکښې فرق دادې چه دَ "مخاط" رطوبت یالزوجت په نسبت دَ بلغم یا دَ توکانړو زیات وی لهذا دا دَ جمات نه په مکمله توګه لرې کولو دَ پاره صرف لاس کافی نه وی بلکه په څه څیز وغیره سره دَ لرې کولو ضرورت وی. په دې وجه په وړوکی کانړی سره دَ صفا کولو بیان په دې حدیث مبارك کښې ذکرشو. په دې مقام باندې یو اشکال پیدا کیږی چه ترجمة الباب کښې خو دَ "مخاط" ذکردې خو په حدیث مبارك کښې دَ "نخامه" ذکردې.

نودَدې جواب دادې چه دا دواړه دَ انسانی بدن پاك فضلات دی. په دې دواړو کښې دَ حکم په اعتبارسره هیڅ فرق نشته دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا جواب علامه کرمانی رحمه الله ذکرکړې دې. زما په نیز زیات بهتر جواب دادې چه اګرچه په دې دواړو کښې څه فرق دې چه "مخاط" دَ پوزې نه وتونکې بلغم وی او "نخامه" دَ سینې نه وتونکې بلغم. لیکن په ترجمة الباب کښې دَ "مخاط" ذکر او حدیث شریف کښې دَ "نخامه" ذکر دَدې خبرې خبر ورکوی لکه څنګه چه دواړه په خپل ځان کښې دَ غوروالی او تینګوالی په اعتبار سره برابر دی نو هم دغه شان دواړه په حکم کښې هم برابردی(۳).

حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله دَدې ترجمې قائمولو مقصد په هغه بعضې حضراتو باندې رد کول دی چاچه دَ پوزې اوبه او رطوبت پلیت ګرځولې دې اودلیل ئې دَدې حدیث مبارك نه نیولې دې. کوم چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ذکرکړې دې. اودې بنیاد ئې دا ګرځولې دې چه نبی اکرم ﷺ پخپله دا رطوبت صفا کول صرف دَ جمات دَ صفائی او نظافت په خاطر نه وو کړې بلکه جمات دَ دغه نجاست نه پاکول هم وو. نو عین ممکن دی چه امام بخاری رحمه الله دَداسې کسانو دَتردید دَپاره دا ترجمه قائمه کړې وی. خاص کر دَ ابن عباس رضی الله عنهما اثربه ئې هم دَدې دَ پاره قائم کړې وی چه دَ دغه اثر

---

۱) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

۲) عمدة القاری: ۴/۲۲۲.

۳) عمدة القاری: ۴/۲۲۴.

نه د هغه بعضې حضراتو تردید کیدلو.
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائي چه یوښه توجیه زما په نیز دا ده چه امام بخاري رحمه الله سره که چرې یو حدیث په مختلف طرق سره وي نو د هغوي عادت دا دې چه دغه ټول طرق د یو عنوان لاندې نه راجمع کوي بلکه هر روایت د مستقل عنوان لاندې ذکرکوي. د حدیث الفاظ مخې ته ساتلوسره ترجمة الباب او عنوان کښې تنویع پیداکوي. او اصل مقصد د حدیث طرق بیانول وي هم دغه شان دلته هم شوي دي([1]).
د صحیح بخاري د بعضې نسخو مطابق امام بخاري رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما یو اثر د دې ترجمة الباب جزء جوړولو سره تعلیقاً نقل کړې دې هغه هم لاندې نقل کولې شي.
تعلیق نمبر([2]): وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «إِنْ وَطِئْتَ عَلَى قَذَرٍ رَطْبٍ، فَاغْسِلْهُ وَإِنْ كَانَ يَابِسًا فَلاَ»
د تعلیق تخریج: د حضرت عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر ابن ابی شیبه رحمه الله خپل مصنف کښې ذکرکړې دې، وئی ګورئی:

«حدثنا حفص بن غياث، عن الأعمش، عن يحيى بن وثاب قال: سئل ابن عباس عن رجل خرج إلى الصلاة فوطئ على عذرة؟ قال: إن كانت رطبة غسل ما أصاب، وإن كانت يابسة لم تضره»([3])
د تعلیق ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه که چرې ستا خپې په څه لمده ګندګۍ باندې اولګی نو هغه اووینځه اوکه چرې په اوچه ګندګۍ باندې اولګی نو د وینځلو ضرورت نشته.
د تعلیق د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په دې نهی کښې لوئی او اهم علت د قبلې احترام دې صرف د رطوبت د نفرت قابل کیدل نه دی، اګرچه د دې قابل نفرت کیدل هم یو سبب دې لیکن د قبلې د احترام په مقابله کښې د کمې درجې سبب دې. هم دغه وجه کیدې شي چه د جمات په معامله کښې د رطوبت صفا کولو کښې د دې د لوند یا د اوچیدو فرق نه دې کړې شوې (په خلاف د دې که چرې د نهی علت صرف د دې د نفرت قابل کیدل وی نو هلته په دواړو کښې فرق کیدل پکار دی چه چرته په اوچ رطوبت باندې خپه راشي نو څه د حرج خبره نه ده لیکن چه کوم ځائي په لوند رطوبت باندې خپه راشي نو هغه وخت دغه رطوبت وینځل پکاردی. چنانچه وئیلې شي چه د ابن عباس رضي الله عنهما په اثر کښې په رطوبت باندې د خپې راتلو واقعه د جمات نه وي بلکه د جمات نه به د بهر وي. په دې وجه د جمات په معامله کښې به د رطوبت لوند کیدو یا اوچ کیدو ته نه شي کتلې بلکه دا به صفا کولې شي).([4])

---

[1]) الأبواب والتراجم للدهلوی فی بدایة صحیح البخاري، باب: حک المخاط بالحصی، ص: ۳۰.
[2]) مذکوره تعلیق الدکتور مصطفی دیب البغا والا نسخه کوم چه د کشف الباري د پاره بنیاد جوړ کړې شوې دې، کښې نشته دې لیکن شراح حدیث په دې کلام کړې دې. په دې وجه کشف الباري کښې هم د دې تشریح کړې شوې ده.
[3]) المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الطهارة، باب فی الرجل یتوضأ فیطأ علی العذرة، رقم الحدیث: ۶۱۳، ۴۲۶/۱.
[4]) فتح الباري: ۶۶۰.

علامه عینی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله په رد کښې فرمائی چه داسې صحیح نه دی. په دې کښې ډیر بعد دې بلکه علت د ممانعت "د قبلې احترام" سره سره د تکلیف موجودیدل هم دی ځکه چه لږ شان روستو د حضرت ابو سهله رضی الله عنه روایت راځی چه حضورپاك ارشاد فرمائیلې دې «إنك آذیت الله ورسوله»، د دې ارشاد نه په واضحه توګه باندې د تکلیف حصول علت ممانعت کیدل معلومیږی.

د ترجمة الباب سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د دې اثر مناسبت په دې توګه باندې هم ممکن دی چه ترجمه کښې "حك المخاط بالحصى" دې او د روایت نه دا خبره هم معلومیږی چه د پوزې هغه رطوبت اوچ وو ځکه خو په کانړی سره صفا کول ممکن کیدې شی ګنی په کانړی سره به په ځائې د صفا کیدو نور زیات خوریدلو. چنانچه مذکوره اثر په اوچ او لوند نجاست کښې د فرق د پاره راوړلې شوې دې. سره د دې چه ظاهر حدیث کښې په دې باندې څه دلالت نشته دې. چنانچه اثر او ترجمه کښې په دې حیثیت سره مناسبت دې او دومره مقدار د مناسبت کافی دې[۱].

دتعلیق د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره اثر یا تعلیق د ترجمة الباب سره مناسبت په پورته دواړو اقوالو کښې واضح شوې دې.

حدیث باب: ړومبې حدیث [حدیث نمبر ۴۰۰]

۴۰۸و۴۰۹- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ[۲] حَدَّثَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى نُخَامَةً فِي جِدَارِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاوَلَ حَصَاةً فَحَكَّهَا فَقَالَ «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَخَّمَنَّ قِبَلَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

دحدیث ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت ابوسعید رضی الله عنه بیان دې چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم د جمات په دیوال باندې بلغم اولیدلو نو یو کانړې ئې راواخستلو او هغې سره ئې اوګرولو، بیائې اوفرمائیل کله چه تاسو کښې څوك بلغم توکی، نو نه دې خپلې مخې طرف ته توکی او نه دې خپل ښی طرف ته بلکه خپل ګس طرف ته یا د خپو لاندې دې توکی.

تراجم رجال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول شپږ راویان دی:

---

[۱]) عمدة القاري: ۴/۲۲۵-۲۲۴.

[۲]) أخرجه البخاري أيضًا في المساجد، باب: لا يبصق عن يمينه في الصلاة، رقم الحديث: ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۱۶. ومسلم في صحيحه في المساجد، باب النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۵۴۸. وأبوداؤد في سننه في الصلاة، باب في كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ۴۸۰. والنسائي في سننه في المساجد، باب ذكر نهي النبي صلى الله عليه وسلم عن يبصق الرجل بين يديه أو عن يمينه وهو في صلاته، رقم الحديث: ۷۲۶. وابن ماجة في سننه في المساجد، باب كراهية النخامة في المسجد، رقم الحديث: ۷۶۱. وفي جامع الأصول، حرف الميم. الكتاب السادس، في المساجد وما يتعلق به أو لا وآخرا، الفصل الثاني: في أحكام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: في البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۰، ۱۱/۱۹۳.

① موسیٰ بن اسماعیل رحمه الله: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل التبوذکی البصری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ څلورم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس لاندې تیرشوي دي[1].

② ابراهیم بن سعد رحمه الله: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم الزهری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب الإيمان باب: من کره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: ما ذكر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر....... لاندې تیرشوي دي[2].

③ ابن شهاب رحمه الله: دا ابوبکر محمدبن مسلم، بن عبید الله، بن عبد الله بن شهاب الزهری المدنی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]

④ حمید بن عبدالرحمن رحمه الله: دا حمید بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: تطوع قيام رمضان من الإيمان لاندې تیر شوی دی[4].

⑤ ابوهریرة رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تیر شوی دی[5].

⑥ ابوسعید رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی[6].

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شریف تشریح وړاندې باب کښې تیره شوې ده. نور دَ تشریح قابل څه څیز نشته دې. سوا دَدې نه چه په دې روایت کښې "فحکها" لفظ دې خودَ کشمیهني په روایت کښې هم دغه لفظ "فحتها" دې خبره په دواړو کښې هم یوه ده.

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث مبارک ترجمة الباب سره مناسبت هم او په دې باندې یو اشکال او جواب هم دَ باب په شروع کښې تیر شوې دې.

......

[1] کشف الباري: ۴۳۲/۱، ۴۷۷/۱.
[2] کشف الباري: ۱۲۰/۲، ۳۳۳/۳.
[3] کشف الباري: ۱/۳۲۶.
[4] کشف الباري: ۲/۳۱۶.
[5] کشف البازي: ۶۵۹/۱.
[6] کشف الباري: ۸۲/۲.

۳- بَابُ: لَايَبْصُقْ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

په دې باب کښې ذکر کړې شوې دی چه مونځ ګذار دې
د مونځ په وخت خپل ښی طرف ته نه توکی.

د ترجمة الباب مقصد:

د حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائې چه شارحینو دې ابوابو ته هیڅ تعرض نه دې کړې بلکه دا فرمائی چونکه د مذکوره روایاتو نه مختلف أحکام ثابتیدل په دې وجه أمام بخاری رحمه الله په هریو باندې مستقل باب اوتړلو. خوزما په نیز د هریوباب نه ځانله یو غرض دې. چنانچه د دې باب غرض دادې چه په دې کښې اختلاف چه د بصاق عن الیمین نهی د صلوة سره خاص ده او که عام ده صلوة او غیر صلوة ټولو ته ځکه چه روایات دواړه شان دی.

د حضرت امام مالك رحمه الله نه تخصیص بالصلوة نقل دې او امام نووی رحمه الله فرمائی چه عام دې.

او د دې اختلاف وجه اختلاف فی التعلیل دې. کوم خلق ئې چه عام منی هغوی وائی چه نهی د بصاق إلى الیمین معلل کړې شوې ده د فرښتې د ښی طرف ته په کیدو سره. اوهغه هروخت انسان سره وی لهذا نهی عام ده، ځکه چه دا د هغې د احترام خلاف ده. مګر په دې باندې اشکال دا کولې شی چه ګس طرف ته خو هم د ګناهونو لیکونکې فرښته وی. ویراعی للآمر مالا یراعی للمأمور. دې نه علاوه د نیکو لیکونکې فرښتې لره بدی لیکونکې فرښته د ګناه لیکلو نه منع کوی. لهذا د هغې په مونږ باندې احسان دې په دې وجه مونږ له هم د هغې احترام کول پکاردی.

او حضرت امام بخاری رحمه الله "فی الصلاة" زیاتولو سره د امام مالك رحمه الله تائید کړې دې. اوزما رائې هم دغه ده چه نهی د صلاة سره خاص ده او کوم علت چه شارحینو بیان کړې دې او د "ملك" نه "کاتبین حسنات" مراد اخستې دې دا زما په نیز صحیح نه دی. اګرچه د مشرانو نه نقل دی او د صحیح نه کیدو وجه داده چه کاتب سیئات اګرچه کاتب سیئات ده مګر فرښته خوبیا هم ده او فرښتې ټول په ټولې مکرم دی. "هم عباد مکرمون" بله دا چه هغه خود سیئات کتابت پخپله نه کوی بلکه هغه مامور ده لهذا د هغې هم احترام کیدل پکاردی. بله دا خبره چه توکانړې ښکته پریوځی او فرښته پورته وی. لهذا زما په نیز دا صحیح نه ده چه د "ملك" نه مراد کاتب حسنات وی بلکه دې نه مراد د دې نه علاوه بله فرښته ده چه خاص هم په مونځ کښې راځی او ښی طرف ته اودریږی او د ده د زړه حفاظت کوی. او یو شیطان راځی کوم چه ګس طرف ته اودریږی او د ده په زړه کښې وسوسې اچوی. نو دغه فرښتې نه مراد دا فرښته ده او چونکه دا لاندې ولاړه وی په دې وجه که توکی نو هغه توکل به په دې باندې

پریوځي(۱).

دَ حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله رائې: ترجمة الباب کښې "في الصلاة" نه دې خبرې طرف ته اشاره کیږي چه دا ممانعت صرف دَ مونځ دوران کښې دې دَ مانځه نه بهر نه دې. لکه چه امام بخاری رحمه الله دَ هغه حضراتو رد کوی څوك چه په مونځ کښې او دَ مونځ نه بهر هرحالت کښې توکل منع کوی. اگرچه ادب ته نیزدې خبره هم دا ده چه په هرحالت کښې دَ قبلې طرف ته توکل منع وی ځنګه چه به دَ حضرت ابن مسعود، حضرت معاذ بن جبل، حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنهم وغیره دَ مونځ نه بهر هم قبلې طرف ته توکل مکروه ګرځولو(۲).

حدیث باب (رومبې حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۱]

۴۰۱-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ (۳) أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى نُخَامَةً فِي حَائِطِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَصَاةً فَحَتَّهَا ثُمَّ قَالَ «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ فَلاَ يَتَنَخَّمْ قِبَلَ وَجْهِهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

دَ حدیث ترجمه: دَ حضرت ابوهریره او حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهما بیان دې چه نبی اکرم ﷺ دَ جمات په دیوال باندې بلغم اولیدلو نو یو کانړې ئې راواخستلو او هغې سره ئې اوګرولو، بیائې اوفرمائیل کله چه تاسو کښې څوك بلغم توکی، نو نه دې خپلې مخې طرف ته توکی او نه دې خپل ښې طرف ته بلکه خپل ګس طرف ته یا دَ خپو لاندې دې توکی.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول اوه راویان دی:

① یحیی بن بکیر رحمه الله: دا ابوزکریا یحیی بن عبد الله بن بکیر القرشی المخزومی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی(۴).

② اللیث رحمه الله: دا امام ابوالحارث اللیث بن سعد بن عبد الرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی(۵).

③ عقیل رحمه الله: دا عُقیل بن خالد بن عَقیل رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دریم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم باب: فضل

---

(۱) تقریر بخاری شریف: ۳۶۲/۲.
(۲) تحفة القاری للکاندهلوی: ۴۷۱/۲.
(۳) مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ۴۰۰.
(۴) کشف الباری: ۳۲۳/۱.
(۵) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

العلم لاندې تیر شوی دی[1].

④ ابن شهاب رحمه الله: دا ابوبکر محمدبن مسلم، بن عبیدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهری المدنی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی[2].

⑤ حمیدبن عبدالرحمن رحمه الله: دا حمید بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تطوع قیام رمضان من الإیمان لاندې تیر شوی دی[3].

⑥ ابوهریرة رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: امور الإیمان لاندې تیر شوی دی[4].

⑦ ابوسعید رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی[5].

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث مبارک مکمل شرح وړاندې تیره شوې ده په دې کښې هیڅ څه نوې خبره نشته دې. وړاندې او دې موجوده حدیث شریف کښې صرف څه لفظی فرق دې په کوم سره چه په معنی او مباحثو باندې هیڅ فرق نه پریوځی. مثلاً هلته "جدار المسجد" وو او دلته "حائط المسجد" دې هلته "فحکها" وو اودلته "فحتها" دې هلته "فلایتنخمن" وو او دلته "فلایتنخم" دې. هلته "تحت قدمه" وو اودلته "تحت قدمه الیسری" دې.

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله "فلایتنخم قبل وجهه ولاعن یمینه" کښې دې. که چرې دا اعتراض اوکړې شی چه ترجمة الباب کښې خو دی: "لایبصق عن یمینه" او په حدیث مبارک کښې دَ "لایتنخم" الفاظ دی نودَدې جواب دادې چه دَ حکم په اعتبار سره "نخامه" او "بصاق" یو کړځولې شوی دی دَ نورو احادیثو نه ددې تساوی اشاره ملاویږی.[6]

....

[1] کشف الباری: ۱/۳۲۵، ۳/٤۵۵.
[2] کشف الباری: ۱/۳۲٦.
[3] کشف الباری: ۲/۳۱٦.
[4] کشف الباری: ٦۵۹/۱.
[5] کشف الباری: ۸۲/۲.
[6] عمدة القاری: ۲۲٦/٤. مثلاً لږ شان روستو راتلونکې حدیث شریف کښې دی «لا یبزقن فی قبلته ولکن عن یساره» حضورپاک دا جمله دَ قبلې په دیوال کښې "نخامه" لیدلونه پس ارشاد فرمائیلې وه. دا دلالت دې چه نخامه او بزاق دَ حکم په اعتبار سره برابر دی. (عمدة القاری: ۲۲٦/٤).

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۴۰۲]

- ۴۰۲ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ قَالَ(۱) سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَا يَتْفِلَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ رِجْلِهِ.

د حديث توجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه نبي اكرم ﷺ اوفرمائيل چه تاسو كښې دې څوك خپلې مخې ته نه توكي او نه دې خپل ښي طرف ته ليكن (چه د توكلو ضرورت پېښ شي نو) خپل كس طرف او د خپو لاندې توكلې شي.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور راويان دي:

① **حفص بن عمر رحمه الله:** دا حفص بن عمر، ابن الحرث الحوضي رحمه الله دې. د دوى احوال كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: إذا شرب الكلب في إناء أحدكم فليغسله سبعا، الحديث الرابع لاندې تير شوى دى.(۲)

② **شعبه رحمه الله:** دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى الواسطى بصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تيره شوې ده(۳).

③ **قتادة رحمه الله:** دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيره شوې ده(۴).

④ **انس رضي الله عنه:** دامشهور معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجي انصاري رضي الله عنه دې. د دوى تذكره كشف الباري، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيره شوى ده.(۵)

د حديث شرح: د مذكوره حديث شريف تشريح او وضاحت هم وړاندې تير شوې دې. "لايتفلن" دا صيغه د باب نصر او ضرب دواړو نه مستعمل دې. يعنى د فاء كسره او ضمه دواړه شان لوستلې كيدې شي. د دې معنى د توكلو ده. "لايتفلن" او "لايبزقن" يا "لايبصق" د دې ټولو هم يوه معنى ده(۶).

---

(۱) مرتخريجه تحت رقم الحديث: ۲٤۱، في كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه في الثوب.
(۲) كشف الباري: ۶۷۸/۱.
(۳) كشف الباري: ۶۷۸/۱.
(۴) كشف الباري: ۳/۲.
(۵) كشف الباري: ٤/۲.
(۶) عمدة القاري: ۲۲۷/٤.

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره حديث دَ ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې هم يوه خبره ذکر ده[1].

۴ - بَابٌ: لِيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ اليُسْرَى

داباب دې په دې باره کښې چه (مونځ ګذار له) پکار دی چه (دَ ضرورت په وخت) خپل ګس طرف ته توکی يا دَ خپلې ګسې خپې لاندې

دَباب دَ عنوان بعضې نسخو کښې "ليبزق" په ځائې "ليبصق" دې. دَ دواړو معنى هم يوه ده[2].

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په دې باب سره يو اختلاف طرف ته اشاره کړې ده او هغه دا چه قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه بصاق فى المسجد جائز دې اودَدې نه دفن کول ګناه ده. او امام نووي رحمه الله فرمائي بصاق في المسجد ګناه ده اودَدې کفاره دَدې دفن کول دی.

ما بيان کړی وو چه دا دواړه دَ پخوانو شارحينونه دی. قاضي عياض رحمه الله مقدم دې اومالکي دې. او امام نووي رحمه الله مؤخر دې او شافعي دې. نو اکثر وختونو کښې دَ حديث معاني بيانولو کښې دواړه اختلاف کوی او بيا دَ هغوی نه پس راتلونکی دوه فريق شو. يو دَ امام عياض رحمه الله موافقت کوی او دويم دَ امام نووي رحمه الله تائيد کوی. هم دَدغې نه دا اختلاف هم دې. امام بخاري رحمه الله دَ مختار قاضي عياض رحمه الله طرف ته اشاره فرمائيلې ده. دَ مختار قاضي عياض رحمه الله دامطلب نه دې چه امام بخاري رحمه الله مختار عياض رحمه الله ګڼړلو سره دَ هغه طرف ته اشاره کړې ده. چونکه شهرت هم په امام عياض رحمه الله سره شوې وو په دې وجه هغه طرف ته منسوب کړې شو[3].

حديث باب (رومبی حديث) [حديث نمبر ۴۰۳]

- ۴۰۳ـ حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ[4] قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ، فَلَا يَبْزُقَنَّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ».

دَ حديث ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو مؤمن چه کله په مانځه کښې وی نو هغه دَخپل پروردګار سره مناجات کښې مشغول وی. چنانچه دَ (توکلو حاجت راتلو په وخت) دې خپل مخامخ يا خپل ښی طرف ته نه توکی بلکه خپل ګس طرف ته يا دَ خپو طرف ته دې توکی.

تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی:

---

[1] عمدة القاري: ۲۲۷/۴.

[2] فتح الباري: ۶۶۲/۱ عمدة القاري: ۲۲۷/۴.

[3] تقرير بخاري شريف: ۱۵۱/۲.

[4] مرتخريجه رقم الحديث: ۳۹۷.

① آدم رحمه الله: دا آدم بن ابی ایاس العسقلانی رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوی دی.[1]

② شعبه رحمه الله: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دي. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تیره شوې ده[2].

③ قتادة رحمه الله: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تیره شوې ده[3].

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجی انصاری رضي الله عنه دي. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.[4]

دَ حدیث شرح: دَمذکوره حدیث شریف تشریح ماقبل کښې تیره شوې ده.

دَمذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَترجمة الباب سره مناسبت "ولكن عن يساره أو تحت قدمه" کښې دي. معنی دَدې جملې داده چه پکاردی چه خپل گس طرف ته اونه توکی. واضحه دې وی چه ماقبل تُرجمة الباب کښې دَ فی الصلاة قيد وو خو په دې روایت کښې دا قید نه وو. اودلته په ترجمة الباب کښې دا قید نشته دې خو په حدیث شریف کښې دا قید موجود دې[5].

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۴]

-۴۰۴ حَدَّثَنَا عَلِي قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِي عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ. [6] أَنَّ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - أَبْصَرَ نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَحَكَّهَا بِحَصَاةٍ، ثُمَّ نَهَى أَنْ يَبْزُقَ الرَّجُلُ بَيْنَ يَدَيْهِ أَوْ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى. وَعَنِ الزُّهْرِي سَمِعَ حُمَيْدًا عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ.

د حدیث ترجمه: د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم د جمات قبلې طرف (دیوال) باندې بلغم اولیدلو نو حضورپاك په یو کانړی باندې هغه اوکرولو. بیا

---

[1] کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[3] کشف الباري: ۳/۲.

[4] کشف الباري: ۴/۲.

[5] عمدة القاري: ۲۲۷/۴.

[6] مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ۴۰۰.

حضور پاك منع اوفرمائيله چه يو كس دې هم خپل مخې طرف ته يا خپل ښى طرف ته نه توكى بلكه (دَ ضرورت په وخت) دې خپل كس طرف ته يا دَ خپلې كسې خپې لاندې توكى.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دى.

① **علي رحمه الله:** دا على بن عبد الله المدينى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: الفهم في العلم لاندې تير شوى دى[1].

② **سفيان رحمه الله:** دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، الحديث الأول او تفصيلى حالات كتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تير شوى دى.[2]

③ **زهري رحمه الله:** دا امام محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن شهاب الزهرى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر حالات كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ دريم حديث لاندې تير شوى دى[3].

④ **حميد بن عبد الرحمن رحمه الله:** دا حميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: تطوع قيام رمضان من الإيمان لاندې تير شوى دى[4].

⑤ **ابوسعيد رضي الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دې. دَ دوى تفصيلى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى[5].

دَ حديث شرح: دا روايت هم واضح دې. دَدې تشريح هم ماقبل ابواب كښې بيان شوې ده.

دَ مذكوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذكوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت "ولكن عن يساره أو تحت قدمه" كښې دې. معنى دَدې جملې دا ده چه پكاردى خپل كس طرف ته اونه توكى[6].

قوله: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ حُمَيْدًا، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ: دَدې ټكرې په ذريعه امام بخارى رحمه الله دا اشاره كول غواړى چه مذكوره حديث ماقبل سند كښې زهرى رحمه الله دَ حميد بن عبد الرحمن رحمه الله نه په عنعنه سره روايت كړې وو او دَ زهرى رحمه الله دَ حميد بن عبد الرحمن رحمه الله نه سماع هم ثابته ده. چنانچه دا سند هم په دغه سماع باندې دلالت كوى[7].

---

[1]) كشف البارى: ۲۹۷/۳.
[2]) كشف البارى: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.
[3]) كشف البارى: ۱/۳۲۶.
[4]) كشف البارى: ۲/۳۱۶.
[5]) كشف البارى: ۲/۸۲.
[6]) عمدة القارى: ۲۲۷/٤.
[7]) شرح الكرمانى: ۷۳/٤، عمدة القارى: ۲۲۸/٤.

ددې تکرې باره کښې علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه دا تعليق دې.[1] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دهغوي د نوم اخستو نه بغير نقد کولو سره فرمائي چه دا تعليق ګرځول د شراحو وهم دې بلکه دا موصول دې لکه چه ددې نه مخکښې هم داسې شوې دی.[2] په دې باندې علامه عيني رحمه الله د علامه کرماني رحمه الله طرف داري کولو سره ددې تعليق کيدل راجح ګرځولی دی.[3]

۵- بَابٌ: كَفَّارَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب ددې باره کښې دې چه په جمات کښې د بلغم غورزولو کفاره څه ده؟

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره امام بخاري رحمه الله د امام نووي رحمه الله مختار (مذهب) طرف ته اشاره کړې ده. (او د سابقه ابوابو نه د قاضي عياض رحمه الله د مذهب تائيد کيدلو)[4].

په جمات کښې د توکلو يا نه توکلو د احکاماتو خلاصه: د تيرو شوو ابوابو د مقاصدو خلاصه به دا راؤځي چه په جمات کښې د مونځ دروان کښې يا د مونځ نه بهر که چرته د توکانړو توکلو مجبوري پيښه شي نو د احاديثو مطابق په جمات کښې خپل ګس طرف ته يا د خپلې ګسې خپې لاندې د توکلو تصريح ذکر ده. هغه په دې شرط سره چه جمات کچه وي دکوم په بنياد چه هغه توکانړې په خاوره وغيره سره پټول ممکن وي نو داسې دې کوي خو که جمات پوخ دې نو بيا د جمات په فرش باندې د توکلو اجازت نشته دې. په دې صورت کښې په خپله کپړا وغيره کښې توکلو سره هغه مړل پکار دی. زمونږ ددې خبرې تائيد د ابوداؤد شريف د يو روايت نه هم کيږي.[5]

حديث باب [حديث نمبر ۴۰۵]

۴۰۵ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ[6] قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا».

---

[1]) شرح الكرماني: ۷۳/۴.

[2]) فتح الباري: ۶۶۲/۱.

[3]) عمدة القاري: ۲۲۸/۴.

[4]) تقرير بخاری شريف: ۱۵۲/۲.

[5]) عن عبدالرحمن بن أبى حدرد الأسلمى قال سمعت أباهريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل هذا المسجد، فبزق فيه، أو تنخم، فليحفر، فليدفنه، فإن لم يفعل، فليبزق فى ثوبه ثم ليخرج به". (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، كراهية البزاق فى المسجد، رقم الحديث: ۴۷۷).

[6]) أخرجه مسلم فى صحيحه فى المساجد، باب: النهى عن البصاق فى المسجد، رقم الحديث: ۱۲۶۰. وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: فى كراهية البزاق فى المسجد، رقم الحديث: ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶. والترمذى فى جامعه، فى الصلاة، باب: ماجاء فى كراهية فى المسجد، رقم الحديث: ۵۷۲. والنسائى فى سننه فى المساجد، باب: البصاق فى المسجد، رقم الحديث: ۸۰۴ وفى جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب السادس: فى المساجد، الفصل الثانى: فى أحكام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: فى البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۲ ۱۹۴/۱۱.

دَ حديث ترجمه: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ او فرمائيل چه جمات کښې تو کل ګناه ده او دَدې کفاره دفن کول دی.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث په سند کښې ټول څلور راويان دی:

① **آدم** رحمه الله: دا آدم بن ابی ایاس العسقلانی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوی دی[1].

② **شعبه** رحمه الله: دا شعبه بن الحجاج رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تير شوی دی[2].

③ **قتادة** رحمه الله: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده[3].

④ **انس بن مالك** رضی الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجی انصاری رضی الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوی ده.[4]

دَ حديث شرح: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ: نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چه په جمات کښې تو کانړې تو کل ګناه ده.

قوله: "اَلْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ" دَ صحيح بخاری دَ روايت الفاظ خودادی ليکن دَ صحيح مسلم په روايت کښې دَ "البزاق" په ځائې دَ "التفل" لفظ دې يعنی "التفل فی المسجد" معنی دَ دواړو هم يوه ده[5].

قوله: "فِي الْمَسْجِدِ" دا ظرف دی دَ وقوع فعل دَ پاره يعنی دا خبره ضروری نه ده چه فاعل دې هم په ظرف کښې دننه وی بلکه فاعل دَ ظرف نه بهر وی او دَهغه فعل په ظرف کښې دننه واقع وی نو بيا به هم ممانعت متوجه وی. چنانچه تو کونکې که په جمات کښې دننه وی که بهر وی په دواړو صورتونو کښې تو کانړې په جمات کښې غورزيدل ګناه ده[6].

قوله: وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا: او دَدې کفاره دفن کول دی.

په جمات کښې که چرته خاوره، شګه يا واره کانړی وغيره وی نو دَ دفن کولو نه مراد دادې چه دَ جمات په خاوره وغيره کښې دې هغه تو کانړې پټې کړی. او که دغه ذکرشوی څيزونه نه

---

[1]) کشف الباري: ۱/۶۷۸.
[2]) کشف الباري: ۶۷۸/۱.
[3]) کشف الباري: ۳/۲.
[4]) کشف الباري: ۴/۲.
[5]) أخرجه مسلم فی صحيحه فی المساجد، باب: النهی عن البصاق فی المسجد، رقم الحديث: ۱۲۶۰.
[6]) عمدة القاري: ۲۲۹/۴.

وي مثلاً پوخ فرش وي يا قالينونه وغيره خواره وي نو د دفن کولو نه مراد به دا وي چه توکانړې يا بلغم دَ جمات نه اوباسي يعني وئې ګروي يا ئې په څه کپړا وغيره باندې ئې صفا کړي([1]).

دَ سنن ابوداؤد حديث کښې دَدې امر طرف ته اشاره موجود ده وئې ګورئې: ((عن عبدالرحمن بن أبي حدرد الأسلمي قال سمعت أبا هريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل هذا المسجد، فبزق فيه، أو تنخم، فليحفر، فليدفنه، فإن لم يفعل، فليبزق في ثوبه ثم ليخرج به")([2]).

امام نووي رحمه الله فرمائي چه دا حکم دَ جمات نه دَ بهرسرې دې نه چه په جمات کښې دَ داخل سرې به په جمات کښې دَ داخل سرې حکم خودادې چه هلته دې هډو توکې نه اوکه چرې دَ توکلو حاجت راغلو نو په خپله کپړا کښې دې اوتوکي([3]).

علامه عيني رحمه الله دَدې خبرې په ترديد کښې فرمائيلو سره ليکي چه دَ علامه نووي رحمه الله په دې خبره باندې ډيرزيات احاديث دال دی چه دا ټول احکام په جمات کښې دَ دننه توکلو او صفاکولو سره متعلق دی([4]) علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه په توکانړو باندې به دَ ګناه اطلاق هغه وخت کيږي کله چه هغه بغيردَ دفن کولو نه هم داسې پريخودې شی صرف دَتوکلو دَ وجې نه به دَ ګناه حکم نه لاګوکيږي([5]).

علامه عيني رحمه الله دَ حضرت سعيد بن منصور رحمه الله يو اثر نقل کړې دې چه حضرت ابوعبيده رضي الله عنه ته يو ځل دَ شپې دَ مجبورئې په صورت کښې توکل پيښ شو بيا هغه صفا کول هيرکړل اوخپل کورته لاړو. کورته چه اورسيدو نو ورته ياد شو دَ اور شغله ئې دَ رڼړا دَ پاره راوړه جمات طرف ته راؤګرځيدو جمات ته په رسيدو ئې توکانړې اولټولې اوهغه ئې دفن کړې يعني صفا ئې کړې. بيائې اوفرمائيل ټول ثنا اوصفت هم دَ الله تعالی دَ پاره دی چه هغه زما په عمل نامه کښې دَ شپې دغه خطا اونه ليکله([6]).

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دوارو کښې هم يوه خبره ذکر ده.

---

[1]) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

[2]) سنن أبي داؤد، کتاب الصلاة، کراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ٤٧٧.

[3]) شرح النووي على صحيح مسلم، کتاب الصلاة، کتاب المساجد، باب النهي عن البصاق في المسجد في الصلاة وغيرها: ۳۹/٥.

[4]) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

[5]) المفهم لما أشکل من تلخيص کتاب مسلم للقرطبي، کتاب الصلاة، باب النهي عن الاختصار، وما يجوز من المس فيها، وماجاء في البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۱٤۹، ۱٥٥/۲.

[6]) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

۶ - بَابٌ: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب په جمات کښې دَ بلغم دَ دفن کولو باره کښې دې

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه نخامه په جمات کښې دفن کول جائز دی. علامه رویانی رحمه الله وائی چه جمات دَ تحت الثریٰ نه واخله تر آسمانه پورې دې لهذا که په جمات کښې دفن کړې شو نو هم په جمات کښې به وی او حك دَجمات دَ احترام دَ وجې نه کیږی نو اوس هم دَ احترام خلاف شو، لهذا دَ فن نه مراد دَدې بهر کول دی. حضرت امام بخاری رحمه الله دَ دفن جواز ثابتوی. ځکه چه اوس هغه (بلغم) دَ خاورې لاندې شوې دې اودَدې نه لاندې نه ده معلومه چه څومره څیزونه دی، مرې هم وی. لهذا دادې خلاف دی او دویم غرض دا دې چه دفن دَ جمات سره خاص دې دَ جمات نه بهر نه دې[1].

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۰۶]

۴۱۲- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ[2] عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ، فَيَدْفِنُهَا».

دَ حدیث ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ نبی اکرم ﷺ نه نقل کوی چه حضورپاك ارشاد فرمائیلې دې کله چه تاسو نه څوك دَ مانځه دَ پاره اودریږی نوهغه دې خپلې مخې ته نه توکی، ځکه چه ترکومې پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وی نوترهغه وخته پورې الله تعالی سره مناجات کوی. اوخپل ښی طرف ته دې هم نه توکی، ځکه چه دَ هغه ښی طرف ته یو فرښته وی البته خپل ګس طرف ته یا دَ خپلو خپو لاندې دې توکی بیا دې هغه دفن کړی.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

① **اسحاق بن نصر رحمه الله**: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، **کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عریانا وحده فی خلوة** لاندې تیر شوې دی[3].

② **عبد الرزاق رحمه الله**: دا عبد الرزاق بن همام بن نافع صنعانی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف

---

[1]) تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲، سراج القاری: ۴۵۸/۲، الکنزالمتواری: ۱۰۶/۴.دَ تقریر بخاری شریف په حواشی کښې دَ مولوی سلمان صاحب طرف ته منسوب تقریر کښې یوه بله خبره ذکر ده چه دَ بعضې علماؤ نه دَ نخامه دَ دفن کولو ممانعت نقل کړې شوې دې دَ احترام دَ خلاف کیدو دَ وجې، نوزمونږ دَ طرف نه دَدې جواب دادې چه دا دَ احترام مخالفت ترهغې به هله وی چه هغه پخپله ناپاك وی. بزاق پخپله ناپاکه نه دې بلکه دَ استقذار دَ وجې دفن کولې شی او په دې حیثیت سره دَ احترام خلاف نه دې. (حاشیه تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲).

[2]) تقدم تخریجه تحت رقم الحدیث: ۴۰۰.

[3]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عریانا وحده فی خلوة.

الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن إسلام المرء لاندې تیر شوي دی([1]).

③ معمر رحمه الله: دا ابوعروه معمر بن راشد الازدی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی خلورم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابة العلم لاندې تیر شوې دی([2]).

④ همام رحمه الله: داهمام بن منبه بن کامل یمانی صنعانی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن إسلام المرء او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابة العلم دَدریم حدیث لاندې تیر شوې دی([3]).

⑤ ابوهریرة رضی الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: أمور الإیمان لاندې تیر شوې دی([4]).

دَ حدیث شرح: إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ نبی کریم ﷺ نه نقل کوی چه حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو کله چه تاسو کښې څوك دَ مانځه دَ پاره اودرېږی نوهغه دې خپلې مخې ته نه توکی.

قوله: "فَلَا يَبْصُقْ" دا دَ نهی غائب واحد مذکر غائب صیغه ده.

قوله: فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ: ځکه چه ترکومې پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وی نو ترهغه وخته پورې دَ الله تعالی سره مناجات کوی. دَ کشمیهنی په روایت کښې "فإنه یناجی" الفاظ دی([5]).

قوله: "مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ" څو پورې، چه په مونځ کښې مشغول وی ترهغه وخته پورې.

په جمات کښې دَتوکلو ممانعت صرف دَ مونځ دوران کښې دې که دَ مونځ نه بهر هم دی؟: په دې باندې اشکال راځی چه دَدې روایت مطابق دَ توکلو ممانعت صرف دَ مونځ په حالت کښې دی حالانکه دَ روایت په کوم کښې چه دَدې وجه مسلمان ته تکلیف رسول خودلې شوې وو، تقاضا خودا ده چه ممانعت دې دَ مانځه سره خاص نه وی بلکه مطلق وی.

دَدې جواب دا ورکړې شوې دې چه دَدې ممانعت مختلف درجې دی. دا کار په مانځه کښې کول ډیره سخته ګناه ده او بیا دَ جمات دَ نورو حصو په نسبت دَ قبلې دیوال باندې کیدل نوره هم سخته ګناه ده وغیره وغیره([6]).

---

[1]) کشف الباری: ۴۲۱/۲.

[2]) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

[3]) کشف الباری: ۴۲۸/۲، ۳۱۷/۴.

[4]) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

[5]) فتح الباری: ۶۶۴/۱، عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

[6]) فتح الباری: ۶۶۴/۱، عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

قوله: وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا: اوخپل ښي طرف ته دې هم نه توکي ځکه چه دَده ښي طرف ته يوه فرښته ده.

قوله: "مَلَكًا" په يو روايت کښې دا لفظ "ملك" استعمال شوې دې په دې صورت کښې به دادَ لفظ "إن" خبر وی اودَ "إن" اسم به ضمير الشان وی[۱].

کس طرف ته توکلو کښې ولې دَ فرښتې بې احترامي نشته؟: په دې عبارت باندې يو اشکال دا راځي چه ښي طرف ته دَ فرښتې دَ کيدو دَ وجې نه دَ هغې په اکرام کښې ښي طرف ته توکل منع دی. خو فرښته خو کس طرف ته هم وی لهذا کس طرف ته توکل څنګه جائز کيدې شی؟
نو ددې مختلف جوابات ورکړې شوی دی:
يو جواب علامه کرماني رحمه الله ورکړې دې چه مونځ کوم چه ام الحسنات دې دَدې دَ اداکيدو په وخت کښې دَ بدئي دَ ليکونکې فرښتې هيڅ عمل دخل نه وی لهذا دَ مونځ په حالت کښې هغه فرښته نه وی. يا بيا داهم مراد کيدې شی چه دَ کراماً کاتبين نه علاوه څه بله فرښته ورسره وی لهذا هيڅ اشکال نشته[۲].
ليکن علامه عيني رحمه الله دا جوابات رد کولو سره يوخپل جواب نقل کړې دې چه هرانسان سره يوه فرښته او يو قرين (شيطان) وی، دَ فرښتې ځائی ښي طرف ته او دَ قرين ځائی کس طرف ته وی. نوکيدې شی چه کس طرف ته توکلې بلغم په شيطان باندې پريوځي په فرښته باندې نه[۳]. هم ددې طرف ته دَ طبراني رحمه الله په يو روايت کښې اشاره هم ملاويږی[۴].
حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه دا فرښته کاتب حسنات نه ده بلکه دا هغه فرښته ده چه مصلي له راشي ښي طرف ته اودريږی او الهام حسنات کوی[۵].

قوله: وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ، فَيَدْفِنُهَا: البته خپل کس طرف ته يا دَ خپلو خپو لاندې دې اوتوکي او بيا دې هغه دفن کړی.

قوله: "وَلْيَبْصُقْ" دا لفظ دَ يو بل روايت مطابق "وليبزق" دې[۶].

---

[۱]) شرح الکرماني: ۷۴/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳.
[۲]) شرح الکرماني: ۷۴/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳.
[۳]) عمدة القاري: ۲۳۰/۴.
[۴]) عن أبي أمامة قال قام رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم، فاستفتح الصلاة، فرأى نخامة في القبلة فخلع نعليه، ثم مشى إليها فحتها، فتعل ذلک ثلاث مرات، فلما قضى صلاته، أقبل على الناس بوجهه، فحمدالله وأثنى عليه، ثم قال: "أيهاالناس! إن أحدکم إذا قام في الصلاة فإنه في مقام عظيم، يسأل أمرا عظيما الفوز بالجنة، والنجاة من النار، وإن أحدکم إذا قام في الصلاة، فإنه يقوم بين يدي الله مستقبل ربه وملکه عن يمينه، وقرينه عن يساره، فلا يتفلن أحدکم بين يديه، ولا عن يمينه، ولکن عن يساره تحت قدمه اليسرى......."(المعجم الکبير للطبراني، صدى بن العجلان أبو أمامة الباهلي، رقم الحديث: ۷۸۰۸، ۱۹۹/۸).
[۵]) الکنزالمتواري: ۱۰۲/۴، سراج القاري: ۴۵۹/۲، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳.
[۶]) مصابيح الجامع شرح الجامع الصحيح للإمام البخاري: ۱۱۸/۲.

قوله: "فَيَدْفِنُهَا" په دې فعل باندې درېواړه اعراب (نصب، رفع او جزم) لوستل جائز دي. دَ نصب لوستلو په صورت کښې به دا صيغه دَ امر واقع کيږي. دَ رفع په صورت کښې به مبتداء محذوف "هو" خبر وی او دَ جزم لوستلو په صورت کښې به دَدې عطف په امر "ليبصق" باندې وی[1].

قوله: "فَيَدْفِنُهَا" دَ هاء ضمير مرجع به "البُصْقة" جوړولې شی په کوم چه دَ حديث شريف قول "وليبصُق" دلالت کوی[2].

علامه کرمانی رحمه الله يو اشکال ذکرکولو سره دَ هغې جواب هم ورکړې دې چه ترجمة الباب خو "دفن نخامة" په ذکر باندې دې اوحديث شريف "دفنِ بزاق" باندې دلالت کوی. نودَدې جواب دادې چه دَ حکم په اعتبار سره دواړه (نخامه او بزاق) برابر دی[3].

توکانړې په جمات کښې دَ دفن کولو صورت:

قوله: "فَيَدْفِنُهَا" يو صورت خودا دې چه دَمونځ پوره کولونه پس په هغې باندې لږه ډيره خاوره اچولو سره پټ کړې شی نودلته دامعنی مراد نه ده. ځکه چه په دې صورت کښې به داخطره باقی پاتې وی چه هلته دَ چا خپه راشی يا هغه هم په دغه ځائی باندې کينی نو په دې سره به هغه ته تکليف او پريشانی اورسی. بلکه دَدې دَ دفن کولو طريقه به دا مراد وی چه باقاعده لږه شان زمکه اوکنی دَ هغې په خاوره کښې دغه بلغم پټ کړې شی. اوس ښکاره خبره ده چه دا په هغه صورت کښې ممکن کيدې شی کله چه دَ جمات فرش کچه وی خو که فرش پوخ وی نودا خبره بيا وراندې تيره شوې ده چه په دې صورت کښې دَ جمات په فرش باندې اونه توکلی شی بلکه دَخپلې کپړې په يوه غاړه کښې دې اوتوکی او اودې مږی. اوکه هم په هغه فرش باندې توکل اوشو نو په دې صورت کښې به دَ مونځ نه پس په کپړا يا اوبو سره هغه توکانړې صفا کول مراد وی[4].

دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ روايت لفظ په "فَيَدْفِنُهَا" کښې دې په دې توګه چه بزاق او نخامه هم په يو حکم کښې دی[5].

---

[1] شرح الکرمانی: ۷٤/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳، عمدة القاری: ۲۳۰/٤.
[2] عمدة القاری: ۲۳۰/٤.
[3] شرح الکرمانی: ۷٤/٤.
[4] فتح الباری: ۶۶٤/۱.
[5] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳، فتح الباری: ۶۶٤/۱ عمدة القاری: ۲۲۹/٤.

٧- بَابٌ: إِذَا بَدَرَهُ البُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

دا باب په دې باره کښې دې چه کله مونځ گذار باندې د توکلو غلبه راشي نوهغه دې دا توکافري د کپړې په غاړه کښې واخلي.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دا خودل مقصود دی چه که مونځ گذار د توکلو وغيره د پاره مجبوره شي نود هغه د پاره په کپړا کښې توکل هم جائز دی.[1]

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله تنبيه فرمائي چه په روايت کښې ئې "بصاق في اليسار" او "تحت القدم" او "في الثوب" کښې تسويه فرمائيلې ده. دا مطلب ئې نه دې چه په کپړه کښې دې واخلي اودې مږي بلکه دا هغه وخت دی کله چه بصاق په ده غالب راشي او بل څه لار نه وي نو داسې دې اوکړي. اگرچه ترجمه شارحه ده او ما بيان کړې دې چه د امام بخاري رحمه الله د اصول نه دي چه هغه کله ترجمهٔ شارحه ترې. په کوم کښې چه د ابهام توضيح او د خاص تعميم او دعام تخصيص وي[2].

---

[1] انوار الباري: ۳۲۳/۱۳. مولانا بجنوري رحمه الله په دې مقام باندې ليکي چه په دې موقع باندې امام بخاري رحمه الله "بدره" د عربيت خلاف ليکلي دي صحيح "بدر إليه" وو لکه چه جوهري وغيره اهل لغت او تصريف ليکلي دي. محقق عيني رحمه الله ليکلي دي حافظ ابن حجر رحمه الله چه په دې موقع باندې د امام بخاري رحمه الله کوم بې ځايه حمايت کړې دې هغه پخپله د هغه د علم تصرف نه د ناواقفيت دليل دې. (عمده: ۳۲۴/۳). دلته په دې خبره باندې حيرانتيا نه دی کول پکار چه امام بخاري رحمه الله يا حافظ ابن حجر رحمه الله په علم تصرف کښې کمزورې وو ځکه چه لکل فن رجال دي، دا کله ضروري دی چه امام بخاري رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله د علم حديث او رجال امامان وی نود لغت او تصريف دې هم امامان وی. علامه کشميري رحمه الله په درس د بخاري شريف کښې په څو مواقعو د امام بخاري رحمه الله په عربيت باندې نقد کړې اوفرمائيلي ئې وو چه ده له خو په جرح او تعديل د رواة کښې کېدل پکار دی دلته خو به هم د زمخشري رحمه الله اتباع کولې شي ځکه چه هغه د عربيت مالك دې. يوځائې کښې داهم فرمائيلي دی چه که د امام بخاري رحمه الله عربيت کامل وې نوهغه به د مجاز القرآن نه په نقل کولو باندې اکتفاء نه کوله بلکه پخپله به ئې هم څه ليکل. دا هم داسې دی لکه چه حافظ ابن تيميه رحمه الله د امام نحو سيبويه غلطياني ښائي حالانکه په قول د حضرت کشميري رحمه الله هغه به په کتاب سيبويه باندې پوره شان سره پوهه شوې هم نه وي. (انوار الباري: ۳۲۳/۱۳) وکذا في عمدة القاري: ۲۳۰/٤.

[2] تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲. په دې مقام د تقرير بخاري شريف په حاشيه کښې يوه بله توجيه ذکرده: زما په نيز د امام بخاري رحمه الله غرض يوې باريکې طريقې سره تنبيه کول دي. هغه دا چه په کثرت سره دامضمون راغلي دې چه "لكن عن يساره أو تحت قدمه، أو يفعل هكذا". نوحضرت امام بخاري رحمه الله "إذا بدره البزاق" زياتولو سره اوخودل چه دا په کپړې سره بلغم مږل د لاندې توکلو برابر نه دي لکه چه لفظ "او" نه معلوميږي. بلکه دا مقيد دې "إذا بدره" سره اودې درجه د لاندې توکلو نه کمه ده او لاندې توکل دې فعل ثوب نه وړاندې شوې دې. (کذافي تقرير مولوي احسان).

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۰۷]

۴۱۷- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ (١) أَنَّ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ فَحَكَّهَا بِيَدِهِ، وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ - أَوْ رُئِيَ كَرَاهِيَتُهُ لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ - وَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ رَبُّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ - فَلَا يَبْزُقَنَّ فِي قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ». ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَبَزَقَ فِيهِ، وَرَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، قَالَ «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا».

د حدیث ترجمه: حضرت انس بن مالك رضی الله عنه روایت کوی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د جمات د قبلې والا دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو حضورپاك هغه په خپل لاس مبارك سره صفا کړو په داسې حال کښې چه دَ ناخوښئ آثار دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو. یا «راوی اوفرمائیل چه» په دغه دیوال دَ جمات باندې دَ بلغم د پریوتلو دَ وجې نه دَخفګان آثار دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو. بیا حضورپاك اوفرمائیل کله چه تاسو کښې څوك دَ مانځه دَ پاره اودریږی نو هغه دَخپل رب سره مناجات کوی. یا «داسې ئې اوفرمائیل چه» دَ هغه رب لګه چه دَ هغه او دَ هغه دَ قبلې په مینځ کښې وی. لهذا هغه دې دَ قبلې طرف ته نه توکی بلکه خپل ګس طرف ته یا دَ خپلو خپو لاندې دې توکی. بیا حضورپاك دَ خپل څادر مبارك غاړه اونیوله په هغې کښې ئې اوتوکل اوهغه ئې اومږله او وئې فرمائیل یادې داسې کوی.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دی:

① مالك بن اسماعیل رحمه الله: دا مالك بن اسماعیل ابوغسان النهدی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: الماء الذی یغسل به شعر الإنسان، رقم الحدیث: ۱۷۰ لاندې تیر شوی دی(۲).

② زهیر رحمه الله: دا زهیر بن معاویه بن حُدیج حعفی کوفی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الصلاة من الأیمان لاندې تیر شوې دی(۳).

③ حمید رحمه الله: دا حمید بن ابی حمید الطویل ابوعبیده بصری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لایشعر دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۴)

④ انس بن مالك رضی الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دې.

(۱) مرتخریجه تحت کتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب، رقم الحدیث: ۲۴۱.
(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: الماء الذی یغسل به شعر الإنسان، رقم الحدیث: ۱۷۰
(۳) کشف الباری: ۳۶۷/۲.
(۴) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

دَ دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.(۱)

دَ حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَحَكَّهَا بِيَدِهِ وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه روایت کوی چه نبی کریم ﷺ دَ جمات دَ قبلې والا دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو حضورپاك په خپل لاس مبارك سره صفا کړو په داسې حال کښې چه دَ خفګان آثار دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو.

قوله: "وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ" حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه قاعده دا ده چه کله یو سړې ښکلې وی نو غم اوخفګان، خوشحالی او راحت دَ هغه په مخ نه ښکاری. او دَ حضورپاك نه زیات حسین اوجمیل څوك کیدې شی؟ نه دَ حضورپاك په شان ښکلې څوك پیدا شوې دې او نه به پیدا شی. چنانچه دَ حضورپاك دَ زیات حسن دَ وجې نه به په مخ مبارك باندې چه کومه خبره وه هغه به ښکاره معلومیدله(۲).

قوله: أَوْرُئِيَ كَرَاهِيَتُهُ لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ: یا (راوی اوفرمائیل چه) په دغه دیوال دَ جمات باندې دَ بلغم دَ پریوتلو دَ وجې نه دَ خفګان آثار دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو.

"او" نه دَ راوی دَ شك بیان دې او شك په هغه امر کښې دې چه دَ لفظ "کراهیة" دَ "هو" ضمیر طرف ته اضافت دې که نه. بعضې نسخو کښې دا لفظ دَ یاء نه بغیر او په اضافت سره دې یعنی "کراهته"(۳).

قوله: "شِدَّتُهُ" مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحیح دی. دَ مرفوع په صورت کښې به دَدې عطف په "کراهیته" باندې وی اودَ مجرور لوستلو په صورت کښې به دَدې عطف په "ذلك" باندې وی(۴).

دَ روایت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب کښې دوه اجزاء دی. اول "إذا بدره البزاق" او دویم "فلیأخذ بطرف ثوبه". خو په روایت کښې دَ رومبی هیڅ ذکر نشته دې البته دَ دویم جز ذکر موجود دې اوهغه دادې "ثم أخذ طرف ردائه فبزق فیه، ورد بعضه علی بعض" لیکن "إذا بدره البزاق" چه کوم جز وو دَ هغې ذکر په روایت کښې نشته دې. "إذا بدره البزاق" معنی ده چه داسې توکانړې ورته راغلې چه دَهغې غورزول ضروری وی تیرولې نه شی.

نودَدې جواب دادې چه امام مسلم رحمه الله روایت نقل کړې دې: ((وإن عجلت به بادرة، فلیأخذها

(۱) کشف الباری: ۴/۲.
(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲.
(۳) شرح الکرمانی: ۷۵/۴.
(۴) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

بطرف ثوبه»[1] امام بخاري رحمه الله دَدې روايت طرف ته په ترجمة الباب كښې اشاره كول غواړي اودلته هغوى باب كښې دترجمې دغه جز سره متعلق څه حديث نه دې نقل كړې. اوداسې هغه وخت كيږي كله چه هغه حديث دَ امام بخاري رحمه الله دَ شرائطو مطابق نه وى نو بيا امام بخاري رحمه الله هغه دَ خپل ترجمة الباب جز جوړوي. يا دَ هغې طرف ته اشاره كوى.

علامه سندي رحمه الله اوفرمائيل چه امام بخاري رحمه الله دَدې ترجمې په ذريعه دې خبرې طرف ته اشاره كوى چه په باب كښې كوم مطلق حديث دې هغه به دَدې روايت دَ وجې "إذا بدرة" سره مقيد وى كوم چه امام صاحب رحمه الله نه دې ذكركړې او امام مسلم رحمه الله هغه ذكركړې دې[2].

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي چه دى داسې روايات صحيح مسلم، سنن ابوداؤد اومصنف ابن ابى شيبه كښې موجود دى[3].

دَ حديث مبارك نه مستنبط شوى احكام اومسائل: دَدې حديث شريف نه ډيرزيات مسائل مستنبط كيږي. په كوم كښې چه يو څو لاندې ذكركولې شي:

① معلومه شوه چه توكانړې ناپاكه نه وى، بلكه پاكې وى[4].

② توكانړې توكل مونځ نه باطلوى[5].

---

[1] تفصيل وړاندې په حاشيه نمبر ۴ كښې راځي.

[2] حاشية السندي على الجامع الصحيح: ۱۲۲/۱،الطاف سنز.

[3] فتح الباري: ۶۶۵/۱.صحيح مسلم كښې دَ مذكوره حديث متعلقه حصه: «ثم مضينا حتى أتينا جابر بن عبدالله في مسجده:.... أتانا رسول الله صلى الله عليه وسلم في مسجدنا هذا...... قال [رسول الله صلى الله عليه وسلم]: "فإن أحدكم إذا قام يصلى، فإن الله تبارك وتعالى قبل وجهه، فلا يبصقن قبل وجهه، ولا عن يمينه، وليبصق عن يساره، تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به بادرة، فليقل بثوبه هكذا" ثم طوى ثوبه بعضه على بعض......(صحيح مسلم، كتاب الزهد، باب: حديث جابر الطويل وقصة أبى اليسر، رقم الحديث: ۳۰۰۸)». سنن ابى داؤد كښې مذكوره حديث شريف: «عن أبى سعيد الخدرى: أن النبى صلى الله عليه وسلم كان يحب العراجين ولا يزال فى يده منها، فدخل المسجد فرأى نخامة فى قبلة المسجد فحكها، ثم أقبل على الناس مغضبا فقال: أيسرُّ أحدكم أن يبصق فى وجهه، إن أحدكم إذا استقبل القبلة فإنما يستقبل ربه عزوجل والملك عن يمينه، فلا يتفل عن يمينه ولا فى قبلته، وليبصق عن يساره أو تحت قدمه، فإن عجل به أمر فليقل هكذا – ووصف لنا ابن عجلان ذلك – أن يتفل فى ثوبه ثم يرد بعضه على بعض»(سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: فى كراهية البزاق فى المسجد، رقم الحديث: ۴۸۰، ۴۸۵).مصنف ابن ابى شيبه كښې مذكوره حديث شريف: «عن أبى سعيد قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم وبيده عُرجون – وكان يحب العرجون – ، فرأى نخامة فى القبلة، فحكها، ثم أقبل على الناس فقال: "أيها الناس، إن أحدكم إذا قام يصلى استقبله الله، وعن يمينه، ملك، أفيحب أحدكم أن يستقبله الرجل فيبزق فى وجهه؟ فلا يبزق أحدكم فى القبلة و لا عن يمينه، وليبزق تحت رجله اليسرى أو عن يساره، فإن عجلت به بادرة فليقل هكذا" يعنى: فى ثوبه. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، من كره أن يبزق تجاه المسجد، رقم الحديث: ۷۵۲۷، ۱۴۴/۵)»

[4] شرح الكرماني: ۷۵/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۳/۳، عمدة القاري: ۲۳۱/۴.

[5] شرح الكرماني: ۷۵/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۳/۳، عمدة القاري: ۲۳۱/۴.

③ دَقبلې طرف محترم اومکرم کيدل اودا صفا ساتل هم معلوميږي[1].

④ داهم معلوميږي چه دَمونځ په حالت کښې مونځ ګذار دَ خپل رب سره مناجات کښې مشغول وی[2].

⑤ دَدې امر ډيره لويه خطا کيدل هم معلوم شو چه دَ مونځ ګذار توجه بواسطه جانب قبله دَ الله تعالى طرف ته وی، په دې وجه دغه طرف ته توکانړې توکل دَ ادب خلاف کيدو دَ وجې نه ممنوع دی[3].

⑥ نبی اوګس طرفونو نه دَ نبې طرف افضل کيدل معلوم شو[4].

⑦ جمات دَ ناخوښه څيزونو نه پاک صفا ساتل هم معلوم شو[5].

⑧ دَ جمات دَ امام دَ پاره دَ جمات دَ احوالو کتل او خيال ساتل هم مستحن اومستحب دی[6].

۸- بَابٌ: عِظَةِ الإِمَامِ النَّاسَ فِي إِتْمَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ القِبْلَةِ

داباب امام له خلقو ته دَ مونځ دَ پوره کولو اود قبلې دَ ذکر نصيحت کولو بيان کښې دې

دَترجمة الباب ماقبل سره مناسبت او مقصد: علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى دَدې باب کښې دلته ابواب سره هيڅ تعلق نه وو په دې وجه هم پخپله امام بخارى رحمه الله "وذكر القبلة" لفظ زيات کړو، چه (دا باب) دَ هغه ابوابو سره مناسب شى[7].

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه زما په نيز ابواب المساجد شروع شو ليکن دَدې باب دَ مسجد سره تعلق نه معلوميږى. بل وړاندې چه کوم دويم جز دَ باب دې يعنى "وذكر القبلة" په دې باندې اشکال پيدا کيږى چه په دې صورت کښې دَدې تعلق باب: استقبال القبلة سره شو، ابواب المساجد سره نه شو. زما رائې داده چه دَ قبلې ذکر تنبيهاً او استطراداً راغلې دې اومقصود اول جز دې او په عام توګه خلق په جمع سره مونځونه په جماتونو کښې کوى په دې اعتبار سره دا ابوابِ مساجد سره متعلق شو[8].

دَ مسجد مصالح ډير دى دَ هغه تولو نه يو دا چه جهلاء جمات ته راشى دَ علماؤ عبادت ته په کتلو سره خپل عبادت صحيح کولې شى. وغيره وغيره. دَدې نه يو داهم دې چه امام دې دَ

---

[1]) شرح الكرماني: ٧٥/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٢٢/٥، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.

[2]) شرح الكرماني: ٧٥/٤. اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.

[3]) شرح الكرماني: ٧٥/٤. اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.

[4]) شرح الكرماني: ٧٥/٤. اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣. عمدة القارى: ٢٣١/٤.

[5]) التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ٤٢٢/٥. فتح البارى: ٦٦٥/١. عمدة القارى: ٢٣١/٤.

[6]) فتح البارى: ٦٦٥/١. عمدة القارى: ٢٣١/٤.

[7]) فضل البارى: ٣/١٢٢.

[8]) حاشيه تقرير بخارى: ١٥٣/٣.

قوم نګرانی کوی او د هغوی په غلطیانو باندې توکی او هغوی دې پوهه کوی. مګر روره دا خو هم ضروری دی چه خپل حالات د مخکښې نه صحیح کړی[1].
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله دا عادت دې چه یوه سلسله روانه وی په مینځ کښې څه خاص فائده د هغه سلسلې د روایاتو نه مستفاد کیږی نو امام بخاری رحمه الله د لږ ساعت د پاره هغه سلسله کټ کړی او په هغه فائده جلیله باندې تنبیه کوی.
شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه ما دَدې نوم "انجاز" کیخودې دې. دلته چونکه د استقبال قبلې سلسله روانه وه په دې کښې یو خاص خبره مینځ کښې راغله په هغې باندې خبرداره کولو د پاره امام بخاری رحمه الله دا ترجمه قائمه کړه[2].
په رومبی باب کښې ئی ادب خودلې وو چه د مونځ په حالت کښې د بلغم د توکلو غلبه وی نودَدې د دفع کولو په وخت د قبلې دطرف عظمت او ادب په خیال کښې اوساته. په دې باب کښې د مونځ د ارکانو پوره شان سره ادا کولو حکم ئی اوخودلو او په دې کښې هم د قبلې طرف ته مخ کولو ذکر ضمنًا راغلې دې. لهذا سابقه باب سره ئی مناسبت معلوم دې.
او هم دا توجیه په کلی توګه محقق عینی رحمه الله او په جزوی توګه حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې ده. ددې دواړو اکابرو توجیه او مناسبت ابواب لره بعید او ابعد ګرځولو سره د لامع الدراری دا توجیه مونږ اوجه منلو کښې په تردد کښې یو چه په دواړو ابوابو کښې جمات او دَجمعې احکامو باندې دې خبرداری ورکړې شوې دی څکه چه نه باب سابق "إذا بدره البزاق فليأخذ بطرف ثوبه" کښې د جمات او جمع ذکر وو او نه په دې باب "عظة الإمام" کښې د اتمام صلوٰة حکم د جمات او جمع سره مخصوص دې. اتمام صلوٰة خو په هر مونځ کښې ضروری دې که هغه ځان له وی او که په جمع سره وی، که په جمات کښې وی او که غیر د جمات نه وی.
او حضرت شاه ولی الله رحمه الله چه کوم مصالح "حجة الله" کښې ذکر کړی دی هغه هم د مساجد سره خاص نه دی، مطلق د جمع د پاره دی او پخپله امام بخاری رحمه الله هم دلته "ابواب المساجد" عنوان چرته قائم کړې دې؟ کتاب الصلوٰة لاندې مساجد او غیر مساجد د ټولو احکام ئی مختلف عنوانات قائمولو سره بیان کړی دی. والله اعلم. واضحه دې وی چه د شاه ولی الله رحمه الله رساله شرح تراجم ابواب البخاری کښې باب عظة الإمام او د دې نه مخکښې هم د ډیرو ابوابو ذکر نشته دې[3].

....

[1]) الکنز المتواری ۱۰۸/٤، سراج القاری: ٤٦١/۲.
[2]) فیض الباری: ۵۱/۲.
[3]) انوار الباری: ۱٤/۵.

حديث باب «رومبی حدیث» [حدیث نمبر ۴۰۸]

۴۰۸ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَا هُنَا فَوَاللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ، إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي».[1]

دَ حدیث ترجمه: دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلې دې تاسو څه ګڼرئی چه زما قبله هم دې طرف ته ده؟ زه قسم خورم وایم چه زما نه نه ستاسو خشوع پټه ده اونه رکوع، بیشکه زه خو تاسو دَ خپل شا طرف نه هم وینم.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

① عبدالله بن یوسف رحمه الله: دا عبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دویم جدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوې دې[2].

② مالك رحمه الله: دا امام مالك بن انس رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوې دې[3].

③ ابی الزناد رحمه الله: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاندې تیرشوې دې[4].

④ الاعرج رحمه الله: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قریشی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاندې تیرشوې دې[5].

⑤ ابوهریرة رضی الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: امور الإیمان لاندې تیر شوی دی[6].

[1]) أخرجه البخاری فی صفة الصلاة، باب: الخشوع فی الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۱، ومسلم فی صحیحه، فی الصلاة، باب: الأمر بتحسین الصلاة واتمامها والخشوع فیها، رقم الحدیث: ۴۲۵، وفی جامع الأصول، حرف الصاد، القسم الأول: فی الفرائض وأحکامها وما یتعلق بها، الباب الثانی فی صلاة الجماعة، الفصل الرابع فی أحکام المأموم، الفرع الثالث: فی آداب المأموم، رقم الحدیث: ۳۹۱۲، ۶۴۳/۵.

[2]) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[3]) کشف الباری: ۲۹۰/۱۸۰/۲.

[4]) کشف الباری: ۱۰/۲.

[5]) کشف الباری: ۱۱/۲.

[6]) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

دَ حديث شرح: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هٰهُنَا:
دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول اكرم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو تاسو څه ګڼړئ چه زما قبله هم دې طرف ته ده؟

قوله: "هَلْ تَرَوْنَ" دا استفهام انكارى دې او "ترون" نه مراد حقيقى رؤيت نه دې بلكه دادَ "تظنون" په معنى دې يعنى آيا تاسو دا ګمان كوئى....

قوله: "قِبْلَتِي" دې نه مراد اصطلاحى قبله نه ده بلكه دَ مونځ ګذار دَ مخې طرف مراد دې يعنى كوم طرف ته چه ما مخ كړې دې[1].

قوله: "هٰهُنَا" ځكه چه عام قاعده خو دغه ده چه كله يو طرف ته مخ كړې شى نودَ هغې په مقابل طرف ته شاه راځى[2]..

اوس به دَدې جملې مكمل مراد دا شى اې زما صحابه كرامو دا تاسو چه داګڼړئى چه په مانځه كښې زما مخ قبلې طرف ته وى وستاسو طرف ته مې شا وى په دې وجه ماته ستاسو دَ افعالو څه خبر نه وى نو ستاسو دا ګڼړل صحيح نه دى بلكه زه چه څنګه دَ مخې نه ګورم هم دغه شان دَ شا نه هم ګورم[3].

قوله: فَوَاللّٰهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ: زه قسم خورم او وايم چه زما نه نه ستاسو خشوع پټه ده او نه ركوع. په يو روايت كښې "ركوعكم ولاخشوعكم" الفاظ راغلى دى[4].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دلته مراد ټول اركان دى نه چه صرف ركوع اوسجود. او يو احتمال دا هم دې چه دَ ركوع ذكر كولوسره سجود مراد اخستې شوې وى، ځكه چه دَ سجدې په حالت كښې دَ پوره درجې خشوع وى. په دې حال كښې چه دَ صحيح مسلم حديث كښې ركوع سره دَ سجود ذكر په تصريح سره موجود دې[5]. چه په دې صورت كښې دَ سجود نه مراد ټول اركان واخستې شى نو بيا به دَ ركوع ذكر دَ تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه وى يا په دې وجه چه ركوع دَ نورو اركانو په نسبت يو لوئى ركن دې په دې اعتبار چه امام په ركوع كښې موندونكې دَ ركعت حاصلونكې ګرځولې شوې دې. اودَ ركوع نه پاتې كيدونكې دَ ركعت فوت كونكې ګرځولې شوې دې[6].

---

[1]) عمدة القارى: ٢٣٢/٤. شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.
[2]) أيضاً.
[3]) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٥/٣، فتح البارى: ٦٦٦/١، عمدة القارى: ٢٣٢/٤.
[4]) شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.
[5]) فتح البارى: ٦٦٦/١.
[6]) عمدة القارى: ٢٣٢/٤، شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه بعضې علماؤ د ركوع لفظ ليدو سره د خشوع تفسير په سجود سره كړې دې مگر زما په نيز اولى دا دى چه خشوع په خپل عموم باندې اوساتلې شى دې د پاره چه د مانځه ټولو افعالو ته شامل شى. ګنى په صورت اولى كښې به صرف د سجدې او ركوع ذكروى د باقى به نه وى. او چه كله د مونځ ټول افعال په خشوع كښې دننه راغله اوبيا په خاص توګه ئې ركوع ځكه ذكر كړه چه زيات ګړبړ هم په ركوع كښې كيږى، هم د دې اتمام نه كيږى، سجده خو لږه ډيره بيا هم اوشى ځكه چه په سجده كښې سر په زمكه باندې كيخودې شى. په دې وجه هلته لږ ساعت ايساريږى په خلاف د ركوع او ډير خلق خو داسې دى چه د هغوى د تادئې د وجې د هغوى هډو ركوع نه كيږى.[1]

په اصل كښې مشهوره خو داده چه د خشوع تعلق د زړه سره دې او د خضوع تعلق د جوارحو سره دې. ليكن حقيقت دادې چه خشوع د زړه سره محدود ګڼل صحيح نه دى ځكه چه د خشوع تعلق څنګه چه زړه سره دې لكه چه د قرآن پاك په دې آيت: ﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ﴾ كښې ذكر دى، هم دغه شان د خشوع تعلق د اصواتو سره هم دې لكه چه: ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ﴾ او دغه شان د خشوع تعلق د سترګو سره هم دې لكه چه قرآن پاك كښې راغلى دى: ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ﴾.

قوله: إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي: بيشكه زه تاسو د خپل شا طرف نه هم وينم. دا جمله به ماقبل جمله كښې موجود جواب قسم "مايخفى على خشوعكم ولا ركوعكم" بدل يا بيان جوړشى.[2]

د نبى كريم ﷺ د شاته كتلو مطلب: د نبى كريم ﷺ شاته ليدل حقيقى كتل وو ادراكى يعنى عقلى نه وو. د اهل سنت والجماعة په نيز هم دغه حق دى چه د كتلو د پاره د يو خاص اندام كيدل يا مخامخ كيدل شرط نه دې.[3] او د امام بخاري رحمه الله هم دغه مسلك معلوميږى. زمونږ

---

[1] تقرير بخارى شريف: ۱۵۳/۲.

[2] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۵/۲، عمدة القارى: ۲۳۲/٤، شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ۲۶٤/۵.

[3] قاضى ابوالوليد الباجى رحمه الله فرمائى: بعضې حضرات د دې خبرې طرف ته تلى دى چه "إني لأراكم من وراء لظهرى" معنى "لأعلم بأفعالكم" ده ځكه چه رؤيت د علم په معنى كښې هم وى لكه چه د الله تعالى فرمان دې: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ [الفيل: ۱] په دې آيت كښې د "الم تر" معنى "الم تعلم" ده. او جمهور د دې خبرې قائل دى چه دې ځائى كښې رؤيت حقيقى مراد دى. قاضى ابوالوليد رحمه الله نور فرمائى: زما په نيز صحيح هم دغه ده [كوم چه پورته د جمهورو مسلك بيان شو] ځكه چه كه چرې د دې نه رؤيت علمى مراد واخستې شى نو د رسول الله ﷺ د دې قول "من وراء ظهرى" به هيڅ معنى باقى پاتې نه شى. ځكه چه كله د دې نه مراد علم واخستې شى نو شاته كتو او مخې ته كتو كښې به څه فرق باقى پاتې نه شى. بلكه رسول الله ﷺ خو خبر وركړې دې لكه څنګه چه زه تاسو د خپل وړاندې كيدو په حالت كښې وينم هم دغه شان چه كله تاسو شاته شئ نو زه بياهم تاسو وينم. (المنتقى شرح مؤطأ مالك، كتاب الصلوة، باب: فى العمل فى جامع الصلاة، رقم الحديث: ۳۹۶، ۳۱۸/۲)، عمدة القارى: ۲۳۲/٤ .

دَدې خبرې تائيد دَ صحيح مسلم دَهغه روايت نه هم كيږي په كوم كښې چه دى: «إني لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي»[١]

علامه سيوطى رحمه الله الخصائص الكبري كښې دَجمهورو مذهب هم دا نقل كړې دې[٢]. ابن عبد البر رحمه الله فرمائي چه څه خلقو تاويلاً دلته "أرى" دَ "أعلم" په معنى اخستې دې لكه چه الله تعالى په قرآن حكيم كښې دَ حضرت شعيب عليه السلام قول: ﴿إِنِّيٓ أَرَىٰكُم بِخَيۡرٖ﴾ نقل كړې دې كوم چه هغوى خپل قوم ته وئيلې وو. دَدې مطلب كتل نه وو بلكه پيژندل وو، چه هغوى اوفرمائيل زه ښه شان سره پوهيږم چه تاسو مالدار يئ. چنانچه په دې صورت كښې به دَحديث مبارك مطلب دا شي چه نبى كريم ﷺ فرمائي چه زه ستاسو دَ خشوع او ستاسو دَ ركوع تماميت پيژنم الله تعالى ستاسو دَ احوالو معرفت زما په زړه كښې اچوى.

ابن عبد البر رحمه الله دَدې په جواب كښې فرمائي چه په دې دعوى كښې په ظاهر مخالفت كولو سره دَرسول الله ﷺ دا صفت محدود كول دى حالانكه څنګه چه نور خرق عادت امور دى او معجزات نبويه دى دغه شان دا بيانِ نبوى ﷺ دې هم خرق عادت او معجزه تصور كړې شى اودَ دې هم ظاهرى معنى دې مراد واخستې شى. البته دَدغه كتلو كيفيت به څه وو نودا دَ نبوت دَ اعلامو اومعجزاتو نه يو معجزه كيدو دَ وجې نه پيژندل ممكن نه دى.

دَ ابوبكر الاثرم رحمه الله وينا ده چه ما دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله نه دَ حضورپاك دَدې قول: «أني لأراكم من وراء ظهري» باره كښې تپوس اوكړو نو هغوى جواب راكړو چه حضورپاك به څنګه خپلې مخې ته كتل هم هغه شان به ئې خپل شاته هم كتل. ما وئيل چه دَ يو انسان نه دا خبره څنګه ممكن ده هغه خو خپلې مخې ته يا خپل ښى اوګس طرف والا ليدلې شى نو په دې باندې هغوى ډيره په مضبوطه طريقه رد اوكړو[٣].

دَدې شاته كتو په تشريح كښې بعضې حضراتو وئيلى دى چه دې نه مراد دادې چه دَوحى او الهام په ذريعه به حضورپاك ته دَ هغوى دَحالت علم كيدلو اګرچه چرې هغوى به شاته وو. ليكن دا توجيه ضعيف ده څكه چه دَ وحى او الهام په ذريعه دَهغوى علم كيدل دا خو بيا دَ مونځ سره مخصوص نه دى دَ مانځه نه علاوه هم كيدې شى[٤].

بعضې حضراتو وئيلى دى چه دَدې مطلب دادې چه كله تاسو ښى او ګس طرف ته يئ يا

---

[١] حدثنا أبو كريب محمد بن العلاء الهمداني، حدثنا أبو أسامة، عن الوليد يعني ابن كثير، حدثني سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبيه، عن أبي هريرة، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما ثم انصرف فقال: يا فلان! ألا تحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلي إذا صلى كيف يصلي؟ فإنما يصلي لنفسه، إني والله لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي.(صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ٤٢٣).

[٢] الخصائص الكبرى، باب: المعجزه والخصائص فى عينيه الشريفتين: ١٠٦/١، فتح البارى: ٦٦٦/١ عمدة القارى: ٢٣٢/٤.

[٣] الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الصلاة، باب: حديث أبي هريرة: "أترون قبلتي هاهنا؟": ٢٧٤/٦-٢٧٣.

[٤] فتح البارى: ٦٦٦/١، شرح الزرقانى على المؤطا، كتاب الصلوة، العمل فى جامع الصلاة: ٣٠٢/١.

شاته يئ نو زه تاسو ته د سترګي د ګوټ نه ګورم او ستاسو کيفيت زمانه پټ نه وی. دا توجيه هم ضعيف ده[1]. لهذا دلته به دا وئيلی شی چه دلته د کوم رؤيت حضورپاك ذکر فرمائی دا رؤيت کشفيه نه دې يا دا رؤيت د سترګي په ګوټ نه دې بلکه دا رؤيت هم داسې دې لکه چه مخامخ څه څيز وی او هغه انسان وينی. حضورپاك فرمائی چه کله تاسو شاته يئ نو ماته تاسو هغه وخت هم داسې ښکارئی. امام احمدبن حنبل ﷺ فرمائيلی دی چه په دې کښې د حيرانتيا هيڅ خبره نشته. د سړی غوږ مخامخ آواز هم اوری، د ښي طرف او د ګس طرف آواز هم اوری او شاته آواز هم اوری. دغه شان د انسان قوت شامه ده د مخې نه يا شانه خوشبوئی يا بدبوئی راځی د هغې هم هغه احساس کوی. د ښي يا ګس طرف نه چه کومه خوشبوئی يا بدبوئی راځی د هغې هم احساس کوی. لکه څنګه چه د قوت سامعه او قوت شامه د پاره مقابل او د مخې طرف ته کيدل ضروری نه دی نو دغه شان څه لرې خبره ده چه الله تعالی رسول الله ﷺ ته هم هغه طاقت ورکړې وی چه د عامو انسانانو قوت سامعه او قوت شامه ته حاصل وی[2].

نورحضرات دا فرمائی چه په اصل کښې به د رسول اکرم ﷺ د شاته مونځ ګذارو کيفيت منکشف کيدلو. په دې وجه به د هغوی عکس د قبلې په ديوال کښې منعکس کيدلو[3].

بعضې حضراتو دا وئيلی دی چه د حضورپاك په ملا کښې د سم الخياط برابر، بعضو وئيلی دی چه يو او بعضو وئيلی دی چه دوه سترګي وې. او د کپړو په مينځ کښې حائل کيدل د ابصار او د رؤيت د پاره مانع نه وو او حضورپاك به د خرق عادت په توګه او د معجزې په توګه په هغه سترګو کومې چه د حضورپاك په شا کښې وې شاته طرف ته مونځ ګذار کتل[4].

ليکن دا خبره د دلائلو په اعتبارسره قوی نه ده تردې چه علامه قسطلانی ﷺ دا خبره "المواهب اللدنيه" کښې نقل کولو سره وئيلې دی چه که چرې دا خبره د حضورپاك نه په صحيح طريقې سره ثابته شی نو بيا به دا قبلولې شی او دا به د خرق عادت د قبيل نه ګرځولې شی. په بل صورت کښې به دا د ظاهر حديث نه د مخالف کيدو په وجه قبلول صحيح نه وی. شارح المواهب علامه زرقانی ﷺ هم د دې خبرې تائيد کړې دی[5].

---

[1]) المنتقی شرح مؤطأ مالک، کتاب الصلوة، باب: فی العمل فی جامع الصلاة، رقم الحديث: ۳۹۶، ۳۱۸/۲. إکمال إکمال المعلم، کتاب الصلاة، خروج النبی صلی الله عليه وسلم لبنی عمرو بن عوف ليصلح بينهم: ۱۷۹/۲-۱۷۸، فتح الباری: ۶۶۶/۱، عمدة القاری: ۲۳۲/٤.

[2]) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله لله تعالی به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله عليه وسلم: ۲۶۶/۵.

[3]) فتح الباری: ۶۶۶/۱، عمدة القاری: ۲۳۲/٤، شرح الزرقانی علی المؤطأ، کتاب الصلوة، العمل فی جامع الصلاة: ۳۰۲/۱.

[4]) فتح الباری: ۶۶۶/۱، عمدة القاری: ۲۳۲/٤، شرح الزرقانی علی المؤطأ، کتاب الصلوة، العمل فی جامع الصلاة: ۳۰۲/۱. الخصائص الکبری، باب: المعجزه والخصائص فی عينيه الشريفتين: ۱۰۷/۱.

[5]) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله لله تعالی به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله عليه وسلم: ۲۶۷/۵.

دمنکرینو اشکالات اود هغوی دلائل: د عقل نه دخالي خلقو يو جماعت دا حدیث شریف ردکړي دي. دهغوي وينا ده چه دا حديث څنګه قبلولې شي حالانکه دَدي برعکس احاديث موجود دي. مثلاً د حضرت ابوبکره ﷺ حديث کوم کښې چه دی چه هغوی امام په رکوع کښې ليدو سره دَ صف نه شاته نيت تړلو سره رکوع کړې وه اودَي نه پس قدم په قدم تلو سره صف ته اورسيدلو. بيا چه کله نبی کريم ﷺ د مونځ نه فارغ شو نورسول الله ﷺ تپوس اوکړو چه هغه څوك سړې دې چه دَ صف نه شاته اودريدو سره ئې رکوع اوکړه بيا تلو سره په صف کښې شامل شو؟ نو حضرت ابوبکره ﷺ جواب ورکړو چه ما. نو نبی کريم ﷺ ورته اوفرمائيل الله تعالى دې ستا په حرص کښې نوره هم اضافه اوکړی خو بيا داسې مه کوه. (بلکه په صف کښې شامليدو سره مونځ شروع کوه)[1] دغه شان د حضرت انس ﷺ حديث دې په کوم کښې چه هغه دَ نبی کريم ﷺ نه روايت کوی چه يو سړې تيز تيز راتګ سره راغلو او صف کښې داخل شو، نودَ هغه سا تيزه چليدله. بيا چه کله هغه په صف کښې داخل شو نوهغه اووئيل: "الحمدلله حمداً کثيراً طيبا مبارکا فيه". بيا دَ مونځ نه فارغيدو باندې نبی ﷺ تپوس اوکړو هغه سړې څوك دې چه دا کلمات ئې اووئيل.....(۲)

چنانچه دغه جماعت ددې قسم احاديث نقل کولونه پس وئيلی دی چه ولې نه ګورئي چه رسول الله ﷺ ته دَدې خبرې علم اونه شو چه دَ صف نه شاته رکوع کولو سره صف کښې شامليدونکې څوك دې. تردې چه رسول الله ﷺ دَدې باره کښې تپوس اوکړو. اودَ دويم حديث مطابق حضورپاك ته دَ دغه کلماتو دَ ويونکی هم علم اونه شو تردې چه حضورپاك تپوس اوکړو چه دا کلمات چا اووئيل. نو بيا دا صحيح کيدل څنګه ممکن کيدې شي چه نبی ﷺ به په مانځه کښې دَ خپل شاطرف نه هم کتل. که چرې داسې کيدې نودَ مذکوره دواړو احاديثو په شان واقعه به نه پيښيدله.

دَ اشکالاتو جواب: دَدې په جواب کښې ابن عبدالبر ﷫ وائی چه دَ پورته دلې دَ اشکال جواب دادې چه په هره يوه راتلونکې لمحه کښې به دَ نبی کريم ﷺ فضائل په مقابله دَ سابقه لمحې زياتيدل يعنی په هغې کښې به زياتوالې کيدو. اوداسې دَ نبی ﷺ دَ دنيا نه پرده کولو پورې کيدل لکه دا خبره دَتولو په مخکښې ده چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه زه د نبوت ملاويدو نه مخکښې يو بنده ووم اودَ رسول جوړولو نه مخکښې

---

[1]) عن الحسن أن أبابكرة جاء ورسول الله صلى الله عليه وسلم راكع فركع دون الصف، ثم مشى إلى الصف، فلما قضى النبى صلى الله عليه وسلم صلاته قال: "أيكم الذى ركع دون الصف ثم مشى إلى الصف؟ فقال أبوبكرة: أنا، فقال النبى صلى الله عليه وسلم: "زادك الله حرصا ولا تعد". (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: الرجل يصلى وحده خلف الصف، رقم الحديث: ٦٨٣).

[2]) عن أنس أن رجلا جاء فدخل الصف وقد حفزه النفس، فقال: "الحمدلله حمداً كثيراً طيبًا مباركا فيه. فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاته فقال: "أيكم المتكلم فالكمات؟. فارم القوم. فقال: "أيكم المتكلم بها؟ فإنه لم يقل بأساً. فقال رجل: جئت وقد حفزنى النفس فقلتها. فقال: "لقد رأيت اثنى عشر ملكاً يبتدرونها أيهم يرفعها. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يقال بين تكبيرة الإحرام والقراءة، رقم الحديث: ١٣٥٧).

يونبي ووم. دغه شان نبي كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه تاسوكښې څوك ((زما باره كښې) دا مه وايئ چه زه دَحضرت يونس بن متى عليه السلام نه بهتر يم. يو سړى حضورپاك ته "ياخير البرية" وئيلوسره مخاطب كړو نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو "خير البرية" خوحضرت ابراهيم عليه السلام وو.

دغه شان يو سړى حضورپاك ته "ياسيد ابن السادة" يا "ياشريف ابن الشرفاء" وئيلوسره مخاطب كړو نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو چه هغه خو حضرت يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليهم السلام دې. نو دَ حضورپاك دا مبارك ارشاد په حضورپاك باندې دَ سورة الفتح دَ نازليدو نه دَمخكښې وخت دې. بيا چه كله سورة الفتح نازل شو او په هغې كښې دا آيت: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ نازل شو په داسې حال كښې چه دَ حضورپاك نه مخكښې دَچا هم سابقه ګناهونه معاف شوې نه وو. الغرض چه كله داسې اوشو نو هغه وخت حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو: ((أنا سيد ولد آدم ولا فخر)). او هم هغه وخت حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو الله تعالى ښه شان سره پوهيږى چه زه تاسو خلق دَ شا نه وينم.

الغرض دَ حضورپاك فضائل ورځ په ورځ زياتيدلـه كميدل نه. (نوچه كله داسې ده نو دا وئيلې شى چه دَ معترضينو پيش كړې شوى نظائر به دَ شروع دَ دور وى روستو دَحضورپاك دَ طرف نه دا ارشاد مبارك مخې ته راغلو چه زه تاسو دَ خپل شا طرف نه وينم).[١]

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ذكركړې شوې تشريح: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه په دې روايت كښې دَ شارحينو حضراتو پنځه اقوال دى. كوم چه مختلفو شراحو جدا جدا ذكركړى دى. ماته چرته يو ځائى نه دى ملاؤ شوى:

① اول دا چه التفات سره به ئى كتل. مګرپه دې باندې دا اشكال دې چه په دې كې دَ حضور پاك څه خصوصيت دې؟ دَحضورپاك نه علاوه بل څوك خوهم په التفات سره كتلې شى.

② دويم قول دا دې چه دَ وحى په ذريعه علم شوې وو. دا دَ اول نه زيات صحيح دې. مګر په دې صورت كښې دَ "إني لأراكم" وئيلو نه زيات مناسب "إني لأوحى" وو.

③ دريم قول دا دې چه دَ قبلې ديوال به دَ حضورپاك دَ پاره دَ آئينې په مثال كيدلو. صحابه كرامو رضي الله عنهم چه به څه كول هغه به حضورپاك ته ښكاريدل. عام مشائخو دا اختيار كړې ده.

④ څلورم قول دا دې چه دَ حضورپاك دَ سټ شاته دوه سترګې وې په كوم سره چه به حضورپاك كتل كول مګر دا محققينو رد كړې دې. په دې وجه چه كه چرې دا خبره صحيح وې نود حضورپاك په احوالو كښې به خامخا دَدې تذكره كيدله.

⑤ او پنځم قول دَ اوريدو نه مخكښې يو تمهيد واورئى هغه دا چه دَ الله تعالى ليدل په دنياكښې ممكن نه دى اودَ اهل سنت والجماعة عقيده ده چه دا څيز به په جنت كښې وى. ليكن معتزلؤ انكاركړې دې. داځكه چه په دې سره خودا لا زم راځى چه دَ الله تعالى دَ پاره جهت وى. مرئى دَ رائى مخامخ وى. دَدې جواب دا وركړې شوې دې چه دَ رؤيت دَ پاره دَ

---

[١]) الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الصلاة، باب: حديث أبي هريرة: "أترون قبلتي هاهنا؟": ٦/٢٧٢ – ٢٧٣.

جهت كيدل ددي عالم سره خاص دي د اخرت په عالم كښې به جهت ضروري نه وي. نو لكه ځنګه چه به په آخرت كښې تول كسان الله تعالى بغير د جهت نه ګوري دغه شان څه عجيبه ده چه په دنيا كښې د حضور پاك د پاره په مونځ كښې دا خصوصيت وي چه حضور پاك مقتديان بغير د جهت نه ګوري. هم دا زما په نيز راجح دي[۱].

دكلام خلاصه: د پوره بحث نه څه اهم د نتيجې خبرې معلوميږي چه مختصراً لاندې نقل كولې شي:

① علامه سهيلي الشامي رحمه الله ليكلي دي چه قاضي رحمه الله فرمائيلي دي چه حضور پاك ته ددې صفت حاصليدل د معراج د شپې نه په واپسۍ باندې شوي وو. لكه ځنګه چه موسىٰ عليه السلام الله تعالى سره په كوه طور باندې كلام كړې وو نو د هغې نه پس د هغوي په بصيرت كمښې ډيره زياته اضافه شوې وه. تردې چه هغوي به په توره تياره شپه كښې د لسو فرسخو د فاصلې نه هم تور ميږې ليدلو.[۲]

② دا رؤية رؤية ادراك وو او رؤية د اهل حق په نيز د يو اندام، رنړا يا بل څه څيز مخې ته راتلو سره نه حاصليږي. دا شان د حق تعالى شانه دي. چه هغه دكتلو د پاره نه يو اندام مثلاً ستركه وغيره محتاج دي او نه د هغې د كتلو د پاره د څه رنړا ضرورت وي او نه د الله تعالى د كتلو د پاره دا ضروري دي چه څوك به د هغه مخې ته راځي نو بيا به د هغه د طرف نه دكتلو فعل صادريږي. لكه انسان چه ترهغه وخته پورې به هغه كتونكې نه يادېږي تركومې پورې چه د هغه مخې ته د مذكوره دريو امورو نه يو امر په وجود كښې رانه شي.

دا خو تفصيل وو د خالق د ليدو، پاتې شو مخلوق نو د هغوي كتل خو به هم په دغه دريو څيزونو باندې موقوف وي. چنانچه د چا ستركې خو شته ليكن تياره ده او د هغه د ستركې مخې ته څوك هم نشته نو دا نه شي كتلې د خالق په نسبت سره چونكه نبي كريم ﷺ هم مخلوق دي لهذا د هغوي دكتلو صفت به هم په دغه امورو باندې موقوف وي. البته هغه ذات اقدس چه په ستركه كښې بصارت پيدا كولو باندې قادر دي هم هغه په دې خبره باندې هم قادر دي چه د ستركې نه علاوه په بل اندام كښې د ليدو صفت را پيدا كړي. چنانچه د حضور پاك شانه ليدل به هم د خرق عادت په توګه هم ددې قبيل نه وي.[۳]

③ قرطبي رحمه الله فرمائيلي دي چه د حضور پاك دا خبرددې په ظاهر باندې محمول كول اولى دي. ځكه چه په دې امر كښې د نبي كريم ﷺ د كرامت او د بزرګۍ په اوچته درجه كښې اظهاردي.[۴]

---

[۱] تقرير بخاري شريف: ۲/۱۵۳.

[۲] سُبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲.

[۳] سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲ - ۳۷.

[۴] سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲ - ۳۷.

دَ نبی کریم ﷺ دَ پاره دعلم غیب په ثبوب باندې یو غلط استدلال: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی "من وراء ظهري" بعضې خلقو دې نه علم غیب مراد اخستې دې. لیکن دا بالکل غلطه ده ځکه چه دَدې مطلب دادې چه زه پخپله دَ مونځ گذارو حالات وینم اوداسې ماته علم کیږی. بل دا حالت کُلی هم نه دې پخپله دَ حضرت ابوبکره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه هغه جمات ته راغلو هلته جمع کیدله، هغه هم دَ لرې نه رکوع اوکړه. دَمانځه نه پس حضورپاك ته دا خبره په تپوس کولو سره معلومه شوه.

دغه شان یوروایت کښې دی چه یو سړې سانیولې راغلو اودَ رکوع نه اوچتیدو سره ئی لږ په اوچت آواز سره "حمداً طیبا کثیراً مبارکاً" اووئیل. حضورپاك دَ مونځ نه پس تپوس اوکړو نو بیا ورته معلومه شوه چه فلانکې سړې وو. لهذا قاعده کلیه نه شوه او بعضې ظاهریه دَ خپل ظاهربین دَ وجې نه داسې وائی چه دَدې ظاهری معنی مراد ده. یعنی دَ حضورپاك په سټ مبارك کښې دوه سترګې لګیدلې وې. لیکن دا صحیح نه ده. که چرې داسې وې نو خامخا به چرته نه چرته یو حدیث کښې دَدې تذکره ملاویدله لکه مهر نبوت، په ډیرو احادیثو کښې دَدې ذکردې([1]).

علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی چه دا تنبیه هغه خلقو ته وه چه تر دغه وخته پورې (په ایمان او یقین کښې) پاخه شوی نه وو، څه کمزوری پاتې شوی وو ګنی دَ صحابهٔ کاملین رضی الله عنهم په حق کښې دَ الله تعالی کتل (دَدې دَپاره) کافی وو (چه مونځونه په مکمل خشوع اوخضوع سره اوکړی، ځکه) چه کاملینو ته خو دَ احسان مرتبه حاصله وی. البته قاصرین تردغه وخته پورې چه دَ احسان مرتبې ته نه وو رسیدلی دَهغوی په حق کښې خپل مرشد مثلاً دَ حضورپاك کتل ډیر مؤثر دی ځکه چه دَ حضورپاك کتل بالکل مشاهَد، ظاهر او باهر دی.([2])

ترجمة الباب سره دَ حدیث شریف مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت په داسې جوړیږی چه په حدیث کښې مونځ گذارو ته نصیحت اوکړې شو. هغوی ته دا وینا کولو سره تنبیه اوکړې شوه چه دَ نبی کریم ﷺ نه دَ مونځ گذارو رکوع، سجده او دَهغوی خشوع اوخضوع پټه نه پاتې کیږی ځکه چه نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه زه خپل شا طرف ته هم کتلې شم لکه چه وړاندې ګورم([3]).

علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی چه دا شبه کیدې شی چه په حدیث باب کښې بیشکه لفظ دَ قبلې راغلو مګر صرف په لفظ راتلو سره خو ترجمة الباب قائمیدې نشی؟ دَ ترجمة الباب (لاندې ذکرکړې شوې حدیث) کښې خو دَمذکوره عنوان سره متعلق څه مسئله ذکرکیدل پکاردی.

---

[1]) حاشیه تقریر بخاری: ۱۵۲/۳.

[2]) فضل الباری: ۱۲۲/۳.

[3]) عمدة القاري: ۲۳۲/۴.

جواب دادي چه دلته امام بخاري رحمه الله په ډير مزيدار او عجيبه انداز سره دَ يوې مسئلې استنباط کوی کومه چه هم دَ قبلې سره متعلق ده. هغه دا چه انحراف عن القبله چه بعضې وختونو کښې مونځ مفسد کوی په دې انحراف کښې دَ کوم يو اندام اعتبار دې؟ (يعنی دَ کوم يو اندام منحرف عن القبله کيدو سره مونځ فاسديږی.) نو معلومه دې وی چه دَ انحراف درې صورتونه دی:

① يو دا چه په سينې سره انحراف وی يعنی دَمونځ گذار سينه دَ قبلې نه واوړی.

② دويم دا چه صرف په مخ سره انحراف وی (يعنی مخ دَ قبلې نه واوړی).

③ دريم دا چه صرف نظر او سترگه اخوا (يعنی دَ قبلې نه) اخوا شی.

زمونږ فقهاء ليکی چه ړومبې صورت مفسد صلوة دې، دويم مکروه دی او دريم دَ ضرورت په وخت بغيردَ څه کراهت نه جائز دی، بغيردً ضرورت نهدا هم مکروه دې مگر دَدې کراهت دَ دويم (دکراهت نه) کم دې. غالبًا هم دَدې مسئلې طرف ته امام بخاري رحمه الله څه قدرې اشاره کوی چه اوگوری حضورپاک فرمائی چه زه دَ شانه هم گورم يعنی په مونځ کښې. نو معلومه شوه چه دَانحراف عن القبله په مسئله کښې دَ نظر اوبصر اعتبار نشته (دَدې په منحرف کيدو باندې به مونځ نه فاسديږی) گنی په شاته کتلو سره به دَ حضورپاک مونځ معاذالله فاسد يا مکروه گرځی. نو په انحراف کښې به اعتبار صرف دَ سينې او مخ وی. (الغرض! په حديث کښې دَ قبلې سره متعلق دَ يوې مسئلې طرف ته لطيف اشاره ده، لهذا اوس شبه پاتې نه شوه).(۱)

دَ حديث شريف نه مستنبط شوی امور او احکام: دَ مذکوره حديث شريف نه ډير احکام مستنبط کيږی دَهغې نه څه لاندې ذکرکولې شی:

① دَدې حديث نه معلومه شوه چه مونځ په ډيره خشوع اوخضوع سره، او ټول ارکان په کاملې طريقې سره ادا کول پکاردی.(۲)

② دَ يوې خبرې دَ مؤکد کولودَپاره قسم سره دَ بيانولو گنجائش معلوميږی(۳).

③ امام له پکاردی چه دَمقتديانو نه په چا کښې دَ دينی امورو سره متعلق څه کمې کوتاهې اوگوری نو هغه خلق دې خبردار کړی او هغوی لره دې دکمال پورې دَ بو تللو کوشش اوکړی(۴).

....

۱) فضل الباری: ۱۲۲/۳.

۲) شرح النووی، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

۳) شرح النووی، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

۴) عمدة القاری: ۲۳۲/۴.

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۴۰۹]

۴۰۹- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ[1] قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- صَلَاةً ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ».

د حديث ترجمه: حضرت انس ﷺ فرمائى چه يوه ورځ نبى كريم ﷺ مونږ ته مونځ راكړو. بيا په منبر باندې تشريف فرماشو اود مونځ او ركوع باره كښې ئې اوفرمائيل. زه تاسو د شا نه هم داسې وينم لكه څنګه چه (د مخې نه) وينم.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور راويان دى.

① يحيى بن صالح رحمه الله: دا ابوزكريا يحيى بن صالح الوحاظى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: إذا كان الثوب ضيقًا، الحديث الأول لاندې تيرشوې دې[2].

② فليح بن سليمان رحمه الله: دا ابويحيى فليح بن سليمان بن ابى المغيره الخزاعى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه، فأتم الحديث ثم أجاب السائل لاندې تيرشوې دې[3].

③ هلال بن على رحمه الله: دا هلال بن على بن اسامه قرشى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه، فأتم الحديث ثم أجاب السائل لاندې تيرشوې دې[4].

④ انس بن مالك رضى الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضى الله عنه دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيرشوې دى[5].

د حديث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ: حضرت انس بن مالك رضى الله عنه فرمائى چه يوه ورځ مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ راكړو، بيا په منبر باندې تشريف فرما شو.

---

[1]) رواه البخارى أيضًا فى الصلاة، باب: الخشوع فى الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۲. وفى كتاب الأيمان والنذور، باب: كيف كانت يمين النبى صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۶۶۴۴. ومسلم فى صحيحه، فى الصلاة، الأمر بتحسين الصلاة، واتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ۴۲۵. والنسائى فى سننه، فى الصلاة، فى الافتتاح، باب: الأمر باتمام الركوع، رقم الحديث: ۱۰۵۵. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الفصل الخامس: فى كيفية الصلاة، الفرع الرابع: فى الركوع والسجود، النوع الأول: فى الركوع والسجود، الاعتدال، رقم الحديث: ۳۴۹۰، ۳۶۳/۵.

[2]) كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: إذا كان الثوب ضيقًا، الحديث الأول، ص: ۳۰۶.

[3]) كشف البارى: ۵۵/۳.

[4]) كشف البارى: ۶۲/۳.

[5]) كشف البارى: ۴/۲.

قوله: "صَلَّى بِنَا" په دې روايت كښې دَ صلي صله "ب" ده خودَ ابوذر، اصيلی او ابن عساكر په روايت كښې دَدې صله "لام" استعمال شوې ده. يعنى "صلي لنا" په دې صورت كښې به معنى دا شى "صلي لاجلنا" چه زمونږ دَ خاطره ئې مونځ اوكړو[1].

قوله: فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ»: اودَ مونځ او ركوع باره كښې ئې اوفرمائيل: زه تاسو ته دَ شانه هم داسې ګورم لكه څنګه چه دَ (مخې نه) ګورم.

قوله: "فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ" په دې جمله كښې حذف دې، تقديرى عبارت داسې دې:

"فقال في شأن الصلاة وفي أمرها" يعنى حضورپاك دَ مونځ او ركوع په باب كښې اوفرمائيل چه زه تاسو ته دَ شانه هم داسې ګورم لكه څنګه چه دَمخې نه وينم[2].

دَركوع ذكر خاص په دې وجه اوكړې شو چه ركوع دَ نورو اركانو په نسبت يو لوئى ركن دې په دې توګه چه امام لره په ركوع كښې موندونكې دَركعت حاصلونكې ګرځولې شوې دې. اودَ ركوع نه پاتې كېدونكې دَ ركعت فوت كونكې ګرځولې شوې دې. په دې وجه ئې په دې باندې دتنبيه كولو دَ پاره جدا دَدې ركن ذكراوكړو[3].

قوله: "إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ" په دې حديث كښې چه مطلقًا دا فرمائيلې شوى دى چه زه تاسو دَ شانه ګورم، دَدې دَ اطلاق تقاضادا ده چه دا (دَ شانه كتل) دَ مونځ حالت او غيردَ مونځ دواړو ته عام وى. ليكن دَ سياقِ حديث تقاضا داده چه دا كيفيت هم په مونځ كښې وى[4].

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه ظاهر دَ حديث خودا دلالت كوى چه دا كيفيت دې هم دَ مونځ سره خاص وى ليكن دا احتمال موجود دې چه دا كيفيت په ټولو احوالو كښې وى. لكه چه دَ بقى بن مخلد رحمه الله نه نقل دى چه نبى اكرم ﷺ به په تياره كښې هم هغه شان ليدل لكه چه په رڼرا كښې[5]. "مِنْ وَرَائِي" بعضې رواياتو كښې داكلمه دَ "ي" نه بغيرده يعنى: "من وراء"[6].

قوله: "كَمَا أَرَاكُمْ" په دې روايت كښې دَدې فعل مفعول به ذكر نه دې خو په نورو رواياتو كښې بالتصريح ذكر دې. اودې سره به عبارت "كما أراكم من أمامي" وى.[7]

---

[1]) إرشادالسارى: ۷۶/۲.
[2]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲٤/٤، التوشيح للسيوطى: ٤٩۹/۲.
[3]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲٤/٤، التوشيح للسيوطى: ٤٩۹/۲،شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ۲٦٤/٥.
[4]) عمدة القارى: ۲۳٤/٤.
[5]) فتح البارى: ٦٦۷/۱.
[6]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲۳٤/٤.
[7]) التوشيح للسيوطى: ٤۹۹/٤.

دې نه علاوه دَمسلم په روایت کښې خو په تصریح سره داخبره ده: "إنی لأبصر من ورائی کما أبصر من بین یدی" چه زه دَ خپل شا طرف نه هم داسې ګورم لکه چه دَخپلې مخې طرف نه[1]. "کما أرَاکم" کښې کاف دَتشبیه دَ پاره دې. مشبه "لأراکم من ورائی" دې او مشبه به ما بعد والا کلام یعنې "أراکم من أمامی" دې[2].

نور تول بحثونه دَماقبل حدیث شریف لاندې تیر شوی دی.

۹ - بَابٌ: هَلْ يُقَالُ: مَسْجِدُ بَنِي فُلَانٍ؟

دا باب په دې باره کښې دې چه آیا (دَ یو جمات باره کښې) وئیلې شی چه دا جمات دَ فلانکو خلقو دې؟

دَترجمة الباب دَ ماقبل ابوابو سره مناسبت: په مخکینو بابونو کښې دَ جماتونو متعلق احکام ذکر وو او په دې باب کښې هم دَ جمات دَ احکامو نه یو حکم (یعنی دَ جمات نسبت دَ یو سړی طرف ته دَ کولو) ذکر دې لهذا دَ دومره مناسبت موجود یدل کافی دی[3].

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب مطلب دادې چه قرآن پاک کښې: ﴿ وَأَنَّ الْمَسَٰجِدَ لِلَّهِ ﴾ راغلې دې په دې سره شبه کیږی چه جماتونه خو دَ الله تعالی دی. لهذا دَ یو سړی یا دَ یو قبیلې طرف ته به دَدې اضافت صحیح نه وی؟ په سلفو کښې بعضې حضراتو لکه حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله دې ته مکروه وئیلی دی[4] لیکن حدیث باب دا نظر یه رد کوی.

امام بخاری رحمه الله داخو دل غواړی چه "مسجد بنی فلان" یا "دَ فلانکی جمات" وئیلو کښې هیڅ حرج نشته دې یعنې دَ جمات نسبت یو قبیلې یا یو کس طرف ته کول جائز دی. پاتې شوه داخبره کومه چه په قرآن پاک کښې ذکر ده. نو دَدې مطلب دادې چه په حقیقت کښې خو جماتونه هم دَ الله تعالی دَ پاره جوړولې شی لیکن دا چه وئیلی شی چه دا جمات دَ فلانکې قبیلې والو دې یا دا جمات دَ فلانکی سړی دې نو داسې وینا کول صرف دَ پیژندګلو دَ پاره وی، دَ فرق او امتیاز دَ پاره وی. دَدې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه اسناد یا اضافت حقیقی دَ فلانکې قبیلې او یا فلانکی سړی طرف ته دې[5].

---

[1] حدثنا أبوكريب محمد بن العلاء الهمداني، حدثنا أبوأسامة، عن الوليد يعني ابن كثير، حدثني سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبي هريرة قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما ثم انصرف فقال: يا فلان! ألا تحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلي إذا صلى كيف يصلي؟ فإنما يصلي لنفسه، إني والله لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ٤٢٣).

[2] عمدة القاري: ٢٣٤/٤.

[3] عمدة القاري: ٢٣٤/٤.

[4] حدثنا هشيم عن مغيرة عن إبراهيم أنه كان يكره أن يقول: "مسجد بني فلان . ولا يرى بأسا أن يقول: "مصلى بني فلان . (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في المسجد ينسب إلى قوم. يقال: مسجد بني فلان، رقم الحديث: ٨١٥٤، ٣٤١/٥).

[5] عمدة القاري: ٢٣٤/٤.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله مقصد د دغه مقولې جواز خودل دی څکه چه نسبت دَتعريف دې نه چه دَ تخصيص. وړاندې روايت دكتاب الجهاد دې. دَ حضورپاك په زمانه كښې به جنګ مخامخ كيدلو اودَ هغې دَ پاره به دَ اسونو زغلول كيدل. خير محل دَ ترجمې صرف دادې چه په روايت كښې مسجد بني زريق راغلې. دَدې نه ثابته شوه چه دَ فلانكي دَ څوئي جمات وئيل جائز دی ليكن بيا اشكال پيدا كيږي چه كله دا ثابته ده اودَدې دَ پاره روايت هم پيش كوی چه مسجدبني فلان وئيل جائز دی نو بيا په ترجمه كښې به "هل" ولې اولكولې شو؟

نوددې جواب دادې چه دَ"هل" مقصد طالبعلمان خبردار كول دی چه خبره خو هم داسې ده ليكن په دې كښې څه نور څه هم دی او هغه دا چه په روايت كښې دَمسجد بني زريق كوم لفظ راغلې دې. دَ حضورپاك په زمانه كښې هم دا نوم وو او كه دَ حضورپاك نه پس د صحابه كرامو رضي الله عنهم په زمانه كښې كيخودلې شوې دې؟ په دې كښې لږ شان غور اوكړئي.(۱)

حديث باب[حديث نمبر ۴۱۰]

۴۲۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ(۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْحَفْيَاءِ، وَأَمَدُهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ، وَسَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيمَنْ سَابَقَ بِهَا.

د حديث ترجمه: دَ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه اسونه كوم چه (دجهاد دَ پاره) تيار كړې شوې وو دَ مقام حفياء نه تر مقام ثنية الوداع پورې اوزغلول. او چه كوم اسونه تيار كړې شوې نه وو دَ هغوی منډه ئې دَ ثنية الوداع نه واخله دَمسجد بني زريق پورې اوكړه او حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دَهغه خلقو نه وو چا چه په دغه منډه كښې حصه واخستله.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې څلور رجال دی:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبدالله بن يوسف تنيسي رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف

---

(۱) الأبواب والتراجم: ۲۱۰/۲،سراج القاری: ۴۶۳/۲.

(۲) رواه البخاری أيضًا فی الجهاد، باب: السبق بين الخيل، رقم الحديث: ۲۸۶۸، وباب: إضمار الخيل للسبق، رقم الحديث: ۲۸۶۹، وباب: غاية السبق للخيل المضمرة، رقم الحديث: ۲۸۷۰، وفی الاعتصام، باب: ما ذكر النبی صلی الله عليه وسلم وحضّ علی اتفاق أهل العلم، رقم الحديث: ۷۳۳۶. ومسلم فی صحيحه، فی الإمارة، باب: المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث: ۱۸۷۰. وأبوداؤد فی سننه، فی الجهاد، باب: فی السبق، رقم الحديث: ۲۵۷۵. والترمذی فی جامعه، فی الجهاد، باب: ماجاء فی الرهان والسبق، رقم الحديث: ۱۶۹۹. والنسائی فی سننه، فی الخيل، باب: إضمار الخيل للسبق، رقم الحديث: ۳۶۱۴. وابن ماجة، فی الجهاد، باب: السبق والرهان، رقم الحديث: ۲۸۷۷. وفی جامع الأصول، حرف السين، الكتاب الثالث: فی السبق والرمی، الفصل الأول: فی أحكامها، رقم الحديث: ۳۰۳۵، ۳۸/۵.

الباری، کتاب بدء الوحی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوي دی[1].

② مالك رحمه الله: دا امام مالك بن انس رحمه الله دی. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوي دي[2].

③ نافع رحمه الله: دا مولی عبدالله بن عمر القرشی رحمه الله دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی[3].

④ عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: دا مشهور صحابئ رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: استثناء فی الإیمان کښې تیر شوی دی[4].

دَ حدیث شرح : عَنْ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ عُمَرَ: «أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْحَفْيَاءِ، وَأَمَدُهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ: دَ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ هغه اسونو کوم چه (دَ جهاد دَ پاره) تیارکړې شوې وو، دَمقام حفیاء نه تر مقام ثنیة الوداع پورې دَمنډې مقابله اوکړه.

دَمسابقه نه مراد: "سَابَقَ" دا دَ باب مفاعله نه فعل ماضی معروف دی. دَ باب مفاعله خاصه ده چه په دې کښې دَ اشتراك معنی وی. اومصدری معنی ده منډه لګول. چنانچه هغه منډه په کوم کښې چه دوه یا دَ دوو نه زیات کسان شریك وی هغې ته به مسابقه وئیلې شی. اودا دمنډې مقابله دَ اسونو په مینځ کښې اوکړې شوه. په دغه منډه کښې دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم اس هم شریك شوې وو. دَ هغه نوم السکب وو. دَ بنو فزاره نه دا حضورپاك اخستې وو. دَهغوی په نیز دَ ده نوم ضرس وو. عجیبه خبره دا ده چه دا اولنې اس وو کوم چه حضورپاك اخستې وو او هم دا هغه رومبې اس دې په کوم چه کیناستو سره حضورپاك په جهاد کښې شرکت کړې وو. او بیا دا هم چه دغه اس په مقابله کښې شریك شو او ګټه ئې هم اوکړه. چنانچه دَ حضورپاك اس مبارك ته دا فضیلت او درجه حاصله شوه نو په دې سره حضورپاك اودَ حضورپاك صحابه کرام رضي الله عنهم ته هم خوشحالی اوشوه[5].

علامه ابی رحمه الله فرمائی دَ "سابق" معنی "أذن فی المسابقة" ده. او بعضو "أمر للمسابقة" ذکرکړې دې[6]. او بعضو "أمربالسباق" یا "أباحه" معنی ذکرکړې ده[7].

---

[1]) کشف الباری: ۱/۲۸۹، ۴/۱۱۳.
[2]) کشف الباری: ۲/۱۸۰/۱ ۲۹۰.
[3]) کشف الباري: ۴/۴۵۱.
[4]) کشف الباری: ۱/۶۳۷.
[5]) عمدة القاری: ۴/۲۳۵.
[6]) إکمال إکمال المعلم للأبی، کتاب الإمارة،باب:الخیل فی نواصیها الخیرإلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰ و ۵/۲۱۷.
[7]) ذخیرة العقبی، کتاب الخیل، غایة السبق للتی لم تضمیر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۳.

دَ تضمير دَدوو معنو بيان: "اُضمرت" دَ اضمار مطلب دا وى چه اس باندې زين اچوى او بيا دَ هغې دَ پاسه زَل (څادر) اچولې شى او هغه دغه شان مسلسل په زين كښې تړلې او په زَل (څادر) كښې پټ وى. ښه خولې پرې راځى نودَ هغه دَ بدن پوستوالې ختميږى او د هغه بدن دَ اوسپنې په شان سختيږى.(١)

دَ اضمار يوبله طريقه هم ده چه په اس باندې ښه خوراك كوى او په ښه شان سره دَ هغه خدمت كوى. كله چه هغه ښه چاق او تازه شى نو بيا هغه په يوه كوټه كښې بندوى. چرته چه ډيره گرمى وى. په دغه زمانه كښې په هغه باندې اوچ واښه خورى. په دې سره د هغه په بدن باندې ښه خوله راځى. په كوم سره چه دَهغه په بدن كښې چه څومره وازگه وى او زياتى غوښه وى هغه ويلى كيږى او قوت او طاقت ئې باقى پاتې كيږى. دې اسونو ته مضمرونيلى شى اودا عمل اضمار او تضمير ياديږى.(٢)

حفياء نه مراد: "الحَفيَاء": دَحاء فتحه او فاء سكون سره دَ يو ځائى نوم دې. دَ هغه ځائى نه دَ مقام ثنية الوداع فاصله په قول دَ حضرت سفيان ثورى رحمه الله پنځه يا شپږ ميله دې او په قول دَ حضرت موسىٰ بن عقبه رحمه الله په نيز شپږ يا اووه ميله دې. ددې لفظ استعمال ممدود يعنى "حفيآء" او مقصوره يعنى "حفياء" دواړه شان صحيح دې(٣).

علامه نووى رحمه الله فرمائى چه صاحب دَ مطالع ذكر كړې دې چه بعضې خلقو دا دَ حاء ضمې سره هم لولى هغه په خطا باندې دې. بل دا لفظ دَ ياء تقديم سره "حيفاء" هم لوستلې شى. ليكن دحديث په كتابونو كښې ياء مؤخر كولو سره حفياء لوستل مشهوردى(٤).

قوله: "أمَدُها" همزه او ميم مفتوحه سره دې. ددې معنى دَ غايت او حد ده. او مطلب دا چه دَمنډې شروع دَمقام حفياء نه اوشوه او ختميدل ثنية الوداع باندې اوشو(٥).

دَ ثنية الوداع دَ تسميې وجه او مطلب: "ثَنِيَّةُ الوَدَاع" داد ثاء فتحه نون كسره او ياء تشديد سره مستعمل دې. "ثنية" معنى دَ دوو غرونو مينځ كښې تلونكې لار او "وداع" نه مراد رخصت

---

(١) عمدة القارى: ٢٣٥/٤.

(٢) معالم السنن للخطابى، كتاب الجهاد، باب: السبق: ٢٤٥/٢. عمدة القارى: ٢٣٥/٤. الكوكب الوهاج والروض البهاج، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٥٥/٢٠.

(٣) إكمال إكمال المعلم للأبى، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ٢٨٥/٦. الديباج على صحيح مسلم للسيوطى، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ٤٦٨/٤.

(٤) المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الإمارة، باب اخليل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٤/١٣. عمدة القارى: ٢٣٥/٤.

(٥) الكوكب الوهاج والروض البهاج، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٥٥/٢٠.

کول دي. چنانچه په دې تناظر کښې د "ثنية الوداع" معنی به دا جوړیږی چه دا د مدينې منورې سره څوك د يو وادئی نوم دې. کوم ځائی پورې چه به د مدينې خلق د رخصت کولو د پاره تلل. هم د دې وجې نه د دې وادئی نوم ثنية الوداع مشهور شو(۱).

هم د دې طرف ته په دې شعرونو کښې اشاره ده چه د نبی کریم ﷺ په استقبال کښې د مدينې نه بهر راتلو سره د مدينې ماشومانو جینکو وئيل: طلع البدر علينا من ثنيات الوداع.(۲)

دې نه علاوه د دې لفظ وجه تسمیه کښې نور اقوال هم دی، مثلاً: کله چه نبی کریم ﷺ د مدينې طرف ته هجرت اوکړو نو هغه وخت دغه مقام نه خپل ځان سره راتلونکی کسان واپس رخصت کړل په دې وجه د دې ځائی نوم ثنية الوداع مشهور شو. بعضې ذکر کړې دي چه دا هغه ځائی وو د کوم ځائی نه چه بعضې لښکرې د جهاد د پاره رخصت کړې او صحيح هم هغه دی کوم چه پورته ذکر شو چه اهل مدينه به د چا د رخصت کولو د پاره د دې مقام پورې تلل(۳).

قوله: وَسَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ: اوکوم اسونه چه نه وو تيار کړې شوې د هغوی منډه ئی د ثنية الوداع نه واخله تر مسجد بنی زريق پورې ورکړه.

د بنی زريق مصداق: "بنی زُرَيْق" دا د تصغير صيغه ده. فُعَيْلٌ په وزن باندې دې. د انصار مدينه مشهور قبيلې خزرج يو ښاخ بنو زريق بن عامر مراد دې. د دغه غير مضمر اسونو د منډې مقابلې ختميدل مسجد بنی زريق باندې شوې وو. علامه ابی مالکی رحمه الله ليکلی دی چه ثنية الوداع او مسجد بنی زريق په مينځ کښې د يو ميل فاصله وه(۴).

قوله: وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيمَنْ سَابَقَ بِهَا: او حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د هغه خلقو نه وو چاچه په دغه منډه کښې حصه واخستله.

قوله: "سَابَقَ بِهَا" کښې د هاء ضمير مرجع الخيل هم کيدې شي او المسابقة هم. يعنی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما هم په هغه خلقو کښې شامل وو چاچه د اسونو منډه کښې حصه واخسته. د حديث شريف د مذکوره ټکړې باره کښې امکان دې چه دا پخپله هم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما قول وی چه هغوی د خپل طرف نه په طريق د حکايت نقل کړې وی.(۵) او دا هم امکان دې چه دا د هغوی د شاګرد نافع رحمه الله قول وی(۶).

---

(۱) إكمال المعلم بفوائد مسلم، في الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث:۱۸۷۰، ۶/۲۸۵. الديباج على صحيح مسلم للسيوطي، كتاب الإمارة، باب: الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ۱۸۷۰، ۴/۴۶۸.

(۲) ذخيرة العقبى، كتاب الخيل، غاية السبق للتي لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۳.

(۳) بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب في السبق: ۱۲/۷۵.

(۴) إكمال المعلم بفوائد مسلم، في الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث:۱۸۷۰، ۶/۲۸۵.

(۵) عمدة القاري: ۴/۲۳۵، بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب في السبق: ۱۲/۸۵.

(۶) عمدة القاري: ۴/۲۳۵.

دَاسونو زغلولو حکم: دَ مذکوره حدیث شریف په رڼرا کښې دټولو ائمه حضراتو په نیز د جهاد په نیت سره اسونه تیارول او دَ هغوی په مینځ کښې مقابله کول جائز دی. البته که په مقابله کښې شرط اولګولې شی نو په هغې کښې څه تفصیل دې. کوم چه به ان شاء الله کتاب الجهاد کښې بیانولې شی[1].

---

[1]) کشف الباری، کتاب الجهاد، باب: السبق بین الخیل، رقم ا لحدیث: ۲۸۶۸، وباب: إضمار الخیل للسبق، رقم الحدیث: ۲۸۶۹، وباب: غایة السبق للخیل المضمرة، رقم الحدیث: ۲۸۷۰. دلته اختصاراً دَ اسونو دَمقابلې جائز صورتونو حکم نقل کولې شي:

دَاسونو د زغلولو جائز صورتونه: دَاسونو زغلولو ټولوجائز صورتونوکښې دوه شرطونه لا زمی دی: ① چه ددې مقصد صرف لوبې او تماشې نه وی بلکه قوت جهاد یا جسمانی ورزش وی. ② کوم انعام چه مقرر کړېشی هغه معلوم او متعین وي مجهول یا غیرمتعین نه وی.

ړومبې صورت: مشروط رقم باندې دَ اسونو زغلولو جائز صورت یو دادې چه فریقین څوك چه خپل خپل اسونه زغلولو سره بازي لګوی په خپل مینځ کښې دَ یو بل نه اخستل ور کول نه وی، بلکه دَ حکومت یا دریم سړی یا جماعت د طرف نه دَ انعام په توګه رقم ګټونکی دَ پاره مقرر وی.

دویم صورت: دَ ګټونکې دَ پاره رقم یا انعام دَ فریقینو نه وی مګر چه صرف دَ یو طرف نه وی دواړو طرفونه شرط نه وی. مثلاً زید اوعمر د اسونو زغلولو کښې بازي لګوي. زید اووائی چه که عمر وړاندې شو نو زه به هغه له زر روپۍ انعام ورکوم. د بل طرف نه یعنی دعمر د طرف نه دا شرط نه وی چه که زید مخکښې شو نوعمربه هغه ته زر روپئی ورکوی. د دوو طرفوشرط صورت دجوارئی دې کوم چه حرام دې.

دریم صورت: دَ دوو طرفو شرط هم په یو خاص صورت کښې جائز دې هغه دا چه فریقین یو دریم په اس سورته مثلاً خالد خپل ځان سره شریك کړی، دَ کوم چه دوه صورتونه دی: ① چه دَ شرط صورت دا اوګرځی چه زید وړاندې شي نو عمر به زر روپئی هغه ته ورکوي او که عمر وړاندې شو نو زید به دومره رقم هغه ته ادا کوی او که خالد وړاندې شی نوهغه ته څه ورکول دَ چا په ذمه نشته. ② چه شرط داسې وی چه خالد وړاندې شي نو زید اوعمر دواړه به زر زر روپئی ورکوی او زید اوعمر دواړه یا دَ دوی نه یو که وړاندې شو نود خالد په ذمه هیڅ نشته. خوکه په زید اوعمر کښې دواړو نه یو وړاندې شی په دواړو کښې به په یوباندې هغه ته زر روپئی ادا کول لاَ زم راځی. په دې دواړو صورتونو کښې چه کوم دریم سړې شریك کړې شوې دې هغه ته په حدیث کښې محلل وئیلې شوې دې. په یو صورت کښې هم به هغه ته څه ورکول نه وی. دې نه علاوه ددې حدیث دَ وجې نه دا هم ضروری دی چه دریم اس دَ زید اوعمر اسونو سره یوشان حیثیت لری د کوم په وجه چه د هغه د وړاندې کیدو یا روستو پاتې کیدو دواړه احتمال مساوی وی. داسې نه وي چه د کمزورئی یا عیب د وجې نه د هغه شاته پاتې کیدل عادةً یقینی وی یا دَ زیات قوي او چالاك کیدو د وجې نه دهغه وړاندې کیدل یقینی وی.

د اسونو د زغلولو ناجائز صورتونه: ① دَ اسونو دزغلولو بازی صرف لوبه تماشه یا دَ روپو طمع دَ پاره وی اود قوت جهاد نیت نه وی. ② دمعاوضه یا انعام شرط فریقین کښې دوطرفه وی او یو دریم فریق (محلل) په مذکوره بالا طریق باندې ورسره نه وی یوځائی کړی. ③ د منډې مروجه شکل چه د اسونو زغلول دَ یو کمپنئي یا کلب دَ طرف نه وی. اسونه دَ کمپنئي ملکیت او سواره هم دَ کمپنئي نوکران وی او نور نورخلق د اسونو په نمبر باندې خپل داؤ لګوي دَ کوم فیس چه هغوی داخلوی. دَ کوم نمبر اس چه مخکښې لاړو په هغې باندې داؤ لګونکی ته دانعام رقم ملاویږی باقی د ټولو خلقو فیس ضبط کیږی. دا صورت مطلقاً قمار او جوارئ ده اوحرام دې. بیا په دې کښې دَ جهاد یا بدنی ورزش څه تعلق نشته څکه چه بازی لګونکی نه اسونه ساتی اونه دَ سورلئی مشق سره دَ هغوی څه تعلق وی.

تنبیه: کوم احکام چه د جائز او ناجائز تفصیل د اسونو په زغلولو کښې لیکلې شوې دې هم دغه حکم دَ اوښانو په زغلولو او خپې ابله منډې او دَ نښې ویشتلو هم دې. (ماخوذ از مسائل بہشتی زیور، مفتی عبدالواحد زید مجدہ، باب: قمار اور جوے کا بیان: ۲۶۱/۲-۲۶۰، مجلس نشریات اسلام، کراچی)

دَ اسونو زغلولو په شرکاؤ کښې دَ نبی کریم ﷺ دانعام تقسیمول: ابن الملقن رحمه الله التوضیح کښې دَ ابن التین په حواله سره ذکرکړې دي چه نبی کریم ﷺ دَ اسونو زغلول اوکړل. په دې موقعه حضورپاك له دَ یمن نه چغې وغیره راغلې وې نو حضورپاك په اول نمبر راتلونکی ته درې چغې ورکړې په دویم نمبر باندې راتلونکی ته دوه او په دریم نمبر راتلونکی ته ئې یو چغه ورکړه. په څلورم نمبر باندې راتلونکی ته ئې یو دینا ورکړو. پنځم نمبر باندې راتلونکی ته ئې یو درهم ورکړو او په شپږم نمبر راتلونکی ته ئې دَ چاندئی لږه شان حصه ورکړه او ټولو ته ئې دَ برکت دعا اوکړه[1].

دَ حدیث شریف ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث شریف ترجمة الباب سره مناسبت دَ راوی قول "إلى مسجد بني زريق" کښې دې[2].

دَ حدیث مبارک نه مستنبط شوې فوائد اواحکام: دَمذکوره حدیث شریف نه ډیرزیات فوائد او احکام مستنبط کیږي. دَ کوم نه چه یو څو دلته نقل کولې شي:

① علامه نووی رحمه الله فرمائی په دې حدیث سره دَ اسونو مینځ کښې دَ زغلولو دَ جواز علم کیږي اودَ دې دَ تضمیر دَ جواز هم علم کیږي. دا دواړه امور دَ ټولو په نیز اتفاقی دی. ځکه چه دَ جنګ دپاره دَ تیز صحت منداو کلکو اسونو ضرورت وی. لهذا دَ اسونو په تضمیر کښې اودَ هغوی دَ زغلولو په مقابله کولو کښې په اسونو کښې مطلوبه صفتونه پیداکولې شي[3].

② په دې کښې دلیل دې چه دَ پیژندګلو دَپاره جمات دَ هغې دَ جوړونکی یا یو سړی یا دَ قبیلې وغیره طرف ته منسوب کولو سره یادول جائز دی[4].

③ دَ اسونو دَ تضمیر جواز معلومیږي[5].

④ دَ یوکار دَحکم ورکونکی طرف ته دَ هغه کار نسبت کول هم صحیح دی. لکه څنګه چه ددې حدیث دَ رومبې جملې "سابق" نه معلومه شوه چه حضورپاك خود دَ غه مقابلې اجازت ورکړې وو یا ئې مباح کرځولې وه یائې حکم فرمائیلې وو. لیکن انداز دَ تعبیر دا اختیارکړې شو چه حضورپاك په خپله په مقابله کښې حصه واخسته[6].

---

[1] التوضیح لابن الملقن: ۴۲۸/۵.

[2] التوضیح لابن الملقن: ۴۲۶/۵، عمدة القاری: ۲۳۵/۴.

[3] المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۱۴/۱۳.

[4] فتح الباری: ۶۶۷/۱، عمدة القاری: ۲۳۶/۴، المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۱۵/۱۳.

[5] عمدة القاری: ۲۳۶/۴، تحفة الأحوزی، کتاب الجهاد، باب: ماجاء فی الرهان والسبق، رقم الحدیث: ۱۶۹۹، ۳۵۰/۵، ذخیرة العقبی، کتاب الحیل، غایة السبق للتی لم تضمر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

[6] فتح الباری: ۶۶۷/۱، عمدة القاری: ۲۳۶/۴، تحفة الأحوزی، کتاب الجهاد، باب: ماجاء فی الرهان والسبق، رقم الحدیث: ۱۶۹۹، ۳۵۰/۵، ذخیرة العقبی، کتاب الحیل، غایة السبق للتی لم تضمر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

⑤ دَ اسونو دَ زغلولو مقامات ابتداء او انتهاء مقرر کولو دَ مشروعیت هم علم کیږي[1].
⑥ څناورو سره بغیردَ ضرورتَ نه چه کوم معـاملات ناجائز دی مـثلاً (اوکـي ساتل او هغه دَ ضرورت نه زیات زغلول وغیره) هم هغه معاملات دی چه په وخت دَ ضرورت (مثلاً: دَ جهاد دَ تیاری دَ پاره) جائز کیږي[2].
⑦ څناورو سره دَ هغوی دَ طاقت او قوت په اعتبار سره معامله کولو طریقه معلومیږی. لکه چه په مذکوره حدیث کښې مخې ته راغله چه دَمضمر اسونو منډه تر پنځو یا شپږو میلو پورې اوکړې شوه (ځکه چه په دغه اسونوباندې دَمنډې ښه مشق کړې شوې وی) اودَ غیر مضمر اسونو منډه صرف یو میل پورې اوکړې شوه (ځکه چه دا اسونه د ډیرې زیاتې منډې عادت نه وی اونه دَ مشق)[3].

۱۰ - بَابٌ: القِسمَةِ، وتَعلِيقِ القِنوِ فِي المَسجِدِ

دا باب په جمات کښې (دَ یوڅیز) دَ سیم اودَ کهجورو غونچه زوړندولو دَ جواز په بیان کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد اودَ حضرت گنگوهی رحمه الله رائې: لامع الدراری کښې حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چونکه په احادیث مبارکه کښې په جمات کښې دَ عباداتو نه علاوه دَ نورو امورو ممانعت موجود دې. مثلاً دیوحدیث مفهوم دې چه په دې جماتونو کښې دَ خلقو (دنیا سره متعلق) کارونو نه څه کول جائز نه دی. دَدې حدیث ظاهر خودا تقاضا کوی چه دَ عبادت نه علاوه دې هیڅ یو کار هم په جمات کښې جائز نه وی. لیکن (دَمذکوره حدیث نه معلومیږی چه په سابقه حدیث کښې دَ ذکر شوی) امورو نه مراد دَ دغه امورو نه علاوه دی دکوم چه هم په جمات کښې ضرورت وی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده لامع الدراری کښې په دې حدیث باندې دَ حضرت گنگوهی رحمه الله په دې کلام باندې حاشیه کښې تحریر کوی چه (کوم حدیث چه حضرت گنگوهی رحمه الله ذکرکړې دې) دَ دغه حدیث معنی مختلف الفاظو سره په احادیثو کښې ذکر دی. مثلاً جمع الفوائد کښې دَ صحیح مسلم یو روایت دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه موجود دې چه کوم کس بل سړې په جمات کښې دَ خپل ورك شوی څیز اعلان کولو سره واؤری نو هغه ته دې اووائې چه الله تعالی دې تاته ستا ورك شوې څیز واپس نه کړی ځکه چه دا جماتونه دَدې کارونودَ پاره نه دی جوړشوی.

په یوبل حدیث کښې دی چه یو سړی په جمات کښې دَخپل ورك شوی اوبن باره کښې اعلان

---

[1]) عمدة القاري: ۲۳۶/٤، تحفة الأحوزي، كتاب الجهاد، باب: ماجاء في الرهان والسبق، رقم الحديث: ۱۶۹۹، ۳۵۰/۵، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۵.

[2]) التوضيح لابن الملقن: ٤۲۷/۵ ، عمدة القاري: ۲۳۶/٤، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

[3]) ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

کولو نوحضورپاك هغه ته اوفرمائيل چه «الله دې اوکړي چه» ستا اوښ ملاؤ نه شي. دا جماتونه دَدې (قسم اعلانونو) دَ پاره نه دي جوړشوي.
په يوبل حديث کښې حضورپاك په جمات کښې دَ خرڅولو او اخستلو، دَ ورك شوو څيزونو دَ اعلان کولو او اشعار وغيره لوستلو نه منع کړې ده.
په يو بل حديث کښې دي چه دَ طائف دوو کسانو په جمات کښې په اوچت آواز سره خبرې کولې نوحضرت عمر رضي الله عنه هغوی ته اوفرمائيل که چرې تاسو دَدې ښار وئی نوتاسو ته به مې دردناکه سزا درکړې وه. دې نه علاوه يو بل حديث کښې دي چه په جمات کښې خندا کول دَ قبر تياره ده. په يو بل روايت کښې دي چه بغيردَ قرآن، دَ الله تعالى دَ ذکر اودَ خير دَ سوال جواب نه هرقسم خبره اوکار په جمات کښې دننه فضول دي.
چنانچه دَدې قسم رواياتو په رنړا کښې امام بخاري رحمه الله په راتلونکو ابوابو کښې په تفصيل سره دَهغه رواياتو ذکر کړې دې په کوم کښې چه دَهغه امورو ذکر دې دَ کوم کول چه دَنبی کريم صلى الله عليه وسلم نه نقل دی[1].
دَحضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ حضرت امام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه په جمات کښې دَ يوڅيز تقسيم جائز دې. دارنګ دَ کهجورې غونچې دَ زوړندولو جواز هم ثابتول دی اودَ دويمې مسئلې په خاص توګه سره ضرورت ځکه پيښ شو چه حضرت امام بخاري رحمه الله په دې سره دَ عوف بن مالك اشجعي رضي الله عنه دَ روايت طرف ته اشاره کړې ده. په کوم کښې چه دی چه رسول الله صلى الله عليه وسلم جمات ته تشريف راوړو وئی کتل چه يو سړی په جمات کښې حشف يعنی دَ ردی کهجورو غونچه زوړنده کړې ده. دَ حضورپاك په لاس مبارك کښې همسا وه. حضورپاك هغه غونچه په همسا باندې وهلوسره اوفرمائيل که چرته صدقه ورکونکې غوښتل نودَدې نه دَ بهتر صدقه ئی هم کولې شوه. او په يو بل روايت کښې دی چاسره چه دومره کهجورې (لس وسق) وی نوهغه دې زکوة هم اداکړي اويوه غونچه دې راوړي دَاصحاب صفه دَپاره دې جمات کښې زوړنده کړي.
او دَ امام بخاري رحمه الله قاعده داده چه دَ روايت طرف ته په ترجمة الباب کښې اشاره فرمائی.
بله دا چه دَ حضرت امام احمد رحمه الله په نيز دَ جمات په مينځ کښې ميوه داره ونه کرل جائز نه دی ځکه چه خامخا به هرقسم خلق ميوې شوکولو له راځی. نودَ هغوی دَدې قول ترديد کول دی.
امام بخاري رحمه الله خو په ترجمه کښې هغه روايت ذکرکړې دې په کوم کښې چه دَ بحرين دَ مال دَ راتلو ذکر دې نودَدې نه خو قسمت ثابت شو ليکن دکهجورې غونچه زوړندول ثابت نه شو. نو دَدې به ئی دلالة النص يا اشارة النص په ذريعه ثابت کړو[2].

---

[1] لامع الدراري مع حواشيه: ١٦٠/١.
[2] سراج القاري: ٤٦٦/٢. تقرير بخاري شريف کښې دی: قسمت هم دَ دغه استثناءاتو نه دې دکوم چه په جمات کښې کول جائز دی. او زوړندول دَ کهجورې دَ غونچې دَ ابن بطال رحمه الله په نيز امام بخاري رحمه الله ته غفلت شوې دې اودَدې ئې څه دليل نه دې ذکرکړې. بعضې خلقو دَ امام بخاري رحمه الله دَ طرف نه دا جواب ورکړې دې چه دَهغوی اراده دَ ليکلو وه خو وئی نه ليکلې شو. بياض ئی پريخودې دې.......

دحضرت کشمیری صاحب رحمه الله رائې: صاحب انوار الباری علامه بجنوری رحمه الله په دې مقام باندې لیکلی دی چه حضرت شاه صاحب رحمه الله اوفرمائیل:(۱) امام بخاری رحمه الله ددې ځائی نه د هغه افعالو ذکرشروع کړو کوم چه دَ جنس مونځ او ذکرونونه خارج دی او بیا هم په جمات کښې اوکړې شو او په دې سره هغه دَ خپل وسیع مسلك تائید کول غواړی. چنانچه په دې حدیث کښې ئې دَ مال تقسیم ثابت کړو خو زمونږ فقهاء په جمات کښې دننه کلام طعام وغیره مکروه ګرځوی اودَمال تقسیم وغیره هم ځکه چه جماتونه ددې کارونودَ پاره موزون نه دی. امام بخاری رحمه الله ترلرې پورې داسې احادیث ذکرکوی حالانکه هغه ټول خاص واقعات وو دکوم نه چه فقهاء هم انکار نه کوی او هغوی دا امور صرف په توګه دَ عادت اختیارول مکروه ګرځوی. که یوځل دوه داسې اوشی نودَهغوی په نیز هم جائز دی. لهذا که چرې امام بخاری رحمه الله دې جزوی واقعاتو نه دَ جمات احکاماتو کښې توسع پیدا کول غواړی نو په دې سره دَهغه مقصد نه شی پوره کیدې ځکه چه کوم نور افعال چه احیانًا ثابت شوی دی. ښکاره خبره ده چه جماتونه ددې دَ پاره نه دی جوړشوی. بیا دَ نفل مونځونودَ پاره هم مستحب دادی چه هغه دې په کورونو کښې اوکړې شی او په جماتونو کښې دې صرف فرائض ادا کړې شی. نودَ نورو اعمالو اوافعالو دَ پاره په مستقل توګه باندې دَ ګنجائش ویستلو کوشش کولو څه موقع ده؟ قضاءَ احنافو په نیز په جمات کښې هم جائز ده ځکه چه هغه دَ عبادت په حکم کښې ده. دَ شافعیه په نیز ممنوع ده. په تدریس کښې هم اختلاف دې. احناف دا په جمات کښې بغیر دَ اجرت جائز او اجرت سره ناجائز ګرځوی. (ځکه چه دا دَعبادت په حکم کښې پاتې نه شو).

② حضرت رحمه الله نور فرمائی چه زما په دې امر کښې هم تردد دې چه دَاموالو تقسیم دَ بحرین وغیره معاملات جمات کښې پیښ شوې وې ځکه چه علامه سمهودی رحمه الله ذکرکړی دی چه

...... کوم چه کاتبانو ملاؤ کړو. بعضې وائی چه دَ شرط موافق ورته څه روایت ملاؤ نه شو یا ترې هیر شو وغیره وغیره. مګر زما په نیز دالفظ صحیح دې او حضرت امام بخاری رحمه الله دَ ابوداؤد شریف دَ یو روایت طرف ته کوم چه کتاب الزکاة کښې دې اشاره کړې ده. په هغه روایت کښې دی چه حضورپاك جمات ته تشریف راوړو وئی کتل چه یو سړی حشف یعنی د زدی کهجورو یوه غونچه په جمات کښې زوړنده کړې ده. د حضوپاك په لاس مبارك کښې همسا وه. حضورپاك هغه غونچه په هغې اووهله او وئی فرمائیل که چرې دې غونچې والا غوښتلې نودې نه ئی بهتر صدقه کولې شوه. په یو روایت کښې دی چه حضورپاك حکم اوفرمائیلو چه دهرباغ نه دې یوه غونچه په جمات کښې دَ مسکینانودَپاره زوړنده کړې شی. اودَ حضرت امام بخاری رحمه الله قاعده داده چه دَ روایاتو طرف ته په ترجمة الباب سره اشاره کوی. اوزما رائې داده چه په قیاس سره ئې ثابته کړه. ځکه چه په روایت کښې دَ قسمت الدنانیر ذکر دې او دنانیر اوکهجورې تقریبًا دِ رنګ او مقدار په اعتبار سره برابر وی. دا قیاس هم صحیح دی ځکه چه د حضورپاك په زمانه کښې د تسبیح په وجود باندې د کهجورې دَ هدوکو والا روایاتو نه استدلال کیدې شی. نو دلته هم شرکت فی التقسیم وغیره نه استدلال کیدې شی او بعضې مشائخ فرمائی چه قسمت اوتعلیق قنو چونکه دَنفع عامه خیزونه دی په دې وجه څنګه چه قسمت جائز دې تعلیق قنو به هم جائز وی. (تقریر بخاری شریف: ۱۵۵/۲).

(۱) انوارالباری: ۱۸/۱۴.

دَمسجد نبوی قبله اول دَ بیت المقدس طرف ته وه بیا چه کله تحویل قبله اوشو نو په بل مقابل طرف کښې شوه اوهغه حصه مسقف شوه او اوله حصه صفه یادیدله. دَ فقهې په کتابونو کښې دا هم دی چه دَ جمات یوه حصه په وخت دَ ضرورت دَدې نه خارج کولې هم شي[۱]. لهذا دا ټول توسعات کوم چه امام بخاری رحمه الله ذکر کړي دی. په اوله حصه کښې به شوی وی کومه چه روستو دَ جمات په حکم کښې داخل پاتې نه شوه. راویانو هم توسع کولو سره دې ته هم جمات اوویل اوعرفًا دَدې ګنجائش هم وو. علامه ذهبی رحمه الله هم لیکلی دی چه صفه دَ اجزاء مسجد نه وه بیا دَدې نه خارج کړې شوې وه.(۲) په دې تحقیق باندې دَ امام بخاری رحمه الله مقصد نه پوره کیږی اودَدې دَ پاره به دا اجمالی جواب هرځائې جاری کیږی.

③ دَدې نه علاوه داهم وئیلې شی چه داد بحرین مال (چه تقریبًا یو لاکھ درهم وو) په جمات کښې دَدې دَ پاره هم جمع کړې شوی وو چه هغه وخت بیت المال نه وو اودا یو صحابی سره کیخودل هم دَ بدګمانئ سبب جوړیدې شو او پخپله حضورپاك هم دَ دنیا دا متاع په خپل کورکښې کیخودل نه خوښول.

---

۱) دَ جمات یوه حصه بالکلیه دَ جمات نه خارجول، ویستل شرعًا جائز نه دی. کوم ځائې چه یو ځل شرعی جمات جوړ شو هغه ځائې دَ جمات کیدو نه دَ چا په ویستلو سره هم نه شی وتلې. البته بعضې وخت داسې ممکن دی چه عوام الناس ته دَ لارې دَ تنګیدو وغیره دَ وجې نه په جمات کښې دَ بار بار تیریدو ضرورت پیښیږی اوِ دَ جمات هغه حصه دغه وخت دمونځ وغیره دَ ضرورت نه زیاتی هم وی یعنی دَ جمات باقې حصه دَ مونځ دَ پاره کافی هم وی نو په داسې صورت کښې عوام الناس ته دَ هغوی دَ ضرورت دَ وجې دَ جمات هغه متعلقه حصه دَ لارې په توګه دَ استعمالولو تر هغه وخته پورې اجازت ورکولې شی ترکومې پورې چه دَ متبادل لارې بندوبست اونه شی. لیکن په دغه اجازت سره دَ جمات هغه حصه دَ جمات کیدو نه نه شی وتلې بلکه دَ همیشه دپاره به هم جمات وی. اوګورئ: ردالمحتار، کتاب الوقف، مطلب: فی الوقف إذا خرب ولم یمکن عمارته: ۳۷۸/۴، دارالفکر. وفی البحرالرائق، کتاب الوقف: ۲۷۶/۵، دارالکتاب الإسلامی.

۲) دَحضرت شاه صاحب رحمه الله دَ طرف نه چه دَ علامه سمهودی رحمه الله کومه خبره ذکرکړې شوې ده هغه خبره دَهغوی کتاب وفاء الوفاء، کښې ملاؤ نه شوه. معلومیږی دا چه علامه کشمیری رحمه الله دَهغوی دا خبره صرف دَ بحث په توګه ذکرکړې ده. ځنګه چه فیض الباری کښې دَدې قول دَ نقل کولونه پس کذا ذکره السمهودی وئیلوسره دَ پوره خبرې حواله په هغوی باندې واچوله، نه یوازې دا بلکه دَ دغه عبارت دَ نقل کولو نه پس خپله نتیجه ذکرکوی. دَ کوم حاصل چه دا جوړیږی چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم په جمات کښې دَ غنیمت مال تقسیمول دَ هغه وخت دَ هنګامی حالت دَ وجې نه شوی وو. دَدې عبارت نه معلومیږی چه دَ حضرت کشمیری رحمه الله په نیز هم صفه دَ مسجد نبوی حصه ده دَ هغې نه خارج نه ده. که چرې شاه صاحب رحمه الله دَ علامه سمهودی رحمه الله خبره په توګه دَ جواب ذکر کړې وې اودَ حضرت شاه صاحب رحمه الله په نیز صفه شرعی مسجد نه کیدل راجع وې نو په آخره کښې به ئې داسې جواب نه ورکولو دَ کوم مدار چه صفه دَ جمات حصه منلو باندې مبنی دی. اوفرض کړه که دا اومنلې شی چه دَحضرت شاه صاحب رحمه الله رائې هم دا وه چه صفه دَ جمات نه خارج کړې شوې وه نو په ظاهر به دَدې نه مراد دا وی چه جمات کیدل خو ئې باقی وو لیکن دَ ضرورت په وجه دَ صفه په حصه کښې دَدې کارونو اجازت ورکړې شوې وو کوم چه په عام توګه په جماتونو کښې منع دی. او په دې اعتبار سره به دا وینا کول هم صحیح شی چه دَ دغه تقسیم په وخت صفه دَ عین جمات حصه نه وه. بل دا چه دَدې ګنجائش دَ فقهې په کتابونو کښې ملاویږی هم، ځنګه چه پورته تیر شوی دی. والله اعلم بالصواب.

دَدې ټولو شواهدو او قرائنو په موجودګئ کښې که چرې حضورپاك هغه ټول مال په مسجد نبوی کښې ډهيرې کړو او فوری توګه باندې ئې تقسيم هم کړو نو آيا دا خبره موزون او مناسب ګرځولې شی چه دا قاعده او کليه جوړه کړې شی؟ نه بلکه دا په توګه دَ يوې واقعې خاصې جزئيې ګڼړل زيات بهتر دی او هر انصاف خوښونکې به هم دغه فيصله کوی.

فائده مهمه: حضرت شاه صاحب رحمه الله او فرمائيل چه امام بخاری رحمه الله دَ تراجم ابواب دَ وضع په باره کښې سباق غايات دې يعنی دَ هغوی دا فضيلت او مزيت بې مثال دې مګر په دې کښې چه يو طرف ته دَ امت محمديه دَپاره غيرمعمولی منافع او فوائد دی نو بل طرف ته يو ډير لوئی مضرت اونقصان هم دې ځکه چه يو حديث دَ يو خاص حادثه په موقع باندې راغلی وی او قرائن ښائی چه هغه وخت حضورپاك کوم حکم او دَ څه وجې نه ورکړې وو. مګر دَ امام بخاری رحمه الله دَ ترجمة الباب او دَ توسع دَ وجې نه بل سړې په مغالطه کښې پريوځی اودغه حکم نبوی حکم مطرد اوعام ګڼړی(۱).

تعليق او يو وضاحت: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْقِنْوُ الْعِذْقُ وَالِاثْنَانِ قِنْوَانِ وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ مِثْلَ صِنْوٍ وَصِنْوَانٍ: ابوعبدالله (امام بخاری) رحمه الله فرمائی چه "قنو"عذق يعنی دَ کهجورې غونچې ته وائی دَدې تثنيه او جمع دَ قنوان په وزن باندې راځی په شان دَ صنو او صنوان.

دا تعليق مصطفیٰ ديب البغا والا نسخه کښې نشته دې کوم چه په کشف الباری کښې دَمتن په توګه لګولې شی. البته زمونږ په هندی نسخو او شروحاتو کښې دَدې تعليق ثبوت ملاويږی. علامه قسطلانی رحمه الله ليکی چه دا تعليق دَ ابی ذر، ابن عساکر او ابی الوقت په نسخو کښې ملاويږی ليکن دَدې نه علاوه نورو نسخو کښې دا روايت نه ملاويږی.

دَ تعليق مقصد او تشريح: "ابوعبدالله" نه مراد پخپله امام بخاری رحمه الله دې. هغه په ترجمة الباب کښې موجود دَ يو لفظ قنو لغوی تشريح کوی. دَ ټولو نه اول دَ قِنو دَ قاف په کسرې سره، معنی ښائی چه دَدې معنی "العِذق" دَ عين په کسرې سره يعنی دَ کهجورې غونچه ده او نور ئې اوخودل چه دَدې لفظ تثنيه او جمع دواړو هم په يو وزن دې يعنی قنوان. لهذا کله چه دَدې استعمال دَتثنيه دَ پاره مقصود وی نو هم دا لفظ به وی ليکن دَ نون په کسرې سره او کله چه دَدې استعمال دَ جمع دَ پاره مقصود وی نو دَدې اعراب به دَ ضرورت مطابق وی. لکه چه صنو دَدې تثنيه او جمع هم په دې وزن باندې راځی او فرق دَ نون دَ کسرې سره او د کسرې نه بغير سره کولې شی(۲).

....

(۱) انوارالباری: ۱۹-۲۰/٤۱.
(۲) إرشادالساری: ۷۸/۲.

حديث باب[حديث نمبر ۴۱۱]

-۳۱-وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ(۱) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ(۲) عَنْ أَنَسٍ(۳) -رضي الله عنه- قَالَ أُتِيَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ «انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ». وَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى الصَّلاَةِ، وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلاَةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلاَّ أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلاً. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «خُذْ». فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ. قَالَ «لاَ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ احْتَمَلَهُ فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا، عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

د حديث ترجمه: د حضرت انس ﷺ نه روايت دي چه د نبى كريم ﷺ په خدمت كښي د بحرين نه مال راوړلې شو نو حضورپاك اوفرمائيل چه دا جمات كښې واچوئى. دا مال د هغه ټولو مالونونه زيات وو كوم چه تر دغه وخته پورې د حضورپاك په خدمت كښې راوړلې شو. بيا رسول الله ﷺ د مونځ د پاره اووتلو نو دغه مال طرف ته ئى توجه هم اونه كړه. بيا ئى چه كله مونځ ادا كړو نو حضورپاك راغلو او مال سره كيناستو. بيا چه به حضورپاك چاته هم كتل مال به ئى وركولو. په دې كښې حضورپاك له (د هغوى تره) حضرت عباس ﷺ تشريف راوړو هغوى اووئيل اې د الله رسول! ماته هم راكړه ځكه چه ما خپله او د عقيل (دواړو) فديه هم اداكړې وه. نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيل (څومره چه غواړې) واخله نو حضرت عباس ﷺ په خپله كپړا كښې مال (بنه شان سره) ډك كړو. بيائى دغه پنډ اوچت كړو نو (د بوج زياتيدو د وجې) ئى اوچت نه كړې شو. نو هغوى اووئيل اې د الله رسول! تاسو

(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه مونږ سره چه كومې نسخې دى په هغې كښې د دې راوى "ابراهيم" سره د هغه د پلار نوم يعنى ابن طهمان هم ذكر دې او هم دغه صحيح دى. خو د دې نسخې نه علاوه كښې دا لفظ "ابراهيم" د خپل پلار د نسبت نه بغير ذكر دى. (فتح الباري: ۶۶۸/۱).

(۲) د دې راوى باره كښې هم حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه زمونږ په نسخو كښې دا لفظ عبدالعزيز بن صهيب دى خو د دې نه علاوه نسخو كښې د پلار طرف ته د نسبت نه بغير صرف عبدالعزيز دې. (فتح الباري: ۶۶۸/۱).

(۳) أخرجه البخارى أيضاً فى الجهاد، باب: فداء المشركين، رقم الحديث: ۳۰۴۹. وباب: ما أقطع النبى صلى الله عليه وسلم من البحرين زما وعد من مال البحرين والجزية ولمن يقسم الفيئ والجزية، رقم الحديث: ۳۱۵۶. وفى جامع الأصول، حرف الجيم، الكتاب الأول: فى الجهاد، الباب الثانى: فى فروع الجهاد الفصل الثالث: فى الغنائم والفيئ، الفرع الرابع: فى الفيئ، رقم الحديث: ۱۲۰۷، ۷۱۱/۲.

چاته اووایئ چه (زما امداد اوکړې او ما سره) ئې اوچت کړې. حضورپاك اوفرمائیل نه، نوهغه اووئیل ښه ده بیا تاسو ئې ماته اوچت کړئې. حضورپاك اوفرمائیل نه، پخپله ئې اوچت کړه. په دې باندې هغه دَ هغه پنډ نه څه مال کم کړو بیا ئې (اوچت کړو لیکن دَ بوج دَ وجې اوچت نه کړې شو په دې باندې هغوی بیا) اووئیل اې دَ الله رسول! تاسو چاته اووایئ چه (زما امداد اوکړې اوما سره دا) اوچت کړې. حضورپاك اوفرمائیل نه، نوهغه اووئیل ښه بیائې تاسو ماته اوچت کړئې. حضورپاك اوفرمائیل نه ته ئې پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه دَ هغه پنډ نه څه نور مال کم کړو اوبیائې په خپله اوګه باندې اوچت کړو او لاړو حضورپاك دَ هغه په مال باندې حرص لیدو سره هغه (تر دَ تللوپه وخت) یو شان کتلو تردې چه هغه زمونږ دَ نظرونو نه غیب شو. بیا چه ترکومې پورې یو درهم هم باقی پاتې شو حضورپاك ترهغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول درې راویان دی:

① ابراهیم رحمه الله: دا ابراهیم بن طهمان رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة، ومن تستر فالستر أفضل، رقم الحدیث: ۲۷۹ لاندې تیر شوی دی.[۱]

② عبدالعزیز بن صهیب رحمه الله: دا عبد العزیز بن صهیب بنانی نصرانی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.[۲]

③ انس رضی الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.[۳]

دَ حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ البَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «انْثُرُوهُ فِي المَسْجِدِ» وَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ علیه وسلم: دَ حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې دَ بحرین نه مال راوړلې شو نو حضورپاك اوفرمائیل چه دا جمات کښې واچوئې. دا مال دَ هغه ټولو مالونو نه زیات وو چه تردغه وخته پورې دَ حضورپاك په خدمت کښې راالیږلې شوې وو.

دَ بحرین نه څنګه او څومره مال راولیږلې شو؟:

قوله: "بِمَالٍ مِنَ البَحْرَيْنِ" حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه ابن ابی شیبه رحمه الله دَ حمید بن هلال په طریق سره دَ یو روایت تخریج کړې دې.[۴] چه دا مال یو لاکهـ وو[۱] اودا مال خراج یا

---

[۱] کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة، ومن تستر فالستر أفضل، رقم الحدیث: ۲۷۹
[۲] کشف الباری: ۲/ ۱۲.
[۳] کشف الباری: ۲/ ٤.
[٤] حدثنا أبوأسامة، عن سلیمان بن المغیرة، عن حمید بن هلال، قال: بعث العلاء بن الحضرمی إلی ....

دَ جزيې مال وو کوم چه دَ بحرين والو نه وصول کړې شوې وو. وئيلى شوى دى چه دا دَ ټولو نه ړومبې خراج وو کوم چه دَ نبى کريم ﷺ په خدمت کښې راوليږلې شو. او راليږونکې حضرت علاء بن الحضرمى رضی الله عنه وو.

امام بخارى رحمه الله کتاب الجزيه کښې دَ حضرت عمرو بن عوف رضی الله عنه روايت نقل کړې دې.(٢) چه نبى کريم ﷺ دَ بحرين خلقو سره صلح اوکړه او په هغوى باندې ئې حضرت العلاء بن الحضرمى رضی الله عنه امير جوړ کړو او دَ هغوى طرف ته ئې حضرت ابوعبيده بن الجراح رضی الله عنه اوليږلو چه دَ هغه ځائې نه جزيه واخلى او رائې وړى. نو چه کله انصارو ته دَ هغوى دَ راتلو خبر اورسيدو نو هغوى دَ سحر مونځ حضور پاک سره اوکړو. کله چه نبى کريم ﷺ هغوى اوليدل

......رسول الله صلى الله عليه وسلم بثمان مائة ألف من خراج البحرين، وكان أول خراج قدم به على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأمر به فنثر على حصير في المسجد، وأذن المؤذن فخرج إلى الصلاة فصلى، ثم جاء إلى المال فمثل عليه قائما فلم يعط ساكتا ولم يمنع سائلا، فجعل الرجل يجيئ فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضة، ثم يجيئ الرجل فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضتين، ويجيئ الرجل فيقول: أعطيني، فيقول: خذ ثلاث قبضات، فجاء العباس، فقال: يارسول الله! أعطني من هذا المال، فإني أعطيت فداي وفداء عقيل يوم بدر، ولم يكن لعقيل مال، قال: فأخذ يبسط خميصة كانت عليه، وجعل يحثى من المال، فحثا فيها، ثم قام به فلم يطق حمله، فقال: يارسول الله! احمل علي، فنظر إليه النبي صلى الله عليه وسلم فتبسم حتى بدا ضاحكه، وقال: أنقص من المال وقم بقدر ما تطيق، فلما ولي العباس قال: أما إحدى اللتين وعدنا الله فقد أنجز لنا إحداهما، ونحن ننتظر الأخرى، قوله تعالى: ﴿يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا﴾ (الأنفال: ٧٠) إلى آخر الآية، قد أنجزها الله لنا ونحن ننتظر الأخرى. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ٣٦٩٥٥، ١٩/٥٣٣-٥٣٢).

(١) حافظ ابن حجر رحمه الله فتح البارى کښې په حواله دَ المصنف لابن ابى شيبه ليکلى دى چه دَ جزئيې مقدار يو لاکهه وو. (دراهم وو که دنانير؟ دَ دې تصريح نشته دې) خو چه په المصنف کښې کوم روايت دې په هغې کښې دَ اتو لاکهو ذکر دې نه چه دَ يو لاکهه او ابن سعد، يعقوب بن سفيان او امام حاکم رحمهم الله دَ روايت مطابق اتيا زره وو. شيخ عوامه حفظه الله په حاشيه دَ المصنف کښې دا تفصيل ذکر کړې دې. (قوله: "بثمان مائة ألف": كذا في النسخ، وفي فتح الباري: ٥١٧/١ أول الصفحة عن المصنف: "أنه كان مئة ألف"، والذي عند ابن سعد، ويعقوب بن سفيان والحاكم: بثمانين ألف. [حاشية المصنف للشيخ عوامة، كتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ٣٦٩٥٥، ١٩/٥٣٣-٥٣٢]).

(٢) حدثنا أبواليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال حدثني عروة بن الزبير عن المسور بن مخرمة أنه أخبره أن عمرو بن العوف الأنصاري وهوحليف لبني عامر بن لؤي، وكان شهد بدرا، أخبره، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة بن الجراح إلى البحرين يأتي بجزيتها، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين وأمر عليهم العلاء الحضرمي، فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين، فسمعت الأنصار بقدوم أبي عبيدة، فوافقت صلاة الصبح مع النبي صلى الله عليه وسلم، فلما صلى بهم انصرف، فتعرضوا له، فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: "أظنكم قد سمعتم أن أبا عبيدة قد جاء بشيئ"، قالوا: أجل يارسول الله، قال: "فأبشروا وأملوا ما يسركم، فوالله لا الفقر أخش عليكم، ولكن أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم". (صحيح البخاري، كتاب الجزية، باب: الجزية والموادعة مع أهل الذمة والحرب، رقم الحديث: ٢٩٨٨).

نو مسکې شو او ارشاد ئې اوفرمائيلو چه زما خيال دې چه تاسو د ابوعبيده د بحرين نه د واپس راتلو خبر اوريدلې دې چه هغه څه راوړی راغلې دې....... الحديث.

قوله: "انْثُرُوهُ فِي المَسْجِدِ" ددې معنی "صبوه" ده يعنی په جمات کښې ئې واچوئې.([1])

په جمات کښې دمال ډهيرې کولو وجه: علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه دې وخته پورې باقاعده او مستقل د څه بيت المال بندوبست نه وو شوې او حضورپاك ﷺ په خپل کور کښې مال او دولت کيخودل نه خوښول. بيا د بل چا په کور کښې کيخودو سره د جنګ جګړې او يو بل نه د وړاندې کيدو انديښنه وه. په دې وجه (د مال) په جمات کښې کيخودلې شو([2]).

قوله: فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ:

بيا رسول الله ﷺ د مانځه د پاره اووتلو نو د هغه مال طرف ته ئې توجه هم اونه فرمائيله. بيائې چه کله مونځ اداکړو نو حضورپاك راغلو اومال سره کيناستو. بياچه به نبی ﷺ څوك هم ليدل نو هغه ته به ئې مال ورکولو.

قوله: إِذْ جَاءَهُ العَبَّاسُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَعْطِنِي، فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْ» فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ، قَالَ: «لَا»:

په دې کښې حضورپاك له (د حضورپاك تره) حضرت عباس رضی الله عنه تشريف راوړو. هغوی اووئيل اې د الله رسوله! ماته (هم) راکړه ځکه چه ما خپله اود عقيل (دواړو) فديه ادا کړې وه. نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو (څومره چه غواړې) واخله، نو حضرت عباس رضی الله عنه په خپله کپړا کښې مال (په بنه شان) سره ډك کړو. بيائې دغه پنډ اوچتولو نو (د بوج د زياتوالی د وجې ئې) اوچت نه کړې شو. نو هغه اووئيل اې د الله رسوله! تاسو چاته اووايئ (چه زما امداد اوکړی يو ځائی به شی دا) راوچت کړو. حضورپاك اوفرمائيل نه.

د حضرت عباس رضی الله عنه د سوال کولو وجه:

قوله: "أَعْطِنِي" د حضرت عباس رضی الله عنه دا سوال کول د غربت د وجې نه نه وو بلکه ددې وجه وړاندې راغې چه هغه فديه ادا کړې وه([3]).

---

[1]) عمدة القاری: ۲۳۸/٤.

[2]) فضل الباری: ۱۲٦/۳.

[3]) حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه ددې مطلب بعضې حضراتو دا بيان کړې دې چه د حضورپاك تره حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه دا فرمائی چه زه غريب شوې يم مګر دا صحيح نه دی ځکه چه که چرې دامعنی وی نو په دې صورت کښې به دهغه روايت معنی صحيح نه شی په کوم کښې چه دا مضمون دې چه حضورپاك د دوو کالو زکاة د حضرت عباس رضی الله عنه نه پيشګی اخستې وو. بلکه مطلب دادې چه زما خرچه زياته شوې ده. (لامع الدراری: ٦١/۱ الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲-۲۱۰).

دَ فديې ورکولو مطلب:

قوله: "فَادَيتُ عَقِيلًا" دا دَ ابوطالب ځوئې وو يعنې دَ حضرت علي رضي الله عنه رور وو په غزوه بدر کښې حضرت عباس رضي الله عنه اودا قيديان جوړ کړې شوی وو. نو حضرت عباس رضي الله عنه خپله اودَ ده فديه ادا کولو سره دَ قيد نه خلاصې حاصل کړې وو.[1]

قوله: "فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ" کښې دَ حثاء ضمير او دَ ثوبه ضمير دَ حضرت عباس رضي الله عنه طرف ته راګرځي.[2]

قوله: قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ احْتَمَلَهُ، فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا - عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ:

نو هغوی اووئیل ښه ده تاسو بیا ماته دا راوچت کړئې. حضورپاك اوفرمائيل نه ته ئې پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه دَ دغه پنډ نه څه مال کم کړو بيائې (اوچتولو خو دَ بوج د وجې نه ئې اوچت نه کړې شو په دې باندې هغه بيا) اووئيل اې دَ الله رسوله! تاسو چاته اووايئ چه (زما امداد اوکړی او داماته) راوچت کړی. حضورپاك اوفرمائيل نه. نو هغه اووئيل ښه ده بيا تاسو ماته دا راوچت کړئې حضورپاك اوفرمائيل نه ته ئې پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه دَ دغه پنډ نه لږ نور مال کم کړو بيائې په خپلو اوګو باندې راوچت کړو او لاړو. حضورپاك دَ هغه دَ مال دا حرص ليدلو سره هغه (ته) مسلسل کتل تردې چه هغه زمونږ دَ نظرونو نه غيب شو.

قوله: "يُقِلُّهُ" دا دَ باب افعال نه دَ فعل مضارع صيغه ده. دَدې معنی اوچتول دی[3].

نبی کريم صلی الله عليه وسلم دَ حضرت عباس رضي الله عنه امداد ولې اونه کړو؟: دلته دا سوال پيدا کيږی چه کله حضرت عباس رضي الله عنه نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته درخواست اوکړو چه چاته اووايئ چه دا پنډ راسره اوچت کړی نو حضورپاك چاته دَ داسې وئيلو نه انکار ولې اوکړو؟ بله دا چه حضرت عباس رضي الله عنه بيا نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته درخواست اوکړو چه ښه ده تاسو چاته نه وايئ نو بيا پخپله ئې

[1] فتح البارى: ۶۶۹/۱ عمدة القارى: ۲۳۸/٤. حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه حضرت عباس رضي الله عنه چه دا څه وئيلي وو چه ماته هم راکړه ځکه چه ما دَ خپل ځان او عقيل بن ابی طالب فديه ادا کړې وه او دوچند مې اداکړې وه. په اصل کښې جنګ بدر کښې دا دواړه حضرات دَ قريشو دَ کافرانو دَ طرف نه راغلي وو. کافرانو ته چه کله ماتې اوشوه نودَ هغوی ۷۰ کسان مسلمانانو قيديان کړی وو. کوم چه روستو دَ فديې په بدله کښې پريخودې شو. حضرت عباس رضي الله عنه مالدار سړې وو اودَ هغه وراره عقيل غريب او نادار وو. په دې وجه دَ دواړو فديه حضرت عباس رضي الله عنه اداکړې وه. اوس دَ دغه واقعې په موقع دواړه مسلمانان شوی وو اودَ حضرت دَ خپلولۍ دَ وجې دَ غنيمت دَ مالونو نه خمس او فئ کښې دَ دغه خلقو هم حق وو. په دې وجه حضرت عباس رضي الله عنه سوال اوکړو حضورپاك اوفرمائيل واخله. هغه په کپړا کښې دومره مال اوتړلو چه اوچتول ئې ورته ګران شو. (سراج القارى: ۵۰۵/۲).

[2] فتح البارى: ۶۶۹/۱ عمدة القارى: ۲۳۸/٤.

[3] قال ابن أثير: "يقال: أقل الشيئ يقله، واستقله يستقله، إذا رفعه وحمله. (النهاية فى غريب الحديث والأثر لابن أثير: ٤٨٧/٢).

را سره اوچت کړه. نو نبی کریم ﷺ ددې نه هم انکار اوکړو ددې څه وجه وه؟
ددې دا جواب ورکړې شوې دې چه ددې انکار وجه داوه چه حضرت عباس رضي الله عنه په دې خبره باندې خبردار شی چه دمال کثرت څه خوښ کړې شوې څیز نه دې. یا د دغه انکار وجه داکیدې شی چه په دې طریقې سره نصیحت کول مقصود وو چه د خپل ضرورت مطابق اخستو باندې اکتفاء کوه. یا د دغه عمل په ذریعه د آخرت د معاملې طرف ته توجه ورکول مقصود وو چه صبا به څوك هم د چابوج نه اوچتوی[۱].

قوله: "کَاهِلِهِ" مطلب "بین کتفیه" دې چه په خپله شا باندې ئی د اوګو په مینځ کښې واچولو[۲]. "یُتْبِعُهُ بَصَرَهُ" د حضورپاك ترلرې پورې هغه ته کتل په مال باندې د هغه حرص کتلو د وجې وو.

قوله: فَمَا قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ: بیا ترکومې پورې چه یو درهم هم باقی پاتې وو حضورپاك ترهغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

قوله: "ثَمَّ" په معنی د هناك دې.[۳] دا آخری جمله حال دې چه د حضورپاك هلته کښې قیام د آخری درهم ختمیدو پورې باقی وو[۴].

د حدیث شریف ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په دې باب کښې اوددې لاندې راتلونکې حدیث سره متعلق که څوك اعتراض اوکړی چه ترجمة الباب خو په دوو خبرو باندې مشتمل دې. یو په جمات کښې څه څیز تقسیمول او دویم په جمات کښې یو څیز زوړندول. خو حدیث باب صرف د اولنې خبرې سره متعلق دې او په حدیث کښې د دویمې خبرې سره متعلق هیڅ هم نشته دې. نو ددې جواب دا دې چه کله دا سې هم کیږی چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې څه امر ذکرکوی لیکن د هغوی د شرائطو مطابق حدیث نه ملاویدو د وجې د حدیث ذکر نه کوی. چنانچه په یو حدیث کښې داخبره موجود ده چه نبی کریم ﷺ د کهجورو د باغ خلقو ته حکم فرمائیلې وو چه غونچې په جمات کښې زوړندې کړئی دې د پاره چه چا سره څه څیز نه وی نوهغه به دا اوخوری.

دویم جواب دا دې چه په جمات کښې د مال تقسیمولو په شان غونچې په جمات کښې زوړندول هم دی. څنګه چه په جمات کښې مال اچول او هغه تقسیمول د حدیث په رڼرا کښې جائز اوګرځولې شو دغه شان د غونچې زوړندول او د هغې نه خوړل هم صحیح شو[۵].

د حدیث نه مستنبط شوی فوائد اواحکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد اواحکام معلومیږی، مثلاً:

---

[۱]) عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[۲]) عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[۳]) فتح الباري: ٦٦٩/١.

[۴]) عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[۵]) عمدة القاري: ۲۳۷/٤.

① دَ نبی کریم ﷺ کریم کیدل او دَ مال طرف ته خیال نه کول معلومیږی. که هغه مال ډیر وی او که لږ.[۱]

② دَ وخت دَ امام دَ پاره دا مناسب دی چه مال دَ مستحقینو په مینځ کښې تقسیمولو کښې تاخیر اونه کړی[۲].

③ دَ وخت امام له په خپل اختیار باندې دَ مال تقسیمول هم معلومیږی[۳].

④ دا هم معلومیږی چه کله امام ته دَ خلقو دَ حاجت علم وی نو مال ذخیره کول او ساتل نه دی پکار بلکه دَ خلقو په حاجتونو کښې خرچ کول پکاردی[۴].

⑤ په جمات کښې دَ داسې څیزونو کیخودو جواز معلوم شو دَ کوم په استعمال کښې چه خلق مشترک وی[۵].

۱۱ - بَابٌ: مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

دا باب دَ هغه سړی باره کښې دې چه په جمات کښې یو سړې د خوراك خوړلو دَپاره راغواړی او دَ هغه سړی باره کښې دې چه په جمات کښې دغه دعوت قبول کړی.

دَترجمة الباب تشریح: په دې ترجمة الباب کښې "في المسجد" لفظ به دَ "دعا" سره متعلق وی. مطلب به دا شی چه څوك جمات ته لاړ شی او هلته موجود سړی ته دَ خوراك دعوت ورکړی.

قوله: "من أجاب فیه"، دَ صحیح بخاری په اکثرو نسخو کښې دَ "من أجاب منه" الفاظ دی. دکشمیهنی په روایت کښې دَ "من أجاب إلیه" الفاظ دی.[۶]

دَ دواړو روایتونو مطابق څه لویه تبدیلی نه راځی. په اول صورت کښې چه "منه" وی نو "ه" ضمیر به دَ جمات طرف ته راګرځی او که چرې "إلیه" وی نو ضمیر به دَ طعام او خوراك طرف ته راګرځی، بهرصورت معنی صحیح ده[۷].

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله فرمائی چه دَدې باب مقصد په جمات کښې دَ مباح خبرو اترو جائز کیدل خودل دی. ځکه چه جماتونه دَ عبادتونو دَ پاره جوړولې شی او په حدیث کښې دَ دنیاوی خبرو اترو نه ممانعت هم موجود دې. لهذا په دې باب سره دغه وهم لرې کړې شوې دې[۸].

---

[۱] فتح الباري: ۶۶۹/۱، عمدة القاري: ۲۳۹/۴.
[۲] عمدة القاري: ۲۳۹/۴.
[۳] عمدة القاري: ۲۳۹/۴.
[۴] عمدة القاري: ۲۳۹/۴.
[۵] عمدة القاري: ۲۳۹/۴.
[۶] فتح الباري: ۶۷۰/۱، إرشادالساري: ۷۹/۲.
[۷] عمدة القاري: ۲٤۰/٤، إرشادالساري: ۸۰/۲.
[۸] شرح تراجم أبواب البخاري، ص: ۲۱.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چونکه دعوت وغيره دَ دينى امورو نه دى او حديث کښې «إن هذه المساجد لا تصلح لشيئ من هذا البول ولا القذر إنما هي لذكر الله عزوجل والصلاة وقراءة القرآن» وغيره راغلى دى. لهذا امام بخارى رحمه الله دَدې جواز ثابتوى څکه چه په روايت کښې دَدې ثبوت دې.(۱)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ امام بخارى رحمه الله دَدې باب نه مقصد دې خبرې طرف ته اشاره کول دى چه دا کارونه په جمات کښې دننه مباح دى. دَدې شمير "امور لغويه ممنوعه فى المسجد" کښې نه راځى.(۲)

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۲]

۴۲۲ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعَ أَنَسًا(۳) قَالَ وَجَدْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمَسْجِدِ مَعَهُ نَاسٌ فَقُمْتُ، فَقَالَ لِي «آرْسَلَكَ أَبُو طَلْحَةَ» قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ «لِطَعَامٍ». «قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ «قُومُوا». فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ.

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوى اوفرمائيل ما نبى كريم صلى الله عليه وسلم په جمات کښې څه خلقو سره اوليدلو. زه اودريدم نوحضورپاك زما نه تپوس اوكړو آيا ته ابوطلحه راليږلې ئې؟ نوما عرض اوكړو آوجى، حضورپاك تپوس اوكړو دَ خوراك دَپاره ئې (غوښتې يو)؟ ما عرض اوكړو آوجى. نو حضورپاك خپل نيزدې موجود خلقو ته اوفرمائيل پاسئ (اوما سره لاړشئ) بيا حضورپاك روان شو نوزه دَ هغوى ټولو نه وړاندې روان ووم.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث مبارك سند کښې ټول څلور رايوان دى:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبدالله بن يوسف تنيسى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دى.(۴)

② **مالك رحمه الله:** دا مشهور امام مالك بن انس رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف البارى،

(۱) تقرير بخارى شريف: ۳۱۹/۲.

(۲) عمدة القارى: ۲۴۰/۴.

(۳) أخرجه البخاري أيضًا في الأنبياء، باب: علامات النبوة في الإسلام، رقم الحديث: ۳۵۷۸، وفي الأطعمة، باب: من أكل حتى يشبع، رقم الحديث: ۵۲۸۱، وباب: من أدخل الضيفان عشرة عشرة، رقم الحديث: ۵۴۵۰، وفي الأيمان والنذور، باب: إذا حلف أن لا يأتدم فأكل تمرا بخبز وما يكون منه الأدم، رقم الحديث: ۶۶۸۸، و في مسلم في صحيحه، في الأشربة، باب: جواز استباعه غيره إلى دار من يثق برضاه، رقم الحديث: ۲۰۴۰، والترمذي في جامعه، في المناقب، باب: ۱۱، رقم الحديث: ۳۶۳۴، وفي جامع الأصول، حرف النون، الكتاب الأول: في النبوة، الباب الخامس: في معجزاته ودلائل النبوة، الفصل الثالث: في زيادة الطعام والشراب، رقم الحديث: ۸۹۱۰، ۳۵۶/۱۱.

(۴) كشف البارى: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

کتاب بدء الوحی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوي دي.(۱)

④ اسحاق بن عبدالله رحمه الله: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد، ابن راهویه رحمه الله دی. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: فضل مَن علِم وعلّم لاندې تیر شوی دی.(۲)

⑤ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور اومعروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی تفصیلی حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۳)

دَ حدیث شرح: دَمذکوره حدیث شریف تشریح تقریبًا واضحه ده، څه خاص خبره دَ ذکر قابل په کښې نشته دې. البته په دې حدیث کښې ذکرشوې واقعه په دې مقام باندې ډیره اجمال سره ده. امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت موافق محض ترجمة الباب سره متعلق ټکړا نقل کړې ده. پوره تفصیل به ئې کتاب علامات النبوة کښې راځي.(۴)

---

(۱) کشف الباري: ۲/۱۸۰/۲۹۰.

(۲) کشف الباري: ۳/۴۲۸.

(۳) کشف الباري: ۲/۴.

(۴) په دې واقعه باندې مشتمل باب علامات النبوة کښې موجود دَ حدیث خلاصه دلته نقل کولې شي. یوځل ابوطلحه زید بن سهل انصاری رضي الله عنه خپلې بی بی ام سلیم (چه دَحضرت انس رضي الله عنه مور بی بی ده) ته اووئیل ماته نن دَ حضورپاك په آواز کښې ضعف محسوس شو داسې معلومیږي چه هغوی اوږګې دي، تاسره دَ خوراك څه شته؟ حضرت ام سلیم رضي الله عنها څه وړې مړې روټئ راویستلې اودَ خپلې لوپټې په یو پلو کښې ئې راغونډې کړې اودَ حضرت انس رضي الله عنه په ترخ کښې ئې وردننه کړې اوباقی لوپټه ئې په بنه شان سره دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ لاس نه راتاو کړه اودَ حضورپاك خدمت کښې ئې اولیږلو. دَ حضرت انس رضي الله عنه بیان دې چه کله زه لاړم نو حضورپاك مې ۷۰ یا ۸۰ کسانو سره ناست اولیدلو. دې حالت لیدو سره زه اودریدم نو حضورپاك تپوس اوکړو ته ابوطلحه ته رالیږلې ئې؟ ما اووئیل آوجي. تپوس ئې اوکړو دَ خوراك دَ دعوت دپاره؟ ما اووئیل آوجي. نوحضورپاك هغه ټولو خلقو ته اووئیل کوم چه دَ هغوی نه چاپیره ناست وو چه پاسئ روان شئ هغه ټول روان شو نو زه دَهغوی نه مخکښې مخکښې په تیزئې سره کور ته اورسیدم اوحضرت ابوطلحه رضي الله عنه ته مې ټوله خبره اوکړه. هغوی زما مور ام سلیم رضي الله عنها ته اووئیل چه اوس به څه چل کیږي؟ حضورپاك خو پوره دلې سره تشریف راوړي. هغوی ته خوراك ورکولو دپاره خو مونږ سره دَ خوراك څه نشته دې. ام سلیم رضي الله عنها جواب ورکړو الله اودَ هغه رسول زمونږنه زیات پوهیږي. ابوطلحه رضي الله عنه دَ حضورپاك دَ راوستلو دپاره دَ کور نه بهر اووتلو او په لارکښې ئې ټوله خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بیان کړه. حضورپاك او ابوطلحه رضي الله عنه مخکښې مخکښې او باقی خلق وروسته شاشاته کورته اورسیدل. حضورپاك اوفرمائیل ام سلیم څه چه تاسره دی هغه راوړه. ام سلیم هم هغه روټئ وړاندې کړې. روسل الله هغه روټئ ماتې کړې او چورې ئې کړې. بیا ئې دَ ام سلیم رضي الله عنها دَ تیلو کپئ په هغې باندې نچوړې کړه اودَ هغې نه ئې ترکاری جوړه کړه. بیا حضورپاك په هغې باندې څه دعاګانې اوویلې او ابوطلحه رضي الله عنه ته ئې اوفرمائیل چه لسو سلو کسانو له دَ دننه راتلو اجازت ورکوه. لس کسان به راغلل په مړه خیټه به ئې خوراك اوکړو بیا به لاړل. تردې چه هغه ټولو خوراك اوکړو. (صحیح البخاری، کتاب الأنبیاء، باب: علامات النبوة فی الإسلام، رقم الحدیث: ۳۵۷۸).

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې. دَ ترجمة الباب دوه اجزاء دي. رومبې "من دعا الطعام في المسجد" او دويم "من أجاب منه" دَ رومبي جز مناسبت به په دې صورت كښې وي چه كله دَ "في المسجد" تعلق دَ دعا سره وي ځكه چه په دې صورت كښې به معنى وي چه كوم سړې جمات كښې راوبلې اوكه چرې "في المسجد" تعلق دَ طعام سره شي نو بيابه دَ ترجمة الباب سره مناسبت قائم نه شي ځكه چه په دې صورت كښې به معنى وي چه كوم سړې په جمات كښې دَ خوراك كولو دعوت وركړي يعني خوراك په جمات كښې وي.

او دَ دويم جز مناسبت به داسې قائميږي چه په حديث شريف كښې موجود دي چه حضور پاك خپل ځان سره ناستو صحابه كرامو ته اشاره اوكړه چه پاسئ دَ خوراك دَ پاره روان شئ. نو دَ حضور پاك دا كلام دَ دعوت قبلولو لره مستلزم دې. په دې تقرير سره دَ هغه خلقو اشكال لرې شو څوك چه دَدې خبرې قائل دي چه دَدې حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت صرف دَ دويم جز سره جوړيږي نه چه اول جز سره. (١)

دَ حديث شريف نه مستفاد امور او احكام: دَمذكوره حديث شريف نه ډير احكام او آداب مستنبط كيږي. په هغې كښې يو څو دلته ذكر كولې شي:

① دَدې حديث نه دَ خوراك دَ دعوت وركولو دَ جواز علم اوشو اګرچه هغه خوراك دَ وليمې نه وي. (٢)

② خوراك كه لږ شان هم ولې نه وي ډير خلق راغوښتو كښې هيڅ حرج نشته دې. (٣)

③ دعوت قبلونكي ته چه معلومه وي چه زما دَ ځان سره نه راغوښتې شوې خلقو بوتلو سره به راغوښتونكي ته څه قسم خفګان نه وي نو خپل ځان سره نور څوك هم بوتلل جائز دي. (٤)

④ دَ يو كشر دَ خپل مشر نه مخكښې تګ په غرض دَ لارخودنې جائز دي. (٥)

....

(١) عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

(٢) فتح الباري: ٦٧٠/١،عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

(٣) فتح الباري: ٦٧٠/١،عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

(٤) فتح الباري: ٦٧٠/١،عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

(٥) عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

۱۲ - بَابُ الْقَضَاءِ وَاللِّعَانِ فِي الْمَسْجِدِ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

دا باب په جمات کښې د سړو او ښځو په مینځ کښې د قضاء او لعان کولو د جواز په بیان کښې دې

دَترجمة الباب تشريح، دَ قضاء لغوي او اصطلاحي تعريف: "القَضَـاءِ" په لغت کښې دَ قضاء معنی فیصله کول، مضبوطول، دَ یو څیز دَ هغې آخرې ته رسولو وغیره ده.[1] دَ فقهاء کرامو په اصطلاح کښې دَ لا زم کولو په توګه دَ یوشرعی حکم خبر ورکولوته قضاء وائی. علامه شامي رحمه الله لیکلی دی چه په خاص طریقه باندې جګړه ختمول او دَ هغې فیصله کول قضاء ده.[2]

په جمات کښې دَ قضاء حکم: دَ امام ابوحنیفه رحمه الله، امام مالك رحمه الله او دَ امام احمد رحمه الله په نیز دَ وخت قاضی په جمات کښې کیناستو سره دَ خصوماتو فیصلې کولې شي. بلکه دَهغه دَ پاره هم په جمات کښې کیناستل او فیصلې کول بهتر دی. دې دَپاره چه صاحب حق او حاجت، په آسانئ سره جمات ته راشي او دَ قاضي په مخکښې خپله مدعا بیان کړې شي. بل په جمات

---

[1]) النهاية فی غريب الحديث والأثر: ٤٦٧/٢. وفيه أيضاً: وقال الزهري: القضاء فى اللغة على وجوه، مرجعها إلى انقطاع الشيئ وتمامه، وكل ما أحكم عمله، أو أتم، أو ختم،أو أدى، أو أوجب، أو أعلم، أو أنفذ، أمضى، فقد قضى، وقدجاءت هذه الوجوه كلها فى الحديث. (المصدر السابق).

[2]) "**قوله**: (وشرعا فصل الخصومات إلخ)عزاه فی البحر إلى المحيط، ولا بد أن يزاد فيه عله وجه خاص، وإلا دخل فيه نحوالصلح بين الخصمين" (حاشية ابن عابدين، كتاب القضاء: ١٩-٢٠/٨،دارعالم الكتب). "ابواب فقه کښې چه دَ قضاء په موضوع باندې په کوم تفصیل، شرح او بسط سره مستقل کتابونه لیکلی شوی دی او په دې سلسله کښې ئې یو یو جز واضح کړې دې. شاید چه چرته په بله موضوع باندې داسې توجه ورکړې شوې وی. په کوم کښې چه دَ قاضی ابوالحسن ماوردی رحمه الله "ادب القاضی"، دَ ابوبکرخصاف حنفی "ادب القضاء" او په دې باندې دَ صدر الشهید شرح، اودارنګ هم په دې نوم سره دَ ابن الدم حموی رحمه الله کتاب، دَ علامه قرافی رحمه الله کتاب "الحکام فی تمیيز الفتاوی عن الأحکام"، دَ ابن فرحون "تبصرة الحکام"، دَ ابن شحنه حنفی "لسان الحکام"، دَ قاضی علاء الدین طرابلسی "معین الأحکام"، او علامه ابوالقاسم سمنانی "روضة القضاء وطریق النجاة" دیر اهم کتابونه دی. دَ قاضی عمادالدین اشنورقانی حنفی "صنوان القضاء وعنوان الفتاء" (چه اوس اوس دَ حضرت مولانا قاضی مجاهدالاسلام قاسمی په تحقیق اوتعلیق سره چهاپ شوی دې)، او دَ فقهې په عامو کتابونوکښې دَ کتاب القضاء لاندې چه کوم مباحث راغلی دی هغه ددې نه علاوه دې. دَ اردو ژبې لمن باوجود دَ خپل وسعت ددې موضوع نه محروم وه اګرچه چه بعضې مختصر رسائل، دَ قضاء تاریخ، او قضاء سره متعلق بعضې مخصوص مسائلو باندې موجود وې مګر یو داسې کتاب موجود نه وو چه وضاحت او دَ احکامو استیعاب سره دَ اسلام قانونې معدلت پیش کړی. دَ مولانامجاهدالاسلام قاسمی قاضی القضاة امارات شرعیه بهار واړیسه کتاب "اسلامی عدالت" (مطبوعه: ۱۹۸۸ء، الحمدلله دا کمې پوره کړې ده. خو بیاهم دَ قضاء متعلق نور مباحث، دعوی، شهادت، اقرار، صلح وغیره موضوعاتو باندې په اردو ژبه کښې دَ کار ضرورت دې. امید دې چه دَمذکوره کتاب دَ دویمې حصې په ذریعه باند به دَ دغه ضرورت پوره والې اوشی" وبالله التوفيق وهوالمستعان (قاموس الفقه: ٥٢٢/٤-٥٢٣).

کښې کیناستو سره فیصله کولو کښې یوه فائده دا هم ده چه د جمات د تقدس په رڼړا کښې به خلق د دروغو وینا نه کوی.[١]

خو دَ امام شافعي رحمه الله په نیز دَ قضاء انعقاد په جمات کښې مناسب نه دي ځکه چه په دې کښې دَ خصمینو خبرې اترې او شور غوبل سره دَجمات دَ تقدس خرابیدل لا زم راځي. دَدې نه علاوه په جمات کښې دَ فیصلې کولو په غرض به مشرك هم داخليږي حالانکه هغه نجس دې او دَ نجس جمات ته داخلیدل جائز نه دی. چنانچه دَدې خبرې په رڼړا کښې حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله قاضي تمیم بن عبدالرحمن په جمات کښې د قضاء دَ انعقاد نه منع کړې وو.[٢]

دَ لعان لغوی او اصطلاحی تعریف: لعان دَ باب مفاعله مصدر دې، دَ لعنت نه مشتق دې. دَ لعنت معنی لریوالي او محرومتیا ده. په دې اعتبار سره دَ لعان لغوی معنی دا شوه چه دَدوو یا زیاتو کسانو په خپل مینځ کښې په یو بل باندې لعنت کول. او په اصطلاح کښې دَ لعان تعریف داسې دې داسې څلور شهادتونه چه په قسم سره مؤکد وی. خاوند په خپل شهادت سره په خپل ځان باندې لعنت وئیلی وی اوښځې په خپل ځان باندې دَالله تعالی دَغضب دعا کړې دی، دَ سړی په حق کښې ګواهیانې حدقذف دی او دَ ښځې په حق کښې حد دَ زنا.[٣]

کیږی داسې چه کله چرې یو سړې په خپله ښځه باندې دَ زناتهمت اولګوی یا دَ پیدا کیدونکی بچی دَ نسب انکار اوکړی اوښځه دَ دغه تهمت نه انکار اوکړی نو اول په سړی باندې لعان واجب دې او کله چه سړې لعان اوکړی نو بیا په ښځه باندې هم لعان واجب دې.[٤]

---

[١]) بدائع الصنائع، كتاب القضاء، فصل: وأما آداب القضاء: ١٣/٧. حاشية ابن عابدين، كتاب القضاء: ٤٨/٨-٤٧، دارعالم الكتب. المدونة الكبرى، كتاب القضاء: ١٤٤/١٢. الذخيرة، كتاب القضاء، الباب الرابع فى آداب القضاة: ٥٨/١٠. المقنع،مع الشرح الكبير، مع الإنصاف، كتاب القضاء، باب: أدب القاضى، مسألة: ويستعين بالله ويتوكل عليه...... فصل: لا يكته القضاء فى الجامع والمساجد....: ٣٣٧/٢٨.

[٢]) الحاوى فى فقه الشافعى، كتاب القاضى، القول فى حكم القضاء، القضاء فى غيرالمسجد وكراهة القضاء فيه: ٣٠/١٦. جواهر العقود، كتاب القضاء، أدب القاضى: ٣٥٧/٢.

[٣]) هولغة: مصدر لاعن كقاتل، من اللعن: وهوالطرد والإبعاد، سمى به لا بالغضب للعنه نفسه قبلها، والسبق من أسباب الترجيح. وشرعًا: (شهادات)أربعة كشهودالزنا (مؤكدات بالأيمان مقرونة شهادته) باللعن وشهادتها بالغضب لأنهن يكثراللعن، فكان الغضب أردع لها (قائمة)شهاداته (مقام حد القذف فى حقه و) شهاداتها (مقام حدالزنا فى حقها)أى: إذا تلاعنا سقط عنه حد القذف وعنها حد الزنا، لأن الاستشهاد بالله مهلك كالحد بل أشد. (الدرالمختار، كتاب الطلاق، باب: اللعان، ص: ٢٤١).

[٤]) دَ لعان پس منظر دادې: چه په اسلام کښې دَ انسانی عزت اِو ناموس ډیر اهمیت دې. په دې وجه په شریعت کښې چه څومره دَ زنا سزاسخته کیخودې شوې ده نو دَ بل یو جرم سزا دومره سخته نه ده. دغه شان که په یو سړی باندې د بدئې تهمت اولګولې شی نودا دَ اسلام په نظر کښې یو لوئې جرم دې. اودَدې سزا اتیا (٨٠) کوړې پخپله قران مجید مقرر کړې ده. (سورة النور: ٥-٤). نوکه په یوه پاکدامنه ښځه یا سړی باندې دَ زنا تهمت اولګولې شی اودَ څلورو کسانو په ګواهئ سره دا ثابته نه کړې شی.......

دلعان طريقه: قاضي به د تولو نه مخکښې خاوند ته وائي چه څلور ځل داسې اووايه چه زه الله تعالى ګواه جوړوم چه زه په فلانکې ښځه باندې د زنا دعوى کښې رښتونې يم او په پنځم ځل دې اووائي که چرې زه په دغه خپله دعوى کښې دروغژن يم نو په ما دې د الله تعالى لعنت وى.

دې نه پس به قاضي دغه شان په ښځه باندې څلور ځل داسې اووائي چه زه الله تعالى ګواه جوړوم چه زما خاوند په ما باندې د زنا په الزام لګولو کښې دروغژن دې او په پنځم ځل به وائي چه که هغه په خپل الزام لګولو کښې رښتونې وى نو په ما دې د الله تعالى غضب وى.

دا ټول تفصيل پخپله په قرآن پاك کښې موجود دې. اوکه چرې دواړه دغه شان لعان اوکړى نو د دواړو په مينځ کښې به قاضي تفريق يعنى جدائي راولي.(١)

قوله: "بين الرجال والنساء" علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا الفاظ زياتي واقع شوى دى هم دغه وجه ده چه د دې الفاظو زيادت صرف د مستملى په روايت کښې دى د بل چا په روايت کښې نشته.(٢)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه شراح اعتراض کوى چه په دې ځائي کښې امام بخاري رحمه الله لغوه کلام کړې دې ځکه چه لعان خو هم د سړى او ښځې په مينځ کښې وى نه چه د سړى او سړى په مينځ کښې يا په ښځه او ښځه کښې. نو د "بين الرجال والنساء" څه مطلب دې؟ د حافظ ابن حجر رحمه الله سره د نورو حضراتو هم دغه رائې ده چه دا کلام لغوه دې او هم دغه وجه ده چه بين السطور "هذا حشو" ليکلې شوې دې او د مستملى نه علاوه بله يوه نسخه کښې هم دا نشته دې.

.... نو دغه الزام به دروغ ګنړلې شي او هغه ته به اتيا (٨٠) کوړې ورکولې شي. د قرآن دا حکم عام وو او په ظاهر د دې اطلاق په هغه سړو باندې هم کيدو څوك چه په خپله بى بى باندې داسې تهمت اولګوى. چنانچه حضرت هلال بن اميه رضي الله عنه خپله بى بى د شريك ابن سحماء سره متهم کړه. حضورپاك د عمومي قاعدې مطابق اوفرمائيل چه ګواه پيش کړه ګنې ستا په شا باندې به حد جارى کيږى. حضرت هلال رضي الله عنه عرض اوکړو چه ښه ده مونږ کښې د څوك سړى خپله بى بى په داسې حال کښې اوګورى او بيا دې ګواه لټوى؟ ليکن حضورپاك مسلسل د هغه نه د ثبوت اصرار کولو او فرمائيلې ئې ګنې حد به دربانديې جارى کيږى. تردې چه پخپله په قرآن مجيد کښې دا آيت د لعان نازل شو. (سورة النور: ١٠-٦). بعضې رواياتو کښې د حضرت هلال بن اميه رضي الله عنه په ځائي د عويمر عجلاني ذکر دې.

چونکه د ښځې خاوند معامله د خصوصى نوعيت حامل ده او د ښځې ګنده کيدل نيغ په نيغه د خاوند مفاد او د هغه عزت نفس مجروح کوى. بل د ګواهانو نه مهيا کيدو د وجې که هغه چپ پاتې شي ليکن د دغه صورت حال نه خبريدو نه پس د يو شريف سړى او ښځې په مينځ کښې کورنې ژوند مضبوط او د خوشحالئ تعلقات په ځائي پاتې کيدل ممکن نه وى. په دې وجه په دې معامله کښې دا خصوصى حکم ورکړې شو چه د خاوند او ښځې نه به دې مخصوصو الفاظو سره قسم واخستلى شي او په هغوى باندې دې د لعنت او غضب سره د خيرو الفاظ اووئيلى شي او بيا دې دا دواړه جدا کړې شي. ځکه چه داسې بې اعتمادئي او بې اعتبارئي سره دارشته په ځائي ساتل به د دواړو دپاره د بې آرامئ او اضطراب سبب وى.

(١) ردالمحتار مع الدر المختار، کتاب الطلاق، باب: اللعان: ١٥٧/٥.

(٢) عمدة القاري: ٢٤١/٤، فتح الباري: ٦٧١/١.

قوله: "عندي: هذا صحيح" په دې توګه چه کوم د "بين" لفظ دې دا د لعان متعلق نه دې بلکه د قضاء متعلق دې او مطلب دا شوچه "باب: القضاء في المسجد بين الرجال والنساء" يعنى په جمات کښې فيصله د سړو او ښځو په مينځ کښې، نو دَدې نه د سړو او سړو يا د ښځو او ښځو په مينځ کښې به فيصله په طريق اولى ثابتيږي.[1]

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۳]

-۴۲۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ[2] أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَلَاعَنَا فِي الْمَسْجِدِ وَأَنَا شَاهِدٌ.

د حديث ترجمه: د حضرت سهل بن سعد رضى الله عنه نه روايت دې چه يو سړي اووئيل يا رسول الله! تاسو اووايئ چه يو سړې خپلې ښځې سره څوك سړې (بدكارى كولوسره) اووينى نو آيا هغه دې قتل كړي؟ بيا دغه دواړو (ښځې خاوند) په جمات كښې لعان اوكړو په داسې حال كښې چه زه هلته موجود ووم.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه راويان دى:

① **يحيى رحمه الله:** دا ابو زكريا يحيى بن موسى بلخى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الحيض، باب: دلك المرأة إذا تطهرت من المحيض، كيف تغتسل، وتأخذ فرصة ممسكة، فتتبع أثر الدم كښې تير شوى دى.[3]

② **عبدالرزاق رحمه الله:** دا عبد الرزاق بن همام صنعانى رحمه الله دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان باب: حسن إسلام المرء لاندې تيرشوى دى.[4]

---

[1] هامش اللامع: ۱۶۲/۱، الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲، سراج القارى: ۴۷۱/۲.

[2] أخرجه البخارى أيضًا فى التفسير، سورة النور، باب: قوله عزوجل: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۵. وباب: ﴿وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۶. وفى الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث، لقول الله تعالى: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ رقم الحديث: ۵۲۵۹. وباب اللعان ومن طلق بعد اللعان، رقم الحديث: ۵۳۰۹. وفى المحاربين، باب: من أظهر الفاحشة واللطخ والتهمة بغير بينة، رقم الحديث: ۶۸۵۴. وفى الأحكام، باب: من قضى ولا عن فى المسجد، رقم الحديث: ۷۱۶۵، ۷۱۶۶. وفى الاعتصام، باب: ما يكره من التعمق والتنازع فى العلم والغلو فى الدين والبدع، رقم الحديث: ۷۳۰۴. ومسلم فى صحيحه، فى كتاب اللعان، رقم الحديث: ۱۴۹۲. وأبوداؤد فى سننه، فى الطلاق، باب: فى اللعان، رقم الحديث: ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲. والنسائى فى سننه، فى الطلاق، باب: بدء اللعان، رقم الحديث: ۳۴۹۶. وفى جامع الأصول، حرف اللام، الكتاب الثالث: فى اللعان ولحاق الولد، الفصل الأول: فى اللعان وأحكامه، رقم الحديث: ۸۳۸۱، ۷۱۳/۱۰.

[3] كشف البارى، كتاب الحيض، باب: دلك المرأة إذا تطهرت من المحيض، كيف تغتسل، وتأخذ فرصة ممسكة، فتتبع أثر الدم، ص: ۳۷۴.

[4] كشف البارى: ۴۲۱/۲.

③ ابن جريج رحمه الله: دا عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج رحمه الله دي. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الحيض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله لاندې تيرشوى دى. (١)

④ ابن شهاب رحمه الله: دا محمد بن مسلم ابن شهاب الزهرى رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دريم حديث لاندې تير شوى دى. (٢)

⑤ سهل بن سعد رضي الله عنه: دا صحابئ رسول حضرت سهل بن سعد بن مالك بن خالد خزرجى ساعدى رضي الله عنه دي. دَ دوى حالات كشف البارى، كتاب الوضو، باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تيرشوى دى. (٣)

دَ حديث شرح: **قوله:** "أن رجلا" دَمحدثينو او شارحينو په دې امر كښې اختلاف دې چه دا رجل څوك وو؟ نو دې باره كښې درې نومونه ذكرشوى دى. (٤) ① هلال بن اميه ② عاصم بن عدى ③ عويمر عجلانى. صحيح بخارى كښې دَ عويمر عجلانى دَ سائل كيدو تصريح موجود ده. (٥)

قوله: "أرأيت رجلا؟" رومبې همزه استفهاميه ده. مطلب دادې چه اې دَ الله رسول ! ماته اووايئ كه يو سړې چرته خپلې ښځې سره پردې سړې اووينى نو آيا هغه به قتلوى كه نه؟ (٦)

قوله: "فتلاعنا" دَ سائل په سوال اودَدې جملې په مينځ كښې ډيره زياته خبره محذوف ده. كومه چه دَ نورو روايتونو سره راښكاره كيږى. دَ كوم خلاصه داده چهسائل دا سوال اوكړو

---

(١) كشف البارى، كتاب الحيض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله، ص: ٢٠٤

(٢) كشف البارى: ١/٣٢۶.

(٣) كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه.

(٤) مصابيح الجامع شرح الجامع الصحيح للإمام البخارى: ٢/١٢٤، عمدة القارى: ٤/٢٤٢. يوڅلورم نوم حضرت سعد بن عباده رضي الله عنه هم نقل دې. چه په حيثيت دَ سائل صحيح مسلم كښې ذكر دې. وئى ګورئى: حدثنى عبيدالله بن عمر القواريرى، وأبوكامل فضيل بن حسين الجحدرى، واللفظ لأبى كامل، قالا: حدثنا أبوعوانة، عن عبدالملك بن عمير، عن وراد، كاتب المغيرة، عن المغيرة بن شعبة، قال: قال سعد بن عبادة: لورأيت رجلا مع امرأتى لضربته بالسيف غير مصفح عنه، فبلغ ذلک رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: أتعجبون من غيرة سعد، فوالله لأنا أغير منه، والله أغيرمنى، من أجل غيرة الله حرم الفواحش، ما ظهرمنها، وما بطن، ولا شخص أغير من الله، ولا شخص أحب إليه العذر من الله، من أجل ذلک بعث الله المرسلين، مبشرين ومنذرين، ولا شخص أحب إليه المدحة من الله، من أجل ذلک وعدالله الجنة. (صحيح مسلم، كتاب اللعان، رقم الحديث: ١٤٩٩).

(٥) صحيح البخارى، كتاب التفسير، سورة النور، باب: قوله عزوجل: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ﴾ رقم الحديث: ٤٧٤٥، وباب: ﴿وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ رقم الحديث: ٤٧٤۶، وكتاب الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث: لقول الله تعالى: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ رقم الحديث: ٥٢٥٩، وباب اللعان ومن طلق بعداللعان، رقم الحديث: ٥٣٠٩.

(٦) شرح الكرمانى: ٤/٨٢، عمدة القارى: ٤/٢٤٣.

چه هغه لیدونکي سړي ایا خپله ښځه قتل کړي که څه اوکړي؟ بیا الله تعالی د هغه په شان کښې دَ لعان دا حکم رانازل کړو. نو نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه واخله ستا او ستا دَ ښځې باره کښې دَ الله تعالی دَ طرف نه فیصله راغلې ده. بیا په دواړو باندې په جمات کښې لعان اوکړې شو. راوی وائی چه زه هم دغه وخت په جمات کښې موجود ووم.(۱)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: په مذکوره حدیث شریف کښې ذکر شو چه حضورپاك دَ سړي او دَ ښځې دَ دواړو په مینځ جمات کښې لعان اوکړو او په ترجمة الباب کښې هم دغه ذکرشوی دی.(۲)

۱۳-بَابٌ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أُمِرَ وَلَا يَتَجَسَّسُ

داباب په دې باره کښې دې چه کله دَ چا کورته لاړشي نو چه په کوم ځائی کښې غواړي مونځ دې اوکړي، یا «دَ مالك مکان دَ طرف نه، چه هغه ته په کوم ځائی کښې دَ مونځ کولو دَ پاره اووئیلې شی، هم هلته دې اوکړي او تجسس دې نه کوي»

دَترجمة الباب مقصد: ترجمة الباب کښې دکلمه "او" په ذریعه دوه خبرې ذکردي: ① دَ چا کورته تلونکي که هلته مونځ کول غواړي نوهغه ته اختیار دې چه بغیرتپوس نه چرته چه غواړي مونځ دې اوکړي. اوکه غواړي نو دَ کور والا نه دې معلومه کړي چه دَ مونځ اداکولوځائی کوم یو دې. بیا دې هلته مونځ اداکړي. البته ډیر تجسس او اخوا دیخوا کتل وغیره دې نه کوي. ② دویم دا چه په ترجمة الباب کښې سوال کولې شی چه دَ چا کورته تلونکي که هلته مونځ اداکول غواړي نو څه به کوي؟ هلته په خپله مرضئ چه هر چرته وی مونځ دې اداکړي یا دَ کور والو نه دې دَ مونځ دَ ځائی معلومات کولوسره مونځ اداکړي؟ نو ددې سوال جواب دَ حدیث باب نه ملاویږي چه هغه دې دَ کور دَ خلقو نه تپوس اوکړي هغوی چه چرته دَ مونځ کولو اووائی هم هلته دې مونځ اداکړي. او په دې صورت کښې هم دَ تجسس نه ځان ساتل پکاردی.(۳)

---

(۱) عمدة القاري: ۲۴۳/٤.

(۲) ایضاح البخاري: ۲۰۸/۳.

(۳) حضرت مولانا محمدانورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه دَ بخاری شریف شارحینو دواړه صورتونه دَ امام بخاری رحمه الله مقصد خودلې دې چه کوم غواړی اختیاردې کړی. مګر زه ګنړم چه دَترجمې مقصد حسب امر صاحب الدارخودې مګر بیا دا خیال کولوسره چه دَ شارع علیه السلام حکم هم په دې باندې منحصر اونه ګنړلې شی، دویم صورت ئې هم ذکرکړو. احقر عرض کوی چه کیدې شی هم ددې دَ پاره تجسس منع کړې شو ځکه چه چرته غواړی مونځ کولو کښې دا هم کیدې شی چه هغه ئې په داسې ځائی کښې کول غواړی چرته چه دَ کور والو خوښه نه وی. یا دَ پردې او ستر خلاف وی یا په هغه ځائی کښې داسې کورنې سامان وی کوم چه هغه ته خودل نه غواړی وغیره. او دا خبره ده که چرته دَ کورمالك عام اجازت ورکړی چه چرته غواړی مونځ دې اوکړی بیا څه باك نشته. داخو عام خبره شوه لیکن که یو سړې څوك ولې یا بزرګ راوغواړی دَ خپل کور څه حصه بابرکته جوړولو دَ پاره یا دَ مونځ دَپاره یو ځائی مقررکول غواړی نو بهتر هم دغه ده چه هغه بزرګ ځائی معلوم کړی لکه چه حضورپاك معلوم کړو. والله اعلم. په دې حدیث سره دَ صالحینو په آثارو سره دَ برکت حاصلولو ثبوت معلوم شو او سلفی حضرات.......

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله لیکی چه دعام شراحو رائې داده چه د ترجمې دوه جزه دی. یو "یصلی حیث شاء" او دویم "حیث أمر" اوس اختلاف په "لایتجسس" کښې پیدا کیږی چه دَ څه متعلق دې؟ دَ اول جز که دَ دویم سره. دَ شارحینو رائې داده چه دَ دویم جز سره متعلق دې او مطلب دادې چه چرته حکم ورکړې شی هم هلته دې مونځ اوکړی. تجسس دې نه کوی او اخوا دیخوا دې نه ګوری. او دَ حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله رائې داده چه دَ دواړو سره متعلق کیدې شی.

اوس دلته دا واورئې چه دلته دَ روایت نه صرف "حیث أمر" کیدې شی ځکه چه حضورپاک تپوس کړې وو چه چرته مونځ اوکړم؟ په دې باندې حضرت عتبان رضی الله عنه اووئیل چه فلانکی ځائې کښې، دا حیث أمر شو. او دَ حیث شاء په روایت کښې چرته ذکر نشته. حضرت شاه ولی

.... کوم چه دا کارونه بې حیثیت ګرځوی په هغې رد اوشو. حرمین شریفین کښې دَهغه تبرکاتو نښې تردې چه دِ نبی کریم دَ پیدا کیدو ځائې او دَ حضرت خدیجه رضی الله عنها کور ئې معطل او بې نښې کړې دې اودې ته دَ خالص توحید نوم ورکولې شی. یعنی د هغه یوڅوك کسانو نه علاوه د ټولې دنیا دَ کروړونو عام مسلمانان او علماؤ ټول د توحید په مقابله کښې ناخالص دی. مګر ولې هم دغهٔ حدیث د بخاری شریف دَدې خبرې کامل ثبوت نه دې چه دَ حضورپاك څرته په یو ځائې باندې صرف نفل مونځ کولو سره به صحابه کرامو هغه ځائې څومره دَ برکت ګنړلو. آیا دا څوك وئیلې شی چه هغه ځائې حضرت عتبان بن مالك رضی الله عنه دَ بت پرستو په شان دَ عبادت ځائې جوړ کړې وو؟ بیا څهٔ وجه ده چه په کوم کور مبارك کښې د حضورپاك پیدائش شوې دې په کالونو حضورپاك په هغې کښې عبادت کړې دې، شپې ورځې ئې تیرې کړی دی. او دَ حضرت خدیجه رضی الله عنها په کورکښې به څوځل د الله تعالی دَ طرف نه وحی نازل شوې وی او په هغې کښې حضورپاك په سوونو نوافل بلکه فرائض هم ادا کړې وی. بیا دا چه د دیارلسو سوو کالو پورې دَ هر دوِر حجاج او زائرینو دَ دغه مبارکو مقاماتو زیات کولو او دَ حضرت عتبان رضی الله عنه په شان هلته ئې دَ برکتِ د حاصلولو د پاره نفل مونځونه هم کول. څوارلسمه صدی راتلو سره دغه مقدس مقامات صرف یو دَ وهم خطره جوړولو په وجه چه خلق به هلته شرك کوی دَهغې نښې ئې هم ختمې کړې یا ئې هغه بندې کړې آیا هلته هم د نورو جماتونو اومدینې طیبې په شان د سپاهیانو څوکۍ کیښولو سره صرف دمزعوم شرك بندول نه شو کیدې. د نورو صحابه کرامو ډیر واقعاتو نه استبراك ثابت دې نو آیا دَ هغوی نه زیات دا خلق دَ څه خالصِ توحید منونکی دی؟ زما دعاجزئی درخواست د موجوده دَ نجد علماؤ او امراؤ ته دې چه هغوی دې د تلافی مافات طرف ته ډیر زر توجه اوکړی. علامه ابن قیم رحمه الله دَ زادالمعاد هم په شروع کښې دَ حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها حدیث دَمسلم شریف نه نقل کړې دې چه هغې جبه مبارکه راویستله او وئې فرمائیل چه دا د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها سره ترآخره پورې وه دَ هغې د وفات نه پس ماله راغله. چونکه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به دا اچوله په دې وجه مونږ دا وینځو او بیمارانو له هغه اوبه ورکوو او هغوی ته شفا ملاویږی. او حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه چاسره چه حضورپاك په مدینه منوره کښې تر اووه میاشتو پورې میلمه اوسیدلو، دَ حضرت ابوایوب رضی الله عنه او بی بی ئې دا معمول وو چه دواړه وخته به ئې حضورپاك له خوراك راوړو او څه چه به حضورپاك ته پاتې شو هغه به ئې خوړلو. څوك نجدی مزاج داسې وئیلې شی چه داسې خو ټول کوی مګر اوس نورِ اوګورئې چه حضرت ابوایوب رضی الله عنه به د برکت حاصلولو دَپاره هم هلته ګوتې لګولې چرته چه به ئې د حضورپاك دَ ګوتو نښې لیدلې. (زرقانی، وفا الوفاء، حاکم، اصابه) افسوس دې چه زمونږ نجدی رونړه اودهغوی په شان خیال لرونکی داسې خبرې مهمل ګنړی. (انوارالباری: ۴۸/۱۴).

الله رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله د اصولو نه دادی چه د روایت دویم طریق طرف ته اشاره فرمائی نو دلته امام بخاری رحمه الله یو بل طریق طرف ته اشاره اوکړه په کوم کښې چه تخییر موجود دې. اودویم قول دادې چه دلته "هل" مقدر دې او مطلب دادې چه "إذا دخل بيتا هل يصلى حيث شاء أوحيث أمر" اود روایت نه دَدې جواب معلوم شو "أى: يصلى حيث أمر" او بعضې حضرات فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه مسئله محل د غور اوفکر ده ځکه چه د روایت د لفظ نه امر ثابتیږی او راغوښتل دلیل دې دَدې خبرې چه اختیار دې چرته چه غواړې مونځ دې اوکړی.(۱)

دَ چاکور ته دَ تلو ادب: "ولايتجسس" دَدې لفظ نه معلومیږی چه یو سړې دَ چا کور ته لاړشی نو دَ هغه دَ پاره مناسب او بهتر هم دغه ده چه هغه دَ تجسس او تفتیش په نظر سره کورکښې اخوادیخوا نه ګوری راګوری بلکه خپل کارسره دې کار لری اودَ هغه ځائی نه دې واپس راشی.(۲)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۱۴]

- ۴۲۴ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عِتْبَانَ بْنِ مَالِكٍ(۳) أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ فَقَالَ «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَصَفَفْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

د حدیث ترجمه: د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ د هغه کور ته تشریف راوړو او وئی فرمائیل ته په خپل کور کښې چرته خوښوې چه زه هغه ځائی کښې

---

(۱) تقریربخاری شریف: ۱۵۶/۲.

(۲) فیض الباری: ۵۵/۲.

(۳) أخرجه البخاری أیضًا فی المساجد، باب: المساجد فی البیوت، رقم الحدیث: ۴۲۵. وفی الجماعة، باب: الرخصة والمطر والعلة أن یصلی فی رحله، رقم الحدیث: ۶۶۷. وباب: إذا زار الإمام قومًا فأمهم، رقم الحدیث: ۶۸۶. وفی صفة الصلاة، باب: یسلم حین یسلم الإمام، رقم الحدیث: ۸۳۸. وباب: من لم یرد السلام علی الإمام، واکتفی بتسلیم الصلاة، رقم الحدیث: ۸۴۰. وفی التطوع، باب: صلاة النوافل جماعة، رقم الحدیث: ۱۱۸۶. وفی المغازی، باب: شهودالملائکة بدراً، رقم الحدیث: ۴۰۰۹، ۴۰۱۰. وفی الأطعمة، باب: الخزیرة، رقم الحدیث: ۵۴۰۱. وفی الرقاق، باب: العمل الذی یبتغی به وجه الله، رقم الحدیث: ۶۴۲۳. وفی استتابة المرتدین، باب: ماجاء فی المتأولین، رقم الحدیث: ۶۹۳۸. ومسلم فی صحیحه، فی الإیمان، باب: الدلیل علی أن من مات علی التوحید، رقم الحدیث: ۳۳. وفی المساجد، باب: الرخصة فی التخلف، رقم الحدیث: ۲۶۳. والنسائی فی سننه، فی الإمامة، باب: إمامة الأعمی، رقم الحدیث: ۷۸۹. وباب: الجماعة للنافلة، رقم الحدیث: ۸۴۵. وفی السهو، باب: تسلیم المأمون حین یسلم الإمام، رقم الحدیث: ۱۳۲۸. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحکامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحکامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمکنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحادیث متفرقة، رقم الحدیث: ۳۶۸۶، ۴۸۴/۵.

مونځ اوکړم؟ د هغه وینا ده چه ما د یو ځائی طرف ته اشاره اوکړه نو نبی کریم ﷺ تکبیر اووئیلو او مونږ حضورپاك پسې شاته صف جوړ کړو نو حضورپاك مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف ټول رجال پنځه دی:

① عبدالله بن مسلمه رحمه الله: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۱)

② ابراهیم بن سعد رحمه الله: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم قرشی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: ما ذکر موسی علیه السلام فی البحر إلی الخضر لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ ابن شهاب رحمه الله: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ محمود بن الربیع رحمه الله: دا محمود بن الربیع بن سراقه خزرجی انصاری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب ، باب: متی یصح سماع الصغیر لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ حضرت عتبان بن مالك رضی الله عنه: دَدوی پوره نوم عتبان بن عمرو بن عجلان بن زید دې. دوی انصاری دی. دَ دوی مور بی بی دَ قبیله مزینه نه وه. دَ دوی واده دَ لیلی بنت رتاب ابن حنیف بن رتاب بن امیه سره شوې. دَ چانه چه ئی یو ځوئی عبدالرحمن پیدا شو. قبا سره نیزدې (یعنی مدینې نه دوه درې میله فاصله باندې) دَ دوی کور وو. دَ خپلې قبیلې سردار اودَ دوی امام وو.

دَ دوی دَ جمات او کور په مینځ کښې یوه وادی وه. کله چه به باران کیدو نو په هغې کښې به اوبه جمع کیدې. دَ نظر دَ کمزورئی دَ وجې نه په دغه اوبو کښې تیریدل او جمات ته تلل به ئې ډیر سخت محسوسول. نو هغوی دَ حضورپاك نه اجازت اوغوښتو چه ماته په جمع کښې دَ شرکت په ځائی هم په کورکښې دَ مونځ کولو اجازت راکړه. حضورپاك تپوس اوکړو چه ته دَ اذان آواز اورې عرض ئی اوکړو چه آوجی، نو حضورپاك دوی ته اجازت ورنه کړو.

دَ عبدالواحد بن ابی عون رحمه الله نه روایت دې چه رسول الله ﷺ دَ هغوی او حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه په مینځ کښې رورولی قائمه کړې وه. هغوی په غزوه بدر، غزوه احد او غزوه خندق کښې شرکت کړې دې. باقی غزواتو کښې ئی دَ نابینا کیدو دَ وجې نه شرکت اونه کړې شو.

---

(۱) کشف الباری: ۸۰/۲.
(۲) کشف الباری: ۳۳۳/۳.
(۳) کشف الباری: ۳۲۶/۱.
(۴) کشف الباری: ۳۹۳/۳.

د جمهورو په نيز د بدري صحابه كرامو نه وو. ليكن ابن اسحاق رحمه الله د بدر په شركاؤ كښي د دوى ذكر نه دې كړې. هم په دې زمانه كښې د دوى نظر لاړو نو دوى نبى كريم ﷺ ته درخواست اوكړو چه تاسو زما كورته تشريف راوړئى او زما په كوركښې چرته يو ځائى كښې مونځ اداكړئى دې د پاره چه زه هغه ځائى د ځان د پاره د مونځ ځائى جوړكړم. نو حضورپاك هم داسې اوكړه.

د محمد بن عمر رحمه الله بيان دې چه ترننه پورې خلق مدينه كښې د دوى په كوركښې د بركت د حاصلولو د پاره هغه ځائى كښې مونځ كوى. دوى د حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه د خلافت په دوران كښې تقريبًا ۵۲ھ كښې وفات شوى دوى وخت كښې د دوى څه اولاد هم موجودنه وو.([1])

د حديث شرح:

قوله: عَنْ عِتْبَانَ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ: د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم ﷺ د هغوى كورته تشريف راوړو.

نبى كريم ﷺ پخپله راغلو؟ يا حضورپاك راغوښتې شوې وو؟: د دې روايت نه معلوميږى چه نبى كريم ﷺ پخپله تشريف راوړې وو. خو په حقيقت كښې په دې روايت كښې ډير اختصار دې. په تفصيلى روايت كښې دا خبره ملاويږى چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه د جمعې په ورځ د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او عرض ئې اوكړو چه اې د الله رسوله! زه غواړم چه تاسو زما كور ته تشريف راوړئى. نو حضورپاك د هفتې په ورځ د دوى كور ته تشريف يوړو. او حضورپاك سره حضرت ابوبكر او حضرت عمر رضي الله عنهما هم وو.([2])بعضې رواياتو كښې دى چه هغه پخپله هم نه دې راغلې بلكه هغه د حضورپاك په خدمت كښې يو سړې پيغام وركولو سره ليږلې وو. ابن حبان رحمه الله په خپل صحيح كښې دا روايت نقل كړې دې.([3])

---

[1]) أسدالغابة: رقم الترجمة: ٣٥٣٥. معرفة الصحابة: رقم الترجمة:٢٣٣٣،ص: ٢٢٢٥. الطبقات الكبرى لابن سعد: رقم الترجمة:٢٦٠، ٥٠٩/٣.

[2]) عن محمود بن الرابيع الأنصارى أخبرنى عتبان بن مالك: أنه كان إمام قومه وقد شهد بدراً. فقال للنبى صلى الله عليه وسلم أنه لما ساء بصرى شقت على إجازة الوادى إذا سال بينى وبين مسجد قومى، فقال للنبى صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة: رأيتنى يارسول الله! لواتيتنى، فصليت فى مكان من بيتى، أتخذه مصلى؟ فقال له:سأفعل، فغدالنبى صلى الله عليه وسلم يوم السبت ومعه أبوبكرو عمر رضى الله عنهما، فدخل، فما جلس حتى قال: أين تحب أن أصلى فى بيتك؟ فأشرت إلى الناحية التى أردت، فصلى فيها ضحى، وحبسناه على خزيرة يصنع له. (المعجم الكبير للطبرانى، عتبان بن مالك، رقم الحديث: ١٤٧٦١، ٣١/١٨).

[3]) عن أبى هريرة رضى الله عنه أن رجلا من الأنصار عمى، فبعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن تعال، فاخطُط فى دارى مسجداً أتخذه مصلى، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم واجتمع اليه قومه، وبقى رجل منهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"أين فلان؟"، فغمزه بعض القوم: إنه وإنه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أليس قد شهد بدراً؟"، قالوا بلى يارسول الله! ولكنه كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"........

قوله: فَقَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟»: او وئې فرمائيل چه ته په خپل کور کښې چرته خوښوې چه زه هغه ځائې کښې مونځ اداکړم؟

دٙمستملي په روايت کښې صرف دٙ "أن يصلي لك" الفاظ دي. دٙ "من بيتك" الفاظ په کښې نشته دي. اودٙ کشميهني په روايت کښې دٙ "من بيتك" په ځائې دٙ "في بيتك" الفاظ دي. (۱)

علامه عيني رحمه الله دې ځائې کښې يو سوال اودٙ هغې جواب نقل کړې دې چه مونځ خودٙ الله تعالى دٙ پاره اداکيږي بيا دلته دٙ حضورپاك دا فرمائيل چه زه ستا دپاره مونځ اوکړم دا به څنګه صحيح وي؟ نودې جواب دا ورکړې شوې دې چه نفس مونځ خودٙ الله تعالى دٙپاره دې او ادا کول هغه ځائې کښې وو کوم چه دٙ مانځه دٙ پاره خاص کول وو. لکه چه حضورپاك دا اوفرمائيل چه کوم ځائې ته دٙ مونځ دٙ اداکولو دٙپاره مخصوص کول غواړې هغه اوښايه چه زه په هغه ځائې کښې مونځ اوکړم. (۲)

قوله: قَالَ: فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَفْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ. دٙ هغه وينا ده چه ما دٙ يو ځائې طرف ته اشاره اوکړه نو نبى کريم ﷺ تکبير اووئيلو، او مونږ دٙ حضورپاك شاته صف جوړکړو، نو حضورپاك مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

په دې عبارت کښې دٙ بعضې رواياتو مطابق دٙ "فصففنا" لفظ دې دٙ "وصففنا" په ځائې. او بعضې نسخو کښې دٙ "صففنا" په ځائې دٙ "فصفّنا" لفظ دې. په اول صورت کښې به مطلب دا وي چه مونږ صف جوړکړو او دويم صورت کښې به مطلب دا وي چه نبى کريم ﷺ دٙخپل ځان شاته زمونږ صف جوړکړو. (۳)

دٙ نوافلو دٙ جمع حکم: دٙ مذکوره حديث شريف نه دا خبره مخې ته راځي چه نبى کريم ﷺ دٙ نفل مونځ جمع اوکړه. نو پوهيدل پکاردي چه دا دٙ نبى کريم ﷺ دٙ هميشه معمول نه وو او نه ډيره لوئې جمع وه، او نه ددغه جمع دٙ پاره څه باقاعده دعوت ورکړې شوې وو. بلکه دلته خو حضرت عتبان رضي الله عنه صرف حضورپاك ته درخواست کړې وو چه حضورپاك تشريف راوړي او زما په کورکښې مونځ اوکړي چه ماته په دغه ځائې کښې برکت حاصل شي او بيا زه هم هغه ځائې کښې مونځ کوم. هغه خو راتلوسره پخپله نبى کريم ﷺ ځان سره سيدنا صديق اکبر او فاروق اعظم رضي الله عنهما راوستل او په کور کښې ئې مونځ ادا کړو نو دا ټول بغيردٙ څه دعوت نه اوشو. دې نوعيت لره مخې ته ساتلوسره ائمه کرام په دې مسئله کښې مختلف شو.

دٙ احنافو مسلك: دٙ احنافو په نيز که چرې دٙ نوافلو دٙ فرائضو په شان اهتمام اوکړې شي او دٙ اذان او دٙ اقامت يا په بل څه طريقه خلق راؤغوښتې شي نو جمع کول مکروه تحريمى دي.

.... لعل الله اطلع على أهل بدر، فقال: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم". (صحيح ابن حبان، كتاب الجهاد، باب الخروج وكيفية الجهاد، رقم الحديث: ٤٧٩٨، ١١/١٢٣).

(١) فتح الباري: ١/٦٧٢، عمدة القاري: ٤/٢٤٥.

(٢) عمدة القاري: ٤/٢٤٥.

(٣) عمدة القاري: ٤/٢٤٥.

که چرته کله کله اذان او اقامت یا دَ تداعی (رابللو) نه بغیر دَ امام نه علاوه یو، دوه یا درې کسان دَ جمات په یو گوټ کښې نفل مونځ په جمع سره اوکړی نو څه حرج نشته. اوکه چرته دَ امام نه علاوه څلور کسان دَ هغه سره په جمع کښې شریک وی نو په دې کښې اختلاف دې. دَ صحیح قول مطابق دامکروه تحریمی دی. او په دې باره کښې دَ رمضان اوغیر رمضان څه تفریق هم نشته دې. (۱)زمونږ دَ استاذانو نه دَ حضرت مولانا سید حسین احمد مدنی رحمه الله ذاتی خیال او رائې په رمضان کښې دَ نوافلو په جمع سره دَ کولو دَ جواز وه لیکن دا دَ حضرت اقدس ذاتی رائې وه دَ جمهورو احنافو نه ددې په خلاف قول نقل دی. والله تعالی اعلم بالصواب. (۲)

---

[1]) أن التطوع بالجماعة إذا كان على سبيل التداعي يكره في الأصل للصدر الشهيد. أما إذا صلوا بجماعة بغير أذان وإقامة في ناحية المسجد لا يكره. وقال شمس الأئمة الحلواني: إن كان سوى الإمام ثلاثة لا يكره بالاتفاق، وفي الأربع اختلف المشايخ، والأصح أنه يكره اهـ. كذا في شرح المنية. وقال ابن عابدين في منحة الخالق تحت قوله:"أما إذا صلوا بجماعة إلخ" لا محل لهذه الجملة هنا، وإنما محلها فيما بعد عند ذكر حكم تكرارها. (البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۱/۶۰۴،۶۰۶ دارالكتب العلمية). أن الجماعة في التطوع ليست بسنة إلا في قيام رمضان، وفي الفرض واجبة أو سنة مؤكدة، .... لأن الجماعة من شعائر الإسلام، وذلك مختص بالفرائض أو الواجبات دون التطوعات. (البدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: فيما يفارق التطوع الفرض: ۲/۳۰۱). وكذا في الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس في الإمامة، الفصل الأول في الجماعة: ۱/۸۳.

[2]) حضرت مولانا مفتی محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم په خپله یوه مقاله کښې دَ حضرت اقدس مولانا سید حسین احمد مدنی قدس سره په دې مسئله کښې دلائل دَ هغې جوابونه او دَ جمهور فقهاء احناف مسلك په ډیر تفصیل سره ډیر په مدلل انداز کښې لیکلی دې. کوم چه فقهی مقالات، دویم جلد او فتاوی عثمانی اول جلد کښې موجود دې. ددې طرف ته مراجعت به فائده مند وی. دَ مذکوره مسئلې باره کښې دَ انوارالباري څلورم جلد کښې هم ډیر تفصیلی بحث موجود دې کوم چه دَ کتلو قابل دې. په دې کښې په دغه باره کښې دَ اکابر علماء دیوبند چه کوم معمول نقل کړې شوې دې دَ عام فائدې په خاطر صرف هغه ذکر کولې شي:

په دې سلسله کښې دَ اکابرعلماء دیوبند نه دَ حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله چه په دغه دِله کښې دَ حدیث اوفقهې دواړو مسلم امام وو ارشاد دی: "دَ نوافلو جمع بغیردَ هغه موقعو نه کوم چه دَ حدیث نه ثابت دی که چرې تداعی سره وی نو په فقه کښې مکروه تحریمی دی اود تداعی نه مراد دَ څلورو مقتدیانو موجودیدل دی، لهذا صلوۃ کسوف، تراویح او استسقاء صحیح دی. باقی ټول مکروه دی. (کذافی کتب الفقه، فتاوی رشیدیه، ص: ۱۲۸/۱).

بل ځائې کښې ئې فرمائیلی دی: "دَ نوافلو جمع که تهجد وی اوکه غیر تهجد، سوا دَ تراویح، کسوف او استسقاء نه که چرته څلور مقتدیان وی نود احنافو په نیز مکروه تحریمی ده. برابره خبره ده که پخپله راجمع شوی وی اوکه دَ چا په راغوښتو سره راغلی وی اود دریو په صورت کښې اختلاف دې. البته په دِوو کښې کراهت نشته. (کذافی کتاب الفقه،ص: ۶۶/۲).

دَ حضرت شیخ الهند مولانا محمودالحسن صاحب رحمه الله په رمضان کښې دَ احیاء لیالی او دَ قرآن مجید اوریدو ډیر شوق وو په دې وجه ئې اول دا معمول وو چه بغیردَ تداعی به ئې په تهجد کښې قرآن مجید اوریدو، خاص میلمنو به شرکت کولو چه دَ دوه یا دَ څلورو نه به زیات نه وو. دَ مکان دَ بهر دروازه به ئې بندوله. حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب دیوبندی، صدر مفتی دارالعلوم دیوبند دام ظلهم العالی لیکلی دی: چه زما په نیز په زیر بحث کښې فتوی هم دغه ده چه دَ تراویح نه علاوه په ....

...... رمضان كښې بل څه دَ نفل مونځ په جمع صحيح نه دي. جمهور محدثين او فقهاء هم په دې باندې دي او هم په دې باندې د اكابر علماء ديوبند عمل دې. سيدي و سندي حضرت شيخ الهند قدس سره د چا معمول چه په پوره رمضان كښې د شپې د بيدارئى او په نفلونو كښې د قرآن د اوريدو وو. كله چه خلقو به دغه جمع كښې د شريكيدو خواهش ښكاره كړو نودې اجازت ئې ورنه كړو. د كور دروازه ئې بنده كړه. د حافظ كفايت الله صاحب په اقتداء كښې به ئې قرآن مجيد اوريدو او په كور كښې به جمع كيده په كومه كښې به چه ۴۰/۵۰ كسان شريكيدل. دا احقر يخپله هم د حضرت رحمه الله د ماليا د قيد كيدو نه مخكښې دوه كاله هم په دغه جمع كښې شريك شوې نه دې. كوم چه د تراويح جمع وه. د نفل او تهجد جمع حضرت رحمه الله كله هم نه ده برداشت كړې. د حضرت مدني اوچت شان او علمي مقام په خپل ځائې دې ليكن چه كله جمهور احنافو د محقق ابن همام رحمه الله تفردات د عمل قابل اونه ګنړلو، او د حضرت شاه ولي الله رحمه الله او مولانا اسماعيل شهيد رحمه الله تفردات ئې معمول جوړنه كړل نود روستو راتلونكو علماؤ معامله اهون ده.

والله سبحانه وتعالى اعلم. بنده محمد شفيع عفاالله عنه (دارالعلوم كراچى ۱/ ۴ شوال ۱۳۷۸هـ).

دغه پورتني چهاپ شوې عبارت "فتوى متعلقه جماعت تهجد و رمضان" نه نقل كړې شوې دې. كوم چه ادارة المعارف لسبيله چوك كراچئ نه چهاپ شوې دې. په دې كښې دَ مفتى محمد سهول صاحب سابق صدر مفتى دارالعلوم ديوبند فتوى هم د كراهت متعلق د تهجد په جمع درج ده. په كوم كښې چه تفصيلى دلائل پيش كړې شوى دى:

حكيم الامت حضرت علامه تهانوى رحمه الله چه په حديث او فقه كښې دَ يو سمندر په شان عالم وو امداد الفتاوىٰ جلد اول كښې دَ نوافلو جمع علاوه دَ تراويح نه مكروه ګرځولې ده. مګر دا چه صرف دوه مقتديان وى او په دريو كښې ئې اختلاف ليكلې دې. بله دا چه دويم ځائې كښې ئې د شپينه رمضان په سلسله كښې ليكلى دى كه چرې دا د تراويح نه پس په نوافلو كښې وى نو په وجه د ډيرې جمع مكروه ده. مولانا خليل احمدصاحب سهارن پورى مهاجر مدنى قدس سره حافظ وو او په تهجد كښې به ئې د قرآن مجيد تلاوت كولو او دوه حافظانو مقتديانو به اوريدو. د مولانا اسد الله صاحب مدظلهٗ بيان دې چه يوه شپه زه هم مقتدى جوړ شوم نو حضرت د مونځ نه پس زما غوږ اونيولو او جدا ئې كړم.

د حضرت شاه صاحب رحمه الله د علم او تبحر به څه وايو، په درس د بخارى شريف كښې "باب : طول السجود فى قيام الليل" باندې ئې عجيبه تحقيق كړې دې چه دلته دَ ذكر قابل دې. وئې فرمائيل چه دلته په حديث كښې د حضور پاك دَ اوږدو سجدو اندازه ښودلې شوې ده. لكه څومره وخت كښې چه څوك ۵۰ آياتونه اووائى په دې وجه حضور پاك خپل صحابه كرامؓ د خپل ځان سره د تهجد په مونځ كښې دَ اقتداء كولو نه منع كړى وو ځكه چه په دې كښې دَ فرض مونځونو په شان د ضعيفانو او مريضانو رعايت نه شو كولې. بيائى اوفرمائيل چه دې نه دا هم معلوم شو چه د تهجد مونځ ځان له بغير د جمع كولو څيز دې او هم ددې طرف ته په قرآن مجيد كښې اشاره موجود ده. الله تعالى دې ته ﴿نَافِلَةً لَّكَ﴾ فرمائيلو سره د پنځو فرض مونځونو نه جدا كړلو كوم ئې چه: ﴿أَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ﴾ سره بيان كړې وو. ددې پنځو مونځونو دپاره ئې د اقامت حكم اوفرمائيلو دكوم منشاء چه دا ده چه په اوچت آواز سره په جماتونو كښې په اذان او اقامت سره ادا كړې شي. بيا ئې د تهجد ذكر اوفرمائيلو نو ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ﴾ كښې ئې دا په ﴿نَافِلَةً﴾ سره تعبير كړه ځكه چه په دې كښې دَ جمع شركت نشته دې. او په پنځو فرض مونځونو كښې نور ټول هغوى سره شريك دى لكه څنګه چه به په مال غنيمت كښې حصې ملاويدې او نفل (په خاص توګه عطيه كښې) د ټولو څه حق نه وو. دغه شان د تهجد مونځ د حضور پاك د پاره نافله دې لهذا نور خلق به حضور پاك سره په مونځ كښې داخل نه وى. نو دا د حضور پاك يو جدا حالت او دَ حضور پاك ځان له وظيفه ده. په حقيقت كښې هم په دې امورو باندې نظر ساتلو سره زمونږ امام اعظم رحمه الله دا فيصله اوكړه چه دَ شپې په نوافلو كښې تداعى مكروه ده او زما په نيز د تداعى نه مراد هم هغه معنى ده كومه چه په عام عرف كښې ګنړلې شي چه خلق ددې د پاره راوغوښتې شي. ....

د تداعي نه مراد: تداعي يو فقهي اصطلاح ده د کوم لغوي مطلب دا دې چه: بعضي کسان بعضې نورو ته د يو کار دعوت ورکړي او د هغې د پاره ئې راوغواړي. (۱) او په اصطلاح کښې د دې اطلاق په هغه جمع باندې کيږي په کومه کښې چه د امام نه علاوه څلور کسان شريك وي يا د څلورو نه زيات. او که چرې د څلورو نه کم وي نو بيا تداعي نه ده. (۲)
واضحه دې وي چه دا خبره د فقهې په کتابونو کښې ذکرخو ده ليکن په کتاب او سنت کښې د دې په تحديد باندې څه اصل نه ملاويږي. لهذا د عرف په اعتبار سره صحيح خبره دا معلوميږي چه کله د يو نفل مونځ د جمعې د پاره نورو ته دعوت ورکړې شي نو هغې ته به تداعي وئيلې شي او د دې په خلاف که د جمعې د پاره دعوت ورنه کړې شي نو بيا به دا تداعي نه وي. حضرت علامه کشميري رحمه الله فيض الباري کښې هم دې طرف ته خپل ميلان ښکاره کړې دې. (۳)
د مالکيؤ مذهب: د مالکيؤ په نيز نفل په جمع سره ادا کولو کښې مختلف صورتونه ممکن دي. مثلاً که د نوافلو جمع په جمات کښې اوکړې شي، يا په جمع کښې ډير کسان شريك وي، يا جمع په داسې مکان کښې قائم کړې شي چه هلته د خلقو تګ راتګ عام وي نو په دې دريواړو صورتونو کښې به د نوافل جمع مکروه وي. او که چرته په دغه جمع کښې کسان کم وي او داسې ځائې کښې اداکړې شي چه هلته د خلقو تګ راتګ بغير د منع کولو نه ممکن نه وي نو بيا داسې ځائې کښې د نوافلو جمع کولو کښې هيڅ حرج نشته. که غور اوکړې شي نو د احنافو او مالکيؤ په مذهب کښې څه خاص فرق نشته دې. (۴)
د حنابلؤ مذهب: د حنابله په نيز د نوافعل جمع مباح ده. (۵)

.... او دا کومو مفتيانو صاحبانو چه دوه يا درې مقتديان ليکلي دي هغه ئې په غرض د تحديد عمل ليکلي دي د دې د پاره نه چه دغه د صاحب مذهب نه نقل دي.
دغه شان حضرت شاه صاحب رحمه الله د "باب صلاة النفل" په درس کښې اوفرمائيل چه د احنافو په نيز د نفلو جمع مکروه ده بغير د رمضان نه. بعضې خلقو دا اوګڼړل چه په رمضان کښې د هر نفل جمع جائز ده حالانکه د فقهاؤ مراد د دې نه صرف د تراويح نوافل وو. نور هيڅ نه وو. بيائې اوفرمائيل په دې ځان په ښه شان سره پوهه کړئې ځکه چه علم د ډير تحقيق، پوخ نظر، کوشش او تجربې نه پس حاصليږي. (تفصيل د پاره اوګورئې: انوار الباري: ۲۴۶/۴-۲۳۸).

(۱) المغرب، المادة: د ع ر: ۲۸۹/۲.
(۲) البحر الرائق، کتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۶۰۴، ۶۰۶/۱دارالکتب العلمية. وکذا في الفتاوى الهندية، کتاب الصلاة، الباب الخامس في الإمامة، الفصل الأول في الجماعة: ۸۳/۱.
(۳) "ثم التداعي على عرف اللغة، و لا تحديد في أصل المذهب وإن عينه المشائخ".(فيض الباري، کتاب الصلاة، باب: إذا دخل بيتا يصلي حيث شاء، أو حيث أمر، ولا يتجسس: ۶۳/۲).
(۴) حاشية الدسوقي على الشرح الکبير، کتاب الصلاة، فصل: في بيان حکم صلاة الجماعة: ۳۲۰/۱. شرح منح الجليل على مختصر العلامة خليل، کتاب الصلاة، فصل في بيان حکم فعل الصلاة في جماعة: ۲۱۱/۱. مواهب الجليل، کتاب الصلاة، فصل في صلاة الجماعة: ۳۹۵/۲.
(۵) ولا بأس بالجماعة فيه، قال في الفروع: ويجوز جماعة، وأطلقه بعضهم. قلت: منهم الشيخ في المغني، الکافي، والشارح، و شرح ابن رزين والرعايتين، والحاوي الصغير. وقيل: ما لم يتخذ عادة وسنة، قطع به ....

د شافعيو مذهب: د شوافعو په نيزد نوافل جمع که هرڅومره لويه وي جائز ده. د هيڅ قسم څه کراهت نشته. ليکن جمع مستحب هم نه ده. مذکوره حديث شريف شوافع د خپل دليل په توګه باندې پيش کوي. خود احنافو په نيز په دې حديث شريف کښې بغيرد تداعي د جمع د مونځ صورت جوړشوې دې لهذا هم د دې مطابق به د دغه جمع حکم وي د کوم تفصيل چه پورته ذکرکړې شوې دې.(۱)

د سلف صالحينو په اثار سره د تبرک حکم: د دې حديث شريف نه يو مسئله د انبياء کرامو عليهم الصلوات والتسليمات په آثارو سره د برکت حاصلولو هم مخې ته راځي چه حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه حضورپاک ته درخواست اوکړو چه تاسو زما کور ته تشريف راوړو سره دوه رکعته مونځ اوکړئ دې د پاره چه زه بيا هم هغه ځائې کښې مونځ اداکوم او په هغې سره زه برکت حاصل کړم. د جمهور اهل سنت والجماعة عقيده هم دغه ده چه په دغه آثارو سره برکت حاصلول جائز دي. په دې باره کښې ډير بهترين تفصيل د علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله په تقرير بخاري شريف کښې موجود دې. هغوی د سعودي بادشاه په وړاندې ډيرې مدلل خبرې کړې وې د کوم په اوريدو سره چه هغه هم لاجواب شوې وو.(۲)

...... لمجد في شرحه، ومجمع البحرين. وقيل: يستحب، اختاره الآمدي. وقيل: يكره. (الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۱۸۶/۲). الكافي لموفق الدين، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۳۵۴/۱. المغني، كتاب الصلاة، صلاة التطوع، رقم المسألة: ۲۳۹، ۵۶۷/۲.

(۱) الثامن: قد سبق أن النوافل لا تشرع الجماعة فيها إلا في العيدين والكسوفين والاستسقاء، وكذا باقي النوافل كالسنن الراتبة مع الفرائض والضحى والنوافل المطلقة فلا تشرع فيها الجماعة، أي: لا تستحب. لكن لو صلاها جماعة جاز، ولا يقال: أنه مكروه، وقد نص الشافعي رحمه الله في مختصرى البوطي والربيع على أنه لا بأس بالجماعة في النافلة، ودليل جوازها جماعة أحاديث كثيرة...... إلخ. (المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۵۴۸/۳). الوسيط في المهذب، كتاب الصلاة، الباب السابع في صلاة التطوع: ۲۱۵/۲. حاشية قليوبي وعميرة على منهاج الطالبين، كتاب الصلاة، باب: صلاة النفل: ۲۱۰/۱.

(۲) د مذکوره موضوع د اهميت په رڼا کښې د علامه عثماني رحمه الله د تقرير بخاري "فضل الباري" نه هغه مکمل بحث لفظ په لفظ نقل کولې شي:

د صالحينو په اثارو د تبرک مسئله: دا کوم چه حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه حضورپاک ته عرض اوکړو چه "وددت يا رسول الله، أنک تأتيني، فتصلي في بيتي، فأتخذه مصلى" داهم تبرک بالآثار وو حضورپاک په دې باندې انکار اونه کړو بلکه وعده ئې اوکړه چه "سأفعل إن شاء الله" اوبيا هغه پوره هم کړه. نودا حديث شريف يو ډير لوئې اصل دې د تبرک بآثار الصالحين د (ثبوت) د پاره، لکه څنګه چه امام نووي رحمه الله غوندې لوئې لوئې محققينو حضراتو تصريح کړې ده. بلکه د دې نه زيات د دې (حديث) نه طلب التبريک منهم (يعنې د بزرګانو نه د هغوی د يو څيزنه د برکت حاصلولو درخواست کول) هم ثابتيږي. څکه چه حضرت عتبان رضي الله عنه طلب اوکړو او حضورپاک عليه السلام انکار اونه کړو بلکه د هغه درخواست قبلولو سره ئې هغه ته عزت ورکړو.

د حجاز د بادشاه، شاه ابن سعود په خصوصي جلسه کښې په مذکوره مسئله باندې اوردې خبرې اترې: زه (حضرت عثماني رحمه الله) په کال ۱۳۴۴ هـ کښې د جمعيت علماء هند د طرف نه د ملک الحجاز ابن سعود په دعوت باندې مؤتمر العالم الاسلامي کښې شريک شوې ووم. هلته د ټولې دنيا مشاهير بللې......

.... شوي وو. نو يوه ورځ يوه خاص جلسه اوشوه په کومه کښې چه بادشاه هم شريك وو. هغه وخت په يو څو مسئلو باندې ما خبرې اترې اوکړې په کومو کښې چه يوه مسئله دَ کتاب په شروع کښې دَ هرقل دَ حديث لاندې په عنوان دَ "شرك جلي او شرك خفي" اودَ سجود تعظيم متعلق تير شوی دی. هم دَ دغه مسئلو نه يوه مسئله دا "تبرك بآثار الصالحين" هم وه. په دغه خاص جلسه کښې مسلسل پوره گهنټه تقرير ما اوکړو په کوم سره چه بادشاه ډير متاثر شو او وئې فرمائيل زه عالم نه يم په دې وجه زه ستا خبره نه رد کولې شم او نه ئې قبلولې شم. تاسو زمونږ علماؤ سره په دې خبرې اترې اوکړئ. بيا چه دَ بحث نه پس څه فيصله وی دَخپل ستې طرف ته ئې اشاره کولو سره اووئيل چه دَ عبدالعزيز دا ستې دَ هغې فيصلې لاندې دې. ما وئيل ډيره ښه ده. چنانچه بيايوه ورځ شيخ الاسلام عبدالله بن بليهد نجدی سره په خصوصی توگه خبرې اترې اوشوې.

دغه خلقو خودَ حضورپاك ډير آثار قديمه لکه دَ حضرت خديجه رضي الله عنها کور اودَ حضورپاك دَ پيدائش ځائې وغيره بالکل ختم کړی وو اودَ کومو دَ ختمولو نه چه عاجز پاتې وو لکه غار ثور، غارحرا وغيره هلته ئې دَ خلقو تگ راتگ بند کړو او څوکئ ئې پرې کينولې ځکه چه هغه خلق داسې تبرك بالآثار بدعت او ناجائز گنړی.

دَ تبرك بالآثار په ثبوت باندې دَ ټولو نه قوی او صريح دليل: دَدې مسئلې متعلق چه کوم دلائل هلته ما پيش کړی وو او په هغې کښې دَ ټولو نه زيات قوی او صريح هم دغه دَ عتبان بن مالك رضي الله عنه حديث وو. خيال کوئی چه دَ عتبان بن مالك رضي الله عنه مصلی په کوم باندې چه حضورپاك په ټول عمر کښې يو ځل دوه رکعته مونځ کړې وو په دې وجه که چرې دغه مصلی متبرك کيدې شی نو دَ خديجه رضي الله عنها کورچرته چه حضورپاك په کلونو شپې ورځې دَ الله تعالی عبادت کړې وو اوغارحرا په کوم کښې چه حضورپاك عليه السلام په مياشتو خاص کيفيت سره دَ عبادت دَ پاره قيام فرمائيلې وو اوچرته چه شپه ورځې حضورپاك عليه السلام په عبادت کښې مشغول پاتې شوې وونو آيا دا ټول مقامات زمونږ دَ پاره دَ برکت ځايونه نه شی کيدې؟

دويم دليل: دويم دليل کوم چه ما پيش کړی وو هغه دَ صحيح بخاری: "باب المساجد بين المكة والمدينة" کښې دَ ابن عمر رضي الله عنهما يو اوږد حديث دې په کوم کښې چه دا ذکرکړې شوی دی چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَمکې اومدينې په مينځ لاره کښې چه دَ حضورپاك کوم مآثر او موضع صلوة دی (په کوم کښې چه حضورپاك عليه السلام مونځ کړې وو) هغه به ئې ښه په اهتمام او کوشش سره لټولو او هم هلته به ئې مونځ کولو. دې نه علاوه چه په کوم ځائې کښې کوم يو کار هم حضورپاك کړې وو حضرت ابن عمر رضي الله عنهما به هم هغه کار هلته کولو. دا مقامات چرته چه حضورپاك اتفاقی توگه باندې يو ځل دوه مونځ کړې وو يا يو ځل نيم ئې تشريف اوړې وو نو په دې وجه دغه مقامات دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ پاره متبرك کيدې شی نونن دَ امت دَ پاره دَ خديجه رضي الله عنها کور اوغارثور وغيره مقامات ځنگه متبرك کيدې نه شی؟

دريم دليل: بيا په آخره کښې ما اووئيل چه پريږدئې داخبرې دَ ليلة الاسراء يو اوږد تفصيلی حديث دې په هغې کښې دا اجزاء هم ذکر دی چه: "مربأرض ذات نخل، فقال له جبريل: انزل فصل، فنزل فصلی، فقال: صليت بيثرب" (يعنی دَ حضورپاك عليه السلام تيريدل په يوداسې ټکره دَ زمکې باندې اوشو چرته چه ډيرې زياتې دَ کهجورو ونې وې جبرئيل عليه السلام اوفرمائيل دلته راکوز شه او مونځ اوکړه، حضورپاك عليه السلام مونځ ئې اوکړو نوجبرائيل عليه السلام اوفرمائيل چه تاسو دَ يثرب يعنی دَ مدينې په زمکه باندې مونځ ادا کړو) بيا وړاندې تلو نه پس جبرائيل عليه السلام اوفرمائيل "انزل فصل، فنزل فصلی، فقال: صليت بطور سيناء حيث کلم الله موسی" (دلته هم راکوز شه اومونځ اوکړه، حضورپاك عليه السلام راکوز شو مونځ ئې اوکړو نو جبرائيل عليه السلام اوفرمائيل چه تاسو په طور سيناء کښې مونځ اوکړو چرته چه موسی عليه السلام ته الله دَ خبرو کولو په توگه عزت ورکړې وو) ....

.... جبل طور په كوم چه الله تعالى حضرت موسىٰ عليه السلام سره خبرې كړې وې كه هغه جبل طور دَ نبى آخر الزمان عليه السلام د پاره متبرك كيدې شي، تردې چه په هغه خاص سفركښې چه كله نبى عليه السلام ته دعوت وركړې شوې وو او ملا اعلى اوخاص د الله تعالى دربار ته ئى تشريف اوړلو په لاره كښې حضورپاك عليه السلام كوزول او هلته پرې مونځ اوكړې شو نو ولې هغه غارحرا په كوم كښې چه الله تعالى په سيدالانبياء عليه الصلاة والسلام باندې د ټولونه غوره كتاب (قرآن كريم) اوخپل قديم كلام نازلول شروع كړل نن هغه زمونږ ګناهګارانو اِمتيانو د پاره متبرك كيدې نه شى چه مونږ يو وخت لاړ شو او هلته دوه ركعته مونځ خاص دَ الله تعالى دَ پاره اوكړو؟

بيا وړاندې تلوسره حضرت جبرائيل عليه السلام اووئيل "انزل. فنزل فصلى. قال: صليت ببيت اللحم حيث ولد عيسى" دلته كوز شه حضورپاك راكوز شو او مونځ ئى اوكړو نو حضرت جبرائيل عليه السلام اوفرمائيل تاسو په بيت لحم كښې مونځ اوكړه دې چرته چه دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام پيدائش شوې وو. دا بيت لحم چه دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ پيداً كيدو ځائى دې كه چرته دا دَ حضورپاك غوندې هستئ دَ پاره متبرك كيدې شي نو څه وجه ده چه دَحضورپاك دَ پيدائش هغه مبارك مقام نن مونږ امتيانو دَ پاره متبرك كيدې نه شي؟ بيا وړاندې تلو سره حضرت جبرائيل عليه السلام اوفرمائيل: "انزل فصل. فنزل فصلى. قال: صليت بمدين" ،مسكن شعيب عليه السلام كه دَ شعيب عليه السلام مسكن اودَ موسىٰ عليه السلام مورد (چرته چه ئى الله تعالى سره خبرې شوى وې) دَ سيد المرسلين په حق كښې دومره اندازه باندې متبرك ګرځيدې شي نو پخپله دَ سيد المرسلين مسكن اومكان دَ هغوى دَ امتيانو دَ پاره ولې نه شى متبرك كيدې؟ زما مراد دَ دغه مسكن نه دَ حضرت خديجه رضي الله عنها كور دې په كوم كښې چه حضورپاك په كلونو باندې اوسيدلو اودَ الله تعالى دَ وحى سلسله شپه، ورځ جارى وه. مناسك كښې ملاعلى قارى رحمه الله دَ طبرانى رحمه الله نه نقل كړې دى چه هغه په دې باندې دَ اجماع دعوىٰ كوى چه په مكه كښې دَ حرم شريف نه پس هيڅ يو مكان دَ حضرت خديجه رضي الله عنها دَ كور نه غوره نه دې.

دَ مذكوره حديث حواله اودَدې درجه: كله چه ما دلا ئل بيانول نو شيخ الاسلام (عبدالله بن بليهد) په يوه خبره باندې هم هيڅ اونه وئيل، صرف په دې اخيرى دليل حديث اسراء باندې هغه تپوس اوكړو چه دا روايت چرته دې؟ نو ما په حيرانتيا سره اووئيل چه تاسو خو فرمائيل چه الحمدلله ماته دَ حديث په كتابونو وغيره كافى علم حاصل دې. په دې وجه ما حواله وركول ضرورى اونه ګڼړل. داحديث دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى كښې موجود دې. او حافظ رحمه الله ددې نقل كولو نه پس خاموشى اختيار كړې ده. هيڅ كلام ئى نه دې كړې دا دليل دې دَدې خبرې چه دا حديث دَ حسن نه كم نه دې ځكه چه حافظ رحمه الله په مقدمه دَ فتح البارى كښې تصريح كړې ده. چه په كوم روايت باندې زه خاموشى اختيار كړم نو په هغې هيڅ كلام مه كوئى هغه به زما په نيز دَ حسن ددرجې نه كم نه وى.

تبرك بالآثارالصالحين باندې دَ مخالفينو شبهات اودَ هغې جواب: دَدې دلا ئلو په مقابله كښې شيخ الاسلام هيڅ دليلپ رانوړلى شو صرف دَ سير چه كوم يو روايت دې چه حضرت عمر رضي الله عنه شجرة الرضوان پرې كړې وه. رواها ابن سعد فى الطبقات من طريق نافع عن عمر، دائى وړاندې كړو. مګر اول خو په دې كښې يوه ډيره لويه خبره داده چه هغه ونه كومه چه حضرت عمر رضي الله عنه پرې كړې وه او كومه چه خلقو شجرة رضوان متعين كړې وه اودَ هغې نه ئى تبرك حاصلولو دَ هغې په واقع كښې شجرة متبركه كيدل دَ كوم لاندې چه دَصحابه كرامو رضي الله عنهم نه بيعت رضوان اخستې شوې وو هم دغه خيز متيقن توګه باندې ثابت نه دې. چنانچه په صحيح بخارى كښې يو صريح روايت دې دَ حضرت مسيب رضي الله عنه چه پخپله په دغه بيعت رضوان كښې شريك وو او هغه وائى چه دَ بيعت رضوان نه يو كال پس مونږ هلته لاړو نوهغه ونه مونږ ته ياده نه وه چه كومه يوه وه يعنى په تعيين سره مونږ ته پته اونه لګيده. نو خامخا يو غير متعين موهوم خيز متبرك او معظم ګرځول، دا خوك هم جائز نه ګڼړى. مونږ چه دَ تبرك بالآثار قائل يو نوځكه ....

او زمونږ په دې تقرير کښې هم په دې موضوع باندې مخکښې هم خبره شوې ده. (١)

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله ذکر کړې دی چه دَ ترجمة الباب دوه اجزاء دي. يو "يصلی حيث شاء" او دويم "حيث أمر" دَ دوارو اجزاؤ سره به دَ حديث شريف مطابقت هله جوړيږي چه کله معطوف عليه "يصلی حيث شاء" کښې دَ "يصلی" نه مخکښې همزهٔ استفهام محذوف راواويستلې شي گنې مطابقت به صرف دَ دويم جز سره وي. (٢)

دَ حديث شريف نه مستفاد امور او احکام: دا حديث شريف دلته مختصر دې تفصيلي روايت به وړاندې باب کښې راځي. نو دَ حديث شريف سره متعلق اهم امور او احکام به هم په وړاندې باب کښې ذکر کولې شي دې دَ پاره چه تکرار لا زم رانه شي.

.... قائل يو چه کله دَ يو څيز متبرك کيدل يعنې دَ يو نيك مثلاً دَ حضورپاك سره دَ څه قسم نسبت لرل په متعين او متيقن توگه باندې ثابت شي. او که چرته چا هسې بغيردَ دليل او بغيردَ سند وغيره نه دعوی اوکړه چه دَ حضورپاك قميص مبارك دې يا نعل شريف دی نو مونږ هغه متبرك نه گڼو لکه څنگه چه دا نن صبا اهل هوا يوه پيشه گرځولې ده، هيڅ کله نه. -

(بهرحال) مونږ داسې وهابيان هم نه يو چه دَ يو څيز متبرك کيدل ثابتيدو نه پس هم دَ هغې تعظيم اونه کړو او نه ئې په خپل سر او سترگو باندې کيږدو او داسې بدعتيان هم نه يو چه موهوم، بې ثبوت، بې دليل او بې سند څيزونه متبرك او معظم اوگڼړو. نو ممکن ده چه دغه شجره (اونه) حضرت عمر رضي الله عنه هم په دې وجه پرې کړې وی چه کله تيقن سره متعين نه ده چه داهم هغه شجرة رضوان ده نو بيا ددې دومره تعظيم او تبرك بې اصل دې. باقي پاتې شو دَ حضرت خديجه رضي الله عنها کور، غار حرا او غارثور وغيره مآثر قديمه، دا ټول خو تواتر په شان قرآن دَ تواتر طبقه نه ثابت دی چه مفيد للقطع واليقين دې په اتفاق سره، لکه چه دَ کتاب الايمان په شروع کښې دَ تواتر دَ اقسامو تحقيق کړې شوې. والله اعلم.

دويم جواب دويم دا چه داروايت دَ سير دې بيا منقطع دې. (څکه چه دَ حضرت عمر رضي الله عنه دا واقعه بيانونکې حضرت نافع رحمه الله دې) اودَ حضرت نافع رحمه الله دَ حضرت عمر رضي الله عنه سره ملاقات نه دې شوې.

دريم جواب: بيا دا څه مرفوع څيز نه دې بلکه صرف دَ حضرت عمر رضي الله عنه رائې وه. دا څيز دَ هغه دلائلو په مقابله کښې هيڅ وزن نه لری کوم چه (پورته) ذکرکړې شو. په کوم کښې چه بعضې دَ صحيحينو متفق عليه، بعضې دَ بخاری او بعضې دَ نورو کتابونو دَ حديث قابل احتجاج روايات دی.

څلورم جواب: بيا په دې کښې يو څيز بل دې چه حضرت عمر رضي الله عنه کوم څه کړې وو هغه ئې دَ وخت دَ يو مصلحت دَ وجې نه کړې وو او هغه مصلحت هم دغه "سد ذرائع وحسم مادته" (يعنې دا انديښنه وه چه چرته دَ دغه ونې نه تبرك حاصلولو کښې غلو اونه شي او تبرك دَ شرك حد ته اونه رسی. هم دَ دغه انديښنې دَ وجې نه ئې هغه ونه پرې کړه. چه راتلونکی وخت کښې کله دَ شرك سبب جوړيدې شو) هغه څه دَ شرعی مسئلې په وجه باندې نه وو (يعنې دَ هغې وجه دا نه وه چه تبرك په خپل اصل اعتبار سره شرعاً منع دې). که چرې تاسو هم دَ مصلحت متعلق څه وئيل غواړئ نوغور اوکړئ. دا تاسو چه دغه مآثر سره کوم سلوك کړې په دې کښې مصلحت شوې دې که دَ مصلحت خلاف شوی دې؟ ستاسو په دې کار کولو سره دَهر طرف په مسلمانانو کښې يو کشمکش پيدا شو چه اوگورئ دَ ابن سعود حکومت څه اوکړل په کوم سره چه دَ حج غونډې شعائر اسلام له راتلونکی خلق شك شبه کوی. نودا څنگه مصلحت شو؟

دَ شيخ عبدالله بن بليهد اخر اعتراف: په دې باندې شيخ الاسلام هيڅ اونه وئيلې شو. په آخره کښې ئې منلو سره صرف دومره اووئيل چه څه اوکړم زمونږ قوم نه مني. (فضل الباري: ١٣٦/٣-١٢٩)

(١) کشف الباري، کتاب الصلاة، باب: الصلاة في الثوب الأحمر، ص: ٥٥٨-٥٥١.

(٢) عمدة القاري: ٢٤٤/٤.

۱۴-بَابٌ: المَسَاجِدِفِي البُيُوتِ

دا باب په کورونو کښې د جماتونو جوړولو په جواز کښې دې

د ترجمة الباب وضاحت:

په کورونو کښې د جماتونو جوړولو مطلب: په کورونو کښې دننه جماتونه دا سې جوړولې شي چه د کور يوه کوټه يا يو کوټ د خپل عبادت د پاره مخصوص کړې شي. هلته پوزکې يا د لرګی تخت وغيره خور کړې شي. او د کور خلق هم دغه ځائی کښې نوافل وغيره اداکوی. دا جمات به اصطلاحی جمات نه وی اونه به وقف وی. دلته د مونځونو د پاره اذان کول هم ضروری نه دی. چنانچه دا ځائی به د کور د مالك په وراثت کښې هم جاری وی. خو په دغه ځائی کښې به هغه ثواب نه ملاویږی کوم چه په اصطلاحی جمات کښې ملاویږی. دغه شان جماتونه په کورونو کښې جوړول مسنون او مستحب دی.

په سنن ابوداؤد کښې يو روايت دې: (۱)په کوم کښې چه په صراحت سره دا خبره ذکر ده چه رسول الله ﷺ مونږ ته حکم راکړو چه مونږ په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړ کړو، يعنی د عبادت د پاره ځائی خاص کړو. شارحينو د دې دوه مطلبونه بيان کړی دی.(۲). چه په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړکړئی او دويم دا چه په خپله محله کښې جماتونه جوړ کړئی. خود ابوداؤد شريف دا حديث چونکه د امام بخاری رحمه الله د شرائطو مطابق نه وو په دې وجه ئی دا د ترجمة الباب لاندې رانوړو. البته د خپلې مدعیٰ د اثبات د پاره هغوی د حضرت عتبان رضي الله عنه دا حديث ذکرکړې دې.

په کورونوکښې د جمع کولو حکم: د څه عذر د وجې په کورکښې په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دی. مثلاً کله په څه وجه باندې د جمات په جمع کښې حاضر نه شی نو کور کښې محرم ښځې وغيره يو ځائی کولو سره په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دی. ليکن بغير د عذر نه د دې عادت جوړول ښه نه دی. بلکه د داسې سړی باره کښې سخت وعيد هم دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې دې زما زړه غواړی چه يو څو ځوانانو ته حکم ورکړم چه هغوی ډير زيات خشاك راجمع کړی، بيا زه هغه خلقو له لاړ شم چه بغير د عذر نه په کورونو کښې مونځونه کوی او د هغوی کورونه اوسوزوم.(۳)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په خپله رساله فضائل نماز کښې پوره يو فصل په دې

---

۱) عن عائشة قالت: أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد فى الدور، وأن تنظف وتطيب. (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد فى الدور، رقم الحديث: ٤٥٥). وأيضاً: حدثنى خبيب بن سليمان عن أبيه سليمان بن سمرة، عن أبيه سمرة قال: إنه كتب إلى بنيه: أما بعد! فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمرنا بالمساجد أن نصنعها فى دورنا، ونصلح صنعتها و نطهرها.(أيضاً، رقم الحديث: ٤٥٦).

۲) بذل المجهود، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد فى الدور، رقم الحديث: ٤٥٥، ۲۹۲/۳

۳) عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد هممت أن امر فتيتى، فيجمعو الى حزما من حطب، ثم آتى قوماً يصلون فى بيوتهم، ليست بهم علة، فأحرقها عليهم (صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب: ماروى فى التخلف عن الجماعة، رقم الحديث: ١٤٨١).

باره کښې قائم کړې دې په کوم کښې چه ئې هغه احاديث راجمع کړې دی کومو کښې چه د جمع په پرېخودو باندې راغلي وعيدونو ذکر دې. هغه فصل خاص تو ګه باندې او پوره رساله بالعموم دَ کتلو لا ئق ده. فقهاؤ ليکلي دی چه په کور کښې جمع کولو سره به دَ جمع ثواب ملاؤ خو شی ليکن په جمات کښې دَ ادا کړې شوې دَ جمع ثواب به نه ملاويږي. دَ مونځ په موضوع باندې ليکلې شوې دِ ټولو نه تفصيلی کتاب منية المصلى کښې دَدې تفصيل کتلې شی.(١)

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينی رحمه الله فرمايی چه دا باب او سابقه باب په حقيقت کښې هم يو دی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دواړو ابوابو کښې هم يو حديث دَ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه راوړې دې. او هم دغه حديث امام صاحب په بخاری شريف کښې په ځومقاماتو کښې ذکر کړې دې، چرته مختصر او چرته مفصل او دَدې ټولو نه مقصود مختلف تراجم قائمول دی. (٢)

امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب مطلق ساتلې دې حالانکه زمونږ دَ خيال مطابق په دې کښې دَمعذورانو دَپاره قيد لګول پکار وو. نوهر کله چه داسې نه ده نو مطلب به دا شی چه دَ امام بخاری رحمه الله په نيز دَ معذور او غير معذور دواړو په کور کښې جمات جوړول او هلته مونځ کول صحيح دی. يعنی چه دَ عذر قيد وې نو مطلب به دا مخې ته راتلو چه هغوی معذورانو ته په کور کښې دَ مونځ کولو اجازت ورکول غواړې. خو چه کله هغوی دَ قيد نه بغيردا اوفرمائيل چه په کور کښې دَ جمات جوړولو بيان، نو مطلب دا شو چه بغير دَ عذر او بغيردَ قيد نه کور کښې دَ جمات دَ جوړولو او دَ مونځ کولو بيان. په دليل کښې هغوی دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه تعليق هم بيان کړې دې. دليل داسې چه هغه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يو جليل القدر صحابی دې. هغه ته څه عذر هم نه وو دَدې باوجود هغه دَ جمات جمع پرېخودو سره په کورکښې مونځ اوکړو نو که په دې کښې څه نقصان يا ممانعت وې نو هغه به داسې ولې کول؟

که چرې دا ټول صحيح فرض کړې شی نودَدې جواب به دا ورکولې شی چه دَدې خبرې قوی احتمال موجود دې چه هغوی به داسې هغه وخت کړې وی کوم وخت چه دَ هغوی نه په جمات کښې جمع فوت شوې وی او هغوی به په کورکښې دَ کور خلق راجمع کولو سره په جمع مونځ اداکړې وی چه دَ جمع دَ مونځ ثواب حاصل شی. چنانچه دَدې نه استدلال کولو سره په کور کښې بغيردَ عذر نه هم جمات جوړولو سره مستقل توګه باندې په کورکښې دَ مونځ کولو جواز نه شی راوتلې. اودَ حديث باب نه استدلال هم ممکن نه دې ځکه چه په دې کښې دَ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه رخصت دَ هغه دَعذر دَ وجې نه وو لکه چه حديث باب کښې

---

(١) وإن أقيمت فى المسجد بجماعة وتخلف عنها رجل من أفراد الناس وصلى فى بيته فقد ترك الفضيلة. وإن صلى فى بيته بالجماعة لم ينالوا فضيلة الجماعة فى المسجد وهكذا فى المكتوبة. (منية المصلى، كتاب الصلاة، صلاة التراويح، ص: ١٤٥، مكتبة طيبة، كوئته).

(٢) عمدة القارى: ٢٤٥/٤.

تفصيل راځی.

تعليق: وَصَلَّى الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ: «فِي مَسْجِدِهِ فِي دَارِهِ جَمَاعَةً»:

دَ تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله فرمائي چه ابن ابی شيبه رحمه الله په خپل مصنف کښې دَدې اثر هم معنې يوه قصه ذکر کړې ده.(۱)

دَ تعليق رجال: دَ تعليق راوی حضرت براء عازب رضي الله عنه دې. دَ دوی ذکر کشف البارى کښې تيرشوې دې. (۲)

دَ تعليق توجمه او تشويح: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دَ خپل کور په جمات (دَ مانځه دَ پاره مقرر کړې شوی ځائې) کښې په جمع سره مونځ ادا کړو.

"جماعة" دلته دا لفظ په نصب سره دې خود کشميهنی روايت کښې دې نه مخکښې "في" حرف جر دې. يعنی "في جماعة". (۳)

دَ تعليق مقصد: دَ تعليق مقصد واضح دې چه ترجمة الباب ثابتول مقصود دی.

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسب: ترجمة الباب هم دغه دې چه په کورکښې دې جماتونه جوړ کړې شی. يعنی په کورونو کښې دې دَ عباداتو او مونځونو وغيره دَ پاره ځايونه متعين کړې شی. او په مذکوره تعليق کښې هم دا امر ذکر دی چه حضرت براء بن عازب رضي الله عنه په خپل کورکښې دَمونځ دَ پاره مقررکړې شوی ځائی کښې مونځ ادا کړو.

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۵]

- ۴۲۵ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ (۴) - وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الأَنْصَارِ - أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَنْكَرْتُ بَصَرِي، وَأَنَا أُصَلِّي لِقَوْمِي، فَإِذَا كَانَتِ الأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ

(۱) فتح الباري: ۶۷۲/۱، عمدة القاري: ۲۴۶/۴. راقم وائي چه سره دَ کوشش المصنف لابن ابی شيبة کښې دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دغه مذکوره يا دَدې دَمعنې والا څه اثر ملاؤ نه شو. تردې چه هم دَ حافظ صاحب رحمه الله تصنيف تغليق التعليق اوکتلو نو هلته هم دَدې تعليق دَ تخريج په مقام باندې بياض وو. يعنی نه حافظ رحمه الله بخپله دَدې تخريج کړې دې او نه محشي حضراتو دَدې تخريج کړې دې. وګورئ: تغليق التعليق: ۸۲/۲. البته په المصنف کښې دَ حضرت ابوالمجلز معمول ذکردې چه هغوی په خپل کورکښې جمات جوړکړې وو په کوم کښې چه به اکثر وختونو کښې خپل دکور خلق او غلامان راجمع کول او په جمع سره به ئې مونځ اداکولو. وګورئ: حدثنا زيد بن حباب، عن مطهر بن جويرية قال: "رأيت أبامجلز، وله مسجد في داره، فربما جمع أهله وغلمانه". (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يؤم النساء، رقم الحديث: ۶۲۱۰).

(۲) کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ۳۷۵/۲.

(۳) فتح الباري: ۶۷۲/۱، عمدة القاري: ۳۴۶/۳.

(۴) مر تخريجه تحت الحديث السابق الرقم: ۴۱۴.

فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى. قَالَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ». قَالَ عِتْبَانُ فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَذِنْتُ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ ثُمَّ قَالَ «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَكَبَّرَ، فَقُمْنَا فَصَفَّنَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ. قَالَ فَثَابَ فِي الْبَيْتِ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذَوُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوِ ابْنُ الدُّخْشُنِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ ذَلِكَ مُنَافِقٌ لاَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَقُلْ ذَلِكَ، أَلاَ تَرَاهُ قَدْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ ابْنُ شِهَابٍ ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الأَنْصَارِيَّ - وَهْوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ وَهْوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ - عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ.

د حديث ترجمه: د ابن شهاب رحمه الله نه روايت دي چه ماته محمود بن ربيع انصارى خبر راكړو چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه چه د هغه انصارى صحابه كرامو نه دي كوم چه بدر كښې شريك وو. د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو اوعرض ئې اوكړو اې د الله رسول! زما نظر كمزورې شوې دې او زه د خپل قوم خلقو ته جمع وركوم. كله چه باران وى نو په دغه وادئى كومه چه زما د كور او هغه خلقو په مينځ كښې راځى، كښې اوبه راځى د كوم په وجه چه زه د هغوى جمات ته نه شم رسيدې چه هغوى ته جمع وركړم. يارسول الله! زما زړه غواړې چه تاسو زما كور ته تشريف راوړئى او زما په كوركښې مونځ اوكړئى نو زه به هغه ځائى د خان دپاره د خپل مونځ ځائى جوړكړم.

راوى وائى چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه ان شاء الله ډير زر به زه داسې اوكړم.

حضرت عتبان رضي الله عنه اوفرمائيل چه په دويمه ورځ كله ورځ روښانه شوه نو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبكر رضي الله عنه تشريف راوړو (اوكور كښې د داخليدو) اجازت ئې اوغوښتلو نو ما اجازت وركړو. رسول الله ﷺ چه كله كور ته داخل شو نو تشريف ئې كينخودو او وئې فرمائيل چه ته په خپل كوركښې كوم ځائى غواړې چه زه مونځ اوكړم؟ حضرت عتبان رضي الله عنه وائى چه ما حضورپاك ته د كور د يو كوټ طرف ته اشاره اوكړه نو حضورپاك اودريدو او (د مونځ شروع كولو د پاره ئې تكبير يعنى) الله اكبر اووئيلو مونږ هم اودريدو او رسول الله مونږ (خپل خان پسې شاته يو) صف كښې اودرولو. حضورپاك دوه ركعته اوكړل او سلام ئې اوګرځولو.

حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه وائى چه ما حضورپاك د حليم (خوراك) دپاره ايسار كړو چه مونږ په (خاص توګه سره) د حضورپاك د پاره تيار كړې وو.

حضرت عتبان رضي الله عنه اووئيل چه بيا د محلې څوكسان زما كورته راغلل او جمع شو. بيا په

هغوی کښې يو وينا کونکی اووئيل چه مالك بن دخيشن يا مالك بن دخشن چرته دي؟ نو د هغوی نه چا اووئيل چه هغه خو منافق دې، الله او دَ هغه رسول ﷺ سره محبت نه لری نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل دا سې مه وايئ آيا تاسو نه گورئی چه هغه صرف دَ الله دَ رضا دَ پاره لا اله الا الله وائی. نو هغه سړی اووئيل چه الله او دَ هغه رسول ﷺ ښه پوهيږی. مونږ خو دَ هغه توجه او همدردی دَ منافقانو سره گورو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه الله تعالی په هر هغه سړی باندې دوزخ حرام کړې دې کوم چه دَ الله تعالی دَ راضی کولو په غرض لا اله الا الله وائی.

ابن شهاب رحمه الله وائی چه بيا ما حصين بن محمد انصاری نه چه دَ قبيله بنو سالم يو کس او دَ هغوی دَ سردارانو نه دې، محمود بن ربيع رضی الله عنه دَ دې حديث باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی دَ دې تصديق اوکړو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث مبارك په سند کښې ټول شپږ راويان دی.

① **سعيد بن عفير رحمه الله:** دا سعيد بن کثير بن عفير رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب العلم، باب: من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين لاندې تيرشوی دی. (۱)

② **الليث رحمه الله:** دا ليث بن سعد بن عبد الرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دريم حديث لاندې تيرشوی دی. (۲)

③ **عقيل رحمه الله:** دا عقيل بن خالد بن عکرمه رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دَ دريم حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: فضل العلم لاندې تيرشوی دی. (۳)

④ **ابن شهاب رحمه الله:** دا محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن عبد الله بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوی دی. (۴)

⑤ **محمود بن الربيع الانصاری رضی الله عنه:** دا محمود بن ربيع بن ستاقه بن عمرو خزرجی رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب العلم، باب: متى يصح سماع الصغير لاندې تيرشوی دی. (۵)

⑥ **عتبان بن مالك رضی الله عنه:** دا صحابئ رسول حضرت عتبان بن مالك رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال دَ کشف البارى هم په دې جلد کښې تير شوی دی. (۶)

---

(۱) کشف البارى: ۲۷۴/۳.
(۲) کشف البارى: ۳۲۴/۱.
(۳) کشف البارى: ۳۲۵/۱، ۴۵۵/۳.
(۴) کشف البارى: ۱/۳۲۶.
(۵) کشف البارى: ۳۲۶/۱.
(۶) کشف البارى.

دَ حديث شرح:

قوله: عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ، أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الأَنْصَارِ أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَنْكَرْتُ بَصَرِي.

دَ ابن شهاب رحمه الله نه روايت دې چه ماته محمود بن ربيع انصارى رضي الله عنه خبر راکړو چه حضرت عتبانِ بن مالك رضي الله عنه چه دَ هغه انصارى صحابه کرامو نه دې کوم چه بدر کښې شريك شوى وو. دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه اې دَ الله رسول! زما نظر کمزورې شوې دې.

قوله: عتبان، دا نوم دَ عين فتحې او کسرې دواړو سره استعماليږي.[1]

قوله: أنه أتى، دې نه معلوميږي چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه پخپله دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو. حالانکه په صحيح مسلم کښې دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت نقل دې په کوم کښې چه دى چه دَ حضورپاك په خدمت کښې ئې څوك قاصد اوليږلو چه راوئې غواړى.[2] ددې تعارض په حل کولو کښې شارحينو حضراتو دوه احتمالات ذکر کړى دى:

① دلته پخپله دَ حاضريدو خبره مجازاً کړې شوې ده ګنى هم قاصد ئې ليږلې وو.

② داسې دوه ځل شوى وو يو ځل پخپله حاضر شو او په دويم ځل ئې قاصد اوليږلو او قاصد ليږلو کښې هم دوه احتمالات دى چه هغه ابتداءً کورته دَتشريف راوړلو مطالبه اوکړه او دويم دا چه مطالبه خو حضرت عتبان رضي الله عنه پخپله کړې وه او قاصد صرف دَ ياداشت دَ پاره لاړو.[3]

طبرانى رحمه الله دَ ابى اويس رحمه الله په طريق سره يو روايت نقل کړې دې په کوم کښې چه دى کله چه حضرت عتبان رضي الله عنه دَ نبى کريم صلى الله عليه وسلم کورته دَ راوستو خبره اوکړه نو په هغه ورځ دَ جمعې مبارکې ورځ وه. او هم په دغه روايت کښې داخبره ده چه حضورپاك دَ هفتې په ورځ دَهغه کورته تشريف يوړو.[4]

---

[1] فتح البارى: ٦٧٣/١ اوعلامه ابن الملقن رحمه الله دَ عين ضمه سره استعماليدل خودلى دى. (التوضيح لابن الملقن: ٤٤٢/٥)

[2] حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالک، قال: حدثنى محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالک، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغنى عنک، قال: اصابنى فى بصرى بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهويصلى فى منزلى واصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلک وکبره إلى مالک بن دخشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلک، ودوا أنه أصابه شر، فقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة، وقال: أليس يشهد أن لا إله إلا الله، وأنى رسول الله؟ قالوا: إنه يقول ذلک، وما هو فلى قلبه، قال: لا يشهد أحد أن لا إله إلا الله، وأنى رسول الله، فيدخل النار، أوتطعمه، قال أنس: فأعجبنى هذا الحديث، فقلت لابنى: اكتبه فكتبه. (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان وهو غير شاک فيه دخل الجنة وحرم النار، رقم الحديث: ٥٤)

[3] فتح البارى: ٦٧٣/١، عمدة القارى: ٧٤٢/٤.

[4] فتح البارى: ٦٧٣/١.

حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه نابينا وو که کم نظر والا؟:

قوله: "قد أنكرت بصرى" دَدې جملې معنى دا ده چه زما نظر کمزورې شوې دې اوس دَ مخکښې په شان نه دې.(۱). په دې روايت کښې دَ "قد أنكرت بصرى" الفاظ دى. په بل روايت کښې "أنا رجل ضرير البصر" الفاظ دى.(۲). هم دَ صحيح بخارى په روايت کښې دى "أن عتبان بن مالك كان يؤم قومه وهو أعمى".(۳)

دَ صحيح مسلم په يو روايت کښې "إن بصرى قد ساء" الفاظ دى. (۴)او په بل روايت کښې "أصابني في بصرى بعض الشيئ" الفاظ دى.(۵) دَ طبرانى په يو روايت کښې "وأن بصرى قد ذهب" الفاظ دى. (۶)او په بل روايت کښې "لما ساء بصرى" الفاظ دى.(۷)
خلاصه دا چه دَ اختلاف روايت دَ وجې نه يو تعارض پيدا کيږى چه دَ يو روايت مطابق هغه نابينا وو او دَ نورو رواياتو مطابق دَ نظر کمزورى معلوميږى. نو په ټولو کښې تطبيق کول

---

۱) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ۶۳۶
۲) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ۶۶۷
۳) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ۶۳۶
۴) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا الوليد بن مسلم، عن الأوزاعي، قال: حدثنى الزهرى، عن محمود بن الربيع، قال: إنى أعقل مجة مجها رسول الله صلى الله عليه وسلم من دلو فى دارنا، قال محمود: فحدثنى عتبان بن مالك، قال: قلت: يارسول الله! إن بصرى قد ساء، وساق الحديث إلى قوله، فصلى بنا ركعتين، وحبسنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على جشيشة صنعناها له، ولم يذكر ما بعده من زيادة يونس، ومعمر. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى التخلف عن الجماعة بعذر، رقم الحديث: ۲۵۶).
۵) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعنى ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثنى محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغنى عنك، قال: أصابنى فى بصرى بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أنى أحب أن تأتينى فتصلى فى منزلى........ (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان، رقم الحديث: ۳۳).
۶) حدثنا على بن عبدالعزيز، ثنا عارم أبوالنعمان، ثنا حماد بن زيد، ثنا على بن زيد، قال: كنا عند أنس بن مالك فقال لابنه أبى بكر حدثهم حديث عتبان بن مالک الأنصارى، فحدثنا أبوبكر، وأنس، شاهد فقال: خرجت مع أبى إلى الشام فلما أقبل من الشام مشى معنا محمود بن الربيع الأنصارى فشيعنا حتى إذا أراد أن يفارقنا قال: ألا أحدثكم بحديث عتبان بن مالک؟ قلنا: بلى! قال: فإنه حدثنى أنه ذهب بصره على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يارسول الله! فلو أتيت منزلى، فبوأت لى فيه مسجدا، وصليت فيه، فأتخذه مسجدا، وإن بصرى قد ذهب،وضعفت عن الخروج إلى المسجد.....(المعجم الكبير للطبرانى،عتبان بن مالک الأنصارى، رقم الحديث: ۱۴۷۵۴).
۷) حدثنا العباس بن الفضل الأسفاطى، ثنا إسماعيل بن أبى أويس، حدثنى أبى، أخبرنى ابن شهاب، عن محمود بن الربيع الأنصارى، أخبرنى عتبان بن مالک، أنه كان إمام قومه وقد شهد بدرا فقال للنبى صلى الله عليه وسلم: أنه لما ساء بصرى شقت على إجازة الوادى إذا سال بينى وبين مسجد قومى، .... (المعجم الكبير للطبرانى، عتبان بن مالک الأنصارى، رقم الحديث: ۱۴۷۶۱).

داسې ممکن دی چه دَ اعمیٰ نه مراد حقیقي نابینا کیدل نه دی بلکه مراد دادې چه هغه نابینا کیدو ته نیزدې شوې وو لکه څنګه چه دَ بل روایت نه دَ نظر کمزوری ثابتیږی. بله دا چه دَ صحیح بخاری په کوم روایت کښې چه "اعمیٰ" ذکردې په هغې کښې دا حتمال هم کیدې شی چه کله دَ راوی پورې دا حدیث راؤرسیدو نو هغه وخت حضرت عتبان رضی الله عنه پوره نابینا شوې وو. یعنی په شروع کښې ئې نظر کمزورې شوی وو بیا زیاتیدو زیاتیدو سره پوره نابینا شو.[1]

قوله: وَأَنَا أُصَلِّي لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتِ الأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى

او دَ خپل قوم خلقو ته مونځ ورکوم. کله چه باران وی نو هغه وادی کومه چه زما دَ کور او دَ هغه خلقو په مینځ کښې ده، هغې کښې اوبه راځی دَ کوم په وجه چه زه دَ هغوی جمات ته نه شم رسیدې چه هغوی ته مونځ ورکړم. یارسول الله! زما زړه غواړی چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئ او زما په کور کښې مونځ اوکړئ نو زه به هغه ځائی دَ خپل ځان دَ پاره دَ مونځ ځائی جوړ کړم.

قوله: سَالَ الْوَادِي، دَدې مطلب دادې چه په وادئ کښې اوبه بهیږی، په دې جمله کښې دَ محل اطلاق په حال باندې کړې شوې دې.[2]

د صحیح مسلم[3] او طبراني[4] روایت کښې دَدې جملې په ځائی "إذا كانت الأمطار سالت الوادی الذی بینی وبینهم، ولم أستطیع أن آتی مسجدهم" الفاظ هم راغلی دی چه کله بارانونه وی نو هغه وادی کومه چه زما او زما دَ قوم په مینځ کښې ده هغه دَ اوبو نه ډکیږی دَ کوم په وجه

---

[1]) فتح الباري: ۶۷۳/۱، عمدة القاری: ۷۴۲/۴.
[2]) عمدة القاری: ۲۴۷/۴.
[3]) حدثنی حرملة بن یحیی التجیبی، أخبرنا ابن وهب، أخبرنی یونس، عن ابن شهاب، أن محمود بن الربیع الأنصاری، حدثنه أن عتبان بن مالک – وهو من أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار – أنه أتی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال: یارسول الله! إنی قد أنکرت بصری، وأنا أصلی لقومی، وإذا کانت الأمطار سال الوادی الذی بینی وبینهم ولم أستطع أن آتی مسجدهم فأصلی لهم، وددت أنک یارسول الله! تأتی فتصلی فی مصلی، فأتخذه مصلی، قال: فقال: رسول الله صلی الله علیه وسلم: سأفعل إن شاء الله......(صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: الرخصة فی التخلف عن الجماعة بعذر، رقم الحدیث: ۲۵۶).
[4]) حدثنا مطلب بن شعیب الأزدی، ثنا عبدالله بن صالح، حدثنی اللیث، عن عقیل – ح – وحدثنا عمرو بن أبی الطاهر بن السرح المصری، ثنا محمد بن عزیز الأیلی، ثنا سامة بن روح، عن عقیل، أخبرنی محمد بن مسلم، أن محمود بن الربیع الأنصاری، أخبره أن عتبان بن مالک، وهومن أصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال: یارسول الله! إنی قد أنکرت بصری وإنی أصلی بقومی، فإذا کانت الأمطار سال الوادی بینی وبینهم، فلم أستطع أن آتی مسجدهم فأصلی لهم...... (المعجم الکبیر للطبرانی، عتبان بن مالک، رقم الحدیث: ۱۴۷۵۹)

چه زه د جمات پورې د راتلو قدرت نه لرم.

قوله: بيني وبينهم، دَ اسماعيلي په روايت کښې دي: "بين مسکني وبين مسجد قومي". (۱)

قوله: ووددت، دَ دال کسره او فتحه دواړه شان مستعمل دي. هم دغه شان دَدې مصدر "وُدّ" او "وَدّ" هم دواړه شان يعني دَ واؤ فتحې او ضمر سره مستعمل دي. (۲)

قوله: فتصلي:، او "فأتخذه" دواړه مجزوم او منصوب لوستل جائز دي. (۳)

قوله: قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ» قَالَ عِتْبَانُ: فَغَدَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُوبَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنْتُ لَهُ:

راوي وائي چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو ان شاء الله ډير زر به زه داسې اوکړم. حضرت عتبان رضي الله عنه فرمائي چه په دويمه ورځ چه کله ورځ رڼا شوه نو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړو او (کور ته دَ داخليدو) اجازت ئې اوغوښتلو نو ما اجازت ورکړو.

دَ ان شاء الله وئيلو مقصد:

قوله: سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ، په دې جمله کښې لفظ ان شاء الله نه مقصود تبريك نه دې بلکه تعليق دې چه که دَ الله تعالى رضا ماسره شوه نو زه به راځم. دويم قول دادې چه لفظ ان شاء الله هم دَ برکت حاصلولو دپاره دې نه چه دَ تعليق دپاره، دا معنى به په هغه صورت باندې محمول وي چه دَ الله تعالى دَ طرف نه حضورپاك ته خبر ورکړې شو چه زر به تاسو دا کار کوئي. (۴)

قوله: قَالَ عِتْبَانُ: فغدا، دَدې نه دَمخکښې پورې عبارت دَمحمود رحمه الله راوي وو اودَدې پس مکمل روايت هم دَ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه په خله دي، په دې اعتبار سره دَ اوس نه دَ مخکښې پورې روايت به دَ هغوي په مراسيلو کښې شميرلې شي ځکه چه ظاهر هم دغه دي چه هغوي به دا هم دَ حضرت عتبان رضي الله عنه نه اوريدلې وي مګر بيان ئې دَ حوالې نه بغير اوکړو. (۵)

نبي کريم ﷺ سره څومره صحابه کرامو تشريف راوړو؟:

قوله: فَغَدَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُوبَكْرٍ، په دې روايت کښې رسول الله ﷺ سره صرف حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړې وو. تردې چه دَ اوزاعي رحمه الله دَ روايت مطابق حضرت عتبان رضي الله عنه داخبره بيانولو سره ددغه دواړو حضراتو دپاره دَتثنيې صيغه او هم دَ تثنيې

---

(۱) فتح الباري: ۱/۶۷۳ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۲) فتح الباري: ۱/۶۷۳ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۳) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۴) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۵) فتح الباري: ۱/۶۷۴.

ضمير استعمال كړو، يعنى "فاستأذنا فأذنت لهما"(١) ليكن په نورو رواياتو كښې دَ حضرت عمر رضي الله عنه هم دَتشريف راوړلو ذكرملاويږي.(٢).

دَ طبرانى په روايت كښې "فى نفر من أصحابه" الفاظ دى. (٣) په يو بل روايت كښې "فأتانى ومن شاء الله من أصحابه" الفاظ دى.(٤)

په دې مختلفو رواياتو كښې شارحينو داسې تطبيق كړې دې چه په شروع كښې دحضورپاك سره صرف هم حضرت ابوبكر رضي الله عنه وو بيا ورسره حضرت عمر رضي الله عنه او بعضې نور صحابه كرام هم يوځائې شو.(٥)

قوله: فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ، ثُمَّ قَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ» قَالَ: فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ، فَقُمْنَا فَصَفَّنَا فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ:

رسول الله صلى الله عليه وسلم چه كله كورته ورداخل شو نو تشريف ئې كېنخودو او معلومات ئې اوكړو چه

---

(١) فتح البارى: ١/٦٧٤ عمدة القارى: ٤/٢٤٧.

(٢) حدثنا مطلب بن شعيب الأزدى، ثنا عبدالله بن صالح، حدثنى الليث، عن عقيل – ح – وحدثنا عمرو بن أبى الطاهر بن السرح المصرى، ثنا محمد بن عزيز الأيلى، ثنا سلامة بن روح، عن عقيل، أخبرنى محمد بن مسلم، أن محمود بن الربيع الأنصارى، أخبره أن عتبان بن مالك، وهومن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يارسول الله! إنى أنكرت بصرى وإنى أصلى بقومى، فإذا كانت الأمطار سال الوادى بينى وبينهم، فلم أستطع أن آتى مسجدهم فأصلى لهم،فوددت يارسول الله! أن تصلى فى مصلى أتخذه مصلى، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله فقال عتبان: فغدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبوبكر وعمر حيث ارتفع النهار.....(المعجم الكبير للطبرانى، عتبان بن مالك، رقم الحديث: ١٤٧٦٢)

(٣) حدثنا محمدبن العباس المؤدب، ثنا محمد بن بكير الحضرمى، ثنا عامر بن يساف، عن سعيد بن أبى عروبة، عن قتادة، عن النضر بن أنس، عن أنس قال: لما أصيب عتبان بن مالك فى بصره، بعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، أحب أن تأتينى فتصلى فى بيتى، وتدعولنا بالبركة، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فى نفر من أصحابه، فدخلوا عليه، فتحدثوا بينهم فذكروا مالك بن الدخشم، فقال بعضهم: يارسول الله! ذاک كهف المنافقين ومأواهم، فأكثروا فيه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أوليس يصلى؟ قالوا: نعم يا رسول الله! صلاة لا خير فيها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: نهيت عن قتل المصلين، مرتين. (المعجم الكبير للطبرانى، عتبان بن مالك الأنصارى، رقم الحديث: ١٤٧٥٣).

(٤) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثنى محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغنى عنک، قال: أصابنى فى بصري بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أنى أحب أن تأتينى فتصلى فى منزلى،فأتخذه مصلى، قال: فأتى النبى صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهو يصلى فى منزلى وأصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلک وكبره إلى مالک بن دخشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلک، ودوا أنه أصابه شر، فقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة،...... (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان، رقم الحديث: ٣٣).

(٥) فتح البارى: ١/٦٧٤ عمدة القارى: ٤/٢٤٧.

ته په خپل كور كښې كوم ځائى غواړې چه زه مونځ اوكړم؟ حضرت عتبان رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما حضورپاك ته د كور يو كوټ طرف ته اشاره اوكړه نورسول الله ﷺ اودريدو او مونځ شروع كولو دپاره ئى تكبير يعنى) الله اكبر ئى اووئيلو. مونږ هم اودريدو او حضورپاك مونږ (خپل شاته يو) صف كښې اودرولو. حضورپاك دوه ركعته مونځ اوكړو او سلام ئى اوګرځولو.

په دوو مختلفو مقاماتو كښې د نبى ﷺ مختلف عمل:

قوله: فَلَمْ يَجْلِسْ، د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه كور ته تشريف راوړلو واقعه كښې دى چه حضورپاك د هغه په كور كښې كېنه ناست بلكه كور ته رسيدو سره ئى تپوس اوكړو چه وايه د كور په كومه حصه كښې په ما باندې مونځ كول غواړې. او حضورپاك عليه السلام يو ځل داسې د حضرت ام سليم رضي الله عنها په كور كښې هم مونځ اداكړې وو نو هلته رسيدو سره ئى مونځ نه وو اداكړې بلكه هلته ئى اول خوراك اوكړو بيائى مونځ كړې وو.

نو په دواړو واقعاتو كښې د عمل د فرق وجه دا معلوميږى چه د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه كور ته د تشريف راوړلو مقصد هلته صرف هم مونځ اداكول وو. لهذا هلته په رسيدو سره ئې اصلى مقصد پوره كړو هغې نه پس ئى ورسره خوراك هم اوكړو. او د حضرت ام سليم رضي الله عنها د طرف نه خو دعوت هم د خوراك ملاؤ شوې وو لهذا د هغې كورته په رسيدو سره ئى اول خوراك اوكړو او بيا ئى دې سره سره د هغې په درخواست باندې د بركت د پاره مونځ هم اداكړو. [1]

حضرت عبدالله بن ام مكتوم رضي الله عنه ته خو په كوركښې د مونځ كولو اجازت نه وو ملاؤ شوې بيا ده ته څنګه ملاؤ شو؟: دلته يو سوال پيدا كيږى چه ابن ام مكتوم رضي الله عنه هم حضورپاك نه په كوركښې د مونځ اداكولو اجازت غوښتې وو او حضرت عتبان رضي الله عنه هم اجازت اوغوښتو ليكن حضورپاك ابن ام مكتوم رضي الله عنه ته اجازت ورنه كړو او ده ته ئى اجازت وركړو، د دې فرق څه وجه ده؟

نود دې جواب دادې چه ابن ام مكتوم رضي الله عنه پيدائشى نابينا وو او داسې بنده حسيات ډير تيز وى د هغه د پاره تلل راتلل مشكل نه وو، آسان وو، په دې وجه ئى هغه ته اجازت ورنه كړو په خلاف د ده چه دې پيدائشى نابينا نه وو اول ئى نظر كمزورې شو بيا دغه د نظر كمزورى زياتيدله نود هغه د پاره زيات مشقت وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ شو.

دويم جواب دادې چه ابن ام مكتوم رضي الله عنه د مسجد نبوى نه د تخلف اجازت غوښتې وو او دوى د محلې د جمات نه د تخلف اجازت اخستې وو.

دريم جواب دا دې چه د ابن ام مكتوم رضي الله عنه تعلق د نبى كريم ﷺ سره په نسبت د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه زيات وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ نه شو.

څلورم جواب دادې چه د سورت عبس د نازليدلو نه پس به حضورپاك د ابن ام مكتوم رضي الله عنه ډير زيات خيال ساتلو هم د دې په وجه ئى هغه د خپل ځان نه لرې كول مناسب نه ګڼړل.

---

[1]) فتح البارى: ۶۷۴/۱ عمدة القارى: ۲۴۷/۴.

پښتم جواب دادې چه ابن ام مکتوم ﷺ ته ئې په عزیمت باندې د عمل کولو دعوت ورکړو او حضرت عتبان ﷺ ته ئې په رخصت باندې د عمل کولو اجازت ورکړو.

قوله: حَتَّى دَخَلَ: دا د کشمیهنی روایت دې په نورو روایاتو کښې د "حین دخل" الفاظ هم ملاویږی. په دې صورت کښې به معنی دا شی چه حضورپاك د هغه په کورکښې داخليدو پورې چرته به څائی کښې کينه ناستو بلکه نيغ ئې د هغه کور ته تشریف یوړو.[1]

قوله: قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ: حضرت عتبان بن مالك ﷺ اووئيل چه ما حضورپاك د حليم (خوړلو) د پاره ايسار کړو چه مونږ په (خاص توګه) د حضورپاك د پاره تيار کړې وو.

قوله: وَحَبَسْنَاهُ: ددې معنی ده چه مونږ حضورپاك د واپس کيدو نه منع کړو.[2]

د "خَزِيرَة" معنی: خَزِيرَة، د خاء په فتحې او زاء کسرې سره د عربو د يو قسم خوراك نوم دې. د کوم د پخولو طريقه دا وه چه د غوښې به ورې ورې ټکړې جوړې کړې شی او بيا به ئې هغه په اوبو کښې پخولې چه کله به ښه پخې شوې نود پاسه به ئې پرې اوړه دوړول.[3]

قوله: قَالَ: فَثَابَ فِي الْبَيْتِ، رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذَوُو عَدَدٍ، فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوِ ابْنُ الدُّخْشُنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذَلِكَ مُنَافِقٌ لاَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ:

حضرت عتبان ﷺ اووئيل چه بيا د محلې يوڅو کسان راغله راجمع شو بيا په هغوی کښې يو وينا کونکی اووئيل چه مالك بن دخيشن يا مالك بن دخشن چرته دې؟ نو په هغوی کښې چا اووئيل چه هغه خو منافق دې د الله او د هغه رسول ﷺ سره محبت نه لری.

قوله: فَثَابَ فِي الْبَيْتِ، رِجَالٌ، په عام توګه دستور دا وی چه يو بزرګ چرته تشريف راوړی نو خلق د هغه د زيارت، مصافحې او ملاقات د پاره حاضريږی. نودلته هم داسې اوشو چه د حضرت عتبان ﷺ په کور کښې خلق راجمع شو او ولې به نه راجمع کيدل؟ هلته خود صحابه کرامو محبوب ترين هستی رسول الله ﷺ تشريف راوړې وو.

قوله: فَثَابَ، معنی جمع کيدل او راتلل دی.[4]

قوله: مِنْ أَهْلِ الدَّارِ، ددې نه مراد محله ده لکه څنګه چه په يو بل حديث شريف کښې هم د "دار" نه محله مراد اخستې شوې ده.[5]

قوله: فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ، دا وينا کونکې څوك وو؟ ددې باره کښې وضاحت نه ملاويږی.

---

[1]) فتح الباری:۱/٦٧٤ عمدة القاری: ٤/٢٤٧.

[2]) فتح الباری:۱/٦٧٤ عمدة القاری: ٤/٢٤٧.

[3]) فتح الباری:۱/٦٧٥ عمدة القاری: ٤/٢٤٧.

[4]) عمدة القاری: ٤/٢٤٩.

[5]) عمدة القاری: ٤/٢٤٩.

صحيح لفظ "الدخيشن" نه بلکه "الدخيشم" دې:

قوله: ابن الدُخَيْشِنِ أَوابُنُ الدُخْشُنِ؟ ، دَدې دواړو اسمونو په مينځ کښې دَ کلمې او مطلب دادې چه راوئ حديث ته شك شوې دې چه دا اسم تصغير سره "الدُخَيْشِن" دې يا تصغير نه بغير "الدُخشُنِ". نو په دې باره کښې خان پوهه کړئی چه په دې اسماء کښې دواړه لغات صحيح نه دی ځکه چه صحيح لفظ "ابن الدُخَيْشِم أو ابنُ الدُخشُم" دې. يعنی دَ نوم په آخره کښې ميم دې نه چه نون. لکه چه دَ صحيح مسلم په روايت کښې مالك بن دخشم ذکر دې. او امام طبرانی رحمه الله هم دَ احمد بن صالح رحمه الله نه نقل کړې دی چه صحيح په ميم سره دې.يعنی دخشم.(۱)

قوله: فَقَالَ بَعْضُهُمْ، دَدغه قائل باره کښې داخبره ملاويږی چه دا دَ حديث راوی حضرت عتبان رضي الله عنه وو. علامه ابن عبد البر رحمه الله په التمهيد کښې دا خبره ذکر کړې ده چه هغه سړې چاچه نبی کريم ﷺ سره دَ منافقانو نه دَ يو سړی دَ قتل کولو باره کښې غوږ کښې پټه خبره اوکړه هغه عتبان وو. اوهغه سړې دَ کوم طرف ته چه دَ نفاق اشاره اوکړې شوه هغه مالك بن دخشن وو.(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ابن عبد البر رحمه الله دَدې خبرې دَ ذکرکولو نه پس دَ حضرت عتبان رضي الله عنه مذکوره حديث شريف ذکرکوی. حالانکه دَ هغوی په دې دعوی چه نبی کريم ﷺ سره غوږ کښې پټه خبره کونکې سړې عتبان وو، باندې هيڅ دليل نشته دې.(۳)

ابن حجر رحمه الله نور فرمائی چه المغازی لابن اسحاق کښې داخبره ذکر ده چه نبی کريم ﷺ مالك (بن دخشم) او معن بن عدی رضي الله عنهما مسجد ضرار سوزولو دَ پاره ليږلی وو. حضورپاك دغه دواړه حضرات دَمنافقانو جوړکړې شوی جمات ته اور لګولو دَ پاره ليږل دَدې خبرې دليل دې چه دا دواړه حضرات دَنفاق دَ تهمت نه بری دی. يا چه دَ کوم نفاق دَ هغوی طرف ته تهمت لګولې شوې وو هغه نفاق دکفر والا نفاق نه وو نو بيا صحابه کرامو رضي الله عنهم هغوی داسې ځکه ګنړلې وو چه دوی منافقانو سره څه تعلقات لرل. دَ کوم په وجه چه هغوی هم دَ منافقانو په صف کښې شامل اوګنړلې شول. حالانکه په مدينه کښې اوسيدونکی منافقان دَ قبيلهٔ اوس اوخزرج نه وو نو هغوی سره دَمعاشرتی تعلقات خو ئی وو. دَدې نه علاوه دَ يوې بلې خبرې احتمال هم دې چه هغه وخت دَ هرمنافق سړی حالت دَ نفاق په تولو باندې ښکاره نه وو لهذا عين ممکن ده چه دَحضرت مالك بن دخشم چه دَ چا سره تعلقات وو هغه دَ دوی په نظر کښې منافق نه وو اودَ نورو په نظرکښې منافق وو.(۴)

---

(۱) فتح الباري: ۶۷۵/۱ عمدة القاري: ۲۴۹/۴.

(۲) وأما الرجل الذی سار رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو عتبان بن مالك، الرجل المتهم بالاتفاق والذی جرى فيه هذا الكلام هومالك بن الدخشم. (التمهيد لابن عبدالبر، تابع حرف الميم، تابع لمحمد بن شهاب الزهري،ا الحديث السابع والثلاثون:۱۴۹/۱۰).

(۳) فتح الباري: ۶۷۵/۱ عمدة القاري: ۲۴۹/۴.

(۴) فتح الباري:۶۷۵/۱.

ابن حجر رحمه الله يو بل جواب ليکلي دي چه ممکن ده د دغه تعلقاتو په حواله د هغه حاطب بن ابی بلتعه، طرف ته څه عذر وی.[۱]

الغرض دا خبره يقيني ده چه حضرت مالك بن دخشم رضي الله عنه منافق نه وو ګنی نبی کريم ﷺ به د هغه براءت نه کولو.

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَقُلْ ذٰلِكَ، أَلَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، يُرِيدُ بِذٰلِكَ وَجْهَ اللّٰهِ" قَالَ: اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ، قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَإِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، يَبْتَغِي بِذٰلِكَ وَجْهَ اللّٰهِ:

نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل داسې مه وايئ آيا تاسو نه ګورئ چه هغه صرف د الله تعالی د رضا د پاره لا اله الا الله وائی. نو دغه سړی اووئيل چه الله او د هغه رسول ډير ښه پوهيږی مونږ خو د ده توجه او همدردی د منافقانو سره ګورو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالی په هر هغه سړی باندې جهنم حرام کړې دې چه د الله تعالی د راضی کولو د پاره لا اله الا الله اووائی.

قوله: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ: په دې جمله کښې د "وجهه" نه مراد توجه ده. يعنی مونږ د هغه توجه د

---

[۱]) فتح الباری: ۶۷۵/۱. حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل دې قول کښې د حاطب بن ابی بلتعه چه د کوم عذر طرف ته اشاره کړې ده د هغې نه مراد هغه قصه ده په کوم کښې چه حاطب بن ابی بلتعه د غزوه احد په موقع د مکې د مشرکانو طرف ته د جنګ خبر رسولو کوشش کړې وو. بيا چه کله حضرت عمر فاروق رضي الله عنه اجازت اوغوښتو چه اې د الله رسوله! د ده سټ دې والوزولی شی نو حضورپاك اوفرمائيل چه نه دا د اصحاب بدر نه دې. د چا چه ټول ګناهونه الله تعالی معاف کړی دی. او هغه په خبر ورکولو کښې دا عذر بيان کړې وو چه اې د الله رسوله! دا وجه هيڅ کله نه وه چه په الله او د هغه په رسول باندې زما ايمان باقی پاتې نه وو بلکه زما مقصد صرف دومره وو چه په قريشو به زما دا يو احسان اوشی د کوم په وجه چه به هغوی هلته زما د بال بچ حفاظت کوی. نو نبی کريم ﷺ د هغه د دې قول تصديق اوکړو او هغه ئې بری کړو. پوره قصه د عام فائدې د خاطره دلته نقل کولې شی: عن علی رضی الله عنه قال بعثنی رسول الله صلی الله عليه وسلم وأبا مرثد الغنوی والزبير بن العوام وكلنا فارس، قال: انطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ، فإن بها امرأة من المشركين معها كتاب من حاطب بن ابی بلتعة إلى المشركين ، فأدركناها تسير على بعير لها حيث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلنا: الكتاب؟ فقالت: ما معنا كتاب، فأنضناها، فالتمسنا، فلم نر كتاباً، فقلنا: ماكذب رسول الله صلى الله عليه وسلم، لتخرجن الكتاب أو لنجردنک، فلما رأت الجد أهوت إلى حجزتها وهی محتجزة بكساء، فأخرجته فانطلقنا بها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال عمر: يارسول الله! قدكان الله ورسوله والمؤمنين، فدعنى فلأضرب عنقه، فقال النبى صلى الله عليه وسلم ماحملک على ماصنعت؟ قال حاطب: والله ما بی أن لا أكون مؤمنا بالله ورسوله صلى الله عليه وسلم، أردت أن يكون لی عندالقوم يد يدفع الله بها عن أهلی ومالی وليس أحد من أصحابک إلا له هناک من عشيرته من يدفع الله به عن أهله وماله، فقال النبى صلى الله عليه وسلم: صدق، ولا تقولوا له إلا خيرا، فقال عمر: أنه قد خان الله ورسول له والمؤمنين، فدعنى فلأضرب عنقه، فقال: أليس من أهل بدر، فقال: لعل الله اطلع إلى أهل بدر، فقال: اعملوا ما شئتم، فقد وجبت لكم الجنة أو فقد غفرت لكم، فدمعت عيناعمر، وقال: الله ورسوله أعلم. (صحيح البخاری، كتاب المغازی، باب: فضل من شهدبدرا، رقم الحديث: ۳۹۸۳).

منافقانو طرف ته ګورو. (۱)

قوله: وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ: علامه کرمانی رحمه الله ليکلی دی چه چرته دلته څوك اشکال اوکړی چه په دې جمله کښې د "نصيحته" صله "إلى" صحيح نه ده ځکه چه د دې صله لام استعماليږی إلى نه نو د دې جواب دا دې چه نصح په دې مقام باندې د إلى معنې ته متضمن دی. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله د علامه کرمانی جواب نقل کولو نه پس ليکلی دی چه دا جمله "إلى المنافقين" د "وجهه" سره متعلق کړې شی نو بيا هيڅ اشکال نشته، ځکه چه د "وجهه" صله "إلى" استعماليږی او په دې صورت کښې که د "نصيحته" صله محذوف اوګڼړلې شی نو خبره به صحيح شی. (۳)

په دې باندې علامه عينی رحمه الله په حافظ صاحب باندې هم رد کولو سره دا فرمائی چه دومره خبره کافی ده چه په دې جمله کښې "إلى المنافقين" د "وجهه" سره متعلق کړې شی او په دې باندې "نصيحته" عطف کړې شی د دې نه پس د نورې وينا کولو ضرورت نشته چه "نصيحته" صله محذوف اوګڼړلې شی نو خبره به صحيح شی. ځکه چه معطوف خو د معطوف عليه په حکم کښې وی د دې وجې نه د معطوف د پاره د جدا صلې محذوف راويستلو حاجت نشته دی. (۴)

شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده فرمائی که چرې دې حضراتو د هغه په نه راتلو باندې د غصې په وجه دا خبره اوکړه نو په دې کښې هيڅ خبره نشته، په غصه کښې داسې کيږی او که چرې غصه نه وه بلکه په واقع کښې ئې داسې ګڼړلو سره دا اووئيل نو هغوی ته به معلومه نه وه او حضورپاك ته به د وحی په ذريعه معلومه شوې وی. په دې وجه حضورپاك "لا تقل ذلك، ألا تراه قد قال: لا إله إلا الله، يريد بذلك وجه الله" اوفرمائيل. (۵)

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيَّ- وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ- وَهُوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ، عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ: «فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ»:

ابن شهاب رحمه الله اووئيل چه بيا ما د حصين بن محمد انصاری نه چه د قبيله بنو سالم يو کس او د هغوی د سردارانو نه دې د محمود بن ربيع د دې حديث باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی د دې تصديق اوکړو.

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، د دې نه د يو نوی تعليق بيان نه دې بلکه دا قول په سابقه سند سره

---

۱) فتح الباری: ۶۷۶/۱ عمدة القاری: ۲۵۰/٤.
۲) شرح الکرمانی: ٤/۸۵.
۳) فتح الباری: ۶۷۶/۱.
٤) عمدة القاری: ٤/۲۵۰.
۵) تقرير بخاری شريف: ۱۵۸/۳.

هغوى ارشاد كړي دي.(۱) ليكن د علامه عينى رحمه الله خيال دې طرف ته دې چه دا تعليق دې څكه چه د "قال ابن شهاب" شروع د حرف عطف نه بغير ده.(۲)

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه د سوال وجه داده چه د روايت نه په ظاهره اهمال عمل په پوهه كښې راځي او نورو روايتونه عمل غواړي نو هغوى سوال اوكړو چه آيا دا صحيح محفوظ دې يا د نسيان طريان شوې دې.(۳)

قوله: مِنْ سَرَاتِهِمْ، دا جمع ده د دې واحد "سرى" دې، د دې معنى "من خيارهم" يعنى د قوم د سردارانو نه يو.(۴)

په روايت باب كښې د محمود بن الربيع رحمه الله د حضرت عتبان بن مالك رضى الله عنه نه د سماع صراحت نشته دې. په دې وجه امام بخاري دويم سند راوړلو سره د محمود بن الربيع تصديق اوكړو. د صحيحين نه علاوه د دې حديث په دويم طريق كښې د محمود بن الربيع د حضرت عتبان بن مالك رضى الله عنه نه د سماع تصريح شته.(۵)

د روايت د ترجمة الباب سره مطابقت: د مذكوره حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت اومطابقت پوره شان سره واضح دې چه ترجمة الباب او روايت دواړو كښې په خپل كور كښې په قائميدونكې جمات كښې په جمع سره د مونځ ادا كولو ذكر دې.(۶)

د حديث شريف نه مستنبط شوى فوائد او احكام: د مذكوره حديث شريف نه ډيرزيات فوائد او احكام معلوميږي په كوم كښې چه څه دلته لاندې نقل كولې شي:

① د عذر د وجې د جمع نه پاتې كيدل او په كوركښې خپل مونځ كول جائز دى.(۷)

② په نيكانو خلقو په يو ځائى كښې په مونځ كولو سره بركت حاصلول جائز دى.(۸)

③ د بركت د حاصلولو په غرض څوك خپل كور ته راوغوښتې شى نو هغه له هم پكاردى چه د ده دعوت قبول كړى.(۹)

④ د مذكوره حديث نه د وعدې پوره كولو او سرته د رسولو هم علم كيږى.(۱۰)

---

(۱) فتح البارى: ۶۷۶/۱.

(۲) عمدة القارى: ۲۵۰/۴.

(۳) تقرير بخارى شريف: ۱۵۸/۲.

(۴) فتح البارى: ۶۷۶/۱ عمدة القارى: ۲۵۰/۴.

(۵) عمدة القارى: ۲۵۱/۴.

(۶) عمدة القارى: ۲۴۶/۴.

(۷) شرح الكرمانى: ۸۶/۴ عمدة القارى: ۲۵۱/۴.

(۸) شرح الكرمانى: ۸۶/۴ التوضيح لابن الملقن: ۴۴۲/۵ عمدة القارى: ۲۵۱/۴.

(۹) شرح الكرمانى: ۸۶/۴ التوضيح لابن الملقن: ۴۴۲/۵ عمدة القارى: ۲۵۲/۴.

(۱۰) شرح الكرمانى: ۸۶/۴ عمدة القارى: ۲۵۲/۴.

⑤ کله چه کور ته څوك نیك بنده یا عالم وغیره راوغوښتې شی نو دَ هغه دَ خوراك څښاك په څه خیزسره اکرام هم کول پکاردی.[۱]

⑥ داهم معلومیږی چه دَ حاکم په وړاندې دَ یو فاسق وغیره باره کښې خبر ورکول جائز دی.[۲]

⑦ دا هم معلومه شوه چه کله دَ جمعې وخت وی اودَ مونځ ګذارو نه څوك چرته غیب وی نو امام له پکاردی چه دَ هغه باره کښې تپوس پوښتنه اوکړی.[۳]

⑧ داهم معلومه شوه چه دَ یو کشر دَپاره خپل مشر دَ څه مصلحت په غرض خپل خوا له په راغوښتلو کښې څه بې ادبی یا حرج نشته دې.[۴]

⑨ دَ کور والو په رضا او اجازت سره دَمیلمه دَ کوربه په کور کښې په جمع مونځ کول جائز دی.[۵]

⑩ دَ چاکورته دَ داخلیدو اجازت اخستل پکاردی اګرچه راتلونکې سړې دَ هغوی په رابللو راغلې وی.[۶]

① داهم معلومه شوه چه چرته یو بزرګ شخصیت راځی نو دَ هغه دَ زیارت وملاقات دَ پاره حاضریدل پکاردی.[۷]

② په کورکښې دننه یو ځائی دَ مونځ دَ پاره مستقل کولوکښې هیڅ حرج نشته. په خلاف دَ جمات چه هلته دَ یو مونځ ګذار یو ځائی مستقل کول مکروه دی.[۸]

③ دَ کوم سړی مرګ چه په توحید باندې وی هغه به همیشه په دوزخ کښې نه وی.[۹]

④ دَ نابینا سړی دَ امامت جواز هم معلومیږی.[۱۰]

⑤ دَ جمات نسبت دَ قوم طرف ته دَ کولو جواز هم معلومیږی.[۱۱]

⑥ دَ یو سړی په خپل ځان باندې دَ واقع کیدونکې مصیبت خبر ورکول په شکایت کښې داخل نه دی.[۱۲]

---

[۱]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۲]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن الملقن: ٤٥٥/٥ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۳]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن النلقن: ٤٥٥/٥ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۴]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن الملقن: ٤٤٦/٥ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۵]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن الملقن: ٤٥٣/٥ عمدة القاری: ۲۵۱/٤.
[۶]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن الملقن: ٤٤٦/٥ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۷]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۸]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ التوضیح لابن الملقن: ٤٥۱/٥ عمدة القاری: ۲۵۱/٤.
[۹]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۱۰]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ عمدة القاری: ۲۵۱/٤.
[۱۱]) شرح الکرمانی: ۸۶/٤ عمدة القاری: ۲۵۲/٤.
[۱۲]) عمدة القاری: ۲۵۱/٤.

⑤ په کور کښې جمات جوړول مباح دي ليکن دا جوړشوې جمات به شرعي جمات نه وي، لهذا دَدې خرڅول به جائز وي.[1]

۱۵- بَابٌ: التَّيَمُّنِ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

دا باب په جمات کښې ښې خپې سره دَ داخليدو او (جمات ته دَ داخليدو نه علاوه) دَنورو کارونو دَ ښي طرف نه دَ شروع کولو باره کښې دې.

دَترجمة الباب تشريح: دَ ترجمة الباب تشريح کولو سره علامه کرمانی رحمه الله ليکلی دی چه دَ لفظ "غيره" عطف به په "دخول" باندې وی نه په "مسجد" باندې او دغه شان "التيمن" باندې به هم عطف نه وي.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَ علامه کرمانی رحمه الله والا قول اختيار کړې دې.[3] علامه عينی رحمه الله دَ دواړو حضراتو تحقيق ذکر کولو نه پس فرمائی چه دَدې خبرې هيڅ وجه نشته دې چه دَ لفظ "غيره" عطف په مسجد باندې اونه کړې شی بلکه دَدې عطف خو په مسجد باندې صحيح دې. نو اوس به مطلب دا شی چه که مسجد وی او که غير مسجد يعنی کور وغيره هر دواړو ځايونو کښې دخول هم په ښي خپې سره کول پکاردی.[4]

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله هم دغه خبره ارشاد فرمائی: **قوله:** وغيره، دَدې عطف په دخول باندې دې او په مسجد باندې هم دَدې عطف کيدې شی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دخول باندې عطف کول زيات مفيد دی. حضرت شيخ صاحب رحمه الله فرمائی چه زما په نيزدويم احتمال (په مسجد باندې عطف کول) راجح دی او غرض دا چه دَ حضورپاك دَ ټولو امورو عموم کښې مسجدته تلل هم شامل دی. مطلب دا چه دَمسجدنه علاوه په نورو متبرك ځايونو کښې هم دَ ښي طرف خيال ساتل پکاردی.[5]

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه ما په شروع کښې بيان کړې وو چه امام بخاری رحمه الله ۵۵ ابواب دَمساجد ذکر کړی دی او په دغه ابوابو کښې هغوی درې څيزونه ذکر کوی. يو هغه افعال کوم چه په جمات کښې کول جائز دی. دويم دَ مسجد آداب او دريم هغه امور دکومو چه په جماتونو کښې کول دَ احترام خلاف دی. نو حضرت امام بخاری رحمه الله دلته دا ادب ذکر کړو چه جمات ته دَ داخليدو ادب دادې چه اول دی ښې خپه داخله کړی او دَدې وجه داده چه جمات متبرك ځائی دې او ښې خپه مکرم ده. لهذا دَ متبرك دَ پاره دې مکرم استعمال کړې شی او دَ جمات نه وتلو کښې دَدې خلاف يعنی ګسه خپه دې اول اوباسی.[6]

---

[1]) التوضيح لابن الملقن: ٤٤٢/٥.
[2]) شرح الكرماني: ٨٦/٤.
[3]) فتح الباري: ٦٧٨/٢.
[4]) عمدة القاري: ٢٥٢/٤.
[5]) الأبواب والتراجم: ٢١٢/٢.
[6]) تقرير بخاري شريف: ١٥٨/٢ سراج القاري: ٧/٣.

تعليق: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ: «يَبْدَأُ بِرِجْلِهِ الْيُمْنَى فَإِذَا خَرَجَ بَدَأَ بِرِجْلِهِ الْيُسْرَى»

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به جمات کښې دَ داخلیدو په وخت اول خپله ښۍ خپه دننه کیخودله او کله چه به وتلو نو اول به ئې ګسه خپه بهر راویستله.

دَتعلیق تخریج: امام بخاری رحمه الله مرفوعًا هیڅ یوروایت نه دې پیش کړې. البته دَ صحابی عمل ئې دَدې عمل دَ پاره ذکر کړې دې. او حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما چه به په سنت باندې په خومره سختئ سره عمل کونکې وو هغه دَنمر په شان ښکاره ده. البته دَ حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دَدې فعل تائید دَ المستدرك للحاكم دَ یو روایت نه کیږی.(١) په کوم کښې چه حضرت انس رضی الله عنه دا فرمائی چه داعمل سنت دې چه کله ته جمات ته داخلیږې نو دَ ښې خپې داخلیدوسره شروع کوه او کله چه راوځې نو په ګس قدم سره دَ وتلو شروع کوه.

اوس هم دا روایت ولې امام بخاری رحمه الله پیش نه کړو. نودَدې جواب دادې چه داحدیث دَهغوی دَ شرائطو مطابق نه وو. په دې وجه هغوی دَدې په ځائې دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما اثر پیش کولو باندې اکتفاء کړې ده.(٢)

شارحینو په خپلو کتابونو کښې داخبره لیکلې ده چه دَ صحابی رسول "من السنة كذا" وئیل دَ نبی علیه السلام نه مرفوعاً ثبوت باندې محمول وی.(٣)

دَ تعلیق مقصد: خپله مدعا ثابتولو دَپاره چونکه امام بخاری رحمه الله سره دَ هغه دَ شرائطو مطابق څه مرفوع حدیث نه وو. په دې وجه هغوی دا اثر دَ صحابی ذکرکولو سره دَ خپلې قائم کړې شوې ترجمې اثبات کړې دې.

دَ تعلیق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَتعلیق او دَ ترجمة الباب مطابقت دَ دواړو دَ مضمون نه بالکل ښکاره دی چه په دواړو کښې جمات ته داخلیدل ښې خپې سره کیدل ذکر دی.(٤)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۱۶]

-٤٢٦ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ(٥) كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُحِبُّ التَّيَمُّنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ فِي طُهُورِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَنَعُّلِهِ.

د حدیث ترجمه: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه خومره به ممکن کیدې شوه دومره به رسول

(١) حدثنا أبوحفص عمر بن جعفر المفيد المبصرى ثنا أبوخليفة القاضى ثنا أبوالوليد الطيالسى ثنا شداد أبوطلحة قال سمعت معاوية بن قرة يحدث عن انس بن مالك أنه كان يقول: "من السنة إذا دخلت المسجد أن تبدأ برجلك اليمنى، وإذا خرجت أن تبدأ برجلك اليسرى". هذا حديث صحيح على شرط مسلم. (المستدرک على الصحيحين، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ٧٩١، ٢١٨/١).

(٢) فتح الباري: ٦٧٨/١.

(٣) فتح الباري:٦٧٨/١عمدة القاري: ٢٥٢/٤.

(٤) عمدة القاري: ٢٥٢/٤.

(٥) مرتخريجه تحت الحديث، الرقم: ١٨٦، كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: التيمن فى الوضوء والغسل.

الله ﷺ په هرکار کښې دَ ښي طرف نه شروع خوښوله. مثلاً طهارت حاصلولو کښې، گمنزه کولو کښې او پیزار اچولو کښې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

① **سلیمان بن حرب** رحمه الله: دا سلیمان بن حرب بن بجیل بصري رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب الإیمان، باب: من کره أن یعود في الکفر کما یکره أن یلقی في النار من الإیمان کښې تیرشوې دې.(١)

② **شعبه** رحمه الله: دا شعبه بن الحجاج رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب الإیمان ،باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کښې تیرشوې دې.(٢)

③ **الأشعث بن سلیم** رحمه الله: دا الاشعث بن سلیم رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب الوضوء باب: التیمن في الوضوء والغسل دَ دویم حدیث لاندې تیرشوې دې.(٣)

④ **أبیه** رحمه الله: دا سلیم بن الاسود المحاربي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب الوضوء باب: التیمن في الوضوء والغسل دَ دویم حدیث لاندې تیرشوې دې.(٤)

⑤ **مسروق** رحمه الله: دا مسروق بن الاجدع بن مالك همداني کوفي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب الإیمان، باب: علامة النفاق، الحدیث الثاني کښې تیرشوې دې.(٥)

⑥ **عائشه** رضي الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکرصدیق رضي الله عنهما ده. دَدوی تفصیلي ذکر کشف الباري، کتاب بدء الوحي دَ دویم حدیث لاندې تیرشوې دې.(٦)

دَ حدیث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ التَّيَمُّنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ، فِي طُهُورِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَنَعُّلِهِ»:

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه څومره به ممکن کیدې شوه روسل الله ﷺ به دومره خپل هرکار دَ ښي طرف نه شروع کول خوښول. (مثلاً) طهارت حاصلولو کښې، گمنزل کولو کښې او پیزار اچولو کښې.

دَ مذکوره حدیث شریف تفصیلي شرح کتاب الوضوء، باب: التیمن في الوضوء والغسل دَدویم حدیث لاندې تیره شوې ده. هلته مراجعت اوکړئی. دلته څه ضروري تشریح ذکرکولې شي.

---

(١) کشف الباري: ١٠٥/٢.

(٢) کشف الباري: ٦٧٨/١.

(٣) کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: التیمن في الوضوء والغسل.

(٤) کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: التیمن في الوضوء والغسل.

(٥) کشف الباري: ٢٨١/٢.

(٦) کشف الباري: ٢٩١/١.

قوله: يُحِبُّ التَّيَمُّنَ، دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها چونكه حضورپاك سره ډير زيات محبت وو په دې وجه هغې ته دَ نبي اكرم ﷺ دَ محبوب عادت معلوميدل قرين قياس دى. اوس دا علم څنګه اوشو؟ نودَدې جواب دادې چه دا علم پخپله دَ نبي كريم ﷺ په خودلو سره كيدل هم ممكن دى او دَ هغوى قرائنو نه اندازې لګولو په ذريعه هم ممكن دى. والله اعلم بالصواب.(١).

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دَدې روايت دَ عموم نه تيمن في دخول المسجد باندې استدلال كړې دې چه كله نى په هر څيز كښې ښې طرف خوښولو نو جمات ته دننه داخليدل كوم چه يو متبرك عمل دې په دې كښې به نى په درجهٔ اولى دا خوښولو.(٢)

قوله: مَا اسْتَطَاعَ، دَكلمهٔ ما باره كښې علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا موصوله هم كيدې شى اودَ تيمن نه بدل هم كيدې شى اودَ ما دام په معنى هم كيدې شى.(٣)

ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دې لفظ سره دا احتمال راوځى چه مقصود دَهغه څيزونو نه احتراز كول دى كوم چه كول په شرعى توګه په ښي لاس سره صحيح نه دى. مثلاً دَ جمات نه وتل، ليټرين كښې داخليدل وغيره. دغه شان ناخوښه كارونه هم په ښى لاس سره نه شى كولې لكه استنجاء كول، دَ پوزې نه بلغم صفا كول وغيره.(٤)

قوله: فِي شَأْنِهِ: دَدې جار مجرور تعلق په التيمن سره وى داهم ممكن ده چه دَ المحبة سره متعلق وى او دَدې هم احتمال دې چه دواړو سره متعلق وى، دَتنازع په توګه.(٥)

قوله: طُهُورِهِ: دا لفظ دَ طاء په ضمې سره دې. دَدې معنى طهارت حاصلول دى. يعنى اودس كول. او "ترجُّله" معنى ويښتوكښې ګمنزل كول دى. او "تنعُّله" معنى په خپو پيزار اچول دى.

"طُهوره" په تركيبى اعتبار سره دَ "شأنه" نه بدل دې. بدل البعض من الكل دَ قبيل نه.

علامه عيني رحمه الله په دې تركيبى احتمال باندې يو سوال او دَهغې جواب هم نقل كړې دې. كه چرې دا بدل البعض من الكل دَ قبيل نه او ګرځولې شى نو په دې سره بعضې امورو كښې دَ ښى طرف اهتمام كول مستحب كيدل ثابت شى. حالانكه دَ "فى شأنه" دَ دې تاكيد "كله" تقاضا داده چه استحباب دې په ټولو امورو كښې وى نه چه په بعضې امورو كښې. نودَدې جواب دادې چه دا تخصيص بعد التعميم دې. او په دې دريو كارونو كښې دَ ښى طرف نه شروع كول

---

(١) فتح البارى: ٦٧٨/١. علامه عيني رحمه الله دا خبره دَ سوال او جواب په انداز كښې ذكركړې ده چه محبت خو امرباطنى دې. نوحضرت عائشه رضي الله عنها په دغه امر باطنى څنګه خبر شوه؟ نودَدې ئى هم هغه جواب ذكركړې دې كوم چه پورته ذكرشو. (عمدة القارى: ٢٥٣/٤)

(٢) الكنز المتوارى: ١٢٥/٤ الأبواب والتراجم: ٢١٢/٢ تقرير بخارى شريف: ١٥٨/٢.

(٣) عمدة القارى: ٢٥٣/٤.

(٤) فتح البارى: ٦٧٨/١.

(٥) عمدة القارى: ٢٥٣/٤.

دَدې شرف او دَدې دَ اهمیت دَ وجې نه دې. بل بدل دی بدل الکل من الکل او گرځولې شی نو بیاهم صحیح دې. په دې توګه چه "طهور" دَ ټولو عباداتو کنجی ده. "ترجل" یعنی دګمنزلو تعلق دَ سر سره دې او دَ "تنعل" تعلق دَ خپو سره دې او دَ انسان ټول احوال یا خودَده دَ پورته حصې سره متعلق وی یا لاندې حصې سره یا دَ اطرافو سره، نو په دې کښې ئی دَ هرحالت سره متعلق هم دَهغې په شان لفظ ذکرکړو. دې دَ پاره چه دَ ټولو احوالو احاطه اوشی.(۱)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره ربط: دَدې حدیث دَ ترجمة الباب سره ربط دَدې حدیث شریف دَعموم په وجه دې ځکه چه فی شأنه کله کښې نورو کارونو سره جمات ته داخلیدل هم دی.(۲)

۱۶ -بَابٌ: هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»

[ر: ۱۳۲۴]

وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الصَّلاَةِ فِي الْقُبُورِ، وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ، فَقَالَ: «الْقَبْرَ الْقَبْرَ»، وَلَمْ يَأْمُرْهُ بِالإِعَادَةِ»

داباب په دې باره کښې دې چه آیا دَ جاهلیت دَمشرکانو قبرونه کنستل او دَ هغې په ځائی جماتونه جوړول جائز دی؟ ځکه چه نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلې دې چه دَ الله تعالیٰ لعنت دې وی په یهودیانو باندې، ځکه چه هغوی دَ خپلو انبیاؤ په قبرونو باندې جماتونه جوړکړل او (دا باب په دې باره کښې دې چه) په قبرستان کښې مونځ کول صحیح نه دی. چنانچه یو ځل حضرت عمر رضی الله عنه حضرت انس رضی الله عنه (دَ لاعلمئ دَ وجې) دَ قبر سره په مونځ کولو باندې اولیدلو نو قبر قبر وئیلو سره ئی هغه خبردار کړو خو دَ مونځ دَ واپس راګرځولو حکم ئی ورته اونه کړو.

دَ ترجمة الباب تشریح: امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې: هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها مساجد، آیا دَ جاهلیت دَ مشرکانو قبرونه به وران کړې شی او دَ هغې په ځائی جماتونه جوړولی شی؟ "هل تنبش" ئی فرمائیلی دی او هل دَ استفهام دَپاره راځی دکوم معنی چه به داسې شی آیا داسې کیدلی شی؟ جواب به وی آوجی داسې کیدې شی. لیکن په عام توګه دَ شارحینو رائې داده چه دلته هل دَ قد په معنی دې. سوال جوړول او بیا دَ هغې جواب راویستل، دَدې ضرورت نشته دې.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ﴾ په دې آیت کښې چه ځنګه

---

(۱) عمدة القاري: ۲۵۳/٤.

(۲) عمدة القاري: ۲۵۲/٤.

هل په معنی د قد دې دغه شان دلته هم هل د قد په معنی دې.(۱) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما امام زجاج، امام فرّا او امام مبرد رحمهم الله ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ﴾ په دې آیت کښې هل د قد په معنی ګرځولې دې.(۲) دلته هم دا د قد په معنی اخستې شي. اوس به د دې مطلب دا دې چه وي مشرکانو به د جاهلیت قبرونه به ورانولی شی او هلته به جماتونه جوړولې شي.

لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه د شارحینو رائې داده چه "هل" د "قد" په معنی دې او د دې وجه داده چه په روایت کښې د مسجدنبوی د جوړولو ذکردې او په دې کښې تصریح ده چه د مشرکانو د قبرونو نبش کړې شوې وو نو بیا هل په خپل اصلی معنی اخستل غلط دی. په دې وجه دا د "قد" په معنی دې او زما په نیز قد په خپله اصل معنی دې لکه چه وړاندې به ئې بیان کړم.(۳)

قوله: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ».(۴)

ترجمة الباب کښې یوه خبره ذکرکولونه پس امام بخاری رحمه الله "لقول النبی صلی الله علیه وسلم: "لعن الله الیهود، اتخذوا قبور أنبیائهم مساجد" فرمائیلی دی.

په دې سلسله کښې حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او د دوی نه مخکښې علامه کرمانی رحمهم الله تقریر د استدلال دا کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د لعنت تخصیص کړې دې د انبیاء علیهم الصلاة والسلام په قبرونو باندې د جماتونه جوړونکو سره. د دې نه معلومه شوه چه که د انبیاؤ علیهم السلام قبرونه نه وی بلکه د نورو قبرونه وی مثلاً د کافرانو قبرونه دی نو د نبش نه پس هلته جمات جوړولو کښې به هیڅ قباحت نه وی.

د انبیاؤ علیهم السلام په قبرونو باندې که چرې جمات جوړ کړې شی نو د دوؤ حالاتونه به خالی نه وی یا خو به قبرباقی ساتلو سره جمات جوړولې شی نو إفضاء إلی الشرك به لازم شی.

---

۱) إرشادالساری: ۸۶/۲.

۲) تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، سورة الإنسان، رقم الآیة: ۱، ۴۹۵/۱. معانی القرآن وإعرابه للزجاج، سورة الإنسان، رقم الآیة: ۱، ۲۵۷/۵. معانی القرآن للفراء، سورة الإنسان، رقم الآیة: ۱، ۲۱۳/۳ دارالمصریه. و"هل" تخرج من حدالمسألة فتصیر بمنزلة "قد" نحو: قوله عزوجل ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ المقتضب للمبرد، هذا باب أم، وأو، ۲۸۹/۳، وزارة الأوقاف لجنة إحیاء التراث الإسلامی.

۳) تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲.

۴) دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په نورو مقاماتو کښې موصولاً نقل کړې دې، وئی ګورئی:

حدثناموسی بن إسماعیل، حدثنا أبوعوانة، عن هلال هو الوزان، عن عروة، عن عائشة رضی الله عنها قالت: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی مرضه الذی لم یقم منه: لعن الله الیهود والنصاری اتخذوا قبور أنبیائهم مساجد، لو لا ذلک أبرزقبره غیر أنه خشی – أو خشی – أن یتخذ مسجدا: (صحیح البخاری، کتاب الجنائز، باب: ماجاء فی قبرالنبی صلی الله علیه وسلم، رقم الحدیث: ۱۳۹۰) وأیضاً بهذا السند حدثنا الصلت بن محمد، حدثنا أبوعوانة، عن هلال الوزان، عن عروة بن الزبیر، عن عائشة رضی الله عنها، قالت:........ (صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب: مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته، رقم الحدیث: ۴۴۴۱).

اوکه چرې د انبیاء کرامو علیهم الصلوة والسلام د قبرونو نبش اوکړې شی نوهغه به ورانولې شی نو سپکاوې به لا زم شی په خلاف د کافرانو او مشرکانود قبرونو چه د هغې په نبش کښې د سپکاوی هیڅ سوال نشته. هغه د احترام مستحق نه دی. لهذا د کافرانو او مشرکانو د قبرونو په ځائی د نبش نه پس جمات جوړولو کښې هیڅ بدیت نشته دې. او صالحین چونکه د انبیاؤ علیهم الصلاة والسلام سره ملحق دی لهذا د انبیاؤ په قبرونو باندې هم اود صالحینو په قبرونو باندې هم جمات جوړونکی به د لعنت مستحق وی.(۱)

د لعنت په سبب کښې د علامه نووی رحمه الله تشریح: علامه نووی رحمه الله فرمائی چه د علماء کرامو د بیان مطابق ددې ممانعت مقصد دادې چه چرته د قبر په تعظیم کښې مبالغه اونه کړې شی اوخلق په خپله عقیده کښې خلل پیدا کولو سره په فتنه کښې پرینوځی. ځکه چه بیا هم دغه څیز کفر ته رسوی لکه څنگه چه په پخوانو امتونو کښې داسې شوی دی.(۲)

د لعنت په سبب کښې د ملاعلی قاری رحمه الله تشریح: ملاعلی قاری رحمه الله لیکلی دی چه د لعنت سبب خو یا دا وو چه یهودیانو به د انبیاؤ په قبرونو باندې تعظیمی سجدې کولې کوم چه شرك جلی وو. یا دا وو چه هغوی به د الله تعالی مونځ د انبیاء په قبرونو کښې دهغوی قبرونو طرف ته توجه کولو سره ادا کولو چه عبادت د الله او تعظیم د انبیاؤ. دواړه په یوځائی سر ته اورسوی کوم چه شرك خفی وو ځکه چه په دواړو کښې حدود د اذن خداوندی نه متجاوز شوې وو. دا زمونږ ائمو کښې بعضې شارحینو ذکرکړې دی.(۳)

د لعنت په سبب کښې د حضرت گنگوهی رحمه الله تشریح: لیکن حضرت گنگوهی رحمه الله چه د استدلال کوم تقریر فرمائیلې دې هغه دادې چه حضورپاك لعنت فرمائیلې دې د **تشبه بعبادة الأصنام** د وجې نه. او تشبه به هله لا زمیږی چه کله به قربانی کیږی. لهذا چه د صالحینو او انبیاؤ قبرونه وی او هغه برابر کړې شې یا دا چه د هغوی عظام راویستلی شی او په ادب او احترام سره چرته بل مقام کښې دفن کړی شی نو بیا هلته جمات جوړول هم جائز دی او ترکومې چه تعلق دې د مشرکانود قبرونو نو په هغې کښې نبش متعین اومقرردې. دهغوی هډوکی به راویستې شې او غورزولې به شی اوپه هغه ځائی به جمات جوړولې شی.(۴)

علامه طحطاوی رحمه الله د مراقی الفلاح په حاشیه کښې دا لیکلی دی چه د میزاب رحمت لاندې د حجر چه کوم ځائی دې هلته د حضرت اسماعیل علیه السلام قبر دې اود حجر اسود او مقام ابراهیم په مینځ کښې د ۷۰ انبیاؤ علیهم الصلاة والسلام قبرونه دی. لیکن چونکه زمکه برابر کړې شوې ده اود قبر نشان باقی پاتې نه دې لهذا هلته جمات دې او په دې کښې څه

---

(۱) شرح الکرمانی: ٤/۸۸ فتح الباری: ۱/٦۷۹ إرشادالساری: ۲/۸۷.

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب المساجد ومواضع الصلوة،باب: النهی عن بناء المسجد علی القبور راتخاذ الصور: ۵/۱۳.

(۳) مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۲/۳۸۹.

(۴) لامع الدراری: ۱/۱٦۵.

حرج او مضائقه نشته دي.(۱)

د لعنت په سبب کښې د کشمیري رحمه الله تشریح: دې نه علاوه حضرت مولانا محمد انور شاه کشمیري صاحب د نکتې یوه خبره ذکرکړې ده چه وما یکره من الصلوٰة فی القبور کښې "ما" موصوله او که چرې "من" بیانیه دی نو ددې مطلب به داوی چه په قبرستان کښې مونځ مکروه دې. لیکن "من" که چرته تبعیضیه واخستلې شی نو بیا به ددې مطلب دا وی چه امام بخاري د صلوٰة فی القبر کراهت بیانوي. که چرې بالکل مخامخ وی نو کراهت به ډیر سخت وی او که چرې قبر ښې طرف ته وی نو د مخامخ کیدو په مقابله کښې به کم کراهت وی او چه کس طرف ته وی نو د ښی طرف په مقابله کښې به نور هم کم کراهت وی. او که چرې شاته وی نو بیا به هډو کراهت نه وی.(۲)

د لعنت په سبب کښې د علامه شبیر احمد عثماني رحمه الله تشریح:

قوله: لعن الله الیهود، بعضې روایتونو کښې د نصارئ هم ذکر راغلې دې. هلته اشکال راځی چه د نصاراؤ د نبی یعنی د عیسیٰ علیه السلام خو قبر نشته دې بیا په هغوی باندې "اتخذوا قبور أنبیائهم....." څنګه صادق علیه السلام لعنت اوکړو؟ چا دا جواب ورکړو چه یهودو چه د کوم انبیاؤ سابقین مثلاً ابراهیم علیه السلام وغیره منل نصاری هم نیزدې نیزدې هغه ټول منل نو د هغوی د قبرونو سره به ئې داسې کول.

لیکن صحیح جواب دادې چه د مسلم په روایت کښې یو لفظ زائد دې. "قبور أنبیائهم وصلحائهم" نو اوس هیڅ اشکال باقی پاتې نه شو. آخر صالحین د هغوی په نیز هم وو هغوی سره به ئې دا معامله کوله. والله اعلم.(۳)

د لعنت په سبب کښې د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله تشریح: ددې نه استدلال داسې دې چه حضور پاك د انبیاء کرامو قبرونه جماتونه جوړونکو باندې لعنت فرمائیلې دې نو د مشرکانو به څه حال وی؟ لهذا که چرته هلته د جمات د جوړولو ضرورت وی نو د مشرکانو د قبرونو نبش به کولې شی.(۴)

د قبر مخامخ د مونځ کولو حکم:

د احنافو مذهب: د احنافو په نیز په قبرستان کښې که چرته د مونځ د پاره جدا څه ځائې جوړ کړې شوې وی یعنی متعین کړې شوې وی او هغه ځائې کښې څه قبر نه وی، نه څه پلیتی وی او نه د مونځ کونکی مخې ته څه قبر وی یعنی د مونځ ګذار قبله د قبر طرف ته نه

(۱) حاشیة الطحطاوي علی مراقی الفلاح،ص: ۳۵۷-۳۵۶ وکذافی مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲.

(۲) فیض الباري: ۳۸/۲.

(۳) فضل الباري: ۱۴۰/۳-۱۳۹.

(۴) تقریر بخاري شریف: ۱۵۸/۲.

وي نو داسې ځائی کښې مونځ کول مکروه نه دی. او که قبر ښی، ګس یا شاته وي یا چه قبر مخې ته وی او دې د سترې مخې ته مونځ اوکړې نو بیاهم څه کراهت نشته دې. او بغیرد څه حائل د قبر مخې ته مونځ کول صحیح نه دی.(١)

د مالکیو مذهب: د مالکیو په نیز په قبرستان کښې مونځ اداکول جائز دی که هغه قبرستان آباد وی که آباد نه وی، بلکه وران شوې وی د هغې نه مړی راویستلې شوې وی که نه وی راویستلې شوې، که هغه قبرستان د یو مسلمان وی او که د مشرکانو، په هرصورت کښې مونځ کول جائز دی.(٢)

د حنابلو مذهب: د حنابلو په نیز په قبرستان کښې مونځ کول جائز نه دی که قبرستان زوړ وی او که نوې، د هغه ځائی نه مړی ویستلې شوې وی او که نه وی ویستلې شوې. د دوی نه نقل دی چه د قبرونو نه چاپیره چه کوم ځائی هم د قبرستان د نوم لاندې راځی هلته مونځ اداکول جائز نه دی.

د حنابلو په نیز د قبرستان تعریف: البته د قبرستان په تعریف کښې د حنابلو نه نقل دی چرته چه د دریو نه زیات قبرونه وی هغې ته به قبرستان وئیلی شی لیکن که قبرونه د دریو نه کم وی نو هغې ته به د قبرستان نوم نه شی ورکولې. او هلته به مونځ اداکول هم جائز وی. دغه شان که په کور کښې د ننه مړی ښخ کړی شوې وی نو هلته هم مونځ اداکول جائز دی اګرچه هلته د دریو نه زیات قبرونه وی ځکه چه دې ته هم د قبرستان نوم نه شی ورکولې.(٣)

د شوافعو مذهب: د شوافعو په نیز په دې مسئله کښې لږ تفصیل دې. د هغوی په نیز که د قبرستان نه مړی ویستلې شوې وی نو دغه ځائی کښې مونځ کول په اتفاق (عند الشوافع) صحیح نه دی. ځکه چه زمکې سره د مړو پیپ وغیره شامل شوې وی. دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله په دغه د قبرستان والا زمکه باندې څه کپړا خورولو نه بغیر مونځ اداکړې شی. او که چرته څه کپړا وغیره خورولو سره مونځ اداکړې شی نو د کراهت سره به مونځ ادا شی. او که د قبرستان نه مړی نه وی ویستلې شوې نو د هغوی په نیز بغیر د څه اختلاف په دغه زمکه باندې مونځ ادا کول صحیح دې. البته مکروه تنزیهی دی. د جواز وجه داده چه په

---

(١) ردالمحتار، کتاب الصلاة، مطلب فی تعریف الإعادة: ٤٢٥/٢ دارعالم الکتب. البحرالرائق، کتاب الجنائز، فصل: السلطان أحق بصلاته: ٣٤١/٢. فتاوی قاضی خان علی هامش الفتاوی الهندیة، کتاب الصلاة: ٢٩/١. الموسوعة الفقهیة الکویتیة، حرف المیم، المقبرة، الصلاة فی المقبرة: ٣٤٦/٣٨. فضل الباری: ١٣٩/٣.

(٢) المدونة الکبری، کتاب الصلاة، الصلاة فی المواضع التی تکره فیها الصلاة: ١٨٢/١. مناهج التحصیل ونتائج لطائف التأویل فی شرح المدونة وحل مشکلاتها، کتاب الصلاة، المسألة التاسعة فی المواضع الذی تجوز فیه الصلاة وما تکره فیه الصلوات: ٣٣٠/١-٣٢٩. الموسوعة الفقهیة الکویتیة، حرف المیم، المقبرة، الصلاة فی المقبرة: ٣٤٦/٣٨.

(٣) الکشاف القناع عن متن الاقناع، کتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة ومواضع الصلاة، فصل: فی بیان المواضع التی نهی عن الصلاة فیها: ٢٩٨، ٢٨٩/١. الإنصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداوی، کتاب الصلاة، الأماکن التی لا تصح الصلاة فیها کالمقبرة ونحوها: ٤٩١/١-٤٨٩. نیل المآرب بشرح دلیل الطالب، کتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة، الموضع المنهی عنها: ١٢٨/١. الموسوعة الفقهیة الکویتیة، حرف المیم، المقبرة، الصلاة فی المقبرة: ٣٤٦/٣٨.

کومه زمکه باندې مونځ اداکولې شی هغه پاکه ده او د کراهت وجه داده چه مونځ په قبرستان کښې اداکیږی کوم چه د نجاست د دفن کولو ځائی دې.
او که چرې معامله مشکوك وی چه آیا دَدې قبرستان نه مړی ویستلې شوی دی که نه. نو د اصح قول مطابق مونځ به سره د کراهت نه صحیح شی. ځکه چه په زمکه کښې اصل دَدې پاکیدل دی د شك په وجه په دې د نجاست حکم نه شی لګولې کیدې. د اصح قول په مقابله کښې یو بل قول دادې چه مونځ نه صحیح کیږی ځکه چه د بنده په ذمه اصل د ده فرض باقی پاتې کیږی او دَدې په ساقط کولو کښې که چرې شك وی نو شك سره به فرض ساقط نه شی.(۱)

قوله: وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ: دَدې جملې باره کښې علامه کرمانی رحمه الله دا فرمائیلی دی چه دَدې عطف "هل ینبش قبور مشرکی الجاهلیة" باندې دې او دادَ ترجمې دویم جز دې.
په دې باندې دا اشکال اوکړې شو چه "مایکره من الصلوٰة فی القبور" جمله خبریه ده او "هل ینبش قبور مشرکی الجاهلیة" جمله انشائیه ده.استفهام په دې کښې راځی نو بیا به دا عطف څنګه صحیح شی؟ نو دَدې جواب علامه کرمانی رحمه الله دا ورکړې دې چه "هل" چونکه هلته د "قد" په معنی دې لهذا هغه هم جمله خبریه ده او "مایکره من الصلوٰة فی القبور" هم جمله خبریه ده لهذا په عطف کښې هیڅ مضائقه نشته دې.
او نور شراح هم دا فرمائی چه د "مایکره من الصلوٰة فی القبور" عطف په "هل ینبش قبور مشرکی الجاهلیة" باندې دې. اودادَ ترجمې دویم جز دې لیکن دَدې جز ثبوت د حدیث شریف نه نه کیږی کوم چه امام بخاری رحمه الله وراندې بیان کړې دې. په دې وجه شراح فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَدې جز ثابتولو د پاره د حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه اثر نقل کړې دې:
قوله: وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ،فَقَالَ: «الْقَبْرَ الْقَبْرَ» چه د قبر نه جدا شه دَدې طرف ته مخ کولو سره مونځ مه کوه.
قوله: ولم يأمره بالإعادة: لیکن حضرت عمر رضی الله عنه حضرت انس رضی الله عنه ته د مونځ د راګرځولو حکم ورنه کړو. دَدې نه معلومه شوه چه مونځ خو کیږی لیکن مکروه دې دا رائې د شراحو ده.(۲)
د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: لیکن د حضرت شیخ الحدیث مولانا محمدزکریا رحمه الله رائې دَدې برعکس ده هغوی فرمائی چه دادَ ترجمة الباب جز دې اود باب لاندې داخل

---

(۱) الحاوی الکبیر فی فقه مذهب الإمام الشافعی رحمه الله للماوردی المعروف بشرح مختصر المزنی، کتاب الصلاة، باب: الصلاة بالنجاسة ومواضع الصلاة: ۲۶۱/۱-۲۶۰. فتح العزیز شرح الوجیز للرافعی رحمه الله مطبوع تحت المجموع شرح المهذب، کتاب الصلاة، الباب الخامس فی شرائط الصلاة: ۳۶/٤. المجموع شرح المهذب، کتاب الصلاة، باب: مواقیت الصلاة، باب: طهارة البدن وما یصلی فیه وعلیه: ۱۵۸/۳-۱۵۷. الموسوعة الفقهیة الکویتیة، حرف المیم، المقبرة الصلاة فی المقبرة: ۳٤٦/۳۸.
(۲) شرح الکرمانی: ۸۸/٤ فتح الباري: ۶۷۹/۱ إرشاد الساري: ۸۷/۲.

دي او په دي باندې دَ عطف نشان هم لګیدلې دې. اوس سوال دادې چه دَ کراهة صلوة فی المقابر امام بخاري رحمه الله څه روایت نه دې ذکرکړې. شراح دَدې جواب دا ورکوي چه اثر انس بن مالك رضي الله عنه باندې اکتفاء اوکړې شوه اودَ حضرت انس رضي الله عنه دَ اثر نه استدلال داسې دې چه حضرت عمر رضي الله عنه قبرونو سره په مونځ کولو باندې اوټوکلو او دَ واپس راګرځولو حکم ئې ورنه کړو نومعلومه شوه چه مکروه خودې لیکن مونځ به اوشي. که چرې مونځ نه صحیح کیدو نو دَ واپس راګرځولو حکم به ئې ورکولو.

اوس اشکال دادې چه امام بخاري رحمه الله دَدې نه پس یو مستقل باب کراهیة الصلوة فی المقابر تړی لهذا ترجمه مکرر شوه اودا خبره په اصولو کښې معلومه شوې ده چه که چرې دَ تراجم غرض یو وی او الفاظ ئې بدل شی نو دا به تکرار وی. اوکه چرې الفاظ یو وی لیکن اغراض ئې جدا جدا وی نودا به تکرار نه وی. لیکن دلته دَ دواړو بابونو غرض هم یو دې.
شراح دَدې جواب دا ورکوي چه دلته دا باب تبعاً دې او راتلونکې باب قصداً دې. مګر زما په نیز په دې باندې اشکال دې چه دَ قصد اوتبع وئیلو ضرورت خو به هغه وخت پیښیږی چه کله چرته بل صورت نه وی اودلته دَدې نه علاوه یو صورت بل هم شته هغه دا چه زما په نیز هل په خپل اصل معنی دې او مطلب دادې چه آیا دَ جاهلیت دَ مشرکانو دَ قبرونو نبش اوکړې شی او په هغې جماتونه جوړکړې شی؟ ځکه چه حضورپاك دَ انبیاؤ قبرونه جماتونه جوړونکو باندې لعنت وئیلې دې. نودَ مشرکانودَ قبرونو به څه حال وی؟ اودا ځکه چه صلوة فی المقابر مکروه دی نوزما په نیز "ومایکره من الصلوة" دَترجمې جز نه بلکه دَ لام لاندې داخل دې او په قول باندې عطف دې اوداهم یو علت دې، زما دَ قول مطابق چه کله دا په ترجمه کښې داخل نه دې نودَ روایت ضرورت پاتې نه شو. په دې وجه دَ اثر نه دَ ثابتولو هم ضرورت نشته او نه تکرار شو دکوم دَ لرې کولو چه کوشش اوکړې شی؟
اوس دلته اشکال دادې چه هل په خپل اصل معنی څنګه صحیح کیدې شی؟ حالانکه دَ مسجد نبوی دَتعمیر په وخت دَمشرکانودَ قبرونو نبش شوې دې. ددې جواب دادې چه امام بخاري رحمه الله یو څو ابوابه پس باب: الصلوة فی مواضع الخسف والعذاب تړی. په هغې کښې دا دی چه حضرت علي رضي الله عنه په بابل کښې دَ موضع عذاب کیدو په سبب مونځ کول مکروه اوګڼړلو نودَ حضرت علي رضي الله عنه کراهت دَموضع عذاب کیدو په سبب وو. اوچرته چه مشرکان خښ شوی وی هغه پخپله موضع عذاب دې. لهذا دَدې طرف ته اشاره کولو دَپاره ئې په ترجمه کښې لفظ هل راوړلو. او که څوك دا اووائي چه دَ قبرونو دَ نبش نه پس هلته څه پاتې شو؟ نودَدې جواب دا دې چه په بابل کښې کله خسف واقع شوې وو، اوس هلته څه پاتې شوې وو؟ بالکل نه،لهذا لکه څنګه چه هلته باوجود دَ کراهت دَ موضع عذاب کیدو دَ وجې نه وو، نوداهم موضع عذاب شوې دې.[1]

---

[1]) تقریربخاري شریف:۱۵۹/۲.

د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د اثر تخریج: حضرت ابن ابی شیبه رحمہ اللہ او عبدالرزاق رحمہ اللہ په خپل خپل مصنف کښې او امام بیهقی رحمہ اللہ په السنن الکبري کښې په څه اندازه مختلف الفاظو سره دَدې اثر تخریج کړې دې. دَ المصنف لابن ابی شیبه روایت دادې: ((حدثنا حفص، عن حميد، عن أنس، قال أبصرني عمر قائما أصلي إلى قبر، فجعل يقول: يا أنس! القبر، فجعلت أرفع رأسي أنظر إلى القمر، فقالوا: إنما يعني: القبر)).[1]

المصنف لابن عبدالرزاق کښې دَ موجود اثر الفاظ دادی: ((عبدالرزاق، عن معمر، عن ثابت البناني، عن أنس بن مالك قال: رآني عمر بن الخطاب وأنا أصلي عند قبر، فجعل يقول: القبر، قال: فحسبته يقول: القمر، قال: فجعلت أرفع رأسي إلى السماء، فأنظر، فقال: إنما أقول، القبر، لا تصل إليه، قال ثابت: فكان أنس بن مالك يأخذ بيدي إذا أراد أن يصلي فيتنحى عن القبور)).[2]

السنن الکبری کښې دَموجود اثر الفاظ دادی: ((أخبرنا محمد بن موسى بن الفضل حدثنا أبو العباس، محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن هشام حدثنا مروان بن معاوية حدثنا حميد عن أنس قال: قمت يوما أصلي وبين يدي قبر لا أشعر به، فناداني عمر: القبر القبر، فظننت أنه يعني: القمر، فقال لي بعض من يليني: إنما يعني: القبر، فتنحيت عنه)).[3]

دَ صالحینو دَ مزاراتو سره نیزدې دَ جماتونو حکم. نن صبا هرطرف ته دا په کتلو کښې راځی چه کوم یو ځائی کښې هم چه دَ الله والا قبر وی نو هغې سره نیزدې یو جمات هم وی نو داسې کولو کښې هیڅ حرج نشته دې، صحیح دی. چنانچه علامه عینی رحمہ اللہ په دې باره کښې تحریر فرمائی چه که چرته دَ یو نیک صالح انسان قبر سره داسې جمات جوړ کړې شی چه قبر دَ جمات نه بالکل جدا وی. مزار سره نیزدې دَ جمات جوړولو مقصود صرف دَ برکت حاصلول وی، په مونځ کښې دَ صاحب قبر تعظیم یا دَ هغه طرف ته توجه نه وی نو په دې کښې بدیت نشته دې دا به په مذکوره وعید کښې داخل نه وی.[4]

---

[1] المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، الصلاة بين القبور، رقم الحديث: ۳۷۵۳۲، ۱٤/۱٤۰.

[2] المصنف لابن عبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب الصلاة على القبور، رقم الحديث: ۱/٤۰٤، ۱۵۸۱.

[3] السنن الكبرى للبيهقى، كتاب الصلاة، باب النهى عن الصلاة إلى القبور، رقم الحديث: ٤٤۵۰. تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: هل تنبش قبور مشركى الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد لقول النبى صلى الله عليه وسلم: لعن الله اليهود، اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد، وما يكره من الصلاة فى القبور. ورأى عمر أنس بن مالك يصلى عندالقبر، فقال: القبر القبر، ولم يأمره بالإعادة: ۲۲۸-۲/۲۲۹. مسندالفاروق لابن الكثير، كتاب الصلاةباب فى مواطن السجود، رقم الحديث: ۷۸، ۱/۱۸۷. المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية، كتاب الصلاة، باب: مايصلى إليه وما لا يصلى إليه، رقم الحديث: ۳۳۹، ۳/٤۱۷. سلسلة الآثار الصحيحة أو الصحيح المسند من أقول الصحابة والتابعين، كتاب الصلاة، الصلاة عندالقبر: ۲/۲۷۷.

[4] فأما من اتخذ مسجدا فى جوار صالح وقصد التبرك بالقرب منه لا للتعظيم له، ولا للتوجه إليه، فلا يدخل فى الوعيد المذكور. عمدة القاري: ٤/۲۵۸.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ يو صالح سړي قبر سره (دغه پورته تفصيل سره) جمات جوړول په وعيد کښې شامل نه دي. (۱)
ملاعلي قاري رحمه الله فرمائي چه پاتې شوه داخبره چه که چرې دَ صالحينو نه دَ چا مزار سره نيزدې جمات جوړکړې شي يا په مقبره کښې مونځ اوکړې اودَ هغه دَ روح نه دَ تقويت حاصلولو يا دَ هغه دعبادتونو دَ اثراتو نه دَ فائدې اوچتولو اراده وي، په مونځ کښې دَ هغه تعظيم يا دَ هغه طرف ته توجه نه وي نو دغه جمات جوړولو کښې هيڅ حرج نشته دې. (۲)
خلاصه دا چه دَ صالحينو مزاراتو سره نيزدې دَ شرائطو خيال ساتلو سره جمات جوړول جائز دي.

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۷]

۴۲۷ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ وَأُمَّ سَلَمَةَ (۳) ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ، فَذَكَرَتَا لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

دَ حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه حضرت ام حبيبه اوحضرت ام سلمه رضي الله عنهما دَنبي کريم ﷺ په وړاندې دَ يوې گرجې ذکر اوکړو چه هغوى په حبشه کښې ليدلې وه. په کومه کښې چه تصويرونه لگيدلي وو. نو نبي کريم ﷺ اوفرمائيل چه دَ هغه خلقو دا دستور وو چه کله به دَ هغوى څوك نيك سړې وفات شو نوهغوى به دَ هغه په قبر باندې دَ عبادت خانې جوړولو او په هغې کښې به ئې دَ هغوى بتان کيخودل. (بيائې اوفرمائيل چه) دَ قيامت په ورځ به داسې کونکي خلق دَ الله تعالى په نيزپه مخلوق کښې بدترين خلق وي.
تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي.

---

(۱) فتح الباري: ۶۸۰/۱. دَ سلفي حضراتو په فتح الباري باندې اعتراض اودَهغې رد: دَ فتح الباري دارالسلام نسخې (دکوم چه حواله ورکړې شوې ده) حاشيه کښې په دې مقام باندې دَ محشي طرف نه داحاشيه "هذا غلط واضح، والصواب تحريم ذلک، ودخوله تحت الأحاديث الناهية عن اتخاذ القهور مساجد. فانتبه واحذر، والله الموفق" موجود دى کوم چه صحيح نه دې. څکه چه دَ ماقبل تفصيل نه داخبره واضحه ده چه دَممانعت تعلق دَمنکراتو سره دې ددې نه بغيرسره نه دې. او دَ حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله ذکرکړې شوې تفصيل دَ منکراتو نه دَ بچ کيدو سره دَ جماتونه جوړولو سره مقيد دې. فلااشکال.
(۲) أما من اتخذ مسجدا في جوار صالح أو صلى في مقبرة وقصدالا ستظهار بروحه أو وصول أثر ما من أثر عبادته اليه لا للتعظيم له والتوجه نحوه، فلا حرج. (مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲).
(۳) أخرجه البخاري أيضا في الصلاة في البيعة، رقم الحديث: ۴۳۴، وفي الجنائز، باب: بناء المسجد على القبر، رقم الحديث: ۱۳۴۱، وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: هجرة الحبشه، رقم الحديث: ۳۸۷۸. ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: النهي عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ۵۲۸. والنسائي في سننه، في المساجد، باب: النهي عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ۷۰۵. وفي جامع الأصول، حرف الزاء، الكتاب الثالث: في الزينة، الباب السابع: في الصور والنقوش والستور، الأحاديث الواردة في ذم المصورين، رقم الحديث: ۲۹۶۱، ۸۰۲/۴.

① محمد بن المثنى رحمه الله: دا حضرت محمد بن المثنى بن عبيد عنزى بصرى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: حلاوة الإيمان لاندې تير شوى دى.[1]

② يحيى رحمه الله: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوى دى.[2]

③ هشام رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبيربن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوى دى.[3]

④ أبى رحمه الله: دا عروه بن زبير بن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوى دى.[4]

⑤ عائشه رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابى بكر صديق رضي الله عنهما ده. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دويم حديث لاندې تير شوى دى.[5]

دَ حديث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ، وَأُمَّ سَلَمَةَ ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ:

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه حضرت ام حبيبه او حضرت ام سلمه رضي الله عنهما دَنبى كريم ﷺ په وړاندې دَ يوې ګرجې ذكر اوكړو چه هغوى په حبشه كښې ليدلې وه، په كومه كښې چه تصويرونه لګيدلى وو.

قوله: كَنِيسَةً: دَ عيسايانو عبادت خانې ته كنيسه وائى.[6] دَ دغه كنيسه نوم ماريه خودلې شى.[7]

قوله: ذَكَرَتَا: دَ تثنيه دَدې صيغې ضمير حضرت ام حبيبه او حضرت ام سلمه رضي الله عنهما طرف ته راګرځى. دَمستملى او حموى په نسخو كښې دا لفظ "ذكرا" دَمذكر صيغه ده چه دَ اصل خلاف دې. ظاهر دا معلوميږى چه دا به دَ نسخې ليكونكو نه غلطى نه وى شوې.[8]

---

[1]) كشف البارى: ٢٥/٢.

[2]) كشف البارى: ٢/٢.

[3]) كشف البارى: ٢٩١/١، ٤٣٢/٢.

[4]) كشف البارى: ٤٣٦/٢.

[5]) كشف البارى: ١/٢٩١.

[6]) شرح الكرمانى: ٨٨/٤.

[7]) فتح البارى: ٦٨٠/١، عمدة القارى: ٢٥٧/٤.

[8]) عمدة القارى: ٢٥٧/٤.

قوله: رَأَيْنَا: دالفظ دَ جمع صيغې سره استعمال شوې دې حالانکه کتونکې دوه وې، نودډې په جواب کښې وئيلى شى چه دَ جمع نسبت صرف دَ دغه دوو طرف ته نه بلکه دَدغه دواړو سره نور کوم کسان هم چه شريك وو هغه ټول په دې روايت کښې شامل کړې شوى دى. دويمه خبره دا اقل دَ جمع دوه وى لهذا په دې اعتبار سره هم دَ اشکال څه خبره نشته دې.

دريمه خبره دا چه بعضې نسخو کښې مثلاً دَ کشميهنى او اصيلى په نسخه کښې "رأتا" لفظ هم ملاويږى. فلا اشکال.(١)

قوله: فَذَكَرَتَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ، بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

نونبى کريم ﷺ اوفرمائيل چه دَ هغه خلقو دا رواج وو چه کله به دَ هغوى څوك نيك سړې وفات کيدو نو هغوى به دَ هغه په قبر باندې عبادت خانه جوړوله او په هغې کښې به ئې دَ هغه سړى بتان کيخودل. (بيائى اوفرمائيل چه) دَ قيامت په ورځ به دا سې کونکى دَ الله تعالى په نيز په مخلوق کښې بدترين خلق وى.

قوله: فَأُولَئِكَ: په يو بل روايت کښې دَ فاء په ځائى واؤ يعنى وأولئك دې.(٢)

قوله: فَمَاتَ: دَدې عطف به په کان باندې وى. او وړاندې دَ بنوا جمله به دَ إذا دَ پاره جواب شى.(٣)

دَ بت پرستئ شروع څنګه شوې ده؟

قوله: وَصَوَّرُوا فِيهِ: قاضى عياض مالکى رحمه الله ليکلى دى چه دا دَ بت پرستئ شروع وه يعنى بت پرستى په دې طريقه درجه په درجه شروع شوه.(٤)

علامه قرطبى رحمه الله ليکلى دى چه دَ هغوى طريقه دا وه چه کله به نيکان خلق وفات کيدل نودَ هغوى تصويران به ئې جوړول او هغه به ئې زوړندول او دَ هغوى مقصد به دا وو چه دغه تصويرانو ته په کتلو دَ هغوى زړونه تسلى او سکون حاصل کړى اودَ هغوى نيکا اعمال ياد کړى او بيا هم دَ هغوى په شان په عبادت کښې سعى اوکوشش اوکړى او دَ هغوى قبرونو سره به خواکې دوى مونځونه کول ليکن قبرونه به ئې خپلې مخې ته نه ساتل. دغه ړومبنى چه فوت شو او دَ هغوى نه پس روستو جانشين دَ هغوى په ځائى راغله نو هغوى دَ دغه ړومبنو او متقدمينو مقصد خو فوت کړو او شيطان دَ هغوى په زړونو کښې دا وسوسه واچوله چه ستاسو بزرګانو خو به دَ قبرونو عبادت کولو لهذا تاسو هم دَ دوى عبادت کوئى. نو روستو راتلونکو دَ قبرونو عبادت شروع کړو.

(١) شرح الکرمانى: ٨٨/٤ فتح البارى: ٦٨٠/١ عمدة القارى: ٢٥٧/٤.
(٢) عمدة القارى: ٢٥٧/٤.
(٣) فتح البارى: ٦٨٠/١.
(٤) إکمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب: فى المساجد، باب النهى عن بناء المساجد على القبور، رقم الحديث: ٥٢٨، ٤٥٠/٢.

په دې باندې حضورپاك دا نكير اوفرمائيلو چه دَ حضورپاك امت دا طريقه اختيار ولو سره په شرك كښې اخته نه شي او هم دَدې دَ پاره حضورپاك دا ارشاد اوفرمائيلو چه زما نه پس زما قبر سره دا معامله اونه كړې شي.[1]

دَ شرار لغوی تحقيق:

قوله: فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: شرار دَ شين په كسرې سره جمع ده دَ شر او دَ بعضو په نيزدَ شرير جمع ده.[2]

دَ شرار الخلق مصداق كوم خلق دی؟: علامه كرمانی رحمه الله په دې ځائې يو اشكال كړې دې چه حضورپاك خو "فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فرمائيلی دی، دَدې نه خو په ظاهره دا معلوميږی چه دَ قبر طرف ته مونځ كول حرام دی او علماء دې ته صرف مكروه وائی؟ بيائی هم پخپله دَدې جواب وركړو چه په اصل كښې دَ كراهت نه كراهت تحريمی مراد دې لهذا دَ شرار الخلق په اطلاق كښې هيڅ اشكال نشته. دَدې اطلاق تقاضا دا وه چه قبر مخې ته وی نو مونځ حراميدل پكار دی او علماء كرامو چه دې ته مكروه تحريمی اووئيل نو دا په حكم كښې هم دَ حرام دې.

علامه كرمانی رحمه الله دويمه خبره دا فرمائی چه كه چرې دَ كراهت نه كراهت تنزيهی مراد واخستې شی نو بيا به دَدې مطلب داوی چه حضورپاك دَ تصوير په مذمت كښې "فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فرمائيلی دی. په دې باندې علامه رحمه الله اشكال كړې دې چه كه چرې دَ تصوير په مذمت كښې ئی "فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فرمائيلی دی نو تصوير خو صرف معصيت دې او شرار الخلق كيدو نه دا لا زميږی چه هغوی دې كافر اوګرځولې شی. نو دَ ګناه په كولو سره دَ كافر اطلاق څنګه اوكړې شو؟

دَدې جواب بيا هغه وركړې دې چه په اصل كښې دوی ته شرار الخلق ځكه اووئيلې شو چه هغوی به دَ تصوير عبادت كولو اوكافران هم وو په دې وجه په دې اطلاق كښې څه اشكال نشته.[3]

يوه بله خبره ئی داهم كړې ده چه دَ شرار الخلق اطلاق به په كفر باندې هله اوشی چه كله شرار الخلق على الاطلاق مراد وی. هسې دَ شر لفظ دَ خير په مقابله كښې هم راځی او شرار دَ خيار په مقابله كښې استعماليږی. لكه څنګه چه په حديث شريف كښې دَ رسول الله ﷺ

---

[1] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: تحويل القبلة من الشام إلى الكعبة، والنهي عن بناء المساجد على القبور وعن التصاوير فيها، رقم الحديث: ۱۲۵، ۵/ ۵۴.

[2] عمدة القاري: ۴/ ۲۵۷.

[3] شرح الكرماني: ۴/ ۸۹.

ارشاد دي: «إن شر الناس عندالله منزلة من تركه الناس اتقاء شره»[1] دلته د شر الناس مطلب کافر نه دي. دغه شان په بل حديث کښې حضور پاك فرمائي: «ألا أخبركم بشر الناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به»،[2] چه د الله تعالى واسطه ورکولو سره د هغه نه سوال اوکړې شي او د دغه واسطې باوجود هم هغه ورکړه اونه کړی هغه شر الناس دی. دغه شان په حديث کښې راځي حضور پاك فرمائي: «إن شر الناس ذوالوجهين الذي يأتي هؤلاء بوجه وهؤلاء بوجه»[3] دا هم د کفر د وجې نه نه دی وئيلی شوی. غرض دا چه د شرار اطلاق د اخيار په مقابله کښې هم کيږي لهذا دا هم وئيلې شي چه دلته نبی ﷺ د تصوير د وجې هغوی ته شرار الخلق وئيلی دی دا ئې في مقابلة الأخيار وئيلی دی.

د حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله فرمائي چه د دې حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت د ترجمې جز "لعن الله اليهود" په وجه دی. په دې اعتبار سره چه په دې قول کښې داخبره ده چه نبی ﷺ په يهودو باندې ځکه لعنت اُووئيلو چه هغوی د انبياؤ قبرونه د سجدو ځايونه جوړ کړی وو. او په دې حديث کښې د نصاراؤ په دا سې طريقې سره مذمت اوکړې شو چه د لعنت نه هم زيات دې. په وجه د دې خبرې چه په هغوی کښې دا دستور پيدا شوې وو چه کله به د هغوی څوك نيك سړې وفات شو نو د هغه په قبر باندې به ئې جمات جوړولو او په هغې کښې به ئې د هغه سړی تصويرونه زوړندول.[4]

علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله فرمائي دلته شارحين حيران دی چه په دعوی او دليل کښې

---

[1]) حدثناعمرو بن عيسى، حدثنامحمد بن سواء، حدثنا روح بن القاسم، عن محمد بن المنكدر، عن عروة، عن عائشة: أن رجلا استأذن على النبى صلى الله عليه وسلم، فلما رآه قال: بئس أخوالعشيرة، وبئس ابن العشيرة، فلما جلس تطلق النبى صلى الله عليه وسلم فى وجهه وانبسط إليه، فلما انطلق الرجل قالت له عائشة: يارسول الله! حين رأيت الرجل قلت له كذا وكذا، ثم تطلقت في وجهه وانبسطت إليه؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياعائشة! متى عهدتنى فحاشا، إن شرالناس عندالله منزله يوم القيامة من تركه الناس اتقاء شره. (صحيح البخارى، كتاب الأدب، باب لم يكن النبى صلى الله عليه وسلم فاحشا ولا متفحشا، رقم الحديث: ٦٠٣٢).

[2]) حدثنا قتيبة، قال: حدثنا ابن لهيعة، عن بكير بن عبدالله بن الأشج، عن عطاء بن يسار، عن ابن عباس، أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: ألا أخبركم بخير الناس؟ رجل ممسك بعنان فرسه فى سبيل الله. ألا أخبركم بالذى يتلوه؟ رجل معتزل فى غنيمة له يؤدى حق الله فيها. ألا أخبركم بشرالناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به. هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه، ويروى هذاالحديث من غير وجه، عن ابن عباس، عن النبى صلى الله عليه وسلم. (جامع الترمذى، فضائل جهاد، أى الناس خير، رقم الحديث: ١٦٥٢).

[3]) حدثنا قتيبة، حدثنا الليث، عن يزيد بن أبى حبيب، عن عراک، عن أبى هريرة، أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: إن شرالناس ذوالوجهين، الذى يأتى هؤلاء بوجه، وهؤلاء بوجه. (صحيح البخارى، كتاب الأحكام، باب: ما يكره من ثناء السلاطان وإذا خرج قال غير ذلک، رقم الحديث: ٧١٧٩).

[4]) عمدة القارى: ٢٥٦/٤.

څه مناسبت دي؟ په دعوىٰ كښې يعني ترجمة الباب كښې دَمشركانو دَ قبرونو (ذكر) دې او دليل يعني حديث دَ انبياء كرامو دَ قبرونو متعلق دې. او په دعوىٰ كښې دَ قبرونو دَ نبش (ذكر) دې او په دليل كښې دَ قبرونو دَ جماتونو جوړولو نفى ده. (الغرض دعوىٰ داده چه دَ مشركانو قبرونه كنستلو سره په هغه ځائى جماتونه جوړول جائز دى او په دې باندې دليل دادې چه حضورپاك دَ انبياؤ قبرونونه جماتونه جوړولونه منع فرمائيلې ده. نو په دې دواړو كښې څنګه مناسبت راغې؟. (فرمائى) زما په نيز دلته مناسبت داسې دې چه (دلته) دوه مسئلې دى:

① يوه مسئله خو (په قبر باندې دَ جمات جوړولو سره متعلق ده. اودَدې دوه صورتونه دى (اَول صورت) دا چه دَ قبرونو په موجودګئ كښې په هغې جمات جوړول، دَچاهم چه قبر وى دَ انبياؤ اولياؤ يا دَيو كافر او فاسق. بل صورت دا چه قبر نبش كړې شى (يعنى هغه ورانولو سره برابر كړې شى) بيا دغه ځائى كښې جمات جوړ كړې شى. دَدې متعلق فقهاؤ ليكلى دي چه دَ قبرونو په موجودګئ هلته جمات جوړول صحيح نه دى دَ چا هم چه قبر وى كه هغه دَ نبى وى او كه دَ يو كافر وى. اودَممانعت علت دَ قبرونو موجودګى ده. اوس كه قبرونه وران كړې شى او برابر كړې شى چه نښه ئى باقى پاتې نه شى (اوبيا هلته جمات جوړ كړې شى) نو ددې حكم امام بخارى رحمه الله خودل غواړى.

② دويمه مسئله داده چه دَ كومو قبرونو نبش جائز دې؟ دَدې متعلق مسئله داده چه دَ انبياؤ او صالحينو بلكه بغيردَ ډير سخت ضرورت نه دَ عام مؤمنانو دَ قبرونو نبش هم جائز نه دې. دَ مشركانو او كافرانو دَ قبرونو نبش جائز دې. ﴿أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾.

نو اوس امام بخارى رحمه الله دَ اولنئ مسئلې دويم صورت (قبر ورانول او بيا جمات جوړولو) متعلق حكم بيانول غواړى چه دَ قبرونو ورانولو نه پس هلته جمات جوړول جائز دى. لقول النبى......... (وجه دَ استدلال دا ده چه) ګورئى حضورپاك لعنت په هغه صورت كښې كړې دې كله چه قبرونه موجود وى او په هغې باندې جمات جوړكړې شى (چنانچه) دَ يهودو فعل په كوم چه آقا عليه السلام لعنت كړې دې هم داسې وو چه دَ انبياؤ قبرونه ئى باقى ساتلو سره تعظيما جماتونه جوړول. (نو كله چه لعنت، قبرونه باقى ساتلو سره په هغې باندې دَ جماتونو جوړولو په صورت كښې دې نو معلومه شوه چه قبرونه ورانولو سره په هغه ځائى جمات جوړول جائز دى). نو دعوىٰ سره دَ دليل مناسبت پيدا شو.

باقى پاتې شوه دويمه مسئله چه دَ كومو قبرونو نبش جائز دې؟ دَ انبياؤ دَ قبرونو نبش جائز دې كه نه؟ دَدې سره متعلق دلته هيڅ بحث نشته. چونكه دَ مشركانو دَ قبرونو نبش جائز وو په دې وجه ئى په ترجمه كښې دا بالتخصيص ذكركړو. اصل مقصودخو دا مسئله بيانول دى چه دَ قبرونو نبش كولو سره هلته جمات جوړول جائز دى كه نه؟ نو دائى ثابت كړل چه دَ نبش نه پس جائز دى.[1]

[1]) فضل البارى: ٣/١٣٩-١٣٨.

دَ حدیث شریف نه مستنبط شوی فوائد او احکام: ① معلومه شوه چه که یو سړی دَ عجائباتو نه دَ څه څیز مشاهده اوکړی نو دَ نورو خلقو په مخکښې دَ هغې دَ بیانولو ګنجائش شته.[1]

② دَ کوم سړی په وړاندې چه څوک څه خبره بیانوی او هغه سړی دَ دغه خبرې حکم پیژندونکې وی نو په هغه باندې دَ هغه خبرې حکم بیانول او په محرماتو کښې دَ اخته کیدو مذمت کول واجب دی.[2]

③ دا هم معلومه شوه چه په احکامو کښې اعتبار دَ شریعت دې نه چه دَ عقل.[3]

④ دَدې حدیث نه په قبرستان کښې دَمونځ اداکولو دَ کراهت علم هم اوشو. برابره ده چه قبر سره متصل وی، دَ قبر دَ پاسه وی او که دَ قبر مخې ته اودریدو سره وی.[4]

⑤ دَدې حدیث نه دَ تصویر حرمت خصوصاً دَ نیکانو صالحانو کسانو دَ تصویر حرمت معلوم شو.[5]

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۱۸]

۴۲۸- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ[6] قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ فَنَزَلَ أَعْلَى الْمَدِينَةِ، فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ. فَأَقَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رِدْفُهُ، وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ، حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ، وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ، وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ «يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا». قَالُوا لَا وَاللَّهِ، لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ. فَقَالَ أَنَسٌ فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ، قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَفِيهِ خَرِبٌ، وَفِيهِ نَخْلٌ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنُبِشَتْ، ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ، وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الْحِجَارَةَ، وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ، وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ، وَالنَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مَعَهُمْ وَهُوَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَهْ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ».

د حدیث ترجمه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم مدینې منورې ته تشریف راوړو نو حضورپاک چه دَ مدینې برنۍ علاقې په کومه محله کښې قیام اوکړو هغه دَ بنو عمرو بن عوف وه. دلته نبی کریم صلی الله علیه وسلم څوارلس شپې قیام اوکړو. بیا حضورپاک بنو نجار ته پیغام اولیږلو او راوئی غوښتل نو هغه خلقو تورې زوړند وې او په خدمت

---

[1] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.
[2] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.
[3] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.
[4] فتح الباري: ۶۸۰/۱.
[5] عمدة القاري: ۲۵۷/۴.
[6] مرتخریجه في البخاري، کتاب الوضوء، باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها. رقم الحديث: ۲۳۴.

كښې حاضر شو (د راوئ حديث بيان دې) لکه چه هغه نظاره زما مخې ته ده چه زه نبي کريم ﷺ په خپله سورلئ باندې ناست وينم. حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضورپاك پسې شاته په سورلئ ناست دې اود بنونجار يو جماعت د حضورپاك نه چاپيره دی. په دې حال کښې نبي ﷺ حضرت ابوايوب رضي الله عنه د کور مخې ته خپل سامان راکوز کړو. حضورپاك به دا خبره خوښوله چه حضورپاك ته به چرته هم د مونځ وخت راتلو هم هلته به ئې مونځ کولو. (تردې چه) حضورپاك د چيلو په باړه کښې هم مونځ ادا کړې دې. حضورپاك په هغه ځائې کښې د جمات جوړولو حکم اوکړو. حضورپاك بنونجار راؤغوښتل او وئې فرمائيل اې بنو نجار! تاسو دا دې خپلې زمکې قيمت واخلئ. هغوی عرض اوکړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه ددې قيمت نه اخلو، مونږ به ددې بدله صرف د الله تعالى نه اخلو.

حضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل لکه څنګه چه زه تاسو ته وايم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې زمکه کښې يو شاړ ځائې وو او د کهجورو ونې وې. نو نبي کريم ﷺ د مشرکانو د قبرونو د ورانولو حکم ورکړو اود هغه شاړ ځائې د برابرولو حکم ئې ورکړو او ونې پرې کړې شوې. خلقو دغه ونې د جمات د قبلې طرف ته خورې کړې او د کاڼړو په ذريعه ئې هغه مضبوطې کړې. صحابه کرامو رضي الله عنهم به کاڼړې اوچتولو سره رجزيه اشعار وئيل او نبي کريم ﷺ هم هغوی سره وو او ودائې فرمائيل اې الله! د آخرت د ښيګړې نه علاوه بل هيڅ ښيګړه (د توجه قابل) نه ده نو د انصارو او مهاجرينو مغفرت اوکړې.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی:

① مسدد رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه، او تفصيلی احوال کتاب العلم باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهية أن لايفهموا لاندې تيرشوې دی. [1]

② عبدالوارث رحمه الله: دا عبد الوارث بن سعيد التميمی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ماکان النبی صلی الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم کی لاينفروا لاندې تير شوی دی. [2]

③ ابی التياح رحمه الله: دا ابوالتياح يزيد بن حميد الضبعی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ماکان النبی صلی الله عليه وسلم يتخولهم بالموعة والعلم کی لاينفروا لاندې تير شوی دی. [3]

④ انس رضي الله عنه: دامشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوی ده. [4]

---

[1] کشف الباري: ٤/٥٨٨.
[2] کشف الباري: ۳/۲۵۸.
[3] کشف الباري: ۳/۲٦۱.
[4] کشف الباري: ۲/٤.

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَنَزَلَ أَعْلَى الْمَدِينَةِ فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ:

د حضرت انس بن مالك رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی اکرم ﷺ مدینې منورې ته تشریف راوړو نو حضورپاك د مدینې د برنۍ علاقې په کومه محله کښې چه قیام کړې وو هغه د بنوعمروبن عوف وه.

د نبی کریم ﷺ مدینې ته راتګ کله شوې وو؟:

قوله: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ: امام حاکم رحمه الله ذکرکړې دې چه اخبار تواتر ته رسیدلی دی په دې خبره باندې چه کله نبی کریم ﷺ قباء ته تشریف راوړو نو د ربیع الاول اتم تاریخ وو او د اتوار ورځ وه.

ابن سعد رحمه الله په الطبقات الکبری کښې دا خبره ذکرکړې ده چه نبی اکرم ﷺ د غار نه راؤوتلو د ربیع الاول څلورم تاریخ او د اتوار شپه وه. او یو قول دا هم دې چه د ربیع الاول دولسم تاریخ وو.[1]

قوله: أَعْلَى الْمَدِينَةِ: په یو روایت کښې صرف د المدینة لفظ دې. د "أعلی" نه بغیر.[2]

خو د سنن ابی داؤد په روایت کښې د "أعلی" په ځائی د "علو" لفظ دې دا هم د "أعلی" په معنی دې.[3]

قوله: فَأَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً: دلته نبی اکرم ﷺ څوارلس شپې قیام اوکړو. بعضې نورو نسخو (د مستملی او حموی په نسخو) کښې څلیریش شپې د قیام کولو ذکر دی. حافظ ابن حجر رحمه الله د څوارلسو شپو د قیام والا خبره راجح ګرځولې ده.[4]

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله هم د څوارلسو شپو قیام اختیارکړې دې.[5]

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله څلیریش شپو ته ترجیح ورکړې هغه تقریر هم د کتلو لائق دې.[6]

---

[1]) للطبقات الکبری لابن سعد، ذکر خروج رسول الله صلی الله علیه وسلم وأبی بکر إلی المدینة للهجرة: ۱۷۹/۱.

[2]) عمدة القاری: ۲۵۹/٤.

[3]) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، عن أبی التیاح، عن أنس بن مالک، قال: قدم رسول الله صلی الله علیه وسلم المدینة، فنزل فی علوا لمدینة فی حی یقال: لهم بنوعمرو بن عوف، فأقام فیهم أربع عشرة لیلة، ثم أرسل إلی بنی النجار، فجاءوا متقلدین سیوفهم.........(سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی بناء المساجد، رقم الحدیث: ٤۵۳)

[4]) فتح الباری: ۶۸۰/۱.

[5]) فضل الباری: ۱٤۲/۳.

[6]) قوله: أربعا وعشرین لیلة ،دا د حضورپاك د هجرت واقعه ده. په دې کښې مختلف روایات دی چه حضورپاك په قباء کښې څومره ورځې قیام کړې دی؟ په دې روایت کښې ۲۴ ورځې معلومیږی او بخیله د بخاری شریف په یو روایت کښې ۱۴ ورځو د قیام ذکر دې. ښکاره خبره ده چه په دې کښې به یو خلاف واقعه وی. نو دې نه معلومه شوه چه د بخاری شریف د روایاتو د صحیح کیدو نه دا نه لا زمیږی.......

بهرحال كه قيام ۲۴ ورځې وى او كه ۱۴ ورځې دَدې نه دا ثابتيږى چه جمعه فى القرى جائز نه ده. ځكه چه په دې خبره باندې اتفاق دې چه حضورپاك مدينې منورې طرف ته دَ راتلونه پس جمعه په قباء كښې نه ده ادا كړې. بلكه چه بنوسالم كښې حضورپاك مدينې منورې ته اورسيدو نو بيا ئى جمعه ادا كړه. په دې باندې دَ فريقينو اتفاق دې اودا خبره هم متعين ده چه جمعه دَ هجرت نه مخكښې واجب شوې وه. حضورپاك چونكه مكه مكرمه كښې اوسيدو سره جمعه ادا كولو باندې قادر نه وو په دې وجه هلته خو حضورپاك جمعه ادا نه كړه ليكن چه كله حضورپاك مدينې ته راغلو نو هلته په راتلو باندې ئى جمعه ادا كړې ده.

دَ جمعې فرضيت مكه كښې شوې وو: حافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله په اتقان كښې [۱] ابن حجرمكى رحمه الله په شرح المنهاج كښې [۲] او امام شوكانى رحمه الله نيل الاوطار كښې [۳] دا خبره منلې ده چه په حضورپاك باندې جمعه دَ مكې مكرمې په قيام كښې فرض شوې وه ليكن دَ عدم قدرت دَ وجې نه حضورپاك هلته (مكه كښې) نه وه ادا كړې اودَ هجرت نه پس چه كله حضورپاك تشريف راوړو نو په قباء كښې دَ څوارلسو ورځودَ قيام باوجود هلته حضورپاك دَجمعې مونځ نه وو كړې. بلكه مدينې منورې ته په راتلو ئى كړې دې.

.... چه تړول روايات دې هم دَ واقعه مطابق هم وى. نو احناف هم دَدې قاعدې مطابق وائى. چه بخارى كښې دَ رفع يدين تذكره راتللو سره دا لازم نه دى چه هغه دې دَ واقعه مطابق هم وى. يعنى دَ حضورپاك آخرى فعل دې هم وى. اوس دلته دواړه روايات مشكل دى. ځكه چه تړول محدثين او مؤرخين په دې خبره باندې متفق دى چه حضورپاك دَ پير په ورځ قباء ته اورسيدو اوهم دَ پير په ورځ دَ مكې نه تلې وو. نو پير له روان شو او هم پير له قبا ته اورسيدو او مدينې ته ئى په ورځ دَ جمعه تشريف يوړو. اودَ تولو نه اول جمعه ئى بنوسالم كښې وركړه نو په دې دواړو باندې اتفاق دې چه دَ پير په ورځ قبا ته اورسيدو او دَ جمعې په ورځ ئى دَ قبا نه مدينې ته تشريف يوړو. اوس دوه قسمه روايات دى يو دَ ۲۴ او بل دَ ۱۴ ورځو اودَ دواړو نه يوهم دَدې اقوالو په رڼا كښې صحيح كيږى نه. ځكه چه كه ۱۴ واخستې شى نو پير له حضورپاك قبا ته تشريف راوړو او دَ پير نه بل پير پورې اته او دريم پير پورې ۱۵ ورځې جوړيږى لهذا څوارلسمه ورځ يكشنبه باندې راځى حالانكه په دې باندې اتفاق دې چه دَ جمعې په ورځ مدينې ته لاړو. اودَ ۲۴ والا روايت هم نه جوړيږى ځكه چه دَ پير نه بل پير پورې اته، اودريم پير پورې پنځلس او څلورم پير له ۲۲ ورځې جوړيږى او نهې له ۲۳ او چارشنبې له ۲۴ ورځې جوړيږى. نو بيا هم دَ جمعې په ورځ ۲۴ ورځې نه جوړيږى. اوس دا دواړه خو صحيح نه شو لهذا زما رائې داده چه دَ ۲۴ روايت صحيح دى اودَدې صورت دادې چه راوى يوم الدخول او يوم الخروج نه دې شميرلې نو پير خو يوم الدخول في قباء وو او جمعه يوم الخروج منه وه اوس چه دواړه اوباسې نو ۲۴ صحيح كيږى. او دَ قول متفق سره تعارض هم نه راځى. په دې وجه به اوس شمير دَ نهې دَ ورځ نه كيږى ځكه چه پير خو ترې اووتلو. نو دَ نهې نه دَ نهې پورې اته، اودَ دريمې نهې پورې پنځلس او دَ څلورمې نهې پورې ۲۲ او چارشنبه ۲۳ او جمعرات ۲۴ جوړيږى.

او جمعه چه يوم الخروج ده هغه هم خارج ده لهذا اوس بالكل صحيح شوه. اوس په دې سره زما يو تائيد اوشو هغه دا چه حضورپاك په قباء كښې دَ دريو جمعو پورې قيام كړې او يوه جمعه ئى هم دَ كلى كيدو دَ وجې نه نه ده ادا كړې گنې بله څه خبره وه.(تقرير بخارى شريف: ۲/۲۶۰)

[۱] الاتقان فى علوم القرآن، النوع الثانى عشر ماتأخر حكمه عن نزوله وما تأخر نزوله عن حكمه: ۱/۱۳۴.

[۲] تحفة المحتاج فى شرح المهاج لابن حجر الهيثمى، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ۲/۴۰۵.

[۳] نيل الأوطار للشوكانى، كتاب الجمعة، باب: انعقاد الجمعه بأربعين وإقامتها فى القرى: ۳/۲۷۴.

قوله: ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ، فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ: بیا حضورپاك بنونجار ته پیغام ولیږلو سره راؤغوښتل نو هغه خلقو توري زوړندي کړي وې او په خدمت کښې حاضر شو. بنونجار دَ حضورپاك ماماخیل وو. (۱)

توري زوړندولو سره دَ راتلو څه مقصد وو؟:

قوله: مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، دا په اصل کښې متقلدين السيوف وو دَ اضافت دَ وجې نه نون پريوتلو. دا مرکب دَ "جاؤوا" دَ ضمير نه حال جوړيږي. (۲) علامه برماوی رحمه الله فرمائي چه دَهغوی دا سې راتلو کښې حکمت دا وو چه په دې سره ئې یهودیان ویرول مقصود وو دې دَ پاره چه هغوی اوګوری چه دَمدینې انصار دَ حضورپاك دَ امداد او نصرت دَپاره څنګه تیاری کړې دې. (۳)
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي چه دا دَ هغه زمانې دستور وو چه کله به دَ چا دَ استقبال دَ پاره تلل نو توره وغیره به ئې ځان سره اوړل لکه څنګه چه نن صبا دَ شیروانی اچولو رواج دې. (۴)

قوله: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رِدْفُهُ وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ:
(دَ راوی حدیث بیان دې چه) لکه هغه نظاره زما مخې ته وی چه زه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم په خپله سورلئ باندې سور وینم، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه حضورپاك پسې شاته په سورلئ ناست دې. او دَ بنونجار یو جماعت دَ حضورپاك نه چاپیره دې. هم په دې حال کښې نبی مکرم صلی الله علیه وسلم دَ حضرت ابوایوب رضی الله عنه دَ کور مخې ته خپل سامان راکوز کړو.

قوله: رَاحِلَتِهِ: دَ اوښ سورلئ ته راحلة وائي. برابره ده که اوښ نر وی او که ماده لیکن هغه وخت حضورپاك په اوښه باندې سور وو دَ کومې نوم چه قصواء وو. (۵)

قوله: أَبُو بَكْرٍ رِدْفُهُ: ردیف هغه سړی ته وائی چه اصل سور پسې شاته هم په هغه سورلئ ناست وی. (۶)

دَ حضرت ابوبکر رضی الله عنه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ ردیف جوړیدو وجه: دَ روایت مطابق حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه سره خو خپله اوښه هم وه بیا دَ حضورپاك ردیف ولې جوړشو؟
نو په دې باره کښې شراحو لیکلی دی چه ممکنه ده دَ څه مرض وغیره دَ وجې نه هغوی خپله اوښه قبیلهٔ عمرو بن عوف کښې یا چرته بل ځائې پریخودې وه. یا هغه اوښه ئې واپس کور ته لیږلې وه. دې دَپاره چه کور والا ئې استعمال کړی. یا یوه بله وجه ده چه ډیره بهتر

(۱) التوضیح لابن الملقن: ۴۶۷/۵ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
(۲) عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
(۳) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۷۶/۳.
(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۶۰/۲.
(۵) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، باب: الراء مع الحاء: ۶۴۵/۱ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
(۶) معجم الصحاح، ردف، ص: ۴۰۱، ردفه، المرتدف، أی یرکب خلف الراکب. (اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۸۶/۳).

معلومیږي چه دَ هغوی اوښه هم ورسره وه لیکن هغه په دې سور نه شودې دَ پاره چه دَ نبی اکرم ﷺ دَ ردیف جوړیدو شرف حاصل کړي. او په دې کښې دې خبرې طرف ته هم اشاره کیدې شي چه دَ حضورپاك نه پس هم هغوی دَ حضورپاك خلیفه جوړیدل وو.[1]

قوله: وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ: الملاء نه مراد دَ قبیلې معزز او سرداران خلق دی. دې نه علاوه دَملاء نه مراد جماعت هم وی.[2]

قوله: أَلْقَى: دې ځائی کښې دَدې فعل مفعول محذوف دې کوم چه رحله دې، یعنی خپله کجاوه ئی واچوله.[3]

قوله: بِفِنَاءِ: دې نه مراد دکور مخې ته خالی ځائې دې.[4]

اوښه دَ الله تعالی دَ طرف نه مامور وه: په انصاروکښې هرسړی دَدې نیك بختئ تمنا لرله چه حضورپاك دَ هغه سره قیام اوکړي. حضورپاك اوښه پریخوده او وئی فرمائیل "إنها مأمورة" هغه اوښه دَ حضرت ابوایوب انصاری رضي الله عنه دَ کورمخې ته په خالی ځائی کښې کیناسته. بعضې روایاتو کښې دا هم راځی چه په اول ځل کیناسته بیا پاسیده دوه ځلور قدمه تلو سره دوباره هم هلته کیناسته.

دَدې واقعې سره متعلق دَ سیر یو عجیبه روایت: علامه نیسابوری رحمه الله خپل کتاب "شرف مصطفی صلی الله علیه وسلم" کښې یوه واقعه نقل کړې ده دکوم مفهوم چه څه داسې دې. یو صحابی وو جبار بن صخر رضي الله عنه دَ هغه کور دَ حضرت ابوایوب انصاری رضي الله عنه دَ کور نه لرِ شان وړاندې وو هغه غوښتل چه (اوښه) لرِ شان وړاندې خوئیدو سره زما دَ کور مخې ته اودریږي هغه په پټه باندې اوښه باندې څکوندئی اولګوله. حضرت ابوایوب انصاری رضي الله عنه چه دا اوکتل نو غصه کښې راغلو وئی وئیل والله که چرته نن اخوت اسلامی یعنی اسلامی رور ولی نه وې نو ما به ستا سټ الوزولې وو. ته زما نه دا سعادت په زور اخلې او خپل کور ته ئی بوتلل غواړې کوم چه الله تعالی په خپل فضل سره ماته راکړې دې.[5]

---

[1]) التوضیح لابن الملقن: ٤٦٨/٥ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[2]) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، باب: المیم مع اللام: ٦٧٢/٢ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[3]) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ١٨٦/٣ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[4]) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، باب: الفاء مع النون: ٢/٣٩٧ عمدة القاري: ٤/٢٥٩.

[5]) قال لما دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المدینة قام إلیه المنذر بن عمرو وأبو دجانة وجماعة من أشرافهم یقولون: هلم یا رسول الله إلی العز والثروة، وجعل رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: بارک الله علیکم، خلوا سبیلها فإنها مأمورة، حتی جاء إلی باب أبی أیوب فبرکت ناقته هناک، فجاء جبار بن صخر فنخسها بالرحل، فقال أبوأیوب: أعن منزلی تنحیها، فما؟ والذی بعثه بالحق لولا الإسلام لضربتک بالسیف. (مناحل الشفا ومناهل الصفا بتحقیق کتاب شرف المصطفی صلی الله علیه وسلم للنیسابوری، باب: ذکر مقدم النبی صلی الله علیه وسلم قباء وبناء المسجد: ٣٦٥/٢). دَدې کتاب محقق الشیخ ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن القشیري دا واقعه نقل کولو نه پس لیکلی دی چه په دې قصه کښې نکارت دې وئی ګورئی. وفی السیاق نکارة، لأن جبار بن صخر هذا کان ممن أسر یوم بدر فیما ذکره أصحاب المغازی والسیر، ومحمدبن الحسن ممن یضعف فی الحدیث، وانظر التعلیق التالی (حواله بالا).

دَ حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه دَ کور تاریخ: علامه زرقانی رحمه الله نقل کړی دی چه دَ یمن دَ بادشاهانو لقب "تبع" دې اودا مشهوره خبره ده. دَ حضورپاك دَ هجرت کولو نه اته سوا کاله وړاندې دَ یمن یو بادشاه جنګ کول تردې چه مدینې پورې راؤ رسیدو. کله چه هغه مدینې ته راؤرسیدو نو یو یهودی عالم هغه ته اووئیل چه ته دلته جنګ مه کوه. داد خاتم النبیین ﷺ دَ هجرت ځائی دې. حضورپاك به دلته راځی او قیام به کوی. لهذا دَ ادب تقاضا داده چه دلته جنګ اونه کړې شی. دغه دَیمن بادشاه چه دَ یهودی عالم خبره واوریدو نو هلته ئی جنګ بند کړو اونه یوازې دا چه جنګ ئی بند کړو بلکه هغه هلته یو مکان جوړ کړو او ونې وئیل په دا دَ نبی آخرزمان دَ پاره دې او څه نور مکانات ئی هم جوړ کړل چه دَ یهودیانو احبارو ته ئی ورکړل. اودَې نه پس هغه دَ حضورپاك په نوم باندې یو خط اولیکلو په هغې کښې ئی دا اولیکل چه دامکان کوم چه مادَ نبی آخرزمان دَ پاره جوړ کړې دې. کله چه هغوی تشریف راوړی نو هغوی ته دې پیش کړې شی. په دغه خط کښې هغه داهم اولیکل چه زه په هغه باندې ایمان راوړم او دا وعده کوم که چرې ماته دَ هغه زمانه ملاؤ شوه نو زه به دَ هغه خادم جوړشم. هغه په دغه خط کښې یو شعر هم اولیکلو:

شهدت علی أحمد أنه رسول من الله باری النسم

فلومد عمری إلی عمره لکنت وزیراله وابن عم

یعنی که چرې ما هغه زمانه اوموندله نو زه به دَ هغه خادم، وزیر او دَ تره ځوئی جوړشم.

چنانچه علامه زرقانی رحمه الله فرمائی هغه خط او کور منتقل کیدو سره حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه ته اورسیدو. چنانچه کله چه حضورپاك تشریف راوړو نوحضرت ابو ایوب رضی الله عنه هغه خط حضورپاك ته پیش کړو اودَ حضورپاك اوښه کومه چه دَ مدینې منورې دَ رسیدو نه پس دَ حضرت ابوایوب رضی الله عنه دَکور مخې ته رامنع شوه دا په حقیقت کښې دَ الله تعالی دَ وحی اثر وو لکه څنګه چه دَ حدیبیه په مقام باندې کله حضورپاك مکه مکرمه کښې داخلیدل غوښتل نو اوښه کیناسته او دَ تلو نه ئی انکارکړې وو، هغه هم دَ وحی اثر وو. کله چه حضورپاك اوفرمائیل که چرې کافرانو اومشرکانو زما سره څه داسې معاهده اوکړه په کوم کښې چه هغوی دَ شعائر الله احترام کونکی وی نو زه به هغه منظور او قبوله کړم. او حضورپاك مکې مکرمې ته دَ تلو او ښار کښې دَ داخلیدو اراده روستو کړه نو هغه اوښه فورې اودریده او حضورپاك دَ حدیبیه مقام ته تلو سره هلته ایسار شوې وو. دغه شان دلته هم دَ حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه دَ کور مخې ته راغله اوکیناسته. یوځل کیناسته اودې نه پس پاسیده اخوا دیخوا تلو راتلو سره بیا واپس هم هلته راغله اوکیناسته دا دَ الله تعالی حکم سره اوشو.(۱)

دې نه پس علامه زرقانی لیکی چه حضورپاك دَ حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه په کورکښې ایسار شو نو دا هم دَ حضورپاك کور وو چه هم دَ حضورپاك دَ پاره جوړ کړې شوې وو

(۱) شرح العلامه الزرقانی علی المواهب اللدنية للقسطلانی، باب: هجرة المصطفی وأصحابه إلی المدينة، خاتمة: فی وقائع متفرقة حصلت فی الهجرة: ۱۶۳/۲.

حضورپاك د بل چا په كوركښې قيام نه دې كړې.[1]

پاتې شوه دا خبره چه اوښې ته وحى، نو دا څه داسې خبره نه ده ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ ﴾ دَ قرآن مجيد آيت دې چه الله تعالى دَ شاتو مچئى ته وحى كړې ده.

قوله: وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ، وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ: حضورپاك دا خبره خوښوله چه چرته هم په هغوى دَ مونځ وخت راغلې هم هلته مونځ ادا كړى. (تردې چه) حضورپاك دَ چيلو په باره كښې هم مونځ اداكړې دې.

قوله: وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ: دَ ويصلى عطف په يحب باندې دې نه چه په يصلى باندې.[2]

قوله: مَرَابِضِ: دَ چيلو دَ ايساريدو ځائى ته مَرِبض وائى اودَ دې جمع مرابض استعماليږى.[3] دَ چيلو په باره كښې دَ مونځ دَ مباح كيدو په بيان كښې مستقل يو باب وړاندې راروان دې.

قوله: وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ: «يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا»، قَالُوا: لَا وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ:

چنانچه حضورپاك په هغه ځائى كښې دَ يو جمات جوړولو حكم وركړو. چنانچه حضورپاك بنونجار راوْغوښتل او ورته ئې اوفرمائيل اې بنونجار! تاسو دَدې خپل ځائى قيمت واخلئ، هغوى عرض اوكړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه دَدې قيمت نه اخلو مونږ خو به دَدې اجر صرف دَ الله تعالى نه اخلو.

قوله: وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ: يوروايت كښې دا كلام دَاِن نه شروع كيږى په دې وجه چه دا مستقل كلام دې چه حضورپاك دَ جمات جوړولو حكم وركړو.[4] او په يوبل روايت كښې "أَمَرَ" دَ معروف په ځائى "أُمِرَ" مجهول صيغه ده.[5] په دې صورت كښې به دَ "أنه"، "هو" ضمير، ضمير شان وى.

قوله: ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ: علامه كرمانى رحمه الله دَدې جملې ترجمه "تبيعونيه بالثمن" سره كړې ده چه تاسو ما باندې دَزمكې دا ټكړه دَ قيمت په بدله خرڅه كړئى.[6] بعضې حضراتو دَدې مطلب

---

[1] (فعلى هذا) المذكور من أن تبعًا بنى للمصطفى – صلى الله عليه وسلم – دارًا (إنما نزل فى منزل نفسه لا فى منزل غيره.. كذا حكاه فى تحقيق النصرة) فى تاريخ دارالهجرة لقاضيها الشيخ زين الدين بن الحسين المراغى من مراغة الصعيد من فضلاء طلبة الجمال الإستوى. (شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنية للقسطلانى، باب: هجرة المصطفى وأصحابه إلى المدينة، خاتمة: فى وقائع متفرقة حصلت فى الهجرة: ۱۶۴/۲).

[2] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۸۶/۳.

[3] معجم الصحاح، رب ض، ص: ۳۸۶، النهاية فى غريب الحديث والأثر، باب: ربض: ۶۲۶/۱.

[4] عمدة القارى: ۲۶۱/۴.

[5] مصابيح الجامع بشرالجامع الصحيح البخارى: ۱۳۵/۲، عمدة القارى: ۲۶۱/۴.

[6] شرح الكرمانى: ۹۰/۴.

"اذکروالی ثمنه" ذکر کړې دې. دکوم مطلب چه دادې چه تاسو ماته دَدې قیمت اوښایئ.([1])

علامه ابن الملقن رحمه الله "قدروا ثمنه لأشتريه منكم وبايعوني فيه" سره دَدې ترجمه کړې ده، چه تاسو دَدې قیمت مقرر کړئی چه زه تاسو نه دازمکه واخلم او تاسو په دغه قیمت دا زمکه په ما خرڅه کړئی.([2])

دَدې ټولو معانیو نه پس علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَدې ټولو مطلبونو نه یو هم دَدې مادې /صیغې "ثامنوني" دَ تفسیر جوړیدو صلاحیت نه لری اګرچه دا ټولې معانی په مقصود باندې دلالت کوی. لیکن دَدې صحیح تفسیر هغه دې کوم چه ما په شرح ابوداؤد کښې کړې دې چه کله یو سړې دَ بل نه څه څیز اخستلو دَ پاره بیع وغیره کوی نو هغه وخت دَ ثامنوني لفظ استعمالولې شي. نو دلته به هم دا مراد وی چه ماته دَدې زمکې دَ ټکړې قیمت اوښایه چه زه تانه دَ زمکې دا ټکړه واخلم.([3])

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دا دَ دوو یتیمانو زمکه وه حضورپاک هغوی ته اوفرمائیل چه تاسو دَدې زمکې قیمت اوښایئ. هغوی اووئیل چه مونږ خودا بغیردَ قیمت نه درکوو مګر حضورپاک دا منظوره نه کړه او هم په قیمت ئې تری زمکه واخستله. ځکه چه دغه دَ یتیمانو مال وو. دلته روایت مختصر دې په ابواب هجرت کښې به پوره شي.([4])

قوله: بِحَائِطِكُمْ: دَ حائط نه مراد باغ دې صرف دیوال نه دې. دَدې دلیل وړاندې راتلونکې قول "وفیه نخل" دې.([5])

قوله: لَا وَاللهِ: دا اجمال دې وړاندې قول "لانطلب ثمنه إلا إلى الله" دَدې اجمال نه پس تفصیل دې. او دَ اجمال تفصیل اوقع فی النفس وی لکه ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾.

قوله: إِلَى اللهِ: کښې کلمه "إلى" دَ من په معنی ده. دَ لغت علماؤ لیکلی دی چه "إلى" دَ انتهاء غایت بیانولو دَپاره راځی.([6]) لهذا "لانطلب ثمنه إلا إلى الله" کښې بنونجارو حضورپاک ته عرض اوکړو چه زمونږ انتهاء غایت دَ الله تعالی نه طلب دَ اجر دې. دَ الله تعالی دَ رضا طلب دې مونږ ته قیمت نه دی پکار. اودا بالکل داسې ده لکه چه حضرت عیسی علیه السلام فرمائیلې وو: ﴿مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ ۖ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ﴾ (آل عمران: ٥٤)

---

[1]) علامه عینی رحمه الله دلته بعضې حضرات وئیلو سره ذکر کړې دې خودَدې قائل حافظ ابن حجر رحمه الله دې. وئې ګورئی: فتح الباری: ۶۸۱/۱ اوحافظ صاحب رحمه الله هم داجمله دَ علامه دمامینی رحمه الله نه دَ هغوی طرف ته دَ نسبت کولو نه بغیر نقل کړې ده. اوګورئی: مصابیح الجامع شرح الجامع الصحیح البخاری: ۱۳۵/۲.

[2]) التوضیح لابن الملقن: ۴۷۱/۵.

[3]) عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

[4]) تقریربخاری شریف: ۱۶۰/۲.

[5]) التوضیح لابن الملقن: ۴۷۱/۵عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

[6]) معجم الصحاح، المادة: ا ل، ص: ۴۹.

دلته حضرت عیسیٰ علیه السلام مبتدا خپل ذات جوړ کړو او منتهی ئې د الله تعالیٰ ذات جوړ کړې وو. حواریینو جواب ورکړو. ﴿نَحْنُ أَنْصَارُ اللهِ﴾ [۱] مبتدا هغوی غائب کړه اوصرف د منتهی هغوی رعایت اوکړو. هلته هم "إلی" د منتهاء غایت د بیانولو د پاره دې.

علامه کرمانی رحمه الله چه د دې جملې کومه معنی بیان کړې ده د هغې حاصل دادې چه مونږ د هغه زمکې قیمت نه اخلو کومه چه به د الله تعالیٰ په لار کښې استعمالیږی.

بیا سوال دا پیدا کیږی چه هغوی د دغه زمکې بدل اخستل نه غوښتل نو د لفظ ثمن استعمال ئې په کوم بنیاد اوکړو؟ جواب دادې چه دا لفظ د مشاکلت په توګه استعمال کړې شو. مطلب دا چه کله نبی کریم ﷺ دا فرمائیلي وو چه د دې د قیمت په بدله کښې په ما خرڅه کړئ نو په جواب کښې هم هغوی هغه لفظ استعمالولو سره اووئیل چه مونږ به د دې قیمت هم د الله تعالیٰ نه وصول کوو. بیا علامه کرمانی رحمه الله یو اشکال او د هغې جواب نقل کړې دې چه که څوك دا اعتراض اوکړی چه د "الطلب" د مصدر صله خو "مِن" استعمالیږی دکوم تقاضا چه داده چه دا وئیلې شوې وې "إلا من الله" نه چه "إلا إلى الله".

نو د دې جواب دادې چه په دې جمله کښې به په معنوی توګه دا مقدر منلې شی. "لانطلب من أحد لكنه مصروف إلى الله". [۲]

علامه قرطبي رحمه الله فرمائی چه د دې نه معلومیږی چه سړې چرته د اوسیدو اهتمام اوکړی، کوم ځائی چه خپل وطن جوړ کړی نو هلته دې جمعه او د جمع د قائمولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جمات قائم کړی. (په دې کښې دا ضروری دی چه د مخکښې نه هلته جمات نه وی بیا وی خو، لیکن د آبادئی په اعتبار سره ناکافی وی). [۳]

قوله: فَقَالَ أَنَسٌ: فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَفِيهِ خَرِبٌ وَفِيهِ نَخْلٌ: حضرت انس رضی الله عنه اوفرمائیل لکه څنګه چه زه تاسو ته وایم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې ځائی کښې یو شاړ ځائی وو او د کهجورو ونې وې.

قوله: فَكَانَ فِيهِ: د ضمیر مرجع "الحائط" ده په کوم کښې چه مکان جوړ شوې وو. [۴]

قوله: قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ: دې نه وړاندې راوی اووئیل: "ما أقول لكم" چه په دې ځائی کښې هغه وو کوم چه زه تاسو ته بیانوم. د دې نه پس به دا جمله د بدل په توګه یا به د بیان په توګه وی. [۵]

---

[۱] ایضاً.

[۲] شرح الکرمانی: ۹۰/۴.

[۳] المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱/۲.

[۴] فتح الباری: ۶۸۱/۱.

[۵] عمدة القاری: ۲۶۲/۴.

قوله: خَرِبٌ: دا دَ جمع صيغه ده دكوم واحد چه "خَرِبَة" دي. لكه دَ كَلِمَة جمع كَلِم ده.(۱)

قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ، فَنُبِشَتْ، ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الْحِجَارَةَ:

نونبي كريم ﷺ دَمشركانو دَ قبرونو دَ ورانولو حكم وركړو او دَ شاړ ځائي دَ برابرولو حكم ئي وركړو. او ونې ئي پرې كړې. خلقو دغه ونې دَ جمات دَ قبلې طرف ته خورې كړې او دَ كانړو په ذريعه ئي دَ هغې دوه ستنې جوړې كړې.

قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ، فَنُبِشَتْ: نبي كريم ﷺ دَ مشركانو دَ قبرونو دَ ورانولو حكم وركړو نوهغه وران كړې شو.

په وخت دَ ضرورت دَ مشركانو قبرونو ورانولو جواز: قبرونه ورانول، هغه وخت چه كله دَ مشركانو، كافرانو وي، مړي خاورې شوې وي، دَ غصب په ځائي كښې خښ كړې شوې وي، جائز دي. دَ قبر احترام دَدې خبرو نه علاوه صورت كښې دې. خلاصه دا چه داسې كول دَ ضرورت په وخت جائز دي. ليكن دَمسلمانانو قبرونو سره په داسې معامله نه شي كولې.(۲)

قوله: ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ: دَ بالخرب عطف په بقبور المشركين باندې دې. مطلب دا چه په زمكه كښې جوړې شوو كندو وغيره باره كښې ئي حكم اوفرمائيلو چه دا دې برابر كړې شي يعنې دكې دې كړې شي دې دپاره چه زمكه هواره شي بنكته پورته يا بې ترتيبه پاتې نه شي.

قوله: وَبِالنَّخْلِ: دې نه مراد هم دغه دې چه دَ كهجورو اونو دَ پرې كولو حكم ئي وركړو.(۳)
علامه قرطبي رحمه الله ليكلي دي چه ددې نه معلوميږي چه ميوه دارې ونې هم دَ ضرورت اوحاجت په وخت پرې كولې شي.(۴)

قوله: فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ: علامه سمهودي رحمه الله ددې قول په تشريح كښې دا فرمائيلي دي چه دغه ونې دَ قبلې طرف ته دَ ديوال نه جدا دَ ستنو په توګه اودرولې شوې.(۵)
علامه سهيلي رحمه الله دَ ابن اسحاق په واسطه دَ يونس بن بكير رحمه الله روايت نقل كړې دې چه دَ جمات دَ قبلې والا طرف په خښتو باندې پوخ كړې شو بلكه وئيلې شوي دي چه هغه ديوال په كانړو سره داسې پوخ كړې شو چه يو كانړې په بل كانړې كښې داخل وو.(۶)

---

(۱) الغرب: يجوز أن يكون بكسر الخاء، وفتح الراء، جمع خَرِبة، كنَقِمَة، ونِقَم، أو يجوز أن تكون، جمع خِربَة - بكسرالخاء، وسكون الراء على التخفيف - كنِعمة ونِعَم، ويجوز أن يكون، الخَرِب، بفتح الخاء، وبكسرالراء، كَنَقِبَة، ونَبِق، وكلمة، وكَلِم، وقد روى بالحاء المهملة، والثاء المثلثة، يريد به: الموضع المحروث، للزراعة. (النهاية في غريب الحديث والأثر، خ ر ب: ۱/۴۷۷).

(۲) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم،كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم:۲/۱۲۲.

(۳) عمدة القاري: ۴/۲۶۲.

(۴) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم: ۲/۱۲۲.

(۵) خلاصة الوفاء بأخبار دار المصطفى صلى الله عليه وسلم، عمارة النبي صلى الله عليه وسلم مسجدالمدينة: ۲/۸.

(۶) الروض الأنف: ۲/۲۴۸.

دَ "قبلة المسجد" نه مراد دَ قبلې طرف دې، نه چه دَ نن صبا دور كښې موجوده قبله.(١)

قوله: وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الْحِجَارَةَ: عضاد واحد دې او عضادتيه تثنيه ده دَدې معنى ده دَ لارې اړخ، دَ تالاب غاړې، كله چه هغه په كانړو سره مضبوط كړې شى، دَ چوكاټ دواړه درشلې مضبوطول، دې ځائى كښې مراد دوه ستنې اودرول دى، كومې چه دَ كانړو وې.(٢)

دَ حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه دَ شهادت خبر: په دې موقع چه دَ مسجد نبوى آبادې كيده نبى اكرم صلى الله عليه وسلم او ټولو صحابه كرامو رضي الله عنهم په دې آبادى كښې حصه واخستله نو هغه وخت حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه دَ جمات دَ آبادى دَ پاره دوه دوه خښتې اوچتولې او راوړلې ئې. يوه خښته دَ خپل طرف نه او دويمه دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ طرف نه. هغه وخت نبى كريم صلى الله عليه وسلم هغه ته ارشاد اوفرمائيلو چه دَ ټولو دَ پاره يو اجر دې اوستا دَ پاره دوه اجرونه دى. (اواې عمار!) په دې دنيا كښې به ستا آخرى خوراك دَ پيو ګوټ وى او تا به يو باغى ډله شهيد كړى.(٣)

قوله: وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُمْ: صحابه كرامو رضي الله عنهم به كانړى اوچتولو سره رجزيه شعرونه وئيل او نبى كريم صلى الله عليه وسلم هم دَ هغوى سره وو.

دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم او دَ صحابوُ ژ شعرونه وئيل:

قوله: يَرْتَجِزُونَ: رجز ئې وئيلو.(٤)

---

١) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ٤٧٥/٥.

٢) المعجم الوسيط، ص: ٦٠٦.

٣) الجامع للإمام معمر بن راشد ومعه المصنف لابن عبدالرزاق، باب أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٢٠٤٢٦، ٢٤٠/١١-٢٣٩.

٤) علامه احمد رضا خان بجنورى رحمه الله ليكى چه حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائيلى دى چه دَ اخفش (امام نحو) رائې ده چه رجز دَ بحور اشعار نه نه دې نو علماء دَ نحو ئې هم ددې نه منى. مګر زما په نيز دَ اخفش رائې مضبوطه او ژوره ده رجز دَ اردو فقرې بندى وتك بندى په شان دې او شعر او رجز مقابل ګڼړلې شى. چنانچه دَ تباع يمن سره به راجز هم وو اوشاعران هم، اودَ ټولو شاعرانو نه پس به راجز اوريدلې كيدو، لهذا رجز دَ شعر نه علاوه دې. بيا چه كوم خلق رجز په شعر كښې داخل ګڼړى هغوى هم په دې كښې قصد او اراده ضرورى ګڼړى او وائى چه دَ حضورپاك نه خو انشاء دَ شعر چرته ثابت نه دې يعنى حضورپاك پخپله شاعرى نه ده كړې، نه ئې چرته څه شعر وئيلى دې ځكه چه دَ حضورپاك دَ لوئى شان سره مناسب او موزون نه وو. البته دَ نورو شعرونه او رجز ئې وئيلى دې او په اشعارو كښې به ئې هم نه په قصد سره وزن ماتولو. په كوم باندې چه به حضرت ابوبكر رضي الله عنه فرمائيل هم چه حضرت داسې نه دې او حضورپاك به په جواب كښې فرمائيل چه زه شاعر نه يم. دَ حضورپاك نه دا شعر وئيل ثابت دى دَ كوم په اسناد كښې چه ائمه نحو دى:

تفاءل بما تهوى يكن فلقلما يقال لشيئ كان الا تحقق

په اصل شعر كښې "تحققا" په الف سره وو كوم چه حضورپاك مات كړو. العرف الشذى او فيض البارى كښې "تحققا" چهاپ شوې دې كوم چه غلط دې ځكه چه سنن بيهقى ص: ۴۲ ج۷ كښې دى چه حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه حضورپاك كله هم پوره شعر نه دې وئيلې مګر يو او بيائى هم دغه پورتنې شعر ذكر كړو. دې نه پس امام بيهقى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ رجز وئيلو ثبوت دَ حضورپاك نه ....

په دې خبره کښې د ماهرينو اختلاف دې چه رجز د شعر د قسمونو نه دې که نه؟ د اکثرو عروضيينو او د اهل ادبو اتفاق دې چه رجز شعر نه دې ځکه چه نبی اکرم ﷺ هم دا ونيلي دې. که چرې دا شعر وې نو نبی علیه السلام ته به د شعر علم کيدل لازم شی حالانکه په قرآن حکيم کښې دی: ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ [1] الله تعالی فرمائيلی دی چه مونږ نبی علیه السلام ته شعر نه دې خودلې. ليکن دا قول صحيح نه دې ځکه چه يو نيم شعر وئيلو سره يا کله کله شعر وئيلو سره څوک شاعر نه جوړيږی او نه داسې سړې ته د شاعر نوم ورکولې کيږی. او نه هغه شعرونه د دغه سړی طرف ته منسوب کولې شي.[2]

صحيح قول هم دغه دې چه رجز هم د شعر يو قسم دې، ځکه چه شعر هغه موزون کلام ته وائی په کوم کښې چه د قافيه رعايت اوکړې شی او رجز هم دغه شان دې.[3]

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په دې کښې داسې هيڅ دليل نشته دې چه نبی کريم ﷺ به اشعار وئيل بلکه ظاهره خبره خودا ده چه صحابه کرامو رضی الله عنهم به رجز وئيلو او نبی کريم ﷺ به هلته موجود وو ځکه چه واؤ حاليه دې او جمله "النبی صلی الله عليه وسلم معهم" د حال په ځائی دې. او دويم احتمال دا هم دې چه د دې جملې "النبی صلی الله عليه وسلم معهم" عطف د "يرتجزون" په ضمير باندې دې. په دې صورت کښې اشعار ويونکو کښې صحابه رضی الله عنهم او نبی علیه السلام ټول وو.[4]

د سماع په مباح کيدو باندې استدلال: علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه صوفياء کرامو د نبی علیه السلام او صحابه کرامو رضی الله عنهم د دې شعرونو وئيلو نه د سماع په مباح کيدو باندې دليل نيولې دې. ليکن په موجوده دور کښې په دې کښې غلو شوې ده، د جواز د حد نه ئی تجاوز کړې شوې دې، د موسيقۍ آلات جائز ګرځولې شوی دی حالانکه دغه حرام دی، کډاکانې جائز ګڼړلې شی، دا خود ليونو، اهل باطل او فاسقانو خلقو کارونه دی. کوم چه هغوی په دين کښې داخل کړی دی حالانکه دا د دين نه نه دی. الله تعالی دې په خپل فضل او احسان سره مونږ د دې نه محفوظ اوساتی، آمين.[5]

.... ضرور شوې دې او بيائی په سندونو سره وئيلې شوی د ډيرو رجزونو ذکر ئی اوکړو. بيا دا اختلاف دې چه د قرآن مجيد نه شعر کښې اقتباس جائز دې که نه؟ مثلاً

ايها الناس اتقوا ربكم	زلزلة الساعة شيئ عظيم
ومن يتق الله يجعل له	ويرزقه من حيث لايحتسب

دلته ئی يو لفظ کمولو سره شعر جوړ کړې دې داسې د شافعيؤ په نيز جائز دی مګر زمونږ په نيز جائز نه دې او دې نه خو زما هسې ويره ده که چرې بغير د کمولو اوشی نو خير دې. (انوار الباري: ۱۴/ ۴۰-۳۹).

[1] يس: ۶۹.

[2] عمدة القاری: ٤/ ۲٦۳.

[3] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبی صلی الله عليه وسلم: ۲/ ۱۲۳.

[4] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبی صلی الله عليه وسلم: ۲/ ۱۲٤.

[5] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبی صلی الله عليه وسلم: ۲/ ۱۲٤.

قوله: وَهُوَيَقُولُ:

«اللّٰهُمَّ لاَ خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الآخِرَةْ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةْ»

او دائى فرمائيل اې الله، د آخرت د ښيګړې نه علاوه بله هيڅ ښيګړه (د توجه قابل) نه ده، نو د انصارو او مهاجرينو مغفرت اوکړه.

قوله: وَهُوَيَقُولُ: دا جمله حال ده د النبي نه. (۱)

قوله: اللّٰهُمَّ لاَ خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الآخِرَةْ: هم د صحيح بخاري يو روايت او د صحيح مسلم يو روايت كښې "اللّٰهُمَّ إنه لاَ خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الآخِرَةْ" دې. په دې كښې د معنې په اعتبار سره څه خاص فرق نشته دې چه اې الله! اصل خير خو هم د آخرت خير دې. (۲) دې نه علاوه په يو بل روايت كښې د "اللّٰهُمَّ إن الخَيْرَ خَيْرُ الآخِرَة" الفاظ هم نقل دى. (۳)

---

(۱) عمدة القاري: ٤/٢٦٤.

(۲) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، ح وحدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبدالصمد، قال: سمعت أبى يحدث، حدثنا أبوالتياح يزيد بن حميدالضبعي، قال: حدثني أنس بن مالک رضى الله عنه، قال: لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة، نزل فى علو المدينة، فى حى يقال لهم بنوعمرو بن عوف، قال: فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى ملا بنى النجار، قال: فجاءوا متقلدي سيوفهم، قال: وكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم راحلته وأبوبكر ردفه، وملأ بنى النجار حوله، حتى ألقى بفناء أبى أيوب، قال: فكان يصلى حيث أدركته الصلاة، ويصلى فى مرابض الغنم، قال: ثم إنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى ملا بنى النجار فجاءوا، فقال: يابنى النجار! ثامنوني حائطكم هذا فقالوا: لا والله، لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال: فكان فيه ما أقول لكم، كانت فيه قبور المشركين، وكانت فيه خرب، وكان فيه نخل، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقبورالمشركين فنبشت، وبالخرب فسويت، وبالنخل فقطع، قال: فصفوا النخل قبلة المسجد، قال: وجعلوا عضادتيه حجارة، قال: قال: جعلوا ينقلون ذاک الصخر وهم يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخره، فانصر الأنصار والمهاجره. (صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب: مقدم النبى صلى الله عليه وسلم وأصحابه المدينة، رقم الحديث: ٣٩٣٢). حدثنا يحى بن يحى، وشيبان بن فروخ، كلاهما عن عبدالوارث، قال يحيى: أخبرنا عبدالوارث بن سعيد، عن أبى التياح الضبعي، حدثنا أنس بن مالک، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة، فنزل فى علوالمدينة، فى حى يقال لهم بنوعمروبن عوف، أقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم إنه أرسل إلى ملأ بنى النجار، فجاءوا متقلدين بسيوفهم، قال: فكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم راحلته، وأبوبكر ردفه، وملأ بنى النجار حوله، حتى ألقى بفناء أبى أيوب، قال: فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى حيث أدركته الصلاة، ويصلى فى مرابض الغنم، ثم إنه أمر بالمسجد، قال فأرسل إلى ملأ بنى النجار فجاءوا، فقال: يابنى النجار، ثامنونى بحائطكم هذا قالوا: لا، والله لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال أنس: فكان فيه ما أقول: كان فيه نخل وقبورالمشركين وخرب، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالنخل فقطع، وبقبور المشركين فنبشت، وبالخرب فسويت، قال: فصفوا النخل قبلة، وجعلوا عضادتيه حجارة و قال: فكانوا يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، وهم يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخره، فانصر الأنصار والمهاجره. (صحيح مسلم،كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبى صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٥٢٤).

(۳) حدثناعمرو بن على، حدثنا خالد بن الحارث، حدثنا حميد، عن أنس رضى الله عنه: ....

قوله: فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ: په دې روايت کښې "للأنصار" دې خود مستملي او حموی په روايت کښې د لام حرف جر نه بغير "الأنصار" دې. (١) او د سنن ابی داؤد په روايت کښې د "فاغفر" په ځائې "فانصر" دې يعنی "فانصر الأنصار". (٢)

د انصارو د تسميه وجه: انصار جمع د نصير ده لکه شريف جمع د أشراف ده. دې ډلې ته انصار په دې وجه وائې چه هغوی د نبی کريم ﷺ امداد او نصرت کړې دې او د حضور پاک ﷺ د هغوی د دښمنانو نه حفاظت کړې دې. دا جماعت په خپل دې صفت کښې داسې ممتاز شو چه د هغوی نوم انصار شو. او داسې معروف او مشهور شو لکه چه د يوې قبيلې نوم انصار دې. (٣)

د مهاجرينو د تسميه وجه:

قوله: وَالْمُهَاجِرَةْ: دې نه مراد هغه جماعت دې چاچه د نبی کريم ﷺ په محبت کښې او د آخرت د کاميابئ په طلب کښې مکه مکرمه پريخودو سره د مدينې منورې طرف ته هجرت اوکړو. د هجرت اصل يو څيز پريخودل او ترک کول دی. بيا دا لفظ يوه زمکه پريخودو سره د بلې زمکې طرف ته د تلو د پاره استعمال شو او د ړومبې معنې استعمال متروک شو. (٤)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کله دا شعر د شعر په انداز کښې وئيلې شی نو لفظ "آخرة" او

...... خرج النبی صلی الله عليه وسلم، فی غداة باردة، والمهاجرون والأنصار يحفرون الخندق، فقال:

اللهم إن الخير خير الآخره   فاغفر للأنصار والمهاجره

فأجابوا:

نحن الذين بايعوا محمدا   على الجهاد ما بقينا أبدا

(صحيح البخاری، کتاب الأحکام، باب: کيف يباع الإمام الناس، رقم الحديث: ٧٢٠١).

(١) فتح الباری: ٦٨١/١ عمدة القاری: ٢٦٤/٤.

(٢) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، عن أبی التياح، عن أنس بن مالک، قال: قدم رسول الله صلی الله عليه وسلم المدينة فنزل فی علوالمدينة فی حی يقال: لهم بنوعمرو بن عوف فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى بنی النجار فجاءوا متقلدين سيوفهم، فقال أنس: فکأنی أنظر إلى رسول الله صلی الله عليه وسلم على راحلته، وأبوبکر ردفه، وملأبنی النجار حوله حتی ألقی بفناء أبی أيوب، وکان رسول الله صلی الله عليه وسلم يصلی، حيث أدرکته الصلاة، ويصلی فی مرابض الغنم، وإنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى بنی النجار فقال: يا بنی النجار، ثامنونی بحائطکم هذا فقالوا: والله! لا نطلب ثمنه إلا إلى الله عزوجل قال أنس: وکان فيه ما أقول لکم، کانت فيه قبورالمشرکين، وکانت فيه خرب، وکان فيه نخل، فأمر رسول الله صلی الله عليه وسلم بقبور المشرکين، فنبشت وبالخرب فسويت وبالنخل فقطع، فصفوا النخل قبلة المسجد، وجعلوا عضادتيه حجارة، وجعلوا ينقلون الصخر، وهم يرتجزون والنبی صلی الله عليه وسلم معهم، وهو يقول: اللهم لا خير إلا خيرالآخره فانصر الأنصار والمهاجره. (سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی بناء المسجد، رقم الحديث: ٤٥٣).

(٣) المحکم والمحيط الأعظم لابن سيده، المدة: ن ص ر: ٢٩٩/٨. لسان العرب، فصل النون: ٢١٠/٥.

(٤) عمدة القاری: ٢٦٤/٤.

"المهاجرة" باندې به وقف كولو سره لوستلې شي ليكن نقل دا دى چه نبى كريم ﷺ دا شعر د شعر د وزن نه ويستو سره تاء متحركه سره لوستلې وو (۱)

د حديث مبارك د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت بالكل ښكاره دې ځكه چه په ترجمه كښې هم او په حديث شريف كښې هم د مشركانو د قبرونو د ورانولو ذكر دې. (۲)

د حديث مبارك نه مستفاد امور او احكام: د دې حديث شريف نه ډير احكام او آداب مستنبط كيږي په هغې كښې څه دلته ليكلې كيږي:

① هم په يوه سورلئ باندې سور پسې شاته د بل بنده د كينولو جواز معلوميږي. (۳)

② د چيلو د تړلو ځائى كښې د مونځ د ادا كولو د جواز علم اوشو. (۴)

③ د هبه يا بيع د وجې نه چه څوك د قبرستان مالك جوړ شوې وى په هغه قبرستان كښې د تصرفات كولو د جواز علم اوشو. (۵)

④ دا هم معلوم شو چه د مشركانو قبرونه ورانول جائز دى ځكه چه هغه د احترام قابل نه دى. (۶)

⑤ دا هم معلومه شوه چه كله په قبر كښې د مړى هډوكى ختميدو سره خاورې شى نو په هغه زمكه باندې مونځ كول صحيح دى. (۷)

⑥ دا هم معلومه شوه چه تازه ميوه دارې ونې په وخت د ضرورت پرې كول او استعمالول هم صحيح دى. (۸)

⑦ د ذهنونو د تازه ساتلو د پاره د شعرونو وئيلو د جواز هم معلوم شو. (۹)

⑧ د علامه قرطبى رحمه الله قول مخكښې تيرشوې دې هغوى فرمائى: د دې نه معلوميږى چه سړې چرته د اوسيدو اهتمام اوكړى او هغه خپل وطن جوړ كړى نو هلته دې جُمعه او جمع قائمولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جمات قائم كړى. «په دې كښې دا ضرورى دى چه د مخكښې نه هلته جمات موجود نه وى يا وى خو صحيح ليكن د آبادئى په اعتبار سره ناكافى وى». (۱۰)

---

(۱) شرح الكرمانى: ۹۰/٤.
(۲) عمدة القارى: ۲۵۸/٤.
(۳) عمدة القارى: ۲٦٤/٤.
(۴) عمدة القارى: ۲٦٤/٤.
(۵) فتح البارى: ٦۸۱/۱ عمدة القارى: ۲٦٤/٤.
(۶) أعلام الحديث فى شرح صحيح البخارى للخطابى: ۳۹۱/۱. فتح البارى: ٦۸۱/۱. عمدة القارى: ۲٦٤/٤.
(۷) التوضيح لابن الملقن: ۷٤۷/۵. عمدة القارى: ۲٦۵/٤.
(۸) التوضيح لابن الملقن: ۷٤۷/۵. عمدة القارى: ۲٦۵/٤.
(۹) عمدة القارى: ۲٦۵/٤.
(۱۰) المفهم لما أشكل من تخلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبى صلى الله عليه وسلم: ۱۲۱/۲.

١٧- بَابٌ: الصَّلاَةِ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ

داباب دې دَ چيلو دَ ترلو په ځائې کښې دمونځ کولو باره کښې

قوله: مرابض: ماده ده ر ب ض، دَ کوم معنی چه دَ يو ځائې کښې ايساريدل. دا جمع دَ مَرْبِض ده دَ ميم په فتحې او باء په کسرې سره. ربَض، يَربِضُ دَ باب ضرب يضرِبُ نه اسم مکان دې. دکوم معنی چه دَ چيلو دَ اوسيدو ځائې دې کوم ته چه باړه او کندواو هم وائی. (١) بعضې حضراتو دا لفظ مِربَض په کسرې دَميم ونيلې دې. ليکن دا علامه عينی رحمه الله غلط گرځولې دې. (٢)

دَترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث مولانا محمدزکرياکاندهلوی رحمه الله فرمائی چه نورو ځناورو مثلاً غوا، ميخه، اس او اوښ وغيره په مقابل په چيلو کښې مسکنت يعنی عاجزی وی. په دې وجه به حضورپاک دَ نورو ځناورو مقابله کښې دَ چيلو په باړه کښې مونځ کول خوښول. (٣)

دارنګ هغوی اوفرمائيل چه دَ امام بخاری رحمه الله مقصود دَدې ترجمې نه دا دې چه دَ مسجد نبوی دَ جوړيدو نه مخکښې دَ حضورپاک په مرابض غنم يعنی دَ چيلو ځائې کښې مونځ کول څه اتفاقی امر نه وو بلکه قصداً وو. (٤)

حديث باب [حديث نمبر ٤١٩]

٤١٩- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ (٥) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، ثُمَّ سَمِعْتُهُ بَعْدُ يَقُولُ كَانَ يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ قَبْلَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدُ.

دَ حديث ترجمه: حضرت ابوالتياح رحمه الله دَ حضرت انس رضي الله عنه نه نقل کوی چه هغوی اوفرمائيل چه نبی کريم ﷺ به دَ چيلو په باړه کښې مونځ اداکولو. بيا دَدې نه پس ما هغوی داسې وينا کولو سره واوريدل چه حضورپاک به دَ مسجد نبوی جوړيدو نه مخکښې دَ چيلو په باړه کښې مونځ کولو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی:

① سليمان بن حرب رحمه الله: دا ابوايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدی واشحی بصری رحمه الله دې. دَدوی تفصيلی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من کره أن يعود في الکفر کما يکره أن يلقى في النار من الإيمان کښې تيرشوی دی. (٦)

---

(١) المحكم والمحيط الأعظم، المادة: رب ض: ١٩٤/٨. الصحاح للجوهري، المادة: ر ب ض: ١٠٧٦/٣.
(٢) عمدة القاري: ٢٦٥/٤.
(٣) الأبواب والتراجم: ٢١٤/٢. الكنزالمتواري: ١٣٣/٤.
(٤) سراج القاري: ١٤/٢.
(٥) مرتخريجه تحت رقم الحديث: ٢٣٢، كتاب الرضوء، باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها.
(٦) كشف الباري: ١٠٥/٢.

② شعبه رحمه الله: دا شعبه بن الحجاج بن الورد واسطی بصری رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کښې تیرشوی دی.(۱)

③ ابی التیاح رحمه الله: دا ابوالتیاح یزید بن حمید الضبعی رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کی لاینفروا لاندې تیر شوی دی.(۲)

④ انس رضی الله عنه: دامشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۳)

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شرح په تفصیل سره کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها کښې تیره شوې ده.(۴)

دَدې حدیث خلاصه داده چه نبی کریم ﷺ دَ الله تعالی دَ حکم دَ وجې امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتسلیم دَپاره دَ آسانئ او سهولت والا معامله کولوسره ټول مخ دَ زمکې دَ مونځ او طهارت ځائی جوړ کړې دي. دَ کوم تقاضا چه داده چه په چا باندې کوم ځائی کښې هم د مونځ وخت راشي هغه دې دَ ځائی دَ پاکوالی لحاظ ساتلو سره هلته مونځ ادا کړي. دا دَدې امت امتیازی صفت دې. دَدې په عمومیت کښې دَ چیلو په باړه کښې اداشوې مونځ هم شامل دې.

دویمه خبره داده چه دَ روایت مطابق دَ نبی کریم ﷺ دا عمل دَ مسجد نبوی دَ جوړېدو نه مخکښې وو اودَ مسجدنبوی دَ آبادېدو نه پس دَ حضورپاك معمول په جمات کښې دَ مونځ ادا کولو وو یعنی دَ چیلو په باړه کښې مونځ مطلوب او محمود نه دی بلکه دَ ضرورت په وخت داسې ځائی کښې مونځ ادا کول جائز دی.

قوله: ثم سمعته بعدُ: دَدې قول قائل څوك دې؟ په دې باره کښې علامه برماوی رحمه الله داخبره اختیار کړې ده چه دَدې قائل ابوالتیاح دې چا چه دَ حضرت انس رضی الله عنه نه داخبره اورېدلې ده.(۵) او حافظ ابن حجر رحمه الله داخبره اختیار کړې ده چه دَدې قائل حضرت شعبه رحمه الله دې کوم چه داحدیث دَ حضرت ابوالتیاح رحمه الله نه روایت کوی.(٦) اودَ علامه عینی رحمه الله په نیز په دې کښې دواړه احتمالات دی.(۷)

---

۱) کشف الباری: ٦۷۸/۱.
۲) کشف الباری: ۲٦۱/۳.
۳) کشف الباری: ٤/۲.
٤) کشف الباری کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها، رقم الحدیث: ۲۳٤.
۵) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۸۹/۳.
٦) فتح الباری: ٦۸۲/۱.
۷) عمدة القاری: ۲٦٦/٤.

ددې اضافي مفهوم دا دې چه ترکومې پورې مسجد نبوی نه وو جوړ شوې ترهغه وخته پورې به نبی کریم ﷺ دَ ضرورت په وخت چه کله چرته بل ځائی نه ملاويدو نو دَ چيلو په باړه کښې به ئې هم مونځ ادا کولو. خو چه کله مسجد نبوی جوړ شو نو بيا دَ هغې نه پس حضورپاک داسې ځائی کښې مونځ نه دې ادا کړې. اګرچه په داسې ځائی کښې دَ ناپاکئ وغیره نه دَ سلامتيا په صورت کښې دَ مونځ ادا کولو جواز برقرار دې.(١)

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې دَ چيلو باړه کښې دَمونځ دَ ادا کولو ذکر دې.(٢)

۱۸-بَابٌ: الصَّلاَةِ فِي مَوَاضِعِ الْإِبِلِ

داباب دَ اوښانو دَ اوسيدو ځائی کښې دَ مونځ دَ اداکولو په باره کښې دې.

قوله: مواضع الإبل: په دې ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله مواضع الإبل لفظ استعمال کړې دې حالانکه په احاديثو کښې دا لفظ نه دې استعمال شوې. بلکه دَ حضرت براء او جابر بن سبره رضي الله عنهما په حديث کښې دَ "مبارك الإبل" الفاظ دی.(٣) دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې دَ "أعطان الإبل" الفاظ دی.(٤). اودَ حضرت اُسيد بن حضير رضي الله عنه په روايت کښې دَ "مناخ الإبل" الفاظ دی. (٥)اودَ حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه په روايت کښې دَ "مرابد الإبل" الفاظ

---

(١) عربوبه چيلئ او اوښان ساتل هم دغه دَ هغوې معيشت وو. چرته چه به هغوی دَ شپې په وخت راوستل او تړل به ئې. په هغې کښې به ئې يو طرف ته دَ خپلې ناستې پاستې ځائی هم جوړولو دکوم دَ صفائئ خيال به چه ئې ساتلو. چونکه جماتونونه لا تر دغه وخته پورې آباد شوی نه وو او دَ مونځ کولو دَ پاره په اسلام کښې څه دَ خاص ځائی قيد نه وو. په دې وجه حضورپاک هم او صحابه کرامو هم دَ چيلو په دغه باړو کښې مونځ ادا کړې دې. بيا دَدې ځائی څه تخصيص نه وو چرته چه به هم دَمونځ وخت کيدلو هغوی به فوری ادا کولو. کله چه جمات جوړ شو نو اوس په عامو حالاتو کښې مونځ هم په جمات کښې کول بهتراو کرخولې شو.(انوارالباري: ۱۴/ ۴۰).

(٢) عمدة القاري: ٤/ ٢٦٥.

(٣) عن البراء بن عازب، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل، فقال: توضؤوا منها، وسئل عن لحوم الغنم، فقال: لا توضؤوا منها، وسئل عن الصلاة فى مبارک الإبل، فقال: لا تصلوا فى مبارک الإبل، فإنها من الشياطين، وسئل عن الصلاة فى مرابض الغنم، فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبي داود، كتاب الطهارة، باب: فى الضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث: ١٨٧). عن جابر بن سمرة أن رجلا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أأتوضأ من لحوم الغنم؟ قال: إن شئت فتوضأ، وإن شئت فلا توضأ. قال أتوضأ من لحوم الإبل؟ قال: نعم فتوضأ من لحوم الإبل، قال: أصلى فى مرابض الغنم؟ قال: نعم. قال: أصلى فى مبارك الإبل؟ قال: لا. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث: ٩٧).

(٤) عن أبي هريرة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلوا فى مرابض الغنم، ولا تصلوا فى أعطان الإبل. (سنن الترمذي، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الصلاة فى مرابض الغنم وأعطان الإبل، رقم الحديث: ٣٤٨)

(٥) فتح الباري: ١/ ٦٨٢.

نقل دی.[1] لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا ټول الفاظ ترک کولو سره دَ "مواضع الإبل" لفظ استعمال کړې دې ځکه چه دا لفظ سابقه ټولو معانیو ته شامل دې.[2] دَدې ټولو الفاظو معنی دَ لږ شان فرق سره تقریباً هم یو ده.

قوله: "مَبارِك" دَدې معنی ده په زنګونونو باندې دکیناستو. کوم وخت چه اوښ په زنګونونو باندې په زمکه کینی نو دَ هغه دَ ناستې ځائی ته مَبرَك اودَدې جمع ته مَبارِك وائی.[3]

قوله: "معاطن" جمع ده دَ "معطِن"، دَدې معنی ده دَ تالاب نه ګیرچاپیره دَ اوښ دَ کیناستو ځائی. داسې په عام توګه هغه وخت کیږی کله چه اوښ یا چیلئ وغیره اوبه څکلو سره ښه خړوب شی. دې نه پس هغوی دَ تالاب نه ګیر چاپیره کینولې شی دې دَ پاره چه څه وخت پس هغه بیا اوبه اوڅکی. ځکه چه هغه دَ ټولې هفتې دَ پاره په خپله خېټه کښې اوبه ذخیره اوجمع کوی، نو دې ځائی ته معاطن وائی.[4]

قوله: "مرابِض" جمع ده دَ "مربِض"، دَدې معنی هم دَ اوښ کینولو او تړلو دَ ځائی ده.[5]

قوله: "مناخ" دَدې معنی هم دغه ده.[6]

دَ ترجمة الباب مقصد: دَ امام بخاری رحمه الله مقصود دَدې باب نه دَ اوښانو دکیناستو ځایونو کښې دَ مونځ دَ ادا کولو صحیح کیدل بیانول دی اودَ امام احمدبن حنبل رحمه الله رد کول دی. دَ هغوی په نیز دَ اوښانو تړلو ځایونو کښې مونځ کول جائز نه دی.[7]

---

[1] عن عبدالله بن عمرو: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في مرابد الغنم، ولا يصلي في مرابد الإبل والبقر. (مسند أحمد بن الحنبل، مسند عبدالله بن عمرو بن العاص، رقم الحديث: ٦٦٥٨، ١١/٢٣٩)

[2] فتح الباري: ٦٨٢/١.

[3] الصحاح تاج اللغة، برک: ١٥٧٤/٤. المعجم الوسيط: باب الباء: ٥٢/١.

[4] النهاية في غريب الحديث والأثر، عطن: ٢٥٨/٣. لسان العرب، فصل العين المهملة: ٢٨٦/١٣.

[5] الصحاح تاج اللغة: ٤٧١/٢. المعجم الوسيط: باب الباء: ٥٢/١. لسان العرب، فصل الراء: ١٧٠/٣. المعجم الوسيط: باب الراء: ٣٢٢/١.

[6] المغرب في ترتيب المعرب، العين مع الطاء: ٣١٩/١.

[7] علامه بجنوری رحمه الله لیکی چه په دې باب اوحدیث سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه دَ اوښانو په طبیله کښې د مونځ کولو ممانعت چه په کومو احادیثو کښې موجود دې هغه په نورو وجوهاتو سره دې چه بعضې اوښان شریر وی ورانیږی نو مونځ په تسلئ سره کول مشکل وی وغیره. ګنی که اموخته کړې شوی وی اود سورلئ وی چه اکثر دیر زیات شریف مزاج وی نوکه دَ هغوی په نیزدیکت کښې فی نفسه څه خرابی په مونځ کښې راتلې شوه نوحضورپاك به پخپله ولې مونځ کولو؟ لیکن امام احمد رحمه الله دلته دَ فقهی نظر نه د کار نه اخستو په وجه د حدیث دَ ظاهرې د ممانعت د وجې دَ اوښانو په طبیله کښې مونځ کول صحیح ګرځولی دی او هم ددې رد امام بخاری رحمه الله کړې دې. حافظ صاحب رحمه الله دلته لیکلی دی چه د ممانعت والا احادیث به دَ امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو په دې وجه ئې هغه ذکر نه کړل. مګر زه وایم چه امام بخاری رحمه الله دَ نورو مسلکونو والا دَ احادیثو د روایت کولو التزام کله کوی چه مذکوره تاویل اوکړې شی. والله اعلم. (انوار الباري: ٤١/١٢).

دَ علامه سندهي رحمه الله رائې: دَ علامه سندهي رحمه الله رائې داده چه امام بخاري رحمه الله "مواضع ابل" او "معاطن ابل" کښې فرق بيانوي چه معاطن بل شئ دې او مواضع بل شئ. معاطن هغه ځائې ته وائي چرته چه اوښ دَ اوبو څکلو وخت کښې اودرېږي. او نهي مذکور خاص ده دَ معاطن ابل سره. لهذا دَ اوښ دَ ناستې پاستې نور ځايونه به په دې باندې قياس کولې نه شي. چنانچه په دغه ځايونو کښې به مونځ جائز وي.(١)

دَ حضرت ګنګوهي رحمه الله رائې: حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه دَدې باب په قائمولو سره امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړي چه هغه ممانعت کوم چه دَ اوښانو په باره کښې دَمونځ کولو متعلق دې هغه په خپل عموم باندې نه دې او نه هغه ممانعت دَ يو داسې علت په وجه دې کوم چه دَ اوښ په ذات کښې موجود وي. بلکه دَدې ممانعت وجه داده چه داسې ځايونو کښې مونځ ادا کولو سره يکسوئي او توجه باقي نه پاتې کيږي. په زړه کښې دَ اوښ دَ طرف نه دَ نقصان، شرارت او دَ نجاست وسوسې راؤچتيږي لهذا که دَدغه امورو نه تحفظ ممکن وي او دَ زړه تسلي حاصله وي نو بيا په داسې ځايونو کښې دَ مونځ دَ صحيح کيدو نه هيڅ منع کونکې څيز نشته دې. څنګه چه دَ کجاوې دَ لرګي وغيره طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کول صحيح دي لکه څنګه چه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ اثر نه دَدې طرف ته اشاره ملاويږي لهذا دَ امام بخاري رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما دَ اثر نه استدلال کولو سره دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ دَ کولو جواز اختيارول صحيح دي.(٢)

دَ علامه کاندهلوي رحمه الله رائې: علامه محمد ادريس صاحب کاندهلوي رحمه الله فرمائي لکه چه امام بخاري دَدې ترجمې په ذريعه دَ هغه احاديثو طرف ته اشاره کول چه دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ ادا کولو نه دَمنع باره کښې راغلي دي او هغه دَ امام بخاري رحمه الله په شرط باندې نه پوره کيږي. يعنې دَدې باب دَ قائمولو په ذريعه امام بخاري رحمه الله دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ جواز ښائي.(٣)

دَ اوښانو باړه کښې دَ مونځ کولو حکم: ائمه ثلاثه (امام مالک رحمه الله، امام ابو حنيفه رحمه الله او امام شافعي رحمه الله) په نيز دَ اوښانو دَ تړلو په ځائې کښې کوم وخت چه هلته اوښان تړلې وي هلته مونځ ادا کول مکروه دي. او دَ کراهت وجه داده چه اوښ شرير ځناور دې دَ هغه دَ شرارت او دَ هغه دَ تيختې او چقنړې کولو دَ ويرې دَ وجې په مانځه کښې دَ خلل انديښنه ده او دا وجه هم کيدې شي چه دَ اوښانو په باړه کښې نجاست زيات وي په خلاف دَ چيلو په باړه کښې. او که چرې داسې ځايونو کښې ځائې پاک صفا وي يا څه پاکه کپړا خورولو سره مونځ او کړې شي نو بيا کراهت هم نشته دې.(٤)

---

(١) حاشية السندهي، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في مواضع الإبل: ١٢٦/١، الطاف سنز.

(٢) اللامع الدراري: ١٦٦/١.

(٣) تحفة القاري: ٤٨٨/٢.

(٤) بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل شرائط أركان الصلاة: ١١٥/١. حاشية ابن عابدين. ....

دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله په نيز داسې خايونو كښې مونځ نه كيږي. دَ هغوى دليل دَ سنن ابى داؤد هغه حديث دې په كوم كښې چه نبى كريم ﷺ دَ اوښانو باړه كښې دَ مونځ ادا كولو باره كښې فرمائيلى دى چه ددې باړه كښې مونځ كوئى ځكه چه دَ دوى خلقت دَ شيطانانو نه دې.(۱) البته دَ هغوى په نيز دَ اوښانو دَ تګ راتګ په خايونو كښې، عارضي دَ ساتلو ځائى (لكه په لاره باندې دَ څه وخت دَ پاره حصاربدل او كيناستل يا دَ ګيا خوړلو دَپاره ناست وى وغيره وغيره) كښې مونځ ادا كول جائز دى.(۲)

دَ حنابله دَ دليل جواب: علامه سهارنپورى رحمه الله فرمائى دَ حديث جملې "فإنها من الشياطين" كښې دَ "ه" ضمير مرجع ماقبل جمله كښې لفظ "مبارك" جوړيږى يا بيا لفظ "ابل"، دواړه احتماله موجود دى. كه چرې اول احتمال مراد وى نو په دغه صورت كښې به "الشياطين" نه مخكښې مضاف اليه محذوف وى يعنى "مأوى الشياطين" دَ اوښانو باړې دَ شيطانانو ځايونه دى. او كه چرې دويم احتمال مراد وى يعنى ضمير راجع وى دَ "ابل" طرف ته نو په دې سره به لا زم راځى چه اوښ دَ شيطانانو دَ نسل نه دې. دا احتمال مخې ته كولو سره دَ بعضو وينا ده چه دا جمله په خپل حقيقت باندې محمول ده. دَ كوم مطلب چه به دا شى چه اوښان هم دَ شيطانانو دَ اوبو نه راپيدا كړې شوى دى. او بعضې دا وئيلى دى چه دلته حقيقى معنى مراد نه ده بلكه مجازى معنى مراد ده. يعنى اوښانو له دَ شيطانانو سره په شيطانت كښې تشبيه وركړې شوې ده لكه څنګه چه شيطانان شرير وى هم دغه شان اوښان هم شرير وى.
اود بعضې علماؤ داهم وينا ده چه شيطانان هم دوه قسمه دى يو هغه چه دَ جناتو دَ نسل نه دې او مشهور او معروف دى او دويم هر سركش او شرير باندې هم دَ شيطان اطلاق كيږى. لهذا دَ اوښانو باره كښې "فإنها من الشياطين" وئيلو كښې هم دغه دويم قسم مراد دې.

بيا ممانعت "لاتصلوا فى مبارك الإبل" علت دَ جمهورو په نيز دا نه دې چه هغه دَ شيطان دَ نسل نه دى ګنى په دې صورت كښې خو به هغوى ته نيزدې كيدو اود هغوى طرف ته مخ كولو

.... كتاب الصلاة: ۳۸۰/۱. حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح: ۳۵۷/۱. شرح التلقين للمازرى المالكى، كتاب الصلاة، فصل : الأماكن التى تكره فيها الصلاة: ۸۲۰/۱. المدونة، كتاب الصلاة، الصلاة فى المواضع التى تكره فيهاالصلاة: ۱۸۳/۱. مواهب الجليل فى شرحم مختصر الخليل، كتاب الصلاة، فائدة: تكره الصلاة فى أربعة عشر موضعا: ٤۱۹/۱. البيان فى مذهب الإمام الشافعى، كتاب الصلاة، مسألة: الصلاة فى أعطان الإبل: ۱۱۱/۲. التهذيب فى فقه الإمام الشافعى، كتاب الصلاة: ۲۰۵/۲. النجم الوهاج فى شرح المنهاج، كتاب الصلاة، فصل: ۲٤۳/۲.

(۱) عن البراء بن عازب، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل، فقال توضؤوا منها، وسئل عن لحوم الغنم، فقال: لا توضؤوا منها، وسئل عن الصلاة فى مبارك الإبل، فقال: لا تصلوا فى مبارك الإبل، فإنها من الشياطين، وسئل عن الصلاة فى مرابض الغنم، فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبى داؤد، كتاب الطهارة، باب: فى الوضوء فى لحوم الإبل، رقم الحديث: ۱۸۷).

(۲) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، مسألة: الصلاة فى المقبرة: ۵۳/۲.

سره يا په هغې باندې سوريدو سره هم مونځ جائز نه وى خوددې تولو جواز نقل دې بلکه د ممانعت په علت کښې څو احتماله دى. مثلاً:
بعضې وئيلى دى چه د اوښانو والو دا عادت وى چه هغوى د اوښ پناه کيناستو سره متيازې او د کې متيازې او استنجاء کوى، په دې وجه منع کړې شو. بعضې وائى د اوښانو مالك اوښان پاك صفا او ستهرا نه ساتى. بعضې وائى اوښ ډير شرير وى، دانګى او توپونه وهى د کوم په وجه چه په مونځ کښې نقصان او ضرر رسيدو خطره وى. بعضې وئيلى دى چه د اوښانو نه ډير کرکژن بوائى راځى د کوم په وجه چه منع کړې شو. او د امام شافعى رحمه الله يو قول دې چه د کراهت وجه د شيطان نيزديوالې دې ځکه چه په حديث کښې اوښ ته "من جنس الشياطين" وئيلې شوې دې.[1]

د غواګانو باړه کښې د مونځ ادا کولو حکم: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله ليکلى دى چه د غواګانو باړه کښې د مونځ ادا کول د چيلو باړې والا حکم سره يوځائى کړئى نه چه د اوښانو باړه کښې د مونځ حکم سره. يعنى د غواګانو په باړه کښې مونځ ادا کول بغير د کراهت جائز دې.
بيا علامه صاحب رحمه الله داهم ذکرکړې دى چه کله چرته څوك اووائى چه مسند احمد کښې يو حديث موجود دې په کوم کښې چه د غواګانوباړه کښې د مونځ حکم د اوښانو باړه کښې د مونځ کولو د حکم سره يوځائى کړې شوې دې نو د دې جواب دادې چه هغه حديث ضعيف دې په هغې باندې عمل نه شى کيدلې.[2]

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۰]

۴۳۰- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ عَنْ نَافِعٍ قَالَ [3] رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرِهِ وَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَفْعَلُهُ.

د حديث ترجمه: حضرت نافع رحمه الله فرمائى چه ما حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما د خپل اوښ طرف ته مخ کولو سره په مونځ اداکولو ليدلې دې. او حضرت ابن عمر رضى الله عنهما اوفرمائيل چه ما

---

[1] بذل المجهود، كتاب الطهارة، باب: فى الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث: ۱۸۷، ۹۸/۲. الكنزالمتوارى: ۱۳۴/٤-۱۳۳. أوجز المسالک، كتاب الطهارة، باب: سترة المصلى فى السفر، رقم الحديث: ۳۵۸، ۲۸۹/۳-۲۸۸. شرح الكرمانى: ۹۲/٤.
[2] فتح البارى: ۶۸۳/۱. عمدة القارى: ۳۶۹/٤.
[3] أخرجه البخارى أيضا فى سترة المصلى، باب: الصلاة إلى الراحلة والبعير والشجر والرحل، رقم الحديث: ۵۰۷. ومسلم فى صحيحه، فى الصلاة، باب: سترة المصلى، رقم الحديث: ۵۰۲. وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: الصلاة إلى الراحلة، رقم الحديث: ۶۹۲. والترمذى فى جامعه، فى الصلاة، فى باب: ماجاء فى الصلاة إلى الراحلة، رقم الحديث: ۳۵۲. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فى شرائط الصلاة، الفرع السابع: فى قبلة المصلى، النوع الثانى: فى سترة المصلى، رقم الحديث: ۳۷٤٤، ۵۲۱/۵.

نبی کریم ﷺ داسې په مونځ کولو لیدلې دې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث په سند کښې ټول پنځه رجال دی.

① **صدقه بن الفضل** رحمه الله: داابو الفضل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: العلم والعظة بالليل لاندې تیر شوی دی. (۱)

② **سلیمان بن حیان** رحمه الله: دَدوی نوم حافظ سلیمان بن حیان الازدی الکوفی دې. او کنیت ئې ابوخالد الاحمردې. دَ دوی دَ پیدائش ځائی جرجان او دَ پیدائش کال ۱۱۴هجری دې.

دَ دوی په استاذانو کښې عبید الله بن عمر، حمید الطویل، داؤد بن ابی هند، ابن عون، یحی بن سعید انصاری، ابن عجلان، هشام بن عروه، ابن جریج، هشام بن حسان، یزید بن کیسان، عاصم لالأحول، حاتم بن ابی صغیره رحمهم الله شامل دی. او دَ دوی په شاګردانو کښې صدقه بن الفضل، آدم بن ابی ایاس، اسد بن موسیٰ، ابو کریب، ابو سعید الاشج، یوسف بن موسیٰ القطان، عمرو الناقد، محمد بن عبد الله بن نمیر او حمید بن الربیع رحمهم الله شامل دی.

ابن معین رحمه الله او ابن المدینی رحمه الله دَدوی باره کښې وائی: ثقة. عثمان الدارمی دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کوی: لیس به بأس. امام نسائی رحمه الله هم دغه شان فرمائی. عباس الدوری دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کوی: صدوق ولیس بحجة. ابو هشام الرفاعی رحمه الله وائی: الثقة الأمین. ابو حاتم رحمه الله وائی: صدوق. خطیب رحمه الله وائی دَ حدیث په معامله کښې په دوی باندې هیڅ طعن نشته دې. دَ ابن عدی رحمه الله وینا ده: له أحادیث صالحة. ابن حبان رحمه الله دَ دوی ذکر په ثقاتو کښې کړې دې. دَعجلی رحمه الله وینا ده: ثقة ثبت صاحب سنة. دې اصلاً شامې وو لیکن په کوفه کښې لوئی شوې دې. دَ دوی وفات ۱۸۹هجری کښې شوې دې. (۲)

③ **عبید الله** رحمه الله: دا عبید الله بن عمر بن حفص بن عبد الله بن عمر بن خطاب رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ **نافع** رحمه الله: دا مولی دَ عبد الله بن عمر القرشی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ **ابن عمر** رضی الله عنهما: دا حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس لاندې تیر شوی دی. (۵)

---

(۱) کشف الباری: ۳۸۸/٤.

(۲) تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر، والأعلام للذهبی: ۸۵۹/٤ تهذیب التهذیب: ۱۸۱/٤. إکمال تهذیب الکمال: ۵۰/٦. سیر أعلام النبلاء: ۱۹/۹. لسان المیزان: ۳۱۷/۹. الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۹۱/٦.

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت، ص: ۳٦۰.

(٤) کشف الباری: ٦۵۱/٤.

(۵) کشف الباری: ٦۳۷/۱.

دَ حديث شرح:

قوله: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يفعله: كښې دَ "يفعله" مطلب "يصلى والبعير إلى طرف قبلته" دې. دا علامه عينى رحمه الله بيان كړې دې. په دې تشريح كښې دَدې خبرې بيان دې چه صرف دَ قبلې طرف ته ئې مخ نه وو بلكه هغه اوښ هم دَ قبلې طرف ته وو، ځكه خو به مونځ صحيح شى گني نه دې صحيح.(١)

داخبره وړاندې هم تيره شوې ده چه دَ علامه سندهى رحمه الله رائې داده چه امام بخارى رحمه الله "مواضع الإبل" او "معاطن الإبل" كښې فرق بيانوى چه معاطن بل شئ دې او مواضع بل شئ دې. معاطن هغه ځائى ته وئيلى شى چرته چه اوښ دَ اوبو څكلو وخت كښې اودريږى. او نهى مذكور خاص ده دَ معاطن اهل سره. لهذا دَ اوښ دَ ناستې پاستې ځائى به په نورو ځايونو باندې نه شى قياس كولې. چنانچه په هغه ځايونو كښې به مونځ جائز وى.(٢) په نورو روايتونو كښې دَدې خبرې تصريح ده چه نبى اكرم صلى الله عليه وسلم دَ خپل اوښ طرف ته مخ كولو سره مونځ ادا كړې دې.(٣)

حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى چه دَ اوښانو په ځائى كښې مونځ كول جائز دى. خوچه دَ اوښ دَ اودريدو نه او دَ تكليف رسولو نه په امن كښې وى. دلته په حديث كښې دَ بعير نه مراد سورلى ده ځكه چه دَ بعير نسبت، اضافت دَ نبى عليه السلام طرف ته دې او داخبره بالكل واضحه ده چه دَ هغې دَ پاسه به سامان نه اوړلې كيدو گنى هغې ته حامله وائى. او نه به دَ هغې نه كار روزگار اخستې شو گنى هغې ته راحله وئيلى شى او نه به په هغې باندې پټى اوبه كولې شو گنى هغې ته به سانيه وئيلې شو.

دلته اوښ ستره جوړولو سره دَمونځ كولو وجه دا وه چه دَ هغه دَ شرارت او فتنې نه حفاظت وو. ځكه چه بعضې سورلو كښې ډيرداسې صفات وى كوم چه په نورو كښې نه وى. لهذا په دې باندې به هغه صورت هم قياس كولې شى چرته چه دَ ځناور دَ تكليف نه انسان محفوظ او په امن كښې وى ځكه چه دَ نهى دَ علت په نه موجوديدلو يا په نه موجوديدلو باندې دَ حكم مدار وى. بل دَ ځناور طرف ته مخ كولوسره دَ مونځ كولو سبب داهم دې چه ځناور يو دَ ساه والا شئ دې ليكن په دې كښې دَ بت پرستئ مشابهت نشته دې ځكه چه دَ اهل باطلو نه چا هم دَ اوښانو عبادت نه دې كړې.(٤)

---

١) شرح الكرمانى: ٩٢/٤، عمدالقارى: ٢٨١/٤.

٢) حاشية السندهى، كتاب الصلاة، باب: الصلاة فى مواضع الإبل: ١/١٢٦الطاف سنز.

٣) عن ابن عمر رضى الله عنهما أن النبى صلى الله عليه وسلم صلى إلى بعيره، أو راحلته، وكان يصلى على راحلته حيث توجهت به (جامع الترمذى، كتاب الصلاة، باب: ماجاء فى الصلاة إلى راحلة، رقم الحديث: ٣٥٢).

٤) الكوكب الدرى، كتاب الصلاة، باب: ماجاء فى الصلاة إلى الراحلة، رقم الحديث: ٣٥٢، ١/٣٣٨.

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: په ظاهري توګه خو په ترجمة الباب او حدیث کښې مناسبت نشته دې ځکه چه په ترجمة الباب کښې ئې "مواضع الإبل" کښې دَ مونځ جواز خودلې دې او حدیث باب کښې "صلوة إلى البعير" ذکر دې. لیکن مناسبت او مطابقت به په دې اعتبار سره وی چه دَ امام بخاری په تراجمو او مطالبو کښې توسع ډیره زیاته وی نو دلته هم "صلوة إلى البعير" په "مواضع الإبل" شامل کړې شوې دې.

علامه ادریس کاندهلوی رحمه الله فرمائی مطابقت دادې چه ((دَ اوښانو باره کښې چه داکوم ونیلې شوی دی چه دا دَ شیطانانونه دی)) که چرې دَ اوښانو دَ شیطانانو کیدل دَ مونځ دَ صحت نه مانع وی نو بیا دَ مونځ ګذار په مخکښې دَ اوښ موجودیدل، یا په اوښ باندې سوریدلو سره مونځ ادا کول هم نه وو صحیح کیدل پکار. حالانکه نبی کریم ﷺ په اوښ باندې دَ سورلئ په حالت کښې نفل مونځ ادا کړې دې.[1]

دَ حدیث مبارک نه مستنبط فوائد او احکام: دَ حدیث شریف نه یو څو خبرې واضح کیږی کومې چه دلته ذکرکولې شی:

① دَ مذکوره حدیث نه دا خبره ثابتیږی چه کله څناور قبلې طرف ته ناست وی نو دَ دغه څناور طرف ته مخ کولو سره مونځ کول صحیح دی.[2]

② داهم معلومه شوه چه اوښ سره نیزدې مونځ ادا کول جائز دی په خلاف دَ هغې دَ معاطنو چه په هغې کښې مونځ اداکول مکروه دی.[3]

③ اودَ اوښ کجاوه وغیره ستره جوړولو سره هم مونځ ادا کیدې شی.[4]

....

[1]) تحفة القاری: ۴۸۹/۲.
[2]) التوضیح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القاری: ۲۷۱/۴.
[3]) التوضیح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القاری: ۲۷۱/۴.
[4]) عمدة القاری: ۲۷۱/۴.

۱۹ - بَابٌ: مَنْ صَلَّى وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ أَوْنَارٌ، أَوْشَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَبِهِ اللَّه

دا باب دَ هغه سړي باره کښې دې چا چه مونځ په داسې حال کښې اوکړو چه دَ هغه مخې ته تنور، اور یا څه داسې څيز وی دَ کوم چه عبادت کيدې شی، ليکن دَ دغه مونځ په ذريعه هغه دَ الله تعالی دَ رضامندئی اراده اوکړه.

دَ ترجمة الباب تشريح:

قوله: وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ: دا جمله اسميه خبريه ده چه حال به واقع کيږی. او "قدامه" خبر مقدم دې او "تنور" مبتداء مؤخر ده. دَ لفظ **قدّام** معنی ده مخې ته. يعنی دَ **خلف** ضد.[1]

قوله: تَنُّورٌ: معنی دا هغه کندَه ده په کوم کښې چه اور بليږی او دَدې نه مراد هغه مخصوص اومعروف کنده هم ده په کومه کښې چه روټئ پخولې شی. اوکله په کښې ترکاری هم پخولې شی. کله دا کنده دَ خاورې نه جوړولې شی اوکله دَ اوسپنې نه جوړولې شی.[2]

قوله: أَوْنَارٌ: دَدې عطف په تنور باندې دې. په دې باندې دا سوال کولی شی چه که صرف هم دا لفظ ذکر کړې شوې دې نوهم کافی وو. دَتنور دَ ذکرکولو ضرورت نه وو. دَدې جواب دادې چه دا دَ **عطف العام على الخاص** دَ قبيل نه دې دې لره دَ مستقل ذکرکولو فائده دا ده چه په مجوسيانو کښې ډير دَ اور عبادت کونکی هغه دی چه صرف هم دَ هغه اور عبادت کوی کوم چه ښکاری. حالانکه کله کله تنور دَ خپل ژوروالی دَ وجې نه يا دَ اوردَ کميدو دَ وجې نه خپل اور نه ښکاره کوی. بلکه دَ هغې اور هم دَ تنور په هغه کنده کښې پټ پروت وی. په دې وجه دَ تنور اودَ اور دواړو ذکر جدا اوکړې شو.[3]

قوله: أَوْشَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ: دَدې جملې عطف هم په ماقبل باندې دې اودَدې تقديری عبارت به داسې وی "**من صلى وقدامه شيئ مما يعبد كالأوثان والأصنام والتماثيل والصور ونحو ذلك مما يعبده أهل الضلال والكفر**". مطلب دا چه کوم سړې په داسې حال کښې مونځ اوکړی چه دَ هغه مخې ته څه داسې څيز وی دَ کوم چه عبادت کيږی لکه بت او تصوير وغيره او هرهغه څيز دَ کوم عبادت چه کافران کوی. دَ ترجمة الباب دا حصه دَماقبل دواړو الفاظو نه هم زياته عام ده.[4]

قوله: فَأَرَادَبِهِ اللَّه: دَترجمة الباب دَدې حصې نه مقصود دا دې چه دَمونځ گذار مخې ته داسې څيزونو کښې چه څه هم مخې ته وی ليکن دَهغه مقصود دا څيزونه نه وی بلکه دَ الله تعالی رضامندی ئې مقصود وی نو په دې وجه داسې ادا شوې مونځ به مکروه نه وی.[5]

---

[1]) المحكم والمحيط الأعظم: ۳۲۲/۱ مختارا لصحاح: ۲٤۹/۱.

[2]) النهاية فی غريب الحديث والأثر: ۱۹۹/۱. المخصص لابن سيده: ۱٦۹/۳.

[3]) عمدة القاری: ۲۷۳/٤.

[4]) عمدة القاری: ۲۷۳/۲-۲۷۲.

[5]) عمدة القاری: ۲۷۳/٤.

د ترجمة الباب مقصد: رومبې خبره خودا ده چه د امام بخاري رحمه الله په نيز مسئله داده چه که څوك خالص د الله تعالى د رضا د پاره مونځ ادا كولو د پاره ولاړ وى او د هغه مخې ته تنور، اور يا څه بل داسې څيز راشى د كوم چه عبادت كولې شى لكه وثنه، نمر، سپوږمئ، غوا وغيره نو ددې په وجه د هغه مونځ ګذار په مونځ كښې هيڅ خرابى يا كراهت نه پيدا كيږى بلكه د هغه مونځ صحيح دې.

په دې باندې يو سوال پيدا كيږى چه امام بخاري رحمه الله خو په ترجمة الباب كښې د كراهت يا عدم كراهت څه ذكر نه دې كړې بلكه حكم ئې مجهول يا مبهم ساتلې دې نو بيا د كراهت جهت د متعين كولو څه وجه ده؟ نو ددې جواب دادې چه امام بخاري رحمه الله دا باب قائمولو سره چه كوم دوه احاديث ذكر كړى دى يو تعليقاً او دويم موصولاً، نو ددې نه په عدم كراهت باندې دلالت كيږى. اګرچه د ډيرو زياتو وجوهاتو نه ددې احاديثونه په عدم كراهت باندې استدلال تام نه دې. [1] وضاحت وړاندې راځى. خو ددې مقابل د ډيرو زياتو تابعينو [2] حنابله [3] او د احنافو [4] په نيز په داسې صورت كښې مونځ ادا كول مكروه تنزيهى دې.

چنانچه د خپلې خبرې د ثابتولو او د كراهت قائلينو باندې د رد كولو د پاره امام بخاري رحمه الله دا باب قائم كړې دې او د دليل په توګه باندې ئې دوه احاديث پيش كړى دى يو تعليقاً او بل موصولاً.

تعليق: وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي أَنَسٌ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (عُرِضَتْ عَلَيَّ النَّارُ وَأَنَا أُصَلِّي) [ر: ۹۲]

د تعليق ترجمه: حضرت زهرى رحمه الله فرمائى چه ماته حضرت انس رضى الله عنه اوفرمائيل چه ماته نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى: زما مخې ته اور راوړلې شو په داسې حال كښې چه ما مونځ ادا كولو.

---

[1] فتح البارى لابن رجب: ۲۲۸/۳ عمدة القارى: ۲۸۱/٤.

[2] علامه ابن رجب حنبلى رحمه الله، حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله وغيره خپلو كتابونو كښې د حضرت ابن سيرين رحمه الله پاره كښې دا نقل كړى دى چه هغوى په د تنور طرف ته مخ كولو سره مونځ ادا كول مكروه ګڼړل او تنور ته به ئې بيت النار وئيلو. د ابن سيرين رحمه الله او حضرت سفيان رحمه الله نه هم كراهت نقل دې اوګورئې: فتح البارى لاپن رجب: ۲۲۹/۳ فتح البارى لابن حجر: ٦٨٤/۱ عمدة القارى: ۲۷۳/٤.

[3] كشف القناع عن متن الإقناع، كتاب الصلاة، باب صفة الصلاة، فصل: ما يكره وما يباح وما يستحب فى الصلاة: ۳۷۰/۱. المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، باب: الأمامة وصلاة الجامعة، فصل الصلاة مستقبلا وجه الإنسان: ۱۷۸/۲. المبدع فى شرح المقنع، كتا ب الصلاة، باب: مكروهات الصلاة: ٤۲۸/۱.

[4] دررالحكام شرح غرر الأحكام، كتاب الصلاة، مكروهات الصلاة: ۱۰۹/۱. حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح شرح نورالإيضاح، كتاب الصلاة، فصل فى مكروهات: ۱۳۲/۱. المحيط البرهانى، كتاب الاستحسان والكراهة، الفصل الراب فى الصلاة، والتسبيح، وقراءة القرآن والذكر، والدعاء، ورفع الصوت عند قراءة القرآن والذكر والدعاء: ۳۰۸/۵.

دَ تعليق تخريج: امام بخاري رحمه الله دا تعليق موصولاً كتاب الصلاة كښې [1] باب: "وقت الظهر عند الزوال" كښې بيان كړې دې. مكمل تخريج به په متعلقه مقام باندې راشي. ان شاء الله العزيز.
تعليق او ترجمة الباب كښې مطابقت: په دې تعليق او ترجمة الباب كښې مناسبت په دې اعتبار سره دې چه نبي كريم ﷺ دَ مونځ دوران كښې خپلې مخې ته دَ اور مشاهده اوكړه او په ترجمة الباب كښې هم دغه دې چه دَ مونځ گذار مخې ته اور وي او هغه مونځ اداكوي. ليكن په دې مطابقت او په غرض دَ استدلال دا تعليق دَ ترجمة الباب لاندې راوړلو كښې اشكالات دې، چه په تفصيل سره وړاندې راځي. [2]
دَ تعليق نه طريق دَ استدلال: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه گورئي نبي كريم ﷺ دَ مونځ په حالت كښې وو په دې حالت كښې دَ حضورپاك مخې ته دَ دوزخ اور پيش كړې شو يعنې اور دَ حضورپاك مخكښې ته وو او حضورپاك مسلسل په مونځ كښې وو. كه دَ كراهت قول اختيار كړې شي نو لا محاله به دا لازم شي چه دَ حضورپاك مونځ په دې صورت كښې دَ كراهت سره ادا شو نو دا صحيح نه ده. لهذا چه كله داسې صورت پيښ شي نو مونځ بغير دَ كراهت نه صحيح دې.
دَ احنافو مسلک او دَ امام بخاري رحمه الله دَ استدلال جواب: دَ احنافو مسلک په دې باره كښې دا دې چه كه دَ مونځ گذار مخې ته اور يا تنور وغيره وي يعنې داسې څيز وي دَ كوم چه عبادت كيږي نو دَ مجوسيانو سره دَ مشابهت دَ وجې به دَ هغه په مونځ كښې هم كراهت راځي ليكن دَ دغه مونځ گذار دَ عبادت دَ ارادې دَ نه كيدو دَ وجې به هغه كراهت تنزيهي وي تحريمي به نه وي. پاتې شوه خبره دَ امام بخاري رحمه الله دَ استدلال، نو هغه دَ تام نه كيدو دَ وجې مونږ هغه نه منو. دَ دې استدلال ناقص يا دَ تام نه كيدو اول وجه دا ده چه دَ دوزخ اور كوم چه حضورپاك ته دَ مونځ په حالت كښې خودلې شوې وو هغه دَ حضورپاك دَ اختيار نه بغير وو يعنې داسې نه وو چه اور دَ مخكښې نه بليدو او حضورپاك دَ هغې مخې ته اودريدو سره مونځ ادا كول شروع كړل. بلكه داسې اوشو چه حضورپاك عليه السلام مونځ شروع كړو او په دې حالت كښې دَ حضورپاك مخې ته دَ حضورپاك دَ ارادې، خوښې او اختيار نه بغير جنت او دوزخ مخې ته راوړلې شو. حالانكه زمونږ كلام او بحث خو دَ هغه صورت باره كښې دې چه يو څائې كښې اور بليږي او يو سړې دَ هغې مخې ته اودريږي او مونځ اداكول شروع كړي.

[1] حدثنا أبواليمان، قال: أخبرنا شعيب، عن الزهري، قال: أخبرني أنس بن مالک، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج حين زاغت الشمس، فصلى الظهر، فقام على المنبر، فذكر الساعة، فذكر أن فيها أمورا عظاما، ثم قال: من أحب أن يسأل عن شيئ فليسأل، فلا تسألوني عن شيئ إلا أخبرتكم، مادمت في مقامي هذا فأكثر الناس في البكاء، وأكثر أن يقول: سلوني، فقام عبدالله بن حذافة السهمي، فقال: من أبي؟ قال: أبوک حذافة، ثم أكثر أن يقول: سلوني، فبرک عمر على ركبتيه، فقال: رضينا بالله ربا، وبالإسلام دينا، وبمحمد نبيا، فسكت، ثم قال: عرضت على الجنة والنار آنفا في عرض هذا الحائط، فلم أر كالخير والشر. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: وقت الظهر عند الزوال، رقم الحديث: ٥٤٠)
[2] عمدة القاري: ٢٧٣/٤.

لهذا دا حدیث یا واقعه دلیل جوړول صحیح نه دی.[1]

دویمه وجه داده چه دَ دوزخ خودل په توګه دَ کشف شوی وو. دلیل دادی چه حضورپاك سره شریك په جمات کښې صحابه کرام تـه دا کشف نه دې شوی یعنی دَ دوزخ دغه اور ښکاره نه شو حالانکه زمونږ بحث خو په عالم حسی کښې دَ مونځ ګذار مخې تـه دَ اور کیدو په صورت کښې دې، لهذا په دې وجه هم استدلال تام نه دې.[2]

دریمه وجه دا ده چه زمونږ بحث دَدې دنیا دَ اور باره کښې دې اوهغه اور کوم چه حضورپاك ته دَ مونځ دوران کښې خودلې شوې وو هغه دَ آخرت اور وو.[3]

ابن رجب حنبلی دَدې خبرې دَ دلیل په توګه یو قول نقل کړې دې چه کله حضرت جبرائیل دَ حضورپاك قلب اطهر څیرلې وو او دَ جنت په اوبو سره ئې هغې تـه غسل ورکړې وو نودا ټول عمل دَ سرو زرو په رکیبئ کښې اوکړې شو کومه چه حضرت جبرائیل خپل ځان سره راوړې وو. نودَ هغې سرو زرو دَ رکیبئ استعمال باندې دَ حرمت حکم اونه لګیدو ځکه چه هغه لوښې دَدې دنیا نه وو بلکه دَ جنت نه راوړلې شوې لوښې وو اودَ حرمت تعلق په دنیاکښې دَ سرو زرو دَ لوښی په استعمالولو سره دې. چنانچه په دې باب کښې ذکرکړې شوې تعلیق کښې خودلی شوی اخزوی اور باندې به هم دَ دنیاوی اور حکم نه شی لګولې. نو چه کله دا دواړه قسمه اور جدا شو نودَ یو اور نه دَ بل اور حکم نه شی مستنبط کیدلې.[4]

څلورمه وجه داده چه زمونږ بحث په هغه اور کښې دې کوم چه دَ مونځ ګذار مخې تـه وی. حالانکه هغه اور کوم چه حضورپاك ته خودلې شوې وو هغه ضروری نه ده چه مخې تـه وی بلکه ممکن ده چه هغه نبی یا ګس طرف ته وو.[5]

علامه محمد ادریس کاندهلوی فرمائي چه دې احتمالاتو ته کتو سره صفا محسوسیږی چه امام بخاری جزئی مسائل بیانول غواړی اودَ هغې دَ حکم بیانولو دَ پاره دَ احادیثو نه دَحکم مستنبط کولو کوشش کښې دې. خو چه کله هغه دَ شرائطو مطابق واضح حدیث نه مومی نو بیا په ډیرو تاوولو او راښکلو سره داسې دَ لرې استدلالات کوی.[6]

علامه کاندهلوی یو توجیه بله پیش کړې ده چه که چرې دا په خیال کښې اوساتلې شی نوښیلې کیدې شی چه دَ امام بخاری کلام دَ نورو فقهاؤ مقابل او مخالف نه دې. هغه دا چه کله دَمونځ ګذار مخې ته داسې اور وی چه دَ نورو مونځ کونکو مخې ته نه وی یعنی دَ هغوی دَ نظر نه غیب وی او هغه په داسې حیثیت سره وی چه دَ هغه اور دَ مونځ ګذار مخې

---

[1]) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۹/۳ عمدة القاری: ۲۷۲/٤ تحفة القاری: ٤۹۰/۲.

[2]) عمدة القاری: ۲۷۲/٤ تحفة القاری: ٤۹۰/۲.

[3]) عمدة القاری: ۲۷۲/٤ تحفة القاری: ٤۹۰/۲.

[4]) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۹/۳.

[5]) عمدة القاری: ۲۷۲/٤.

[6]) تحفة القاری: ٤۹۰/۲.

ته په کيدو سره دَ مجوسيانو سره مشابهت لا زم نه راځی نو په داسې حالت کښې په مونځ ادا کولو کښې هيڅ کراهت نشته دې.[1]

دَ امام بخاری رحمه الله په مسلک باندې يو اعتراض: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله په اختيار کړې شوې مسئله باندې دَ معترضينو دَ طرف نه کيدونکې يو اعتراض نقل کړې دې دَ هغې جواب ورکولو سره فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله رائې داده چه کله دَ مونځ ګذار مخې ته اور وی نو دَ هغې طرف ته مخ کولو سره مونځ کول مکروه نه دی. په دې باندې دا اشکال راځی چه امام بخاری رحمه الله په وړاندې صفحه ۶۲ باندې "باب: الصلاة فی ثوب مصلب أو تصاوير" ترلوسره تصوير يا صليب والا کپړا کښې مونځ کول مکروه ګرځولی دی او دَ هغې دَ مکروه کيدو علت دَدې نه سوا هيڅ نه دی چه په دې کښې تشبيه بعبادت الغير لا زميږی کوم چه شرعاً منع دی او دا علت دلته موندلې شی په دې وجه دلته هم مونځ مکروه کيدل پکار دی؟

دَدې په جواب کښې علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ تماثيل حکم دَ نورو ټولو معبودانو دَ حکم نه جدا دې. ځکه چه تصوير خو په خپله يو منکرشئ دې که دَهغې عبادت اوکړې شی او که اونه کړې شی. په خلاف دَ اور وغيره چه هغه پخپله قبيح نه دې البته دَدې عبادت حرام دې. بل مذهب دادې چه تصويرونه په مونځ کښې په مکمل توګه مصروف کيدو نه غافل کونکی دی په دې وجه دَ تصوير والا کپړا کښې مونځ مکروه دې.[2]

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۱]

۴۲۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ [3] قَالَ انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- ثُمَّ قَالَ «أُرِيتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرَ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْظَعَ».

د حديث ترجمه: حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما اوفرمائيل چه نمر تندر اونيولو نو رسول الله ﷺ مونځ ادا کړو. بيائی اوفرمائيل ماته جهنم اوخودلې شو. ما دَ نن په شان ويرونکې منظر کله نه دې ليدلې.

تراجم رجال: دَ دې حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① **عبدالله بن مسلمه رحمه الله:** دا ابوعبد الرحمن عبد الله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوی دی.[4]

---

[1] تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

[2] الأبواب والراجيم: ۲۱۵/۲ الكنزالمتواری: ۱۳۶/۴ سراج القاری: ۹۳/۳.

[3] مرتخريجه فی كشف الباری تحت كتاب الإيمان، باب: كفران العشير وكفربعد كفر، رقم الحديث: ۲۹، ۲۰۶/۲.

[4] كشف الباری: ۸۰/۲.

④ مالک رحمه الله: دا ابو عبدالله امام مالک بن انس بن مالک رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی.(1)

③ زید بن اسلم رحمه الله: دا ابو اسامه زید بن اسلم قرشی عدوی مدنی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: کفران العشیر وکفر بعد کفر، رقم الحدیث ۲۹، لاندې تیر شوی دی.(2)

④ عطاء بن یسار رحمه الله: دا ابومحمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: کفران العشیر وکفر بعد کفر، رقم الحدیث ۲۹، لاندې تیر شوی دی.(3)

⑤ عبدالله بن عباس رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ څلورم حدیث لاندې تیر شوی دی.(4)

دَ حدیث شرح:

قوله: "الخسفت": دا دَ "انکسفت" په معنی دې.(5)

دَ صلاة کسوف او خسوف مصداق: دَ نمر یا دَ سپوږمئ پوره رنړا یا څه رنړا ختمیدو او دَ سپوږمئ او نمر توریدو ته کسف وائی. کسفت الشمس او خسفت الشمس دواړه شان استعمالیږی. او دغه شان کسف القمر او کسف القمر دواړه شان استعمالیږی.

یو قول دا دې چه کسوف دَ نمر دَ پاره او خسوف دَ سپوږمئی دَ پاره استعمالیږی. او هم دغه لغت ډیر مشهور دې. او یو قول دا هم دې چه دَ تندر نیولو دَ شروع وختونو ته کسوف او آخری وختونو ته خسوف وائی لیکن زیات واضحه تعبیر او تعریف او قول هم هغه دې کوم چه پورته ذکر شو.

خلاصه دا ده چه هغه مونځ کوم چه دَ نمر یا سپوږمئ نه دَ یو په مکمله توګه یا بعضې حصې توریدو په وخت په مخصوص طریقه باندې ادا کړې شی هغې ته صلاة کسوف وائی.(6)

قوله: "فصلی": دَدې فعل مفعول محذوف دې کوم چه الکسوف دې. یعنی حضور پاک دکسوف مونځ ادا کړو.(7)

---

(1) کشف الباری: ۸۰/۲.
(2) کشف الباری: ۲۰۳/۲.
(3) کشف الباری: ۲۰٤/۲.
(4) کشف الباری: ٤٣٥/١.
(5) شرح الکرمانی: ٩٣/٤.
(6) تاج العروس، ک س ف: ٣٠٩/٢٤. لسان العرب. فصل الکاف: ٢٩٩/٩.
(7) شرح الکرمانی: ۹۳/۴ عمدة القاري: ۲۷۳/۴ .صلاة کسوف او صلاة خسوف دَ جمهور ....

قوله: "أريت": دا دَ ماضی مجهول صیغه ده. مرادی معنی داده چه ما دَ مونځ ادا کولو وخت کښې اور اولیدلو.(۱)

قوله: "وكاليوم": دا لفظ به دَ مصدر محذوف صفت جوړشی. یعنی "رؤية مثل رؤية اليوم" دَ نن دَ لیدو په شان لیدل ما چرته نه دی لیدلی. "كاليوم" کښې کاف دَ تشبیه دپاره دې دَ مثل په معنی.(۲)

قوله: "أفظع": دا لفظ دَ ډیرزیات قباحت معنی بیانوی.(۳)

قوله: "قط": دا دَ زمانهٔ ماضی منفی دَ استغراق معنی پیداکوی. مراد دادې چه دَ کله نه زه پیدا شوې یم نو دَ هغه وخت نه ما چرته داسې قبیح منظر نه دې لیدلې.(۴)

دَترجمة الباب سره مطابقت: دَ ترجمة الباب مناسب دَ حدیث شریف "أريت النار" دَ جملې په وجه په داسې توګه چه کله چرې دَ مونځ ګذار مخې ته اورموجودیدل ناخوښه او مقصد صلوة وې نو الله تعالی به دا دَ خپل حبیب ﷺ مخې ته نه پیش کولو.(۵)

دَ حدیث مبارک نه مستفاد امور: دَ مذکوره حدیث شریف نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کیږی په هغې کښې څه دلته نقل کولې شی:

① دَ کسوف دَ مونځ دَ مستحب کیدو علم اوشو.(۶)

② دَ اهل سنت والجماعت په نیز جنت او جهنم پیدا کړې شوی دی په خلاف دَ معتزلو.(۷)

③ دَ نبی کریم ﷺ په معجزاتو کښې یوه معجزه دلته ذکر شوه چه الله تعالی دَ حضورپاك دَ سترګو دَ وړاندې نه پردې اخوا کړې او دَ دوزخ اور ئې دَ حضورپاك سترګو تـه مخامخ کړو. حضورپاك دغه اور په خپلو سترګو باندې هم داسې اولیدلو لکه څنګه چه دَ معراج نه په واپسئی باندې ئې مسجد اقصی لیدلې وو. دَ ابن الملقن رحمه الله بیان دې چه دلته یو احتمال داهم دې چه دَ حضورپاك دا رؤیت، رؤیت علمی وی دَ کوم خبر چه دَ وحی په ذریعه

.... ائمه کرامو په نیز سنت مؤکده دی. دَدې مونځونو وخت دَ تندر نیولو دَ وخت نه شروع کیږی اودَ تندر نیولو دَ ختمیدو پورې باقی وی. ځکه چه دَ نبی کریم ﷺ ارشاد دې: "إذا رأيتموها فادعوا الله وصلوا حتى ينجلي" یعنی کله چه تاسو دا اوویننئ نو دَ الله تعالی نه دعا غوارئ. او مونځ کوئ تردې چه هغه تندر نیول ختم شی. حضورپاك دَ تندر ختمیدل دَمونځ انتهاء اوخودله بل دا چه دَدې مشروعیت دَ الله تعالی نه ددې خواهش دَ څرګندونې دَ پاره دې چه هغه دَ رڼرا نعمت دوباره رانصیب کړی اوکله چه دا مقصود حاصل شو نو دَ مونځ مقصود حاصل شو. (الموسوعة الكويتية الفقهية: ۲۷/ ۲۸۰).

(۱) شرح الكرماني: ۴/ ۹۳ عمدة القاري: ۴/ ۲۷۴.

(۲) شرح الكرماني: ۴/ ۹۳ عمدة القاري: ۴/ ۲۷۴.

(۳) شرح الكرماني: ۴/ ۹۳ عمدة القاري: ۴/ ۲۷۴.

(۴) عمدة القاري: ۴/ ۲۷۵-۲۷۴.

(۵) عمدة القاري: ۴/ ۲۷۳ الأبواب والتراجم: ۲/ ۲۱۵ سراج القاري: ۳/ ۱۹.

(۶) شرح الكرماني: ۴/ ۹۳ عمدة القاري: ۴/ ۲۷۵.

(۷) شرح الكرماني: ۴/ ۹۳ التوضيح لابن الملقن: ۵/ ۴۸۸ عمدة القاري: ۴/ ۲۷۵.

حضور پاك نه اوكړې شو.[1]

④ دَ امام بخارى رحمه الله دَ ترجمة الباب مطابق چه كله دَ مونځ ګذار مخې ته اور وى ليكن دَ دغه مونځ ګذار مقصود دَ دغه اور عبادت كول نه وى بلكه دَ الله تعالى رضامندى ئى مخې ته وى نو په داسې مونځ كښې هيڅ كراهت نشته دې.[2]

دَ جماتونو دَ قبلې والا ديوال كښې هيټر يا ګيس يا ليمپ وغيره دَ لګولو حكم: موجوده وخت كښې بعضې داسې علاقې چرته چه ډيره زياته يخنى وى. هلته په جماتونو كښې چه كومې هيټرې دَ قبلې طرف ته لګولې شى دې دپاره چه مونځ ګذار حضرات دَدې په تاؤ سره دَ يخنئ نه بچ شى اودَ جمات ماحول په دې سره ګرم وى يا دَ رڼرا په خاطر دَ ګيس ليمپ، موم بتئ يا ډيوه وغيره دَ قبلې ديوال كښې لګولې شى نودَ ضرورت په وجه دَدې شرعاً ګنجائش شته. خو بياهم په ظاهرى توګه دَ مجوسيانو دَ مشابهت نه دَ بچ كيدو په خاطر انتظاميه له پكاردى چه داسې هيټرې يا نوردَ اور والا څيزونه دې مخامخ دَ قبلې والا ديوال كښې نه لګوى. بلكه ښى طرف ته او ګس طرف ته اودَ مونځ ګذارو شاه طرف ته دې لګوى. يا كه هم دَ قبلې طرف ته لګول وى نو دَ مونځ ګذارو دَ سرونو نه پورته دې په ديوال كښې لګوى.[3]

۲۰ - بَابٌ: كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ

دا باب دې په قبرستان كښې دَمونځ كولو دَ مكروه كيدو په بيان كښې

قوله: كَرَاهِيَةِ: بعضې نسخو كښې "كراهة الصلاة" دې نه چه "كراهية الصلاة"، په معنوى اعتبارسره هيڅ حرج نشته، ځكه چه كراهة او كراهية دواړه مصادر دى.[4]

قبرستان كښې دَ مونځ حكم: قبرستان كښې دَمونځ دَ جواز يا عدم جواز په باره كښې دَ ائمه

---

[1] التوضيح لابن الملقن: ٤٨٨/٥ عمدة القارى: ٢٧٥/٤.

[2] عمدة القارى: ٢٧٥/٤.

[3] (و)لا [يكره] إلى(مصحف أو سيف مطلقًا أو شمع أو سراج) أو نار توقد. لأن المجوس إنما تعبدالجمر، لا النار الموقدة. قنية. (الدرالمختار، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: ٨٩/١دارالكتب العلمية).ومن توجه فى صلاته إلى تنور فيه نار تتوقد أو كانون فيه نار يكره، ولو توجه إلى قنديل أو إلى سراج لم يكره. كذا فى محيط السرخسى وهو الأصح. كذا فى خزانة الفتاوى. (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب السابع: فيما يفسد الصلاة وما يكره فيها وما لا يكره، الفصل الثانى: فيما يكره فى الصلاة وما لا يكره: ١٠٨/١). (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، مسجد میں نمازیوں کے سامنے ہیٹر لگانے کا حکم: ٥٦٥/٢) (خيرالفتاوى، احكام المساجد، مسجد میں گیس کے ہیٹر دائیں بائیں لگائے جائیں، یا انسانی قد سے اوپر لگائے جائیں: ٥٥٠/٢) بعضې علاقې ډيرې زياتې يخې وى په هغې كښې دَ يخنئ نه دَ بچ كيدو دَپاره مختلف څيزونه استعماليږى. په هغې كښې يو دَ ګيس هيټر هم دې چه په مكان، دوكان او جماتونو كښې لګولې شى. دَدې ګيس دَ هيټر په پليټونو باندې دَ سروټكو شكل جوړشوى وى كله چه دا هيټر لګى نو هغه دَ سروټكو په شان برقيږى. داسې هيټرې مخې ته كيخودو سره مونځ جائز خودې مګر دَ آتش پرستو دَ مشابهت نه دَ بچ كيدو پاره دا دَ جمات په اطرافو كښې يا دَ سجدې دَ ځائى نه اوچت لګول پكار دى.(المسائل المهمة فيما ابتليت العامة، كتاب الصلاة، نماز کے مکروہات ومفسدات: ١١٣/٥).

[4] عمدة القارى: ٢٧٥/٤.

اربعه دَ مذاهبو تفصيل درې ابوابه وړاندې باب "هل تنبش قبور مشركی الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد" كښې تير شوې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب نه مقصود مطلقًا دَ قبرونو په مينځ كښې دَمونځ مكروه كيدو بيان دې. او ماقبل كښې چه كوم باب: "هل تنبش قبور مشركی الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد" تير شو په هغې كښې خاص دَ قبرمخې ته اودريدو سره دَمونځ اداكولو دَ كراهت بيان وو په داسې توګه چه دَ مونځ ګذار مخې ته قبر وی. نو دا خبرې مخې ته كيخودو سره دَ تكرار قائلينو باندې رد كيږی. (١)

حديث باب [حديث نمبر ٤٢٢]

-٤٢٢ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (٢) عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلاَتِكُمْ، وَلاَ تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا».

د حديث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه نبی كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو په خپلو كورونو كښې هم مونځ كوئی دا قبرستان مه جوړوئی.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه راويان دی:

① **مسدد رحمه الله:** دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات كشف

---

(١) تحفة القاری للكاندهلوی: ٤٩٠/٢. حضرت مولانا فخر الدين احمدصاحب نورالله مرقده فرمائی چه يوڅو صفحې وړاندې "هل تنبش قبور مشركی الجاهلية" اودې سره "مايكره من الصلاة فی القبور" تير شوې دې. اوهلته تفصيل بيان شوی دې چه په قبرستان كښې دَ مونځ كولو په مسئله كښې دَ فقهاؤ كرامو څه اختلاف دې. دلته امام بخاری رحمه الله مستقلاً ددې مسئلې وضاحت كول غواړی چه په قبرستان كښې مونځ كول مكروه دی. ددې وضاحت وجه داده چه دَ زمكې په هره حصه باندې مونځ كول جائز دی. دَ حضورپاك ارشاد دې "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" اومقابر هم دَ زمكې يوه حصه ده. امام بخاری رحمه الله بيانول غواړی چه دَ اصل په اعتبارسره دَ زمكې هره يوه حصه دَ مونځ قابله وه ليكن دَ عوارضو دَ وجې نه په خاص خاص حصو كښې دَ مونځ كولو نه منع كړې شوې ده. دا عوارض كله په زمكه كښې وی اوكله په ماحول كښې وی هم ددې عوارضو په بنياد قبرستان كښې مونځ كول مكروه دی. ځكه چه په قبرستان كښې دَ مونځ كولوعمل دَ بت پرستو يا قبر پرستو سره تشبه پيداكوی. په دې وجه فقهاء اربعه په دې باندې متفق دی چه قبرستان كښې مونځ كول مكره دی. (ايضاح البخاری: ١٨٠/٤).

(٢) أخرجه البخاری ايضا فی التطوع، باب: التطوع فی البيت، رقم الحديث: ١١٨٧. ومسلم فی صحيحه، فی صلاة المسافرين وقصرها، باب: استحباب صلاة النافلة، رقم الحديث: ٧٧٢. وأبوداؤد فی سننه، كتاب الصلاة، باب: فی فضل التطوع فی البيت، رقم الحديث: ١٤٤٨. والترمذی فی جامعه، كتاب الصلاة، باب: ماجاء فی فضل صلاة التطوع فی البيت، رقم الحديث: ٤٥١. والنسائی فی سننه، كتاب فی صلاة الليل، باب: الحث علی الصلاة فی البيوت والفضل فی ذلک، رقم الحديث:١٥٩٨. وابن ماجة فی سننه، كتاب الصلاة باب: ماجاء فی التطوع فی البيت، رقم الحديث: ١٣٧٧. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمكنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحاديث متفرقة، رقم الحديث: ٣٦٨٣، ٤٨٣/٥.

الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه، لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا لاندې تیر شوی دی.[1]

② یحیی رحمه الله: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.[2]

③ عبیدالله رحمه الله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن عبدالله بن عمر بن خطاب رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت ص: ۳۶۰ لاندې تیر شوی دی.[3]

④ نافع رحمه الله: دا مولی دَ عبدالله بن عمر القرشی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی.[4]

⑤ ابن عمر رضی الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس لاندې تیر شوی دی.[5]

دَ حدیث شرح:

قوله: "اجعلوا فی بیوتکم من صلاتکم": یعنی تاسو نوافل په خپلو کورونو کښې ادا کوئی.

په کورونو کښې دَنوافل کولو باره کښې دَ علامه قرطبی رحمه الله موَقف: په دې عبارت کښې "من صلاتکم" کښې چه کوم "مِن" دې، دَدې باره کښې علامه قرطبی رحمه الله فرمائی[6] چه دا دَ تبعیض دَپاره دې او په دې صورت کښې به دَ "صلاتکم" نه مراد نوافل مونځونه وی او په دې باندې دلیل دَ صحیح مسلم هغه روایت دې په کوم کښې چه راغلی دی: ((إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجده، فلیجعل لبیته نصیبا من صلاته))[7] چه کله څوک په تاسو کښې په جمات کښې فرض مونځ اداکړی نو دَ خپل مونځ څه حصه یعنی نوافل دې په کورکښې ادا کوی

دَ قاضی عیاض رحمه الله موَقف: او قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دَدې مونځ نه مراد فرض مونځ دې نفل نه، مراد دادې چه تاسو کله کله فرض مونځ په کورکښې هم ادا کوئی دې دَپاره چه

---

[1]) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

[2]) کشف الباری: ۲/۲.

[3]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت، ص: ۳۶۰.

[4]) کشف الباری: ۶۵۱/٤.

[5]) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

[6]) المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۶۵۳، ۲/ ٤۱۱.

[7]) وحدثنا أبوبکربن أبی شیبة، وأبوکریب، قالا: حدثنا أبومعاویة، عن الأعمش، عن أبی سفیان، عن جابر، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجده، فلیجعل لبیته نصیبا من صلاته، فإن الله جاعل فی بیته من صلاته خیرا. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۶۵۳).

هغه کسان کوم چه جمات ته نه شي راتلې لکه ښځې، غلام، مريض وغيره، هغوی ته په کورکښې په جمع سره مونځ ورکوئی.(١)

دَ جمهورو مؤقف: دَ جمهورو په نيز داحکم دَ نوافلو په باره کښې دې نه چه دَ فرائضو باره کښې، ځکه چه دَ نوافل خو پټ او ځان له دَ ادا کولو حکم ورکړې شوې دې. دَ کوم چه بهترين طريقه هم دغه ده چه فرائض په جمات کښې دَ ادا کولو نه پس نوافل کورته په راتلو سره ادا کوئی. او يو بل دليل هم دې په کوم کښې چه فرمائيلې شوی دی چه دَ فرض مونځ نه علاوه غوره مونځ هغه دې کوم چه په کورکښې اداکړې شی.(٢)

علامه نووی رحمه الله فرمائی چه زياته صحيح خبره داده چه دَدې مونځ نه دې مراد هم نفل مونځ وی نه چه فرائض ځکه چه دَدې باب ټول احاديث هم دَدې امر تقاضا کوی. لهذا په دې حديث کښې ذکر شوې دَ مونځ امر په فرائضو باندې محمول کول صحيح نه دی.(٣) ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله په خپله شرحه فتح البارى کښې دَ قاضى صاحب رحمه الله کلام نقل کولو نه پس فرمائی چه مذکوره حديث خودَدې خبرې احتمال لری ليکن ړومبې احتمال راجح دې.(٤)

دَدې پوره تفصيل نه پس واوَرئی چه زمونږ په نيز دَ علامه نووی رحمه الله خبره راجح ده او کومه خبره چه حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ حديث نه هغه احتمال هم راوځی کوم چه قاضی صاحب رحمه الله بيان کړې دې دغه ډيره لرې خبره ده. دَ سوچ خبره ده چه کله دَ نبی اکرم ﷺ حديث موجود دې چه دَ فرض مونځ نه علاوه دَ سړی افضل مونځ هغه دې کوم چه په کورکښې اداکړې شی، نو بيا دا احتمال څنګه ممکن دې؟(٥)

په کورونوکښې دَ نوافل کولو فائدې: په احاديثوکښې ترغيب ورکړې شوې دې چه دَ نوافلو ادا کول دې په کورونو کښې اوکړې شی ځکه چه دا پټ مونځ دې، کوم چه دَ رياکارئی نه لرې وی. ددې په وجه په کورونو کښې برکت راځی، دَدې عمل په وجه په کورونو کښې رحمت رانازليږی. دَرحمت فرښتې کورته راځی او شيطانان دَ کورونونه تختی.(٦)

قوله: "ولاتتخذوهاقبورا": دا کورونه قبرستان مه جوړوئی، دَدې جملې نه امام بخاری رحمه الله دا مسئله اخذ کړې ده چه قبرونه دَ عبادت ځايونه نه دی، لهذا په داسې ځايونو کښې مونځ اداکول مکروه دی.

٤. **ونه قبرستان نه جوړولو سره متعلق دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې:** حضرت شيخ

---

(١) إكمال المعلم بفوائدمسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فى بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۳/۱٤٤.
(٢) عمدة القارى: ٤/۲۷٦.
(٣) شرح النووى على مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فى بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ٦/٦۷.
(٤) فتح البارى: ١/٦٨٥.
(٥) فتح الملهم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فى بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ٥/١٤٣. وكذا فى ذخيرة العقبى، كتاب الصلاة، باب: الحث على الصلاة فى البيوت، رقم الحديث: ١٥٩٨، ١٧/٢٦٠.
(٦) شرح النووى على مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فى بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ٦/٦۷ ذخيرة العقبى، كتاب الصلاة، باب: الحث على الصلاة فى البيوت، رقم الحديث: ١٥٩٨، ١٧/٢٦٠.

الحدیث رحمه الله فرمائی چه د حدیث پاك د دې جملې په معنی کښې مختلف اقوال دی:
یو مطلب خو دادې چه په کورونو کښې مونځونه کوئی، په کورونو کښې مونځ نه کول دَ کورنه قبرستان جوړول دی ځکه چه په مقبره کښې مونځ نه شی کولې. لهٰذا کورونه دَ قبرستان په شان مه جوړوئی. ددې مطلب نه دَ امام بخاری رحمه الله تائید کیږی اودَ امام بخاری رحمه الله مقصد هم دغه دې او هم ددې نه ترجمه ثابتیږی.
دویم مطلب دادې چه په کورونو کښې مونځونه کوئی او په کورونو کښې قبرونه مه جوړوئی ځکه چه بیا به دغه مقبره جوړه شی او په مقبره کښې مونځ جائز نه دې.
دریم مطلب دادې چه په قبرستان کښې کور مه جوړوئی ځکه چه کله کله مقبروته تلو سره عبرت حاصلیږی. که چرې انسان هم هلته کور جوړکړی نو بیا به دَ عبرت حاصلولو موقع پاتې نه شی بلکه عادت به شی.
څلورم مطلب دادې چه کله چرته څوك راشی نو خوراك چائی اوبو وغیره سره دَ هغه میلمستیا اوکړئی څه خوراك څښاك پرې اوکړئی کورونه دَ مقبرو په شان مه جوړوئی.(۱)
دې جملې نه په کتو سره دَ یوجماعت رائې داده چه په کورونو کښې مونځ ادا کول مستحب دی ځکه چه مړی خو مونځ نه کوی، لکه چه نبی اکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه تاسو دَ هغه مړو په شان مه کیږئی چه په کورونو کښې په مونځ ادا کولو باندې قادر نه دی.
بعضې فقهاؤ ددې نه دا مستنبط کړی دی چه قبرستان دَ عبادت کولو ځائی نه دې، چنانچه په قبرستان کښې مونځ ادا کول مکروه دی. ددې خبرې دلیل دادې چه نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلې دې: په پوره زمکه کښې مونځ ادا کیدې شی سوا دَ قبرستان اوحمام نه دې دوو ځایونو کښې مونځ اداکول جائز نه دی.(۲)
دَ علامه خطابی رحمه الله رائې: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه یوه معنی داهم ده چه تاسو خپل کورونه صرف دَ اوده کیدو دَپاره مه استعمالوئی چه کله خو په کور کښې دَ مونځ ادا کولو نوبت هم رانه شی. چونکه خوب دَ مرګ خور ده او مړې خو مونځ نه کوی.(۳)
دَ علامه تورپشتی رحمه الله رائې: علامه توربشتی رحمه الله فرمائی چه یو احتمال داهم دې چه هغه سړې کوم چه ذکر کوی او څوك چه ذکر نه کوی، دَ دوی مثال دَ ژوندی اودَ مړی په شان دې. او ژوندی خلق په کورونوکښې اوسیږی او مړه خلق په قبرونوکښې اوسیږی. نوهغه سړې څوك چه په کورکښې مونځ نه کوی هغه خپل کور ځان له دَ قبر قائمقام جوړوی لکه چه هغه پخپله دَ مړ سړی په شان وی.

---

(۱) الکنزالمتواری: ۱۴۱/۴ سراج القاری:۲۱/۳.
(۲) عن أبی سعید قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: الأرض کلها مسجد إلا الحمام والمقبرة. (سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، فی المواضع التی لا تجوز فیهاالصلاة، رقم الحدیث: ۴۹۲).
(۳) أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری: ۳۹۳/۱. فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بیته، رقم الحدیث: ۷۷۷، ۱۴۳/۵.

دويم احتمال دادې چه قبرستان هغه ځائې دې چرته چه مونځ نه شي ادا کيدې ځکه چه هغه د هغه خلقو يعنې د (مړو) دَ اوسيدو ځائې دې چه په احکاماتو باندې دَ عمل کولو مکلف نه دي. دَ عمل دروازه دَ هغوی دَ طرف نه بنده شوې ده. ليکن په کورونو کښې تاسو مونځونه کوئې ځکه چه تاسو ژوندي يئې مکلف يئ دَ عمل کولو طاقت په تاسو کښې موجود دې.

دريم احتمال دادې چه بيشکه تاسو په قبرستان کښې دَ مونځ کولو نه منع کړې شوې يئ. نو تاسو په خپلو کورونو کښې مونځونه کول مه پرېږدئ. که چرې تاسو داسې اوکړل نو په داسې صورت کښې به تاسو په خپلو کورونولره دَ قبرستان سره تشبيه ورکونکې جوړشئ.(۱)

دَ ملاعلي قاري رحمه الله رائې: ملاعلي قاري رحمه الله يوه معنی دا ذکرکړې ده چه تاسو په قبرستان کښې خپل دَ استوګنې ځائې مه جوړوئې دې دَ پاره چه تاسو نه دَ زړه نرمي، دَ نصيحت حاصلول او دَ رحمت حاصلول زائل نه شي (دا په دې وجه چه کله بنده په يو ځائې کښې اوسيدل شروع کړي نو هغه دَ هغه ځائې عادت شي، نوچه کوم سړې په قبرستان کښې دَ اوسيدو عادت شي نو قبرستان ته تلو کښې کوم مقصود دې هغه به فوت شي) بلکه تاسو قبرستان ته دَ قبرونو دَ زيارت دَپاره ځئ او بيا خپلو کورونو ته واپس راځئ.

او نور اقوال ذکرکولو نه پس ئې يو بل قول ذکر کړې دې چه دَ ارباب لطائف نه دَ بعضو قول دادې چه دَدې معنی داده چه تاسو خپل کورونو ته راتلونکې ميلمنو دَپاره دَ کورنه دَ قبرستان په شان مه جوړوئې چه په هغوی نه خوراك کوئې او نه پرې اوبه څکوئې او نه دَ هغوی نور څه اکرام اوکړئې. (چونکه په قبرستان کښې داسې څه کار نه کيږی په دې وجه کورونه ئې دَ ميلمنو دَپاره داسې جوړولو نه منع اوکړه).(۲)

دَ علامه خطابي رحمه الله يو اشکال او دَ هغې جواب: علامه خطابي رحمه الله دَ يو قول ترديد کړې دې چه چا دا تاويل بيان کړې دې چه دَ حديث شريف په دې جمله کښې په کورونو کښې مړی خښولو نه منع کړې شوې ده. نو دَ هغوی دا تاويل صحيح نه دې. ځکه چه حضورپاك هم په هغه کوټه کښې دفن کړې شو په کومه کښې چه حضورپاك اوسيدلو.(۳)

علامه کرماني رحمه الله دَدې داجواب ورکړې دې چه مذکوره تاويل صحيح دې ځکه چه دا خبره عين ممکن ده چه په کورونو کښې دَ خښولو جائز کيدل دَ نبي کريم صلی الله عليه وسلم سره خاص وی لکه چه په احاديثو کښې ذکر دی چه دَ أنبياء کرامو وفات کوم ځائې کښې اوشی هغوی هم په هغه ځائې کښې خښولې شی.(۴)

---

(۱) الميسرفی شرح مصابيح السنة للتوربشتي، كتاب الصلاة،باب:المساجد ومواضع الصلاة،رقم الحديث:٤٧٩، ٢٠٥/١.

(۲) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب: الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٩٢٦، ٧٤٤/٢.

(۳) أعلام الحديث فى شرح صحيح البخاري: ٣٩٣/١.

(۴) قال الكرماني: "أقول: هوشيئ، ودفن الرسول صلى الله عليه وسلم فيه لعله من خصائصه سيما، وقد روي: الأنبياء يدفنون حيث يموتون". (شرح الكرماني: ٩٤/٤) وقال ابن حجر العسقلاني رحمه الله: قلت: هذا الحديث ....

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ ترجمة الباب "كراهية الصلاة فى المقابر" مطابقت دَ حديث شريف دَدې جملې "ولاتتخذوها قبورا" سره دې. په دې معنى كښې چه كورونو نه قبرستان مه جوړوئى په دې كښې تشبيه په عدم صلاة كښې ده. مطلب دا چه څنګه په قبرستان كښې مونځ نه ادا كيږى نو تاسو خپل كورونه هم داسې مه جوړوئى چه په كورونو كښې هډو مونځ نه كوئى، هم دا دَ امام بخارى رحمه الله مقصد دې او هم په دې سره ترجمة الباب ثابتيږى.(١)

دَ علامه كورانى رحمه الله رائې: علامه كورانى رحمه الله دَ حديث شريف جمله "ولاتتخذوها قبورا" ذكركولو نه پس فرمائى چه دا هغه مقام دې چه ترجمة الباب ثابتوى. وړاندې فرمائى چه په دې باندې اشكال راځى چه دا جمله خو په ترجمة الباب باندې دلالت نه كوى ځكه چه دَ حديث مبارك معنى داده چه تاسو نوافل په خپلو كورونو كښې ادا كوئى. نو دَدې جواب دادې چه په دې جمله كښې دَ دوو معنو احتمال دې. يوخو هم دغه چه اعتراض كونكى ذكركړې ده او دويمه معنى داده چه په قبرستان كښې مونځ اداكول جائز نه دى. په دې معنى باندې ترجمة الباب او حديث شريف كښې مناسبت او مطابقت ښكاره دې (٢)

....

.... رواه بن ماجه مع حديث ابن عباس عن أبى بكر مرفوعا: "ما قبض نبى إلا دفن حيث يقبض" وفى إسناده حسين بن عبدالله الهاشمى، وهو ضعيف. وله طريق أخرى مرسلة ذكرها البيهقى فى الدلائل. وروى الترمذى فى الشمائل، والنسائى فى الكبرى، من طريق سالم بن عبيدالأشجعى الصحابى، عن أبى بكر الصديق، "أنه قيل له: فأين يدفنون رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: فى المكان الذى قبض الله فيه روحه، فإنه لم يقبض روحه إلا فى مكان طيب". إسناده صحيح، لكنه موقوف. والذى قبله أصرح فى المقصود. وإذا حمل دفنه فى بيته على الاختصاص لم يبعد نهى غيره عن ذلك، بل هومتجه، لأن استمرار الدفن فى البيوت ربما صيرها مقابر، فتصير الصلاة فيها مكروهة، ولفظ حديث أبى هريرة عند مسلم أصرح من حديث الباب، وهو قوله: "لا تجعلوا بيوتكم مقابر"، فإن ظاهره يقتضى النهى عن الدفن فى البيوت مطلقا. والله أعلم. (فتح البارى: ١/٦٨٦-٦٨٥).

(١) مستفاد از تقرير بخارى شريف: ١٦٢/٢. قال العلامة الدمامينى فى شرحه: "حمله البخارى على منع الصلاة فى المقابر، وتعقب بأن القصد الحث على الصلاة فى البيت، فإن الموتى لا يصلون فى قبورهم، وكأنه قال: لا تكونوا كالموتى، وليس فيه تعرض لجواز الصلاة فى المقابر، ولا منعها" (مصابيح الجامع اللدمامينى: ١٣٨/٢).

(٢) الكوثر الجارى: ١٢٢/٢-١٢١.

۲۱ - بَاب: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْخَسْفِ وَالْعَذَابِ

دا باب دي خسف (په زمکه کښې د خښېدلو) او د عذاب په ځايونو کښې د مونځ اداکولو مکروه کېدو باره کښې

د ترجمة الباب تشريح:

قوله: "خسف": د يو مکان د هغې د دروازو سره په زمکه کښې خښېدلو ته خسف وائی.(۱) هم دې سره متعلق د قرآن پاك آيت: ﴿فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ﴾ سورت قصص کښې دی، بيا مونږ ورخښ کړل هغوی او د هغوی کورونه.(۲)

قوله: "والعذاب": د دې ذکر د "الخسف" نه پس د ذکر العام بعد الخاص د قبيل نه دې. ځکه چه خسف هم عذاب دې، ليکن د مخصوص نوعيت عذاب، چه په زمکه کښې ورخښول، او د دې نه پس عام قسم عذاب ذکر دې. مراد دا دې چه کوم ځائی کښې عذاب نازل شوې وی که هغه خصوصی وی چه په زمکه کښې ورخښ کړې شوې وی، يا څه بل قسم عذاب نازل وی، هلته مونځ اداکول ناخوښه، دی مکروه دی.(۳)

د خسف نه مراد کومه واقعه ده؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه خسف نه مراد هغه واقعه ده کومه چه الله تعالی آيت مبارك: ﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ کښې بيان کړې ده.(۴)

د دې په تشريح کښې علامه بغوی رحمه الله معالم التنزيل کښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دی چه نمرود بن کنعان په بابل ښارکښې يو محل جوړ کړې وو. د کوم اوچتوالې چه پنځه زره لاسه او پلنوالې ئې درې زره لاسه وو. د دې مقصد دا وو چه آسمان ته اوخيژی او د هغه ځائی حالات معلوم کړی او د آسمان والوسره جنګ اوکړی. الله تعالی يوه هوا راؤليږله کومې چه دغه محل راغوزار کړو او د هغې چت په نمرود باندې او د هغه په متبعينو باندې راپريوتلو په کوم سره چه هغوی هلاك شو.(۵)

---

۱) مختار الصحاح، خ س ف: ۹۰/۱. المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، خ س ف: ۱۶۹/۱. القاموس المحيط، فصل الخاء: ۸۰۴/۱. لسان العرب، فصل الخاء المعجمة: ۶۷/۹.

۲) القصص: ۸۱.

۳) عمدة القاري: ۲۷۹/۲. حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائي چه په دې ترجمه کښې امام بخاري رحمه الله د تعميم بعد التخصيص په توګه عذاب ذکرکړې، ځکه چه خسف هم د عذاب نه دې. لکه چه امام بخاري رحمه الله په دې ترجمه سره اشاره اوکړه چه دا حکم صرف د خسف سره خاص نه دې، بلکه هرعذاب په دې کښې داخل دې ځنګه چه د حضورپاك قول: "لا تدخلوا على هؤلاء المعذبين" په دې باندې دلالت کوی. لکه چه امام بخاري رحمه الله په دې لفظ سره عموم ثابت کړې دې. (الكنزالمتواري: ۱۴۱/۴، سراج القاري: ۳۰/۳).

۴) فتح الباري: ۶۸۶/۱.

۵) معالم التنزيل للبغوي، سورة النحل، الآية: ۲۶، ۱۶/۵.

صاحب روح المعاني يو قول دا هم ليكلى دې چه پخپله نمرود هغه وخت هلاك شوې نه وو بلكه د محل دَ بربادئى نه پس ژوندې پاتې شو او الله تعالى هغه دَ يو ماشى په ذريعه هلاك كړو، كوم چه دَ هغه دماغو ته رسيدلې وو.(۱)

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې ترجمة الباب سره امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړى چه دَ عذاب په ځايونو كښې مونځ اداكول مكروه دى. دَ احاديثو نه دا خبره معلومه شوې ده چه دَ رحمت اودَ عذاب والا ځائې دَ رحمت والا ځائى مه جوړوئى. لهذا دَ خسف او عذاب په ځائى كښې مونځ مه كوئى. بل دَ عذاب والا دَ ځايونو نه دَتختيدو حكم دې. لهذا په داسې ځايونو كښې مونځونه ادا كولو سره دا دَ قرار ځائى مه جوړوئى. دَدې نه علاوه دَ حديث مفهوم دې چه په داسې ځايونو كښې په ژړا سره تيريدل پكاردى. حالانكه په مونځ كښې هرچا ته ژړا نه ورځى.

يو اشكال اودَ هغې جواب: حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه په دې باندې اشكال دادې چه مونځ دَ رحمت سبب دې نو دَ خسف په ځائى كښې خو نور هم زيات مونځونه كول پكاردى. دې دَ پاره چه دَ عذاب اثر كم شى. دَدې جواب دادې چه مونځ اگرچه رحمت دې ليكن دعا هم ده او مواضع خسف كښې كه چرته زيات اخلاص نه وى نو دَ دعا دَ رد كيدو انديښنه ده. دا ياد ساتئ چه امام بخاري رحمه الله دَ جواز صلاة فى مواضع الخسف قائل دى.(۲)

تعليق: وَيُذْكَرُ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَرِهَ الصَّلَاةَ بِخَسْفِ بَابِلَ.

دَ تعليق تخريج: دَدې تخريج اصل (۳) هغه اثر دې كوم چه المصنف لابن ابى شيبه كښې موجود دې. (۴) چه حجر بن عنبس الحضرمى فرمائى چه مونږ دَحضرت على رضي الله عنه سره دَ نهروان طرف ته لاړو. تردې چه مونږ دَ بابل ښار ته اورسيدو نو دَ مازيگر وخت داخل شو. مونږ حضرت على رضي الله عنه ته عرض اوكړو چه مونځ اداكړو؟ هغه چپ پاتې شو مونږ بيا (لږ ساعت پس) اووئيل چه مونځ ادا كړو؟ نو هغه بيا خاموش پاتې شو (څه جواب ئى ورنه كړو) بيا چه كله مونږ دَ بابل ښار نه اووتلو نو بيا هغوى رضي الله عنه دَ مازيگر مونځ ادا كړو. بيائى اوفرمائيل چه زه داسې ځائى كښې مونځ نه ادا كوم چرته چه يو قوم ته په زمكه كښې خښولو سره عذاب وركړې شوې وى. حضرت على رضي الله عنه داخبره درې ځل ارشاد اوفرمائيله.

---

(۱) تفسير روح المعانى، سورة النحل، الآية، ۲۶، ۷/۳۶۷-۳۶۶.

(۲) تقرير بخارى شريف: ۲/۱۶۲.

(۳) تغليق التعليق: ۲/۲۳۱.

(۴) عن حُجر بن عنبس الحضرمى، قال: خرجنا مع على إلى النهروان، حتى إذا كنا ببابل حضرت صلاة العصر، قلنا: الصلاة، فسكت، ثم قلنا: الصلاة، فسكت، فلما خرج منها صلى، ثم قال: "ما كنت أصلى بأرض خسف بها ثلاث مرات". (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الموضع الذى خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۶، ۲/۱۵۱). حدثنا وكيع عن سفيان عن عبدالله بن أبى المحل عن على أنه كره الصلاة فى الخسوف. (المصنف لابن أب شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الموع الذى خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۷، ۲/۱۵۱) وحدثنا ابن عيينة عن عبدالله بن شريك عن أبى المحل أن عليا مر بجانب من بابل فلم يصل بها (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الموضع الذى خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۸، ۲/۱۵۲).

هم دغه شان هم د حضرت علی رضي الله عنه يو اثر سنن ابی داؤد کښې دې.[۱]

د تعليق ترجمه: ذکرکړې شوی دی چه حضرت علی رضي الله عنه به په بابل ښار کښې د خسف عذاب د نازليدو د وجې نه مونځ ادا کول ناخوښه ګنړل.

د تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت: يوه خبره خو داده چه دا تعليق د ترجمة الباب جز دې، اوکه چرې جدا هم دې نو بياهم ترجمة الباب او په دې تعليق کښې مشترک امر هم دغه دې چه په داسې ځايونو کښې مونځ ادا کول مکروه دی.[۲]

بابل ښار: بابل د يو عظيم الشان ښار نوم دې. چه پخوانۍ زمانه کښې د فرات درياب په دواړو طرفونو کښې واقع وو. او د فرات درياب به د دغه ښارونو په مينځ کښې تيريدلو. نن هم د دغه ښار کنډرې د فرات درياب دواړو طرفو ته موجود دې. د يوې اوږدې مودې پورې دا ښار د عراق د حکومت دارالخلافه وه. اود بخت نصر د زمانې پورې د لوئی شان اوشوکت والا ښار وو. ۵۲۸ قبل مسيح نه پس په دې ښار باندې داسې تباهی راغله چه د هميشه دپاره د دغه ښار خاتمه اوشوه. بابل ښار کښې چه په هغه دورکښې د جادو او سحر کومه غلبه وه د هغې مثال چرته نه وو. دا لفظ د مشهور نحوی د اخفش د بيان مطابق غير منصرف دې. په عربی کښې د هر مؤنث شی نوم کله چه هغه علَم وی او د دريو حروفو نه زيات وی غير منصرف وی.[۳]

د بابل د تسميه وجه: په اسرائيلياتو کښې دی چه کله د نمرود بن کنعان جوړ کړې شوې محل د الله تعالی په حکم سره په زمکه کښې ورخښ شو نود ويرې او دهشت د وجې نه د خلقو

---

[۱] حدثنا سليمان بن داؤد، أنا ابن وهيب، حدثنی ابن لهيعة، وحيبی بن أزهر، عن عمار بن سعد المرادی، عن أبی صالح الغفاری، أن عليا مر ببابل وهو يسير، فجاءه المؤذن يؤذنه بصلاة العصر، فلما برز منها أمر المؤذن، فأقام الصلاة، فلما فرغ، قال: إن حبی عليه الصلاة والسلام نهانی أن أصلی فی المقبرة، ونهانی أن أصلی فی أرض بابل، فإنها ملعونة. (سنن أبی داؤد، كتاب الصلاة، باب: فی امواضع التی لا تجوز فيها الصلاة، رقم الحديث: ۴۹۰). د دې حديث آخری جمله کښې حضرت علی رضي الله عنه اوفرمائيل چه زما محبوب نبی صلی الله عليه وسلم زه بابل ښار کښې د مونځ اداکولو نه منع کړې يم ځکه چه دغه زمکه داسې ده چرته چه د الله تعالی لعنت نازل شوې دی. علامه خطابی رحمه الله د دې حديث په شرح کښې ليکی چه د دې حديث په سند کښې کلام دی. زما په علم کښې يو عالم هم د بابل په زمکه باندې مونځ کولو ته حرام نه دی وئيلی. علاوه د دې نه چه "جُعِلَت لِیَ الأرضُ مسجداً وطهوراً" (زما د پاره ټوله زمکه د سجدې قابله او پاکه کړې شوې ده) کوم چه د دې نه زيات صحيح دې، د دې معارض دی. (زه فرض کړم چه) دا حديث ثبوت ته اورسی نو د دې معنی به داشی چه حضور پاک د بابل زمکه وطن جوړول اوهلته د اقامت اختيارولو نه منع کړې ده ځکه چه کله هلته اقامت اختيار کړې شی نو لا محاله هلته به مونځ هم کولې کيږی. بيا چه په دې باره کښې کومه نهی راغلی ده هغه هم مخصوص ده. د "نهانی" په الفاظو باندې غور اوکړئی (د کوم معنی چه ده زه منع کړې شوم) غالبًا د هغه محنت اومشقت نه ويرول مقصود وو کوم چه حضرت علی رضي الله عنه په کوفه کښې اوچتولو. د کوفې ښهر هم د بابل په زمکه کښې دی. د حضرت علی رضي الله عنه نه مخکښې خلفاء راشدينو رضي الله عنهم نه څوک هم د مدينې نه نه دې منتقل شوې. (معالم السنن للخطابی، كتاب الصلاة، باب: المواضع التی لا تجوز فيها الصلاة: ۱۴۸/۱).

[۲] عمدة القاری: ۲۷۹/۴.

[۳] معجم البلدان: ۱۸/۲، ط: مصر. لغاب القرآن للنعمانی: ۱۱/۲.

ژبې گونګې شوې. په يو بل کښې ګډوډ شو. هغوی قسم قسم خبرې کول شروع کړې نو په ۷۲ ژبو کښې تقسيم شو. دا په عربۍ ژبه کښې تَبَلْبَلَتْ أَلسنُ النّاس من الفزع سره تعبير کړې شو. هم ددې نه د بابل ښار نوم مشهور شو. دې نه مخکښې د اهل بابل ژبه سريانی وه.[1]

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۳]

۴۲۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما[2]- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لاَ تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلاَءِ الْمُعَذَّبِينَ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلاَ تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ، لاَ يُصِيبُكُمْ مَا أَصَابَهُمْ».

د حديث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه نبی کريم ﷺ ارشاد فرمائيلي دي چه د هغه خلقو علاقو ته مه ځئ چاته چه عذاب ورکړې شوې دې، مګر په ژړا سره. که چرې تاسو اونه ژړلې شئ نو د هغوی علاقو ته مه ځئ، داسې نه وی چه په تاسو باندې هم هغه عذاب راشی کوم چه هغوی په ګيره کښې اخستی وو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی:

① اسماعيل بن عبدالله رحمه الله: دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابی اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک اصبحی مدنی رحمه الله دې. د دوی احوال **کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: تفاضل أهل الإيمان في الأعمال** لاندې تير شوی دی.[3]

② مالک رحمه الله: دا ابوعبدالله امام مالک بن انس بن مالک رحمه الله دې د دوی احوال **کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن** لاندې تير شوی دی.[4]

③ عبدالله بن دينار رحمه الله: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار ورشی عدوی مدنی رحمه الله دې. د دوی مختصر حالات **کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: أمور الإيمان** او تفصيلی حالات **کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا** لاندې تير شوی دی.[5]

---

[1] روح المعاني، النحل: ۲۶، ۳۶۷/۷-۳۶۶. معالم التنزيل للبغوي، النحل، الآية: ۲۶، ۱۶/۵.

[2] أخرجه البخاري أيضا في الأنبياء، باب: قول الله تعالى: ﴿وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا﴾ رقم الحديث: ۳۳۸۰. وفي المغازي، باب: نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر، رقم الحديث: ۴۴۲۰-۴۴۱۹، وفي تفسير سورة الحجر، باب: ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ﴾ رقم الحديث: ۴۷۰۲. ومسلم في صحيحه، في الزهد والرقايق، باب: لا تدخلوا مساكن اللذين ظلموا أنفسهم إلاأن تكونوا باكين، رقم الحديث: ۲۹۸۰. وفي جامع الأصول، حرف الذال، الكتاب الثالث: في ذم الدنيا، وذم أماكن من الأرض، الفصل الثاني، في ذم أما كن من الأرض، رقم الحديث: ۲۶۱۱، ۵۱۲/۴.

[3] كشف الباري: ۱۱۳/۲.

[4] كشف الباري: ۸۰/۲.

[5] كشف الباري: ۶۵۸/۱، ۱۲۵/۳.

④عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دي. دَ دوی احوال کشف البـاری، کتاب الإيمان، باب الإيمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس کښې تیر شوی دی.[1]

دَ حدیث شرح:

قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: "لاتدخلوا علی هؤلاء المعذبین"

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه دَ هغه خلقو علاقو ته مه ورځئ چاته چه عذاب ورکړې شوې دي.

قوله: لاتدخلوا: دا نهی دَ حضورپاك دَ طرف نه هغه وخت شوې وه کوم وخت چه رسول الله ﷺ دَ تبوك طرف ته تللو. هغه وخت په حجر مقام کښې دَ قوم ثمود تباه شوی مکاناتو باندې تیریدل اوشو نوهغه وخت حضورپاك دا حکم اوفرمائیلو.[2]

حجر کوم یو مقام دې؟ هغه مکان دَ کوم احاطه چه دَ کانړو نه جوړه کړې شی هغې ته حجر وائی. چونکه دَ ثمودیانو آبادئی دَ کانړو په تراشلو سره جوړې کړې شوې وې ځکه ورته حجر وئیل شی. ارشاد دې: ﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِيْنَ﴾ دَ حجر والو رسولان دروغژن اوګڼړل. په ۹ھ کښې حضورپاك تبوك ته دَ تللو په وخت په دغه ښار تیر شوې وو. دَ عثمانیه دولت په زمانه کښې دا دَ حجاز ریلوې سټیشن وو اودَ کانړو راتاوولو مقصود حفاظت او منع کول وی او عقل هم دَ انسان حفاظت کوی اودې منع کوی په دې وجه دې ته هم حجر وئیلې شی. ارشاد دې: ﴿هَلْ فِىْ ذٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِىْ حِجْرٍ﴾ آیا په دې کښې دَ عقل والو دَپاره قسم دې.[3]

دَ حجر نور تفصیل که چرته څوك کتل غواړې نو "اردو دائره معارف اسلامیه" کوم چه دَ اردو لغت دَ ټولو نه لوئی کتاب دې، کښې دې اوګوری.[4]

---

[1]) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

[2]) فتح الباری: ۱/۶۸۷.

[3]) لغات القرآن للنعمانی، الحجر: ۲/۲۷۳.

[4]) "الحجر" دَ جنوبی عرب یو ښاردې کوم چه دَ "تیما" جنوب کښې دَ وادی القری نه دَ یوې ورځې په مسافت باندې واقع وو. دا د پخوانئ زمانې هم هغه تجارتی ښار وو کوم چه بطلیموس او پلینی د (Egra) په نوم سره ذکرکړې دې. دا ښار اوس موجود نه دې موجوده زمانه کښې دَدې اطلاق بد وی په هغه سپاټ زمکه باندې کوی کوم چه د مبرك الناقة او بیر الغنم په مینځ کښې د څومیلو پورې خوره شوې ده. دَدې په آباده زمکه کښې ډیر کوهیان دی چرته چه بدوی په ډیر زیات تعداد کښې خپلو مالونو سره راځی او خیمه زن کیږی. دَ الحجر نه دوه سړکونه د مکې طرف ته ځی. یو دَ نجد سړك په کوم چه نن صبا حاجیان تیریږی او بل شاهراه مرو. په کوم باندې چه به په پخوانئ زمانه کښې زائرین مکې مکرمې ته تلل. دَ الحجر په مغرب کښې یو غر دې چه د شکې کانړو په پنځو منفرد چټانونو باندې مشتمل دې. کوم ته چه اثالث وائی. او په دې باندې ډیر ښکلې یادګارونه تراشلې جوړکړې شوی دی. (په دې کښې قصرالبنت، بیت الشیخ، بیت اخریمات، محل المجلس او دیوان شامل دې، چه د مرغو ....

قوله: هؤلاء المعذبين: هغه خلق چاته چه عذاب ورکړې شوې دې دَ هغوی علاقو ته مه ورځئ. دَ صحیح بخاری په نورو روایاتو کښې دی چه کله حضورپاك مقام حجر سره تیریدو نو ارشاد ئې اوفرمائیلو: "لاتدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم" چه کومو خلقو په خپلو ځانونو باندې (دَ الله تعالی نافرمانه جوړیدو سره) ظلم اوکړو دَ هغوی کورونو ته مه ورځئ.[1]

قوله: إلا أن تكونوا باكين، فإن لم تكونوا باكين، فلاتدخلوا عليهم: مګر په ژړا سره، که چرې تاسو اونه ژړلې شئ نو دَ هغوی علاقې ته مه ورځئ.

.... او ځناورو ډیر زیات تراشلې شوی شکلونه او په ډیرو تختو سره بنائسته کړې شوی دی).
"چارلس ډاؤتی"، د یورپ د ټولو نه اولنې اوسیدونکې وو چاچه په کال ۱۸۷۶ء او ۱۸۷۷ء کښې دَ الحجر سیل کړې وو. اود دغه کاڼرو او په هغې باندې تراشلې شوی عمارتونو ئې په غور سره مشاهده اوکړه. هغه پسه اولکوله چه دا عمارتونه (په استثناء د دیوان) مقبرې (یعنی خاندانی د ښخولوځایونه) دی. په کوم کښې چه طاخونه اودَ جسمانی اجسامو باقیات موجود دی. مکې ته تلونکی زائرین یو ورځ دَ پاره دَ اثالث په غرونو باندې قیام کوي او مونځ ادا کوی. پخوانۍ زمانه کښې څه بې دین او متکبر خلق چه په ثمود باندې یادیدل اباد وو. د چا متعلق چه په قرآن پاك کښې وئیلې شوې دی چه هغوی به غرونه پرې کول او هلته به ئې کورونه جوړول. دغه خلق په نیغه لار باندې د راوستلو دپاره هم د دوی د قوم نه الله تعالی صالح علیه السلام پیغمبر جوړولو سره دوی له راؤلیږلو (او اوبنه ئې د نشانې په توګه پیش کړه که چرې دې ته نقصان اورسولې شو نو عذاب به نازلیږی) لیکن کله چه هغه خلقو خپله بت پرستی جاری اوساتله او هغه اوښه ئې مړه کړه. حالانکه حضرت صالح علیه السلام به هغوی دَدې اوښې ته د ضرر نه رسولو وینا کوله نو الله تعالی په هغوی باندې یوه زلزله نازل کړه په کوم سره چه هغوی نیست او نابود شو. د الحجر د شګلنو کاڼروته سره د هغه یادګارونو چه په هغې کښې دننه تراشلو سره جوړکړې شوی دی دَ حضرت صالح علیه السلام په نوم باندې مدائن صالح یعنی د صالح ښار هم وئیلې شي.
د عربو د روایت مطابق حضرت ابراهیم د خپل پروردګار په حکم سره حضرت هاجره او دَ هغې ځوئې حضرت اسماعیل په الحجر کښې پریخودوسره تلې وو. دا هم وئیلې شي چه حضرت اسماعیل علیه السلام د خپلې مور په ارخ کښې دفن دی. په سیرت نبوی کښې هم دَ الحجر ذکر راځی. کله چه ۹ هجری/ ۶۳۱ء کښې رسول الله ﷺ د تبوك طرف ته تشریف اوړلو نو په الحجر د حضورپاك تیریدل اوشو. صحابه کرامو غوښتل چه دلته آرام اوکړی او دَدې ځائې د کوهیانو نه اوبه اوڅکی او ځانونه تازه کړی لیکن رسول الله ﷺ هغوی ته ددې اجازت ورنه کړو چه هغوی دې داسې ځائې کښې دمه اوکړی چرته چه د الله تعالی قهر نازل شوې وو.
دَ حال په زمانه کښې د سعودی امیر دلته یو ښار آبادول غوښتل لیکن په یو داسې مقام باندې چه دَ الله تعالی د طرف نه پرې لعنت او عذاب راغلې وو د نوی سره نه یو ښار آبادولو باندې د دین دَ علماؤ د سختو اعتراضاتو د وجې دغه منصوبه پوره نه شوه.
دَ ډاؤتی نه پس ملك الساتیا (Alsatia) یو سیلانی "C, Huber" دوباره دَ الحجر سیل اوکړو. یو ځل ۱۸۷۹ء کښې او په دویم ځل (Euting) سره ۱۸۸۴ء کښې. (اردو دائرة معارف اسلامیه، الحجر، ۹۵۷/۷-۹۴۵ دانشګاه پنجاب لاهور).

[1] حدثنا عبدالله بن محمد الجعفي، حدثنا عبدالرزاق، أخبرنا معمر، عن الزهري، عن سالم، عن ابن عمر رضى الله عنهما، قال: لما مر النبي صلى الله عليه وسلم بالحجر قال: لا تدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم، أن يصيبكم ما أصابهم، إلا أن تكونوا باكين، ثم قنع رأسه وأسرع السير حتى أجاز الوادي. (صحيح البخاري، المغازي، باب: نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر، رقم الحديث: ۴۴۲۰-۴۴۱۹).

قوله: إلاأن تکونوا باکین: دَدې جملې په ذريعه په هغه ځايونو کښې په ژړا سره اودَ عبرت حاصلولو سره دَ داخليدو اجازت ورکړې شو چه که چرې داسې داخل شئ نو مباح دی. اودا جمله په دې خبره باندې هم دلالت کوی چه په دغه ځائی کښې اذا شوې مونځ فاسدېږی نه.(١)

قوله: باکين: دا ژړل په هغوی باندې دَ شفقت دَ وجې نه وی، يا دَ دې ويرې نه چه چرته دَ الله تعالی عذاب په مونږ باندې هم نازل نه شی.(٢)

حضرت مولانا شبيراحمد صاحب رحمه الله فرمائی چه "بکاء" نه مراد بکاء قلب دې. خو که ورسره بکاءعين هم وی نو نوره هم بهتر ده.(٣)

قوله: لايصيبکم ما أصابهم: داسې نه وی چه په تاسو باندې هم هغه عذاب راشی، کوم چه هغوی راګير کړی وو.

علامه خطابی رحمه الله چه فرمائی دَدې حديث معنی داده چه هغه سړی چه دَ يو داسې قوم په علاقو کښې داخل شی په کوم چه دَ الله تعالی عذاب نازل شوې وی او په هغه باندې هلته دَ داخليدو په وخت دَ عبرت، ويرې او دَ ژړا آثار ښکاره نه شی نو هغه ډير سخت زړه والا دې. اودَ خشوع په اعتبار سره ډير دَ کمی والا دې. دَ ويرې او دهشت اثر نه قبلوی، نو په داسې حالت کښې ويره ده چه داسې سړې هم هغه عذاب راګير کړی کوم چه په هغه کلی والو باندې راغلې وو.(٤)

قوله: لا يصيبکم ما اصابهم، باندې يوشبه اودَ هغې جواب: حضرت مولانا شبيراحمد رحمه الله فرمائی چه که چرې شبه اوکړې شی چه په امت محمديه باندې دَ داسې قسم عذاب دَ نه راتلو وعده کړې شوې ده. نو اوس خودَ دغه طرف نه امن او تسلی ده نو بيا حضور پاک ﷺ داخنګه فرمائيلی دی چه "لايصيبکم ما أصابهم"؟

نو ياد لرئ چه اولاً خودغه وعده وغيره هم هغه چا ته هر وخت مستحضر وی دَ چا په زړه باندې چه دَ الله تعالی دَ ويرې تسلط نه وی ګنی دَ ويرې دَ غلبې په وخت دا ټولې وعدې يادې نه وی (اوښکاره خبره ده چه دَ نبی پاک ﷺ په زړه باندې هروخت مکمل غلبه وه). دې نه علاوه وعده دَدې خبرې ده چه عام عذاب داسې راشی چه ټول امت هلاك شی داسې به نه کيږی. باقی په يو خاص خطه يا جماعت باندې راتلې شی. چنانچه هم پخپله په حديث کښې دی چه په دې امت کښې به خسف هم وی او مسخ هم.(٥)

---

١) عمدة القاری: ۲۸۲/٤.

٢) إرشاد الساری: ٤۳٤/١.

۳) فضل الباری: ١٤۷/۳.

٤) أعلام الحديث للخطابی: ۳۹٤/١.

٥) فضل الباری: ١٤۸/۳-١٤۷.

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه حضورپاك هغه عذاب نازليدو والا ځائې کښې راکوز نه شو، دَ کوم چه لا زمی خاصه ده چه کله ئې هلته حصاريدل مناسب اونه گڼړل نو هلته مونځ کول خو ډيره لرې خبره ده. يعنی عدم نزول مستلزم دې عدم صلاة ته، او عدم صلاة په وجه دَ کراهت دې. او دا باب هم دَ کراهت دَ بيانولو دَپاره قائم کړې شوې دې.[۱]

دَ حديث شريف نه مستنبط شوی احکام او اداب: دَدې حديث شريف نه چه کوم احکام مستنبط کيږی دَ هغې نه بعضې دلته نقل کولې شی:

① په کومو علاقو کښې چه دَ الله تعالی عذاب نازل شوې وی هغه ځايونه خپل وطن نه دی جوړول پکار.[۲]

② داسې علاقونه ډير په تيزئی سره بغيردَ ايساريدو تيريدل پکاردی.[۳]

③ که چرته تلل وی نو دَ عبرت حاصلولو سره په ژړا سره، اودَ زړه په ويرې سره تلل پکار دی.[۴]

④ په دې حديث شريف کښې انسان له دَ مراقبې طرف ته رغبت ورکړې شوې دې.[۵]

۲۲ - بَابُ: الصَّلاَةِ فِي الْبِيْعَةِ

داباب دې په گرجاگهر کښې دَمونځ کولوباره کښې

دَ ترجمة الباب تشريح: قوله: الْبِيْعَةِ، دَ عيسايانودَ عبادت ځايی ته گرجاگهر وائی. اودې ته په عربی کښې "الْبِيْعَةِ" وائی دَ باء په کسرې سره.[۶]

"بيعة" او "کنيسه" کښې فرق: "الْبِيْعَةِ" دَ نصاریٰ عبادت خانې ته وائی اودَدې جمع "البيع" راځی. او "کنيسة" دَ يهودو عبادت خانې ته وائی اودَدې جمع "الکنائس" ده. بله دا چه اهل لغت دَ عيسايانو او يهوديانو دواړو عبادت خانودَ پاره دَ "البيعة" لفظ هم استعمالوی.[۷]

په دې تشريح سره دَدې اشکال هم جواب اوشو چه په ترجمة الباب کښې خو "الْبِيْعَةِ" ذکر دې او په حديث کښې دَ "کنيسة" ذکر دې ځکه چه دَ البيعة والکنيسة استعمال دَ يهودو او

---

[۱] عمدة القاري: ۲۸۱/٤.
[۲] فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/٤.
[۳] فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/٤.
[۴] فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/٤.
[۵] التوضيح لابن الملقن: ۵۰۲/۵ فتح الباري: ۶۸۷/۱.
[۶] مختار الصحاح، ب ی ع: ۴۳/۱. القاموس الفقهی، حرف الباء: ۴۶/۱.
[۷] طلبة الطلبة في الاصطلاحات الفقهية، کتاب اللقطة: ۹۳/۱. المخصص لابن سيده، الأصنام: ۶۷/٤. تاج العروس، ب ی ع: ۳۶۹/۲۰.

نصاري دواړو عبادت خانو باندې کیږي.

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله مذکوره باب قائمولو سره دا خودل غواړي چه کهٔ دَ نصاري په معبد کښې تصويرونه وغيره وي نو هلته مونځ ادا کول مکروه دی او که چرته هلته داسې څهٔ نه وي نو څهٔ حرج نشته دې. (۱)

دَ حضرت گنگوهی رحمه الله رائې: حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چه کیدې شی چه دَ امام بخاری رحمه الله مراد دَدې باب نه دا وی چه که په دغه (معبد نصاری) کښې معصیت لکه شرك بالله، تصويرونه او قبرونه وغيره نه وي نو بغيرد کراهتهٔ په دې کښې مونځ کول جائز دی او که په دې کښې دَ مذکوره څيزونونه څهٔ وي نو مونځ به مکروه وی. آثار او روايات کوم چه په دې باب کښې راغلی دی دَ هغې سره دَدې معنې مطابقت واضح دې، ځکه چه دَ دغه تصويرونو وجود او دَ تصويرونو ساتل دَ هغوی دَ پاره دَ لعنت سبب جوړ شو. بيا به دغه څيز دَ هغه خلقو دَ پاره هم دَ لعنت سبب جوړيږی چه هلته هغوی سره په عبادت کښې شريك وی. اګرچه لعنت به دَدې څيزونو په جوړونکو او ساتونکو باندې زيات سخت وی په مقابله دَ هغه مسلمانانو څوك چه هلته مونځ وغيره کوی. (۲)

سابقه يو باب سره تعارض اودَ هغې حل: اشکال دادې چه دې باب او وړاندې تيرشوی باب کښې تعارض دې. داسې ځان پوهه کړئی چه وړاندې تيرشوی يو باب "من صلى وقدامه نار أو تنور" کښې بيان شو چه کهٔ دَ مونځ گذار مخې ته اور وغيره وی ليکن دَ دغه مونځ گذار دَ دغه مونځ نه مقصود صرف دَ الله تعالى رضا وی نو په داسې صورت کښې مونځ ادا کولو کښې څهٔ حرج نشته دې. خو په دې باب کښې دَ غير مسلمو عبادت خانه کښې صرف دَ تصوير دَ وجې نه مونځ ادا کول دَ مکروه کيدو بيان دې؟

دَدې تعارض دا جواب ورکړې شوې دې چه دغه وړاندې تير شوی باب کښې دَ مونځ مکروه کيدو وجه دا وه چه هلته دَ مونځ گذار مخې ته دَ اور وغيره کيدو تعلق دَ هغه په اختيار سره نه وو يعنې دَ مونځ گذار دَ اختيار نه بغير دَ اور وغيره دَ مخې ته کيدو په صورت کښې دَ هغه مونځ گذار په مونځ کښې څهٔ کراهت رانغلو ځکه چه دَ هغه نيت دَ الله تعالى دَ پاره دَ مونځ کولو وو. او په دې باب کښې دَ قصد او ارادې دخل دې لکه چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل مونږ به ستاسو عبادت خانو ته نه داخليږو، لهذا اوس هيڅ تعارض باقی پاتې نه شو. (۳)

ړومبې تعليق: وَقَالَ: عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: إِنَّا لَا نَدْخُلُ كَنَائِسَكُمْ مِنْ أَجْلِ التَّمَاثِيلِ الَّتِي فِيهَا الصُّوَرُ.

دَ تعليق ترجمه: او حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چه مونږ به ستاسو ګرجاګهرو کښې هغه دَ

---

(۱) عمدة القاري: ۲۸۳/٤.

(۲) لامع الدراري: ۱۷۱/۱-۱۷۰. الأبواب والتراجم: ۲۱۶/۲.

(۳) فتح الباري: ۶۸۸/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/٤.

تماثیلو یعنی تصویرونو د وجې نه نه داخلیږو کوم چه هلته وی.

دَ تعلیق تخریج: دا تعلیق موصولاً المصنف لبعدالرزاق کښې نقل کړې شوې دې چه کله حضرت عمر ﷺ دَ ملك شام ته راغلو نو يو نصرانی سړی دَ هغه دَ پاره خوراك تیار کړو او هغوی ته ئی دعوت ورکولو سره اووئیل ای عمر! زه غواړم چه تاسو ماسره تشریف راوړئی او تاسو سره دَ خپلو ملګرو ماله راشئ او ماته عزت راکړئ. هغه سړې دَ نصاری لوئی پادری وو. حضرت عمر ﷺ جواب ورکړو چه مونږ ستاسو ګرجو ته دَ دغه تصویرونو دَ وجې هم نه داخلیږو کوم چه هلته موجود دی. (۱)دَ عیسایانو دَ دغه لوئی پادری نوم قسطنطین وو. کوم چه حضرت مسلمه بن عبد الله الجهني ﷺ کیخودې وو. (۲)

دَ تعلیق تشریح:

قوله: كنائسكم: په دې حدیث شریف کښې "كنائسكم" په خطاب سره دې خو دَ اصیلی په روایت کښې "كنائسهم" دَ غائب په ضمیر سره دې. (۳)

حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل چه مونږ ستاسو په کنیساؤ کښې نه داخلیږو. دَ کنیسه معنی پورته واضحه کړې شوې ده چه دَ یهودو دَ عبادت خانود پاره استعمالیږی. او دَ نصاری په عبادت خانو باندې هم ددې اطلاق کیږی.

قوله: التی فیها: دا جمله دَ التماثیل صفت جوړیږی. او الصور به مکسور وئیلې شی کوم چه ب دَ التماثیل دَ پاره بدل شی. او یا به عطف بیان. پورته دَ تعلیق چه کومه ترجمه کړې شوې د دغه ترکیب په خیال کښې ساتلو سره کړې شوې ده. (۴) خو ددې جملې په ترکیب کښې نو احتمالات هم موجود دی. (۵)

دَ تعلیق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: ددې اثر دَ ترجمة الباب سره مطابقت په دې اعتبار سر دې چه دَ حضرت عمر ﷺ دَ نصاری په کنیسه کښې نه داخلیدل دَ هغه تصویرونو دَ وجې و کوم چه په هغې کښې موجود وو. که چرې هلته تصویرونه نه وې نو دَ هغه په دغه کنیسه

---

(۱) عبدالرزاق عن معمر عن أيوب عن نافع عن أسلم أن عمر حين قدم الشام، صنع له رجل من النصارى طعام وقال لعمر: إنى أحب أن تجيئنى، وتكرمنى أنت وأصحابک، وهو رجل من عظماء النصارى، فقال عمر: إنا ندخل كنائسكم من أجل الصور التى فيها يعنى: التمائيل. (المصنف لعبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة ف البيعة، رقم الحديث: ۱۶۱۱، ۱/۴۱۲-۴۱۱).

(۲) فتح البارى: ۱/۶۸۸.

(۳) فتح البارى: ۱/۶۸۸. عمدة القارى: ۴/۲۸۴.

(۴) فتح البارى: ۱/۶۸۸. عمدة القارى: ۴/۲۸۴.

(۵) هغه دا دی چه "التی فیها الصور" جمله اسمیه ده. داسې چه "الصور" به مبتداء مؤخروی او "فیها" خ مقدم دې. دَ ها ضمیر مرجع به "الکنائس" وی. دا پوره جمله به دَ موصول دَپاره صله شی. او موصول به خپلې صلې سره دَ "الکنائس" دَپاره صفت شی نه چه دَ "التماثیل" دَپاره، ځکه چه په دې سره په معنی کښ فساد راځی. (فتح البارى: ۱/۶۸۸ عمدة القارى: ۴/۲۸۴).

داخليدو نه هيڅ څيز مانع نه وو. چنانچه په دې صورت کښې به هغه هلته مونځ هم ادا کولې ځکه چه څه مانع نه وو. او په دې صورت کښې به هلته د هغه په مونځ اداکولو کښې څه کراهت هم نه وو.(۱)

د دې خبرې تائيد د هغه اثر نه کيږي کوم چه ابن ابی شيبه رحمه الله په المصنف کښې ذکرکړې دې چه کله اهل نجران مسلمانان شو نوهغوی حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليکلو چه مونږ دلته د ګرجاګهر نه زيات صفا اوښکلې زمکه نه بيامومو (نو آيا مونږ دلته مونځ ادا کړو؟) حضرت عمر رضي الله عنه هغوی ته اوليکل چه هلته (صفائی کولو سره) اوبه چنړکاؤ کړئی او مونځ اداکړئی.(۲)

دويم تعليق: وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُصَلِّي فِي الْبِيْعَةِ، إِلَّا بِيْعَةً فِيهَا تَمَاثِيلُ.

د تعليق ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به په ګرجاګهر کښې مونځ ادا کولو سوا د هغه ګرجې چرته چه به صورتونه يعنې تصويران وو.

د تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمه الله تغليق التعليق کښې ليکلی دی چه ابو القاسم البغوی رحمه الله دا اثر موصولاً نقل کړې دې. وئی ګورئی: «عبيد الله العيشي ثنا العيشي ثنا عبد الواحد بن زياد ثنا خصيف عن مقسم مولى ابن عباس قال كان ابن عباس إذا دخل الكنائس التي فيها الصور والتماثيل لم يصل فيها وخرج» دارنګ دا تعليق امام بغوی رحمه الله په الجعديات کښې هم موصولاً نقل کړې دې. او په هغې کښې دا اضافه هم ده: "فإن كان فيها تماثيل خرج فصلى في المطر". وئی ګورئی: «ثنا على بن الجعد ثنا شريك عن خصيف عن مقسم عن ابن عباس أنه كان يصلي في البيع مالم يكن فيها تماثيل، فإن كان فيها تماثيل خرج فصلى في المطر».(۳)

د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت: د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چه په داسې ځايونوکښې د مونځ د کراهت اثبات کيږي.

حديث باب رومبی حديث [حديث نمبر ۴۲۴]

۴۲۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ ذَكَرَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَنِيسَةً رَأَتْهَا بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ يُقَالُ لَهَا مَارِيَةُ، فَذَكَرَتْ لَهُ مَا رَأَتْ فِيهَا مِنَ الصُّوَرِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم » - أُولَئِكَ قَوْمٌ إِذَا مَاتَ فِيهِمُ الْعَبْدُ الصَّالِحُ - أَوِ الرَّجُلُ الصَّالِحُ - بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، أُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ.(۴)

---

۱) عمدة القاري: ۲۸۴/۴.

۲) حدثنا أبوبكر قال: حدثنا سهل بن يوسف، عن حميد، عن أبي بكر، قال: "كتبتُ إلى عمر من نجران: لم يجدوا مكانا أنظف ولا أجود من بيعة، فكتب: انضحوها بماءٍ وسِدر وصلوا فيها . (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، الصلاة في الكنائس والبيعة، رقم الحديث: ۴۸۶۱، ۴۲۳/۱)".

۳) تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في البيعة: ۲۳۳/۲ فتح الباري: ۶۸۸/۱ عمدة القاري: ۲۸۴/۴.

۴) مر تخريجه تحت باب: هل تنبش قبور مشركي الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد، رقم الحديث: ۴۱۷.

دَ حديث ترجمه : دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه حضرت ام سلمه رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته دَ يوې ګرجې ذکرا وکړو کومه چه هغې په حبشه کښې ليدلې وه. کومې ته چه به ماريه وئيلې کيدل. بيا هغوی (حضرت ام سلمه رضي الله عنها) رسول الله ﷺ ته دَ هغه تصويرانو ذکر اوکړو چه په هغه ګرجه کښې ئې ليدلی وو. نورسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه په هغه خلقو کښې چه به يو نيك بنده (يائې داسې اوفرمائيل چه) يو بنده به مړ شو نو دغه خلقو به دَ هغه په قبر باندې جمات جوړولو او په هغې کښې به ئې دغه تصويرونه جوړول. دا خلق دَ الله تعالی په نيز بدترين خلق دی.

تراجم رجال: دَدې حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① **محمد** رحمه الله: دا ابو عبدالله محمدبن سلام بن الفرج البيکندی رحمه الله دې. په دې سند کښې دَدې خبرې تصريح نشته دې چه دا راوی چه دَ ټولونه وړاندې دې "محمد" دا کوم يو دې؟ چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن سکين رحمه الله په نسبت سره دا نقل کړې دی چه دا محمدبن سلام دې.[1] دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: "أنا أعلمكم بالله"، وأن المعرفة فعل القلب لاندې تيرشوی دی.[2]

② **عبدة** رحمه الله: دا عبدة بن سليمان بن حاجب بن زراره کلابی کوفی رحمه الله دې. بعضې خلقو وئيلی دی چه دَ دوی نوم عبدالرحمن دې او عبده دَدوی لقب دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: "أنا أعلمكم بالله"، وأن المعرفة فعل القلب لاندې تيرشوی دی.[3]

③ **هشام بن عروه** رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبيربن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلی احوال کتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوی دی.[4]

④ **ابيه** رحمه الله: دا عروه بن زبير بن عوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحي، دويم حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب الإيمان باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی.[5]

⑤ **حضرت عائشه** رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابی بکر صديق رضي الله عنهما و رضي الله عنه ده. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحي، دويم حديث لاندی تير شوی دی.[6]

---

[1]) فتح الباري: ۶۸۸/۱.
[2]) كشف الباري: ۹۳/۲.
[3]) كشف الباري: ۹٤/۲.
[4]) كشف الباري: ۲۹۱/۱، ٤۳۲/۲.
[5]) كشف الباري: ۱/۲۹۱، ٤۳۶/۲.
[6]) كشف الباري: ۱/۲۹۱.

دَ حدیث شرح: دَمذکوره حدیث مکمل تشریح وړاندې پنځه ابوابه مخکښې باب: هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها مساجد، رقم الحدیث: ۴۲۸ تیره شوې ده.

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَمذکوره حدیث شریف دَترجمة الباب سره مطابقت دَ حدیث دَدې جملې: "بنوا علی قبره مسجدا وصوروا فیه تلك الصور" په وجه دې ځکه چه ترجمة الباب دې "الصلاة فی البیعة" اودا خبره تیره شوې ده چه په ګرجه کښې دَ مونځ کراهت په هغه صورت کښې دې کله چه په هغې کښې تصویرونه وی.[1]

حدیث باب (دویم حدیث):

دَ نسخو فرق: دَ کشف الباری دَمتن دَ پاره چه کومه نسخه بنیاد جوړه کړې شوې ده هغه دَ الدکتور المصطفی دیب البغا نسخه ده. په دې نسخه کښې دَدې حدیث شریف نه مخکښې دَ "باب" عنوان نشته دې. خودَ صحیح بخاری په نورو نسخوکښې او زمونږ په هندی نسخوکښې هم په دې مقام باندې یعنی دَدې حدیث نه وړاندې لفظ باب موجود دې. اګرچه دَدې باب هیڅ عنوان نه دې قائم کړې شوې لیکن دا باب بغیردَ ترجمې موجود دې.

دَدې باب فی الجمله دَ ماقبل باب سره تعلق دَ قائم مقام فصل دې. دَ دواړو ابوابو دَ اشتراك وجه دا ده چه دَ انبیاء کرامو علیهم السلام قبرونه جماتونه جوړولو نه منع کړې شوې ده. لکه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دا بیانول غواړی چه "صلاة فی البیعة" مطلقًا مذموم دی که په هغې کښې تصویر وی اوکه نه وی.[2]

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دویم غرض دادې چه دَ بابِ سابق نه ئې صلاة فی معابد النصاری ثابت کړې وو او دې باب سره صلاة فی معابد الیهود ثابتوی او هم دغه زما رائې ده. په باب سابق کښې د تصویرونو ذکر دې او په دې باب کښې دَ تصویرونو ذکرنشته دې.

بل دا چه په مخکینی باب کښې دَ نصاری دَ عبادت خانې ذکر وو په کومه کښې چه تصویرونه وی او دلته دَ یهودیانو دَ عبادت خانې ذکر دې په کوم کښې چه تصویرونه نه وی. لکه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دَ عموم طرف ته اشاره کړې ده. په دې معنی چه دَ یهودو او نصاری دَ عبادت په ځایونو کښې که تصویرونه وی اوکه نه وی په هرصورت په دې کښې مونځ مکروه دې. دَ باب سابق نه دَ امام مالك رحمه الله دَ مذهب تائید کیږی اودَدې باب نه دَ جمهورو دمسلك تائید کیږی.[3]

---

[1] عمدة القاری: ۲۸۴/۴.

[2] فتح الباری: ۶۸۹/۱ عمدة القاری: ۴/۲۸۵-۲۸۴.

[3] الأبواب والتراجم: ۲۱۷/۲. سراج القاری: ۲۵/۲. علامه فخرالدین احمد صاحب رحمه الله فرمائی: زمونږ خیال دادې چه امام بخاری رحمه الله په سابقه باب کښې دا بیان کړې دې چه دَ یهودیانو او نصاری په عبادت خانو کښې دَ مونځ کولو دَ کراهت وجه داده چه هلته مجسمې او تصویرونه لګیدلې وی. ګنی دَ اصل په اعتبار سره هرخائې کښې مونځ جائز دې. "جعلت لی الأرض مسجدا" په دې وجه دَ اصل په اعتبار سره ....

[حديث باب: حديث نمبر ۴۲۵]

۴۳۵و۴۳۶-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ عَائِشَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (۱) قَالَا لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ بِهَا كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ، فَقَالَ وَهُوَ كَذَلِكَ «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ.» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا.

د حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه كله د نبى كريم ﷺ آخرى وخت راغلو نو حضورپاك به بار بار خپل څادر مبارك په خپل مخ مبارك باندې اچولو. بيا چه به ئى كله دَدې د وجې ګرمى محسوسوله نو دا به ئى دَ خپل مخ مبارك نه اخوا كولو. حضورپاك هم دَدې اضطراب په حالت كښې وو چه ارشاد ئى اوفرمائيلو: په يهودو او نصارىٰ دې دَ الله تعالى لعنت وى هغوى دَ خپلو انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړ كړل «راوي وائى چه» حضورپاك دَ هغوى دَدې عمل نه ويرول كول

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول شپږ راويان دى:

...... خو مونځ صحيح كيدل پكاردى. ليكن دَ تصويرونو په بنياد باندې په دغه عبادت خانو كښې دَ مونځ نه منع كړې شوې ده. اوس امام بخارى رحمه الله ترقى كولو سره د خودل غواړى چه دَ منكراتو دَ موجودګۍ د وجې د مونځ منع والې صرف د يهوديانو او د نصارىٰ د عبادت ځايونو سره خاص نه دې بلكه كه د مسلمانانو په جمات كښې هم څه داسې صورت پيدا كړې شى مثلاً دا چه په جماتونو كښې قبرونه په ښكاره توګه اوساتلې شى نو چونكه په جمات كښې دَ قبر ساتل يو دَ لعنت قابل فعل دې په دې وجه كه چرته داسې صورت پيدا شى نو په دغه جماتونو كښې به مونځ كول هم دَ كراهت نه خالى نه وى. لكه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيان كړل چه په جماتونو كښې قبرونه ساتل هم داسې دى لكه دَ يهوديانو او نصارىٰ په عبادت خانو كښې چه تصويرونه وى ځكه چه د جمات باره كښې صفا ارشاد فرمائيلې شوې دې: ﴿وَأَنَّ الْمَسٰجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوْا مَعَ اللّٰهِ أَحَدًا﴾ [سورت الجن:۱۸] (او دا جماتونه دَ الله تعالى دَ ذكر د پاره دى نو الله تعالى سره بل څوك مه رابلئ). په دې وجه په جماتونو كښې دَ چاخاص يا دَ عام قبر دباقى ساتلو جواز نشته دې. البته كه دَ قبرونو نه څه راتاؤ كړې شى او هغه دَ جمات نه جدا كړې شى نو ګنجائش شته دې.

بهر حال امام بخارى رحمه الله باب بغيردَ ترجمې قائمولو سره واضحه كړه چه كه په جماتونو كښې قبرونه باقى اوساتلې شو نو په دې كښې هم مونځ مكروه دې. دغه شان دلته ترجمۂ جديده داسې منعقد كيدې شى، باب: كراهية الصلاة فى المساجد التى فيها قبور. (ايضاح البخارى: ۳/۱۸۶-۱۸۵).

(۱) أخرجه البخارى أيضا فى الجنائز. باب: ما يكره من اتخاذ المساجد على القبور. رقم الحديث: ۱۳۳۰، وفى أحاديث الأنبياء، باب: ما ذكر عن بنى إسرائيل، رقم الحديث: ۳۴۵۴-۳۴۵۳ وفى المغازى، باب: مرض النبى صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث:۴۴۴۳،۴۴۴۱ وفى اللباس، باب: الأكسية والخمائص، رقم الحديث: ۵۸۱۵، ۵۸۱۶. ومسلم فى صحيحه، فى المساجد، باب: النهى عن بناء المساجد على القبور واتخاذ الصور فيها، رقم الحديث: ۵۳۱. والنسائى فى سننه، فى المساجد، باب: النهى عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ۷۰۳. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى وجوبها أداء وقضاء، الفصل السادس: فى شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فى أمكنة الصلاة، النوع الثانى: الأمكنة المكروهة، رقم الحديث: ۳۶۷۰، ۵/۴۷۳.

① ابو اليمان رحمه الله: دا ابو اليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى: كتاب بدء الوحى، الحديث السادس لاندې تير شوى دى. [1]

② شعيب رحمه الله: دا ابو بشر شعيب بن ابى حمزه القرشى الاموى رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى: كتاب بدء الوحى، الحديث السادس لاندې تير شوى دى. [2]

③ زهرى رحمه الله: دا محمد بن مسلم، بن شهاب الزهرى رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ دريم حديث لاندې تير شوى دى. [3]

④ عبيد الله بن عبد الله بن عتبه رحمه الله: دا عبيد الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى: كتاب بدء الوحى، الحديث الخامس او تفصيلى احوال كتاب العلم، باب: متى يصح سماع الصغير لاندې تير شوى دى. [4]

⑤ عائشه رضي الله عنها: دا ام المؤمنين زوجهٔ رسول، بنت ابى بكر صديق حضرت عائشه رضي الله عنها ده. دَ دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ دويم حديث لاندې تيرشوى دى. [5]

⑥ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما: دا حضرت عبد الله بن عباس بن عبد المطلب رضي الله عنهما دي. دَدوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى څلورم حديث لاندې او تفصيلى حالات كتاب الإيمان، باب: كفران العشير، وكفر دون كفر لاندې تيرشوى دى. [6]

دَ حديث شرح:

قوله: أن عائشة وعبد الله بن عباس قالا: لما نَزَل برسول الله صلى الله عليه وسلم، طفِقَ يطرَح خَمِيصةً له على وجهه:

يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها او ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل كله چه دَ نبى كريم ﷺ آخرى وخت راغلو نو حضورپاك به بار بار خپل څادر په خپل مخ مبارك باندې اچولو.

قوله: لما نَزَل: دَ ابى ذر دَ روايت مطابق دادَ معروف صيغه ده او فاعل ئى محذوف دې كوم چه "الموت" دې. اودَ ابى ذر دَ نسخې نه علاوه نسخوكښې دا دَ مجهول صيغه ده. نائب فاعل به په دې صورت كښې هم الموت محذوف وى. [7]

---

[1] كشف البارى: ١/ ٤٧٩.

[2] كشف البارى: ١/ ٤٨٠.

[3] كشف البارى: ١/ ٣٢٦.

[4] كشف البارى: ٣/ ٣٧٩، ١/ ٤٦٦.

[5] كشف البارى: ١/ ٢٩١.

[6] كشف البارى: ١/ ٤٣٥، ٢/ ٢٠٥

[7] التوضيح لابن الملقن: ٥/ ٥٠٧، فتح البارى: ١/ ٦٨٩، عمدة القارى: ٤/ ٢٨٥.

قوله: طَفِقَ: دا دَ جعَل په معنیٰ دي.(۱)

قوله: الخَمِیصَةً: داسې څادر په کوم باندې چه نقش ونګار شوې وی. هغې ته "الخمیصة" وائی.(۲)

قوله: غتم بها کشفها عن وجهه، فقال: وهوکذلك: بیا چه به ئې دَدې دَ وجې ګرمی محسوسوله نودا به ئې دَ خپل مخ مبارك نه اخوا کولو. حضورپاك هم دَدې اضطراب په حالت کښې وو چه ارشاد ئې اوفرمائیلو

قوله: اغتم: مراد دادې چه کله به ئې ګرمی او ویره محسوسوله.(۳)

قوله: وهوکذلك: مراد دادې چه دَ ویرې او اضطراب هم په هغه حالت کښې وو. لکه څنګه چه دَ ویرې په حالت کښې یو سړې کله دَ خپل ځان نه کمبل او څادر وغیره اخوا کوی اوکله ئې اغوندی. هم دغه کیفیت دَ رسول الله ﷺ وو.

احتمال دادې چه دَ نبی پاك ﷺ دا کیفیت شروع کیدو په وخت حضرت ام سلمه رضی الله عنها او ام حبیبه رضی الله عنها دَ حبشې په زمکه باندې دَ لیدونکې ګرجې ذکرکړې وو او لکه چه نبی پاك ﷺ ته معلومه شوې وه چه دَ هغوی دا مرض به مرض الموت ثابتیږی اودا هم ویره پیدا شوه لکه څنګه چه په تیره زمانه کښې دَ نورو انبیاؤ قبرونو سره شوی دی داسې دَ هغوی قبر سره هم اونه کړې شی. په دې وجه حضورپاك دَ یهودو او نصاریٰ دَدې قبیح فعل دَ وجې لعنت کولوسره دَدې فعل قباحت او شناعت طرف ته اشاره اوکړه.(۴)

قوله: عنة الله علی الیهود والنصاري، اتخذوا قبور أنبیائهم مساجد: یعنی یهودیانو او نصاریٰ باندې دې دَ الله تعالیٰ لعنت وی، هغوی دَ خپلو انبیاؤ قبرونو جماتونه جوړکړل.

قوله: اتخذوا: دا جمله جملهٔ مستانفه ده چه دَ ماقبل جملې سبب نه جوړیږی. یعنی دَ لعنت دَ نازلیدلو سبب. لکه چه دلته مکالمه اوشوه چه په یهودو او نصاریٰ باندې دې دَ الله لعنت ولې نازل شی؟ نو حضورپاك جواب ورکړو چه هغوی دَ خپلو انبیاؤ قبرونز جماتونه جوړکړل.(۵)

قوله: "اتخاذ": نه مراد عام دې چه هغوی په شروع کښې قبرونه دَ سجدو ځایونه جوړکړل. یا دَ یهودو اتباع کولوسره ئې قبرونه دَ سجدو ځائی جوړکړی وی، دواړه مراد دی. چنانچه ددې بدکار شروع یهودیانو کړې وه اونصاریٰ دَ هغوی تابعداری اوکړه. او په دې کښې هیڅ شك نشته چه نصاریٰ به داسې دَ ډیرو انبیاؤ تعظیم کولو دَ چا تعظیم چه به یهودیانو کولو.(۶)

قوله: یُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا: (راوی وائی چه) حضورپاك دَ هغوی دَ هغه عمل نه ویرول کول

---

(۱) التوضیح لابن الملقن: ۵۰۷/۵. فتح الباری: ۶۸۹/۱. عمدة القاری: ۲۸۵/۴.

(۲) التوضیح لابن الملقن: ۵۰۷/۵. فتح الباری: ۶۸۹/۱. عمدة القاری: ۲۸۵/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۸۹/۱. عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۸۹/۱. عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۶) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

قوله: يُحَذِّرُ ما صَنَعُوا: دا هم دماقبل كلام نه جدا يو مستقل كلام دې. كوم چه د حديث د راوي نه صادر شوې دې. او دا هم لكه د يوسوال جواب دې چه كله په هغه نازك وخت كښې چه مرض الموت وو حضورپاك د يهودو او د نصارئ د كار مذمت اوكړو او په هغوی ئې لعنت اوكړو نو په دې كښې څه حكمت وو؟ يا د دې څه وجه وه؟ نو راوي دحديث جواب وركړو چه د نبي كريم ﷺ د دې قول وجه دا ده چه حضورپاك خپل امت خبرداره كولو چه تاسو د هغوی په نقش قدم باندې تلو سره داسې مه كوئی.(١)

يواشكال اود هغې جواب: په دې مقام باندې يو اشكال پيدا كيږی چه حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو چه په يهودو او نصارئ دې د الله تعالى لعنت وی چه هغوی د خپلو انبياؤ قبرونه د سجدې ځائې جوړكړو. حالانكه دا خبره خو د يهودو باره كښې صحيح كيدې شي چه د هغوی ډير زيات انبياء دنيا ته راغلې ليكن د نصارئ خود عيسى عليه السلام نه پس بل څوك نبي نه دې راغلې ترديې چه رسول الله ﷺ مبارك مبعوث شو. نو بيا هغوی هم د يهوديانو سره د هغوی په قبيح فعل كښې شريك گرځول او د هغوی باره كښې داوينا څنگه صحيح كيږی چه هغوی هم د خپلو انبياؤ قبرونه د سجدو ځايونه جوړ كړی وو؟

د دې څو جوابونه وركړې شوی دی مثلاً:

① انبياء د جمع صيغه مجموعه د يهودو اونصارئ په مقابله كښې ده د كوم نتيجه چه به دا راوځی چه ټول انبياء به د يهودو مقابل راشی او د نصارئ مقابل به صرف هم يو نبي لهذا اشكال به ختم شی.(٢)

② نبي پاك عليه السلام چه كوم د انبياؤ ذكر كړې دې د دې نه مراد صرف انبياء نه دی بلكه انبياء او د هغوی كبار متبعين كوم چه صالحين وو دواړه مراد دی. (٣) د دې قول تائيد د صحيح مسلم د هغه حديث نه هم كيږی په كوم كښې چه نبي كريم ﷺ فرمائيلی دی چه هغوی د خپلو انبياؤ او خپلو صالحانو خلقو قبرونه د سجدو ځايونه جوړ كړی وو. البته نبي پاك عليه السلام صرف د انبياؤ ذكر اوكړو. (٤)

③ أصالةً دا كار خو به هم يهوديانو كولو اوهم هغوی د دغه مشركانه بدعمل اصلی موجد دی. ليكن نصارئ د هغوی دا كار بد اونه گڼړلو اوهغوی هم د يهوديانو سره ملاؤ شو او د هغوی اتباع ئې كوله په دې وجه په لعنت كښې د يهودو سره نصارى هم شريك كړې

---

(١) فتح الباري: ٦٨٩/١. عمدة القاري: ٢٨٦/٤.

(٢) فتح الباري: ٦٨٩/١.

(٣) فتح الباري: ٦٨٩/١.

(٤) عن عبدالله بن الحارث النجراني، قال: حدثني جندب، قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم قبل أن يموت بخمس، وهو يقول: إني أبرا إلى ا لله أن يكون لي منكم خليل، فإن الله تعالى قد اتخذني خليلا، كما اتخذ إبراهيم خليلا، ولو كنت متخذا من أمتي خليلا لاتخذت أبابكر خليلا، الا وإن من كان قبلكم كانوا يتخذون قبور أنبيائهم وصالحيهم مساجد، ألا فلا تتخذوا القبور مساجد، إني أنهاكم عن ذلك. (صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب: النهى عن بناء المساجد على القبور واتخاذ الصور فيها والنهى عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٥٣٢).

شو.[1]

④ داخبره هم پوره نه ده منلې شوې چه دَ نبى كريم ﷺ او حضرت عيسىٰ عليه السلام په مينځ كښې بل څوك نبى نه دې راغلى لكه چه سورت ياسين كښې دى: ﴿ وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ۝ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ۝ ﴾ [يس: ١٣ - ١٤] اودَ هغوى په وړاندې دَ اهل قريه مثال بيان كړئى چه كله هلته رسولان اورسيدو، كله چه مونږ دَ هغوى طرف ته دوه اوليږل نوهغوى دوى دروغ اوګڼړل بيا مونږ دريم ليږلو سره هغه ته تقويت وركړو.

په دې آيت كښې دَ رسولانونه مراد دَ اهل انطاكيه دَ هدايت او لارخودنې دَپاره دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ طرف نه ليږلې شوى قاصدان مراد اخستې شوى دى. دكومو دَنومونه چه دَ حضرت كعب رحمه الله طرف ته دَ روايت منسوب كيدو سره بعضې مفسرينو صادق، مصدوق او شلوم يا شمعون ليكلى دى. په دې دَ وجه په دې اعتبار سره په نصارىٰ كښې هم دَ انبياؤ وجود تسليم كيدې شي. په دې صورت كښې دلعنت مصداق دَ يهودو سره سره نيغ په نيغه نصارىٰ هم جوړيږى.[2] ليكن په دې تقرير باندې اشكال هم پيدا كيږى چه دا خود الله تعالى رسولان نه وو بلكه دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام رسولان وو يعنى دَ هغوى دَ طرف نه دَ دعوت پيغام وركولو سره ليږلې شوى وو.[3]

ايا ښځه نبى كيدې شي؟: دې نه علاوه حافظ ابن حجر رحمه الله حضرت مريم عليها السلام لره هم په دې مقام باندې جواب وركړلو سره نبيه شمير كړې ده[4] خو دَ جمهورو مسلك په دې باره كښې هم دا دې چه هغه نبيه نه وه. بلكه ولية وه، ځكه چه نبوت دَ سړو سره مخصوص دې په ښځو كښې دَ نبوت سلسله نشته دې.[5]

دَ حديث دَ شريف ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت هم واضح دې دَ هيڅ قسم اشتباه نشته دې. هغه داسې چه كله يهود او نصارىٰ دَ خپلو انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړكړل نوهغوې به هلته عبادت كولو، مونځ به ئې كولو، اودَ دغه جماتونو نومونه هغوى ګرجې كيخودلې كوم ته چه "البِيَع" او "الكنائس" وائى. او بل طرف ته

---

[1]) فتح البارى: ٦٨٩/١.

[2]) ﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ﴾ ،قال وهب: اسمهما يوحنا وبولس، ﴿فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا﴾ يعنى فقوينا، ﴿بِثَالِثٍ﴾ ، برسول ثالث وهو شمعون، وقرأ أبوبكر عن عاصم: ﴿فَعَزَزْنَا﴾ بالتخفيف وهو بمعنى الأول كقولك: وشددنا، وشدّدنا، بالتخفيف والتثقيل، وقيل:أى: فغلبنا، من قولهم: من عزبز. وقال كعب الرسولان: صادق ومصدوق، والثالث شلوم، وإنما أضاف الله الإرسال إليه لأن عيسى عليه السلام إنما بعثهم بأمره تعالى، ﴿فَقَالُوا﴾، جميعا لأهل أنطاكية، ﴿إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ﴾. (تفسير البغوى، سورة يس، الآية: ١٤، ٧/١٢). (الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبى، سورة يس، الآية: ١٤، ٨/١٢٥). (البحرالمحيط، سورة يس، الآية: ١٤، ٩/٥٣)،

[3]) عمدة القارى: ٢٨٧/٤.

[4]) فتح البارى: ٦٨٩/١.

[5]) عمدة القارى: ٢٨٧/٤.

باب هم "الصلاة في البيعة" قائم كړې شوې دې. ([1])

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٤٢٦]

-٤٢٧ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ([2]) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ».

د حديث ترجمه: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه الله تعالى دې يهوديان هلاك كړي هغوى د انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړ كړل.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف سند كښې ټول پنځه راويان دى:

① **عبدالله بن مسلمه رحمه الله:** دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثى بصرى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى. ([3])

② **مالك رحمه الله:** دا امام مالك بن انس رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى د دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوى دې. ([4])

③ **ابن شهاب رحمه الله:** دا محمد بن مسلم، بن عبيدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهرى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دريم حديث لاندې تير شوى دى. ([5])

④ **سعيد بن المسيب رحمه الله:** دا مشهور تابعى سعيد بن المسيب بن حزن بن ابى وهب قرشى مخزومى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من قال إن الإيمان هو العمل لاندې تير شوى دى. ([6])

⑤ **ابوهريرة رضی الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوى دى. ([7])

---

[1]) عمدة القارى: ٢٨٥/٤.

[2]) أخرجه أبوداؤد فى سننه، فى الجنائز، باب: فى البناء على القبر، رقم الحديث: ٣٢٢٧. ومسلم فى صحيحه، فى المساجد، باب: النهى عن بناء المساجد على القبور، رقم الحديث: ٥٣٠. والنسائى فى سننه، فى الجنائز، باب: اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٢٠٤٧. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى وجوبها أداء وقضاء، الفصل السادس: فى شرائط الصلاة،ت الفرع الرابع: فى أمكنة الصلاة، النوع الثانى: الأمكنة المكروهة، رقم الحديث: ٣٦٧٠، ٤٧٢/٥.

[3]) كشف البارى: ٨٠/٢.

[4]) كشف البارى: ٢٩٠/١،٨٠/٢.

[5]) كشف البارى: ٣٢٦/١.

[6]) كشف البارى: ٨٠/٢.

[7]) كشف البارى: ١٥٩/٢.

د حديث شرح:

قوله: قاتل الله: په دې جمله کښې قاتل دَ باب مفاعله نه دَ فعل ماضی صیغه ده. لیکن په معنی دَ ثلاثی مجرد دې. یعنی دَ "قَتَلَ" په معنی دې او داسې کیږی. او معنی دا ده چه الله تعالی دې په هغوی باندې لعنت اوکړی، هغوې دې هلاك کړی. دَ قتال نه مراد په دې مقام کښې لعنت دې یعنی دَ رحمت نه لرې کیدل.[1] (باقی تشریح خو وړاندې تیره شوې ده)

۲۳-بَابٌ: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

دا باب دې د نبی اکرم ﷺ دَ قول: زما دَ پاره ټوله زمکه جمات او پاکونکې جوړه کړې شوې، باره کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد: په مخکښنو ابوابو کښې چه په کومو ځایونو کښې دَ مونځ دَ ادا کولو دَ کراهت بیان اوشو دَ هغې دَ جواز دَ پاره په توګه دَ دلیل دا باب قائم کړې شوې دې. چه کله حضور پاك "جعلت لى الأرض مسجدا وطهورا" فرمائیلی دی نو دَدې عموم لاندې ټول ځایونه راغلی دی چه په هر ځائی کښې مونځ جائز دې البته دَ بعضې عوارضو دَ وجې کوم چه وړاندې بیان کړی شوی، کراهت راځی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه په تیر شوو ابوابو کښې چه کومه دَ کراهت خبره تیره شوې ده هغه دَ تحریم دَپاره نه وه بلکه په خلاف اولی باندې محمول ده ځکه چه دې امت ته په مخ دَ زمکه په هره یوه حصه باندې دَ مونځ کولو اجازت ورکړې شوې دې. او دَ دې باب مقصد دادې چه که چرې یو سړې په مذکوره ځایونو کښې مونځ کوی نو دَ هغه مونځ به مکروه وی لیکن مونځ به ئې کیږی. دلیل دَ "جعلت لى الأرض مسجدا وطهورا" عموم دې.[2]

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۷]

۴۲۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا سَيَّارٌ - هُوَ أَبُو الْحَكَمِ - قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْفَقِيرُ قَالَ حَدَّثَنَا جَابِرُ[3] بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الأَنْبِيَاءِ قَبْلِي، نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلاَةُ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ ».

دَ حدیث ترجمه: حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه بیان کړې دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلې دې چه ماته پنځه څیزونه داسې راکړې شوی دی چه مانه مخکښې یو نبی ته هم نه دی ورکړې شوی. ① دَ یوې میاشتې په مسافت باندې زما رعب اچولو سره زما امداد اوکړې

[1] عمدة القاری: ۴/۲۸۶.
[2] الأبواب والتراجم: ۲/۲۱۷ سراج القاری: ۳/۲۷.
[3] مرتخریجه تحت کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸ رقم الصفحة: ۸۳.

شو. ② زما دَ پاره ټوله زمکه جمات او پاکونکې جوړه کړې شوه. زما دَ امت چه څوك دَ مونځ وخت رالاندې کړي نوهغه له پکاردی چه هم هلته مونځ اوکړي. ③ او زما دَپاره دَ غنیمت مال حلال کړې شو. ④ (سابقه) انبیاء به په خاص توګه باندې دَ خپل قوم طرف ته رالیږلې شو او زه دَ ټولو خلقو طرف ته مبعوث کړې شوی یم ⑤ اوماته دَ شفاعت حق راکړې شوې دې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی.

① **محمدبن سنان رحمه الله:** دا محمدبن سنان عوقلی باهلی بصری رحمه الله دې دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم الحدیث الأول لاندې تیر شوی دی. (١)

② **هشیم رحمه الله:** دا ابومعاویه هشیم بن بشیر بن قاسم واسطی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ٣٢٨ لاندې تیر شوی دی. (٢)

③ **سیار رحمه الله:** دا ابوالحکم سیار بن ابی سیار واسطی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ٣٢٨ لاندې تیر شوی دی. (٣)

④ **یزید الفقیر رحمه الله:** دا ابوعثمان یزید بن صهیب کوفي الفقیر رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ٣٢٨ لاندې تیر شوی دی. (٤)

⑤ **جابربن عبدالله رضی الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یرالوضوء إلا من المخرجین، من القبل والدبر لاندې تیر شوی دی. (٥)

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شریف مکمل اوتفصیلی شرح، دَ خصائص نبی ﷺ په تعداد کښې اختلاف اودَ هغې په مینځ کښې تطبیق کتاب التیمم کښې تیرشوې دې. هغه خاص دَ کتلو سره تعلق لری هغه دې اوکتلې شی. (٦)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حدیث شریف دَترجمة الباب سره مطابقت هم بالکل واضح دې چه په دواړو کښې "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" دَ اشتراك وجه ده.

......

(١) کشف الباری: ٣/٥٤-٥٣.
(٢) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة:٨٣.
(٣) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة:٨٨.
(٤) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة:٨٩.
(٥) کشف الباری، کتاب الوضوء ، باب: من لم یرالوضوء إلا من المخرجین، من القبل والدبر
(٦) کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ٣٢٨، رقم الصفحة: ٨٨ — ١٢٧.

۲۴- بَابٌ: نَوْمِ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب دي دَ ښځې په جمات کښې دَ اوده کيدو باره کښې

دَ ترجمة الباب مقصد: شيخ الحديث مولانا محمد زکريا صاحب کاندهلوي رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دوه ابوابه ترلي دي. يو "نوم المرأة في المسجد" او دويم "نوم الرجال في المسجد". په ظاهره دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَ دواړو بابونو نه جواز بيانول دي ځکه چه کوم روايات ذکرکړې شوي دي هغه په جواز باندې دلالت کوي. مگر "نوم المرأة" ئې په "نوم الرجال" باندې دَ اهتمام دَ وجې مقدم کړوځکه چه ښځه محل فتنه ده. په دې وجه ممکن دي چه دَ عدم جواز ويره وي نو امام بخاري رحمه الله دا مقدم کولو سره جواز واضح کړو او هم په دغه محل فتنه کښې دَ اخته کيدو دَ وجې دَ مالکيؤ مذهب دادې چه مطلقاً دَ ښځې په جمات کښې اوده کيدل جائز نه دي. وإن كانت عجوزة. او دَ ائمه ثلاثؤ په نيز جائز دي مگر خلاف اولى دي ځکه چه دَ فتنې محل دې او په نوم رجال کښې دَ امام مالك رحمه الله په نيز تفصيل دې فرمائي: که چرته دَ اوده کيدو ځائي دَ نائم نه وي نو په جمات کښې اوده کيدې شي او که بل ځائي وي نو اوده کيدل جائز نه دي. او دَ ائمه ثلاثؤ په نيز جائز دي مگر اولى دادي چه که چرته بل ځائي وي نو بهر دې اوده شي.(١)

په يوه خبره باندې په ښه شان سره پوهيدل پکاردي چه دَ امام بخاري رحمه الله چه کوم مقصد دې دَ هغې نه جواز خو ثابتيږي ليکن ددې دا مطلب هيڅ کله نه دې چه دَ امام صاحب رحمه الله دَ طرف نه دا ترغيب ورکولې شي چه دا کار کوئي. بلکه مطلب دادې چه دا امور دَ رخصت په درجه کښې دي که چرې داسې حالت جوړشي نو دَ فتنې نه دَ امن په صورت کښې دَ داسې کولو گنجائش شته.

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۸]

۴۲۹- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (٢) أَنَّ وَلِيدَةً كَانَتْ سَوْدَاءَ لِحَيٍّ مِنَ الْعَرَبِ، فَأَعْتَقُوهَا، فَكَانَتْ مَعَهُمْ قَالَتْ فَخَرَجَتْ صَبِيَّةٌ لَهُمْ عَلَيْهَا وِشَاحٌ أَحْمَرُ مِنْ سُيُورٍ قَالَتْ فَوَضَعَتْهُ أَوْ وَقَعَ مِنْهَا، فَمَرَّتْ بِهِ حُدَيَّاةٌ وَهُوَ مُلْقًى، فَحَسِبَتْهُ لَحْمًا فَخَطَفَتْهُ قَالَتْ فَالْتَمَسُوهُ فَلَمْ يَجِدُوهُ قَالَتْ فَاتَّهَمُونِي بِهِ قَالَتْ فَطَفِقُوا يُفَتِّشُونَ حَتَّى فَتَّشُوا قُبُلَهَا قَالَتْ

---

(١) تقرير بخاري شريف: ۱۶۳/۲. فرمائي په اعتبار دَ قياس دَ ښځې په جمات کښې اوده کيدل ناجائز کيدل پکار وو ځکه چه په دې سره يو خوبې پردگي کيږي بل دا هم ممکن دي چه حيض وغيره راشي په کوم سره چه دَ جمات دَ ناپاکه کيدلو انديښنه ده. دريم دا چه دَ فتنې سبب دې نو دَ امام بخاري رحمه الله مقصد ددې فتنو نه دَ امن په صورت کښې جواز ثابتول دي چه نفس نوم مرأة في المسجد کښې هيڅ حرج نشته دې. (الأبواب والتراجم: ۲۱۷/۲، سراج القاري: ۲۸/۲).

(٢) أخرجه البخاري أيضا في صحيحه، في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: أيام الجاهلية، رقم الحديث: ۳۷۳۵. وفي جامع الأصول، كتاب اللواحق، الفصل الرابع، في أحاديث منفرقة من كل نوع لا يضمها معنى، ولا يحصرها فن، وهي عشرة أنواع، نوع عاشر: متفرق، رقم الحديث: ۹۴۷۶، ۷۷۶/۱۱.

وَاللهِ إِنِّي لَقَائِمَةٌ مَعَهُمْ، إِذْ مَرَّتِ الْحُدَيَّاةُ فَأَلْقَتْهُ قَالَتْ فَوَقَعَ بَيْنَهُمْ قَالَتْ فَقُلْتُ هَذَا الَّذِي اتَّهَمْتُمُونِي بِهِ -زَعَمْتُمْ- وَأَنَا مِنْهُ بَرِيئَةٌ، وَهُوَ ذَا هُوَ قَالَتْ فَجَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَسْلَمَتْ. قَالَتْ عَائِشَةُ فَكَانَ لَهَا خِبَاءٌ فِي الْمَسْجِدِ أَوْ حِفْشٌ قَالَتْ فَكَانَتْ تَأْتِينِي فَتَحَدَّثُ عِنْدِي قَالَتْ فَلاَ تَجْلِسُ عِنْدِي مَجْلِسًا إِلاَّ قَالَتْ وَيَوْمَ الْوِشَاحِ مِنْ أَعَاجِيبِ رَبِّنَا أَلاَ إِنَّهُ مِنْ بَلْدَةِ الْكُفْرِ أَنْجَانِي قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ لَهَا مَا شَأْنُكِ لاَ تَقْعُدِينَ مَعِي مَقْعَدًا إِلاَّ قُلْتِ هَذَا قَالَتْ فَحَدَّثَتْنِي بِهَذَا الْحَدِيثِ.

د حديث ترجمه: حضرت عائشه ﷺ فرمائي چه د عربو د يوې قبيلې سره يوه حبشي وينځه وه. هغوی دا آزاده کړې وه مګر دا به هم د هغوی سره اوسيدله. هغه وائي چه يو ځل د هغوی جينۍ بهر اووتله، د هغې په بدن باندې د تسمو سور هاروو. دغه جينئي هغه پخپله اوويستلو يا هغه د دې نه پريوتلو. هلته يو تپوس تيريدو او دغه غورزيدلي هار ئې د غوښې ټکړه اوګڼړله په هغې راپريوتلو او يوړه. هغه خلقو هغه اولټولو مګر بيانه موندلې شو. (دغه) وينځې اووئيل چه د قبيلې والو په ما باندې (د غلا) الزام اولګولو. بيائي زما تلاشي واخستله تردې چه زما د شرمګاه ئې هم تلاشي واخستله. زه هم هغه خلقو سره ووم چه هم هغه تپوس هلته تير شو نو هغه هغه هار هلته اوغورزولو. (دغه) وينځې اووئيل هغه هار زمونږ مخې ته راپريوتلو. (هغه) وينځې اووئيل چه ما هغه خلقو ته اووئيل چه دا هغه هار دې د کوم چه تاسو په ما باندې د غلام الزام لګولې وو حالانکه زه د دې نه برې ووم. هغه هار دادې (ستاسو مخې ته) پروت دې.

حضرت عائشه ﷺ فرمائي چه (د دې واقعې نه پس) هغه وينځه رسول الله ﷺ له راغله او اسلام ئې قبول کړو نو هم په جمات کښې د هغې د پاره يوه خيمه يا جونګړه جوړه کړې شوه. حضرت عائشه ﷺ فرمائي چه هغه وينځه به ما له راتلله او ما سره به ئې خبرې کولې. خو چه هغه به کله هم راتلله نو په خبرو کښې به ئې دا شعر ضرور وئيلو (د کوم ترجمه چه داده) هار (د ورکيدو) ورځ زما د رب د عجائباتو نه ده، واورئې هم د دې (هار دې واقعې) ماله د کفرستان نه خلاصې راکړې دې. حضرت عائشه ﷺ فرمائي چه ما هغې ته اووئيل چه آخر څه خبره ده چه ته کله هم ماسره کينې نو دا خبره خامخا کوې؟ حضرت عائشه ﷺ او فرمائيل چه بيا هغې ماته دا واقعه واوروله.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي:

① عبيدالله بن اسماعيل رحمه الله: داعبيد بن اسماعيل قرشي عبادي کوفي رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباري، کتاب الحيض باب: نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض لاندې تير شوی دی. [1]

② ابواسامه رحمه الله: دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباري، کتاب العلم، باب: فضل من علم وعلم، لاندې تير شوی دی. [2]

---

[1] كشف الباري، كتاب الحيض، ص: ٣٩٨.

[2] كشف الباري: ٤١٤/٣.

④ هشام بن عروة رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام قرشي اسدي مدني رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ دويم حديث او تفصيلي احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوی دی.[1]

⑤ ابيه رحمه الله: دا عروه بن زبير بن عوام قرشي اسدي مدني رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دويم حديث لاندې او تفصيلي احوال كتاب الإيمان باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی.[2]

⑤ حضرت عائشه رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابى بكر صديق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دويم حديث لاندې تير شوی دی.[3]

دَ حديث شرح:

قوله: عن عائشة: أن وليدة كانت سوداء لحيّ من العرب: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه دَ عربو يوې قبيلې سره حبشى وينځه وه.

قوله: وليدة: معنى وينځه ده. دَ وليده اصل استعمال دَ ماشومې دَپاره كيدلو، بيا دَدې استعمال دَ وينځې دَپاره شروع شو. عام خبره ده چه كه وينځه دَ كم عمر وى او كه دَ ډير عمر وى، دَدې جمع الولائد ده.[4]

قوله: كانت سوداء: مراد دادې چه هغه غټه بنځه وه چه غنم رنګې وه. په كتابونو كښې دَ دغه وينځې دَ نوم، دَ هغې دَ قبيلې نوم اونه دَ هغه ماشومې نوم دَ چا هار چه ورك شوې وو هيڅ ذكر نشته.[5]

قوله: فكانت معهم، قالت: فخرجت صبية لهم، عليها وشاح أحمر من سيور: هغوى هغه آزاده كړې وه مګر هغه هم دَ هغوى سره اوسيدله. هغه وائى چه يو ځل دا ماشومه هغوى نه بهر اووتله دَ هغې په بدن باندې دَ تسمو سور هار وو.

قوله: قالت: فخرجت: په دې عبارت كښې دَ **قالت** فاعل حضرت عائشه رضي الله عنها ده او دَ **فخرجت** فاعل هغه "**الوليدة**" ده.[6]

---

[1]) كشف البارى: ١/٢٩١، ٢/٤٣٢.

[2]) كشف البارى: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦.

[3]) كشف البارى: ١/٢٩١.

[4]) النهايه فى غريب الحديث والأثر: ٥/٢٣٥، المكتبة الإسلامية، رياض. مختار الصحاح، و ل د: ١/٢٤٥. تاج العروس، و ل د: ٩/٣٣٣.

[5]) فتح البارى: ١/٦٨١ عمدة القارى: ٤/٢٨٨.

[6]) فتح البارى: ١/٦٩١.

قوله: صبیة لهم: په دې جمله کښې هم ضمیر د الحی طرف ته راګرځی. مراد دادې چه هغه جینئی هم دَدې قبیلې والو نه دَ یو کس وه. (۱)

قوله: وِشاحٌ: (په کسرې دَ واؤ او په ضمې دَ واؤ) دَ څرمنې هغه پټئ یا هغه بلټ کوم چه ښځه دَ تشی نه تیرولو سره په اوګه باندې اچوی او په هغې باندې غمی اوملغلرې ټکوالې شوې وی. دا لفظ دَ واؤ په همزې سره بدلول "إشاح" لوستل هم جائز دی. (۲)

قوله: سُیورٍ: هغه تسمه یا تار په کوم باندې چه څرمن ګنډلې شی. هغې ته سَیُر وائی دَدې جمع سُیُور استعمالیږی. (۳)

علامه عینی رحمه الله یو اشکال اودَ هغې جواب ذکرکړې دې چه دَدې لفظ "سیور" نه معلومیږی چه هغه پټئ دَ څرمنې وه په کوم چه ملغلرې ټکوالې شوې وې. نو بیا هغه ټپوس په دې باندې دَ غوښې ګمان څنګه اوکړو چه هغه ئې اوچت کړو او ویې یړو؟ نودَدې جواب دادې چه صفا خبره ده چه کله ئې په سره څرمن باندې پړقیدونکی ملغلرې اولیدلې نو ګمان ئې اوکړو چه چاقه تازه غوښه ده لهذا اوچت ئې کړو. (۴)

قوله: قالت: فوضعته، أووَقَع منها، فمرت به حُدَیّاةٌ وهوملقًی، فحسبته لحمًا فخطفته: دغې جینئ دا پخپله کوز کړو یا هغه دَدې نه پریوتلو، هلته یو ټپوس تیریدو، اودغه پریوتلې هار ئې دَ غوښې ټکړه ګنړلو سره په هغې حمله اوکړه او ویې یړو.

قوله: أووَقَع، دادَ راوی دَ شك بیان دې. په دواړو کارونو کښې یو واقع شوې دې. (۵)

قوله: حُدَیّاةٌ: دا دَ حُداٌةٌ تصغیر دې کوم چه دَ عِنَبَةٌ په وزن باندې دې چه په اصل کښې "حُدَیْئَةٌ" وو دَ یاء ساکنه نه پس همزه ده. په دې وجه ئې همزه په یاء سره بدله کړه دَ یاء په یاء کښې ادغام اوکړې شو. بیا دَ یاء دَ فتحې اشباع کولو سره الف جوړکړې شو نو حُدَیّاةٌ شو. دا معروف مرغئ ده کوم چه دَ ټپوس په نوم سره پیژندلې شی. (۶)

---

(۱) عمدة القاری: ۲۸۸/۴.

(۲) المحکم المحیط الأعظم لابن سیده، و ش ح: ۴۶۹/۳. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، و ش ح: ۱۸۷/۵. المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، وشح: ۶۶۰/۲. شرح الکرمانی: ۹۸/۴.داسې هار کوم چه ښځې دَ ګردنئ په شکل کښې دَ اوګې اوتشی په مینځ کښې تړی. (سراج القاري: ۳۰/۳).

(۳) مختارالصحاح، س ی ر: ۱۵۹/۱. المصابیح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، س ی ر: ۲۹۹/۱. تاج العروس، سیر: ۱۱۷/۱۲. شرح الکرمانی: ۹۸/۴

(۴) عمدةُ القاری: ۲۸۹/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۹۱/۱. عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

(۶) المخصص لابن سیده، الأدوات التی تعتمل فی القطع: ۱۶۳/۳. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، حدأ: ۳۴۹/۱. فتح الباری: ۶۹۱/۱. عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

قوله: وهوملقًى: دا جمله حاليه ده يعنى هغه هار پريوتلې پروت وو.[1]

قوله: فخطِفَته: دا صيغه دَ سمِع يسمَع نه هم مستعمل ده او دَ ضرب يضرب نه هم، ليكن مشهور دَ سمِع يسمَع نه مستعمل ده.[2]

قوله: قَالت: فَالتمَسوه فلم يجدوه، قَالت: فَاتّهَموني به، قَالت: فطفِقوا يفتّشون، حتى فَتّشوا قُبُلَها: هغه خلقو دغه اولټولو خو بيائې نه موندلو (دې) وينځې اووئيل چه دَ قبيلې والو په ما باندې (دَغلا) الزام اولګولو (دغه) وينځې اووئيل چه بيائې زما تلاشى واخستله تردې چه زما دَ شرمګاه ئې هم تلاشى واخستله.

قوله: فَالتمَسوه: معنى داده چه دَ قبيلې والو دغه هار اولټولو اودَ هغې باره كښې ئې دَ يو بل نه تپوسونه اوكړل.[3]

قوله: يفَتّشونِ: بعضې رواياتو كښې دا صيغه دَ يائې متكلم سره ده. يعنى يُفَتِّشونِ، دَ كوم چه اصل هم يُفَتّشونَني دې. يو نون تخفيفًا حذف كړې شوې دې.[4]

قوله: حتى فَتّشوا قُبُلَها: ظاهره دا ده چه دا جمله دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ده كَنى كه دغه كلام هم دَدې وينځې وې نو "قُبُلِى" به وې نه چه "قُبُلها"، اوكه چرې داهم دَ وينځې كلام وى لكه چه بعضو ليكلى هم دى نوبيابه وئيلى شى چه دلته وينځې خبرې كولو كښې دَ خطاب نه دَ غيوبت طرف ته التفات كړې دې.[5]

قوله: قَالت: والله إني لقَائمة معهم، إذ مرت الحُدَيّاة فألقته، قَالت: فوقع بينهم، قَالت: قلت: هذا الذي اتّهمتُموني به، زعمتم وأنا منه بريئة، وهوذا هو،
زه هم هغه خلقو سره ووم چه هغه ټپوس هلته تيريدو نو هغه هغه هار هلته راغوزار كړو، (دې) وينځې اووئيل چه هغه هار زمونږ مخې ته راپريوتلو، (دې) وينځې اووئيل چه ما هغه خلقو ته اووئيل چه دا دې هغه هار دَ كوم دَ غلا چه تاسو په ما باندې الزام لګولو حالانكه زه دَهغې نه برى ووم. هغه هار دا دې (ستاسو په وړاندې) پروت دې.

قوله: زعمتم: دَدې نعل مفعول محذوف دې. يعنى "زعمتم أني أخذته".[6]

قوله: وأنا منه بريئة: دا جمله هم حاليه ده. دَ "منه" دَ "ه" ضمير مرجع "الزعم" جوړيږى په كوم چه "زعمتم" دلالت كوى. يا دَدې ضمير مرجع "وشاح" جوړيږى يعنى زه دَدې هار دَ اخستلو نه يا دَ

---

[1]) عمدة القاري: ٢٨٩/٤.
[2]) التوضيح لابن الملقن: ٥١١/٥عمدة القاري: ٢٨٩/٤.
[3]) عمدة القاري: ٢٩٠/٤.
[4]) شرح الكرماني: ٩٩/٤، عمدة القاري: ٢٩٠/٤.
[5]) شرح الكرماني: ٩٩/٤، فتح الباري: ٦٩١/١، عمدة القاري: ٢٩٠/٤.
[6]) شرح الكرماني: ٤/٩٩ عمدة القاري: ٤/٢٩٠.

پتولو نه برى يم.([1])

قوله: وهوذاهو: په دې جمله كښې چه كوم دويم "هو" دې هغه به دَ "ذا" خبر شى او "ذا" مبتداء به دَ خپل خبر سره دَ اول "هو" دَپاره خبر شى. يا به "هو" خبر ثانى شى دَ رومبى هودَ پاره. دَدې دَپاره نور هم احتمالات ممكن دى. دَ ابونعيم په روايت كښې دا جمله "هاهوذا" ده. اودَ ابن حزيمه په روايت كښې دا جمله "وهوذا كما ترون" ده.([2])

قوله: قالت: فجاءت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأسلمت، قالت عائشة: فكان لها خِباء في المسجد أوحِفش،

حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه (دَدې واقعې نه پس) هغه وينځه حضور پاك له راغله او اسلام ئې قبول كړو. نو هم په جمات كښې دَ هغې دَ پاره يوه خيمه يا وړه شان جونګړه جوړه كړې شوه.

قوله: الخِباء: دَ وړئى يا ويښتو يا دې نه علاوه نه جوړې شوې خيمې ته وائى. چه په دوو يا دريو ستنو باندې لګولې شى.([3])

قوله: حِفش: بكسرالمهملة وسكون الفاء وبعدها شين معجمة داسې وړوكې كور دَ كوم چت چه دَ زمكې سره نيزدې وى يا دَ بدوانو وړې خيمې ته وايئ.([4])

قوله: فكانت تأتيني فتحدث عندي، قالت: فلا تجلِسُ عندي مجلِساً، إلا قالت: حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه هغه وينځه به ماله راتلله اوما سره به ئى خبرې كولې، خوچه هغه به كله هم راتلله نو په خبرو كښې به هغې دا شعر خامخا وئيلو

قوله: فكانت: دَدې فاعل هغه وينځه ده اودَ كشميهنى په روايت كښې دَدې په ځائى "فكان" دې.([5])

قوله: فتحدث: داد مضارع صيغه ده دَ يو تاء په حذف سره، يعنى په اصل كښې "فتتحدث" وو.([6])

ويومُ الوِشاحِ مِنْ أعاجيبِ ربِّنا   ألا إنه مِن بلدةِ الكُفرِ أنجانِي

(دَكوم ترجمه چه دا ده چه) دَ هار دَ (وركيدو) ورځ زما دَ رب دَ عجائباتو نه ده. واؤرئى دَ هغه (هار واقعې) ماته دكفرستان نه خلاصى راكړې دې.

---

[1] عمدة القارى: ٢٩٠/٤.
[2] شرح الكرمانى: ٩٩/٤ فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.
[3] شرح الكرمانى: ٩٩/٤ فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.
[4] فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.
[5] فتح البارى: ٦٩١/١.
[6] شرح الكرمانى: ٩٩/٤ فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

قوله: أعاجيب: دَ دي واحد "أعجوبة" دي. بعضې نسخوکښې "تعاجيب" دي. دکوم چه دَدي لفظ نه واحد نه راځي.(١)

قوله: قالت عائشة: فقلت لها: ما شأنك، لاتقعدين معي مقعدًا إلا قلت هذا؟ قالت: فحدثني بهذا الحديث: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما هغې ته اووئيل چه آخر خبره څه ده چه کله هم ته ماسره کينې نو دا خبره خامخا کوې؟ حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه بيا هغې ماته دا واقعه واوروله.

قوله: قلتِ هذا: يعنى دا شعر ته وائې.(٢)

قوله: بهذا الحديث: مراد دادې چه دا قصه.(٣)

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت په دې جملې "وكان لها خباء في المسجد" کښې دې ځکه چه خيمه دَ شپې تيرولو اودَ خوب کولو دَ پاره لګولې شي.(٤)

دَ حديث شريف نه مستفاد فوائد او احکام: دَ مذکوره حديث شريف نه ډير احکامات مستنبط کيږي. په هغې کښې بعضې دلته ذکرکولې شي:

① په مسلمانانو کښې چه دَ چا څه ځائې نه وي دَ هغه دَپاره په جمات کښې شپه تيرول او خبرې اترې کول جائز دي. دا حکم دَ سړي دَ پاره هم دې او دَ ښځې دَ پاره هم دې، شرط په کښې دا دې چه دَ فتنې نه محفوظ وي.(٥)

② دَ پورته ذکرشوي مقصد دَ حاصلولو دَپاره په جمات کښې دَ سوري انتظام کول مثلاً خيمه وغيره لګول جائز دي.(٦)

③ يو ښار وغيره دَ مصيبتونو اومشکلاتو دَ وجې پريخودل اودَ يو داسې ښار طرف ته سفر کول جائز دي چرته چه دَ هغه دَ پاره خير او ښيګړه متوقع وي.(٧)

④ دارالکفر پريخودو سره دارالاسلام طرف ته هجرت کول هم معلوم شو.(٨)

⑤ دَمظلوم سره امداد کول هم معلوميږي که هغه مظلوم کافر ولې نه وي. په حديث کښې

---

(١) التوضيح لابن الملقن: ٥١١/٥ فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

(٢) شرح الكرمانى: ٩٩/٤ عمدة القارى: ٢٩١/٤.

(٣) شرح الكرمانى: ٩٩/٤ عمدة القارى: ٢٩١/٤.

(٤) عمدة القارى: ٢٨٨/٤.

(٥) شرح ابن بطال: ٩٠/٢، شرح الكرمانى: ٩٩/٤، التوضيح لابن الملقن: ٥١١/٥، فتح البارى: ٦٩١/١، عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

(٦) شرح الكرمانى: ٩٩/٤، فتح البارى: ٦٩١/١، عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

(٧) شرح ابن بطال: ٩٠/٢، شرح الكرمانى: ٩٩/٤، التوضيح لابن الملقن: ٥١١/٥، فتح البارى: ٦٩١/١ عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

(٨) فتح البارى: ٦٩١/١، عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

د ذکر شوې قصې سياق او سباق نه معلوميږي چه هغه وينځه کافره وه. حضور پاک له د راتلو نه پس هغه مسلمانه شوې وه.(١)

٢٥- بَابُ: نَوْمِ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب په جمات کښې د سړو د اوده کيدو باره کښې دې

د دې باب لاندې امام بخاري رحمه الله د خپلې مدعا د ثابتولو د پاره دوه تعليقاتونه او درې احاديث ذکر کړي دي.

د ترجمة الباب مقصد: د دې ترجمة الباب نه د امام بخاري رحمه الله مقصود هم هغه دې کوم چه د باب سابق نه وو، چه په جمات کښې اوده کيدل جائز دي. البته د سړي او ښځې په جمات کښې د اوده کيدو جواز بيانولو د پاره د جدا جدا باب قائمولو وجه داده چه د ښځې په جمات کښې په اوده کيدو باندې اشکال زيات وو په نسبت د سړو. نو د دې جواز ئې مستقلاً په يو باب کښې بيان کړو. د سابقه باب لاندې ذکرکړې شوی حديث کښې چونکه د يوې وينځې د اوده کيدو ذکر وو په دې وجه په سابقه باب کښې د واحد صيغه "نوم المرأة" ذکرکړې وو او دلته چونکه په څو روايتونو کښې د سړو د اوده کيدو ذکر ملاويږي په دې وجه په دې ترجمه کښې د جمع صيغه "نوم الرجال" ذکرکړې شوه. دې نه علاوه د صحيح بخاري بعضې نسخو کښې د "نوم الرجل" ترجمه هم موجود ده.(٢)

امام بخاري رحمه الله د دې وجې نه هم داباب قائم کړې دې چه بعضې روايتونو کښې په جمات کښې د اوده کيدو ممانعت هم نقل دې.(٣) په دې وجه امام صاحب رحمه الله د دغه رواياتو په مقابل کښې خپل رجحان د جواز والا روايات پيش کولو په ذريعه ښکاره کوی چه په جمات کښې اوده کيدل جائز دي.

---

(١) فتح الباري: ٦٩١/١، عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

(٢) عمدة القاري: ٢٩١/٤.

(٣) عن عطاء قال قال رجل لابن عباس إني نمتُ في المسجد الحرام فاحتلمتُ، فقال: أما أن تتخذه مبيتا أو مقيلا لا، وأما أن تنامَ تستريحَ أو تنتظرَ حاجةً فلا بأس. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ٤٩١٥، ٤٢٧/١). عن عطاء و طاؤس ومجاهد أنهم كرهوا النوم في المسجد. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في النوم في المسجد، رقم الحديث: ٤٩١٦، ٤٢٧/١). حدثنا وكيع عن أيمن بن نابل قال: رآني سعيد بن جبير وأنا نائم في الحجر، فأيقظني وقال: مثلُك ينامُ هاهنا. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ٤٩١٩، ٤٢٧/١). عن عمرو الشيباني قال: رأيتُ ابن مسعود نعَس في المسجد ليلا، فلا يدعُ سواداً في المسجد إلا أخرجَه إلا رجلا يصلي. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ٤٩٢٠، ٤٢٧/١). عبدالرزاق عن يحيى بن العلاء عن حرام بن عثمان عن ابني جابر عن جابر بن عبدالله قال: أتانا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن مضطجعون في مسجد، فضربَنا بعَسيب كان في يده، وقال: قوموا! لا تر قُدوا في المسجد. (المصنف لعبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب: الوضوء في المسجد، رقم الحديث: ١٦٥٥، ٤٢٢/١).

رومبې تعليق: وَقَالَ أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ: قَدِمَ رَهْطٌ مِنْ عُكْلٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَكَانُوا فِي الصُّفَّةِ.
[ر: ٦٤١٩]

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابوقلابه دَ حضرت انس رضي الله عنه نه نقل کولو سره بيان اوکړو چه دَ قبيله عکل څه خلق دَ رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او په صفه کښې ايسلر شو.

دَ تعليق تخريج: دا تعليق دَ قصة العُرَنِيِّين يو جز دې. دَ کوم واقعه چه کتاب الطهارة کښې تيره شوې ده. او هم دا تعليق موصولاً امام بخاري رحمه الله كتاب الحدود، باب: لم يسق المرتدون المحاربون حتى ماتوا، رقم الحديث: ٦٨٠٤ کښې ذکر کړې دې.(١)

دَ تعليق رجال: دَدې تعليق په سند کښې دوه راويان دي:

① ابوقلابه رحمه الله: دا مشهور تابعي حضرت عبدالله بن زيد جرمي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: حلاوة الإيمان لاندې تيرشوی دی.(٢)

② انس رضي الله عنه: دا مشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيرشوی دی.(٣)

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَمذکوره تعليق دَترجمة البابِ سره مطابقت دا سې دې چه دغه راتلونکې قبيله په صفه کښې ايساره کړې شوه نو چه کله دَ هغوی قيام هلته اوشو نو ښکاره خبره ده چه دَ هغوی اوده کيدل به هم هلته وو. او دا خبره متفق عليه ده چه صفه دَ جمات حصه وه. چه دَ تنبو (سائبان) لاندې جوړه کړې شوې وه. هم دغه خبره په ترجمة الباب کښې ده چه په جمات کښې دَ سړو اوده کيدل جائز دی.

دويم تعليق: وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: كَانَ أَصْحَابُ الصُّفَّةِ الْفُقَرَاءَ. [ر: ٥٧٧]

دَ تعليق ترجمه: حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضي الله عنهما وائی چه صفه کښې اوسيدونکی صحابه فقيران وو.

دَ تعليق تخريج: مذکوره تعليق امام بخاري رحمه الله وړاندې كتاب مواقيت الصلاة کښې او کتاب ا

---

(١) حدثنا موسى بن إسماعيل، عن وهيب، عن أيوب، عن أبي قلابة، عن أنس رضى الله عنه، قال: قدِم رهطٌ من عُكل على النبي صلى الله عليه وسلم، كانوا في الصفة، فاجتوروا المدينة، فقالوا: يارسول الله! أبْغِنا رسلاً، فقال: ما أجدلكم إلا أن تلحقوا بإبل رسول الله، فأتوها، فشربوا من ألبانها وأبوالها، حتى صحوا وسمنوا وقتلوا الراعى واستاقوا الزودَ، فأتى النبي صلى الله عليه وسلم الصريخُ، فبعَثَ الطَّلَبَ في آثارهم، فما ترجَّل النهارُ حتى أُتِيَ بهم، فأمر بمساميرَ فأحميتْ، فكَحَلَهم، وقطع أيديهم وأرجلَهم وما حسَمَهم، ثم ألقوا في الحَرة، يستسقون فما سُقُوا حتى ماتوا، قال أبوقلابة: سرقوا وقتلوا وحاربوالله ورسوله. (صحيح البخارى، كتاب الحدودَ، باب: لم يسق المرتدون المحاربون حتى ماتوا، رقم الحديث: ٦٨٠٤).

(٢) كشف البارى: ٢/٢٦.

(٣) كشف البارى: ٢/٤.

لمناقب، باب المعاملات کښې موصولاً نقل کړې دې.[1]
د تعلیق رجال: دَدې تعلیق په سند کښې صرف یو راوی دې.
عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه: دا دَحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خوئی حضرت عبدالرحمن رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الحیض، باب: امتشاط المرأة عند غسلها من المحیض، لاندې تیرشوی دی.[2]

صفه او اصحاب صفه: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله دَ صفه باره کښې فرمائی چه دَ تحویل قبلې نه پس کله چه دَ مسجد نبوی مخ بیت الله شریف طرف ته شو نودَ قبلهٔ اول طرف دیوال اودې سره متصل چه کوم ځائی وو هغه دَ هغه فقیرانو او غریبانانو دَ اوسیدودَپاره پریخودې شو دَ چاچه څه کور یا ځائی نه وو. دغه ځائی دَ صفه په نوم باندې مشهور وو.

صفه په اصل کښې تنبو او دَسوری والا ځائی ته وائی. هغه کمزوری مسلمانان او شکرکونکی فقیران چه په خپل فقر باندې نه یوازې دا چه صبر کونکی وو بلکه دَ امیرانو او غنیانونه زیات شاکر او خوشحال وو. کله چه به دَ احادیث قدسیه او کلمات نبویه دَ اوریدو په غرض دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دربار ته حاضریدل نو هم دلته به پراته وو. خلقو به دغه حضرات دَ اصحاب صفه په نوم سره یادول. لکه چه دا دَ هغه بشیر او نذیر او فقیر نبی خانقاه وه چا چه په زړګونو رجاء او رغبت فقرته دَ دنیا په بادشاهئ باندې ترجیح ورکړه.
او اصحاب صفه دَ ارباب توکل او اصحاب تبتل یوه ډله وه چه شپه ورځ به دَ نفس دَ صفایئ اودَ کتاب او حکمت تعلیم حاصلولو دَپاره دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر وو. نه دَهغوی تجارت سره څه مطلب وو اونه ئی زمیندارئی وغیره سره څه کار وو. دې حضراتو

---

[1]) عن عبدالرحمن بن ابی بکر أن أصحاب الصفة كانوا أناسًا فقراء، وأن النبی صلی الله علیه وسلم قال: من كان عنده طعام اثنین فلیذهب بثالث، وإن أربع فخامسٌ أو سادسٌ، وأن أبابكر جاء بثلاثة. فانطلق النبی صلی الله علیه وسلم بعشرة: قال: فهو أنا وأبی وأمی، فلا أدری قال: وامرأتی، وخادم، بیننا وبین بیتٌ أبی بكر. وإن أبابكر تعشیٰ عندالنبی صلی الله علیه وسلم، ثم لبث حیث صُلّیتِ العشاءُ، ثم رجع فلبثَ حتی تعشیٰ النبی صلی الله علیه وسلم، فجاء بعدما مضی من اللیل ما شاء الله.

قالت له امرأته: وما حبسک عن أضیافک؟ أو قالت ضیفک، قال: أوَ ما عشَّیْتِیهم؟ قالت: أبَوا حتی تجی، قد عُرضوا فأبوا، قال: فذهبت أنا فاختبأتُ، فقال: یا غُنثَرُ! فجدَّع وسبَّ، وقال: كلوا لا هَنیئًا، فقال: والله لا أطعَمُه أبدًا، وأیم الله، ما كنا نأخذ من لقمة إلا ربا من أسفلها أكثر منها، قال: یعنی حتی شبعوا، وصارت أكثرَ مما كانت قبل ذلک، فنظر إلیها أبوبكر فإذا هی كما هی أو أكثر منها، فقال لامرأته: یا أختَ بنی فراس ما هذا؟ قالت: لا وقرة عینی، لهیَ الآن أكثرُ منها قبل ذلک بثلاث مرات، فأكل منها أبوبكر وقال: إنما كان ذلک من الشیطان، یعنی یمینَه، ثمّ أكل منها لقمة، ثم حملها إلی النبی صلی الله علیه وسلم فأصبحت عنده، وكان بیننا وبین قوم عقدٌ، فمضی الأجل، ففرّقنا اثناعشر رجلاً مع كل رجل منهم أناسٌ الله أعلم كم مع كل رجل، فأكلوا منها أجمعون، أو كما قال. (صحیح البخاری، كتاب: مواقیت الصلاة، باب السمر مع الضیف والأهل، رقم الحدیث: ۶۰۲).
[2]) کشف الباری، کتاب الحیض، باب: امتشاط المرأة عندغسلها من المحیض.

خبلي سترګې دَ حضورپاك دَ ديدار چه دَ نور نه ډك وو دَ پاره او غوږونه دَ حضورپاك دَ كلمات قدسيه دَ اوريدو دَپاره او بدنونه دَ حضورپاك دَ صحبت او ملګرتيا دَ پاره وقف كړي وو.

وإن حدثوا عنها فكلي مسامع — وكلي إذا حدثتهم ألسن تتلو

حضرت كاندهلوي رحمه الله نور هم ډير ښه تفصيل بيان كړې دې كوم چه كټلو سره تعلق لري.(١)

(١) سيرت مصطفى للكاندهلوي:١/٤٥٢-٤٤٤. دَ جامعه علوم اسلاميه علامه بنوري ټاؤن، كراچۍ نه جاري ماهنامه "بينات" كښې دَ دغه صفه او اصحاب صفه سره متعلق يو ښكلې تحرير دَ نظر نه تير شوې وو دهغې څه حصه دَ عام فائدې په غرض دلته نقل كولې شي: مدينه طيبه كښې دَمسجد نبوى على صاحبها الصلوٰة والسلام شمال مشرقى طرف ته يو دَ تنبو په شكل سورى كښې يو څوبزرګانو تعليم او تربيت حاصلولو. دغه بزرګانو خپل ژوند دَ علم دَ حاصلولو دَپاره وقف كړې وو. په دوى كښې يو څو حضرات داسې وو چه كله كله به نې دَ ورځې په څه حصه كښې دَ ځنګل نه لرګي راوړل او خرڅول به نې او په هغې باندې به نې وخت تيرولو. دَ هغوى دَ احوالو او تعداد باره كښې قدما و محدثينو مستقل كتابونه ليكلي دي. په كوم كښې چه امام حديث ابونعيم اصبهانى او امام حديث ابو عبدالله حاكم او ابن الاعرابى او سلمي وغيره رحمهم الله نومونه دَ ذكر قابل دي. دَ دوى تعداد په مختلفو اوقاتو كښې ټول يوځائې كولوسره څلور سوو ته رسيږي. هسې خود رسول الله ﷺ ټول ژوند مبارك هم تعليمي وو او په امت محمديه كښې صحابه كرام رضي الله عنهم دَ ټولو نه رومبي متعلمين او شاګردان وو. ليكن هم دَ دغه علم دَ حصول سره دَ اكثر حضراتو دَتجارت او دَ زراعت وغيره مشاغل هم وو. دَ حضرت عمر فاروق رضي الله عنه غوندې دَ اهم شخصيت يو زمانه داسې تيره شوې ده چه دمديني نه بهر عوالى مدينه كښې دَ هغوى قيام وو او دَ مسافت دَ لريوالي نه علاوه دمعاشى مشغوليت دَ وجې روزانه دَ حضورپاك دربار كښې دَ حاضرئى نه معذور وو. ليكن هغوى خپل يو انصارى ګاونډي (غالباً دَ هغه نوم اوس بن خولى دې) سره دا انتظام كړې وو او نمبر ئې مقرر كړې وو چه يوه ورځ دې هغه دَ نبى عليه السلام په دربار كښې حاضرى كوى او كومه وحى دَ نبوت (دَ قرآن كريم آيت) چه نوې نازل شوې وى يا څه اهم حديث حضورپاك بيان كړې هغه دَ شپې عمر فاروق رضي الله عنه ته اوروى. او يوه ورځ به حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دا خدمت پوره كوى دَ كوم تفصيل چه صحيح بخارى كښې موجود دې.

الغرض هغه صحابهٔ كرام رضي الله عنهم كومو چه روزانه حاضرى نه شوه لګولې هغوى به هم دَ علم دَ حاصلولو دَ پاره پوره اهتمام او انتظام كولو ليكن څه حضرات داسې هم وو دَ چا چه شپه ورځ ژوند هم دَ دغه علم دَ حاصلولو دَپاره وقف وو. دَ بال بچ نه ازاد، نه دَ تجارت سره غرض او نه دَ زراعت سره، مطلب چه نه ئې دَ خپل معاش څه فكر وو اونه دَ بال بچ. دا هم هغه دَ اصحاب صفه بزرګان دى دَ چا شمير چه به په يو يو وخت كښې اويا اويا پورې هم رسيدلو. هم دَ دغه بزرګانو نه اويا شهيدان دَ بيرمعونه دى كوم چه دَ كافرانو يو څو قبيلو بنى لحيان، ورعل او ذكوان وغيره ددين دَ تعليم او دَ اسلام دَ تبليغ په غرض سره دَ رسول الله ﷺ نه په توګه دَ معلم او مبلغ غوښتو دَ پاره راغلى وو او حضورپاك دغه قاريان ددې دينى خدمت دَ پاره ليږلي وو. دغه بدګمانه قبائلو هغوى بوتلل او شهيدان كړى ئې وو. دَ كوم دَ وجې چه رسول الله ﷺ ته ډير زيات خفګان رسيدلې وو او دَ سحر په مونځ كښې حضورپاك دعاء قنوت نازله وئيل شروع كړى وو. هم دَ دغه بزرګانو نه ددې شهادت دَ واقعې نه پس اويا داسې صحابهٔ كرام رضي الله عنهم هم وو دَ چا متعلق چه دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا بيان صحيح بخارى كښې دَ عبرت او بصيرت قابل دې: ((رأيت سبعين من أصحاب الصفه، ما منهم رجل عليه رداء، إما ازار وإما كساء، قد ربطوا فى أعناقهم، فمنها ما يبلغ نصف الساقين، ومنها ما يبلغ الكعبين، فيجمعه بيده كراهية أن تعرى عورته)).(صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: نوم الرجال فى المسجد).

ترجمه: ما اویا داسې اصحاب صفه لیدلی دي په کوم کښې چه چا سره (ځان ډ پاسه ډ اغوستلو ډپاره) څادر نه وو، یا هغوی سره صرف لنګ وو یا (دبدن پټولو ډپاره) یوه کمبله کومه چه په هغوی ډ سټ نه (لاندې) ترلې وه. ځنې کمبله خو به ډ ګیټو پورې رسیدله او ځنې به ډ پنډو پورې رسیدله (ډ رکوع سجدې په وخت) به ئې دا په لاس سره نیوله چه د (بدن) پټه حصه ښکاره نه شي.

هم ددغه بزرګانو نه یخپله حضرت ابوهریره ﷺ هم وو په چا به چه بعضې وخت ډ اولګې نه ډ بې هوشئ دورې راتلې او په مسجد نبوی کښې د منبر نبوی او د رسول الله ﷺ ډ کور په مینځ کښې روضه کښې به بې هوشه پروت وو او د عامو حضراتو به دا ګمان کیدو چه په ده باندې دمرګی دوره راغلې ده حالانکه د سختې اولږې او ډ فاقو ډ زیاتوالی نه به په هغه دا قسم حالات راتلل. یخپله هم د هغوی ډ ځلې نه په صحیح بخاری کښې دا تول تفصیل ذکر دې. آخر ددې دومره سختو او د طالبئ ددې انداز چه کوم حیرانونکې نتیجې کیدل پکار وو هغه د امت مخې ته راغلې او یخپله هم د هغوی په ژبه صحیح بخاری کښې روایت دې: ((صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث سنين فلم أكن فى سنى أحرص على أن أعى الحديث منى)):

ترجمه: زه درې کاله (هروخت) رسول الله ﷺ سره پاتې شوم ما په خپل عمر کښې ډ خپل ځان نه زیات ډ احادیثو یادونکې حریص (ډیرشوقی) بل څوك نه دې لیدلی.

په دومره مختصر زمانه کښې چه کوم روایتونه د احادیثو ډ کتابونو مدونینو ته ډ هغوی نه رسیدلی دی د هغې شمیر په زرګونو دې، نه ده معلومه چه نور به څومره روایتونه وی چه دمدونین کتب حدیث پورې به ډ هغوی د معیار مطابق نه وی رسیدلې کوم چه یقینا د دغه پاك صحبت او په دې علم کښې ډ فناه کیدو د جذبې برکات دی. چنانچه پوره اته سوه صحابو او تابعینو ته ډ هغوی نه ډ شاګردئ شرف حاصل شو اوددین ډیره لویه حصه ځانله هم ددوی د روایتونو نه امت ته اورسیدله. هم دغه وجه ده چه ډ یورپ مستشرقین اود حدیث منکرین مستغربین اود دوی نه علاوه ډ اسلام ډ دښمنانو ټول زور په حضرت ابوهریره ﷺ باندې طعن تشنیع او عیبونه لګولو باندې خرچ کیږی. ډ وینا مطلب دادې چه آخر هغه څه اسباب وو د کوم ډ وجې چه دغه اصحاب صفه دا فقر او افلاس برداشت کړې شو؟ او هغوی ئې د معاش ډ فکر طرف ته ولې متوجه نه کړې شو؟ ولې هغوې د زراعت و صنعت اوحرفت طرف ته رغبت ورنه کړې شو؟ او ولې دهغوی د خیتې دمړولو اود هغوی د وخت تیرولو ډپاره ډ زکوة او صدقات انتظام کولې شو؟ اوکله چه به ډ ډیرې مجبورئ حالت راتلو او ډ اولګې ډ پاسه به اولګه لګیدله نو رسول الله ﷺ به یو یو صحابی ته ډ صفه والو نه یویو کس ډ خوراك ورکولو ډپاره خپلو کورونو ته ډ بوتلو ارشاد فرمائیلو او یخپله به ئې هم لس لس کسان ځان سره بوتلل. ځکه چه ډ ازواج مطهرات تعداد ٩ وو او لسم حضورپاك وو. په دې لحاظ سره لکه چه طعام الواحد يكفى الاثنين په اصول باندې چه کوم حدیث مرفوع ذکر دې یخپله ډ پیغمبر ﷺ په کورونو کښې په هغې عمل وو. نودا خو احادیث نبویه على صاحبها الصلوة والسلام شواهد او بینات دی. اوس لږ شان ډ قرآن کریم ارشاد هم واوئې: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ (البقرہ).

ترجمه: هغه حاجت مند (ستاسو ډ امداد او تعاون مستحق دی) چه ډ الله په لار کښې (خوارئ او محنت نه) منع کړې شوی دی. هغه (ډ رزق حاصلولو ډپاره) په مخ ډ زمکه کښې (چرته) تلې نه شی. ناخبره سړې خود هغوی (سوال کولو نه) ډ بچ کیدو د وجې په هغوی باندې د مالدارو ګمان کوی (لیکن) تاسود هغوی فقر اوافلاس د هغوی د مخ د څهرې نه پیژندلې شئ هغوی ډ خلقو نه سوال نه کوی (چه ورپسې اولګی او) اصرار اوکړی.

ډ مفسرینو اتفاق دې چه دا آیت مبارك هم ددغه بزرګانو متعلق نازل شوی دی ډ چا ډ ژوند مقصد چه صرف تعلیم او جهاد وو. په یخو دماغو او زړه سره ډ غور کولو مقام دې چه الله تعالی اود هغه رسول ﷺ نه یوازې دا صورت حال قائم اوساتلو بلکه ډ هغوی تعریف اوصفت ئې په وحی متلو.........

د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت: د حضرت عبد الرحمن بن ابى بكر رضي الله عنهما د قول مطابق په صفه کښې اوسيدونکی صحابه فقيران وو يعنی هغوی سره خپل هيڅ د اوسيدو ځانی وغيره نه وو چه هلته هغوی شپه تيره کړی چنانچه هغوی به هم هلته (صفه) د شپې اوده کيدل. اوهم دغه په ترجمه کښې ذکر دی.

حديث باب (رومبی حديث) [حديث نمبر ۴۲۹]

۴۰۰- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ أَنَّهُ كَانَ يَنَامُ وَهُوَ شَابٌّ أَعْزَبُ لَا أَهْلَ لَهُ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.[1]

د حديث ترجمه: د حضرت نافع رحمه الله بيان دي چه حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ماته اووئيل چه هغه به په مسجد نبوی کښې اوده کيدلو په داسې حال کښې چه هغه ځوان وو، ښځې وو کور وغيره ئې نه وو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث مبارك په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① **مسدد رحمه الله:** دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمه الله دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه او تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهية أن لايفهموا کښې تيرشوی دی. ([2])

② **يحيى رحمه الله:** دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمی رحمه الله دی. د دوی احوال کشف الباری کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوی دی. ([3])

.... کښې هم بيان کړو. آيا دا واضح او صفا دليل د دې خبرې نه دې چه په امت کښې څه کسان داسې کيدل پکار دی د چا پاك ژوند چه په مکمله توګه د دين د علم د پاره وقف شوي وی. د دې مقدس شغل نه علاوه د هغوی بل څه شغل نه وی. اوس پاتې شو دا سوال چه هغوی به خوراك څښاك د کوم ځائی نه کوی او د معاش ضرورتونه به څنګه پوره کوی؟ نود قرآن حکيم په تعليماتو او د رسول الله ﷺ په تعامل کښې د دې واضح جواب صرف هم دغه ملاويږی چه د دوی د ضرورت پوره والې او تپوس پښتنه په امت محمديه باندې فرض ده چه هغوی به په خپل صدقات، خيرات او زکوة سره د هغوی خدمت کوی. په دې وجه په علم دين کښې مهارت او خصوصيت فرض کفايه دې فرض عين نه دې اودا د هرسړی د وس کار نه دی. (ماخوز از ماهنامه بينات، ذوالحجه ۱۴۲۸ھ بمطابق جنوری ۲۰۰۸ء).

[1]) أخرجه البخاری أيضا فی التهجد، باب: فضل قيام الليل، رقم الحديث: ۱۱۲۱، وباب: من تعارض من الليل فصلی، رقم الحديث: ۱۱۵۶، وفی فضائل أصحاب النبی صلی الله عليه وسلم، باب: مناقب عبدالله بن عمر، رقم الحديث: ۳۷۳۸، ۳۷۴۰ وفی التعبير، باب: الاستبرق ودخول الجنة فی المنام، رقم الحديث: ۷۰۱۵ وباب: الأمن وذهاب الروح فی المنام، رقم الحديث: ۷۰۲۸، وباب: الأخذ علی اليمين فی النوم، رقم الحديث: ۷۰۳۰. ومسلم فی صحيحه فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل عبدالله بن عمر رضی الله عنهما، رقم الحديث: ۲۴۷۹. والترمذی فی جامعه، فی الصلاة، باب: ماجاء فی النوم فی المسجد، رق الحديث: ۳۲۱. والنسائی فی سننه، فی المساجد، باب النوم فی المسجد، رقم الحديث: ۷۲۳. وفی جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب الأول: فی المواعظ والرقائق، الكتاب السادس: فی المساجد ومايتعلق به أولا وآخرا، رقم الحديث: ۸۷۵۵ ۲۰۶/۱۱.

[2]) كشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/٤.

[3]) كشف الباری: ۲/۲.

③ عبيدالله رحمه الله: داعبيد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عبد الله بن عمر بن خطاب رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى كتاب الوضوء باب: التبرز في البيوت لاندې تيرشوى دى.[1]

④ نافع رحمه الله: دا مولى دَ عبدالله بن عمر القرشى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: ذكر العلم والفتيا في المسجد لاندې تير شوى دى.[2]

⑤ ابن عمر رضي الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الإيمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس كښې تير شوى دى.[3]

دَ حديث شريف شرح:

قوله: وهوشاب: دا جمله اسميه ده كومه چه دَ "ينام" فعل دَ ضمير نه حال واقع كيږى. "شاب" هغه سړى ته وائى دَ چاعمر چه دَ ديرشو نه ځلويښتو كالو پورې وى، دَدې جمع "شُبان" استعماليږى. مؤنث شابة اودَدې جمع شواب استعماليږى.[4]

دَ انسانى عمر مختلف ارتقائى ادوار: زمونږ دَ اردو ژبې سينه ډيره تنګه ده ليكن دَ عربئ ژبې سينه ډيره كولاؤ ده. دَ انسانى ژوندون چه څومره مراحل دى دَ هغې ټولو دَپاره په عربئ ژبه كښې جداجدا نومونه متعين دى. مثلاً تركومې پورې چه بچې دَ مور په خيټه كښې وى هغې ته "جنين" وائى، كله چه پيدا شى هغې ته "وليد" وائى، كله چه دَ اووه ورځو شى هغې ته "صديغ" وائى، بيا چه تركومې پورې پيئ څكى هغې ته "فطيم" وائى، بيا چه كله كلك خوراك كول شروع كړى نوهغې ته "جحوش" وائى. بيا دغه شان مخكښې تلو سره هغه "مترعرع، ناشئ، يافع، مراهق، حزور او غلام" سره ياديږى. بيا دې "فتى" او "شارخ" شى. بيا "مجتمع" شى. بيا "شاب" او دې نه پس په آخر كښې ورته "كهل" وئيلې كيږى.
ائمة اللغات دَدې ټولو نومونو تفصيلات خپلو كتابونو كښې جمع كړى دى.[5]

---

[1]) كشف البارى كتاب الاصوء باب: التبرز فى البيوت، ص: ٣٦٠.
[2]) كشف الباري: ٥٦١/٤.
[3]) كشف البارى: ١/٦٣٧.
[4]) المحكم والمحيط الأعظم، الشين والباء: ٢٣٦/٧. مختار الصحاح، شبب: ١٦٠/١. المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير، ش ب ب: ٣٠٢/١.
[5]) الفصل الأول: "فى ترتيب سن الغلام. عن أبى عمرو عن أبى العباس عن ابن الأعرابى، يقال للصبى: إذا ولد "رضيع وطفل. ثم: "فطيم. ثم: "دارج. ثم: "حفر. ثم: "يافع. ثم: "شدخ. ثم: "مُطَبَّخ. ثم: "كوكب.
الفصل الثانى: "أشفى فنه فى ترتيب أحواله وتنقل السن به إلى أن يتناهى شبابه."
عن الائمة المذكورين "ما دام فى الرحم فهو "جنين. فإذا ولد فهو "وليد. وما دام لم يستتم سبعة أيام فهو "صديغ. لأنه لا يَشْتَدُّ صُدْغُهُ إلي تمام السبعة. ثم ما دام يرضع فهو "رضيع. ثم إذا قطع عنه اللبن فهو "فطيم. ثم إذا غلظ وذهبت عنه ترَارَةُ الرِّضاع فهو "جَحُوَش........

قوله: أعزب: دا صفت دي دَ شاب، دَ ابى ذر په روايت کښې دَعزب لفظ دې، بغيردَ الف دَ او رجل عزب داسې سړی ته وئيلی شی چه ځلمې وی، دَ چا چه ښځه نه وی. نصر ينصر نه دَدې استعمال کيږی. عازب اسم فاعل اودَدې جمع عُزّاب استعماليږی. کوم سړې چه دَ نکاح ترک کونکې وی دَ هغه دَپاره په عربی ژبه کښې دَ تعزب الرجل جمله استعماليږی. اودَ چا دَ (ترک نکاح) زمانه چه ډيره اوږده شی تردې چه دَ هغه په نکاح کښې رغبت ختم شی هغه ته "العِزابة" وائی. (١)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه ناواده کړی ځوان سړی ته دَ احتلام انديښنه زياته وی. ددې باوجود به حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په جمات کښې اوده کيدو او ظاهره خبره ده چه حضورپاك ته به دَدې خبر هم وو. بيا هم حضورپاك هغه منع نه کړو نو په دې سره په جمات کښې دَ اوده کيدو جواز معلوميږی اوهم دغه دَ ترجمة الباب مقصد دې. (٢)

دَ "العلماء العزاب" تعارف: علماء او فقهاء داسې ډير تير شوی دی چاچه دَ خپل علمی او فقہی مصروفياتو دَ وجې واده نه دې کړې. دَداسې علماؤ تفصيلات شيخ عبدالفتاح ابوغده رحمه الله په خپل کتاب کښې جمع کړی دی. دَ کوم نوم چه "العلماء العزّاب" دې هغه هم دَ

...... عن الأصمعي، وأنشد لِلْهُذَلِيْ (من الوافر):

قَتَلْنَا مَخْلَداً وابْنَيْ حِرَاقٍ　　وآخَرَ جَحْوَشاً فَوْقَ الْفَنِيْلِيْمِ

قال الأزهري: كأنه مأخوذ من "الجحش" الذى هو ولد الحمار، ثم هو إذا دب ونما فهو "دارج". فإذا بلغ طوله خمسة أشبار فهو "خماسي". فإذا سقطت رواضعه فهو "مثغور". عن أبى زيد، فإذا نبتت أسنانه بعدالسقوط فهو "مثغر" بالثاء والتاء.

عن أبي عمرو، فإذا كاد يجاوز العشر السنين أو جاوزها فهو "مترعرع وناشئ". فإذا كاد يبلغُ الحلم أو بلغه فهو "يافع ومراهق". فإذا احتلم واجتمعت قوته فهو حَزَوّر وَحَزْوَر. واسمه فى جميع هذه الأحوال التى ذكرنا "غلام". فإذا خضر شاربُه وأخذ عِذَارُهُ يَسِيْلُ قيل: بَقَلَ وجهُه. فإذا سار ذاقتاء فهو "فتىً وشارخ". فإذا اجتمعت لحيتُه وبلغ غايةَ شبابه فهو "مُجتَمِع". ثم مادام بين الثلاثين والأربعين فهو "شاب". ثم هو "كهل" إلى أن يستوفي السِتِّينَ. (فقه اللغة للثعالبي، الباب الرابع عشر في أسنان الناس والدواب وتنقل الأحوال بهما وذكر ما يتصل بهما وينضاف إليهما: ٦٧/١). په اردو ژبه کښې دَ "صبى" ترجمه بچى سره کولې شی. په عربی ژبه کښې دَ عمر مختلف مرحلو دَپاره جدا جدا الفاظ وئيلې کيږی. ماشوم چه ترکومې پورې د مور په خيټه کښې وی هغې ته "جنين" وائی. دَ پيدا کيدو نه تربلوغ پورې "صبى" دَ بلوغ نه پس ١٩کالو پورې "غلام"، دې نه پس ٣٤کالو پورې "شباب" بيا دَ ٥١ کالو پورې "کهل" اودې نه پس آخرى عمر پورې "شيخ". فقهاء کرامو په دې تعبير کښې څه قدرې فرق کړې دی چه دَ پيدائش نه تربلوغ پورې صبى او غلام، دَ بالغ کيدو نه پس ٣٠ کالو پورې فتى او شاب، ٥٠کالو پورې کهل او دَ ٥٠ کالونه اخوا باندې دَ شيخ اطلاق کيږی. (قاموس الفقه، صبى: ٢١٢/۴).

(١) المحكم والمحيط الأعظم، ع زب: ٥٣٠/١. غريب الحديث للجوزى، باب العين مع الزاء: ٩١/٢. النهاية فى غريب الحديث والأثر، عزب: ٢٢٨/٣. فتح البارى: ۶٩٣/١.

(٢) سراج القارى: ٣٣/٣.

كتلو ځيز دي.(١)

قوله:لا أهل له: په دې جمله كښې دَ "له" ضمير مرجع دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ذات دې. دلته يو سوال پيدا كيږي چه عزب يا عازب هم هغه سړى ته وئيلى شى دَ كوم چه ښځې نه وى، دَ چا چه ښځه نه وى. بيا چه كله دَ شاب صفت اعزب استعمال شوې وو نو بيا دَلا أهل له دَ ذكركولو څه وجه ده؟ په ظاهره خوددې څه فائده نشته دې.

نو ددې جواب دادې چه دا جمله دَ تاكيد په توګه ذكركړې شوې ده. يا دَ تعميم په توګه ذكركړې شوې ده. ځكه چه دَ أهل لفظ دَ زوجه په نسبت عام دې. يعنى دَ "لا أهل له" مطلب دادې چه دَ چا ښځه نه وى اودغه شان دَ كومې ښځې چه خاوند نه وى دَ هغې دَ پاره هم "لا أهل لها" استعماليږى.(٢)

قوله:في مسجد: دا جار مجرور به ما قبل كښې دَ ينام سره متعلق وى.(٣)

دَ حديث مبارك دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت بالكل ښكاره دې.

دَ حديث شريف نه مستفاد امور او اداب: دَمذكوره حديث شريف نه معلوميږى چه دَ مسافر نه علاوه دَ نور كسانو هم دَ ضرورت په وخت په جمات كښې اوده كيدل جائز دى. پاتې شوه دَ احتلام انديښنه نو ددې دَ وجې هم دَ اوده كيدو ممانعت نشته دې. البته ددې نه احتياطى تدابير اختيارول هم لازم دى.

په جمات كښې دَ اوده كيدو باره كښې دَ ائمه كرامو مذهب: جمات كښې دَ يوكس دَ اوده كيدو باره كښې دَ فقهاؤ كرامو مختلف اقوال دى. كوم چه دلته نقل كولې شى:

دَ احنافو مسلك: جمات كښې اوده كيدل دَ احنافو په نيز مكروه دې. البته مسافر او معتكف دَپاره څه حرج نشته دې.(٤)

دَ مالكيو مسلك: دَ صحراء په جمات كښې دَ يوميلمه قيام كول جائز دى. هم دغه حكم دَ وړوكى كلى دَ جمات حكم دې. دَ ښار په لوئى جمات كښې ميلمه ايسارول جائز نه دى. او داسې سړې دَ چا چه كور وغيره نه وى بال بچ ئې نه وى يا وى ليكن دَ شپې دَ څه دَ وجې هغې ته رسيدل ممكن نه وى نو دَ داسې كسانودپاره شپه په جمات كښې تيرول جائز دى. دارنګ دَ قيلولې دَ پاره دَ ورځې په جمات كښې سملاستل دَ هرچا دَ پاره صحيح دى. دې نه علاوه

---

(١) العلماء العزاب الذين آثرواالعلم على الزواج، دَ شيخ عبدالفتاح ابوغده رحمه الله دا كتاب دَ حلب مكتب المطبوعات الاسلاميه نه چهاپ شوى دې. ١٥٦ صفحاتو باندې مشتمل دې.

(٢) فتح البارى: ٦٩٣/١ عمدة القارى: ٢٩٢/٤.

(٣) فتح البارى: ٦٩٣/١، عمدة القارى: ٢٩٢/٤ - ٢٩٣.

(٤) المبسوط للسرخسى، ما يحدث فى المسجد: ٢٥/٢٧. البحرالرائق، كتاب الصوم، باب الاعتكاف، اعتكاف المرأة: ٣٢٧/٢. فتح القدير، كتاب الصيام، باب الاعتكاف: ٣٩٨/٢.

دمعتكف دپاره خو په جمات كښې خوراك څښاك كول په وجه د ضرورت مطلقا جائز دى.[١]
دَشوافعو اوحنابلؤمسلك: شوافعو[٢] اوحنابله[٣] په نيزجمات كښې اوده كيدل مطلقًا جائز دى.
دَ تبليغى جماعت والو په جمات كښې اوده كيدل: په موجوده دور كښې دَ دين دَ محنت او تبليغ دَ پاره دَمسلمانانو جماعتونه اوځى. دَدوى قيام په جماتونو كښې وى نوبغيردَ څه شك او شبهې نه دَدوى قيام او طعام په جمات كښې كول دې كښې هيڅ شك نشته چه صحيح دې. يو خو په دې وجه چه هغوى اكثر مسافر وى. دويم په دې وجه هم چه هغوى په جماتونو كښې دَ اعتكاف په نيت سره اوسيږى. دريمه خبره دا چه وتونكى جماعتونو ته په ډير اهتمام سره په هداياتو كښې په جماتونو كښې دَ قيام آداب خودلې كيږى دَ كوم په وجه چه په جماتونو كښې ايساريدل اوكار كول بالكل صحيح دى.
او نن صبا خو يوه بله ښه فضا قائميږى چه په جماتونو كښې دَ جماعت والو دَ انتظام اوطعام وغيره دَ پاره جدا كمره جوړولې شى. دا نور هم ښه دستور دې دا عام كول پكار دى اود داسې ځائى په موجودګئ كښې هم دغه استعمالول پكار دى. بغيردَ ضرورت نه په جمات كښې دَ خوراك څښاك نه احتياط كول پكاردى. اوكه داسې څه كوټه يا دَ جمات نه بهرځائى نه وى نو بيا دَ جمات دَ آدابو خيال ساتلوسره دَ اعتكاف په نيت سره دَ خوراك څښاك او دَ اوده كيدو اجازت دې.[٤]
دَ دينى مدارسو دَ طالبانو په جمات كښې اوده كيدل: زمونږ په دينى مدارسو كښې هم په ډيرو ځايونو كښې كتلې شى چه بعضې وخت دَ طالبانو دَ اوسيدو بندوبست په جمات كښې كړې شوې وى. نودَدې حكم هم دغه دې چه كه چرې دَ هغوى دَ پاره دَ جمات نه بهر دَ قيام بل څه

---

[١]) التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب إحياء الموات، باب: المنافع المشتركة فى البقاع كالشوارع والمساجد: ٦١٦/٧، الشرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقى، باب: موات الأرض وإحياءها: ٧٠/٤.

[٢]) الأم للشافعى، جماع التيمم للمقيم والمسافر، باب: ما يوصل بالرجل والمرأة: ٧١/١. المجموع شرح المهذب، باب: الإحداث التى تنقض الوضوء، فصل: فى المساجد وأحكامها: ١٧٤/٢. إعلام الساجد بأحكام المساجد، الباب الرابع فيما يتعلق يسائر المساجد: ٣٠٦/١. حاشية الورقة السابقه.

[٣]) المسائل الفقهية من كتاب الروايتين والوجهين، كتاب الصلاة، مسائل فى السهو والسجودله، اتخاذ المسجد مبيتا ومقيلا: ١٤٨/١.

[٤]) قال العلامة الحصكفى رحمه الله تعالى: وأكل ونوم المعتكف وغريب إلخ. وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تعالى: (قوله: وأكل ونوم) وإذا أراد ذلك ينبغى أن ينوى الاعتكاف، فيدخل ويذكر الله تعالى بقدر مانوى، ويصلى، ثم يفعل ماشاء. فتاوى هندية. (الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، مطلب: فى الغرس فى المسجد: ٦٦١/١ سعيد). ويكره النوم والأكل فيه، أى: المسجد لغير المعتكف، وإذا أراد أن يفعل ذلك، ينبغى أن ينوى الاعتكاف، فيدخل فيه ويذكرالله تعالى بقدر مانوى. ولا بأس للغريب ولصاحب الدار أن ينام فى المسجد فى الصحيح فى المذهب، والأحسن أن يتورع، فلا ينام. اهـ (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس فى آداب المسجد: ٣٢١/٥ رشيديه). والنوم فيه لغير المعتكف مكروه، وقيل: لا بأس للغريب أن ينام فيه، والأولى أن ينوى الاعتكاف ليخرج من الخلاف. (الحلبى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: فى أحكام المسجد، ص: ٦١٢، سهيل اكيدمى لاهور)

خائې نه وي نو دَ اعتکاف په نیت دَ جمات دَ آدابو خیال ساتلو سره او سیدې شي.(١)

(١) دَ احسن الفتاوي فتوی: سوال: دَعلم دَ طالبانو په جمات کښې اوده کیدل جائز دی که نه؟ بینوا توجروا.
الجواب باسم ملهم الصواب: دَ جمات جوړیدل دَ ذکر اوعبادت دپاره دی. ددې قسم کارونود پاره نه دی. په دې وجه په عام حالاتو کښې خودَ چا دپاره هم په جمات کښې اوده کیدل جائز نه دی که هغه طالب وي او که نور څوك. او که دَ مجبورتیا دَ وجې نه دَ طالبانو په جمات کښې اوده کیدل وي نو په دې شرطونو سره ددې گنجائش شته:
① دَجمات نه علاوه بل څه عارضي یا مستقل دَ قیام ځائې موجود نه وي، او نه متولي او نه منتظم ددې انتظام کولې شي.
② دَ جمات دَ آدابو پوره خیال دې ساتي چه شور غوغا، خنداګانې او توقې مسخرې او فضول خبرو نه پرهیز اوکړي. دَ صفایۍ پوره اهتمام او ساتي او د اعتکاف نیت دې اوکړي.
③ مونځ گذاروته چه دَ هغوی نه هیڅ قسم تکلیف اونه رسي، اذان کیدو سره دې پاسي او دَ مونځونو نه پس هم چه کله خلق سنت نوافل یا ذکر او تلاوت وغیره کښې مشغول وي نو دَ هغوی په عبادتونو کښې دې خلل نه اچوي.
④ طالبان دَ ډیرې والا یا کم نه کم دَ جمات دَ آدابو نه واقف او شعور والا وي، کم عمر او بې شعوره ماشومان جمات کښې اوده کول جائز نه دی. الغرض دَ ممکن حده پورې دې ددې نه دَ بچ کیدو کوشش اوکړې شي او دَ مجبورتیا خبره خو جدا ده. والله اعلم. ٢٤/ ربیع آخر سنه ٨٧هـ.
(احسن الفتاوی، باب المساجد، سوال: مسجد میں سونا: ٨/٦، ٤٤٨-٤٤٧، ایچ ایم سعید)
سوال مثل بالا: سوال: دَ یومقیم سړي دَ پاره په جمات کښې کټ اچولو سره یا بغیردَ کټ نه سملاستل جائز دی که نه؟ بله دا چه نن صبا رواج دې چه تبلیغي جماعت حضرات هم په جمات کښې سملي، هم په جمات کښې خوري څکي او نور معمولات پوره کوي. آیا شرعاً ددې گنجائش شته؟ بینواتوجروا.
الجواب باسم ملهم الصواب: دَ معتکف او مسافر دپاره په جمات کښې دَ خوراك څښاك او دَ اوده کیدو گنجائش شته. لهذا دَ تبلیغي جمات دغه دستور جائز دې څکه چه تبلیغي حضرات هم عموما مسافر وي. سره ددې دا بهتره ده چه دَ اعتکاف نیت دې اوکړي او ددې دې هم خیال او ساتي چه که جمات سره نیزدې څه حجره وغیره وي په کومه کښې چه ټول ملګري راتلې شي نو جمات کښې دې نه اوده کیږي او خوراك دې هم بهر کوي، په جمات کښې کټ اچول دَ چا دَ پاره هم جائز نه دی.
قال العلامة الحصکفي رحمه الله تعالى: وأكل ونوم المعتكف وغريب إلخ. وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تعالى: (قوله: وأكل و نوم) وإذا أراد ذلک ینبغي أن ینوي الاعتکاف، فیدخل ویذکرالله تعالى بقدر مانوی، ویصلی، ثم یفعل ما شاء. فتاوی هندیة. (ردالمحتار، ٦١٩/١)والله تعالى اعلم. ٢٧/ ربیع الاول سنه:٨٩هـ.
(احسن الفتاوی، باب المساجد، سوال: مسجد میں سونا: ٦/٤٤٩-٤٤٨، ایچ ایم سعید)
د فتاوي مفتي محمود فتوی: سوال: څه فرمائي علماء دین په دې مسئله کښې چه په جمات کښې اوده کیدل جائز دی که نه؟که چرې جائز وي نو په کومو کومو صورتونو کښې اوده کیدې شي. مثلاً مسافر یا غیر مسافر یا صحیح سالم یا معتکف وغیره؟
وفی الدرالمختار: وأکل و نوم المعتکف وغریب إلخ. وفی ردالمحتار: (قوله: وأکل و نوم) وإذا أراد ذلک ینبغي أن ینوي الاعتکاف، فیدخل ویذکرالله تعالى بقدر مانوی، ویصلی، ثم یفعل ما شاء.(ص: ٤٨٩/١) دې نه معلومه شوه چه بغیردَ معتکف او مسافر نه دَ نورو دَ پاره په جمات کښې اوده کیدل مکروه دی. لیکن که چاته سخت ضرورت وي نود ا حیله دې اوکړي چه په جمات کښې دې دَ لږ ساعت دَ پاره دَ اعتکاف نیت اوکړي او بیا دې جمات کښې داخل شي او لږ وخت دې په عبادت او ذکر کښې تیرکړي بیا دې هلته اوده شي او سحردې پاسي مونځ دې اوکړي او دَ جمات نه دې بهر راوځي. فقط والله تعالى اعلم بنده محمد اسحاق غفرله، نائب مفتي مدرسه قاسم العلوم ملتان. ٢٣ رجب ١٤٠٠هـ.........

حديث باب: (دويم حديث) [حديث نمبر ۴۳۰]

-٤٣١- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ (١) جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بَيْتَ فَاطِمَةَ، فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ

.... (فتاوى مفتى محمود، كتاب المساجد، مسجد ميں سونا، ۱/۳۶۱، جمعيه پبلیکشنز، لاهور)

د فتاوى محموديه نه منتخب فتاوى: سوال: په جمات كښې اوده كيدل دعوامو يا خواصو په كټ باندې يا بغيرد كټ، بوډا وى كه ځوان وى صحيح دى كه نه؟ سره د كتابونو د حوالې تشريح اوليكئ؟

الجواب حامداومصليا: د معتكف او داسې مسافر چه د هغه ځائى وغيره نه وى صحيح دى. كه په كټ كښې وى او كه بغيرد كټ نه وى، كه ځوان وى او كه بوډا، نورو له احتياط كول پكاردى ځكه چه په جمات كښې اوده كيدل مكروه دى.

"ويكره النوم والأكل فيه، أي: المسجد لغير المعتكف، وإذا أراد أن يفعل ذلك، ينبغي أن ينوي الاعتكاف، فيدخل فيه ويذكر الله تعالى بقدر مانوى. ولا بأس للغريب ولصاحب الدار أن ينام في المسجد في الصحيح ى المذهب. والأحسن أن يتورع، فلا ينام، اهـ" عالمگيرى: ۵/۳۲۱.

د بعضې صحابو نه بعضې وخت په جمات كښې اوده كيدل ثابت دى. لكه چه بخارى شريف كښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما متعلق نقل دى: «إنه كان ينام وهو شاب أعزب لا أهل له في مسجد النبي صلى الله عليه وسلم» زمونږ علماؤ دا په ضرورت باندې محمول كړى دى. كذافي فيض البارى. فقط والله اعلم.

دارنګ: الجواب حامد اومصليا: مستقل د جمات نه كور جوړول او هلته كښې اوسيدل نه دى پكار دا مكروه او د جمات د احترام خلاف دى. ليكن كه په چا باندې د خوب غلبه وى او د هغه جمع پاتې كيږى او په جمات كښې د اوده كيدو سره د جمع د مونځ پابندى نصيب كيږى يا د تهجدو توفيق ملاويږى. يا د جمات حفاظت مقصود وى يا بل څه دينى ضرورت وى چه بغيرد جمات د اوده كيدو نه نه حاصليږى نو د هغه د پاره اجازت هم دې. بعضې صحابه به هم د دينى ضرورت دپاره په جمات كښې اوده كيدل. فقط والله سبحانه اعلم.

دارنګ: الجواب حامداومصليا: كله چه بل ځائى موجود وى نو بيا په جمات كښې اوده كيدل او هغه هم روزمره اوده كيدل مكروه دى. ددې نه بچ كيدل پكاردى. فقط والله اعلم.

دارنګ: الجواب حامد اومصليا: جمات د مونځ ځائى دې د اوده كيدو او د آرام كولو ځائى نه دې. كوم مسافر چه پرديسى وى يا څوك اعتكاف كونكې وى د هغه دپاره ګنجائش شته. تبليغى جماعتونه عموما پرديسى وى يا په جمات كښې د شپې پاتې كيدو سره په تسبيح او نوافل كښې اكثر مشغول وى. څه وخته پورې آرام هم كوى. دغه شان كه هغوى سره مقامى خلق هم شپه رونړه كړى نو په نيت د اعتكاف دې كوى. فقط والله اعلم.

دارنګ: الجواب حامداومصليا: (جمات كښې كټ خورول او اوده كيدل) د جمات د احترام خلاف دى او د نورو خلقو دپاره د توحش موجب دى. نن صبا په جمات كښې كټ اچول د جمات بې ادبى ګڼړلې شى په داسې مسائلو كښې د عرف لحاظ كول پكاردى. فقط والله اعلم؟

دارنګ: الجواب حامداومصليا: نفلى اعتكاف بغيرد رمضان نه هم كيدې شى اوداسې معتكف هم په جمات كښې قيام كول صحيح دى. فقط والله اعلم (فتاوى محموديه، كتاب الوقف، باب: آداب المسجد، مسجد ميں سونے او ٹھہرنے كا بيان: ۱۵/۲۳۸-۲۳۱، ادارة الفاروق، كراچى).

١) أخرجه البخاري أيضا، في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: مناقب علي بن أبي طالب، رقم الحديث: ۳۷۰۳، وفي الأدب، باب: التكني بأبي تراب، رقم الحديث: ۶۲۰۴ وفي الاستئذان، باب: القائلة في المسجد، رقم الحديث: ۶۲۸۰ وأخرجه مسلم في صحيحه، في فضائل الصحابة، باب: من فضائل........

فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ .» قَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَغَاضَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقِلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لإِنْسَانٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ» . فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، وَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَمْسَحُهُ عَنْهُ وَيَقُولُ «قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ».

د حديث ترجمه: حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه بیان اوکړو چه یو ځل رسول الله ﷺ د حضرت فاطمه رضی الله عنها کور ته تشریف راوړو نو په کور کښې ئې حضرت علی رضی الله عنه اونه لیدلو. نو تپوس ئې اوکړو ستا د تره ځوئې چرته دې؟ حضرت فاطمه رضی الله عنها جواب ورکړو چه زما او د هغه په مینځ کښې څه خبرې اترې ترخې شوی دی نو هغه ماته غصه شو او د کور نه بهر لاړو او زما سره هغه قیلوله هم اونه کړه.

رسول الله ﷺ یو سړی ته اووئیل اوګوره چه هغه چرته دې؟ (څه ساعت پس) هغه سړې راغلو خبر ئې ورکړو یا رسول الله ﷺ! هغه خو په جمات کښې اوده دې. نو حضور پاک (جمات ته) تشریف راوړو نو هغه (حضرت علی رضی الله عنه) ملاست وو. څادر د هغه د اړخ نه اخوا شوې وو او په بدن باندې ئې خاورې لګیدلې وې. رسول الله ﷺ د هغه د بدن نه خاوره صفا کوله او فرمائیل به ئې پاسه ابوتراب پاسه ابوتراب.

تراجم رجال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دی:

① قتیبه بن سعید رحمه الله: دا ابورجاء قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: إفشاء السلام من الإسلام لاندې تیر شوی دی. (۱)

② عبدالعزیز بن ابی حازم رحمه الله: دا ابوتمام عبدالعزیز بن ابی حازم سلمه بن دینار المدنی دې. د لبنی اشجع آزاد کړې شوې غلام دې. دې چه د کومو استاذانو نه د حدیث روایت کوی په هغوی کښې د ده پلار، زید بن اسلم، علاء بن عبدالرحمن، سهیل بن ابی صالح، یزید بن عبدالله بن الهاد، هشام بن عروه، موسی بن عقبه وغیره رحمهم الله شامل دی. او د دوی نه روایت کونکو کښې حمیدی، ابومصعب، علي بن حجر، عمرو الناقد، یعقوب الدورقی، یحیی بن اکثم وغیره رحمهم الله شامل دی.

علامه ذهبی رحمه الله د دوی باره کښې لیکی: كان إماما كبير الشأن. فلاس رحمه الله وائی چه ما ابن مهدی د دوی نه به یو هم حدیث روایت کولو سره هم نه دې لیدلې. ابن ابی خیثمه رحمه الله وائی چه ما ابن معین رحمه الله اوریدلی چه ابن ابی حازم رحمه الله د خپل پلار نه روایت کولو کښې ثقه نه دې. علامه ذهبی رحمه الله په دې باندې رد کولو سره وائی چه نه دې خود خپل پلار او د هغه نه

.... علی بن أبی طالب رضی الله عنه، رقم الحدیث: ۲۴۰۹. وفی جامع الأصول، حرف الهمزه، الکتاب الثامن: فی الأسماء والکنی، الفصل الثانی: فیمن سماه النبی صلی الله علیه وسلم،ابتداء، رقم الحدیث: ۱۵۴، ۳۶۳/۱.

(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

علاوه دَ نورو نه په روايت کولو کښې حجت دې. ابن معين رحمه الله د دوی باره کښې وائي: صدوق. دَ ابوحاتم رحمه الله وينا ده چه دې دَ دراوردی نه زيات فقيه دې. امام ابن حنبل رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائي چه دې دَ حديث په طلب کښې زيات مشهور اومعروف نه وو. البته دا خبره ده چه دَ امام مالك رحمه الله نه پس مدينه منوره کښې دَ دوی نه څوك لوئي فقيه نه وو.
دَ دوی پيدائش ۱۰۷هجری کښې شوې وو. او وفات ئې په ۱۸۴ هجری کښې دَ جمعې په ورځ په مسجد نبوی کښې دَ سجدې په حالت کښې شوې دې.(۱)

۳ ابي حازم رحمه الله: دا ابو حازم سلمه بن دينار الأعرج الزاهد المدني رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تيرشوی دی.(۲)

۴ سهل بن سعد رضي الله عنه: دا ابو العباس ابن سعد الساعدي الأنصاری الخزرجي رضي الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تيرشوی دی.(۳)

دَ حديث شرح:

قوله: عن سهل بن سعد، قال: جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بيت فاطمة، فلم يجد عليا في البيت، فقال: "أين ابن عمك"؟

حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه بيان اوکړو چه يو ځل رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها کور ته تشريف راوړو نو په کورکښې ئې حضرت علي رضي الله عنه اونه موندلو. نوتپوس ئې اوکړو ستا دَ تره ځوئي چرته دې؟

قوله: أين ابن عمك؟: دَدې جملې نه دَ نبی کريم صلى الله عليه وسلم مراد دَ حضرت علي رضي الله عنه باره کښې معلومات کول وو. حضرت علي رضي الله عنه په حقيقت کښې دَ نبی اکرم صلى الله عليه وسلم دَ تره ځوئي وو. ليکن چه کله حضورپاك دَ فاطمه رضي الله عنها کور ته تشريف راوړې وو نوحضورپاك محسوس کړې وه چه دَ لور او ځوم په مينځ کښې څه خبره شوې ده. څه دَ برداشت نه بهر معامله شوې ده. نو حضورپاك دَماحول دَنرمولو دَ پته اونه لګوله چه اې فاطمې ستا خاوند، ستاسختن چرته دې؟ يا دَ هغه نوم اخستو سره ئې پته اونه لګوله چه اې فاطمې علي چرته دې؟ بلکه حضورپاك دغه خپلوی او رشته داری ورپادولو سره سوال اوکړو کوم چه د هغه دواړو په مينځ کښې په نسلی اعتبارسره موجود وه چه اې فاطمه ستا هغه دَ تره ځوئي چرته لاړو؟(۴)

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد: ۴۲۴/۵، الأعلام للزرکلي: ۱۸/۴، ميزان الاعتدال: ۶۲۶/۲، تاريخ اسلام للذهبي: ۹۱۳/۴، سير أعلام النبلاء: ۳۶۳/۸، تهذيب التهذيب: ۳۳۴/۶.

(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه

(۴) فتح الباری: ۶۹۳/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴-۲۹۳. حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه مجازاً حضورپاك "ابن عمك" اووئيل يا دا چه دَدې مضاف محذوف دې. په اصل کښې "ابن ابن عم أبيك" ځکه چه حضرت علي رضي الله عنه خو په اصل کښې دَ نبی کريم صلى الله عليه وسلم دَ تره ابوطالب ځوئي دې. دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها دَ تره ځوئي نه دې. چونکه حضورپاك ته دَ هغوی په مينځ کښې دَ خفګان اندازه شوې وه په دې......

قوله: كان بيني وبينه شيء فغاضبني فخرج: حضرت فاطمه رضي الله عنها جواب ورکړو چه زما او دَ هغه په مينځ کښې څه خبره اتره شوې ده. نو هغه ماته غصه شو او بهر تلې دې.

دناخوښئ خبره دَ دواړو طرفونه شوې وه:

قوله: فغاضبني: دا دَ باب مفاعله نه دې دَ کوم خاصه چه دَ اشتراك معنې بيانول دی. چنانچه مطلب به دا شي چه حضرت فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل اې بابا جان! زما او دَ هغه په مينځ کښې په څه خبره باندې تکرار راغې هغه ماته غصه شو او زه هغه ته غصه شوم نو دَ خبرو تريخوالي دَ وجې هغه زمانه خفه شوې او دَ کوره تلې دې.(١)

دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها صفا خبره: سبحان الله دَ نبی اکرم ﷺ دَ زړه ټکره دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها څومره رښتيا وئيل، صفا خبره او دَ انصاف بيان مخې ته راغلو حالانکه په عام توګه په داسې موقعو باندې دَ ښځو دا مزاج مخې ته راځي چه خپله خطا ورته مخې ته نه راځي او مقابل يعنی دخپل خاوند ټول قصور بيانوی چه هغه دا کړی، هغه دا کړی وغيره وغيره. ليکن حضرت فاطمه رضي الله عنها دَ دغه خفګان راتلو باوجود صرف دا اونه فرمائيل چه هغه ما ته غصه شوې دې، خفه شوې دې اوزه ئې او رټلم او لا بيا خفه هم لاړو بلکه صفا ئې عرض اوکړو چه اې باباجان! هغه هم غصه شو او زه هم غصه شوم. سبحان الله.

لوښی خو کړنګيږی: اودا څه داسې خبره هم نه ده چه په کورنئ کښې دَ ښځې اوخاوند په مينځ کښې څه نا څه ترخه خبره يا وړه جګړه وغيره نه وی، انسانان دی فطرت او مزاج مختلف وی او بيا دَ بهر دَ حالاتو هم په دغه معاملاتو کښې لوئی عمل دخل وی. نو دا خبرې راتلل څه دومره لويه خبره نه وی. ځکه چه يو ځائی کښې کله لوښی پراته وی نو هغه په خپل مينځ کښې کړنګيږی هم او شور هم پيدا کيږی.

ليکن دَ کتلو او غور کولو خبره داده چه په داسې حالاتو کښې هم دَ انصاف معامله دَ لاس نه خطا نه شی او دغه خفګان په سر باندې سور نه کړی شی بلکه دَ غصې يخيدو نه پس صلح هم کول پکاردی. اودَ مشرانو هم ذمه واری جوړيږی چه په طرفينو کښې دَ محبت او شفقت، حکمت او بصيرت سره صلحه اوکړی. لکه چه دلته دَ نبی اکرم نمونه زمونږ مخې ته راغله.

قوله: فلم يَقِل عندي: او زما کور کښې هغه قيلوله هم اونه کړه.

قوله: فلم يَقِل: دا دَ باب ضرب يضرب (قال يقيل) نه دَ نفي جحد بلم صيغه ده دَ کوم معنی چه قيلوله کول دی يعنی دَ غرمې وخت کښې اوده کيدل.(٢) خو دَ اصيلی او ابن عساکر دَ روايت مطابق دا صيغه دَ ياء په ضمې او قاف په کسرې سره ده.(٣)

---

(١)......وجه حضور پاك دَ استعطاف په اراده دا تعبير اختيار کړو او دَ هغه دواړو نسبی نيزديوالي ئې ذکر کړو. (سراج القاری: ٣/٣٤). حضرت علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه په دې تعبير کښې اشاره ده چه (ستاسو دواړو په مينځ کښې) دَ ښځې او خاوند نه علاوه بله رشته هم ده لهٰذا په مينه او محبت سره اوسيدل پکاردی. (فضل الباری: ٣/١٥٣).

(١) عمدة القاری: ٢٩٤/٤.

(٢) شرح الکرمانی: ١٠١/٤ فتح الباری: ٦٩٣/١ عمدة القاری: ٢٩٤/٤ إرشاد الساری: ٤٣٧/١.

(٣) إرشاد الساری: ٤٣٧/١.

د قیلوله حکم: د غرمې خوراک کولو نه پس لږ شان ارام کولو ته قیلوله وائی. ددې دپاره د خوب راتلل ضروری نه دی، صرف استراحت (ارام) باندې هم د قیلولې اطلاق کیږی. (۱)
لیکن که د چا اراده د اوده کیدو هم وی نو د اوده کیدو په وخت دعا وغیره ونیلوسره په اودس کښې اوده کیدل پکار دی. یعنی د شپې د وخت چه کوم سنت دی هغه د شپې اوده کیدو سره خاص نه دی بلکه د دغه سنتو تعلق صرف د اوده کیدو سره دې که د ورځې اوده کیدل وی او که د شپې، چنانچه د ورځې د اوده کیدو په وخت هم ددې اهتمام کول پکار دی.
قیلوله کول سنت عمل دې په دې سره د شپې په عبادت کښې امداد ملاویږی. (۲) په یو حدیث شریف کښې دی چه قیلوله کوئی ځکه چه شیطان قیلوله نه کوی. (۳)

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لإنسان: "انظر أين هو"، فجاء فقال: يارسول الله! هو في المسجد راقد:
رسول الله ﷺ یو سړی ته اوفرمائیل اوګوره چه هغه چرته دې؟ (لږ ساعت پس) هغه سړې راغلو خبر ئی ورکړو یارسول الله! هغه په جمات کښې اوده دې.

قوله: لإنسان: د طبرانی په روایت کښې دی: "فأمر إنسانا معه". (۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دغه انسان نه مراد به هم سهل بن سعد رضی الله عنه وی ځکه چه په

---

(۱) قال الأزهري: القيلولة والمقيلُ عندالعرب الاستراحة نصف النهار، وإن لم يكن مع ذلك يوم، بدليل قوله: ﴿وَأَحْسَنُ مَقِيلًا﴾ [الفرقان:۲۴] والجنةُ لا نوم فيها. (مرقاة المفاتيح، كتاب الجمعة، باب: الخطبة والصلاة، رقم الحديث: ۱۴۰۲، ۱۰۴/۳).

(۲) عن ابن عباس رضى الله عنهما عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: "استعينوا بطعام السحر على صيام النهار والقيلولة على قيام الليل". (سنن ابن ماجة، كتاب الصيام، باب: ماجاء فى السحور، رقم الحديث: ۱۶۹۳). عمل السلف والخلف على أن القيلولة مطلوبة لإعانتها على قيام الليل، قال حجة الإسلام: وإنما تطلب القيلولة لمن يقوم الليل ويسهر فى الخير، فإن فيها معونة على التهجد كما أن فى السحور معونة على صيام النهار، فالقيلولة من غير قيام الليل كالسحور من غير صيام النهار. (فيض القدير، حرف القاف، رقم الحديث: ۶۱۶۸، ۵۳۱/۴).

(۳) عن أنس بن مالك رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم: قيلوا، فإن الشيطان لا يقيل. (المعجم الأوسط، من اسمه أحمد، رقم الحديث: ۲۸، ۱۳/۱)عن مجاهد قال: بلغ عمر أن عاملاً له لم يقل، فكتب إليه عمر رضى الله عنه: قِل، فإنى حُدِّثتُ أن الشيطان لا يقيل. قال مجاهد: إن الشياطين لا يقيلون. (المصنف لابن أبى شيبة كتاب الأدب، باب: مايذكر فى القائلة نصف النهار، رقم الحديث: ۲۶۶۷۶، ۳۳۹/۵).

(۴) حدثنا الحسين بن إسحاق التسترى، ثنا يحيى الحمانى، ثنا سليمان بن بلال، عن أبى حازم، عن سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسماء على رضى الله عنه إليه: أبوتراب، وإن كان ليفرح أن يدعوه بها، وما سماه أباتراب إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم، غاضب يوما فاطمة رضى الله عنها، فخرج فاضطجع إلى الجدار، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم يطلبه، فلم يجده فى البيت، فقال لفاطمة: أين ابن عمك؟، قالت: خرج آنفا مغضبا، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم إنسانا معه يطلبه، فقال: مضطجع فى الجدار، وقد زال رداؤه عن ظهره، وامتلأ ترابا، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح التراب عن ظهره، ويقول: اجلس يا أباتراب. (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ۵۸۰۸، ۱۴۹/۶).

روايت كښې تردغه وخته د بل سړي د موجودګۍ ذكر نشته دې.[١]

قوله: هوفي المسجد راقد: په دې روايت كښې په جمات كښې دَ اوده كيدو ذكر دې. خو اوس دَ المعجم الكبير للطبراني په روايت كښې تير شو چه هغه دَ ديوال په سوري كښې ملاست وو.[٢] په دواړو كښې تطبيق ممكن دې چه دَ جمات دَ ديوال په سوري كښې اوده وو.

قوله: سول الله صلى الله عليه وسلم وهو مضطجع، قد سقط رداؤه عن شقه، وأصابه تراب:
نو رسول الله ﷺ جمات ته تشريف راوړو نو هغه (حضرت على رضي الله عنه) پروت وو، څادر دَ هغه دَ اړخ نه اخوا شوې وو او په بدن باندې ئې خاوري لګيدلې وې.

قوله: وهو مضطجع: دا جمله اسميه ده چه حال به واقع كيږي. دَ جاء دَ فاعل رسول الله نه، يعنى كله چه رسول الله ﷺ جمات ته اورسيدو نو حضرت على رضي الله عنه ئې په خپله ډډه باندې اوده اوليدلو. تقديري عبارت به داسې شي: "فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى المسجد، ورآه وهو مضطجع".[٣]

قوله: قد سقط رداؤه: دا جمله هم حاليه ده.[٤]

قوله: عن شقه: نه مراد عن جانبه دې.[٥]

قوله: فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسحه عنه ويقول: "قم أبا تراب، قم أبا تراب:
رسول الله ﷺ دَ هغه دَ بدن نه خاوره صفا كوله او فرمائيل ئې پاسه ابوتراب، پاسه ابوتراب.

قوله: أبا تراب: دې نه مخكښې حرف نداء محذوف دې اصل كښې وو قم، يا أبا تراب.[٦]

دَ حضرت على رضي الله عنه كنيت دَ ابوتراب دَ تسميه وجه: دا ړومبې موقعه وه چه نبى كريم ﷺ حضرت على رضي الله عنه ابوتراب وئيلو سره مخاطب كړو، دا دَ شفقت په وجه وو. دې نه مراد دَ خاورو پلار نه دې بلكه اې دَ خاورې والا مراد دې. ځكه چه هغه وخت دَ حضرت على رضي الله عنه په اړخ باندې دَ كچه زمكې خاوره لګيدلې وه.
دَ حضرت على رضي الله عنه دا كنيت ډير خوښ وو ځكه چه دا دَ هغه محبوب نبى عليه السلام دَ هغه دَ پاره خوښ كړې وو. حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه دا بيان كړې دې لكه چه څنګه دَ طبرانى په روايت كښې دى: ((عن سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسماء على رضى الله عنه إليه: أبو تراب، وإن كان ليفرح أن يدعوه بها)).[٧]

---

[١] فتح البارى: ٦٩٣/١.
[٢] (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ٥٨٠٨، ١٤٩/٦).
[٣] عمدة القارى: ٢٩٤/٤.
[٤] أيضا.
[٥] عمدة القارى: ٢٩٤/٤.
[٦] شرح الكرمانى: ١٠١/٤ عمدة القارى: ٢٩٤/٤.
[٧] (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ٥٨٠٨، ١٤٩/٦).

د حديث مبارك د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث شريف د ترجمة الباب سره مطابقت د حديث په دې جملې "وهو راقد في المسجد" كښې دى.([1]) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې باب رومبې حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په جمات كښې اوده كيدو والا روايت د داسې سړى په جمات كښې په اوده كيدو باندې دلالت كوى د چا چه بال بچ نه وى، هغه ناواده كړې وى. او دا حديث په كوم كښې چه د حضرت على رضي الله عنه په جمات كښې د اوده كيدو ذكر دې په دې كښې تعميم دې ځكه چه دې خو واده كړې وو او د بال بچ والا وو. نو د دواړو قسم كسانو په جمات كښې اوده كيدل ثابت شو. هسې په دواړو احاديثو كښې لږ فرق كول هم ممكن دى. هغه داسې چه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما سملاستل باقاعده اوده كيدل وو او د حضرت على رضي الله عنه سملاستل خو اوده كيدل نه وو بلكه صرف قيلوله وه چه د پاره د هغې خوب لازم نه دې. كه وى نو هم اوكه نه وى نو هم دواړو صورتونو ته به قيلوله وئيلې شى.([2])

د حديث مبارك نه مستفاد امور و اداب: د مذكوره حديث شريف نه چه كوم امور او آداب وغيره مستنبط كيږى د هغې نه څه دلته نقل كولې شى:

① په جمات كښې د قيلولې په غرض سره د سملاستلو جواز هم معلوم شو.([3])

② كوم سړې چه په غصه كښې وى هغه سره داسې خبرې اترې كول په كوم سره چه هغه نور په غصه كښې نه راځى بلكه په هغه خبرو اترو سره انس حاصل كړى دا جائز دى.([4])

③ د اولاد نه علاوه د څه بل نوم طرف ته نسبت كولو سره كنيت كيخودل هم جائز دى.([5])

④ يو سړې په داسې كنيت سره رابلل په كوم سره چه هغه خفه كيږى نه، صحيح دى.([6])

⑤ پلار د خپلې لور كور ته د هغې د خاوند د اجازت نه بغير هم تلې شى. په دې شرط چه خوم به ئى په دې تګ راتګ باندې راضى وى.([7])

⑥ د سخر د خپل خوم خاطر مدارات كول او د هغه د زړه د ساتلو د پاره داسې خبره كول په كوم سره چه د هغه غصه يخه شى، بهتر دى.([8])

⑦ غير مسافر او غير فقير د پاره هم په جمات كښې د اوده كيدلو جواز معلوميږى.([9])

⑧ د خپلولئ الفاظ په خبرو اترو كښې ذكر كولو سره د چا مانوس كولو هم علم اوشو.([10])

---

[1]) عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[2]) فتح البارى: ۲۹٤/۱-۲۹۳.

[3]) التوضيح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح البارى: ۶۹٤/۱ عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[4]) فتح البارى: ۶۹٤/۱ عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[5]) شرح الكرمانى: ۱۰۱/٤ التوضيح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح البارى: ۶۹٤/۱ عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[6]) شرح الكرمانى: ۱۰۱/٤ التوضيح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح البارى: ۶۹٤/۱.

[7]) شرح الكرمانى: ۱۰۱/٤ فتح البارى: ۶۹٤/۱ عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[8]) شرح الكرمانى: ۱۰۱/٤ التوضيح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح البارى: ۶۹٤/۱ عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

[9]) شرح الكرمانى: ۱۰۱/٤ التوضيح لابن الملقن: ۵۱۷/۵.عمدة القارى: ۲۹۳/٤

[10]) عمدة القارى: ۲۹۳/٤.

⑨ ددې حديث شريف نه دَ حضرت علي رضی الله عنه فضيلت او منقبت هم په ښه شان سره ښکاره کيږي.[1]

⑩ دَ کوم سړي ستر چه په لباس کښې پټ وی، هغه لباس اغوستونکې دې اگرچه دَ ستر نه علاوه دَ بعضې اندام نه کيږي اخوا شوې هم وی.[2]

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٤٣١]

- ٤٣٢ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ[3] رَأَيْتُ سَبْعِينَ مِنْ أَصْحَابِ الصُّفَّةِ، مَا مِنْهُمْ رَجُلٌ عَلَيْهِ رِدَاءٌ، إِمَّا إِزَارٌ وَإِمَّا كِسَاءٌ، قَدْ رَبَطُوا فِي أَعْنَاقِهِمْ، فَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ نِصْفَ السَّاقَيْنِ، وَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ الْكَعْبَيْنِ، فَيَجْمَعُهُ بِيَدِهِ، كَرَاهِيَةَ أَنْ تُرَى عَوْرَتُهُ.

د حديث ترجمه: حضرت ابوهريره رضی الله عنه اوفرمائيل چه ما د اصحاب صفه نه اويا کسان په داسې حال کښې ليدلی دی چه هغوی کښې چا سره (دَ پاسه اچولو دَ پاره) څادر نه وو. يا هغوی سره صرف لنګ وو يا (دَ بدن پټولو دَ پاره) يوه کمبله، کومه چه به هغوی دَ سټ نه (لاندې) تړلې وه، اودا به په هغوی کښې دَ چا دَ ګيټو پورې رسيدله اودَ چا دَ پنډو پورې رسيدله (دَ رکوع اوسجدې په وخت کښې) به ئې هغه په لاس نيوله چه چرته دَ هغوی شرمګاه ښکاره نه شي.

تراجم رجال: دَدې حديث په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① يوسف بن عيسى رحمه الله: دا يوسف بن عيسى رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب الغسل، باب: توضأفي الجنابة ثم غسل سائرجسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى لاندې تير شوی دی.[4]

② ابن فضيل رحمه الله: دا ابوعبدالرحمن محمد بن فضيل بن غزوان کوفی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، کتاب الإيمان، باب: صوم رمضان احتسابا من الإيمان لاندې تير شوی دی.[5]

③ أبيه (فضيل بن غزوان) رحمه الله: دا ابومحمد فضيل بن غزوان بن جرير الضبي الكوفي رحمه الله دې. دا دَ ابوالفضل الكوفى پلار دی. دې چه دَ کومو مشائخو او استاذانو نه دَ حديث روايت کوي په هغوی کښې ابوحازم الاشجعی، ابوزرعه البجلی، عکرمه، سالم بن عبدالله بن عمر، زبيد اليامی، طلحه بن عبيدالله بن کريز، عاصم بن بهدله، عبدالله بن واقد بن

---

[1] التوضيح لابن الملقن: ٥١٩/٥، عمدة القاري: ٢٩٣/٤.

[2] شرح الكرماني: ١٠١/٤ التوضيح لابن الملقن: ٥١٩/٥.

[3] هذا الحديث من أفراد البخاري، وفي جامع الأصول، حرف الزاي، الكتاب الثاني: في الزهد والفقر، الفصل الثاني: فيما كان النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه عليه من الفقر، رقم الحديث: ٢٨١٣، ٧٠١/٤.

[4] كشف الباري، كتاب الغسل، باب: توضأ في الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى.

[5] كشف الباري: ٣١٨/٢.

عبدالله بن عم، عبدالرحمن بن ابی نعم البجلی وغیرهم رحمهم الله شامل دی.
اوډ دوی نه روایت کونکو کښې ډ هغوی څوئی محمد بن فضیل، جریر بن عبدالحمید، عبدالله بن مبارك، اسحاق الا زرق، ابن نمیر، یحیی بن سعید القطان، حفص بن غیاث، ابو اسامه حماد بن اسامه، سعید بن محمد الوراق، سفیان ثوری، سیف بن عمر التمیمی، عبدالله بن داؤد الخریبی، عبدالرحمن بن محمد المحاربی، عیسی بن یونس، مروان بن معاویه الفراری وغیرهم رحمهم الله شامل دی.
امام احمدبن حنبل رحمه الله وغیره ډدوی توثیق کړې دې. یحیی بن معین رحمه الله ډ دوی باره کښې وائی: ثقة. ابن حبان رحمه الله ډ دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. ډ دوی وفات ۱۴۰ هجری نه ۱۵۰ هجری په مینځ کښې یو کال کښې شوې دې.[1]

④ ابی حازم رحمه الله: دا ابوحازم سلمان الاشجعی الکوفی عزة الاشجعیه رحمه الله دې. واضحه دې وی چه په دې سند کښې کوم حازم دې ډدې نه مراد ابوحازم سلمان الاشجعی رحمه الله دې. نه چه ابوحازم سلمة بن دینار رحمه الله. ډدې تصریح علامه ابن حجر رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله وغیره کړې ده.[2]

فائده: ډ ابوحازم کنیت والا یو بل راوی سلمة بن دینار الاعرج رحمه الله دې. په دې دواړو راویانو کښې اشتباه راځی ځکه چه په کنیتونو کښې اشتراك دې. دواړه تابعیان دی. دواړه ډ صحابه کرامو نه روایت کوی اودواړه ثقه هم دی. البته په دواړو کښې دا فرق دې چه ډ ابوحازم سلمان الاشجعی انتقال ډ اولې صدئی په اختتام باندې یعنی ډ حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله په دور خلافت کښې شوې دی اوډ ابوحازم سلمة بن دینار انتقال ۱۳۵ هـ کښې شوې دې. دویم فرق دادې چه ډ ابوحازم سلمان الاشجعی روایتونه په صحیحین کښې صرف ډ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دی او ابوحازم سلمة بن دینار سوا ډحضرت سهل بن سعد رضی الله عنه ډ بل یو صحابی نه روایت نه دې اخستې. والله اعلم.[3]
ډغه دواړو حضراتو ډ پیژندګلو یو طریقه داهم ده چه په کوم سند کښې ډ ابوحازم رحمه الله شیخ، حضرت ابوهریره رضی الله عنه وی نود هغه ابوحازم نه مراد سلمان الاشجعی رحمه الله دې. اوکه چرې ډ هغه شیخ، حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه وی نوډ هغه ابوحازم نه مراد سلمه بن دینار اعرج کوفی رحمه الله دې.[4] تفصیل کشف الباری، کتاب العلم، باب: هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم ډ لاندې اوګورئی.[5]

---

[1]) تهذیب الکمال: ۳۰۱/۲۳. سیر أعلام النبلاء: ۲۰۳/۶. التاریخ الکبیر لإمام البخاری: ۱۲۲/۷. الجرح والتعدیل: ۷۴/۷. تهذیب التهذیب: ۲۹۷/۷. تاریخ الإسلام: ۹۵۱/۳. الثقات لابن حبان: ۳۱۶/۷.
[2]) فتح الباری: ۶۹۴/۱. عمدة القاری: ۲۹۴/٤.
[3]) عمدة القاری: ۱۳۵/۲.
[4]) إرشادالساری: ٤۳۸/۱.
[5]) کشف الباری: ۱۰۱/٤.

⑤ أبي هريرة رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: أمور الإيمان لاندې تيرشوی دی.[1]

دَ حديث شرح: عن أبي هريرة، قال: لقد رأيت سبعين من أصحاب الصفة:
حضرت ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما دَ اصحاب صفه نه اویا کسان ليدلی دی.

قوله: لقد رأيت: دَ صحيح بخاري په نورونسخو کښې دَ "لقد" نه بغيرصرف دَ "رأيت" لفظ دې.[2]

قوله: سبعين من أصحاب الصفة: دا اویا اصحاب رسول ﷺ دَ هغه اویاؤ صحابه کرامو نه علاوه دی کوم چه په دهوکې سره دَ بير معونه په مقام باندې شهيدان کړې شوې وو. ځکه چه هغوی خود ابوهريره رضي الله عنه دَ اسلام قبلولو نه مخکښې شهيدان کړې شوې وو.[3]

دَ اصحاب صفه تعداد: دَ اصحاب صفه دَ تعداد باره کښې اختلاف دې. دَدې وجه داده چه داخلق به دَ علم زده کولو دَ پاره راتلل او په صفه کښې به ئې قيام فرمائيلو بيا به تلل. دَدې په وجه به دَ هغوی تعداد زياتيدو اوکميدو. کله کله خو به دَ هغوی تعداد دوو سوو پورې رسيدلو او په عام توګه به اویاؤ پورې دَ هغوی تعداد وو.

دَ مدارسو او خانقاهونو اصل: هم دغه صفه دَ مدرسې والو او خانقاه والو اصل دې. دَمدارسو اصل خو په دې وجه دې چه خلق به دَ علم دَ زدکړې دَپاره راتلل. اودَ خانقاه اصل په دې وجه دې چه دَدغه حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم اصل مقصد دَ حضورپاك نه روحاني فيض حاصلول وو. اودا اشکال دلته نه راځی چه بعضې علماؤ مدارس بدعت حسنه شمير کړی دی. ځکه چه دَ مدارسو خاص هيئت، دَ مدرسينو کيدل يا دَ ملازمينو کيدل، دَ وختونو پابندی وغيره دا هر څه هلته نه وو نولکه چه هيئت خاصه حادث دې. او اصل تعليم او متعلمين خود حضورپاك دَ زمانې نه دی. هم دغه شان دَ خانقاه حال دې چه دا هيئت خاصه نه وو.[4]

قوله: ما منهم رجل عليه رداء: چه په هغوی کښې چا سره هم (دَ پاسه دَ اچولو) څادر نه وو.

قوله: رداء: دَ راء په کسرې سره هغه څادر په کوم سره چه دَ بدن پورتنې حصه پټولې شی.[5]

---

[1]) کشف الباري: ۶۵۹/۱.
[2]) إرشادالساري: ۴۳۸/۱.
[3]) عمدة القاري: ۲۹٤/٤. إرشادالساري: ۴۳۸/۱.
[4]) الکنزالتواري: ۱۵۶/٤ سراج القاري: ۳۵/۳.
[5]) فتح الباري: ۶۹٤/۱ عمدة القاري: ۲۹٤/٤ إرشادالساري: ۴۳۸/۱. علامه سيد فخرالدين احمد صاحب رحمه الله فرمائی چه يوه ترجمه خوداده چه دَ بدن دَ پورتنې حصې دَ ستر دَپاره هيڅ څه مستقل کپړا نه وه بلکه يوه کمبله به وه. کومه چه به هغوی په سټ کښې غوټه ورکولو سره تړله او دَ ټول بدن دَ ستر دَپاره به ئې استعمالوله. او يوه ترجمه شيخ الاسلام دهلوي رحمه الله کړې ده: "نبود از ايشان مردے که بروے چادرے باشد بالائے ازار" (شيخ الاسلام، ۴۱۱/۱)، په هغوی کښې يو سړې هم داسې نه وو چه هغه سره دَ لنګ سره دَ پاس اچولو دَ پاره څادر وی. دا ترجمه زياته صفا ده چه چا سره هم دَ بدن دَ دوارو حصو دَ پاره جدا جدا لباس نه وو. (ايضاح البخاري: ۱۹٤/۳).

قوله: إما إزار وإما كساء، قد ربطوا في أعناقهم: یا دَ هغوی سره لنګ وو یا (دَ بدن دَ پټولو دَپاره) یوه کمبله، کومه چه هغوی دَ سټ نه (لاندې پورې) ترلې وه.

قوله: إما إزار: مطلب دادې چه صرف ازار یعنی لنګ به وو دَ پورته حصې دَ پاره څادر وغیره نه وو. (۱)

قوله: إما كساء: مطلب دا چه صرف څادر یا کمبل وغیره به وه لنګ او ازار به نه وو. (۲)

قوله: قد ربطوا: دَدې فعل مفعول ضمیرِ محذوف دې کوم چه "الكساء" طرف ته راګرځي. دا فعل جمع ځکه راوړلې شو چه "الرجل" جنس دې چه دَ واحد او جمع دواړو دَپاره استعمالیږي. لهذا دَ جمع په اعتبار سره ئې اووئیل: قد ربطوا الأكسية (۳)

قوله: فمنها ما يبلغ نصف الساقين، ومنها ما يبلغ الكعبين، فيجمعه بيده، كراهية أن ترى عورته: اودا به په هغوی کښې دَ چا دَ ګیټو پورې رسیدلو او دَ چا به دَ پنډو پورې رسیدلو (دَ رکوع سجدې په وخت به ئې) هغه په لاس باندې نیولو چه چرته دَ هغوی شرمګاه ښکاره نه شي.

قوله: فمنها: کښې دَ هاء ضمیر مرجع "الأكسية" دې. جمع په دې اعتبار سره چه "الكساء" پخپله اسم جنس دې دَ کوم اطلاق چه په واحد او جمع هرو دوؤ باندې کیږي. (۴)

قوله: فيجمعه: أي: الواحد منهم، یعنی په دغه فقیرانو صحابه کرامو کښې دَ چا چه به دغه پورته ذکر شوې حالت وو، هغه به په خپلو لاسونو دغه څادر راغونډولو. (۵)

قوله: بيده: په دې مقام باندې دَ اصیلی په نسخه کښې څه اضافه ده او هغه دا ده: "حال كونهم في الصلاة" یعنی دَ هغوی په داسې شان سره په خپلو لاسونو خپل څادر راغونډول به په دې وجه وو چه چرته دَ څادر کولاویدو سره عورت راښکاره نه شي. (۶)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت دَ حدیث دَدې لفظ "اصحاب صفه" په وجه دې. هغه داسې چه کله دَ دغه صحابه کرامو رضي الله عنهم استوګنه او وخت تیرول هم په دغه صفه کښې وو چه دَ شرعی جمات حصه وه نو یقیناً دَ هغوی شپه تیرول به هم هلته وو او هم دغه خبره دَ ترجمة الباب ده.

خلاصه دا چه په دې باب کښې ذکر شوی دواړه تعلیقاتو او دریواړو احادیثو نه دا ثابتیږي چه دَ سړو په جمات کښې اوده کیدل جائز دی. لیکن په دې باندې ځان په ښه شان سره پوهه

---

(۱) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹۵ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹٤ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹٤ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹٤ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

(۵) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹٤ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

(۶) فتح الباری: ۱/۶۹٤ عمدة القاری: ٤/۲۹٤ إرشادالساری: ۱/٤۳۸.

کول پکاردی چه په دې باب سره د امام بخاری رحمه الله مقصود ترغیب ورکول نه دی چه په جمات کښې اوده کیږئی بلکه مقصود ئی دادې چه د اوده کیدو دا اجازت صرف د ضرورت په وخت دې ځکه چه د جماتونو اصلی مقصد عبادت دې.

۲۶- بَابٌ: اَلصَّلَاةِ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

دا باب د سفر نه په واپسئ باندې د مونځ کولو په بیان کښې دې.

د ترجمة الباب مقصد: د دې ترجمة الباب نه مقصود د دې امر بیان دې چه کله انسان د سفر نه واپس راشی نو مستحب دادی چه کورته د تلو نه مخکښې جمات ته لاړ شي او دوه رکعته نفل د شکرانې په توګه باندې اداکړی او د دې نه پس کورته لاړ شی. هم د دې استحباب بیانولو په غرض باندې دا باب قائم کړې شوې دې. په دې موقع باندې ادا کیدونکی مونځ د **تحیة القدوم من السفر** په نوم سره پیژندلې شی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا ابواب کوم چه شروع دی دا اکثر هم د جمات سره متعلق دی. لهذا د ابوابو په خپل مینځ کښې مناسبت هم یو دې یعنی جمات سره د تعلق. لهذا د دې مناسباتو په لټون کښې د پسې د لګیدلو ډیر ضرورت نشته دې.(۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دې ته **تحیة القدوم من السفر** وائی. دا د انمو په نیز هغه وخت دی چه کله انسان د سفر نه واپس راشی نو اول دې جمات ته لاړ شی دوه رکعته **تحیة السفر** دې اوکړی دې د پاره چه شروع د مبارك مقام نه اوشی او برکت حاصل شی او په دې وجه هم چه خلق په عام توګه په جماتونو کښې راجمع کیږی نو هغوی سره ملاقات هم کیږی.(۲)

تعلیق: وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ فَصَلَّى فِيهِ. [ر: ۴۱۵۶]

د تعلیق ترجمه: حضرت کعب بن مالك رضی الله عنه اوفرمائیل چه نبی کریم ﷺ به کله د سفر نه واپس تشریف راوړو نو د تلو نه مخکښې به ئی جمات ته تشریف اوړلو او هلته به ئی (دوه رکعته) مونځ اداکولو.

---

(۱) أی: هذا باب فی بیان الصلاة إذا قدم الرجل من سفر، وغالب الأبواب فی هذا الموضع فیما یتعلق بالمساجد فلا یحتاج إلی زیادة طلب وجوه المناسبات، فیها.(عمدة القاری: ۴/۲۹۵).

(۲) د تقریر بخاری شریف: ۲/۱۶۵-۱۶۴. تقریر بخاری شریف په حاشیه کښې د تقریر مولوی احسان په حواله سره دا تفصیل موجود دې. د آداب سفر نه دادی چه کله واپس راشی نو اول دې جمات ته لاړ شی تحیة المسجد دې اوکړی او څه وخت دې هلته کینی چه دوستانو وغیره سره ملاویدو کښې څه تکلیف نه وی. صرف مونځ کول خود هر یو د پاره مندوب دی او د مانځه نه پس کیناستل صرف د هغه چا د پاره دی د چا چه دوستان وغیره زیات وی. د دې باب په حدیث کښې د قدوم من السفر ذکر نشته دې. لیکن د امام بخاری رحمه الله په اصولو کښې استدلال بالعموم هم دې. او هم دا حدیث به وړاندې شی په کوم کښې چه د سفر ذکر دې. (حاشیه تقریر بخاری شریف: ۲/۱۶۵).

دَتعليق تخريج: دا تعليق دَ سند سره پخپله امام بخارى رحمه الله په صحيح البخارى كښې هم د غزوه تبوك په بيان كښې ذكر كړې دې. په كوم كښې چه دَحضرت كعب بن مالك رضي الله عنه اودَ هغه دوؤ نورو ملګرو رضي الله عنهم په غزوه تبوك كښې دَ نه شريكيدو قصه بيان كړې شوې ده. هم په دې كښې چه چرته حضرت كعب رضي الله عنه دَخپلې توبې تفصيلي قصه نقل كړه هم هلته هغوى دا ذكر كړې دى چه دَ حضور پاك دا معمول وو چه كله به ئې دَ يو سفر نه واپس تشريف راوړلو نو دَ ټولو نه مخكښې به ئې جمات ته تشريف اوړلو او هلته به ئې دوه ركعته مونځ ادا كړو څه وخته پورې به ايسار شو. تلونكو راتلونكو سره به ئې ملاقات كولو اودَدې نه پس به ئې خپل كور ته تشريف اوړلو.(١)

دَ تعليق راوى: په دې تعليق كښې هم يو راوى دې:

حضرت كعب بن مالك رضي الله عنه دا صحابئ رسول دې. دَ دوى پوره نوم عمرو بن القَين بن كعب بن سواد بن غنم بن كعب ابن سلمه الانصارى الخزرجى العقبى الاحدى دې.

دَ دوى نه روايت كونكو كښې دَ دوى خپل خامن، عبدالله، عبدالرحمن. عبيدالله، محمد، بنوكعب، جابر، ابن عباس، ابوامامه، عمر بن الحكم. عمر بن كثير بن افلح، اودَ دوى نمسى عبدالرحمن بن عبدالله، وغيرهم رحمهم الله شامل دى.

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى چه په زمانه دَ جاهليت كښې دَ دوى كنيت ابوالبشير وو. دَ اسلام نه پس نبى كريم صلى الله عليه وسلم ددوى كنيت ابوعبدالله كيخودو. دې نه علاوه دَ دوى دَ كنيت باره كښې يو قول دَ ابوعبدالرحمن هم دې.

دَ ابن ابى حاتم رحمه الله بيان دې چه دې دَ اهل صفه نه وو. دا ډير مشهور شاعر وو. دَ ابن سيرين رحمه الله بيان دې چه دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم درې لوئى مشهور شاعران وو: حسان بن ثابت، عبدالله بن رواحه اوكعب بن مالك رضي الله عنهم. دَ دوى دَ پلار دَ دوى نه علاوه نو اولاد نه وو. دې دَ هغه اوياؤ كسانو نه وو چه په بيعت عقبه كښې شريك شو، په غزوه بدر كښې دوى نه وو شريك شوى. دَهغې نه پس غزوه احد او نورو غزواتو كښې شريك شو. په غزوه احد كښې چه كله دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ شهادت دَ دروغو خبره خوره شوه نو حضرت كعب رضي الله عنه فرمائى چه هغه وخت دَ ټولو نه رومبې سړې زه ووم چاچه رسول الله صلى الله عليه وسلم ژوندې اوپيژندلو نو ما په اوچت آواز سره مؤمنانو ته دَ نبى پاك عليه السلام دَ ژوندى اوصحيح سلامت كيدو زيرې وركړو. هم په دې غزوه كښې هغوى رضي الله عنه ته دَ اوياؤ نه زيات زخمونه لګيدلى وو. بيا په غزوه تبوك كښې هم نه وو شريك شوې. بيا دَ اوږدې مودې (٥٠ ورځو) نه پس الله تعالى دَ هغوى توبه قبوله كړه. دَ كومې تفصيلى قصه چه پخپله بيانوى كومه چه امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې نقل

---

(١) هذا التعليق ذكره البخارى فى صحيحه فى غزوة تبوك، وهو حديث طويل، يرويه عن يحيى بن بكير عن الليث عن عقيل عن ابن شهاب عن عبدالرحمن بن عبد ابن كعب بن مالك: أن عبدالله ابن كعب بن مالك، وكان قائد كعب من بنيه حين عمى، قال: سمعت كعب بن مالك يحدثنى تخلف عن غزوة تبوك....... الحديث بطوله، يأتى إن شاء الله تعالى، وفيه. "وأصبح رسول الله قادما، وكان إذا قدم من سفر بدا بالمسجد فركع فيه ركعتين ثم جلس للناس". الحديث. (عمدة القارى: ٢٩٥/٤).

كړي دہ.(١)

(١) دَ صحيح بخاري دَدغې اوږد ايمان تازه كونكى حديث ترجمه په فوائد كثيره باندې دَمشتمل كيدو دَ وجې نه دلته مكمل ذكر كولې شي:
عبدالرحمن بن عبدالله دَ خپل پلار عبدالله بن كعب نه چه خپل پلاربه ئې دَ نابينا كيدو دَ وجې مخ نيولو او كرځولو به ئې روايت كوي چه ما دَ كعب بن مالك رضي الله عنه نه واورېدل چه هغوى اووئيل چه زه حضورپاك سره په ټولو جنګونو كښې حاضر ووم. مګر په تبوك او بدر كښې شاته پاتې شوم. مګر په بدر كښې شاته پاتې كيدونكو باندې دَ الله تعالى عتاب اونه شو. په جنګ بدركښې دَ حضورپاك غرض دا وو چه دَ قريشو دَ قافلې تعاقب اوكړې شي. دښمنان الله تعالى ناڅاپى رامخامخ كړل او جنګ اوشو. زه په ليلة العقبه كښې دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم. حضورپاك دَ ټولو نه په اسلام باندې دَ قائميدو وعده واخستله اوماته خوليلة العقبه دَ جنګ بدرپه مقابله كښې عزيز ده. اګرچه جنګ بدر ته په خلقو كښې زيات شهرت او فضيلت حاصل دې.
او په جنګ تبوك كښې دَ نه شريكيدو وجه داده چه دَدې نه مخكښې چرته هم ماسره دوه سورلۍ نه وې جمع شوې. مګر په دغه غزوه كښې زه دَ دوو سورلو مالك جوړ شوم. دې نه علاوه دَ حضورپاك دا دستور وو چه كله به ئې دَ جنګ خيال كولو نو صفا صفا پته او نښه او ځائې به ئې نه خودلو بلكه څه په ګول مول الفاظو كښې به ئې ښكاره كول دې دَپاره چه نور خلق ئې بل مقام اوګڼړي. غرض دا چه كله دَ جنګ وخت راغلو نو ګرمى ډيره سخته وه. لاره ډيره اوږده او بې اوبو او بې ګيا وه. دَ دښمن تعداد زيات وو. لهذا حضورپاك مسلمانان په پوره توګه باندې خبر كړل چه مونږ تبوك ته ځو دې دَپاره چه تيارى اوكړي. هغه وخت حضورپاك سره په ګڼړ شمير كښې مسلمانان موجود وو مګر څه داسې كتاب وغيره نه وو چه په هغې كښې دَ ټولو نومونه ليكلې شوي وي. كعب رضي الله عنه وائي چه يو مسلمان داسې نه وو چه په دې جنګ كښې ئې شريكيدل نه غوښتل مګر دې سره به ئې دا خيال هم كولو چه دَ چا غيرحاضري حضورپاك ته تر هغه وخته پورې نه شي معلوميدې تركومې پورې چه وحې رانه شي.
غرض دا چه حضورپاك دَ جنګ تيارې شروع كړو اودا هغه وخت وو چه ميوه پخيدله او په سورې كښې كيناستل ښه لګيدل. ټولو تيارې كولو مګر ما به هر سحر دا سوچ كولو چه زه به تيارې اوكړم څه تادې ده؟ زه خو هروخت تيارې كولې شم. دغه شان ورځې تيريدلې. يوسحر حضورپاك روان شو. ما وئيل چه دوې پريږده چه څې زه به يو ورځ، دوه كښې تيارې اوكړم او په لاركښې به دوى سره شامل شم. غرض دا چه بل سحر ما تيارې كول غوښتل مګر اومې نه كړې شو او زه هم داسې پاتې شوم. په دريمه ورځ هم دغه شان اوشو او بيا زما هم دغه حال شو. اوس ټول خلق ډير لرې وتلى وو. ما خو خل اراده اوكړه چه حضورپاك سره ملاؤ شم مګر په تقدير كښې مې نه وه. افسوس چه دامې كړې وې.
چنانچه دَ حضورپاك دَ تلو نه پس چه به زه په مدينه كښې ګرځيدم نوماته به يا منافقان ښكاريدل او يا به هغه خلق ښكاريدل څوك چه كمزورې اوضعيفان او بيماران وو. ماته به ډير افسوس كيدلو. حضورپاك به لاره زه چرته هم ياد نه كړم. البته چه تبوك ته اورسيدو او ټولو خلقو كښې كيناستو نوحضورپاك اوفرمائيل كعب بن مالك چرته دې؟ دَ بنى سلمه يو سړي عبدالله بن انيس رضي الله عنه اووئيل چه يا رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه خو په خپل حسن اوجمال باندې ناز كولو د وجې پاتې شوې دې. نومعاذ رضي الله عنه اووئيل تا ښه خبره اونه كړه. په الله قسم! اې دَ الله رسوله! مونږ خو هغه ښه سړې ګڼړو. حضورپاك چه دا واؤريده نوخاموش شو. دَ كعب بن مالك رضي الله عنه بيان دې چه كله ماته دا معلومه شوه چه حضورپاك راروان دې نوما سوچ كولو چه څه داسې حيله او بهانه په لاس راشي چه دَ حضورپاك دَ غصې نه ما بچ كړې شي. بيا ما دَ خپل كور هوښيارانو خلقو سره مشوره اوكړه چه تاسو هم په دې سلسله كښې څه سوچ اوكړئ. خو چه كله دا خبره معلومه شوه چه حضورپاك مدينې ته بالكل رانيژدې شوې دې نوزما دَ زړه نه ددې حيلې دا خيال لرې شو او ما يقين اوكړو چه دروغ مې دَ نبى پاك عليه السلام دَ غصې نه بچ كولې نه شي.
سحر حضورپاك مدينې ته تشريف راوړو اود حضورپاك طريقه داوه چه دَ سفرنه به كله ....

.... واپس شو نو اول به جمات ته تلو او دوه رکعته مونځ به ئې کولو. اوس چه کوم خلق شاته پاتې شوي وو هغوي راتلل شروع شو او خپل خپل عذرونه ئې بيانول اوقسمونه ئې خوړل. دا خلق اتيا کسان وو يا ددې نه څه زيات. حضورپاك د هغوي نه د دوي عذرونه قبول کړل اود هغوي نه ئې دوباره بيعت واخستو اودهغوي دپاره ئې د مغفرت دعا اوکړه او دهغوي د زړونو خيالات ئې الله تعالى ته حواله کړل.
کعب رضي الله عنه وائي چه زه هم راغلم السلام عليکم مې اووئيل. حضورپاك په داسې مسکا سره په کوم کښې چه غصه هم شامله وه جواب راکړو وئې فرمائيل راشه. زه مخې ته لاړم کيناستم. حضورپاك زمانه تپوس اوکړو کعب! ته ولې شاته پاتې شوې؟ حالانکه تاخود سورلئ هم انتظام کړې وو. ما عرض اوکړو ستاسو فرمائيل صحيح دي. زه که چرې د بل چا مخې ته ووم نوممکن وه چه هغه ته مې څه بهانه وغيره کولوسره دروغ وئيلې وې خکه چه زه ښه وئيلې هم شم مګر الله ګواه دې چه زه پوهيږم که ما دروغ وئيلوسره تاسو راضي کړئ نو صبا به الله تعالى تاسو زمانه ناراضه کړي په دې وجه به زه هم ربنتيا وايم که تاسو به ما باندې غصه ولې اونه کړئ. راتلونکې وخت کښې خو به د الله تعالى نه مغفرت او د بخشش اميد پاتې وي. په الله قسم زه قصور وار يم حالانکه په مال اودولت کښې څوك هم زما برابر نه دی مګر ماسره ددې هرڅه موجوديدو باوجود زه شريك نه شوم.
حضورپاك دې اوريدوسره اوفرمائيل کعب صحيح خبره بيان کړه. ښه ده زه او د الله تعالى د حکم په خپل حق کښې انتظار کوه. غرض زه پاسيدم او لاړم نود بنى سلمه خلق هم ماسره شو او وئې وئيل چه مونږ خو تراوسه پورې ستا هيڅ ګناه نه ده ليدلې. تابه هم د نورو خلقو په شان دحضورپاك په مخکښې څه بهانه پيش کړې وه. نودحضورپاك دعا او مغفرت به ستا د پاره کافي شوي وي. هغوي يو شان ماته هم دغه وئيل تردې چه زما په خيال کښې راغله چه واپس حضورپاك له لاړشم او اولنې خبره غلطه ثابتولو دپاره څه بهانه پيش کړم. بيا ما د هغوي نه تپوس اوکړو چه ايا نور هم څوك شته؟ چا چه زما په شان د خپلې ګناه اعتراف کړې دې. هغوي وئيل چه او دوه کسان نور هم دي چاچه اقرار اوکړو او حضورپاك هغوي ته هم دغه اوفرمائيل څه ئې چه تاته فرمائيلي دي. ما دهغوي د نومونو تپوس اوکړو نو وئې وئيل يو مراره بن ربيع عمروي رضي الله عنه او دويم هلال بن اميه واقفي رضي الله عنه دې. دا دواړه نيکان وو او په جنګ بدر کښې شريك شوي وو. د هغوي سره ملاويدل په ما ښه لګيدل. غرض دا چه د دغه دوو کسانو نومونه اوريدو سره زما تسلي اوشوه او زه لاړم.
رسول الله صلى الله عليه وسلم ټول خلق منع کړي وو چه دغه دريو کسانو سره به څوك خبرې نه کوي. مګر نور شاته پاتې کيدونکو او د دروغو بهانې پيش کونکو دپاره داحکم نه وو. آخر خلقو زمونږ نه جدا اوسيدل شروع کړه او مونږ داسې شو چه مونږ هډو څوك پيژني نه. لکه چه زمکه او آسمان بدل شوي وي. غرض ٥٠ شپې په دې کښې دغه شان تيرې شوې. زما دواړه ملګري خو په کورکښې کيناستل مګر زه د همت والا ووم راوتلم به. د جمع په مونځ کښې به شريکيدم، بازار وغيره ته به تلم مګر چا به راسره خبره نه کوله.
زه به نبى کريم صلى الله عليه وسلم له هم راغلم هغوي به په خپله مصله باندې تشريف فرما وو. ما به سلام کولو او ماته به داسې شبه کيدله چه د حضورپاك شونډې مبارکې خوزيږي کيدې شي د سلام جواب راکوي. بيابه ما دحضورپاك سره نيزدې مونځ کول شروع کړه مګر د سترګې پټولوسره به مې حضورپاك ته هم کتل چه حضورپاك څه کوي. کله به چه زه په مانځه ووم نو حضورپاك به ماته کتل اوکله چه به زما نظر هغوي سره ملاويدو نو حضورپاك به مخ وارولو. په دې حال کښې موده تيره شوه او زه د خلقو د خاموشئ نه تنګ شوم. بيا د خپل تره خونې حضرت ابو قتادة رضي الله عنه له باغ ته راغلم او سلام مې اوکړو. د هغه ماسره ډيره مينه وه مګر په الله قسم هغه زما د سلام جواب رانه کړو. ما هغه ته اووئيل اې ابوقتاده ته ما د الله اود هغه د رسول طرفدار ګنړې اوکه نه؟ مګر هغه جواب رانه کړو. بيا ما قسم خوړلوسره هم دغه خبره اوکړه مګر جواب ملاؤ نه شو. ما په دريم ځل هم دغه اوکړه نو ابوقتاده رضي الله عنه صرف دومره جواب راکړو الله اود هغه رسول ته ښه معلومه ده. بيا زه ټينګ نه شوم او اوښکې مې روانې شوې او واپس لاړم.
زه يوه ورځ بازار کښې روان ووم چه يو نصراني زميندار چه د شام دملك اوسيدونکې وو. د غلې خرڅولو دپاره راغلې وو هغه زما پته د چانه معلومولو نوخلقو زما طرف ته اشاره اوکړه چه ....

.... دغه کعب بن مالك رضي الله عنه دي. هغه ماله راغلو او د غسان د نصراني بادشاه يو خط ئې ماته راکړو په کوم کښې چه ليکلي وو چه ماته معلومه شوې ده چه ستاسو رسول په تا باندې ډيرزياتې کوې حالانکه الله تعالی ته ذليل کړې نه يې. ته ډير د کار سړې ئې، ته ماله راشه، مونږ به تا ډير په ارام سره اوساتو. ما وئيل دا بل ازميښت دې او بيامې هغه خط د اور په تنورکښې واچولو.
اوس لا ۴۰ ورځې تيرې شوې وې او لس ورځې پاتې وې چه د رسول الله ﷺ قاصد حزيمه بن ثابت رضي الله عنه راغلو ماته ئې اووئيل چه رسول الله ﷺ فرمائي چه ته د خپلې بی بی نه لرې اوسيږه. ما وئيل څه مطلب دې؟ طلاق ورکړم يا څه بل څه اوکړم؟ حزيمه رضي الله عنه وئيل بس جدا اوسيږه او کوروالي وغيره مه کوه. هم دغه شان حکم زما نورو دوو ملګرو ته هم شوې وو. غرض دا چه ما خپلې بی بی ته اووئيل ته خپلو خپلوانو کره لاړه شه ترکومې چه الله تعالی زما فيصله اونه کړي.
کعب رضي الله عنه وائي چه بيا د هلال بن اميه رضي الله عنه بی بی د حضورپاك په خدمت کښې حاضره شوه وئې وئيل اې د الله رسوله! هلال بن اميه رضي الله عنه زما خاوند ډير بوډا دې که زه د هغه کار خدمت کوم نو څه ګناه خو نشته دې؟ حضورپاك وئيل هيڅ هم نشته مګر هغه صحبت نه شي کولې. هغې عرض اوکړو حضورپه هغه کښې خو څه داسې خواهش هم نشته دې اودکله نه چه دا خبره شوې ده ژاړي اودهغه وخت نه دهغه هم دا حال دې.
کعب رضي الله عنه وائي چه ماته زما رشته دارو اووئيل چه ته هم حضورپاك له لاړشه د خپلې بی بی باره کښې هم داسې اجازت حاصل کړه دې د پاره چه هغه ستا خدمت کوي. لکه څنګه چه د هلال رضي الله عنه بی بی ته اجازت ملاؤ شو. ما وئيل په الله قسم زه چرې هم داسې نه شم کولې. معلومه نه ده چه حضورپاك به څه فرمائي. زه ځوان سړې يم د هلال رضي الله عنه په شان ضعيف نه يم. غرض دا چه دې نه پس هغه لس شپې هم تيرې شوې او زه د پنځوسمې شپې د سحرد مونځ نه پس خپل کور سره ناست ووم اوداسې ښکاريدله چه ژوند مې سخت شوې دې او زمکه زما دپاره باوجود د وسعت تنګه شوې ده چه په دې کښې د سلع غر نه يو آواز کونکي په چغه سره اووئيل چه اې کعب بن مالك رضي الله عنه تاته زيرې درکولې شي. ددې اواز په اوريدو سره زه د خوشحالئ نه په سجده راپريوتلم او يقين مې اوکړو چه اوس دا مشکل آسان شو. څکه چه حضورپاك د سحر دمونځ نه پس خلقو ته اوفرمائيل چه الله تعالی ستاسو قصور معاف کړې دې. اوس خو خلق ما له او زما هغه ملګرو له د زيرې او مبارکبادئ دپاره راتلل. او يو سړې زبير بن عوام رضي الله عنه خپل اس زغلولو سره ماله راغلو او يو بل سړې د بنی سلمه په سلع غر باندې اوختلو اود هغه اواز زر زما غوږونو ته اورسيدلو. دغه وخت زه دومره خوشحال شوم چه خپلې دوه کپړې مې اوويستلې او هغه ته مې ورکړې. ما سره ددغې نه علاوه نورې څه کپړې نه وې. ما د ابوقتاده رضي الله عنه نه دوه کپړې واخستې او وامې غوستلې. بيا د حضورپاك په خدمت کښې حاضر شوم. په لاره کښې د خلقو يوه ګڼره وه چه ما ته ئې مبارکې راکوله او وئيلې ئې چه د الله تعالی دغه انعام تاته مبارك شه. کعب رضي الله عنه وائي چه زه جمات ته لاړم حضورپاك هلته تشريف فرما وو او نور خلق هم ناست وو. طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه زما په ليدو رامنډې کړې ماسره ئې لاس ملاؤ کړو، بيائې مبارکي راکړه. په مهاجرينو کښې داکار صرف طلحه رضي الله عنه اوکړو. الله ګواه دې چه زه به د هغه دا احسان کله هم هير نه کړم. کعب رضي الله عنه وائي چه بيا ما حضورپاك ته سلام اوکړو اود حضورپاك مخ مبارك د خوشحالئ نه ځلېدو نو حضورپاك اوفرمائيل اې کعب دا نن ورځ دې تاته مبارك شي کومه چه د ټولو نه ښه ده ستاد پيدا کيدو نه تر نن پورې. ما عرض اوکړو چه حضور دا معافي د الله تعالی د طرف نه شوې ده که ستاسو د طرف نه؟ وئې فرمائيل د الله تعالی د طرف نه معاف کړې شوې. او حضورپاك چه به کله خوشحاله وو نو مخ مبارك به ئې د سپوږمئ په شان ځلېدو. اومونږ به د حضورپاك خوشحالي پيژندله.
بيا ما د حضورپاك مخې ته کيناستو سره عرض اوکړو اې د الله تعالی رسوله! زه د خپل خلاصي او معافئ په شکريه کښې خپل ټول مال د الله اود هغه د رسول ﷺ دپاره خيرات نه کړم؟ حضورپاك اوفرمائيل لږ شان اوکړه او څه د خپل ځان د پاره هم اوساته څکه چه دا ستا دپاره فائده مند دې. ما عرض اوکړو ټيك ده زه خپله د خيبر حصه پاتې کوم. ما بيا عرض اوکړو اې د الله رسوله! ما د رښتيا وئيلو په وجه خلاصي بياموندو. اوس به زه ټول ژوند کښې هم رښتيا وايم په الله قسم زه نه شم وئيلې......

د ابن اسحاق رضي الله عنه بيان دى چه كله د مدينې منورې طرف ته هجرت اوشو نو نبى كريم ﷺ د حضرت طلحه بن عبيد الله رضي الله عنه اود هغه په مينځ كښې مؤاخات قائم كړې وو. خود حضرت عروه رضي الله عنه بيان دې چه د حضرت زبير رضي الله عنه اوحضرت كعب رضي الله عنه په مينځ كښې مؤاخات قائم كړې شوى وو. د ابن سيرين رحمه الله بيان دې چه حضرت كعب رضي الله عنه دوه داسې شعرونه اووئيل چه د قبيلهٔ دوس د اسلام راوړلو سبب جوړ شو، هغه شعرونه دادى:

قضينا من تهامة كل وتر   وخيبر ثمّ أغمدنا السيوفا

نخيرها، ولو نطقت لقالت   قواطعهن: دوسًا أو ثقيفًا

يعنى مونږ د تهامه اوخيبر نه هر طاق كاركولوسره تورې په تيكوكښې كړې كه چرې د هغې ژبې وې نومونږ ته به ئې ويئلى وى، چه دوس او ثقيف والو لره به ددې تورو نه زياتې پرې كونكې وى

كله چه قبيلهٔ دوس ته دا خبره معلومه شوه نوهغوى اووئيل چه د خپل بچاؤ سامان تيار كړئى داسې نه وى چه كوم آفت په ثقيف باندې راغلې دې هسې نه چه په تاسو باندې راشى. كله چه حضرت على بن ابى طالب رضي الله عنه شهيد كړې شو هغه وخت دوى وفات شو. د معاويه رضي الله عنه په خلافت كښې نابينا شوې وو. بخارى رحمه الله ددوى د وفات مختصر ذكر كړې دې چه هغوى د حضرت عثمان رضي الله عنه مرثيه كړې ده. مونږ ته دحضرت على اومعاويه رضي الله عنهما د جنګ باره كښې د هغوې هيڅ خبره معلومه نه شوه. د بغوى رحمه الله قول دې چه ماته دا خبره معلومه شوې ده چه هغه د حضرت معاويه رضي الله عنه په خلافت كښې په شام كښې وفات شوې دې.(١)

...... چه د رښتيا وئيلو په وجه الله تعالى په چا باندې داسې مهربانى فرمائيلې وى لكه څنګه ئې چه په ما كړې ده. د هغه وخت نه كله نه چه ما رسول الله ﷺ ته رښتيا خبره كړې ده بيا د هغه وخت نه تردې وخته پورې ما دروغ نه دى وئيلى. او زه دا اميد كوم چه الله تعالى به ما د دروغو نه بچ كوى. او الله تعالى په خپل رسول ﷺ باندې دا آيت نازل كړو: ﴿لَقَدْ تَّابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ﴾ [التوبة: ١١٧] يعنى الله تعالى نبى، مهاجرين او انصار معاف كړل په الله قسم د اسلام قبلولو نه پس ما ددې نه لوئى څه انعام او احسان نه دى ليدلې چه الله تعالى د حضورپاك په مخكښې ماته د رښتيا وئيلو توفيق راكړو او زه ئې د هلاكت نه بچ كړم ګنې د نورو خلقو په شان به زه هم تباه او هلاك شوى ووم چا چه حضورپاك ته دروغ اووئيل. د دروغو قسم ئې اوخوړلو نو بيا دا آيت نازل شو ﴿سَيَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ﴾ [التوبة: ٩٥] يعنى دا خلق دروغژن دى

كعب رضي الله عنه وائى مونږ دريواره د دغه منافقانو نه جدا يو كومو چه نه ده معلومه چه څومره بهانې جوړې كړې او د دروغو قسمونه ئې اوخوړل او حضورپاك د هغوى خبره قبوله كړه اود هغوى نه ئې بيعت واخستلو اود مغفرت دعا ئې ورته اوكړه. خو زمونږ معامله ئې پريخوده تردې چه الله تعالى دا ايت نازل كړو: ﴿وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا﴾ [التوبة: ١١٨] يعنى دغه درې ئې معاف كړل كوم چه شاته پاتې شوى وو. ددې نه هغه خلق مراد نه دى چه په قصد سره پاتې شوې وو بلكه مطلب دادې چه مونږ دهغوى نه شاته پاتې شو چا چه قسمونه اوخوړل، عذر ئې بيان كړو، او رسول الله ﷺ د هغوى عذر قبول كړو. (صحيح البخارى، كتاب المغازى، غزوة تبوک، باب: حديث كعب بن مالک، وقول الله تعالى عزوجل: ﴿وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا﴾ رقم الحديث: ٤٤١٨).

(١) الإصابة: ٤٥٦/٥ دارالكتب العلميه. معرفة الصحابة لأبى نعيم: ٢٣٦٦/٥. أسدالغابة: ....

د تعليق مقصد: د مذكوره تعليق مقصد دادې چه د نبي اكرم ﷺ د عمل په ذريعه خپله مدعا يعنى ترجمة الباب ثابت شي. چنانچه كعب بن مالك رضی الله عنه دا دې خبرې ذكراوكړو چه نبي كريم ﷺ به د سفرنه واپس راتللو نوجمات ته به ئې تشريف اوړلو اوهلته به ئې دوه ركعته مونځ كولو.
دا دې تعليق نه پس چه امام بخارى رحمه الله كوم حديث راوړى دى په هغې كښې د نبي كريم ﷺ د قول نه د دغه دوؤ ركعتو د سفر ثبوت دې. يعنى تعليق سره خودا وهم كيدې شو چه دا د نبي ﷺ فعل دې په دې وجه به دا د حضورپاك خصوصيت وى ليكن په حديث كښې د قولى حكم كيدو د وجې دا احتمال ختم شو.(١)

حديث باب [حديث نمبر ٤٣٢]

-٤٣٢ حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَارِبُ بْنُ دِثَارٍ عَنْ جَابِرِ(٢) بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ -قَالَ مِسْعَرٌ أُرَاهُ قَالَ ضُحًى- فَقَالَ «صَلِّ رَكْعَتَيْنِ». وَكَانَ لِي عَلَيْهِ دَيْنٌ فَقَضَانِي وَزَادَنِي.

د حديث ترجمه: حضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائيل چه زه د نبي كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم. حضورپاك په جمات كښې ناست وو. مسعر اووئيل چه زما خيال دې چه محارب

..........٤٦٠/٤ – ٤٦١. الاستيعاب فى معرفة الأصحاب: ١٣٢٣/٣. مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر: ١٧٦/٥٠. سيرأعلام النبلاء: ٥٢٣/٢. التاريخ الكبير: ٢١٩/٧. الجرح والتعديل: ١٦٠/٧. تهذيب التهذيب: ٤٤٠/٨.

(١) فتح البارى: ٦٩٥/١.

(٢) أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب العمرة، باب: لا يطرق أهله إذا بلغ المدينة، رقم الحديث: ١٨٠١. وفى البيوع، باب شراء الدواب والحمير، رقم الحديث:٢٠٩٧. وفى الوكالة، باب إذا وكل رجل رجلاً أن يعطى شيئاً ولم يبين كم يعطى فأعطى على ما يتعارفه الناس، رقم الحديث: ٢٣٠٩. وفى الاستقراض، باب: من اشترى بالدين وليس عنده ثمنه، رقم الحديث: ٢٣٨٥. وباب: حسن القضاء، رقم الحديث: ٢٣٩٤. وباب: الشفاعة فى وضع الدين، رقم الحديث: ٢٤٠٦. وفى المظالم، باب: من عقل بعيره على البلاط أو باب المسجد، رقم الحديث: ٢٤٧٠. وفى الهبة، باب: الهبة المقبوضة وغير المقبوضة والمقسومة وغير المقسومة، رقم الحديث: ٢٦٠٤-٢٦٠٣. وفى الشروط، باب: إذا اشترط البائع ظهر الدابة إلى مكان، رقم الحديث: ٢٧١٨. وفى الجهاد، باب: من ضرب دابة غيره فى الغزو، رقم الحديث: ٢٨٦١. وباب: استئذان الرجل الإمام، رقم الحديث: ٢٩٦٧. وباب: الصلاة إذا قدم من سفر، رقم الحديث: ٢٩٨٧. وباب: الطعام عندالقدوم، رقم الحديث:٣٠٨٩، ٣٠٩٠وفى المغازى باب: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا ﴾ رقم الحديث: ٤٠٥٢. وفى النكاح، باب:. تزويج الثيبات، رقم الحديث: ٥٠٨٠-٥٠٧٩.وباب لا يطرق أهل ليلهإذا أطال الغيبةمخافة أن يخونهمأو يلتمس عثراتهم، رقم الحديث:٥٢٤٣، ٥٢٤٤ وباب: طلب ا لولد، رقم الحديث: ٥٢٤٦-٥٢٤٥. وباب: تستحد المغيبة وتمتشط الشعثة، رقم الحديث: ٥٢٤٧. وفى النفقات، باب: عون المرأة زوجها فى ولده، رقم الحديث: ٥٣٦٧. وفى الدعوات، باب: الدعاء للمتزوج، رقم الحديث: ٦٣٨٧. و مسلم فى صحيحه، فى صلاة المسافرين، باب: استحباب تحية المسجد بركعتين وكراهة الجلوس قبل صلاتهما، وأنها مشروعة فى جميع الأوقات، رقم الحديث: ٧١٥. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الثانى: فى النوافل المقرونة بالأوقات، الفصل الرابع: فى صلوات متفرقة، تحية المسجد، رقم الحديث: ٤٣٥٤، ٢٤٩/٦.

اوونیل چه د چاشت په وخت نو حضورپاك (حضرت جابر رضی الله عنه ته) اوفرمائیل چه دوه رکعته مونځ اوکړه. (حضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائیل چه) زما څه قرضه نبی کریم ﷺ پورې وه نو حضورپاك ماته هغه قرضه اداکړه (اودَ هغه مقدار نه) نې نور زیات هم راکړه.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث په سند کښې څلور راویان دی:

① خلاد بن یحیی رحمه الله: دا ابومحمد خلاد بن یحیی ابن صفوان الکوفی السلمی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلي احوال کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأیمن فی الغسل کښې تیرشوی دی.([1])

② مسعر رحمه الله: دا ابومسلمه مسعر بن کدام بن ظهیر بن عبیده بن الحارث الهلالی العامری الکوفي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: الوضوء بالمد کښې تیرشوی دی.([2])

③ محارب بن دِثار رحمه الله: دَدوی پوره نوم مُحارب بن دثار بن کُردوس بن قرواش السدوسی الکوفی رحمه الله دې. دې دَ یو لوئی جماعت نه دَ حدیث روایت کوی. په دغه جماعت کښې جابر بن عبدالله، ابن عمر، عبدالله بن یزید الخطمی، اسود بن یزید رضی الله عنهم شامل دی. اودَ دوی نه روایت کونکو کښې مسعر، زبید الیامی، شعبه، ثوری، قیس بن ربیع رحمهم الله اویو لوئی جماعت شامل دی.

دې دَ کوفي یو لوئی نوموړې قاضی وو. سفیان ثوری رحمه الله فرمائی چه ما دَ محارب بن دثار نه افضل څوك نه دې لیدلې. احمد بن حنبل رحمه الله او یحیی بن معین رحمه الله دَدوی توثیق کړی دی. ابن عیینه رحمه الله وائی چه ما محارب بن دثار په جمات کښې کیناستو سره فیصله کونکې لیدلې دې.

عبدالله بن ادریس رحمه الله دَ خپل پلار نه روایت کوی چه هغه حکم رحمه الله اوحماد بن سلیمان رحمه الله دَ محارب بن دثار رحمه الله دَ فیصلو والا مجلس کښې ناست لیدلی دی. یو دَ هغه نه ښی طرف ته او بل کس طرف ته ناست وو. دَ محارب بن دثار رحمه الله وفات ۱۱۶ هجری کښې شوې دې.([3])

④ جابر بن عبدالله رضی الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یرالوضوء إلا من المخرجین، من القبل والدبر کښې تیرشوی دی.([4])

---

[1]) کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأیمن فی الغسل

[2]) کشف الباری، کتاب لوضوء باب: الوضوء بالمد.

[3]) سیرأعلام النبلاء: ۲۱۷/۵. التاریخ الکبیر للبخاری: ۲۸/۷. الجرح والتعدیل: ۴۱۶/۸. تاریخ الإسلام: ۲۹۷/۴. میزان الاعتدال: ۴۴۱/۳. تهذیب التهذیب: ۴۹/۱۰. تاریخ دمشق لابن عساکر: ۵۴/۵۷. إکمال تهذیب الکمال: ۸۷/۱۱. الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۰۷/۶.

[4]) کشف الباری کتاب الوضو ء، باب: من لم یرالوضو ء إلا من المخرجین، من القبل والدبر.

دَ حديث شرح:

قوله: "قال مسعر أراه قال: ضحى": داكلام مدرج دې يعنى دادَ راوىٔ حديث خپل كلام دې دَ حديث حصه نه ده. "أراه" دَ همزې په ضمې سره دَ "أظن" په معنى دې او دَ "ه" ضمير مرجع محارب بن دثار رحمه الله دې.(١) مطلب به داشى چه محارب رحمه الله دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت كولو سره دا خبره اوكړه چه زه كله دَ نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم نوهغه دَ چاشت وخت وو.(٢)

قوله: "وكان لى عليه دين": دَ اكثرو نسَاخو په روايت كښې هم دغه الفاظ دى. البته دَ حموى په روايت كښې "وكان له" لفظ دې. په دې صورت كښې دَ "ه" ضمير مرجع جابر بن عبدالله رضي الله عنه دې. يعنى "وكان لجابر على النبى صلى الله عليه وسلم دين". دا دَين دَ حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دَ اوبن قيمت وو كوم چه نبى كريم ﷺ دَ هغه نه اخستې وو.

اوداهم وئيلى شوى دى چه دَ حموى په دې روايت كښې دَمتكلم ضمير نه دَ غائب ضمير طرف ته التفات شوې دې. يعنى دَ اكثرو په روايت كښې "وكان لى" په ضميرِ متكلم سره وو او دَحموى په روايت كښې دَ ضميرِ متكلم نه ضميرِ غائب طرفته التفات اوشو يعنى "وكان له".(٣)

علامه نووى رحمه الله فرمائى چه دا دوه ركعته دَ سفر نه واپس راتلونكى دَپاره دى كوم چه دَ تحية المسجد نه جدا دى.(٤)

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث شريف كښې دَ سفر نه دَ واپسئ ذكر نشته دې حالانكه په ترجمة الباب كښې داقيد دې چه دَ سفر نه په واپسئ باندې دې دوه ركعته مونځ اوكړې شى. ليكن هم په صحيح بخارى كښې تفصيلى روايت موجود دې په كوم كښې چه دَدې خبرې تصريح هم شته چه نبى كريم ﷺ حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه ته داحكم دَ هغه دَ سفر نه په واپس راتلو باندې وركړې وو.(٥)

---

(١) فتح البارى: ٦٩٥/١ عمدة القارى: ٢٩٦/٤.

(٢) شرح الكرمانى: ١٠٣/٤.

(٣) فتح البارى: ٦٩٥/١. عمدة القارى: ٢٩٦/٤.

(٤) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحى وأن أقلها ركعتان، رقم الحديث: ٧١٧، ٢٢٧/٥.

(٥) حدثنا محمد بن بشار، حدثنا عبدالوهاب، حدثنا عبيدالله، عن وهب بن كيسان، عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما، قال: كنت مع النبى صلى الله عليه وسلم فى غزاة، فَأبطأَبى جملى وأعيا، فأتى على النبى صلى الله عليه وسلم، فقال: جابر؟ فقلت: نعم، قال: ما شأنُك؟ قلت: أبطأ علىّ جملى وأعيا، فتخلَّفتُ، فنزل يَحْجُنُهُ بِمِحْجَنِه، ثم قال: إركَب، فركبتُ، فلقد رأيتُه أكُفُّه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: تزوجتَ، قلت: نعم، قال: بكراً أم ثيبًا؟ قلت: بل ثيبا، قال: أفلا جارية، تُلاعبها وتلاعبُك، قلت: إن لى أخوات، فأحببت أن أتزوآجَ امرأةً تجمَعُهُن، وتَمشُطُهن، وتقوم عليهن، قال: أما إنك قادم، فإذا قدمت، فالكيسَ الكيسَ، ثم قال: أتبيعُ جملَك؟ ....

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه كه چرته څوك دا سوال اوكړى چه په دې حديث او ترجمة الباب كښې څه مناسبت دې؟ (په دې توګه چه په ترجمه كښې خود سفر نه په راتلو سره په جمات كښې د مونځ كولو بيان دې او په دې روايت كښې خود سفر نه د راتلو ذكر نشته دې). نو دې جواب به دا وركوم چه دا حديث د هغه اوږد حديث يوه ټكړه ده كوم چه د صحيح بخارى په كتاب البيوع او نورو ډيرو ابوابو كښې موجود دې. او په هغه اوږد روايت كښې دا خبره موجود ده چه زه په يوه غزوه كښې نبى كريم ﷺ سره ووم. هم په دغه سفر كښې حضورپاك مانه د يوې اوقيه چاندئى بدله كښې زما اوښ واخستو. بيا رسول الله ﷺ د غزوې نه واپس راغلو او زه د سحر په وخت (د چاشت په وخت كښې) واپس راورسيدلم نو نبى كريم ﷺ مې د جمات په دروازه كښې اوليدلو. نبى كريم ﷺ تپوس اوكړو چه هم دې وخت راؤرسيدې؟ نوما جواب وركړو آوجى. بيا نبى كريم ﷺ حضرت بلال رضي الله عنه ته اوفرمائيل چه يوه اوقيه د چاندئى وزن اوكړه نوهغه وزن اوكړو. نو د (نبى كريم ﷺ په وينا باندې) ئى په وزن كښې ټيټه يعنى درنه اوتلله (يعنى زما د قيمت نه ئى زيات ماله راكړو). (١)

د حديث مبارک نه مستفاد امور او اداب: دَدې حديث نه ډير فوائد مستنبط كيږى، چونكه دا ټكړه ده د يو اوږد حديث، په دې وجه د ټولو فوائدو بيان خو به هم په متعلقه ځائې راځى. فورى به هم د هغه حصې د فوائدو بيان وى كوم چه د ترجمة الباب لاندې ذكرده. مثلاً

① د سفر نه راتلونكى سړى د پاره مستحب دى چه هغه واپس راشى نو اول دې دوه ركعته مونځ اوكړى بيا دې كور ته ځى.

② هم د سحر وخت كښې د سفر نه د واپس كيدو كوشش پكار دې.

③ كوم سړې چه مشر وى او د هغه په واپس راتللو باندې د خلقو خواهش وى چه هغه سره ملاقات اوكړى، زيارت او مصافحه وغيره اوكړى نو داسې سړى له پكاردى چه واپس راشى خلقو سره دې نيزدې په څه ځائى، بهتر داده چه په جمات كښې ايسار شى دې د پاره چه خلق د هغه سره ملاقات اوكړى بيا دې هغه خپل كورته ځى لكه چه په مذكوره معامله كښې نبى كريم ﷺ اوكړل.

④ چه د قرض د ادا كولو بندوبست وى نو په دې كښې تاخير نه دى كول پكار فورى ادا كول پكاردى.

⑤ افضل دادى چه كله د چا د قرض ادا كړې شى نو څه دې زياتى وركړې شى چه د هغه د

.... قلتُ: نعم، فاشتراه منى بأوقية، ثم قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم قبلى، وقدمتُ بالغداة، فجئنا إلى المسجد، فوجدتُه على باب المسجد، قال: الآن قدمت؟ قلت: نعم، قال:فدع جملك، فادخُل، فصلِّ ركعتين، فدخلتُ فصليتُ، فأمر بلالا أن يزن له أوقيةً، فوزن لى بلال، فأرجح لى فى الميزان، فانطلقتُ حتى وَلَّيتُ، فقال: ادعُ لى جابراً، قلت: الآن يردعلىَّ الجمل، ولم يكن شيئ أبغض إلى منه، قال: خذ جملك ولك ثمنه. (صحيح البخارى، كتاب البيوع، باب: شراء الدواب والحمر، رقم الحديث: ٢٠٩٧).

(١) شرح الكرمانى: ١٠٣/٤ فتح البارى: ٦٩٥/١٢ عمدة القارى: ٢٩٥/٤.

احسان بدله شي. ليکن دا په هغه صورت کښې دی چه د مخکښې نه شرط نه وی ځکه چه که هغه زياتوالي مشروط شو نودا به سود شی.(١)

٢٧ - بَابٌ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ

داباب دې چه کله تاسو کښې يو سړې جمات ته داخل شی نو هغه له پکاردی چه د کيناستو نه وړاندې دوه رکعته (تحية المسجد) اوکړی.

دَدې ترجمة الباب باره کښې مختلفې نسخې دی. بعضو کښې هم داسې دی څنګه چه پورته ذکر شو او بعضو کښې دی: "إذا دخل المسجد فليركع ركعتين" او بعضو کښې دی: إذا دخل المسجد فليركع قبل أن يجلس. "فليركع" کښې فاء کلمه دَ إذا شرطيه په جواب کښې ده.(٢)

دَترجمة الباب مقصد: په دې ترجمة الباب سره امام بخاری رحمه الله دَ تحية المسجد استحباب بيانوی. چنانچه دَدې دَپاره هغوی هم دَحديث الفاظ ترجمة الباب جوړولو سره پيش کړی دی.

دَدې ترجمې دَ الفاظو يا دَ حديث دَ الفاظونه پنځه مسئلې ثابتيږی. دوه مسئلې دَ إذا دخل نه، يوه مسئله دَ فليركع نه او دوه مسئلې دَ رکعتين نه. دا ټولې مسئلې نمبر وار لاندې ذکرې کولې شی:

ړومبۍ مسئله: په مکروه وختونوکښې دَ تحية المسجد حکم: دَ ټولو نه اولنۍ مسئله کومه چه دَ "إذا دخل" نه ثابتيږی هغه داده چه "إذا" ظرفيه دې دَ کوم تقاضا چه مخې ته کولو سره ظاهری مطلب دا راوځی چه کوم وخت هم په جمات کښې داخل شی نو تحية المسجد دې اداکړی. که هغه مکروه او ممنوع وخت وی اوکه مباح وخت وی. چنانچه په دې مسئله کښې دَ ائمه کرامو اختلاف شوې. جمهور فقهاء مثلاً: امام ابوحنيفه رحمه الله (٣) امام مالک رحمه الله (٤) او امام

---

١) شرح النووی علی صحيح مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحى وأن أقلها ركعتان، رقم الحديث: ٧١٧، ٢٢٧/٥. شرح الکرمانی: ١٠٣/٤.

٢) مذکوره باب چونکه دَ کشف الباري دَ مذکوره جلد آخری باب دی. په دې وجه په دې مقام باندې دَدې امر تجديد ضروری معلوميږی چه د کشف الباری دَ پاره منتخب کړې شوې دَ "الدکتور مصطفی ديب البغا" والا نسخې مطابق ددې باب نمبر ٢٧ دې خو په نورو نسخوکښې کوم چه فتح الباري يا عمدة القاري کښې استعمال کړې شوی دی د هغې مطابق ددې باب نمبر ٦٠ دې.
عمدة القاری: ٢٩٦/٤. إرشادالساری: ١٠٣/٢.

٣) المبسوط للسرخسی، کتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: بيان مايکره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوی للجصاص، کتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١.

٤) الکافی فی فقه أهل المدينة، کتاب الصلاة، باب: الأوقات التی تکره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإکليل لمختصر خليل، کتاب الصلاة، باب: فی صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواکه الدوانی علی رسالة ابن أبی زيد، کتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١. دَ دخول نه مراد کيناستو دَپاره طهارت سره داخليدل، چه مکروه وخت نه وی نو دَ کيناستو نه مخکښې مستحب دی واجب نه دی، که چرې کيناستو نو بيا هم ....

احمد بن حنبل رحمه الله (١) د دې خبرې قائل دی چه که د جمات د داخلیدو په وخت د مکروه وختونونه یو وخت نه وی نو تحیة المسجد اداکول مستحب دی اوکه چرې مکروه وخت وی نو هغه وخت تحیة المسجد اداکول ممنوع دی.

امام شافعی رحمه الله کلمه د "إذا" عموم مخې ته کیخودو سره د دې خبرې قائل دې چه د جمات د داخلیدو کوم یو وخت هم وی تحیة المسجد اداکول جائز دی.(٢)

امام احمدبن حنبل رحمه الله په مکروه وختونو کښې د تحیة المسجد په عدم جواز کښې د جمهورو سره دې لیکن د جمعې د خطبې په وخت جمات ته د داخلیدو په صورت کښې د تحیة المسجد په جواز کښې د امام شافعی رحمه الله سره دې، او د جمهورو په نیز هغه وخت هم تحیة المسجد جائز نه دی.(٣)

دویمه مسئله: تحیة المسجد صرف په داخلیدونکی باندې دې، اوکه تیریدونکی باندې هم؟:

"إذا دخل" نه دویمه مسئله دا پیدا کیږی چه په کوم قسم داخلیدو سره د تحیة المسجد حکم متوجه کیږی؟ ځکه چه داخلیدل خو په عام توګه د عبادت د پاره وی او د دې نه علاوه کله صرف د مروز د پاره وی او کله د کیناستو د پاره. نو په دې باره کښې د جمهور فقهاؤ، امام ابوحنیفه رحمه الله (٤)

..........دا فوت نه دی. (تنبیه): علم من كلام المصنف أن المار أو الداخل على غير وضوء أو فى وقت نهى لا تستحب التحية فى حقه صلاة، وإنما يستحب له أن يقول أربع مرات: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر. قال سيدى أحمد زروق: ينبغى أن يقولها فى أوقات النهى، قال الحطاب: وهو حسن لمكان الخلاف، لأن التحية بمعنى الصلاة وإن سقطت لا يسقط بدلها. (الشرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقى، كتاب الصلاة، فى بيان حكم صلاة النافلة: ٣١٣/١).

(١) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ٢٣٧/٢. المحرر فى الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ١٥٢/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. الحاوى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢.

(٢) التنبيه فى الفقه الشافعى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ٢٨٣/٢. البيان فى مذهب الإمام الشافعى، كتاب الصلاة، مسألة: تحية المسجد: ٢٨٦/٢. المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ٢٥٥/٣. المجموع: مسائل مهمة تتعلق بصلاة الليل: ٥١/٤. أسنى المطالب فى شرح روض الطالب: ٤٨٦/١.

(٣) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ٢٣٧/٢. المحرر فى الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ١٥٢/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. الإقناع فى فقه الإمام أحمدبن حنبل، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ١٩٨/١.

(٤) المبسوط للسرخسى، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان مايكره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوى للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١.

امام شافعی رحمه الله [1] او دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله [2] په نیز جمات ته داخلیدل چه کوم مقصد دَپاره هم وی نو تحیة المسجد به مستحب به وی.
اودَ امام مالك رحمه الله په نیز کوم سړې چه جمات ته دَ عبادت وغیره دَ پاره داخل شی دَ هغه دَ پاره تحیة المسجد مستحب دی او هغه سړې چه جمات کښې صرف تیریدل غواړی، جمات کښې دَ کیناستو یا په عبادت وغیره کښې دَمشغولیدو اراده ئې نه وی نو دَ هغه دَ پاره دا مستحب نه دی. [3]

دریمه مسئله: تحیة المسجد واجب دی که مستحب؟: دریمه مسئله دَ "فلیرکع" نه پیدا کیږی چه دا دوه رکعته مونځ واجب دې اوکه مستحب؟ په دې باره کښې ظاهریه دَ وجوب قائل دی. [4]

---

[1] الحاوی الکبیر، کتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢. التنبیه فی الفقه الشافعی، کتاب الصلاة، باب: صلاة لتطوع: ٣٥/١. الوسیط فی المذهب، کتاب الصلاة، الطرف الثالث فی السنن والآداب: ٢٨٣/٢.

[2] الإقناع فی فقه الإمام أحمدبن حنبل، فصل: یسن أن یغتسل للجمعة: ١٩٨/١. الشرح الکبیر علی متن المقنع، کتاب الصلاة، مسألة: وکتی سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. المغنی لابن قدامة، کتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حین یأخذ الإمام فی الخطبة: ٢٣٧/٢.

[3] حاشیة الصاوی علی الشرح الصغیر، کتاب الصلاة، النوافل المندوبة والرغائب: ٤٠٥/١. الکافی فی فقه أهل المدینة، کتاب الصلاة، باب: الأوقات التی تکره فیها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإکلیل لمختصر خلیل، کتاب الصلاة،باب: فی صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواکه الدوانی علی رسالة ابن أبی زید، کتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.

[4] اتفق جماعة أهل الفتوی علی أن تأویل هذا الحدیث محمول علی الندب، والإرشاد مع استحبابهم الرکوع لکل من دخل المسجد، وهو طاهر، فی وقت تجوز فیه النافلة. قال مالک: ذلک حسن ولیس بواجب. وأوجب ذلک أهل الظاهر فرضا علی کل داخل فی وقت تجوز فیه الصلاة. وقال بعضهم: ذلک واجب فی کل وقت، لأن فعل الخیر لا یمنع منه إلا بدلیل لا معارض له.
قال الطحاوی: وحجة الجماعة أن رسول الله صلی الله علیه وسلم أمر سُلَیْکًا حین جاء یوم الجمعة وهو یخطب أن یرکع رکعتین، وأمر مرةً أخری رجلاً رآه یتخطی رقاب الناس بالجلوس ولم یأمره بالرکوع، حدثنا بحُر بن نصر، حدثنا عبدالله بن وهب، عن معاویة بن صالح، عن أبی الزاهریة، عن عبدالله بن بسر قال: جاء رجل یتخطی رقاب الناس فی یوم الجمعة، فقال له رسول الله: "اجلس فقد آذیت وآنیت"، فهذا یخالف حدث سلیک، واستعمال الأحادیث هو علی ما تأولهاعلیه جماعة الفقهاء.
قال الطحاوی: وأما قول من قال من أهل الظاهر أن علیه أن یرکع فی کل وقت دخل المسجد فهو خطأ، لنهیه علیه السلام عن الصلاة عند طلوع الشمس وعند غروبها وغیر ذلک من الأوقات المنهی عنها، فمن دخل المسجد فی هذه الأوقات، فلیس بداخل فی أمره بالرکوع عند دخوله فی المسجد، وإنما یدخل فی أمره بذلک کل من لو کان فی المسجد قبل ذلک، فأراد الصلاة، کان له ذلک، فأما من لوکان فی المسجد قبل ذلک لم یکن له أن یصلی، فلیس بداخل فی ذلک.
وقدروی عن جماعة من السلف أنهم کانوا یمرون فی المسجد ولا یرکعون، فروی ابن أبی شیبة عن عبدالعزیز الدراوردی، عن زید بن أسلم قال: کان کبار أصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم یخرجون ....

او جمهور فقهاء کرام د استحباب قائل دی.(١)

څلورمه مسئله: دَنفل مونځ دَ کم نه کم څو رکعاته؟: د "رکعتين" دَ لفظ نه دا مسئله ثابتیږی چه دَ نوافلو دَ کم نه کم دوه رکعتونه دی دَ دوو رکعتو نه کم نفل نه وی. چنانچه دَ ائمو نه احناف (٢) او دَ مالکیه (٣) په نیز او دَ حنابلو په یو روایت کښې دَ یو رکعت مونځ نه وی خود شوافع (٤) اوحنابله په نیز په یو روایت کښې (کوم چه علامه مرداوی صالحی رحمه الله راجح

.... ولا يصلون. قال زيد: وقد رأيت ابن عمر يفعله ، وذكر ذلك مالك عن زيد بن ثابت. وسالم بن عبدالله. وكان القاسم بن محمد يدخل المسجد، فيجلس فيه ولا يصلى وفعله الشعبي، وقال جابر بن زيد: إذا دخلت مسجداً فصل فيه، فإن لم تصل فيه، فاذكرالله فكأنك قد صليت. (شرح ابن بطال: ١١٦/٢).

١) المبسوط للسرخسي، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان مايكره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوى للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١. الحاوى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢. التنبيه فى الفقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ٢٨٣/٢. الإقناع فى فقه الإمام أحمد بن حنبل، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ١٩٨/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجدبعد السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ٢٣٧/٢. الكافى فى فقه أهل المدينة، كتاب الصلاة، باب: الأوقات التى تكره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب الصلاة، باب: فى صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواكه الدوانى على رسالة ابن أبى زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.

٢) ومحمل حديث ابن عمر عندهم الحصر فى الأشفاع، يعنى: لا يجوز القعود على الأكثر أو الأقل من ركعتين، وعليه حمله صاحب الهداية إذ قال: ومعنى ما رواه شفعا لا وترا. (أوجز المسالك، كتاب الصلاة، كتاب صلاة الليل، رقم الحديث: ٢٥٣، ٥٧٠/٢). قال صاحب البدائع: التنفل بالركعة الواحدة غير مشروع. (بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: فى التطوع، فصل: فى بيان مقدار مايلزم منه بالشروع فى صلاة التطوع: ٢٩٣/١). الهداية، كتاب الصلاة، باب: فى النوافل: ٦٧/١. ولوقال: عبده حر إن صلى اليوم صلاة، فصل ركعة قطعها، لا يتحنث فى يمينه، لأن المنفى باليمين فعل الصلاة، وأن يكون المفعول صلاة، فمطلق الاسم ينصرف إلى الكامل، والركعة الواحدة ليست بصلاة كاملة، لأنها لا تفيد حكم الصلاة لأنها بتيرة، فإن النبى صلى الله عليه وسلم نهى عن البتيراء والبتيراء ركعة واحدة. (المحيط البرهانى، كتاب الصلاة، الفصل الثانى عشر: فى الحلف على الأفعال: ٢٧٣/٤)

٣) واستدل به أيضاً على عدم النقصان من ركعتين فى النافلة ما عدا الوتر، وقد اختلف العلماء فيه (اتفق أبوحنيفة وأبويوسف ومحمدعلى أفضلية الرباعية نهاراً كما فى "شرح المهذب: ٧٥/٥". والمغنى: ٧٦٥/١. واتفق الشافعي وأحمد وأبويوسف والثورى والليث على أفضلية الثنائية ليلاً. والشافعي وأحمد منهم على أفضليتها نهاراً أيضاً، وشذ مالك فى القول بعدم جواز الرباعية ليلاً استدلالاً بإفادة التركيب القصر، كما حكاه ابن دقيق العيد فى العمدة): فذهبت طائفة إلى المنع وهومذهب أبى حنيفة ومالك. (التعليق الممجد على مؤطا محمد، كتاب الصلاة، باب: صلاة الليل: ٥٠٧/١). وقال ابن رشد فى بداية المجتهد، والجمهور على أنه لا يتنفل بواحدة، وأحسب أن فيه خلافا شاذا. (بداية المجتهد ونهايةُ المقتصد، كتاب الصلاة، الباب الثالث: فى النوافل: ٢١٧/١). نيل الأوطار، كتاب الصلاة، باب الوتر بركعة وبثلاث: ٤١/٣.

٤) النجم الوهاج فى شرح المنهاج، كتاب الصلاة، باب: ٣١٣/٢. الإقناع فى حل ألفاظ أبى شجاع، ....

گرځولې دي، نفل مونځ يو رکعت هم کيږي.(۱) ليکن د تحية المسجد مونځ ددې حضراتو په نيز هم د دوؤ رکعتو نه کم نه دې.(۲)

پنځمه مسئله: دَ تحية المسجد وخت: دَ ترجمة الباب آخرى لفظ "قبل أن يجلس" يعنى جمات ته داخليدونکي دي دَ کيناستو نه وړاندې وړاندې دوه رکعته تحية المسجد اوکړي. اوس سوال

.... كتاب الصلاة، فصل: القول فيمن تجب عليه الصلاة: ١١٩/١. فتح المعين بشرح قرة العين بمهمات الدين، كتاب الصلاة، فصل: فى صلاة النفل: ١٦٩/١.

(١) قوله (وهل يصح التطوع بركعة؟ على روايتين) وأطلقهما فى المذهب، والبلغة، وابن تميم، والنظم، ومسبوك الذهب، والمستوعب، والحاوى الصغير، والزركشى، إحداهما: يصح، وهوالمذهب صححهما فى التصحيح، وابن منجا فى شرحه، قال فى الخلاصة: يصح أن يتطوع بركعة على الأصح، قال فى التلخيص: ويصح التطوع بركعة فى أصح الروايتين ونصره فى مجمع البحرين، والمجد فى شرحه وقدمه فى الفروع، والمحرر، والهداية، والرعايتين، والحاوى الكبير، الفائق وغيرهم، وجزم به فى الإفادات، ونهاية ابن رزين، ونظمها وصححه أبوالخطاب فى رءوس المسائل، الرواية الثانية: لا يصح جزم به فى الوجيز، وهى ظاهر كلام الخرقى، ونصرها المصنف فى المغنى والشرح، وقال فيه ابن تميم، والشارح: أقل الصلاة ركعتان، على ظاهر المذهب.

فائدة: قال المجد فى شرحه، وابن تميم، والزركشى، وابن حمدان فى رعايته وصاحب الحاوى، ومجمع البحرين، وغيرهم: حكم التنفل بالثلاث والخمس حكم التنفل بركعة فيه الروايتان، ولا نعلم مخالفا قال فى الفروع: ويصح التطوع بفرد ركعة. (الإنصاف فى معرفة الراجح من الخلاف للمرداوى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ١٩٢/٢).

فصل: قال بعض أصحابنا: ولا يزاد فى الليل على اثنين، ولا فى النهار على أربع. ولا يصح التطوع بركعة ولا بثلاث. وهذا ظاهر كلام الخرقى. وقال القاضى: لوصلى ستا فى ليل أونهار، كره وصح. وقال أبوالخطاب: فى صحة التطوع بركعة روايتان، إحداهما، يجوز، لما روى سعيد، قال: حدثنا جرير، عن قابوس، عن أبيه، قال: دخل عمر المسجد فصلى ركعة، ثم خرج، فتبعه رجل، فقال: ياأميرالمؤمنين! إنما صليت ركعة.قال: هو تطوع، فمن شاء زاد، ومن شاء نقص. ولنا، أن هذا خلاف قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: "صلاة الليل مثنى مثنى". ولأنه لم يرد الشرع بمثله، والأحكام إنما تتلقى من الشارع، إما من نصه، أو معنى نصه، وليس هاهنا شيئ من ذلك. (المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة فصل: التطوعات قسمان: ٩٢/٢).

(وهل يصح التطوع بركعة)أى: بفرد، (على روايتين) كذا فى (الهداية) إحداهما: تصح، قدمها فى المحرر و الفروع ونصرها أبوالخطاب، وابن الجوزى، وهوقول عمر. رواه سعيد: حدثنا جرير عن قابوس عن أبيه عنه. ولأن الوتر مشروع، وهوركعة، والثانية: لا، جزم بها فى الوجيز وهى ظاهر الخرقى، وقواها فى المغنى، لأنه خلاف قوله عليه السلام: صلاة الليل مثنى مثنى، ولأنه لا يجزء فى الفرض، فكذا فى النفل كالسجدة، ولم يرد أنه فعل فى غير الوتر. (المبدع فى شرح المقنع، كتاب الصلاة، التطوع بركعة: ٣٠/٢). نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، قيام الليل: ١٦٣/١.الروض المربع شرح زادالمستقنع، كتاب الصلاة، فصل: فى صلاة الليل: ١١٨/١.

(٢) الإقناع فى حل ألفاظ أبى شجاع، كتاب الصلاة، فى من تجب عليه الصلاة: ١١٧/١. التنبيه فى الفقه الشافعى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ٢٨٣/٢. الإقناع فى فقه الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، فصل يسن أن تغتسل للجمعة: ١٩٨/١. كشاف القناع عن متن الإقناع، كتاب الصلاة، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ٤٦/٢. نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، سنة الوضوء وتطوعات أخرى: ١٦٤/١.

دا دي چه که چرې يو سړی جمات ته داخليدو سره تحية المسجد ادا نه کړل بلکه کيناستو، بيا پاسيدو او تحية المسجد ئې اوکړه. نو دَ ده تحية المسجد به فوت گنړلې شي که ادا به گنړلې شي؟ چنانچه په دې باره کښې هم دَ ائمو اختلاف دې، کوم چه دلته ذکرکولې شي:

دَ احنافو (۱) او مالکيه (۲) په نيز که چرې يو سړې جمات کښې داخليدو سره کيناستو او څه وخت پس اودريدو او تحية المسجد ئې ادا کړل نو هيڅ حرج نشته، تحية المسجد به ئې صحيح شي. ليکن افضل هم دغه دی چه دَ کيناستو نه مخکښې تحية المسجد ادا کړې.

دَ شوافع په نيزکه چرې په هيره سره لږ ساعت کيناستو بيا ياديدو سره ئې تحية المسجد ادا کړل نو هيڅ حرج نشته. او که چرې هير شو ترې او ډير وخته پورې کيناستو يا په قصد سره کيناستو لږ ساعت يا ډير ساعت، نو په هرو دوارو صورتونو کښې به تحية المسجد فوت

---

(۱) وفي حاشيته المسمى بحاشية الطحطاوي، قوله: سنن تحية المسجد، أي: تحية رب المسجد لأن التحية إنما تكون لصاحب المكان لا للمكان، ويستثنى المسجد الحرام، فإن تحيته الطواف، وصرح المنلا علي: بأن من دخل المسجد الحرام لا يشتغل بتحية، لأن تحية هذا المسجد الشريف هوالطواف، لمن عليه طواف، أو أراده، بخلاف من لم يرده أو أراد أن يجلس، فلا يجلس حتى يصلي ركعتين تحية المسجد اهـ قوله: بركعتين، وإن شاء بأربع والثنتان أفضل، قهستاني، قوله: "في غير وقت مكروه، في القهستاني: إذا دخل المسجد بعدالفجر أو العصر لا يأتي بالتحية، بل يسبح، ويهلل، ويصلي على النبي صلى الله عليه وسلم، فإنه حينئذ يؤدي حق المسجد، كما إذا دخل للمكتوبة فإنه غير مأمور بها كما في التمرتاشي اهـ. وفي الدر عن الضياء عن القوت: من لم يتمكن منها لحدث أو غيره، يقول: كلمات التسبيح الأربع أربعا اهـ وهي: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر. قوله: قبل الجلوس، هذا بيان للأولى، كما يأتي، وهذا قول العامة وهوالصحيح. وقيل: يجلس أولا ثم يصلي. قوله: "وإن كان الأفضل فعلها قبله، هذا يدل على أنهم حملوا النهي في حديث: "فلا يجلس حتى يركع ركعتين" على التنزيه. (حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح، كتاب الصلاة فصل في تحية المسجد: ۳۹۵/۱-۳۹٤). (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل: ۱۸/۲ دارالفكر، بيروت). (البحرالرائق، كتاب الصلاة، أعظم المساجد حرمة: ۳۸/۳، دارالكتاب الإسلامي). (مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح، كتاب الصلاة، فصل: في تحية المسجد: ۱٤۸/۱).

(۲) "ويكره جلوسه قبل التحية حيث طلبت ولا تسقط به، وذكر سيدي أحمد زروق عن الغزالي وغيره أن من قال: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر، أربع مرات، قامت مقام التحية" (شرح مختصر خليل للخرشي، كتاب الصلاة، فصل: في بيان صلاة النافلة وحكمها: ۵/۲).

فالحاصل أن تحية المسجد لها ثلاثة شروط: أن يدخل على طهارة، وأن يكون مراده الجلوس في المسجد، وأن يكون الوقت وقت جواز، والشرط الثاني يفهم من قوله فلايجلس، والأصل في ذلك قوله صلى الله عليه وسلم: إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلي ركعتين. رواه مسلم. وفي رواية: إذا دخل أحدكم المسجد فليركع ركعتين قبل أن يجلس، والنهي على الأولى للكراهة، والأمر في الثانية على جهة الندب، وورد: أعطوا المساجد حقها، قالوا: وما حقها يارسول الله؟ قال: صلاة ركعتين قبل الجلوس، وكونهما قبل الجلوس على جهة الندب، فلوجلس لا يفوتان ولو طال زمان الجلوس. (الفواكه الدواني على رسالة ابن أبي زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ۲۰۲/۱). (حاشية الصاوي على الشرح الصغير، كتاب الصلاة، النوافل المندوبة والرغائب: ٤۰۵/۱).

شی.(١) دَ حنابلو په نیز که لږ شان ساعت کیناستو په هیره سره یا په قصد سره نو تحیة المسجد نه فوت کیږی. او که زیات وخت کیناستو په هیره سره یا په قصد سره نو تحیة المسجد به فوت شی.(٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٤٣٣] (٣)

٤٣٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ السَّلَمِيِّ (٤) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ».

---

١) لوجلس فی المسجد قبل التحیة وطال الفصل، فاتت ولا یشرع قضاؤها بالاتفاق، کما سبق بیانه فإن لم یطل الفصل، فالذی قاله الأصحاب: إنها تفوت بالجلوس، فلا یفعلها بعده، وذکر الأصحاب هذه المسألة فی کتاب ا لحج فی مسألة الإحرام لدخول الحرم وقاسوا علیها أن من دخله بغیرإحرام لا یقضیه بل فاته بمجرد الدخول کما تفوت التحیة بالجلوس، وذکر الإمام أبوالفضل ابن عبدان من أصحابنا فی کتابه المصنف فی العبادات: أنه لونسی التحیة وجلس ثم ذکرها بعد ساعة صلاها، وهذا غریب، وقد ثبت عن جابر رضی الله عنه قال: جاء سلیک الغطفانی یوم الجمعة ورسول الله صلی الله علیه وسلم قاعدا علی المنبر فقعد سلیک قبل أن یصلی، فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: أرکعت رکعین؟ قال: لا، قال: قم ارکعهما. رواه مسلم بهذااللفظ. ورواه البخاری أیضا بمعناه. فالذی یقتضیه هذا الحدیث أنه إذا ترک التحیة جهلا بها أو سهوا یشرع له فعلها ما لم یطل الفصل، وهذا هو المختار، وعلیه یحمل قول ابن عبدان، ویحمل کلام الأصحاب علی ما إذا طال الفصل لئلا یصادم الحدیث الصحیح، وهذا الذی اختاره متعین لما فیه من موافقة الحدیث والجمع بین کلام الأصحاب وابن عبدان والحدیث. والله أعلم.(المجموع شرح المهذب، کتاب الصلاة، مسألة مهمة تتعلق بصلاة اللیل: ٥١/٤). (أسنی المطالب فی شرح روض الطالب، کتاب الصلاة، الباب السابع: فی صلاة التطوع: ٢٠٥/١). (الغرر البهیة فی شرح البهجة الوردیة، کتاب ا لصلاة، فصل: فی بیان صلاة اللیل: ٣٩٥/١).

٢) مذکرة القول الراجح مع الدلیل، کتاب الصلاة، إذا تکرر خروج الإنسان من المسجد، هل تشرع کلما خروج ورجع أم لا؟: ٩١/٣. (الفروع وتصحیح الفروع، کتاب الصلاة: من دخل المسجد فی الخطبة لم یمنع من التحیة: ١٨١/٣). (الإقناع فی فقه الإمام أحمد بن حنبل، کتاب الصلاة، فصل: یسن أن یغتسل للجمعة: ١٩٨/١).

٣) مذکوره حدیث چونکه دَ کشف الباري دَمذکوره جلد آخری حدیث دي په دي وجه په دي مقام باندي دَدي امر تجدید ضروری معلومیږي چه دَ کشف الباري دَ پاره منتخب کړي شوی دَ الدکتور مصطفی دیب البغاء والا دَ نسخي مطابق ددي حدیث نمبر ٤٣٣ دي خو په نورو نسخوکښي کوم چه فتح الباري یا عمدة القاري کښي استعمال کړي شوی دی دَ هغي مطابق ددي حدیث نمبر ٤٢٢ دي.]

٤) أخرجه البخاری فی صحیحه أیضا: فی التهجد، باب: ماجاء فی التطوع مثنی مثنی، رقم الحدیث: ١١٦٣. ومسلم فی صحیحه: فی صلاة المسافرین، باب: استحباب تحیة المسجد برکعتین وکراهة الجلوس قبل صلاتهما، وأنها، مشروعة فی جمیع الأوقات،رقم الحدیث: ٧١٤. وأبوداؤد فی سننه، فی الصلاة، باب: ماجاء فی الصلاة عند دخول المسجد، رقم الحدیث: ٤٦٨-٤٦٧. والترمذی فی جامعه: فی الصلاة، باب: ماجاء إذا دخل أحدکم المسجد فلیرکع رکعتین، رقم الحدیث: ٣١٦. والنسائی فی سننه: فی المساجد، باب: الأمر بالصلاة قبل الجلوس فی المسجد، رقم الحدیث: ٧٣١. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة، القسم الثانی: من کتاب الصلاة: فی النوافل، الفصل الرابع: فی صلوات متفرقة، تحیة المسجد، رقم الحدیث: ٢٤٥٣، ٢٤٨/٦.

دَ حدیث ترجمه: دَ حضرت ابوقتاده بسلمی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشا
اوفرمائیلو چه کله په تاسو کښې یو سړې جمات ته داخل شی نوهغه له پکاردی چه
کیناستو نه مخکښې دوه رکعته مونځ (تحیة المسجد) اوکړی.

تراجم رجال: دَ مذکوره روایت په سند کښې پنځه رجال دی:

① عبدالله بن یوسف رحمه الله: دا عبد الله بن یوسف التنیسی دمشقی رحمه الله دې. دَ دوی مختص
احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دویم حدیث او تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم
باب: لیبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دی.[1]

② مالك رحمه الله: دا مالك بن انس بن مالك بن ابی عامر المدنی رحمه الله دې دَ دوی تذکره کشف
الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار م
الفتن لاندې تیرشوې دې.[2]

③ عامر بن عبدالله بن الزبیر رحمه الله: دا ابو الحارث عامر بن عبد الله بن زبیر بن العوام قرشی
اسدی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسل
دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی.[3]

④ عمرو بن سلیم الزرقی رحمه الله: دَ دوی پوره نوم عمرو بن سُلیم بن خلده بن مَخلد بن عامر ابـ
زُریق الزُرَقي انصاری مدنی رحمه الله دې. دوی چه دَ کومو مشایخو نه دَ حدیث روایت کوی پ
هغوی کښې ابوقتاده، ابوسعید خدری، ابورهیره، عبدالله بن زبیر، عبدالله بن عمر بـ
خطاب، سعید بن مسیب، عاصم بن عمرو المدینی، عبدالرحمن بن ابی سعید خدری
ابوحمید ساعدی رضی الله عنهم وغیره شامل دی.

اودَ دوی نه روایت کونکوکښې عامر بن عبدالله بن زبیر، بکیر بن عبدالله بن الاشج، زید بـ
ابی عتاب، سعید بن ابی سعید المقبری، عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم
عبدالله بن ابی سلمه الماجشون، عبدالله بن عامر الاسلمی، عبیدالله ابن عالمگیره بـ
معیقیب، عثمان بن ابی سلیمان، ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم، ابوبکر بن المنکدر ا
پخپله دَ هغوی خوئی سعید بن عمرو بن سُلیم الزرقي وغیره رحمهم الله شامل دی.

محمدبن سعد رحمه الله دَ هغوی باره کښې فرمائی: کان ثقة، قلیل الحدیث. امام نسائی رحمه الله

---

[1] کشف الباری: ۱/۲۸۹، ٤/۱۱۳.
[2] کشف الباری: ۲/۱۸۰/۲۹۰.
[3] کشف الباری: ٤/۱۶۲.

هغوی باره کښې فرمائی: ثقة. امام عجلی رحمه الله دَ هغوی باره کښې فرمائی: مدنی تابعی ثقة. ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. علامه ذهبی رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائی: ماعلمت فیه شیئا یشینه. ابن حجر رحمه الله فرمائی: ثقة من کبار التابعین.[1]

⑤ ابی قتادة السلمی رضی الله عنه: دا صحابئ رسول حضرت ابو قتاده انصاری سلمی رضی الله عنه دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: النهی عن الاستنجاء بالیمین لاندې تیرشوی دی.[2]

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شریف ټول الفاظ چونکه هم دَ ترجمة الباب حصه وه، په دې وجه متعلقه مباحث دَ ترجمة الباب دَ تشریح لاندې بیان کړې شوی دی. علاوه دَ دې نه چه "إذا دخل أحدكم المسجد" په دې حکم کښې دا خبره شامل ده چه هغه دې په اودس کښې هم وی ګنی اول دې اودس او کړی بیا دې تحیة المسجد ادا کړی.[3]

قوله: فلیرکع: معنی "فلیصل" ده. جزء وئیلو سره کل مراد اخستې شوې دې.[4]

قوله: رکعتین:: دې نه مراد تحیة المسجد دې او دَدې تثنیې په لفظ سره دا لازم نه راځی چه دَ دوؤ رکعتونه زیات کول جائز نه دی. البته دَ دوؤ رکعتو نه کم کولو باره کښې دَ فقهاؤ اختلاف دې او معتبر خبره داده چه تحیة المسجد دَ دوؤ رکعتو نه کم ادا کول جائز نه دی.[5]

دَ حدیث مبارکه دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذکوره حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې دَ هیڅ قسم اخفاء نشته دې.

....

---

[1]) تهذیب الکمال: ۵۵/۲۲. التاریخ الکبیر للبخاری:۶ / الترجمه: ۲۵۵۹، ثقات العجلی، ص: ۴۲، الثقات لابن حبان: ۱۶۷/۵. الکاشف: ۲ / الورقه: ۱۰۰، تاریخ الإسلام: ۴۰/۴. میزان الاعتدال: ۳ / الترجمة: ۶۳۸۰ تهذیب التهذیب: ۴۵-۴۴/۸. تقریب التهذیب: ۷۱/۲.

[2]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: النهی عن الاستنجاء بالیمین، ص: ۴۱۱.

[3]) إرشادالساری: ۱۰۳/۲.

[4]) تحفة الباری: ۴۸۹/۲.

[5]) التوضیح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القاری: ۲۷۱/۴.